

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/148076>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

2637

14

VEENDERIJTERMINOLOGIE
IN NEDERLAND EN
NEDERLANDSTALIG BELGIË

HERMAN CROMPVOETS

VEENDERIJTERMINOLOGIE IN NEDERLAND EN
NEDERLANDSTALIG BELGIË

**VEENDERIJTERMINOLOGIE IN NEDERLAND
EN NEDERLANDSTALIG BELGIË**

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor in de letteren
aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen,
op gezag van de Rector Magnificus prof.dr. P.G.A.B. Wijdeveld
volgens het besluit van het College van Decanen
in het openbaar te verdedigen
op donderdag 29 oktober 1981 des namiddags te 4.00 uur

door

HERMANUS JOZEF GERARDUS CROMPVOETS

geboren te Meijel

AMSTERDAM 1981

PROMOTOR: PROF.DR. A.A. WEIJNEN

**Aan Maria,
André, Lonneke, Heleen en Floris**

WOORD VOORAF

Een studie van een vakterminologie kan niet zonder ondervraging van de betreffende vaklui. Mijn eerste dank gaat dat ook uit naar de veenarbeiders die ik nog mocht ondervragen of van wie ik anderszins informatie kreeg. Hun namen en die van andere informanten worden achter in dit werk met ere vermeld. Zonder één van hen te kort te doen wil ik hier toch herinneren aan de gesprekken die ik met wijlen P. Verstappen uit Meijel heb gevoerd. Zij legden de basis voor dit proefschrift.

Vruchtbare contacten waren er met wijlen dr. J. Weyns, dr. J. Daan en niet in het minst met dr. G. Kocks. Zij wezen mij de weg in gebieden waar ik niet zo goed thuis was als in Peelland. Zeker mag ik niet vergeten dr. Th. van Doorn, wiens adviezen mij zeer dienstig waren. Schriftelijk woordmateriaal mocht ik ontvangen van het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam, het Nedersaksisch Instituut te Groningen, de mensen van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten te Gent. Ook en vooral maakte ik een dankbaar gebruik van materiaal en diensten van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde.

De Audiovisuele Dienst en de Afdeling Fotografie van de Katholieke Universiteit te Nijmegen verzorgden de lay-out van de kaarten. Voor de vertaling van de samenvatting in het Engels dank ik A. van der Loop uit Asten. Drs. P. Hyams liet over deze vertaling de ogen van een "native speaker" gaan. P. Versteegden uit Spaubeek ben ik erkentelijk voor het maken van de foto's. Zonder het nauwkeurige typewerk van J. van Schijndel zou het proefschrift niet in deze vorm hebben kunnen verschijnen en zonder de morele en daadwerkelijke steun van Maria Eevers zou dit werk heel waarschijnlijk utopisch zijn gebleven.

DEEL I: EEN HISTORISCH, GEOGRAFISCH EN ECONOMISCH OVERZICHT. BESCHRIJVING VAN HET TURFSTEKEN

1. VEENVORMING, VEENVORMERS. VEEN EN TURF: DEFINITIES. DE INDELING VAN DE VEENLAGEN. HOOG- EN LAAGVEEN. EEN KORT GEOGRAFISCH, HISTORISCH EN ECONOMISCH OVERZICHT	11
1.0 inleiding	11
1.1 veenvorming en veenvormers	11
1.2 veen en turf: definities	12
1.3 indeling van de veenlagen	13
1.4 hoog- en laagveen	16
1.5 geografisch overzicht	18
1.5.0 algemeen	18
1.5.1 de Peel; Noord-Brabant	22
1.5.2 België	23
1.5.3 Zuid-Holland, Noord-Holland, Utrecht	24
1.5.4 Friesland, Groningen, Drente	24
1.5.5 Overijssel, Gelderland, overige plaatsen	25
1.6 historisch overzicht	26
1.6.0 algemeen	26
1.6.1 Noord-Brabant en Limburg, met name de Peel	28
1.6.2 België	32
1.6.3 Utrecht, Zuid- en Noord-Holland	33
1.6.4 Friesland, Groningen, Drente, Overijssel	35
1.7 economisch overzicht	39
1.7.0 algemeen	39
1.7.1 Noord-Brabant en Limburg, met name de Peel	40
1.7.2 België	42
1.7.3 Utrecht, Zuid- en Noord-Holland	43
1.7.4 Friesland, Groningen, Drente en Overijssel	44
2. HET TURFSTEKEN VOOR EIGEN GEBRUIK	47
2.0 algemeen	47
2.0.0 inleiding	47
2.0.1 wie stak en waar stak men?	47
2.0.2 wat werd er gestoken	48
2.0.2.0 algemeen	48
2.0.2.1 heiturf	49
2.0.2.2 bonk- of grauwwveen	50
2.0.2.3 lokveen	50
2.0.2.4 zwart- of blauwwveen	50
2.0.2.5 haverstro	50
2.0.2.6 dargveen	51
2.0.2.7 nog andere benamingen	51
2.0.3 hoe werd er geturfd?	52
2.0.4 waarmee?	54
2.1 maaien van de hei. Het afbonken	54
2.2 steken van vlikken	57
2.3 steken van tus(sen) of broekturf	58
2.4 steken van grauwwveen	59
2.5 steken van het zwartveen	60
2.6 steken van andere turfsoorten dan genoemde	63
2.7 afwatering	64

2.8	opstapelen van de turf en het drogen	64
2.9	vervoer van de turf	67
3.	DE BEREIDING VAN BAGGERTURF IN NOORD- EN ZUID-HOLLAND, UTRECHT EN FRIESLAND	71
3.0	algemeen	71
3.1	klauwen	77
3.2	trappen van de bagger	78
3.3	verdelen of snijden van de bagger	79
3.4	opbreken van de baggerturven	79
3.5	opstapelen van de baggerturven	80
4.	DE BEREIDING VAN BAGGERTURF IN GRONINGEN, DE PEEL, DRENTE EN BELGIË	83
4.0	algemeen	83
4.1	hakken van de bagger	88
4.2	treden of trappen van het baggerslijk en het verdelen	89
4.3	opbreken van de baggerturf	95
4.4	opstapelen van de baggerturf	97
4.5	maken van klatserd	99
5.	HET ONTGINNEN VAN HET HOOGVEEN DOOR VERVENINGSMAATSCHAPPIJEN EN GEMEENTEN	101
5.0	algemeen	101
5.0.0	inleiding	101
5.0.1	de turfsoorten bij de georganiseerde turfwinning	105
5.0.2	waar werd geturfd?	109
5.0.3	hoe ging het turven in het werk?	109
5.0.4	waarmee ging men turfsteken?	110
5.1	ontwatering van het veen	110
5.2	graven van een wijk	113
5.3	bonken	120
5.4	graven van het zwartveen	121
5.5	hoog graven	125
5.6	laag graven	127
5.7	meten van de turf, de maten en hoeveelheden	127
5.8	in slag zetten van de turf	130
5.9	kruien van de turf	131
5.10	opbreken van de slag, in ring zetten, drogen en stapelen van de turf	133
5.11	turf laden in het schip en het verdere vervoer	139
5.12	bruggen en het jaagpad in het veengebied	142
5.13	graven van het grauwveen	143
5.14	machinale bereiding van baggerturf en de machinale verwerking van grauwveen	144
6.	VERPACHTEN EN PACTEN VAN TURFGRONDEN. REGLEMENTEN EN PLAKKATEN	147
6.1	verpachten en pachten	147
6.2	reglementen en plakkatens	149
	DEEL II: BENAMINGEN IN HUN GEOGRAFISCHE VERSPREIDING, ETYMOLOGISCH TOEGELICHT	151
	HET LEMMA	153

EEN AANTAL KLANKVERSCIJNSELEN PER GEBIED GEINVENTARISEERD	154
7. BENAMINGEN BIJ HOOFDSTUK 1	156
8. BENAMINGEN BIJ HOOFDSTUK 2	158
9. BENAMINGEN BIJ HOOFDSTUK 3	234
10. BENAMINGEN BIJ HOOFDSTUK 4	254
11. BENAMINGEN BIJ HOOFDSTUK 5	274
12. BENAMINGEN BIJ HOOFDSTUK 6	367
DEEL III: ALGEMENE BESCHOUWINGEN	373
13. DEFINITIE VAN EEN VAKTERM. MORFOLOGISCHE, VOLKSETYMOLOGISCHE EN WOORDGEOGRAFISCHE ASPECTEN VAN DE VEENDERIJTERMINOLOGIE	375
13.0 definitie van een vakterm	375
13.1 morfologische aspecten van de veenderijterminologie	375
13.2 volksetymologieën	377
13.3 woordgeografische aspecten	378
13.3.0 algemeen	378
13.3.1 opmerking over de kaarten	379
14. KARAKTERISTIEKEN VAN DE VEENDERIJTERMINOLOGIE	389
14.0 algemeen	389
14.1 een inventariserende, vakterminologische vergelijking tussen vijf turfwinningengebieden	390
14.1.1 termen waarvan het verspreidingsgebied beperkt is	390
14.1.1.1 termen van de boer/turfsteker of kleingebruiker geografisch beperkt	390
14.1.1.2 termen van de vervener als bereider van baggerturf geografisch beperkt	391
14.1.1.3 termen van de professionele turfsteker geografisch beperkt	392
14.1.2 termen die over verschillende gebieden verspreid zijn	393
14.1.2.1 gemeenschappelijke terminologie bij de vervinging door de boer/turfste- ker of kleingebruiker	393
14.1.2.2 gemeenschappelijke terminologie in verband met het bereiden van bag- gerturf	393
14.1.2.3 gemeenschappelijke terminologie in verband met het turfsteken door maatschappijen en gemeenten, de georganiseerde turfwinning	393
14.2 het vakterminologische karakter van de veenderijterminologie	394
14.3 het plaatsgebonden karakter van de veenderijterminologie	397
14.3.1 termen ontleend aan de algemene plaatselijke woordenschat	397
14.3.2 het agrarische karakter van de veenderijterminologie	398
14.4 termen ontleend aan andere groepterminologieën	398
14.5 ontleningen	399
14.6 het beeldende karakter van de veenderijterminologie	401
14.6.0 algemeen	401
14.6.1 metaforische benamingen	401
14.6.2 metonymische benamingen	403
14.7 onomatopoëtische benamingen	403
14.8 affectiviteit in de veenderijterminologie	404
14.9 invloed van “veen” en “turf” op het algemeen Nederlands en het dialect	404

SUMMARY	408
LIJST VAN ZEGSLIEDEN	411
LIJST VAN GEBRUIKTE CODENUMMERS	414
BIBLIOGRAFIE	426
REGISTER	438
CURRICULUM VITAE	

LIJST VAN EEN AANTAL GEBRUIKTE AFKORTINGEN

Voor de bibliografische afkortingen zie men de bibliografie.

ags.	angelsaksisch
brab.	brabants
du.	duits
dre.	drents
eng.	engels
etym.	etymologisch
fr(a).	frans
fri.	fries
germ.	germaans
got.	gotisch
gr.	grieks
gron.	gronings
hd.	hoogduits
idg.	indogermaans
ier.	iers
lat.	latijn(s)
limb.	limburgs
mhd.	middelhoogduits
mnd.	middelnederduits
mnl.	middelnederlands
ndd.	nederduits
ne.	nieuwengels
ned.	nederlands
nfri.	nieuwfries
nhd.	nieuwhoogduits
nl.	nederlands
ofr.	oudfrans
ofri.	oudfries
ohd.	oudhoogduits
on(o).	oudnoors
os.	oudsaksisch
russ.	russisch
s.v.	sub voce, onder het (dat) woord
vla.	vlaams
wt.	wortel
wvla.	westvlaams

De geschiedenis van dit proefschrift begint in 1964. Voor mijn kandidaatsexamen in de Nederlandse Taal- en Letterkunde had ik bij prof. A. Weijnen een taalkundige scriptie gemaakt over de terminologie van de turfsteker in Meijel, mijn geboorteplaats. Tot dit onderwerp was ik geïnspireerd door mijn geboortestreek, het Peelland, en ook door een artikel door prof. A. Weijnen in *Onze Taaltuin* (1938) over “De vaktaal van de Peelarbeiders”. Na mijn kandidaatsexamen bouwde ik de scriptie uit tot een hoofdscrip-tie voor mijn doctoraalexamen, waarin het onderzochte gebied uitgebreid werd met het hele Peelland, Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Groningen, Drente en Nederlandstalig België. Al direct na mijn doctoraalexamen in 1966 vatte ik het plan op mijn scriptie tot een dissertatie uit te breiden. Daarvoor was een herziening op verschillende gebieden noodzakelijk; verder moest er materiaal aangevuld maar ook geëlimineerd worden. Pas na 1975 kreeg het plan concrete gestalte.

Doel van mijn dissertatie is: de terminologie van de turfsteker of algemener veenderij-terminologie zo volledig mogelijk te inventariseren aan de hand van recent onderzoek, ze etymologisch toe te lichten en op grond van de inventarisatie een aantal conclusies te geven. Een dergelijke inventarisatie van een vakterminologie is niet geheel nieuw te noemen en ze heeft al tot proefschriften geleid bij Van Bakel (*Vaktaal van de Nederlandse klompenmakers*), Van Doorn (*Terminologie van riviervissers in Nederland*), Elemans (*Woord en wereld van de boer*) en Brouwers (*De vlasserij in het Nederlands van de eerste helft der twintigste eeuw*). Een belangrijke factor bij het plegen van zulk een onderzoek is, dat die bewuste vakterminologie op het punt staat te verdwijnen met het uitsterven van het beroep en dat die voor een deel mondeling overgeleverde terminologie door dat onderzoek vastgelegd wordt. Hierin schuilt het creatieve van zo'n studie: men legt een terminologie vast die zeker voor een groot gedeelte nog niet op papier staat. Ondanks het feit dat er in Nederland al enige onderzoekers zich hebben beziggehouden met vaktalen of vakterminologieën, geldt voor het onderzoek op dit gebied nog volop wat Hans Rüdiger Fluck (9) zegt: “Die fachsprachliche Forschung befindet sich in vielen Bereichen noch in den Anfängen oder hat zum Teil noch nicht einmal begonnen”. En op dezelfde pagina noemt hij vaktalen als voorwerp tot onderzoek in de linguïstiek nog steeds een “Reservat weniger Forscher”. Wat hier gezegd wordt over vaktalen geldt in dezelfde mate voor vakterminologieën.

Aangezien mijn onderzoek zich vooral richt op de veenderijterm met zijn dialectische variant, spreek ik van veenderijterminologie in mijn titel en niet van veenderijtaal. Het hiaat in vakterminologisch onderzoek zal voor de zuidelijke Nederlanden en Nederlandstalig België opgevuld kunnen worden, wanneer de Woordenboeken van de Brabantse, Limburgse en Vlaamse dialecten de mogelijkheid krijgen het inventariserend, vakterminologisch onderzoek af te ronden. Ook hieraan levert mijn onderzoek een bijdrage.

Verder lijkt mij deze studie een daad van rechtvaardigheid tegenover de talloze turfstekers die in de loop van de eeuwen in de Nederlandse en Belgische moerassen hard en heel hard hebben moeten ploeteren om de burger wat warmte te geven. Te laten zien dat zij iets te zeggen hadden in hun sober bestaan, was voor mij een van de drijfveren tot het schrijven van dit werk.

De **hoofdgebieden** van mijn onderzoek zijn: het Peelland, Holland-Utrecht met als kern Vinkeveen-Wilnis, Drente met als kern de Drentse veenkoloniën nl. de Monden, Klazienaveen en Bargerooosterveld, Groningen en Friesland. De Peel heb ik mondeling afgevraagd. Ook in Drente was nog mondelinge ondervraging mogelijk. In Vinkeveen en

Wilnis werd tot voor kort nog, zij het sporadisch, verveend. Ook van deze plaatsen heb ik nog recente gegevens. Voor België, Groningen en Friesland moesten de gegevens vooral via artikelen, idiotica en monografieën verzameld worden, omdat daar sinds mensenheugenis geen turf meer gegraven werd.

Een belangrijk **indelingsprincipe** voor mijn dissertatie was het feit dat de turf gegraven werd zowel door professionele turfstekers en baggeraars als door de boer/kleingebruiker of de steker voor eigen gebruik. Men zou de eerste groep kunnen kwalificeren als georganiseerde turfwinning en de tweede als ongeorganiseerde. Dit verschil resulteert in twee hoofdstukken: 1) turfsteken voor eigen gebruik en 2) turfsteken door de professionele turfsteker in dienst van veenmaatschappijen of gemeenten. Verder kon ik bij de indeling niet voorbijgaan aan de geologische kant van de zaak. Zonder mij te willen mengen in een wetenschappelijke discussie over het verschil tussen hoog- en laagveen moest ik erkennen, dat er toch vanwege dat verschil in veen of vanwege de bepaalde ligging van veen een verschillende terminologie in gebruik was, die voortkwam uit een verschillende methode van turf winnen: in het zogenaamde hoogveen stak men de steekturf en uit het zogenaamde laagveen bereidde men de baggerturf.

Bij de beschrijving van het turfsteken is per onderdeel een ordening aangebracht volgens het principe *wie, wat, hoe en waarmee?* d.w.z. dat telkens het eerst aan de orde komt *wie een bepaalde handeling verrichtte*, vervolgens *wat het voorwerp was van die te ondergane handeling*, dan *hoe men het deed* en tenslotte *met welk gereedschap de turfsteker werkte bij die bepaalde handeling*. Deze ordening heb ik niet telkens in de paragrafering opgenomen.

Aan de beschrijving van het turfsteken door boer/kleingebruiker en het turf bereiden door de professionele turfsteker in dienst van een veenmaatschappij of gemeente en aan de beschrijving van het winnen van steekturf en baggerturf gaat een inleidend hoofdstuk vooraf waarin in het kort historische, geografische en economische aspecten rondom veen en het turfsteken aan de orde komen. In de hoofdstukken 7 en volgende worden de lemmata gegeven d.w.z. de woordtypen met de dialectische varianten. In tegenstelling tot Van Doorn (5) heb ik de dialectwoorden niet naar het Algemeen Nederlands "verklankt". Dialectvarianten zijn, voorzover ze niet uit monografieën, idiotica en artikelen komen, naar de spelling getranscribeerd zoals die gebruikelijk is bij het Woordenboek van de Brabantse dialecten (zie hiervoor de *Voorlopige inleiding op het Woordenboek van de Brabantse dialecten*, 34-36). Bij dit noteren in een dialectische klankvorm heb ik me later leiden door een uitspraak van prof. Weijnen (Weijnen 1975, 20): "Es wäre eine Art Verletzung oder Vergewaltigung des Materials, wenn man die Ausdrücke nur in einer hochsprachlichen Form verzeichnete". Monografische gegevens en termen uit idiotica en artikelen worden diplomatisch overgenomen. De simplicia in de lemmata worden zo nodig en zo mogelijk van een **etymologische toelichting** voorzien.

In het laatste hoofdstuk worden er algemene beschouwingen aan de veenderijterminologie gewijd. In een dialectgeografisch gedeelte worden enkele kaarten besproken en worden terminologische overeenkomsten en verschillen tussen de verschillende gebieden bij elkaar gezet met eventuele conclusies. Paragrafen over karakteristieken in de veenderijterminologie en over de verhouding van de vakterminologie tot de algemene taal vormen het slot. Hierna volgt een opsomming van de zegslieden die door mij persoonlijk ondervraagd zijn. Zijn zijn de belangrijkste bron geweest. Daarnaast heb ik gebruik kunnen maken van een aantal vragen verband houdend met de veenderij of ontginning dat gesteld was in vragenlijsten van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde, van het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam, van het Woordenboek van de Vlaamse dialecten te Gent. Ook kon ik gebruik maken van materiaal dat door dr. G. Kocks, medewerker aan het Nedersaksisch Instituut te Groningen, was verzameld met het oog op

het Drents Woordenboek. Aangezien de respondenten van deze vragen uit alle delen van Nederland en Nederlandstalig België kwamen, was ik genoodzaakt naast de opsomming van plaatsen die door mijn enquête bestreken waren, ook al die plaatsen waarvoor die respondenten geantwoord hadden op te sommen. Immers achter de dialectvarianten in de tekst van deel II vindt men slechts codenummers volgens het bekende *Systematisch en alfabetisch register* en geen volledige plaatsnamen. Tenslotte heb ik alle woordtypen in een woordregister opgenomen.

DEEL I

EEN HISTORISCH, GEOGRAFISCH EN ECONOMISCH OVERZICHT.
BESCHRIJVING VAN HET TURFSTEKEN.

1. VEENVORMING, VEENVORMERS, HET BEGRIP VEEN EN DE INDELING VAN DE VEENLAGEN. HOOG- EN LAAGVEEN. EEN KORT GEOGRAFISCH, HISTORISCH EN ECONOMISCH OVERZICHT.

1.0. inleiding

Het behoort niet tot mijn competentie een uitgebreide technische uiteenzetting te geven over het ontstaan van de turf, de turfslagen, de samenstelling van de turf en over de processen die van invloed zijn op het ontstaan van het veen. Maar omdat de turfgraver op zijn manier aanduidingen had voor de verschillende veenlagen, voor de verschillende soorten turf, voor het materiaal waaruit de turf was samengesteld, zal het nodig zijn een beperkte beschrijving te geven van een aantal zaken die eigenlijk direct mijn onderwerp raken. De fysische en geologische aspecten van het veen zijn een voortdurend onderwerp van onderzoek binnen de betrokken vakdisciplines als fysica, geologie en geografie, en ik kan mij geenszins de illusie maken om in de verschillende discussies een inbreng van betekenis te hebben. Dat wat ik in dit hoofdstuk bespreek, kan slechts een aandenken zijn van begrippen zonder welke de volgende hoofdstukken minder gefundeerd zouden zijn.

Wanneer men heden ten dage als argeloze toerist door de nog geringe restanten hoogveen dwaalt, zal men op het eerste gezicht het landschap als monotoon, weinig gevarieerd en saai kwalificeren. Voor degene die iets dieper graaft in het veen wordt het snel duidelijk, dat de waarde van het veenlandschap niet schuilt aan de oppervlakte maar zit in de meters dikke lagen veen waarop hij staat. Eeuwen en eeuwen hebben deze lagen gevormd. Miljoenen planten van verschillende soorten zijn het organisch voedsel geweest voor het steeds maar groeiende veen. Eeuwenlang heeft de mens door toedoen van deze lagen zijn kille bestaan wat kunnen verwarmen.

1.1. veenvorming en veenvormers

De moderne opvattingen van veenvorming vinden hun oorsprong in het werk van Weber¹ die het ideale geval heeft beschreven, dat een volledige lagenserie ontstaat door verlanding van water dat rijk is aan voedingsstoffen en waarbij de vorming zeer vroeg in de postdiluviale tijd is begonnen en tot nu toe voortduurt (Eshuis 1946, 25). Staring (36) noemde als voorwaarden van veenvorming drie factoren: vocht, water en toetreden van de dampkringslucht. Dezelfde Staring (29) noemde de veenstof "een mengsel van ontledingsvoortbrengselen en van nog niet vergane overblijfsels van planten met delfstoffelijke bestanddeelen, die er zich in hebben opgehoopt".

Over de gehele aarde heeft veenvorming dezelfde habitus (Hudig 7). Bersch (9) spreekt in verband met veenvorming over "Vertorfung" en zegt daarover: "Torf bildet sich aus den Überresten abgestorbener Pflanzen bei Luftabschluss und bei Gegenwart von Wasser durch einen besonderen, in seinen Einzelheiten noch nicht völlig aufgeklärten chemischen Vorgang". Veengronden kunnen ontstaan door natuurlijke of kunstmatige ontwatering, waardoor ze in aanraking met de lucht onderworpen worden aan chemische, fysische en biologische omzettingen of ze ontstaan door overspoeling van slibhoudend zee- of rivierwater (Winkler Prins XIX, 124). Overigens zijn de opvattingen inzake veenvorming

1. o.a. C. Weber, *Die Entwicklung der Moorkultur in den letzten 25 Jahren*, Berlin 1908.

in de loop van de tijden nogal eens veranderd. Zo schreef Picardt in 1660 (Eshuis 1946, 21), dat de venen niet door mensenheden gemaakt waren maar door de straffende hand van God tot een plaag van de vroegere bewoners van ons land en tot een waarschuwing van ons (t.w. Picardts tijdgenoten). Die straffende hand bestond uit de "Cimbrische Diluvie", een overstroming ± 340 voor Christus. Duidelijk is het de huidige veenonderzoekers geworden, dat het niet zozeer de straffende hand van God was die het veen vormde, maar dat vooral de verschillende veenvormers de hand hadden en hebben in de totstandkoming van veen.

Veenvormers zijn heel in het algemeen die planten die in een vroeger of later stadium van veenvorming door verrotting het veen mee helpen vormen. Dat kunnen verschillende soorten mos, gras, heide, biez en riet zijn. Ook verschillende boomsoorten kunnen lagen in het veen vormen. Hausding (19) noemt als turfvormers: fanerogamen, cryptogamen, hypnen (bladmossen), moerasplanten en algen. Bersch (19) onderscheidt vormers van hoogveen en laagveen. Als vormers van hoogveen noemt hij: Torfmoos (*Sphagnum palustre*), Wollgras (*Eriophorum vaginatum*), Moosbeere (*Vaccinium oxycoccus*), Rauschbeere (*Vaccinium uliginosus*), Preisselbeere (*Vaccinium vitis-idaea*), Schwarzbeere (*Vaccinium myrtillus*), der wilde Rosmarin (*Andromeda polifolia*), Schnabelried (*Rhynchospora alba*), Scheuchzeria (*Scheuchzeria palustris*), Sumpfporst (*Ledum palustre*), Sonnentau (*Drosera*), Heide (*Erica tetralix*), en Besenried (*Molinia*). Als vormers van laagveen noemt Bersch (19): Schilfrohr (*Phragmites*), Riedgräs (*Carices*), Binsen (*Juncaceen*), Schachtelhalm (*Equisetaceen*) en Laubmoos (*Hypnumarten*). Overgangsvormen tussen hoogveen- en laagveenturf zijn volgens Bersch (17): Scheuchzeriatorf, Carer-Sphagnum-wollgrastorf, Föhren- en Birkenwaldtorf en Bruchwaldtorf (Erlentorf). Ook Von Seelhorst (19) noemt praktisch dezelfde hoogveenplanten als Bersch, alleen komen er bij hem nog bij: *Calluna vulgaris*, de z.g. eenvoudige heide, die voorkwam naast de *Erica tetralix*, de dopheide, *Myrica Gale*, de gagel, de *Juncus squarrosus*, de grasbies, de *Narthecium ossifragum*, de wilde weit, en *Cladonia rangiferina*, het rendiermos. De gewone turfgraver kende als veenvormer het *piëlmós* (Meijel) of *veenmos* (Klazienaveen) en vroeg zich bij zijn harde arbeid niet af, hoe al die planten in de turf wel zouden heten.

1.2. veen en turf: definities

Verschiedene mensen hebben in de loop van de tijden geprobeerd zo kort mogelijk te verklaren wat veen is. Ik kan slechts enkele formuleringen geven en ik heb daarbij niet de pretentie zelf een laatste, afdoende definitie van veen te geven. Hartman D. (10) noemt veenland moerassig, turfachtig gebied en zegt verder dat veengrond synoniem is met veenkuilen, veenputten, veen. Turf noemt hij gedroogd veen. Het lijkt vergaand om veenputten en veenkuilen synoniem te noemen met veenland. Veen is een substantie en de veenkuil is de kuil waaruit men deze substantie haalt. Le Francq v. B. (548) verklaart veen als "eene brandbare zwarte, aaneen verbonden weeke Delfstof of Aarde; die uit allerlei weeke deelen, van allerhande ontsloopte Planten, samenrot; doch voornaamlijk uit Waterplanten, in de laage, en uit Landplanten, in de hooge Landen, door den tyd tot Bedden aangroeit". Dezelfde Le Francq v. B. (92) meent, dat de woorden moer, dary (= derrie), veen en modder meer verschillen in naam dan in de aard van de stof zelf. Hartman Degner beweert (Le Francq v. B. 440) dat het mos en wild gras de meest voorkomende stoffen zijn, die door samenrotting de grondslag vormen van de brandbare veenaarde. In Noord-Brabant worden de venen met de naam *moeren* genoemd, zegt Staring (100), overeenkomstig het Duitse *Moor*; de vennen zijn aldaar waterplassen in de heide, maar deze zullen wel uitgeveende moeren zijn geweest. Blink 1904 (13) probeert het al iets uitvoeriger te definiëren: "Onder veen verstaat men lagen organische stoffen die in den

loop van vele jaren opgehoopt zijn geworden door planten, welke op die plaats groeiden, en na hun afsterven door afsluiting der lucht niet geheel verrotten, maar een ontledigingsproces ondergingen, waardoor er naar verhouding meer waterstof en zuurstof aan onttrokken werd dan koolstof.” Eshuis 1946 (11) citeert de definitie van Von Bülow uit 1929, die luidde: “Der Begriff Moor umgreift, geologisch gefaszt, alle natürlichen Lagerstätten von Torf”. Eshuis tekent als bezwaar tegen deze definitie aan, dat het plantensociologische element wordt verwaarloosd. Zijn definitie luidt aldus: “Een veen is een terrein, waarvan de oppervlakte bestaat uit een laag veen, al dan niet bezet met een vegetatie, waarmee die laag in genetisch verband staat.” Staf (7) formuleert het begrip veen als volgt: “Een grondsoort, waarvan de vaste bestanddelen voor een deel bestaan uit organisch materiaal, waaraan merendeels een plantenstructuur te herkennen is.” Havermans tenslotte (1959, 120) noemt veen een organogeen sediment, voor het overgrootste deel bestaande uit plantenresten. Een ven daarentegen is voor Havermans 1959 (121) een plas met geheel of gedeeltelijk open water waarin veenvorming bezig is maar dat nog niet volledig is verland, terwijl hij ook moer als de algemene volksbenaming voor veen in ligging of in bewerking aanduidt. In Duitsland was het de gewoonte landstreken met minstens 20 cm dikke turflaag te rekenen tot veen. Voor Denemarken was die dikte 28 cm (Hausding 25). Wanneer men het heeft over het begrip veen, moet men wel bedenken, dat men in de regel met turf iets anders bedoelt. Turf wint men uit veen door droging en is de benaming voor het product. Eshuis 1949 (10) citeert Von Bülow, wanneer hij turf definieert als “ein meist dunkles, kohlenstoffreiches und saures Gemenge unvollständig spezifisch- zersetzter Pflanzenteile, das erdgeschichtlich jüngste Glied der Verwandtschaftsreihe der Kohlen, dessen Bildung noch heute andauert.” Von Bülow heeft hier toch weer meer de veenstof op het oog. Het WNT (XVII 4115) geeft als eerste betekenis voor *turf* “graspol, graszode, heideplag” waaruit dan als tweede betekenis volgt (XVII 4116) “heideplag, brok veengrond van bep. afmetingen, met de begroeiing, gebruikt als brandstof”. En de derde betekenis (XVII 4117) is dan de betekenis die ook door mij doorgaans wordt bedoeld nl. “uit daartoe geschikten veengrond na bep. bewerkingen verkregen brok van bep. vorm en grootte hetzij door baggeren uit laagveen, hetzij, na de verwijdering van de bovenlaag, door steken uit hoogveen, vanouds in de eerste plaats bekend als brandstof”.

1.3. indeling van de veenlagen

De naamgeving voor de verschillende lagen in het veen varieert vaak van plaats tot plaats en van tijd tot tijd. Maar een duidelijk veenprofiel komt toch bij al deze indelingen naar voren dat ruwweg geschetst bestaat uit een bonklaag, de bovenste laag van gras en heide, vervolgens het grauwveen, dan het zwartveen en tenslotte een overgangslaag tussen het zwartveen en de daaronder liggende bodemlagen bijv. klei, leem of zand. Over de gehele wereld zijn venen bekend van verschillende geologische ouderdom. Staf (8) maakt onderscheid tussen wat hij noemt *recente venen*, die in het holoceen zijn gevormd, en de *fossiele venen*, die van hogere, geologische ouderdom zijn. Men kan de venen ook indelen naar de geografische verspreiding en spreken van *tropische venen* en van *venen in de gematigde en arctische zone* (Staf 8). De dikte van de veenlaag kan zeer verschillen en variëren van enkele decimeters tot tien meter. In ons land is de meest voorkomende dikte van 1-5 m. Op sommige plaatsen in het oosten van Drente echter is de veenlaag wel 7 m dik geweest (Wortman 136). De dikte van de laag hangt af van de vochtigheidsgraad van het veen en wanneer men het veen gaat afwateren, wordt de dikte vanzelfsprekend minder.

Voor een oudere indeling van de veenlagen kunnen we teruggaan naar Le Francq v. B. (73) die op zijn beurt terugvalt voor zijn informatie op Hartman Degner. Hun veenprofiel komt er als volgt uit te zien: 1) aarde, anderhalf voet diep, 2) aarde met water, een half

voet, 3) zwarte, fijne veenstof, twee voet, 4) bruine, vezelachtige veenstof, 5) taaie, vezelachtige veenstof, als verrot hout, 6) zandachtige kleimergel. Tezamen ging de diepte tot 14 voeten. Uiteindelijk komt Le Francq v. B. (616) tot 21 soorten veen c.q. turf binnen deze lagen. Niet dat al deze soorten op iedere plek waar veen aanwezig was, voorkwamen, maar het is toch wel interessant te bekijken, wat er zoal aan veen opgenoemd werd in de tijd van Le Francq van Berkhey. De soorten waren:

“1) zwart aaneenverbonden bitumineus turfveen, hieruit kwam de beste, brandbaarste turf. De kleur was zwart.

2) bros, oppervlakkig veen, dat was de losse korst die boven op het beste veen lag.

3) taai, bruin veen. Deze lag onder het bed zwart, ros veen. De turf hiervan was goed.

4) rood, licht veen. Ook Vechterveen genoemd. Deze gaf lichte turf en werd veel in Utrecht gebrand.

5) rood-bruin veen met waterplantdelen vermengd, voorkomend in Roelof Arendsveen, Nieuwvener en Amstelveense polders en elders. De turven hiervan gloeien niet na.

6) roodachtig veen met hout en wortels vermengd o.a. te Hazerswoude.

7) rietveen of bruin veen, uit riet, waterlis en biezen samengesteld, o.a. te Zijpe (Noord-Holland).

8) Koedijker rietveen, bestaande uit wortels van riet en andere gewassen. Gevonden vooral aan de Koedijk in Noord-Holland.

9) heiveen, bestaat uit samenrotting van heigewas of heiplanten. Dit veen werd tot plaggen of brede, platte turven afgestoken.

10) mosveen, veen uit verrot mos.

11) wierveen, ontstond in de Wieringerwaard op schorren en banken.

12) bosveen, gegroeid uit de veenbeddingen in de bossen uit afgevallen bladeren.

13) zandig, moerig veen, veen met zand vermengd, vooral te Utrecht.

14) klei-achtig veen, uit de onderste veenlagen, geen goede soort.

15) zandig duinveen, gegroeid tussen de zandbeddingen in de duinen.

16) veen met keien en steentjes vermengd, in de buurt van Naarden.

17) veen met schelpen vermengd.

18) houtachtig veen, o.a. in de Zoetermeerse venen, een derriesoort.

19) brak veen, diep onder de moergronden.

20) zout veen, aan zoute wateren gelegen.

21) molmveen, een soort zwarte aarde.”

Deze soorten kwamen in Holland en Utrecht voor. Deze opsomming geeft geen indeling van de lagen maar meer een opsomming van turfsoorten die op een bepaalde plaats gevonden werden.

Blink 1904 (14) deelt het hoogveen als volgt in: 1) het mosveen, grauwveen, bestaande uit veenmossen vermengd met wollegras, biezen en veenbes, 2) scherpveen of lokveen, bestaande uit resten struikheide en wollegras, 3) blauw- of zwartveen, bestaande uit sphagnum, struikheide, rozemarijnheide, veenbes en wollegras, 4) woudveen, vooral rijk aan kienhout, 5) moerasveen, darg of derrie.

Een manier om het veen in te delen was te kijken naar de hoeveelheid voedingstof die in de verschillende veenlagen zat. Men maakt dan onderscheid in *eutrofe* (= voedingstofrijke), *mesotrofe* (= voedingstofarmere) en *oligotrofe* (= voedingstofarme) veensubstantie (Horch 1922, 8). Bij de eutrofe turfsoorten hoort dan a) de riet- of fragmitesturf, ontstaan uit het sloot-, oever-of dekriet; deze turf is ook bekend onder de naam haverstro of pijpjesturf, b) de zegge- of carexturf, ontstaan uit rietgras of zegge, soms vermengd met waterklaver en bijna altijd met verschillende mossoorten, c) de galigaan- of cladiumturf, zeer asrijk, d) de takmos- of hypniumturf, e) de bosturf, voornl. uit elzen en wilgen bestaande. Tot de mesotrofe turfsoorten behoort a) de wolkruidmosturf of polytrichiumturf, b) dennenbosturf, c) heideturf, uit de struikheide. Tot de oligotrofe soorten rekent

men a) wolgrasturf of eriophorumturf, b) biezen- of scheuchzeriaturf, c) witmos- of sphagnumturf of bolster. Haalde men uit het oligotroof veen de grauwe, bonte, scherpe, kolige, wanblauwe en de blauwe turf, dus de gewone soorten steekturf, uit het mesotroof veen de dosterd- en heideturf, dus de wat mindere soorten, daarentegen haalde men uit het eutroof veen de weer veel belangrijkere baggerturf.

Weer een ander principe van indeling was de indeling naar de herkomst van het voor veenvorming nodige water (Eshuis 1946, 12-16). Men spreekt dan van a) *topogene venen*; het ontstaan hiervan is afhankelijk van de topografische omstandigheden, b) *ombrogene venen*; de vorming hangt alleen af van de neerslag die op het oppervlak van de venen valt, c) *soligene venen*; het ontstaan hangt ten dele af van de neerslag ten dele van het oppervlaktewater dat uit de omgeving erheen stroomt. Heeft een ombrogeen veen zich uit een topogeen veen ontwikkeld, dan kunnen onderscheiden worden de volgende veensoorten (Florschütz 14): het *Phragmitesveen*, gevormd van rode, bruine of zwarte, vaak glimmende zaden van het waterdrieblad, nootjes van zeggen en bladmossen, het *Betulaveen*, van het hout en de schors van de berk, het *Scheuchzeriaveen*, van de wortelstokken van de Scheuchzeria, het *Andromedaveen*, van takken en bladeren van lavendelheide, het *Oxycoccusveen*, gevormd van stengels en bladeren van de veenbes, het *Vaginatumveen*, van de pluizige bladschedenbundels van het éénarig wollegras, het *Callunaveen*, van de bochtige stamstukken en bebladerde takken van struikheide, het *Cuspidatumveen*, van de dikwijls parallel liggende stengels van het Sphagnum Cuspidatum en vaak bladeren van de lavendelheide, het *Cymbifoliaveen*, van de stengels van het Sphagnum imbricatum, papillosum en magellanicum.

Wat de Peel betreft ziet het veenprofiel er als volgt uit (Eshuis 1946, 43):

- 1) plag met een vegetatie van heide, bunt en veenmos, 10-20 cm dik.
- 2) bonkaarde, dat is het bovenste deel van het grauwveen, maar donkerder van kleur, meer verkruid en daardoor van lossere structuur, 20-50 cm dik.
- 3) het grauwveen, 30-100 cm dik, de grens tussen het grauwveen en de bonkaarde is enigszins willekeurig.
- 4) de vezel- of loklaag, op de grens van het grauwveen en het zwartveen. Het lok komt overigens door het gehele veen voor, zij het in geringe mate.
- 5) het zwartveen, 3 m of meer dik.
- 6) de smeerlaag, een structuurloze zwartveensoort op de scheiding van zwartveen en darg.
- 7) de darglaag, gedeeltelijk vermengd met zand.
- 8) de zandgrond.

De latere indeling van Linssen (134) komt sterk met deze indeling van Eshuis overeen. Ook hij vermeldt de vezellaag of loklaag als de grenslaag tussen het grauwveen en het zwartveen. Deze grenslaag wordt ook wel genoemd "de grenshorizon van Weber" (Keuning 85), omdat Weber deze laag als "Grenzhorizont" aanduidde. Hij verstond daaronder de grenslaag tussen jongere mosturf en sphagnumturf (Bersch 15). In Smellingera-Land (22) wordt het ontstaan van deze laag verklaard door het feit dat er in onze streken een droogteperiode is geweest die rond 1000 voor Christus is begonnen en heeft geduurd tot ongeveer 500 na Christus. In die tijd stond de groei van het veenmos nagenoeg stil, waardoor het veen met heide begroeid raakte en deze heideresten in het veenprofiel noemt men nu de "grenshorizon of grenslaag van Weber". Ook Von Seelhorst (20) verklaart deze grenslaag uit een eeuwenlange droogteperiode, die niet alleen de groeiende sphagnumvegetatie maar ook de dieperliggende sphagnumlagen tot uitdrogen bracht. Bij nog verder drogen zakte het veen tezamen, waarbij de structuur van het veen verstoord werd en waarbij het veen zwarter werd. Weijnen (1969) constateert voor Asten als turfsoorten van boven naar beneden: de vlikken, piepert, vale turf, zwarte turf, klot en smeerklot.

In het Kalmthoutse veen onderscheidde men (Erens 603) zwarte turf, de gewone, en de witte, ook wel peel genoemd, die minder in kwaliteit was dan de zwarte. De diepte van de laag varieerde in de Kalmthoutse venen tussen de 3 en 10 voet.

Wat Groningen betreft deelt Venema (334) de turfslagen als volgt in: 1) het mosveen of bonk, waaruit grauwe turf gehaald wordt, 2) mosveen en splinter dooreen, waaruit de bonte turf komt, 3) splinterveen, waaruit de splinter of scherpe turf komt, 4) het blauwveen, dat de blauwe turf oplevert, 5) het blauwveen vermengd met darg, levert de greenmank op, 6) het dargveen, geeft de harde turf, 7) de blauwe gliede; hiervan wordt baggerturf gemaakt.

In Vriezenveen (Dagblad van het Oosten, 1942) kon men uit drie lagen turf steken. De eerste laag was de witte of bonte turf, dan volgde de zwarte en tenslotte de darg of derrie, waaruit men z.g. platturf trok.

In wat Staring (54) toentertijd laagveen noemde, onderscheidde hij voor het laagveen van Kortenhoef bij een totale dikte van 4 el soms: 1) damaarde, de bovenste nog niet vergane plantenmassa, die niet ten nutte werd gemaakt, 2) het grauwveen, 3) het bruinveen, 4) geel veen, 5) derrie, lag op de vaste bodem.

In Duitsland week het profiel doorgaans niet af van het Nederlandse. Een doorsnee door de veenlaag geeft Bersch (16): “1) Vegetationschichte, 2) jüngerer Moostorf, 140 cm, 3) Grenzhorizont, 20 cm, 4) älterer Moostorf, 170 cm, 5) Übergangswald (Holztorf), 85 cm, 6) Schilftorf, Carextorf, 70 cm, 7) Torfmudde, 15 cm, 8) Untergrund”. De totale dikte van de laag kwam hier dus op zo'n 5 m neer.

Een uniform indelingsprincipe dat geldt voor iedere veenlaag waar ook is niet te geven. Ik heb mij beperkt tot een aantal voorbeelden van verschillende streken of plaatsen om de lezer globaal kennis te doen nemen, hoe een veenprofiel er uit kan zien. Een duidelijke lijn in deze voorbeelden valt wel te bespeuren, maar daar heb ik in het begin van deze paragraaf al op gewezen.

1.4. hoogveen - laagveen

In dit verband is het noodzakelijk om ook enkele theorieën te inventariseren over wat nu in feite hoogveen en laagveen is. Ik zal als niet-geograaf ook hierin geen afdoende mening kunnen verkondigen, te meer, omdat deze begrippen ook in geografische kring nog ter discussie staan. In de loop van de tijden zijn er verschillende visies op dit probleem geweest. Juist vanwege die verschillende visies was het voor mij moeilijk bij de beschrijving van het vak turfgraven een indeling te maken naar het steken van hoogveen en het winnen van laagveen. Uitgangspunt werd voor mij het produkt van hoogveen, de steekturf, en het produkt van laagveen, de baggerturf, met de respectievelijke werkmethoedes. Men moet wel in de gaten houden, dat de baggerturf zowel in hoogveen als in laagveen gewonnen werd.

Van Claerbergen (145) had een vrij simpele visie op het verschil tussen hoog- en laagveen: laagveen werd van iets (veen) tot niets (water) en hoogveen werd van niets (turfgrond) tot iets (goede grond). Volgens Staring (31) lag het hoogveen aanmerkelijk boven de omliggende grond en bevatte slechts daar water, waar het niet weg kon vloeien, terwijl laagveen qua oppervlakte gelijk lag met de omringende wateren, waardoor het in Nederland meestal gelijk lag met de gemiddelde oppervlakte van de zee of zeer weinig daaronder of daarboven. Ook Wortman (136) definieerde hoogveen als veen dat gevormd was op een bodem die boven de gewone waterstand van de omgeving lag, terwijl laagveen in water werd gevormd. Het verschil in vochtigheidstoestand was er de oorzaak van, dat tot vorming van hoogveen andere plantesoorten bijdroegen dan die van laagveen. Bij het verschilpunt van de ligging ten opzichte van de grondwaterstand voegde Blink 1904 (13) nog toe verschillen tussen hoog- en laagveen in eigenschappen, structuur, samenstelling en

vorming van de veenstof. Von Seelhorst (12) onderscheidde hoog- en laagveen ook op ontstaansvoorwaarden (hoogveen was een "Überwasserbildung" en laagveen een "Unterwasser- resp. Sumpfbildung") maar voegde daar aan toe, dat hoogveen een kalkgehalte had lager dan 0,5 %, terwijl laagveen veel kalkrijker was met een kalkgehalte van meer dan 2 %. Prims (1) onderscheidde hoog- en laagveen al naargelang de planten boven of onder water tot verrotting kwamen en verder zat het verschil ook in de dikte van de veenlaag, waarbij de dikte van de hoogveenlaag kon variëren van 3-10 m en de dikte van de laagveenlaag zelden meer dan 1 m was. Eshuis 1946 (15) pleit ervoor om de termen hoogveen, moerasveen en laagveen te laten vervallen, omdat ze begrippen zijn uit de begintijd van het wetenschappelijk veenonderzoek met alleen historische waarde, en hij wil slechts een botanische indeling naar de veenvormende planten. Dit willen ook Weber, Florschütz en Hudig. Maar in Smellingera-Land (23) wordt over het probleem hoogveen-laagveen gezegd, dat er tussen de botanische samenstelling van laag- en hoogveen geen opvallende verschillen aan te wijzen zijn; zo wordt de "grenslaag van Weber" in laagveen aangetroffen; zowel hoog- als laagveen ontstaan uit veenmos in hoofdzaak, dus boven de grondwaterspiegel als landveen. Wat de Ardennen betreft heeft Kamp (18) beweerd, dat de venen die daar voorkomen hoogvenen zijn, niet omdat ze hooggelegen zijn, maar omdat ze zo gegroeid zijn, dat ze in het midden van het veen het hoogste zijn en naar de kanten toe minder hoog worden, zodat ze een "uhrglasförmige Gestalt" krijgen. Hij noemt laagvenen die venen, die door verlanding ontstaan vanuit de randen van het veen naar het midden toe. Voor het Kalmthoutse gebied verklaarde Vorsselmans (11), dat het hoogveen eenzelfde samenstelling had als het laagveen maar dat het gewonnen werd op plaatsen waar het water zich vroeger had teruggetrokken, waardoor het veen aan de wind werd blootgesteld en met een laag zand werd overdekt, waarin dan heide kon groeien.

Tesch (651) blijft het liefst spreken van laagveen, moerasveen (ligt tussen het hoog- en laagveen in) en hoogveen, daarbij de tegenwoordige ligging ten opzichte van de waterstand der omgeving tot grondslag nemend, maar hij stelt ook voor te spreken van waterveen, moerasveen en landveen. Overigens vindt Tesch (650) de definities van Staring nog steeds bruikbaar in deze twintigste eeuw. Men heeft wel gedacht, dat het grote, onderling samenhangende westelijke Nederlandse veen als waterveen moest worden beschouwd. Blink en Lorié o.a. hebben zich tegen deze visie verzet (Tesch 651). Zij betoogden, dat waterveen slechts gevormd kon worden in ondiepe plassen van kleine afmetingen, omdat het Westnederlandse veengebied als moerasveen moet zijn begonnen en zich verder als landveen moet hebben ontwikkeld. Tesch (651) spreekt liever van verdrongen hoogveen, als hij het heeft over het z.g. laagveen in het westen van Nederland. Met de onderscheiding die Tesch (652) geeft in verband met de veenlagen, kan ik het eens zijn en bij het verder lezen zal men de termen hoogveen, laagveen en overgangsvveen in dit licht kunnen beschouwen. Tesch onderscheidde:

- 1) jong laagveen in wording. Dit is min of meer zuiver waterveen of laagveen in de oude botanische zin die Staring eraan gaf; Staring schreef het ontstaan van het laagveen in het aanvangstadium toe aan werkelijke waterplanten in betrekkelijk diep water en in een volgend stadium aan moerasplanten. Maar deze vorming komt weinig voor bijv. in verlande vennetjes of verlaten krekken op de Zuidhollandse en Zeeuwse eilanden;
- 2) het moerasveen of overgangsvveen of tussenveen. Dit veen wordt gevormd op moerassige bodem afgewisseld door ondiepe plassen door de groei van riet, zeggen, elzen, wilgen en berken en ook mossen. De vorming van dit veen gaat vooraf aan de vorming van de mosvenen; 3) laagveen-hoogveen. Beide vormen zijn mosvenen; de onderscheiding in hoog- en laagveen betreft uitsluitend de hoogteligging ten opzichte van de waterstand van de omgeving en betekent geen verschil in botanische samenstelling.

Het *dargveen* wordt ook wel als een laagveenformatie beschouwd (Horch 1942, 43), daarnaast kende men ook *klienland* of *leijen* als laagveenland (Van der Molen 43). Ter Laan (416) noemt *klain* fijngemaakt laagveen met water aangemengd om er bagger van te maken. Van der Molen (42) definieert leijen ook als vergraven hoogveen of verdolven veen. In Deurne sprak men van *begraven velden* (Varia P. Gloss. 1969, 82), als het ging om percelen veen waarin reeds turf gestoken werd. Onontgonnen veengrond was de *daalə* (Klazienaveen). *Scholveen* (Van der Steen 41) was veen op ondiepe plaatsen en *woudveen* (Smellinger-Land 23) veen met veel kienhout. De ondergrond van het afgegraven hoogveen was de *daalə* of *klaorə daalə* (Klazienaveen). Het zandoer, in het zand onder het laagveen voorkomend, was *felst* (Smellinger-Land 42), *órrə* (Bargero.), *orrəkap* (Klazienaveen) of *lêem* (Asten). *Spier* (Staring 61) was zand met veen of plantenvezels vermengd en *meermolm* (Staring 57) was weggeslagen veen, min of meer gemengd met de klei van de ondergrond.

1.5. geografisch overzicht. waar werd zoal veen gevonden?

1.5.0. algemeen

Voor het voorkomen van veen zijn twee elementen bepalend nl. de aanwezigheid van een voldoende hoeveelheid afstervende planten om veenstof te leveren en de aanwezigheid van een afsluitende waterlaag die het verveningsproces nodig heeft. Deze elementen zijn en waren niet alleen in Nederland aanwezig. Zo komen er veengebieden voor in Noord-, West- en Midden-Europa, Siberië, Noord-Amerika en Canada; iets minder uitgestrekte gebieden zijn er in de zuidelijke delen van Chili, in Argentinië, Nieuw-Zeeland, de omgeving van Zanzibar en in Indonesië (Staf 8). In West-Europa werden en worden vooral venen aangetroffen in de landen rond de Oost- en Noordzee, Zweden, Finland, Rusland, Duitsland, Vlaanderen, Normandië, maar ook bijv. in het hooggebergte van Zwitserland. Hausding beweert (25), dat er geen land is in Europa, Noord-Amerika, Noord-Azië dat niet rijk is aan uitgestrekte veengebieden. In 1924 had volgens Hausding Duitsland ongeveer 2 1/3 miljoen ha veen, Oostenrijk 400.000 ha, Hongarije 150.000 ha, Zwitserland 5000 ha, Nederland 500.000 ha, Zweden 5 miljoen ha, Noorwegen 1-1 1/2 miljoen ha, Denemarken 100.000 ha, Finland 10 miljoen ha en Rusland 17 miljoen ha. In de loop van de tijden zijn deze aantallen hectares wel eens gewijzigd en vooral de laatste decennia heeft de ontginning van woeste gronden nogal ingegrepen in de grootte van de venen, zeker hier in Nederland, maar bovengenoemde cijfers geven toch wel een indruk van de hoeveelheid veen in met name Europa.

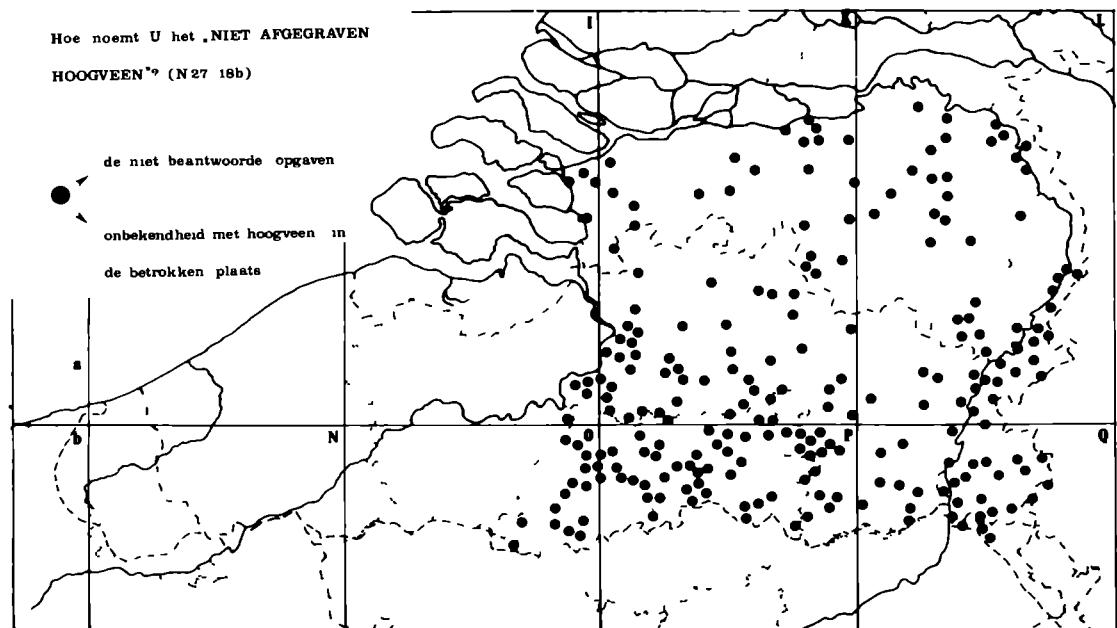
Volgens Van Claerbergen (9) werd er in zijn tijd turf gestoken in de Republiek, Vlaanderen, Brabant, Munster, Benthem, Oost-Friesland, Oldenburg, Bremen, Holstein en Engeland (New Castle). Staring (89) brengt de venen in Nederland terug tot een negental grote hoogveengebieden en wel 1) die van de Bourtange, het Stadskanaal en de Emmervenen, 2) de Friese venen, zoals die een geheel hebben uitgemaakt met de venen van Leek in Groningen en Smilde in Drente, 3) de venen rond Hoogeveen en de Dedemsvaart, 4) het Almelose veen, 5) het in de tijd van Staring reeds bijna geheel uitgegraven veen van Hellendoorn, Rijssen en Almelo, 6) het Amstveen, bezuiden Enschede en Groenouw, 7) het Haaksberger veen en nog een paar minder uitgestrekte venen in Overijssel en Gelderland, 8) de Peel in Noord-Brabant en 9) de Roosendaalse venen. Wat Staring lage venen noemde, plaatste hij (85) vooral in het Reiderland, de Dollard, het gehele noordelijke deel van Groningen en Friesland met de Wadden, de Zuiderzee benoorden Enkhuizen en Stavoren en Holland, Zeeland, voor een gedeelte, en het noorden en westen van Vlaanderen. Wortman (136) geeft voor de hoogvenen praktisch dezelfde opsomming als Staring.

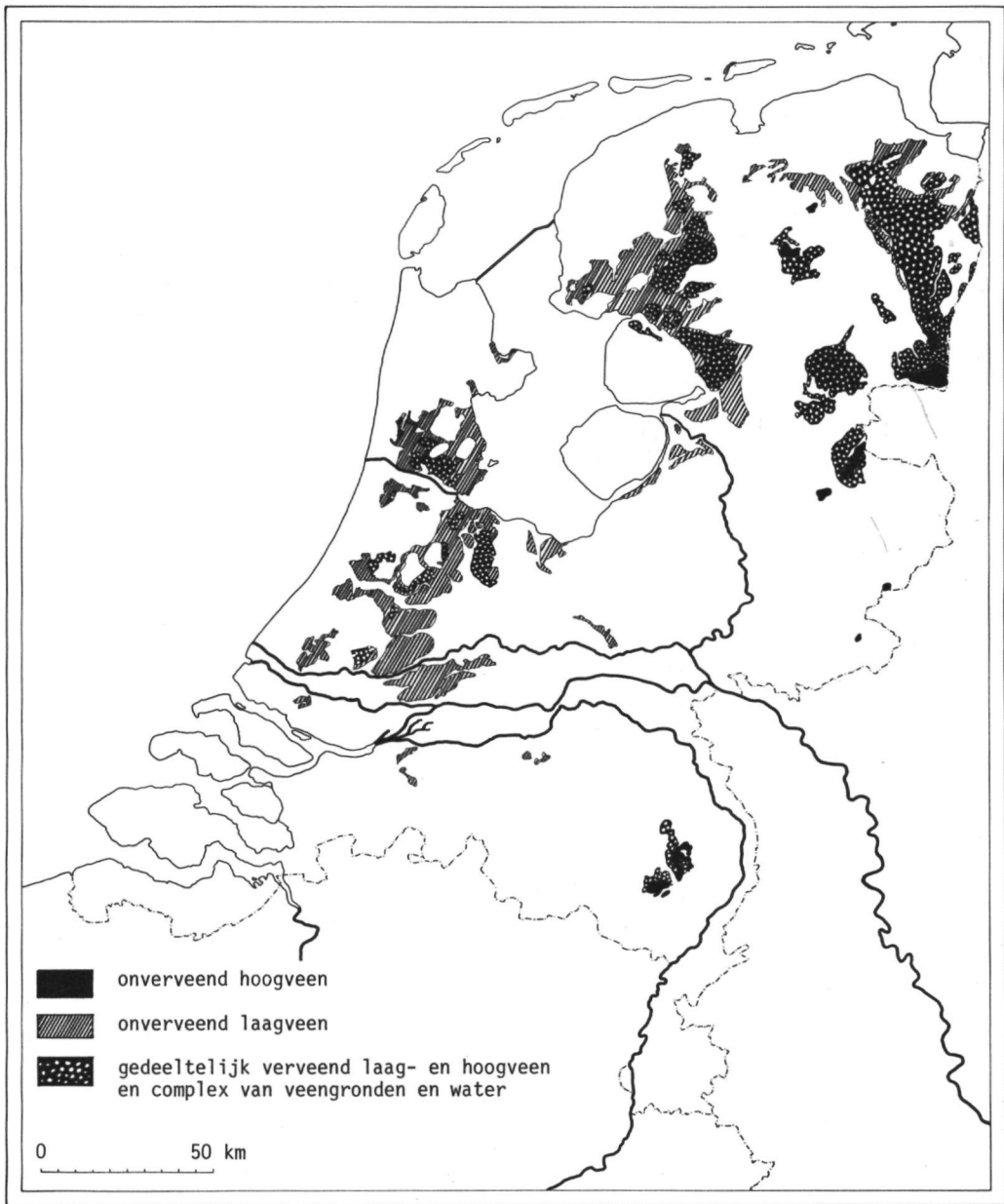
Krt. 1. Verspreiding van de veengebieden en verveende gebieden in Nederland en Nederlandstalig België in 1856. De kaart is bewerkt naar een kaart van Staring in zijn *Natuurlijke Historie van Nederland I*

In de vorige eeuw zo rond 1865 (Blink 1917, 16) moet het totaal aan veengronden 610.364 ha geweest zijn, als volgt verdeeld: laagveen 366.064 ha, moerasveen 68.208 ha, hoogveen 91.499 ha en dalgronden 84.593 ha. In 1914 is het totale aantal hectares onvergraven hoogveen in Nederland 33 636 (Blink 1917, 16), waarvan in Groningen 3.736 ha, Friesland 525 ha, Drente 20 474 ha, Overijssel 5.849 ha, Utrecht 3 ha, Noord-Holland 1 ha, Zuid-Holland 5 ha, Noord-Brabant 1.822 ha en in Limburg 1.221 ha. In 1942 (Eshuis 1942, 55) is het hoogveengebied van Groningen en Noord-Drente praktisch geheel vergraven, alleen in Zuid-Oost-Drente wordt dan nog verveend. De overige venen in Drente, Overijssel en Friesland, welke niet samenhangen, zijn dan ook vrijwel geheel vergraven. Het veen in Staphorst en Rouveen is dan helemaal weg. Het hoogveen in het Peelgebied kende in 1942 nog een grootte van $\pm$ 6000 ha en de Gelders-Stichtse venen in de omgeving van Veenendaal die een grootte kenden van $\pm$ 1500 ha waren toen ook al lang in cultuur gebracht.

In vragenlijst 70 van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde, in maart 1974 verzonden, werd de vraag gesteld: "Kunt u ons nog adressen van turfstekers geven die bereid zouden zijn zich over hun terminologie te laten enquêteren?" De vragenlijst, over heel Noord-Brabant, de provincie Antwerpen en het noordelijk deel van Belgisch Brabant verzonden, leverde het volgende resultaat op: 42 invullers gaven antwoord, waarvan 36 een negatief antwoord, 3 invullers zeiden, dat er vroeger wel turfstekers waren (dit gold de plaatsen Roosendaal, Hoge Mierde en Boxmeer) en drie invullers antwoordden positief (dit gold de plaatsen Veghel en Deurne). In vragenlijst 27 van de Nijmeegse Centrale voor Dialect-en Naamkunde, in maart 1965 verzonden, werd in vraag 18b gevraagd: "Hoe noemt men het niet afgegraven hoogveen?" Aangezien de vraag suggereerde, dat er in die plaats waarvoor de invuller het antwoord gaf, ook afgegraven hoogveen voorkwam en men er dus geturfd had, heb ik alle antwoorden die zeiden, dat "niet afgegraven hoogveen" onbekend was, en alle niet-beantwoorde opgaven in kaart gebracht. Men ziet het beeld op kaart 2. Geen opwekkend beeld voor een enquêteur, die op zoek moet naar synchrone gegevens betreffende hoogveenverwerking in dit gebied.

Krt 2.

Krt. 3. De verspreiding van de veengebieden en verveende gebieden in Nederland in 1964. De kaart is bewerkt naar de *Globale Bodemkaart* uit de *Atlas van Nederland* (Blad IV-12).

Beziet men de "globale bodemkaart" uit de *Atlas van Nederland* (Blad IV-12, Delft 1964), dan ziet men, dat de verspreiding van onverveend hoogveen (zie kaart 3) in heel Nederland in 1964 heel erg gering is. Men vindt nog wat onverveend hoogveen in de Peel, in Zuid-Oost-Drente, een enkel stuk in Oost-Overijssel, even ten westen en ten noorden van Almelo, en heel weinig nog in Groningen en Friesland. Onverveend laagveen (zie op kaart 3) komt nog in meerdere mate met name in de provincies Holland, Utrecht, Friesland, Groningen en Overijssel voor. De vroegere situatie is wel anders geweest. Maar de kaart geeft toch een duidelijk beeld van hoe beperkt het terrein van de turfstecker van hoogveen in mijn onderzoekstijd (rond 1964-1966) was en hoe beperkt mijn aantal zegslieden moest zijn. Die beperktheid van onderzoeksterrein ziet men op de kaart, als men de gebieden met onverveend hoog- en laagveen vergelijkt met het hoog- en laagveengebied dat gedeeltelijk is verveend.

1.5.1. de Peel; Noord-Brabant

Over de grootte van de Peel bestaan tegenstrijdige opinies. Van der Aa (280) noemt de Peel "eene weeke en moerassige streek Gronds, waardoor men op de meeste plaatsen nauwelijks gaan, veel min rijden kan, dan alleen over de, door dezelve aangelegde wegen. .... Dit moeras, dat op sommige plaatsen wel 4 ellen diep is, neemt zijn begin in het Land van Ravestein, en strekt zich, bij wijze van eenen halven cirkel, langs de grenzen der Meierij van 's-Hertogenbosch tot aan het dorp Maarheeze uit, terwijl het ook nog gedeeltelijk in de provincie Limburg ligt, zodat het wel vier uren lang is". Volgens De La Court (7) bestond de Peel uit al de gronden "noord en noordoostwaarts, beperkt of ingesloten door de oude gronden van het Land van Kuik en de Heerlijkheid Boxmeer, meer oostwaarts door die van het Land van Kessel, zuidelijk door het Graafschap Hoorn, zuidwestelijk door die van het Land van Weert, westelijk door de Meijerij van 's-Hertogenbosch, de Heerlijkheid Gemert en het Land van Ravestein". Men moet wel bedenken, dat men onderscheid moet maken tussen de Peelstreek en het eigenlijke veengebied. Voornoemde beschrijvingen slaan op de Peelstreek. Het eigenlijke veengebied werd grotendeels in twee Brabantse en vier Limburgse gemeenten aangetroffen. In 1914 was de situatie van de woeste gronden en het hoogveen in Asten, Deurne, Horst, Sevenum, Venray en Meijel als volgt (Dilling 78):

gemeenten	totaal woest in ha	waarvan hoogveen	hoogveen in % der opp. woest
Asten	4169	1050	25.2
Deurne	5969	2250	37.6
Horst	2151	800	37.2
Sevenum	1330	800	60.-
Venray	5814	1500	25.8
Meijel	820	230	28.-
TOTAAL	20253	6630	31.2

Deze cijfers berustten op de opgaven van de gemeentebesturen en op de landbouwstatistieken.

Volgens Dilling (5) wordt de Peel of de Peelstreek gevormd door het zand- en veengebied, dat begrensd wordt door de Maas in het oosten, een lijn Sevenum-Meijel-Asten in het zuiden, een lijn Meijel-Asten-Gemert in het westen en een lijn Gemert-Oploo-

Sambeek in het noorden. De Peel als benaming voor de hele streek werd van eigennaam tot soortnaam blijkens de talloze toponiemen met Peel erin bijv.: Klotterpeel, Vinkenpeel, Graspeel, Princepeel, Jodenpeel, Grote Peel, Astense Peel, Heitrakse Peel e.a. Het woord peel krijgt dan de betekenis van moeras of moerassige grond.

Zonder direct naar volledigheid te willen streven geef ik hier per plaats een aantal gebieden aan waar verveend werd. In Deurne kende men de Bladderspeel met het Bladdersvaartje, de Pruis zijne Pil, Mussenkeet, 't Molentje, 't Zinkske; verder oriënteerde men zich op de wijken. In Meijel sprak men van het *uurstə vartjə*, *twéddə vartjə* enz.; ook ging men turven in de Meijelse Peel, de Vossenbergen en het Amstel. In Asten werd geturfd in: Hoogenbergen, Laag Peel, Veluwendijk, de Koeuier, Berkenbruin, Paal 10, Sloot 0, het Eeuwig Leven, de Meijelse Pijp, het Elfde, Aan Negende Keet, de Kruisbaan, Gevlochten Baan en Boekweitplak. Over de banen vond meer het vervoer plaats van de turf, maar ze dienden ook ter orientatie voor de turfgraver: zo kende men in Asten de Gevlochten Baan, Vossenbaan, Vosselse Baan, Vossenholensebaan, Dijkerbaan, Kruisbaan, Vaalbaan en Veluwsebaan. In Someren sprak men van de Limburgse kant van de hoofdvaart, de Somerense kant van de hoofdvaart, het Laag Peil, de Huizerbaan, Heibaan, de Achtermijlerbaan, Gezande Baan, Kustersbaan, Zeilbaantje, Astense Baan, Weerterbaan, Groesbaan en Teunis Spekbaan. In Leende (Iven 107) stak men turf in de Goorsche Putten, de Broeken, de Putten en de Dollinger Putten. In Bakel ging men steken in de Aarlese Pil, bij de Zandbaan, Schouwse Baan, Schipselse Baan, in de Bakelse Pil, en in Brouwhuis in de Beemd. In Ospel bij de Vijfde Zijbaan, Mussenbaan, de Mussenzijbaan, de eerste tot de zestiende baan, Klein Oale, bij de Gebrande Baan, bij de Heinebaan, Groot Oale, bij de Eindhovense Baan en Frenkenbaan, de Kievit, Zwarte Water, Platte Peel, de Kruisvennen, de Boolerdiek, Mussenblaak, Meerbaansblaak, Omelenpad, Hoebenbaan, Burgerbaan, Muerbaan en Boekweitbaan. In Griendtsveen had men de Vossenheuvel, Siberië en Dorpelpeel. In Wanroy ging men turven in de Wanroyse Peel. In Meterik in Steegspeel, de Vossenheuvel en het Hottemeer. In Sevenum in de Banse Kuilen en Kerkerkuilen. In Venray sprak men van de Weverslo Peel, Merselse Peel en Heidse Peel. In Volkel ging men naar de Wanroyse Peel, St.Hubert en de Volkelse Peel.

Buiten het Peelgebied is vanouds het gebied rond Roosendaal een turfwinningengebied geweest. Dat er ook volop geturfd is rond Etten-Leur is onlangs nog afdoende bewezen (zie Leenders 1980). In de Bossche Protocollen van okt. 1477-sept. 1478 (folio 423) over Loon op Zand wordt gesproken over moervelden. Van den Bergh (105) haalt een schrijver uit de 12e eeuw (Nicolaus: Vita S. Lamberti) aan die over de vroegere tijden van Taxandria sprekend zegt, dat Taxandria door uitgestrekte en aaneengeschakelde moerassen bezet was en daarom door de naburen niet bezocht werd. Veenderijdorpen met het eigenaardige van de veenkoloniën waren 's-Gravenmoer, Vrijhoeve-Kapelle en Sprang (Blink 1904, 42), terwijl de gehele Langstraat met de dorpen Waspik, Kapelle, Besoaien, Waalwijk, Baardwijk, Drunen en Nieuwkuik het karakter had van een veenkoloniale nederzetting zowel wat de bouw der dorpen als de indeling der landerijen betrof.

1.5.2. België

Belangrijke veengebieden in het Nederlandstalig België waren de streek rond Poppel, Ravels, Arendonk, Postel, Reusel, Lage en Hoge Mierde (Staring 99) en het gebied boven Antwerpen rond Kalmthout en Essen (Reusel, Lage en Hoge Mierde zijn nu Nederlands gebied, H.C.). In West-Vlaanderen kwam men wat men noemt laagveen tegen. Volgens Hanewinkel (402) groef men op enige plaatsen in en bij Lommel zeer goede turf. Het zijn vooral de Witheren (Ceysens 36) geweest in België die het gebruik van turf en tevens de winning ervan bekend hebben gemaakt en verspreid in Nieuwmoer, Grimbergen, Postel

en Arendonk. Te Arendonk stak men de turf in het Goorcken, in de vallei van de Wamp en over bijna het geheel Schotelven (Ceyssens 37).

In de 14e, 15e en 16e eeuw werd er rond Kalmthout al veel turf gestoken. De abdij van Tongerlo bezat rond Essen, Kalmthout, Nieuwmoer en Wildert moergrond (Albertinus 68). Op het grondgebied van de gemeenten Essen, Kalmthout en Wuustwezel bestond er een kilometerlang net van voormalige turfvaarten. Deze vaarten concentreerden zich vooral op de drie steden in Noord-Brabant: Bergen op Zoom, Roosendaal en Breda, die eertijds de drie turfmarkten waren in dit gebied (Havermans 1959, 118 en 119). De Wase Polders vormden een rijk turfwinningengebied (Augustijn 79). Ook in België heeft het veenbedrijf aanleiding gegeven tot het ontstaan van talrijke toponiemen die verband houden met het veen, de vaarten; zo kende men rond Kalmthout Nieuwmoer (Goossenaerts 524), het Huibergse moer, het Moerven en de Witte Moeren (Havermans 1956, 17). Verder nog het Pastoreel Moerken en het Achterbroek (Vorsselmans 10 en 2).

1.5.3. Zuid-Holland, Noord-Holland, Utrecht

In de tijd van Le Francq van Berkhey (Le Francq v. B. 76) vond men turfgronden door geheel Holland heen, maar met name in "Amstelland, Rhymland, Delfland en Schieland". Rond 1500 waren er in Zuid-Holland, Utrecht, Noord-Holland en de Langstraat al verschillende plaatsen die voor een groter of kleiner deel van de turfgraverij leefden (Heeroma 1942, 56). Zo is de eerste Hollandse boer die wij in een tekst zien verschijnen, in 1437, een turfboer (Heeroma 1942, 56). We moeten er vanuit gaan, dat het turfgraven eertijds in Holland en Utrecht geografisch erg verbreid was, en dat het in deze eeuw meer beperkt is geworden tot een paar verveningsgebieden.

Boekenoogen vernoemt voor Noord-Holland als veenplaatsen het Dijkveen (149), stukken veen die aan de dijk liggen bij Assendelft, verder nog bij Assendelft het Madveen (607), het Kassenveen (403), het Kolkeveen (486), het Zakveen (1245), het Twischveen (1088) en het Varkensveen (1108) en bij Westzaan het Snipperveen (962).

Beoosten en bewesten de Vecht in Noord-Holland en Utrecht werd verveend (Dolk, zie bijgevoegde schetskaart) tegen de Haarlemmermeerpolder, in Botshol en de Vinkeveense en Proosdijerpolders, in de Ankeveense en Stichtse polders, in Loosdrecht, Kortenhoef, Breukelen, Tienhoven, Maarseveen, Westbroek, Nieuwkoop, Wilnis, de Gagelpolder (bij Achttienhoven) en in het Naardermeer, te Mijdrecht, Abcoude en Demmerik. Vooral verveend werd er te Vinkeveen, Wilnis, Loosdrecht, Ankeveen, Nieuwkoop en Maarseveen. Te Vinkeveen en Wilnis is er nog verveend tot op de dag van vandaag en van deze plaatsen heb ik dan ook authentiek, recent woordmateriaal kunnen verkrijgen.

De centrale venen van Zuid-Holland en West-Utrecht worden volgens Hudig (11) begrensd door de Utrechtse hoge zandgronden in het oosten, naar het zuiden tot aan de Lek, in het westen door het veengebied van de Alexanderpolder in N.N.W.-lijke richting naar Leiden en van daar in het noorden N.O.-waarts over Uithoorn, Abcoude naar de Vecht.

In 1913 nog (Blink 1917, 44) was er in Noord-Holland in de Buitenveldertse polder een produktie aan korte turf van 26 1/2 miljoen st., in de Osdorperbovenpolder van 18 1/2 miljoen, in Ouder-Amstel 5 miljoen st., in de Duivendrechtse polder 19 miljoen en in Ilpendam van 13 miljoen st. Het Egmondermeer en het Bergermeer behoren tot de oudste droogmakerijen, ze zijn van resp. 1556 en 1565 (De Lorm 1942); het laagveen was vooral het gebied van de meren. Droogmaken van de meren en vervenen gingen meestal samen.

1.5.4. Friesland, Groningen, Drente

Eekhoff (324) noemt in verband met de ontginning in Friesland de volgende plaatsen:

Schoterland, Akkrum, Heerenveen, Nieuw-Brongerga, Hornsterzwaag, Smallingerland, Opsterland, Noorder- en Zuider-Drachten, Ureterp, Bakkeveen, Haule, Haulerwijk, Korte- en Langezwaag, Boorn, Gorreveen, Gorredijk, Terwispeel, Lippenhuizen, Hemrik, Wijnjeterp, Appelscha, Fochteloo, Donkerbroek, Oosterwolde, West-Stellingwerf, Wolvergare, Finkega, Noordwolde, Achtkarspelen, Surhuisterveen en Rottevalle. Speciaal voor laagveenontginning noemt Eekhoff: Oostermeer, Boornbergum, Haskerland, Tietjerksteradeel, West-Stellingwerf, Opsterland, St. Jansga, Dokkum, Oudehaske en Engwirden. Er waren twee hoogveengebieden in Friesland t.w. 1) in Smallingerland en 2) het hoogveen van Rottevalle (300 ha) en de Drachter venen (Eekhoff 25).

Van jongere datum is de opsomming van veenpolders door Van de Berg (zie ingesloten kaart): 1) de Heidenschapsterveenspolder, 2) de Grote Noordwolderveenspolder, 3) de grote veenspolder in Opsterland en Smallingerland, 4) de Deelen, 5) het 6e en 7e veendistrict, 6) het 4e en 5e veendistrict, 7) de Haskerveenspolder, 8) de grote St. Johannesgasterveenspolder, 9) de Trijegasterveenspolder, 10) Delfstrahuizen, 11) de veenspolder van Echten, 12) de grote veenspolder in Weststellingwerf en 13) de veenspolder onder Ter Idzardt en Oldeholtwolde.

In Groningen was het veenmoeras, dat eens de bodem van de Groninger Veenkoloniën bedekte, een onderdeel van het veel grotere veenmoeras, het "Bourtanger Moor". Dit Bourtanger veen strekte zich uit van de Dollart tot de Overijsselse Vecht en het vormde voor de afgraving zo ongeveer de natuurlijke oostgrens van Nederland wat het noorden betrof. Van Senden (36) noemt als veendorpen vanaf het begin der 17e eeuw ontstaan: Hogezaand, Winderweer, Lula, Sappemeer, Veendam, Wildevank, Boven en Beneden Pekela en Stadskanaal. Eerder waren de Nijeoorterven ontgonnen in het midden van de 16e eeuw. Bij Ter Laan vond ik nog het Hebrecht (306), een stuk veen van 700 ha achter Vlagtwedde, de Ommelanderveek (676), de veenkolonie die zich van Veendam uitstrekt in de richting van Pekela, de Kaalkwiek (384), een veenkolonie onder Hogezaand en de Vledder (222), overgang van het moerasveen naar het hoogveen te Onstwedde.

In Drente moet eertijds in alle gemeenten min of meer veen aanwezig zijn geweest (Kniphorst 7), maar het is niet overal in dezelfde mate ontveend. Stemfoort (29) noemt als veenderijen in zijn tijd: Borger, Gieten, Anloo, Smilde, Hoogeveen, Assen, Stadskanaal, de beide Pekela's, Wildervank, Marum, Zevenhuizen, Appelscha, Haulerwijk en Dedemsvaart.

De veentoponiemen in het Oostnederlandse gebied zijn eigenlijk nog van vrij recente datum. Volgens Slicher v. B. (I, 236) zijn de namen op *-veen* alle ontstaan na 1200 behalve Zutphen. Deze 12 plaatsnamen en 22 boerderij-namen op *-veen* liggen alle in wat Slicher v. B. noemt het Fries-Hollandse ontginningsgebied maar niet alle in Drente. Het zijn Kamperveen, Dodovene (Oldemarkt), Eesveen en Zuidveen bij Steenwijk, Wasperveen, Kolderveen, Nijeveen, Dinxterveen, Rouveen, Vriezenveen, Diepenveen en bij Zutphen (= Zuidveen) een Noordveen. Latere ontginningen vinden plaats in de buurt van Emmen in plaatsen als Bargeroosterveld, Bargercompasuum, Emmercompasuum, Valtermond, Exloërmond. Blink 1917 (44) geeft cijfers over de produktie van korte turf in 1913 voor Smeulveen, Bargeroostveen en Bargercompasuum, verder Emmercompasuum, Emmererscheidenveen, Zwartenbergerveen, Nieuw Weerdinge, Roswinkel, Valtermond en Exloërmond. Uit deze laatste opsomming blijkt, dat er meer plaatsen met *-veen* voorkomen dan Slicher van Bath veronderstelt.

1.5.5. Overijssel, Gelderland, overige plaatsen

In de provincie Overijssel was in de 13e eeuw al een aanzienlijke vergraving van laagveen in het kwartier van Vollenhove begonnen, eerst ten dele hoogveen dat laagveen overdekte,

en deze veenderij werd voortgezet in het laagveen, waardoor de plassen in het noordwesten van Overijssel ontstonden (Blink 1917, 18). Deze laagveengronden in de buurt van Vollenhove waren veelal vóór de Friese gronden uitgeveend (Van Claerbergen 103). Een stapel- en marktplaats voor turf was in het verleden Zwartsluis (Stemfoort 91). Een globalere beschrijving van de venen geeft in ongeveer dezelfde tijd als Stemfoort Van Senden (35): “De bovengemelde Overijsselsche moerassen behooren tot dien merkwaardigen, 13 mijlen langen en 1 tot 4 mijlen breeden veenrug, welke niet ver van den Dollart aan de westelijke zijde van de Eems begint, langs die rivier op de grenzen van ons Vaderland en Duitschland voortloopt en niet ver van Lingen eindigt. Deze veenrug strekt zich met zijne breedte over een gedeelte van Drenthe uit, en vormt, benoorden van de Vecht, de moerassen, over welke in het bovenstaande gesproken wordt, en welke het zuidwestelijke punt van eenen zijtak derzelve uitmaken.” Het Almelose veen was een geheel met hoogveen bedekte vlakte “van een tot twee uur breedte en bijna vier uren lengte” (Staring 95). In de tijd van Staring was er reeds veel van het Almelose veen verturfd vooral door het aanleggen van Vriezenveen.

In 1913 (Blink 1917, 44) werd er in Zwartsluis, Steenwijkerwold, Giethoorn en Vledder nog een produktie aan korte turf (= laagventurf) bereikt van 17 1/2 miljoen stuks, te Vroomshoop 33.000 st., te De Krim 4 miljoen en te Steenwijkersmoer 4 miljoen. Ook Staphorst is oorspronkelijk een veendorp geweest (Ebbinge W. 19). Wat de verspreiding betreft van de veennamen merkt Slicher v. B. (II, 54) op, dat ze vooral in Noord-West-Overijssel en het aangrenzende deel van Drente voorkomen, verder langs de IJssel, in de nabijheid van Zuidlaren en in Twente Almelveen of Vriezenveen. Gedurende de gehele Middeleeuwen zijn de hoogveengebieden onbewoond gebleven met uitzondering van Vriezenveen (Slicher v. B. II, 116). De mensen meden gewoon het hoogveen ter vestiging.

In Gelderland lag in de Gelderse vallei, ten oosten van Rhenen, het Rhenense veen. Om dit veen te ontginnen liet bisschop David van Bourgondië, eigenaar van dit veenland, hier van 1473-1481 een kanaal naar de Rijn graven, waarna de veenkolonie Veenedaal ontstond (Blink 1917, 18). In de 14e eeuw werd in Gelderland turf gegraven te Oldebroek, Ede, Barneveld, Doornspijk, Nijkerk, Putten, Heerde, Millingen en Tongeren (Van Bemmelen 290). Vergeleken met andere provincies had Gelderland slechts weinig moerasgronden vooral “in het aan Holland grenzende gedeelte en in het zoogenoemde overkwartier, alsmede hier en daar in het Zutphensche” (Van den Bergh 105).

1.6. historisch overzicht van het turfsteken

1.6.0. algemeen

Voordat ik inga op de historische gegevens per provincie, wil ik de oudste bronnen geven die betrekking hebben op het turfsteken in Nederland en Nederlandstalig België in het algemeen. Ook voor dit overzicht geldt, dat mijn historisch bronnenonderzoek beperkt moest blijven, omdat ik bij uitvoerige, historische beschrijving de grenzen van mijn onderwerp zou overschrijden.

Geologisch gezien zijn de oppervlaktevenen van een zeer jong verleden (Blink 1917, 13), meest uit de alluviale tijd of uit de overgang van diluvium tot alluvium. Staring (210) meent zelfs, dat er nog nergens diluviaal hoogveen is aangetroffen. Hij beweert, dat ten tijde van de Romeinen de hoogvenen ten noorden van de Rijn nog grotendeels moerassige bossen waren, die wel een moeilijke doortocht gaven maar die toch niet de kale en diepe veenmoerassen vertoonden waarin zij later veranderden. Volgens Staring zijn de bossen eerst in de Middeleeuwen geheel beginnen te verdwijnen.

Wat er het eerst gestoken werd, hoogveen of laagveen, valt moeilijk te zeggen. Het ligt voor de hand, dat de mens het eerst het laagveen, van nature grasland, kende en daar een

soort zode vanaf stak (Blink 1917, 13). Ook Van Bemmelen (289) weet niet te zeggen, of het turfgraven ouder is dan het turfbaggeren. Op eenvoudige wijze is het verwerken van zowel laag- als hoogveen vóór de historische tijden in praktijk gebracht, zegt hij. Die eenvoudige wijze van verwerken moet wel het kneden van het moerassige spul tot kluiten zijn geweest gewoon met de handen, zonder gereedschap, getuige de oudste beschrijving van turf verwerken die ik heb kunnen vinden. Plinius Maior vertelt in zijn *Historia Naturalis* (boek XVI, par. I,4), dat in 77 na Christus verscheen, over de Chauken, een Germaanse stam aan de Noordzee tussen Eems en de Elbe, dat zij “ulva et palustri iunco funis nectunt ad praetexenda piscibus retia, captumque manibus lutum ventis magis quam sole seccantes terra cibos et rigentia septentrione viscera sua urunt.” Kortom dus, de Chauken kneedden het slijk met de handen om dit meer door de wind dan door de zon te laten drogen en om hiermee vervolgens hun eten te doen koken en hun door koude verstarrende ledematen te verwarmen. In de loop van de tijden is er aan de kluit slijk een regelmatigere vorm gegeven mede natuurlijk door het gebruik van doelmatiger gereedschap dan de handen, al was dit door de eeuwen heen slechts een verlengstuk van de handen in de vorm van een schop.

Le Francq van Berkhey, Hartman Degner, Schoockius, zij allen gaan voor de oudste bron van het turfgraven terug tot Plinius Maior. Van jongere datum is de vondst van veengrond op de Britse eilandengroep de Orkaden rond het jaar 874 na Christus. Hartman D. (164) beschrijft, hoe deze veenaarde, “ terram hanc paludosum, ustilem, ardentem, turfam dictam”, tijdens de regeringsperiode van de Noorse koning Haraldus Pulerico ontdekt werd door een zekere Einar, waardoor die brandbare aarde “Einars-turf” werd genoemd. Ofschoon de Orkaden enigszins buiten de Lage Landen liggen, mag deze bron in dit verband toch niet onvermeld blijven. Wel op onze streken, met name op Utrecht, slaat een reisbericht van een Arabier omstreeks 973. In die tijd, zo weten Moorse berichten te vertellen, kwamen er gezantschappen naar het hof van de Duitse keizer, die toen op verschillende plaatsen in het binnenland zijn hof hield (Van Balen 57). Een van die reisrapporten zou geschreven zijn door de Spaans-Moorse Jood Ibrahim ibn-Yakûb, die een groep aanzienlijke Moren naar Merseburg bracht. In dit rapport vertelt deze Ibrahim ibn-Yakûb onder andere over de grote stad “Itraht”, in het land van de Franken. Letterlijk uit het Arabisch vertaald heb ik dit bericht gevonden bij Jacob (12), die hiervoor als Arabische bron noemt Qazwîni. Qazwîni is dan de compiler van het oorspronkelijke bericht. Jacob (5) zegt, dat er in de vroege Middeleeuwen een verhoudingsgewijze rijke literatuur over de Nooroeuropese landen in de Arabische taal voorhanden was. Maar door gebrek aan interesse zijn er nogal wat zaken verloren gegaan, waardoor er slechts resten als citaten bij jongere schrijvers overgebleven zijn. Andere compilatoren dan Qazwîni waren Jâqût en al-Bekrî (Jacob 5). Nu is het letterlijk uit het Arabisch vertaalde fragment van Jacob, die als bron vermeldt Qazwîni, nagenoeg identiek met het verhaal, dat Van Balen geeft, alleen heeft Van Balen het bericht niet letterlijk vertaald maar omschreven. Van Balen noemt geen enkele andere bron voor zijn mededeling dan Ibrahim ibn-Yakûb. Jacob (6) noemt als bronnen voor de compiler Qazwîni een zekere 'Udrî (1003-1085) en een Tartûsi (1059-1126). Vermoedelijk was Tartûsi lid van het bekende Moorse gezelschap, dat Otto de Grote in Merseburg in het jaar 973 ontving en waarbij dan ook hoogstwaarschijnlijk Ibrahim ibn-Yakûb was (Jacob 6). Maar dat Tartûsi erbij was, lijkt onmogelijk gezien zijn geboortedatum. Het blijkt niet goed mogelijk het jaar 973 exact aan te wijzen als het jaar van het bericht over Utrecht. De Goeje, een andere figuur die zich op het eind van de vorige eeuw met deze Arabische “boodschappers” enigszins heeft beziggehouden, zegt van Ibrahim ibn-Yakûb, dat hij omstreeks het jaar 965 aan het hof van Keizer Otto I te Merseburg vertoefde, maar het is nog niet gelukt (De Goeje 188) iets van deze man in Joodse of Arabische geschriften terug te vinden. De Goeje rept overigens met geen woord over het bericht over Utrecht, terwijl

hij een aantal reisindrukken van al-Bekrî citeert. En al-Bekrî was vooral de compiler van Ibrahim ibn-Yakûb. Dus je zou bijna denken, dat Ibrahim ibn-Yakûb toch niet de oorspronkelijke reisverslaggever is geweest, of hij is via omwegen bij Qazwîni terecht gekomen. Of moeten wij toch aan 'Udrî of Tartûsi denken, de bronnen voor Qazwîni? In het laatste geval zou de reis naar Merseburg in het midden van de 11e eeuw hebben plaats moeten vinden. Een mogelijk antwoord op de vraag, of Ibrahim ibn-Yakûb toch de eerste bron is geweest, biedt Gibb (157) die zegt, dat Ibrahim ibn-Yakûb en Tartûsi één en dezelfde persoon zijn geweest. In elk geval blijft het een speculatieve zaak, wanneer het bericht voor het eerst is geschreven en door wie, maar het bestaat in elk geval wel². Gebruikten de Chauken in de tijd van Plinius Maior slechts hun handen om een soort brandbare zode te verkrijgen, de "Utrechtenaren" rond 973 maakten blijkbaar gebruik van een turfbijl. De Chauken kneedden het slijk met hun handen, waardoor de vorm van de turf waarschijnlijk bolvormig werd, de "Utrechtenaren" maakten de turf in de vorm van een tegel. Le Francq v. B. (551) beweert, dat de uitvinding van het turf maken aan de oude Friezen, Hollanders en Zeeuwen "hiertoe door de Natuur en het Vernuft opgeleid" toegeschreven moet worden, maar hij kan niet zeggen, wanneer het maken van vierkante turven, het baggeren enz. hier in Nederland in gebruik is gekomen. Hij vermoedt, dat een bepaalde methode tussen de jaren duizend en elf of twaalf honderd is begonnen. Op grond van het voorgaande bericht over turfsteken in Utrecht uit waarschijnlijk het jaar 973 kan men zeggen, dat een bepaalde techniek van turfsteken inderdaad al dateert vanaf de tijd die Le Francq v. B. aangaf, en zelfs nog eerder. Op het gebied van het verturven en de cultivering van ontveende gebieden was Nederland duidelijk een voorbeeld voor bijv. Duitsland (Bersch 155).

1.6.1. Noord-Brabant en Limburg, met name de Peel

Als we Ouwering mogen geloven is de Peel eeuwenlang praktisch ongerept gebleven. Tot in het midden van de vorige eeuw was dit moerassig gebied nog zowat hetzelfde als voor vier, vijf en misschien wel tien eeuwen terug (Ouwering 34). Slechts aan de randen was het moeras gebruikt om er wat brandstof uit te halen. Dat zegt Ouwering, maar in de 17e eeuw reeds beschrijft Van Oudenhoven (10) de peelturf; dat is toch een teken, dat er toen al behoorlijk verveend werd. Hij zegt ervan: "Den Peel, uytghesteken ende ghedrooght, is bequamen Turf, niet ongelijck den Vriesschen Brouwers Turf, brant ras ende heet, maer is haest verbrant, ende wordt ghenoeemt Valen-Turf." In de tweede uitgave van zijn beschrijving in 1670 (Ouwering 15) zegt Van Oudenhoven het ietwat anders: "Wordt meer den Torff daer gsteecken als gebagghert, doch den gebaggherden is veel durabelder als den gsteecken ende is den gsteecken Torff vael van couleur, ende in substantie ende

2. Het bericht zoals het door Jacob (12) uit het Arabisch in het Duits werd vertaald luidt letterlijk weergegeven:

"(Qazwîni II S. 388)

Utrecht ÎTRAHT

ist eine grosse Stadt im Lande der Franken mit weitem Territorium; ihr Land ist Salzmoor, auf dem keine Saaten und Pflanzungen gedeihen. Den Lebensunterhalt der Bewohner liefert das Vieh, seine Milch und seine Wolle. In ihrem Land giebt es kein Holz zum Heizen, sondern nur einen Lehm¹, welcher die Stelle des Holzes vertritt. Und zwar gehen Sie im Sommer, wann die Wasser sich verlaufen hebben, auf ihre Wiesen und schneiden dort den Lehm mit Beilen² in Ziegelform. Ein jeder schneidet sich von ihm so viel er braucht und breitet ihn an der Sonne zum Trocknen aus. In folge davon wird er sehr leicht. Bringt man ihn an's Feuer, so entzündert er sich, und das Feuer erfasst ihn, wie es das Holz erfasst, und er macht ein grosser Feuer mit mächtiger Glut wie das Feuer eines Glaserofens. Ist ein Stück verbrannt, so hinterlässt es keine Kohle, sondern Asche.

1. Torf

2. "Torfaxt"

couleur niet ongelijck den Torff die de Loyers ofte Huvetters van haer verrotte run maken, ende zijn die beyde van een ende deselve substantie.” Dus nu gaat het al om steekturf en baggerturf. Ook werd er toen al handel in turf gedreven. Weer citeer ik Van Oudenhoven uit 1670 (Ouwering 16): “Ende hebben de Ingezetenen van de Dorpen aen den Peel niet alleen selfs overvloed van brandt, maer brenghen dien Peel-Torff met hare karren op andere plaetsen, die gebreck van brandt hebben en doen daer groot profijt mede.” Hanewinkel (23) echter zegt, dat die handel eigenlijk slechts rendabel was voor de dorpen die het dichtst bij de Peel lagen en dat waren Bakel, Deurne, Asten en Someren. De grootste handel in turf was op Helmond en Eindhoven. In de 17e eeuw had men de rivier de Aa bevaarbaar willen maken om turf uit de Peel naar 's Hertogenbosch te brengen, maar dat is niet gebeurd (Hanewinkel 29). Van oudsher hebben de boeren, zij het onregelmatig, verveend vooral aan de randen van de Peel. De getuigen hiervan zijn de boerenkuilen die men her en der nog vindt.

Na 1839 kwam de georganiseerde ontginning van de Peel op gang, speciaal de gronden van de Limburgse gemeente Horst en van de Noordbrabantse gemeente Deurne (Linssen 126). Bij acte van 2 juli 1853 kochten de gebroeders Van de Griendt, de pioniers van de verveningen en ontginningen in de Peel 610 ha hoogveen van de gemeente Deurne (Schönhage 125). Plannen tot ontginning waren al gemaakt door ir. Reuvens, Van de Mortel en jhr. De la Court. Jan van de Griendt, zijn broer Nicolaas en G. Carp uit Zaltbommel vormden een compagnonschap en richtten de naamloze vennootschap “Maatschappij Helenaveen” op (Linssen 129). Tussen 1846 en 1865 werd de spoorlijn Helmond-Venlo aangelegd, waarbij Jan van de Griendt nauw betrokken was. De “Maatschappij Helenaveen”, waarvan de acte van oprichting werd gepasseerd op 20 januari 1858, bestond ruim zeven jaar eerder dan de Eerste Nederlandsche Veenmaatschappij te Amsterdam, die opgericht in 1865 het predicaat Eerste Nederlandsche ten onrechte voerde (Linssen 129). Spoedig werd er door de “Maatschappij Helenaveen” nog 300 ha van de gemeente Horst bijgekocht en later in 1913 nog 140 ha van de gemeente Helden en in 1918 600 ha van Sevenum (Droesen 87). De gemeente Deurne zag al spoedig, dat de ontginningen van de “Maatschappij Helenaveen” lucratief waren en begon omstreeks 1870 ook activiteiten te ontplooiën. Zij mocht echter geen gebruik maken van het door de “Maatschappij Helenaveen” gegraven veenkanaal “Helenavaart”. Daarom groef de gemeente Deurne tussen 1877 en 1878 zelf het Deurnes Kanaal vlak naast de Helenavaart (Linssen 132). Beide kanalen kwamen in Meijel uit op de Noordervaart die liep van Helden-Beringen naar Nederweert, waar ze in de Zuid-Willemsvaart overging. Vanaf het eind van de vorige eeuw is de veenexploitatie in de Peel volop op gang gekomen. Tegen 1940 echter is de exploitatie al gering geworden. Dan is de turfgraverij slechts werkverschaffing geworden, omdat deze tak van exploitatie ten gevolge van de achterstelling bij het noorden van het land, waar rijkssteun verleend werd, haar kosten niet meer kan dekken (Schönhage 132). Dat men aan een planmatige vervening zoals die plaatsvond in Groningen bijv. in de Peel niet eerder toekwam dan in het midden van de 19e eeuw, kwam onder andere door het feit, dat Brabant en Limburg Generaliteitsland waren geworden in 1648 en dat Noord-Limburg meerdere malen van eigenaar wisselde (Van der Steen 4). Andere oorzaken die de vervening op grote schaal in de Peel tegenhielden, waren: de geringe welvaart van de boeren en de belasting die in de Generaliteitslanden relatief zwaarder was dan in de rest van het land. Na de ontginningen van Van de Griendt en de gemeente Deurne begon de Nederlandse Heidemaatschappij in 1891 haar werk in de Peel (Dilling 11). Bovengenoemde veenkoloniën Helenaveen en Griendtsveen zijn ontstaan door kolonisatie op afgegraven veengronden. Daarnaast kende men in de Peel ook wel koloniaties die op ontgonnen heide tot stand kwamen.

In verband met het turfsteken en het ontginnen wil ik enkele historische gegevens per plaats in de Peel geven na het wat meer algemene overzicht in het voorafgaande. Deurne

wordt als plaats reeds vermeld in een testament van St. Willibrord onder de naam *Durninum* in het jaar 721 (Van den Bergh 215). Het heeft veel woeste grond gehad. In 1914 lag nog 65 % van de totale oppervlakte van de gemeente woest, deze woeste grond behoorde nagenoeg geheel aan de gemeente nl. 5600 ha van de 6000 ha (Dilling 43). Na de beginexploitatie van het veen in de vorige eeuw, komt er in 1918 in de gemeentepolitiek een wending ten gunste (Dilling 44) van de ontginning. Vlierden, in het voornoemde testament van St. Willibrord als *Fleodrodum* gespeld, kende in deze eeuw (Dilling 46) slechts een geringe ontginning van woeste grond; veengrond was er niet veel te bespeuren. Sinds 1915 ontgon het Staatsbosbeheer daar zo'n 8 à 10 ha heide per jaar. Op de Heittrak, een buurtschap onder Liessel, werd volgens Hanewinkel (322) de beste turf van de gehele Meierij gegraven, een turf bijna zo hard en zwaar als steenkool. Asten kende door de eeuwen heen een onafzienbaar complex aan heide en hoogveen. De gemeente Asten had 3100 ha woeste grond, waarvan de ontginning slechts moeizaam van de grond kwam (Dilling 44). In 1832 telde Asten 750 inwoners (Van der Aa 11), van wie er velen bestonden van het vervoer van turf, die men uit de Peel haalde. De gemeente Someren bezat ongeveer 2000 ha heidegrond, waarop tot voor 1920 nauwelijks iets gebeurde (Droesen 190). Pas in 1920 werd de ontginning door het gemeentebestuur ter hand genomen. In Bakel, *Baclaos* genoemd in het testament van St. Willibrord, werd de ontginning in 1890 stevig aangepakt door de Nederlandse Heidemaatschappij, die hier haar werkzaamheden begon in de provincie Noord-Brabant. In 1864 werd door de heren Nering Bögel 580 ha veen- en heidegrond aangekocht onder Mill, de z.g. Princepeel (Droesen 72) die in 1888 definitief ontgonnen werd door Van Ophoven. Op het Medegebruik, een strook grond van 145 ha in de Peel onder Helden, werd in 1559 door Maasbree en Sevenum geturfd en geweid (Droesen 51); in 1913 werd het Medegebruik aan de Maatschappij Helenaveen verkocht. De Vredepeel, een strook heidegrond van 454 ha onder de gemeente Venray, is tot in onze tijd steeds betwist gebied gebleven. De oudste regeling hierover dateert van 1551 en werd toen bekrachtigd door keizer Karel V als heer van de landen van Kessel en Cuyk (Droesen 53). Een 7 à 8000 ha woest gebied tussen Uden, Mill, St. Anthonis en Gemert in het noorden van de Peel werd in 1925 door de Nederlandse Heidemaatschappij aangepakt ter ontginning. In Meijel, nogal afzonderlijk gelegen, kwam de ontginning door gebrek aan samenwerking met andere gemeenten vooral op het gebied van de waterlossing moeizaam op gang. In 1578 werd er door de schepenen van Meijel een reglement vastgesteld op het gebruik van de turfrijke peelgronden. Dit reglement "Ceuren en breuken op de peel van Meyel" is het enige van deze aard, dat men kent (Janssen De L. XXXV). In Gemert en Oploo kwam de ontginning in deze eeuw goed op gang. In St. Anthonis trok iedere inwoner twee keren per jaar naar zijn turfplaats om zijn wintervoorraad klaar te maken; in de herfst werd de gedroogde turf met de ossenkar gehaald (Van Beurden 1922, 7).

Voorgaande historische feiten slaan vooral op de jongste ontginningen in de Peel. Oudere bronnen over de niet georganiseerde ontginning of turfwinning in de Peel gaan terug tot in de Middeleeuwen. Reeds wees ik op het reglement uit 1578 over turven in Meijel. In de Deurnese Keurboeken (Varia P. DKB 1) vinden we een keur over het steken van turf in de Peel uit 1525. Het gebruik van de moergronden was vaak aanleiding tot twisten tussen de verschillende plaatsen. In een vonnis, geveld naar aanleiding van zo'n twist tussen Hendricken van Helmondt en zijn medeplichtigen tegen de Commanderie van Gemert aangaande de Peel (Varia P. BVB 5) in het jaar 1430, lezen wij: "Ende dat die Landtcommandair voorschreven voir ons quam ende clagede over Henricken van Helmondt ende meer ander dat zij zijen torff ontwee geslagen ende hem die met gewalt vanden Pedel voirschreven ontvuert hadden en begeirde dat Wij die fouten remedieren ende hem inde zinen houden ende vanden gewalt beschudden wouden". En boven een oorkonde van 1326 staat: "ENGBRECH LUDICH VANDEN DIJCK RENTMEESTER VAN DE HERTOOG VAN BRABANT OORKONDT DAT DIE VAN BAKEL EN AARLE AAN DIE VAN HELMOND HEBBEN VERKOCHT HET MEDEGEBRUIK VAN DE DOOR HEN VAN DE HERTOOG GEKOCHTE PEEL OF GEMEENTE!" (Varia P. BVB 3).

Een belangrijke invloed op de ontginning van veengronden hebben de kloosters gehad, vooral in de veengebieden van de Kempen en van Antwerpen. De Zuidnederlandse kloosters hadden in Brabant en Limburg onafzienbare bezittingen en de meest uiteenlopende rechten (Weijnen 1937, 254). Had een klooster eenmaal vaste voet gezet in een plaats, dan werden de gronden ontgonnen en bebouwd. Weijnen noemt als penetratiehaarden: Echternach (o.a. voor Deurne), Floeffe, St. Bavo (Gent), Tongerlo (vooral in de Meierij), Thorn, Postel, St. Bernaards. Er is een oorkonde uit 1118 waaruit blijkt, dat in dat jaar de abdij van Siegburg besloot moerassen droog te leggen in haar gebied van Straelen (Droesen 55). Zo bezat de O.L.V. abdij te Middelburg tengevolge van een transactie in 1324 met de toenmalige heer van Breda gesloten in het land van Breda een aantal gronden, die zij sindsdien, deels voor turfwinning, deels voor agrarische exploitatie, benutte (Cerutti I, XXVII). Hieruit blijkt ook dat er in het land van Breda al vroeg verveend werd. In de voormalige gemeente Princenhage, nu deels gemeente Prinsenbeek en gemeente Breda, werd vroeger turf gestoken. Het laatste schijnt dit in ieder geval in de eerste wereldoorlog nog gebeurd te zijn (Leenders). De turfstekerij was toen om huisbrand voor eigen gebruik te krijgen. Ten westen en noorden van Etten werd in de tweede helft van de 13e eeuw een aantal turfgraverijen gestart. Een dergelijke ontwikkeling treedt in Etten zelf pas in de volgende periode op (Leenders 1980, 22). In 1716 begon men een register waarin vergunningen tot turfsteken geschreven staan (zie Gem. Archief Breda afd. III 55-11-31). Voor Loon op Zand vinden we in de Bossche Protocollen al vroeg gegevens

Foto 1. Uitgegraven veenput in het landschap.

over het turven in de streek rond deze plaats. Meester Aert van Weilhusen eist de 5e maart 1450 wegens driejarige achterstalligheid een jaarlijkse levering van een “pleyt zwarte turf” uit 2 bunder moer aan 's Herenvaart in “Venloen” (= Loon op Zand) (Bossche Protocolen okt. 1449 - okt. 1450, folio 70). De Predikheren in 's Hertogenbosch gaven aan Jan Henrick Lemmens op de 20e oktober 1479 2 bunder moer om uit te turven (Bossche Protocolen okt. 1479 - sept. 1480, folio 131). Ook hier dus waren het kloosterlingen die turfgronden verpachtten. Loopt men de kaartenbak “Loon op Zand” door in het Archief te 's Hertogenbosch dan krijgt men de indruk, dat moer het enige handelsartikel was in de 15e eeuw in Loon op Zand. Talloze verkopen zijn er van moergrond. Naast de Predikheren verkochten of verpachtten ook de Minderbroeders van 's Hertogenbosch moergrond. Ook van Den Dungen zijn er gegevens in het archief van 's Hertogenbosch die duiden op het steken van turf al in de 14e en 15e eeuw. Zo is er een huis op “Eyckendonc” o.a. belast met één dag turf brengen naar het klooster “Porta Celi” (Bossche Protocolen okt. 1435 - sept. 1436, folio 147). Het valt niet makkelijk te zeggen in hoeverre al deze gebieden eens afgeveend zijn, maar zeker is, dat er in 1396 een turfvaart van 's Hertogenbosch naar 's Gravenmoer werd gegraven en dat in de 14e, 15e en een gedeelte van de 16e eeuw te Sprang en Vrijhoeven een levendige scheepvaart onderhouden werd om de turf af te voeren. De turfhandel van de Langstraat op Holland en Zeeland was in die tijd zeer aanzienlijk. Kapelle had rond 1500 ± 54 turfschepen en Waspik een 20-tal (Blink 1904, 42). De veenderij bracht welvaart in de streek van de Langstraat.

In Limburg was buiten de Peel niet veel veen aanwezig. Creemers (102) heeft het over turfsteken in het broek te Stramproy in zijn tijd nog. Er werd voornl. gebaggerd. Droesen (92) heeft het over ontginningen in Ottersum en Bergen in 1902 van ruim 300 ha in Ottersum en 386 ha in Bergen, in Odiliënberg in 1868 van 142 ha en in Gulpen in 1843 van 112 ha. Maar Droesen vermeldt niet, of die ontginningen veengronden betroffen. In Tegelen vond er omstreeks 1875 een ontginning plaats van vele broekgronden (Droesen 72).

1.6.2. België

Het oudste bericht in officiële bescheiden nagelaten over het turfdragen te Antwerpen is van een oud keurboek in het jaar 1304 (Prims 8). Reeds vanaf de 12e eeuw was de abdij Tongerlo, in de streek van de tegenwoordige plaatsen Essen, Kalmthout, Nieuwmoer en Wildert, in het bezit gekomen van uitgestrekte heidegronden, volgens een latere beraming 302 ha (Erens 602), en waren deze onvruchtbare vlakten door de abdij geleidelijk aan meer geschikt gemaakt voor bebouwing. In 1299 droeg hertog Jan II de abdij van Tongerlo het vrij gebruik over van al de onbebouwde gronden te Essen en Kalmthout, met daarbij het recht van lagere justitie. De abdij mocht die gronden voortaan “geven en gunnen tot hare geliefte in manieren en in rechte, zowel erfelijk als in leen” (Meeusen 131). Reeds in de allereerste jaren van de 13e eeuw geraakt de turfgrond bekend als een bruikbare brandstof voor de haard (Ceyssens 36). In de Wase Polders met name in de heerlijkheid Beveren vormden de moeren in de tweede helft van de 13e eeuw reeds een belangrijke bron van inkomsten (Augustijn 80). In de 12e eeuw moet er al een behoorlijke handel in moerturf te Antwerpen zijn geweest. Doordat in de 13e eeuw de beboste oppervlakte verminderde en de houtskool duurder werd, deed de turf in de steden behoorlijk zijn intrede en werd een belangrijk economisch artikel (Havermans 1928, 492), waardoor er zelfs turfdraggersambachten tot stand kwamen. Ook rond Arendonk werd er al vroeg door de bewoners geturfd, zeker vanaf het midden van de 14e eeuw (Goris 29). Toch waren het vooral de Noord-West-Kempen die de handel in turf dreven. In Antwerpen, Bergen op Zoom en Roosendaal was turf even hard nodig als kolen in onze tijd. Roosendaal had in 1450 ± 3300 inwoners en had een grote turfbeurs (Goossenaerts XVIII). Vanuit

Roosendaal ging de turf naar Holland, Zeeland, Vlaanderen en zelfs naar Londen toe. Omdat de turfuitbating voor de abdij Tongerlo in de 15e eeuw een zware onderneming betekende vanwege het graven van de vaarten voor het turfvervoer, verkocht men stukken moer in 1449 aan drie kooplieden uit Antwerpen, waarbij de kopers zich verplichtten te zorgen zowel voor een vaart naar de Roosendaalse vaart, als voor de wateringen van de vennen, als voor de bruggen. Tongerlo leverde het hout en had het recht om de nieuwe vaart te gebruiken voor eigen schepen en tol te heffen van één stuiver voor elke vreemde boot die van de vaart gebruik maakte (Erens 604). Erens beweert, dat in de lijn van dit verdrag ook de latere verkopen van moergronden zullen plaatsvinden. De inwoners van de heerlijkheid Tongerlo hadden krachtens een keurboek van 1554 (Erens 609) de toestemming heizoden met de spade af te steken, dit echter tot het begin van de maand augustus. In de 17e eeuw is het winnen van turf voor de abdij van Tongerlo een machtige exploitatie geworden (Erens 603); andere grote eigenaars van moergronden waren in deze streek de familie van Nassau te Breda en de Heer van Bergen op Zoom. Op het einde van de 17e eeuw en in het begin van de 18e eeuw stagneerde voor de abdij de uitbating van de moeren door oorlogsgebeurtenissen (Meeusen 156). In 1733 werd de laatste turf per schuit vervoerd, omdat de onkosten voor het vervoer te hoog werden; Roosendaal had als turfmarkt afgedaan (Meeusen 158).

Tegen het eind van de 18e eeuw is alle moernijverheid stilgevallen, maar de boer en de kleingebruiker zullen nog meer dan 100 jaar lang turfsteken (Goossenaerts XIX) in het gebied van Kalmthout. In Arendonk bracht de staatsinmenging in de gemeentegoederen aan de turfexploitatie in de vorige eeuw een gevoelige knak toe (Goris 32). Rond het midden van de vorige eeuw moest het gemeentebestuur van Arendonk overgaan tot de verkaveling van het Luyfgoir en ook het Goir moest in 1849 veel turfgrond afstaan. Nog even beleefde de turfwinning rond Arendonk een opbloei in de eerste wereldoorlog en ook in de laatste wereldoorlog werden de turfputten weer levendig, maar veel winning werd het niet meer. In de Ardennen moet volgens een oorkonde het gebruik van turf voor stookdoeleinden in de tweede helft van de 16e eeuw reeds vastgelegd zijn. Een inwoner van Longfay had de kennis van het turf winnen van een bezoek in het veengebied van de Kempen bij Antwerpen naar zijn streek meegebracht (Kamp 18). Tot op heden toe is men in de Ardennen blijven steken.

1.6.3. Utrecht, Zuid- en Noord-Holland

In het midden van de 10e eeuw schonk Otto de Grote, keizer van het Duitse Rijk, de op de graaf van Goye veroverde gebieden aan bisschop Balderik van Utrecht. Om deze schenking te bevestigen liet de keizer in 953 een giftbrief samenstellen waardoor alle domeingronden en goederen langs de Vecht, landen, wouden, wateren en visserijen, alle poelen en meren aan de kerk van Utrecht werden geschonken (Van der Pas 24). Onder het bestuur van bisschop Balderik is de ontsluiting van het veengebied begonnen. Een bepaald systeem werd er bij de ontginning niet gevolgd, waarschijnlijk werden er sloten gegraven ter drainering. Het eerst, voor 1000 waarschijnlijk, wordt Oukoop ontgonnen, dan verder westwaarts Otterspoorbroek, Kortrijk, Gieltjesdorp, Portengen, Kockengen en Spengen (Van der Pas 26). In 1085 gaf bisschop Koenraad van Utrecht aan de proost en het kapittel van St. Jan zowel het geestelijk als het wereldlijk gezag over de gronden die hijzelf nog als een moeras aanduidt (Rogier 7); het gaat hier om de omgeving van Kudelstaart en dit stuk geldt als de geboorteaakte van het leven in de Ronde Venen. Alleen Mijdrecht, een nederzetting op de hogere kleigronden langs de rivier, was reeds eerder bekend. Van daaruit begon omstreeks 1100 de ontginning, zowel inwaarts tot de grens met Amstelland als buitenwaarts tot de rivieren Amstel en Kromme Mijdrecht. De ontginningen in dit gebied rond Kudelstaart ±

1085 zijn wellicht een voorbeeld geweest voor ontginningen rondom Bremen in Noordwest-Duitsland (Rogier 8). Al in 1113 wordt er in een brief van Abt Ludolphus te Oostbroek bij Utrecht gesproken over het turfgraven van de monniken, terwijl er van betere, zwarte en van lichtere witte, turf sprake is (Blink 1917, 18). Die lichtere, witte turf wijst op het vergraven van hoogveen, ook toen al in dit gebied. Rond het midden van de 12e eeuw was de ontginning onder leiding van de proost van Utrecht, de kastelein van Abcoude en de Amstelheer in volle gang in de Ronde Venen. Volgens Hudig (86) zijn bij de eerste ontginningen van de centrale venen rond Mijdrecht Friezen betrokken. Hij veronderstelt, dat het veenbedrijf, vooral op de hoge veengedeelten, al zeer oud moet zijn, omdat in het centrale veen om het IJsselmeer heen bewoning mogelijk was tot in de Romeinse tijd. Zekerheid daarover heeft hij echter niet; hij beweert dat het zelfs aannemelijk is, dat het gehele veengebied na $\pm$ 1300 onbewoonbaar is geworden. 18 augustus 1592 werd er door de Staten van Utrecht een plakkaat uitgevaardigd, de eerste algemene verordening op de verveningen (Dolk 1). Verordeningen waren ook wel nodig, want vanouds behoorden de Utrechtse verveningen tot de z.g. irreguliere veenderijen, d.w.z. dat de turfafgraving niet naar een vast plan gebeurde, maar dat ieder dit bedrijf willekeurig beoefende (Dolk 109); onbekend was het gemeenschappelijk afvenen van een bepaald gebied volgens een vooraf vastgesteld plan. Omstreeks 1530 werd er een nieuwe methode van vervening rond Kudelstaart in toepassing gebracht die het mogelijk maakte het veen tot op de kleibodem uit te graven, dit was het slagturven of veenbaggeren (Rogier 40). Het grote nadeel van deze methode was, dat grote gedeelten van de grond water werden. Zij werd vooral toegepast door stedelijke kapitalisten. In Loenderveen is met de vervening een aanvang gemaakt sinds 1652 (Dolk 293). Door dat veenbaggeren werd de vervening reeds in 1592 een voorwerp van overheidszorg, omdat de waterplasmvorming na vervenen de schatkist van de grondlastenheffende lichamen (provincie, gemeente, polder en dijkbesturen) met aanzienlijke inkomstenderving bedreigde en omdat de waterplassen vooral bij opstuwende wind een gevaar vormden voor wegen, dijken en kaden. Daardoor is het oudste veenrecht ontstaan (Dolk 316). Sindsdien had de overheid het recht toestemming tot vervening te geven. In 1767 werd er een verbod tot ontgroning van ondiepe veenlagen uitgevaardigd om het ruïneren van land met weinig veen te voorkomen (Van der Pas 159). De vervening zelf werd definitief aan banden gelegd door het algemeen reglement der verveningen van 14 jan. 1834 (Van der Pas 160). Wie in het vervolg wilde turven, moest vooraf "consignatiepenningen" storten, gelden voor het weer droogmaken van de te vormen plassen. Door een nieuw reglement in 1859, dat de onkosten nog verhoogde en het toezicht verscherpte, was er voor de bewoners van de Ronde Venen een einde gekomen aan het vervenen (Van der Pas 160). Doordat elders de veenbodem tekenen van uitputting ging vertonen, kwam na 1835 de veenderij eerst op in Vinkeveen-Proosdij (Dolk 263). Volgens De Bruyne (33) was de vervening in Wilnis-Vinkeveen in 1701 echter al op gang gekomen. In Wilnis en Vinkeveen is tot in onze tijd toe nog geturfd. In 1972 had de Vinkevener Jan van der Wilt nog 170.000 turven op een eilandje in de Vinkeveense plassen te drogen staan, maar hij is dan wel de enige die nog verveent (Van der Maat). In 1916 (Dolk 246) waren drooggemaakt Mijdrecht Veldzijde, de binnenkring van de Ronde Venen, de Tienhovense-Maarseveense plassen; nog in uitvoering waren Wilnis-Veldzijde, Vinkeveen, Abcoude en Proosdij Veldzijde.

Het is waarschijnlijk, dat de turfmakerij het eerst begonnen is op het laagveen, omdat men in de woudarme laagveensterken het meest behoefte had aan een dergelijke brandstof. In de provincies Holland moet men ongeveer in dezelfde tijd als in Utrecht met het turven begonnen zijn. Hartman D. (165) vermeldt, dat er rond 1215 in Holland al geturfd werd. Stelselmatig werd het veen ontgonnen in Holland in de 16e eeuw en tegelijk ook in Friesland (Tack 39). De eerste en oudste turfmarkt vond men op het Damrak, vanwaar hij in 1564 werd verplaatst naar de Oude Turfmarkt (Blink 1917, 17). Van

Hazerswoude, Zoeterwoude, Rijnzaterwoude en Esselijkerwoude wordt vermeld, dat ze in de 13e eeuw al venen hadden (Van den Bergh 64).

1.6.4. Friesland, Groningen, Drente, Overijssel

Sinds de Romeinse tijd moet in Friesland al hier en daar veen vergraven zijn, echter zoveel als nodig was om in eigen behoeften te voorzien (Smellinger-Land 82). Zeker is dat de turfmakerij in Friesland een oud bedrijf is geweest. In een stichtingsbrief van een vrouwenklooster in de 11e eeuw wordt reeds van het turf delven gesproken (Oude Tijd 354). Waarschijnlijk zijn het eerst de hoogvenen aangesneden, omdat zij beter te bereiken waren dan de moerassige laagvenen (Van de Berg 17). Het voortdringen van de mens in het laagveengebied werd vooral door het kloosterwezen bevorderd; onder de leiding van kloosterlingen werden vele dijken en wegen aangelegd en kanalen gegraven. De ijverigste verwerkers van de Friese venen moeten wel geweest zijn de monniken van Ludingakerk (Van den Bergh 104); zij groeven de Harlingervaart naar Vlieland. In de 13e eeuw moet de vervening reeds als bedrijf begonnen zijn, tenminste de hoogveenvergraving. Zo vermeldt Winsemius in zijn "Chronique ofte Historische Geschiedenisse van Vrieslant", dat in het jaar 1225 de Woudlieden van Friesland - de bewoners van Zevenwouden - zich begonnen toe te leggen op een nieuwe manier van turfgraven, welke van te voren daar meer onbekend of ongewoon was geweest (Van de Berg 17). In de 13e eeuw begint ook de handelsuitbating van turf in Friesland (Prims 2).

In Smellingerland waren het de monniken van het Benedictijnerklooster te Smalle Ee die daar voor het eerst de veenvergraving op grote schaal ter hand namen (Smellinger-Land 82). In de buurt van Bakkeveen, in het zuidoosten van Friesland, was de verturving op gang gekomen vanuit het klooster Mariëngaard (Blink 1917, 19). Volgens Van der Molen (43) moet uit deze tijd, nl. 8 jan. 1390, de oudste Friese oorkonde stammen die op de turfgraverij betrekking heeft. In 1477 werd door de grietenijen van Oostergo de Leppedijk aangelegd, waardoor de mensen daar in het voorheen ondoordringbare moerasgebied konden komen; vanaf deze tijd is er dan ook sprake van enige geregelde vervening (Van de Berg 14). In het midden van de 16e eeuw werd de hoogveenvergraving in Friesland in het groot opgezet en kwamen er aparte ondernemingen (Van der Molen 46) naast de kloosters en gasthuizen, die slechts voor eigen gebruik groeven. In 1551 werd door de aanleg van de Heeren Compagnonsvenen de basis gelegd voor de stichting van Heerenveen vanwaaruit met de aanleg van de Schoterlandsche Compagnonsvaart werd begonnen (Wortman 144). Pieter van Dekema en Co. begon deze vergraving te Heerenveen in 1551 en de Ridder van Ewsum in Nienoord in 1559 (Van Bemmelen 291). Na Heerenveen kwamen in Friesland in de jaren 1600-1650 voor vervening aan de beurt: Surhuisterveen, Rottevalle, Drachten en Gorredijk (Wortman 144). In 1641 werd de Drachtster Schipsloot gegraven; vanaf dat moment werd de exploitatie van de hoge venen in Smellingerland te hand genomen (Smellinger-Land 85). Werd met het maken van hoogveenturf als handelsartikel in Friesland in het midden van de 16e eeuw begonnen, de laagveenwinning als grootbedrijf kwam pas goed op gang in de tweede helft van de 18e eeuw (Van de Berg 17) zo rond het jaar 1750. Toen kwamen een aantal veenbazen en arbeiders uit Giethoorn naar de Friese zuidhoek om de kwaliteit van het veen en de mogelijkheden tot vervening te onderzoeken. De omstandigheden bleken gunstig en spoedig vestigden zich een aantal huisgezinnen te Luinjeberd, Tjalleberd, Oude en Nije Haske en in St. Johannesga (Van de Berg 28). Voorheen moeten Friezen, waarschijnlijk Stellingwerfse Friezen, in de naburige provinciën de turfgraverij begonnen zijn o.a. te Giethoorn, Staphorst, Rouveen, Vriezenveen en Kamperveen (Blink 1917, 19). Mogelijk was het gebied rond Giethoorn in het midden van de 18e eeuw al uitgeveend en zochten de mensen daar nieuwe onontgonnen veengebieden. Deze gedachte wordt bevestigd door

Van Claerbergen (153) die veronderstelt, dat de turf als brandstof steeds meer in waarde zal toenemen, omdat de voorhanden zijnde hoogvenen opraken en omdat in Overijssel het voornaamste is uitgeveend en omdat ook de Hollandse en Utrechtse laagveengebieden geweldig verminderen.

Ook in Groningen is er al in een vroeg stadium sprake van turf. In 1250 verleende de bisschop van Utrecht aan de abdij van Aduard vergunning om de turf, die toen voornl. in de Woldstreken gegraven werd, door Groningen te vervoeren (Top 29). Ook in Groningen komen de oudste berichten van veenontginning van kloosters. Het ontginningswerk in de Groningse veengebieden behoorde tot de taak van de Praemonstratenser en Cisterciënser orde (Keuning 40). Toen de laagveenwinning in Holland al had geleid tot behoorlijke verwoesting van het land, moest men voor de brandstofvoorziening van het westen van Nederland wel naar streken toe die eerder te veraf hadden gelegen om ze te exploiteren. Daardoor kwamen de venen van Groningen in de 16e eeuw behoorlijk aan de snede. De oudste ontginning is echter niet van de stad Groningen uitgegaan; het was een compagnie van 4 of 5 personen, Hollanders en Friezen die veen in Groningen kochten. Hoofdpersoon was in deze onderneming de Fries Feiko Allens Clocq (Keuning 61). Iets eerder, in het midden van de 16e eeuw (1559) had reeds jonker Wigbold van Ewsum, heer van Nienoord, een begin gemaakt met het ontginnen van zijn hoge venen, waardoor de dorpen Zevenhuizen en de Leek ontstonden (Top 44). Op grote schaal werd de veenontginning aangepakt in het begin van de 17e eeuw en wel in het zuidoostelijk deel van de provincie Groningen. In de jaren 1618-1619 werd door de stad Groningen een kanaal gegraven van het Focholstermeer naar de venen van Foxhol en het Sappemeer, wat aanleiding gaf tot de stichting van de veenkoloniën Hoogezand en Sappemeer (Wortman 144). Op het eind van de 17e eeuw waren reeds de voornaamste nederzettingen van de tegenwoordige koloniën aanwezig: Pekela, Hoogezand, Sappemeer, Veendam en Wildervank (Keuning 75). In aanleg en economische organisatie werden deze Groninger Veenkoloniën het voorbeeld voor de Drentse en Overijsselse Veenkoloniën. Al in 1620 had de stad Groningen stadsvenen verhuurd te Foxhol en Sappemeer. De richtlijnen welke de stad gaf voor de exploitatie zijn van verstrekkende betekenis geweest, omdat ook andere deze overnamen (Eshuis 1942, 74); de door de stad opgestelde condities voor de verhuring van de stadsvenen te Foxhol en Sappemeer van 1628 zijn het voorbeeld geworden voor de latere verhuringen. De stad groef het hoofdkanaal, de vervening met inbegrip van het graven van de wijken werd uitgevoerd door compagnieën die contracten met de stad afsloten. In Drente vond de kanaalaanleg veelal plaats door z.g. veenschappen (Eshuis 1942, 75). Naast de verhuringen gaf de stad Groningen voor haar verveningen ordonnanties uit, zo bijv. in 1664 voor Sappemeer, in 1710 voor Veendam en in 1720 voor Wildervank (Van Asselt 1973, 70); in 1783 nog werd er een reglement betreffende verhuring van de stad Groningen bepaald voor turfgraverijen o.a. in de Kijlhoek. In de tweede helft van de 18e eeuw begon Groningen met de aanleg van het Stadskanaal om meer naar het zuiden te kunnen winnen (Kocks 16). Op het einde van de 19e eeuw is er in de bereiding van turf weinig veranderd sedert de 17e eeuw (Top 141).

In Drente moet aan de randen van de veengebieden door de eeuwen heen steeds turf gestoken zijn door de bewoners van de omringende zandgebieden, zoveel echter als zij voor eigen gebruik nodig hadden (Kocks 12). Magnin (144) heeft het over een beslissing van een twist tussen de ridders Johannes en Laurentius aan de ene kant en het klooster van Ruinen aan de andere kant over het veen Buddigwolt, een gedeelte van de tegenwoordige gemeente Ruinerwold, dat in het jaar 1036 reeds in exploitatie schijnt te zijn geweest³. Al voor 1250 hadden de kloosterlingen van Aduard (Adewerd) turf-

3. Oorkonde van het jaar 1036 welke aangetroffen wordt in het Cartularium van de voormalige Conventen Ruinen en Dikninge:

“Ego Johannes, verbi Crucis Minister, Canonicus Osnabrugensis, scire volo universos ad quos

graverijen, waardoor Zuidlaren waarschijnlijk zeer vroeg is verveend (Kniphorst 152). Tussen Ruinen en Meppel, het Ruinerwold, was sinds 1141 vanuit het oosten de ontginning begonnen, vanuit het westen was men hier echter al veel verder gevorderd (Naarding 55). In 1236 waren de monniken van Ruinen al zover gevorderd met verving in Zuid-West-Drente, dat er conflicten rezen met de marken van Dwingelo e.a. (Naarding 53). Bij de ontginningen moeten er naast de monniken ook van andere streken kolonisten naar Drente gekomen zijn. Het waren vooral Friezen die in hun gebied vertrouwd waren geraakt met veen- en polderwerk, die naar Drente kwamen voor de ontginning (Naarding 54). In 1310 moeten er echter in Havelte ook al zuidelijke kolonisten werkzaam zijn geweest (Naarding 59). In de omgeving van Coevorden is men rond de 13e/14e eeuw begonnen met de turfwinning zonder veel succes overigens (Kocks 11). Globaal gezien kan men zeggen, dat de veenexploitatie in N.W. Overijssel en Z.W. Drente tussen de 11e en 16e eeuw haar beslag heeft gekregen zowel van de zuidelijke als de noordelijke zijde (Naarding 60). Na de verturving bij Meppel werd in 1612 bij Smilde begonnen met vervenen (Kocks 16). Men moest, toen in de 17e eeuw de gemakkelijk te bereiken veengebieden afgegraven waren en de baksteenindustrie veel turf nodig had, wel de ogen richten naar verder afgelegen Drentse hoogveengebieden bij Smilde en even later in Hoogeveen (Kocks 12-13). In 1626 ontstaat Hoogeveen. In het zuidoosten van Drente was de turfontginning in deze tijd onderbroken vanwege de betekenis die de veengebieden hadden voor de landsverdediging. Na regeling van de grenskwesties in 1764 en 1784 kon men pas verder gaan met ontginning en verving (Kocks 12-13). In het Oostermoer ontstond Gasselternijveen in 1662 als de oudste kolonie hier (Kocks 16). Bij Meppel gebruikte men reeds lang voor de afvoer van turf het bestaande stroompje "de Oude Vaart". Van de Oude Vaart uit kon men echter het uitgestrekte Smilder hoogveengebied niet aan de snede brengen, omdat de stroom bij Dwingelo afboog naar Beilen. Dat heeft er toe geleid, dat omstreeks 1630 vanuit de Oude Vaart een kanaal is gegraven naar Hoogersmilde waar een Amsterdams regentenconsortium het zuidelijke gedeelte van de Smildervenen had geëxploiteerd (Berenschot 280). Dit kanaal bleef tot ongeveer 1770 in gebruik, tezamen met de min of meer gekanaliseerde Oude Vaart. In 1771 kwam ter ontginning van het noordelijk gedeelte van de Smildervenen t.w. de Haler- en Wittervenen, de tegenwoordige Drentse Hoofdvaart in gebruik (Berenschot 280). De veenderijen in het oosten van Drente hebben hun grootste uitbreiding verkregen door het verlengen van het Stadskanaal, dat in 1766 begonnen was (Blink 1917, 20). Met het Stadskanaal had de stad Groningen in 1765 een begin gemaakt. In dezelfde tijd begonnen de eigenaars van de Oostermoerse venen te onderhandelen met de stad Groningen over de afvoer van hun venen op het nieuwe Stadskanaal (Wortman 144). Die onderhandelingen kwamen eerst in 1817 tot een goed einde en sedertdien zijn in de Oostermoerse venen een aantal koloniën ontstaan waarvan de Exloër- en Valthervenen op het eind van de 19e eeuw nog aan de snede moesten komen. Dat die overeenkomst tussen die eigenaars van de Oostermoerse venen en de stad Groningen tot stand kwam was vooral een gevolg van het krachtig optreden van koning Willem I. In dit "Convenant der venen" van 1817 werd bepaald, dat de Oostdrentse venen hun turfafvoer zouden verkrijgen door de Groninger kanalen (Edelman 95). Voor die afvaart zou aan de stad Groningen betaald worden een afvaartsgeld van f 1.00 per dagwerk turf en zou het Stadskanaal steeds worden verlengd in zuidelijke richting. Van daaruit zouden weer andere waterwegen in westelijke richting tot

presens scriptum pervenerit, quod cum contraversia fuisset inter Conventum de Runen ex una parte, et Johannem et Laurentium, fratres milites, ex altere parte, super palude que vocatur Buddigwolt, que iacet inter Mickelhorst et Arneslot, causam predictae contraversie abbas et fratres sui, sub optentu officii et Jo: et Lau:, layci, sub pene excommunicationis, michi et domino Fratherico de Couordia et Johani de Pethe dederunt terminandam enz."

dicht aan de Hunze aangelegd worden. In 1818 werd met de verlenging van het Stadskanaal begonnen. In 1822 was men gevorderd tot de hoogte van Nieuw-Buinen, in 1851 tot Valthermond en in 1856 tot Ter Apel, om het nog later tot Emmer Compasuum te verlengen (Edelman 95). Zo ontstonden in betrekkelijke korte tijd sedert 1817 de koloniën Eexterveen, Gieterveen, Bonnerveen, Gasselter-Boerveen, Gasselternijveen, Nieuw-Drouwen, Nieuw-Buinen, Exloërmond en Valthermond (Kniphorst 146). In Valthermond werd in 1853 de eerste turf gestoken (Kocks 17). Sedert 1851 is verder ook Emmen in ontginning (Kniphorst 38). ± 1854 zijn ontstaan Wezuperbrug, Schoonoord, Odoornerveen (Kocks 18). Nieuw Weerdinge werd van het noorden uit in 1872 gesticht en in 1874 werd Emmer Compasuum gekocht door de N.V. "Emmer Compasuum" (Kocks 17). Als in de nabijheid van Hoogeveen het veen afgegraven is, begint men zich te richten op Zuid-Oost-Drente. In 1856/57 begon men met de bouw van een kanaal van Nieuweroord bij Hoogeveen naar Zwinderen. In 1859 bereikte men Erm, in 1860 Nieuw-Amsterdam, in 1863 Erica, in 1893 Klazienaveen en Zwartemeer (Kocks 17). Op alle Drentse veenkoloniën hebben Friese turfgravers hun stempel gedrukt (Naarding 68).

Omstreeks 1150 begint de Utrechtse kolonisatie zich te uiten in de kop van Overijssel en rondom Meppel; ze hield zich vooral bezig met de vervening (Naarding 191). Vriezenveen is een nederzetting van landontginners uit de 13e, misschien zelfs uit de 12e eeuw, die het moerasgebied en veengebied ten noorden van Almelo in erfpacht hebben gekregen van de Heerlijkheid Almelo (Entjes 1969, 51). Door toepassing van de Hollands-Friese ontginningsmethode kreeg het dorp zijn langgerekte vorm. Te Giethoorn waren het monniken van de orde van St. Franciscus die in 1312 op het gebruik van turven hebben gewezen (Van Senden 72). De Vos v. St. (28) maakt melding van een bericht uit de 13e eeuw, dat hij gevonden heeft bij Dumbar (Overijsselsche Chronycke, Analecta tom. II ad annum 1280). In dit bericht vinden wij, aldus De Vos van Steenwijk, de eerste melding van het gebruik van turf als brandstof voor het gebied van Vollenhove. De Vos v. St. vermoedt, dat dit gebruik niet eerder begonnen is, omdat er in de landstreek van Vollenhove veel brandhout was. De turf was lange turf, dus nog geen baggerturf, die pas in de 15e eeuw er kwam. Tegen het einde van de 16e eeuw was het hoogveen in de noordwesthoek van Overijssel al praktisch geheel verdwenen (Tubantia 1976). In de 14e eeuw moeten geestelijken van de sekte van de Geselaren zich te Giethoorn gevestigd hebben te midden van de woeste velden; hun pogingen om te vervenen blijven echter van sporadische aard (Teixeira de M. 5). De Giethoornse venen en die van Wanneperveen, Kolderveen, Staphorst en Rouveen moeten al in de 16e eeuw grotendeels ontgonnen zijn (Blink 1917, 20). De uitgestrekte vlakte tussen de hoogten van Steenwijkerwold, Havelte en Vollenhove is vooral tussen 1650 en 1850 verveend (Luteyn 96). De streek rond Dedemsvaart vertoonde rond het jaar 1810 nog een woest aangezicht, dit gebied werd daarna door de heer van Dedem ontgonnen (Van Senden 21). De Dedemsvaart werd aangelegd vanuit Hasselt in 1809 en was in 1811 tot het veen genaderd (Wortman 144); in 1827 werd de Opsterlandsche Compagnonsvaart in de venen van Appelscha en Fochtelo doorgetrokken. Sedert 1856 ontstond bezuiden de Vecht door ontginning de kolonie Vroomshoop (Wortman 144). Sinds 1917 werd in Twente nog ontgonnen in Lossers, Weerselo en Lonneker 400 ha, in Tubbergen en Vriezenveen 480 ha, in Almelo 100 ha, in Rijssen 150 ha en in Hellendoorn 250 ha.

In het kort samengevat kan men zeggen, dat bijna overal de eerste berichten over turf of vervening opduiken in de 11e en 12e eeuw. Dat met name de monniken van verschillende ordes de hand hadden in die eerste verveningen naast de kleingebruiker die voor eigen gebruik turfde. Het ging in deze vroege periode vooral om steekturf d.w.z. hoogveenturf. In de 15e en 16e eeuw zien wij in de verschillende provincies vooral die van het noorden en te beginnen in de Hollandse en Utrechtse provincies de georganiseerde turfwinning op

gang komen, waarbij nu ook laagveenturf gewonnen wordt. Deze georganiseerde turfwinning begint in Holland en Utrecht en verloopt via Friesland en Groningen naar Drente om in de vorige eeuw af te zakken naar Noord-Brabant en Limburg. De Fries-Hollandse ontginningsmethode heeft daarin sterk gedomineerd en heeft zelfs over de grenzen in Duitsland navolging gekregen. Waren het in de 16e eeuw nog vaak individuele ondernemers die de vervening aanpakten, weldra werden ze gevolgd door steden, met name Groningen, of compagnieën of veenmaatschappijen die met meer mankracht dan de individuele ondernemer de woeste gronden te lijf konden gaan.

1.7. kort economisch overzicht

1.7.0. algemeen

De turf moet in vroegere tijden dezelfde functie hebben gehad als nu voor onze tijd kolen, olie en gas. Hij was dus een energiebron zowel voor de boer in zijn eenvoudige bewoning als in latere tijd voor de fabrikant. Le Francq v. B. (581) noemt turfwinning al een van de oudste handelstakken van ons land. In de vorige eeuw werd de turf als brandstof gebruikt o.a. in bierbrouwerijen, klokkegieterijen, tapijtfabrieken en zijdeweaverijen (Stemfoort 80). Ook bij het bouwen werd toen de turf gebruikt, soms wel om gehele binnenmuren op te trekken (Oude Tijd 356); in oude torens werden turven tussen de stenen gemetseld om het vocht tot zich te trekken.

De uitbreiding van de turfgraverij is in Nederland mede veroorzaakt door de economische opbloei sinds het loskomen van Spanje in de 17e eeuw (Tack 39). De veenprodukten kan men in twee groepen onderverdelen: 1) die produkten welke men direct uit de veensubstantie vervaardigt en 2) die waarbij het tussenprodukt turf als grondstof dienst doet. Allebei de groepen zijn economisch van groot belang geweest. De veenexploitatie had ook grote invloed op de binnenvaart. Door hun retourvrachten hebben de turfschippers de afgelegene veenstreken voorzien van allerlei produkten van elders, waardoor de veenstreken tot hogere welvaart konden komen. In het begin van deze eeuw, in 1913, was er nog een produktie van korte turf (= sponturf) in Nederland van 641.851.000 stuks (Blink 1917, 44). Wat de drie noordelijke provincies betreft, Groningen, Drente en Overijssel, komt Blink 1917 (45) tot een totale produktie van 752.465.000 stuks aan fabrieksturf, lange burgerturf en nog andere soorten. De lange turf werd speciaal gebruikt voor huiselijk gebruik, de steenovens, de kalkbranderijen, de strokarton- en aardappelmeelfabrieken en de bakkerijen. Andere toepassingsmogelijkheden van de turf waren nog: grondstof voor gasopwekking, voor elektriciteit, voor de winning van teer, ammoniak, paraffine, turfkolen, turfvezel en turfstrooisel (Hausding 36). Soms zelfs werd de turf gebruikt als dakbedekking o.a. in Stettin (Hausding 529). Van grauwveen werd een soort eten voor koeien gemaakt, de *mällassə* (Asten). In Vinkeveen werden de huizen op losse turf gebouwd.

In de eerste helft van deze eeuw ging men er van uit, dat het voor Nederland van groot economisch belang was, dat de oppervlakte woeste gronden af zou nemen (Bouhuys 677). Woeste gronden leverden namelijk niets op en door ontginning werden ze rendabel voor landbouw en tuinbouw bijv. Deze gedachte heeft tot in onze tijd voortgeduurd. De laatste jaren gaat men er meer van uit, dat er ook woeste grond kan blijven voor de recreatie en als stiltegebied.

De turf als economische factor heeft nu afgedaan. Wat er nog verveend wordt, wordt verwerkt tot potgrond of bloembemesting. Enkele turven worden als statussymbool in de open haard gestookt. Van een enigszins rendabele produktie is tegenwoordig geen sprake meer. Veengrond wordt steeds meer beschouwd als een geologisch antiquiteit, die met de nodige aandacht beschermd dient te worden.

1.7.1. Noord-Brabant en Limburg, met name de Peel

Vanaf de tijd dat de Peel bewoond is geworden, heeft men er waarschijnlijk turf gegraven en maar gestoken waar men graag stak. Men stak voornamelijk voor eigen gebruik, al moet er vanaf de late Middeleeuwen toch ook al turf naar andere streken vervoerd zijn. In 1477 is besloten tot het graven van een nieuwe vaart tussen Den Bosch en Nistelrode voor aansluiting op de noordelijke Peel (Van de Laar 9); in 1623 werd te Rixtel een grote sluis gebouwd en de Aa bevaarbaar gemaakt van Den Bosch naar Helmond vooral voor het vervoer van de turf. Over de omvang van de uitvoer van turf heeft Van de Laar geen gegevens. Het zuidelijk deel van de gemeente Deurne is al heel vroeg bewoond geweest. Hier liep de grote verkeersweg tussen het zuiden en het noorden, waarlangs zich de koophandel en militairen bewogen. Franken en Romeinen, Geldersen en Spanjaarden trokken langs die weg en hierover zal ook een gedeelte van de turf zijn weg hebben gevonden (Ouwering 391).

Philips II had in 1573 aan de regenten en ingezetenen van Helmond toegestaan, dat de rivier de Aa bevaarbaar gemaakt zou worden vanaf Helmond tot aan Den Bosch (Frenken 106-107); door de voortdurende oorlog werd dit plan niet uitgevoerd maar in 1625 werd het plan opnieuw opgevat en wel door de toenmalige regenten van 's Hertogenbosch om hun stad "met meerder commoditeyt te doen versien van turff" (Frenken 106-107). Het werk werd voltooid in 1627, maar het verder bevaarbaar maken van de Aa de Peel in is niet meer uitgevoerd vanwege de inneming van Den Bosch in 1629. Ondanks de turfwinning en de, zij het beperkte uitvoer van turf, moet het in het verleden in de Meierij geen vetpot geweest zijn (Ouwering 1976, 121). De bevolking moest een uitermate karig bestaan leiden. Daarbij kwam nog het feit, dat de Staten-Generaal van Holland de Meierij als een wingewest beschouwden en het via zware belastingen erg uitbuiten. Zo bewees De la Court in 1797, dat in de Meierij driemaal zoveel moest worden opgebracht als in Gelderland en bijna het dubbele van het rijke Holland aan grondbelasting (Ouwering 1976, 126). Ook volgens Hanewinkel (23) moet de handel in turf in de Peel niet veel hebben voorgesteld, omdat de Peel volgens hem niet zoveel turf kon opbrengen. Later in de 19e eeuw ging men daar toch anders over denken en werd de Peel eerder beschouwd als een gebied waaruit onbekende schatten vielen te halen (Ouwering 15). In 1832 al constateerde Van der Aa (280), dat de Peel op vele plaatsen zeer goede turf opleverde en dat die soms zo hard was als steenkool, waardoor plaatsen als Someren (313), Bakel en Milheeze (16), Deurne (62), de Heittrak (131), Liessel (203) veel handel in Peelse turf dreven, verder ook nog Mill en St. Hubert (225).

Met de gebroeders Van de Griendt komt er in 1853 vaart in de exploitatie van veen door de ontginning van 610 ha hoogveen. De exploitatie in de jaren 1853-1857 verliep zo gunstig, dat er een dividend van 10-15 % kon gegeven worden (Van der Steen 13). Deze turfverveners brachten ook nevenbedrijven mee zoals sloopstimmerwerven, grindbaggermolens om de turfschepen beladen terug te laten keren, fruittuinen, steenbakkerijen en turfstrooiselfabrieken (Van der Steen 15). Aan het monopolie van de Maatschappij Helenaveen kwam in 1878 een einde, toen de gemeente Deurne zelf ook de vervening ter hand nam. De concurrentie tussen beide belanghebbenden heeft voor de Peelstreek stimulerend gewerkt. Naderhand zijn nog actief geweest in de Peel de firma's Scholten uit Groningen, The Griendtsveen Mossliter C'ld uit Rotterdam, Steegh en Esser uit Horst, de N.V. Terwindt Arntzveen uit Millingen, Pasman uit Hooogeveen, de A.G. Fedor Wolff en C' uit Bremen. Voor de Maatschappij Helenaveen was de verkoop van fabrieksturf verreweg het belangrijkste. Ze had eigen verkoopkantoren omstreeks 1875 in Rotterdam, Gouda, Utrecht, Brielle, Dordrecht, Tiel, Heusden, Waalwijk en 's Hertogenbosch. De afzet was vooral bestemd voor de steenfabrieken aan de Waal (Kok 248). Daarnaast was ook de afzet van grauwe turf en turfstrooisel o.a. naar Engeland

belangrijk. Verkoop van particuliere turf voor burgerverbruik vond ook nog plaats, zij het in mindere mate.

De loonkosten waren in 1888 gering natuurlijk vergeleken bij de huidige arbeidskosten. Het weekloon van een volwassen fabrieksarbeider bij maatschappij Griendtsveen lag bij 6 werkdagen van gemiddeld elk 10 uur op *f* 9.60 per week, hetgeen voor die tijd als niet slecht gold (Linssen 140). Een fabrieksarbeider verdiende gemiddeld per uur bij dezelfde maatschappij 16 ct., een turfgraver 15 ct., een sjouwer 15 ct., een vrouw 11 ct., een jongen 7 1/2 ct. (Linssen 140).

Al met al moet men achteraf constateren, dat de hoogveenexploitatie in de Peel zowel aan de gemeenten als aan de bevolking en ook aan de exploitanten goede winsten heeft opgeleverd. Anderzijds is er met ieder stuk veen dat in de Peel ontgonnen werd en wordt, een stuk identiteit van de Peellander verdwenen.

In het land van Heusden en Altena bestond er in de 16e eeuw al een zeer levendige handel in turf van de Langstraat op Holland en Zeeland gericht (Weijnen 1937, 244). Door de Loonse vaart en de in 1541 uitgediepte Bossche sloot voeren sindsdien jaarlijks een 13.000 turfpleiten op en neer van Sprang, Capelle, Loon op Zand en 's Gravenmoer naar Den Bosch (Van de Laar 9). Omstreeks 1600 begon het turfkanaal van 's Gravenmoer naar Den Bosch te verzanden, maar toen had de veenderij al de welvaart van de streek bepaald (Dagblad van Noord-Brabant 1942); veenbranden, overstromingen, oorlogen en de concurrentie van de Peel hebben die bloei tenietgedaan.

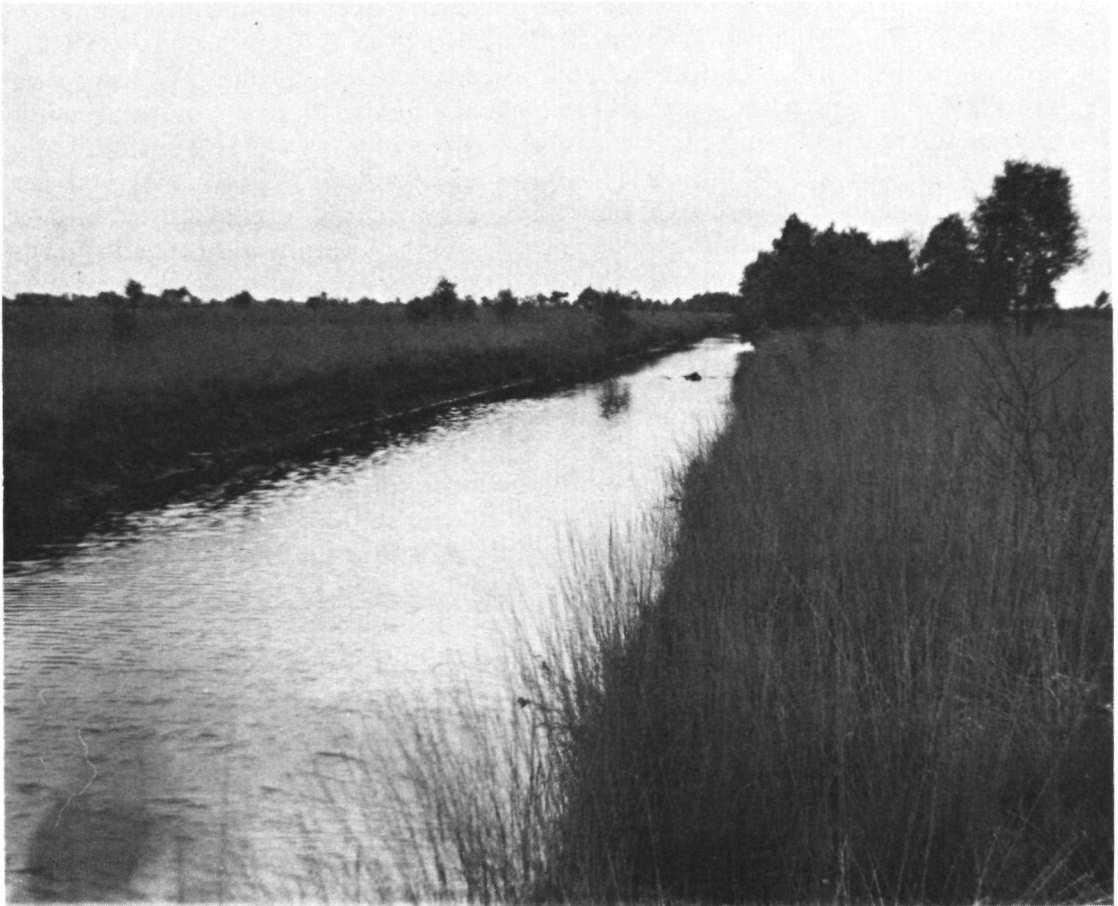

Foto 2. Een veenkanaal of een wijk.

1.7.2. België

In het midden van de 13e eeuw komt de moer ook in de stad op grote schaal in gebruik en wordt dan een belangrijk economisch artikel (Prims 1). Het woordje “ook” wijst erop, dat er voorheen al flink verveend moet zijn op het platteland, maar daar werd de turf vooral ten eigen nutte gebruikt. Als één van de oorzaken om op groter schaal te gaan turven en turfvaarten aan te leggen gold vooral de schaarste aan brandstof die voorheen over geheel West-Europa heerste als gevolg van klakkeloze ontbossing (Havermans 1959, 118-119). Daarom begonnen de Norbertijnen in de streek van Kalmthout met de exploitatie van turf, waardoor zij aan tal van mensen werk verschafte, wat de welvaart van de streek verhoogde. In de 15e eeuw was de abdij van Tongerlo al genoodzaakt vanwege de economische toestand van de abdij grote stukken moergrond uit te geven (Meeusen 140). De meest bijzondere eigenaren van veengronden rond Roosendaal en Breda waren de abdij van Tongerlo, de heer van Breda en de heer van Bergen op Zoom. Onder Kalmthout bezat Tongerlo in 1518 302 bunders van 3 gemeten moer (Havermans 1928, 492). De eigenaren zelf waren geen turfstekers of handelaars. Zij verkochten hun gronden per percelen aan notabelen van de streek: schouten, rentmeesters, brouwers. Deze verzekerden de uitbating. Na deze uitbating waarvoor een zeker tijdperk wordt toegekend (concessie) kwamen de gronden weer terug bij de heer. De turfnijverheid kende rond Kalmthout ups en downs. Zo legde “De Spaanse Beroerte” de turfuitbating gedurende lange jaren lam. De moeren onder Zundert, Wuustwezel en Nieuwmoer schijnen in 1619 nog stil te liggen (Meeusen 151); vanaf 1620 komen er weer opgaven over aantallen turfschepen van Kalmthout naar Roosendaal. Tussen 1624 en 1640 moeten 11.243 vletten met turf vanuit de streek van Kalmthout Roosendaal bereikt hebben (Goossenaerts XVIII). Voor deze grote aantallen schepen hebben ze in de loop van de eeuwen verschillende turfvaarten moeten graven naar het noorden toe; die vaarten zijn uit de jaren 1358, 1449, 1527, 1536, (1581,) 1699 en 1710 (Goossenaerts XVIII). Dat de moergronden van de abdij Tongerlo voor deze abdij eeuwenlang een rijke bron van inkomsten hebben gevormd blijkt o.a. uit een calculatie van de provisor Piéra, later abt van Tongerlo, in het jaar 1693 (Meeusen 135). Hij rekende als volgt: uit een schaak moer, dat is een roede vierkant op een voet diepte, konden 25 tot 26 tonnen turf gewonnen worden. De ton werd gerekend op een halve stuiver. Voor een schaak kwam dat neer op 13 stuivers. De abdij had zo'n 350 bunders of 315.000 roeden of schaken. Tegen één enkele voet diepte vertegenwoordigden die al een waarde van 204.750 gulden. En dan te weten dat sommige moerpanden 3 tot 10 voet dik waren!

Voor het vervoer van één schuit, waarin 300 ton moer kon worden geborgen, waren de totale onkosten in het begin van de 17e eeuw *f* 52 en deze schuit vond te Roosendaal zijn kopers aan *f* 120 (Erens 608). Roosendaal was de turfbeurs voor geheel West-Europa (Goossenaerts 1021). In 1736 verdienden de turfslagers 9 gulden per 100 tonnen turf, de turfmakers 1 gulden per 100 tonnen en de overkruisers 10 stuivers per dag (Meeusen 158). Later zijn de grote winsten voorbij in de turfbranche; het turven wordt steeds meer gedaan voor eigen gebruik. Tijdens de Franse Republiek werden de moeren van de abdij als “nationaal eigendom” verkocht. Die verkoop op 14 mei 1817 geschiedde in overeenstemming met de Tongerlose geestelijkheid, want de gronden werden uit de hand verkocht aan Guilielmus van Puttegem, de laatste Witheer-pastoor te Essen (Meeusen 159). In het gebied van Essen, Kalmthout, Wuustwezel werd ruwweg geschat 5 miljoen m³ verveend, maar ter vergelijking, in Oostnederlandse veengebieden werd 8260 miljoen m³ verveend (Havermans 1959, 119). Hoe dan ook, de turfwinning heeft op het landschap van de Kempen een onuitwisbaar stempel gedrukt: vaarten kwamen tot stand; de uitgeveende kommen zouden later uitstekende landbouwgronden worden; nieuwe neder-

zettingen ontstonden zoals Nieuwmoer; wegen werden aangelegd naast vaarten of op de plaats van oude vaarten; veendijken werden opgeworpen en moerassen ontstonden daar waar de kommen te diep waren om voor de landbouw in aanmerking te komen (Havermans 1959, 120). Dus ook hier werden vroeger nauwelijks bewoonde gebieden door ontginning toegankelijk gemaakt. Plaatsen als Nieuwmoer, Spilbeek of Moerkant met de Kalmthoutse Hoek zijn door ontginning ontstaan.

Ofschoon een groot deel van de bevolking van de oude Vrijheid Arendonk zich in vroeger eeuwen bezig heeft gehouden met de handel in turf, is het voor deze streek niet zo duidelijk met welke plaatsen die handel bedreven werd. Langdurige processen tussen de Vrijheid en Postels abdij wijzen er wel op, dat de turf van behoorlijke waarde is geweest in de dagelijkse gang van zaken (Ceyskens 38). In de eerste wereldoorlog werd er uit turf ammoniak en brandalcohol gedistilleerd en werden er van de uitgebaggerde turven met een mengsel van schlam turfbriketten gemaakt (Goris 33).

1.7.3. Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Holland

In de kustgebieden van Nederland zijn er in hoofdzaak drie soorten exploitatie van veenland geweest: 1) akkerbouw op veen, 2) vervening, met het doel om turf als brandstof te verkrijgen, 3) zoutwinning uit veen (Edelman 1974, 65). Volgens Edelman 1974 (42) moet akkerbouw op veen een uitvinding geweest zijn van de bewoners van de Nederlandse kuststreken. Zij hebben dit systeem niet alleen in onze kuststreken toegepast, maar hun kennis en ervaring geëxporteerd naar de kusten van de Noordzee en de Oostzee, mogelijk zelfs tot diep in Rusland. Omstreeks het jaar 700 beginnen de Friezen de ontginningen in Sleeswijk-Holstein (Edelman 1974, 42). Al vroeg werd de turf in grote hoeveelheden in de Hollandse steden verkocht, waar de vraag naar goedkope turf zeer groot was. Het blijkt, dat reeds in 1334 de veenders de turf zelf in de steden verkochten (Diepeveen 124). Ook de export van turf speelde voor 1600 een belangrijke rol. Rond 1581 werd jaarlijks omstreeks 4 miljoen ton turf uit Holland geëxporteerd vooral naar Brabantse en Vlaamse steden en naar Zeeland (Diepeveen 133). Gouda, Delfshaven en Rotterdam waren de uitvoerhavens van turf voor het veengebied van Schieland en Delfland (Diepeveen 130). Door de uitvoer steeg de turf in prijs, te meer, doordat de meest geschikte veenlanden rond Delfland en Schieland in de 16e eeuw uitgemoerd raakten. Delfland wilde de export zelfs verbieden; zulk een verbod kwam er in 1555 (Diepeveen 116), maar een blijvend uitvoerverbod bleek in de 16e eeuw niet mogelijk. Op het eind van de 16e eeuw liep de export naar Brabant en Vlaanderen sterk terug vanwege de Spaanse dreiging op de Schelde. Alhoewel turf een behoorlijk handelsartikel was voor 1600, moeten de veendorpen in Zuid-Holland volgens Diepeveen (146) er niet rijk aan toe zijn geweest. En de eenmaal uitgedolven landen bleven armzalig achter.

De Utrechtse gewestelijke overheid legde in de 18e en 19e eeuw de veenderij steeds meer aan banden vanwege de nadelen die aan de vergraving van land tot water zaten (Dolk 160). De verdwijning van bouwbaar land en het vertrek van de rijk geworden verveners naar elders, zodra de veenbodem uitgeput raakte, hadden een ongunstige invloed op de welstand van de bevolking in Utrechtse veengebieden (Dolk 3). In 1808 is de vervening in de omgeving van Wilnis bijna de enige welvaartsbron (De Bruyne 78), maar door het kwijnen van de veenderij is in 1855 de welvaart minder geworden. Het aantal veenarbeiders in Wilnis, Oudhuizen en Mijdrecht wordt in een opgave van 1808 op 1500 geschat bij een bevolking van 2806 zielen; in de vijftiger jaren van de vorige eeuw geeft Wilnis 500 veenarbeiders op, Vinkeveen ook 500 en Mijdrecht 250. Voor deze drie gemeenten waren dat gezamenlijk 1250 veenarbeiders, terwijl de bevolking in die tijd 5775 zielen bedraagt (De Bruyne 72). De daling in aantal veenarbeiders is in een bestek van 50 jaren aanmerkelijk. Omdat de veenarbeid aan een seizoen gebonden was, probeerde de

veenarbeider in de wintertijd bij een boer werk te krijgen. Er was ook in Wilnis en Vinkeveen en omgeving geen sterke scheiding tussen veen- en landarbeid. Beide soorten arbeid werden aan elkaar gekoppeld (De Bruyne 80). In Mijdrecht hield de veenderij in 1872 op door droogmaking van plassen, waardoor ook de vervening in Wilnis afnam; in 1923 ging in Wilnis de laatste verveender weg (De Bruyne 73). In Vinkeveen waren in 1896 nog 500 veenarbeiders, in 1911 450, in 1926 180, in 1930 nog 133 en in 1937 nog 132 (De Bruyne 74). Tot in onze tijd is er, zij het sporadisch, in Vinkeveen en Wilnis nog verveend. De turf die nog gewonnen wordt dient niet meer primair voor de stook, maar wordt voor secundaire doeleinden gebruikt. In het Parool van 29 juli 1972 zegt turfgraver Jan van der Wilt, dat hij turf maakt voor mensen met een open haard en voor een enkele slager, die er de worst mee rookt.

1.7.4. Friesland, Groningen, Drente en Overijssel

Bij het vervenen hebben twee belangengroepen een rol gespeeld in Friesland te weten de boeren en de veenarbeiders van buiten het gewest. Deze groeperingen zullen ook wel in andere veenstreken naast of tegenover elkaar gestaan hebben maar in Friesland heeft dit onderscheid zeker een rol gespeeld (Van de Berg 19). Bij de boeren speelde een gewichtige rol de piëteit voor eigen goed en het gehecht zijn aan woonruimte, terwijl de veenarbeiders in zo'n kort mogelijke tijd zo veel mogelijk winst wilden halen, waarbij het wonen minder van belang was. Deze veenarbeiders uit andere gewesten brengen vaak nieuwe methodes die in korte tijd wel de welvaart van een streek verhogen, maar deze welvaart is in de regel een schijnwelvaart waarvan de autochtoon vaak slechts de wrange vruchten plukt. Zo kwamen na 1750 o.a. mensen uit Giethoorn in Friesland vervenen met baggerbeugels en bokken, toentertijd nieuwe dingen bij het vervenen in Friesland (Van de Berg 29). Men baggerde het hele land uit, zodat er slechts een waterplas overbleef. Men zag niet de consequenties van het maar door vervenen: bedreiging van de zee, geen land meer. Dus ook toen al gold voor Friesland, wat nu voor heel West-Europa en andere gebieden in de wereld geldt, dat verhoogde productie van de energiegrondstoffen wel een grotere welvaart geeft maar het milieu nadelig beïnvloedt. En toch heeft de mens dat ook al vroeg door gehad, want in Friesland werd in 1256 door een handvest van Floris de Voogd (Van de Berg 19) reeds een straf gesteld op het "darinck delven of graven binnen den dijcke" en zo werd in 1657 een conventie in de Grietenij Opsterland vernieuwd, waarbij werd afgesproken om de buitendijkse hooilanden niet te vergraven (Van de Berg 22). Misschien maakt het wel verschil uit of het om het graven van laagveen of hoogveen gaat, wanneer men het belang van het vervenen wil bekijken voor een streek. Blink 1917 (41) vindt tenminste, dat de hoogvenen in Nederland een belangrijke invloed hebben gehad op de economische toestanden van vele gewesten. De venen oefenden volgens hem wegens hun economische waarde een grote aantrekkingskracht uit op kapitaal en arbeidsmarkt, waardoor er uitgebreide kanaalwerken konden worden aangelegd en met die kanalen ontstond er in de afgelegen streken van de hoogvenen druk verkeer en economisch leven, dat er bij afwezigheid van hoogveen op zandgrond niet zou zijn geweest. Bovendien kwamen er na het wegnemen van het hoogveen vruchtbare dalgronden te voorschijn. Na ontginning van de laagvenen bleven er slechts uitgestrekte watervlakten over. De veenbazen moesten echter al naar gelang de opbrengsten van het veen geld betalen om het mogelijk te maken, dat het land dat in water was veranderd op de een of andere manier weer tot land gemaakt kon worden; dit was het *slijkgeld* of *slijkjild* (Smellingera-Land 109). In Holland bestond de ondergrond van het laagveen uit klei, die zeer geschikt was om in cultuur gebracht te worden, zodat daar de vervening al vroeg gepaard ging met droogmaking. In Friesland zat onder het veen echter zand, dat onvruchtbaar werd geacht, zodat de eerste bepalingen die op de verveningen gesteld zouden worden, betrekking

hadden op de afstand van dijken en wegen die men bij het vervenen in acht moest nemen (Van de Berg 34). De noodzaak tot droogmaking werd dus in Friesland niet zo direct gevoeld vanwege de ondergrond als in Holland. Resumerend kan gezegd worden dat de turfgraverij door de eeuwen heen ingrijpende veranderingen in Friesland heeft te- weeggebracht (Faber I, 312). Immers het demografische zwaartepunt is erdoor verschoven van de klei naar de Wouden. Dit gebied werd uit zijn isolement verlost door de aanleg van een waterwegennet gepaard gaande met de integratie van zijn economie in die van de rest van het land. Daar kwam bij een grote mobiliteit van de bevolking, een uitbreiding van het cultuurland, het ontstaan van nieuwe en de vergroting van bestaande bevolkings- agglomeraties, alsmede wijzigingen in de economische en sociale structuur.

In Groningen wordt de turf een belangrijk economisch produkt in het begin van de 17e eeuw, wanneer, zoals we in het historisch gedeelte over Groningen gezien hebben, dan de veenontginning in het groot wordt aangepakt. De ontginning ging vooral uit van de stad Groningen. In de 17e eeuw streefde de stad ernaar grote veengebieden in haar bezit te krijgen, die zij zelf wel niet exploiteerde maar aan compagnieën in huur afstond tegen betaling van een aandeel in de turf. In de 17e eeuw zou de werkzaamheid van de stad met de naam veenexploitatie kunnen worden gekarakteriseerd, later in de tweede helft van de 18e eeuw was de stad meer kanalenexploitante geworden (Keuning 84). Hoogveen heeft altijd een belangrijke turfvaart gehad. In Groningen vond de scheepvaart zijn ontstaan zelfs in de turfgraverij (Keuning 174); Blokzijl dankte voor een groot deel zijn scheepvaart aan het vervoer naar Holland. Al in de 17e eeuw werd het turfgraven aan bepalingen gebonden voor de arbeiders. In keuren van 1664, 1668 en 1680 werd bepaald, dat de arbeiders zich voor het gehele seizoen moesten verbinden (Van Asselt 1973, 67). Omdat er gedurende de graafperiode wijzigingen in het loon konden worden gemaakt, wanneer de veengenoten het nodig vonden, hetgeen dus ook een verlaging van het loon kon betekenen, was dit voor de arbeiders een zware eis. Hierdoor zullen later dan ook moeilijkheden ontstaan bijv. in Dedemsvaart 1840 (Van Asselt 1973, 67). In diezelfde keuren van de stad Groningen werden ook loonbepalingen opgenomen voor de arbeiders: het dagloon moest tenminste 10 stuivers voor de buitenlieden zijn, 14 stuivers voor de gravers en 15 stuivers voor hen die groeven en staken. Het verschil in loon tussen de buitenlieden en de anderen mocht niet meer dan 5 1/2 stuiver bedragen (Van Asselt 1973, 68). Voor elke vracht turf beurden de schippers in 1758 zes tot zevenhonderd gulden, wat voor die dagen geen geringe som was, beweert Top (210). In de laatste helft van de 18e eeuw was de turfvaart zo toegenomen, dat toen in een zeker jaar 2200 schepen door het benedenste verlaat te Pekela gingen (Top 210); zelfs naar Moskou moet toen in 1798 een schipper uit Pekela gevaren zijn. De turf diende niet alleen als brandstof voor particulier gebruik, maar ook als brandstof in de steenfabrieken voor de steenfabricage (Keuning 60). Dat er in de vorige eeuw flinke winst werd gemaakt op de turf blijkt uit een berekening van Venema (328). Rond 1875 kostte 12 m³ turf aan produktie f 7.00 en hij werd verkocht voor f 19.00, waarbij de winst dus bedroeg f 12.00. Dat die winst niet ten goede kwam aan de arbeiders is wel gebleken uit de verschillende stakingen in de veengebieden.

Over de arbeidsverhoudingen heeft Van Asselt (1973, 1974, 1976) een kritisch licht doen schijnen. De venen trokken sinds de 17e eeuw talloze seizoenarbeiders aan met name Duitsers. Vooral in de 19e eeuw kwamen deze "gastarbeiders", maar een specifiek negentiende-eeuws verschijnsel was het zoals gezegd niet. De eerste berichten over de "Hollandgang" komen uit het begin van de 17e eeuw (Brugmans 83). Deze "Hollandgänger" veroorzaakten vaak buiten hun zelf om mistoestanden in het veen. Zo constateert Van Asselt 1976 (21) de volgende wantoestanden in de veenarbeid rond 1845 voor de "Hollandgänger": 1) er waren geen loonafspraken met de arbeiders door de verveners, waardoor er stakingen uitbraken, 2) de uitbetalingen geschieden in Duits geld en niet in Nederlands, zoals was afgesproken, 3) er vond bedriegerij plaats bij het meten

van het dagwerk, 4) er was de verplichte winkelnering d.w.z. dat de veenbazen, die ook winkelier waren, de arbeiders verplichtten alle levensmiddelen bij hen te kopen; als ze zelf geen winkel hadden, dwongen ze de arbeiders bij een door hen aangewezen winkelier te kopen. Dat het niet om een klein aantal "Hollandgänger" ging, blijkt wel uit een mededeling van Van Senden (70), dat het getal zielen van de kolonie Dedemsvaart gedurende de zomertijd bij de 3000 bedroeg, maar in de winter, wanneer de vreemde veenwerkers naar hun woonplaats waren teruggekeerd, bij de 2400. Een aantal verbeteringen in de situatie van de "Hollandgänger" werden voorgesteld op de conferentie van 27 februari 1866 te Oeynhausien (Van Asselt 1976, 25), maar onrust en ontevredenheid zijn er ook later nog geweest in de venen. Bekend zijn gebleven de opstanden van de negentiger jaren in de vorige eeuw, toen in de venen van Erica en Nieuw-Amsterdam de arbeiders tegen de te lage lonen en het systeem van de gedwongen winkelnering protesteerden (Kocks 23). In de eerste decennia van deze eeuw was de economische toestand in de jongste veengebieden verre van rooskleurig. In die tijd, waarin veel arbeidsloosheid was, werden de veenarbeiders het eerst getroffen door de conjunctuurdaling (Kocks 22).

2. HET TURFSTEKEN VOOR EIGEN GEBRUIK

2.0. algemeen

2.0.0. inleiding

In de inleiding heb ik gewezen op het onderscheid tussen het turven voor eigen gebruik en de maatschappij- of gemeentevervening. Ofschoon de grenzen in methode van werken en in gebruik van terminologie tussen beide groepen niet altijd even scherp zijn af te bakenen, zijn de verschillen tussen boer/particulier en beroepsturfgreaver toch dermate, dat bovengenoemd onderscheid volstrekt billijk is. De uitgangspositie van beide groepen was alleen al totaal anders. De boer/kleingebruiker ging voor zichzelf steken alleen om de winter door te kunnen komen met een voorraad turf, de turfgraver was in dienst bij een maatschappij of gemeente en groef om zijn loon te kunnen verdienen.

Bij het verwerken van het materiaal moest ik om een lijn aan te brengen in mijn verzameling fiches een bepaalde ordening toepassen. Per onderdeel ben ik uitgegaan van het principe "wie en waar-wat-hoe-waarmee". In uitvoeriger termen komt dat principe hierop neer, dat ik eerst beschrijf, wie een bepaalde arbeid verrichtte en waar hij dat deed, vervolgens wat het onderwerp was van zijn handeling; daarna volgt een beschrijving van de wijze waarop de persoon in kwestie zijn arbeid deed en tenslotte, waarmee hij werkte. Ik geef toe, dat er door deze indeling soms overlappingsen voorkomen en dat het lopende verhaal meer schoksgewijze verloopt, maar het overzichtelijke en het voor de lezer duidelijke viel te prefereren.

In elk geval heb ik die woordtypen of varianten opgenomen in de beschrijving die later in het deel BENAMINGEN een apart lemma-opschrift zullen vormen en heb daarbij ook nog de belangrijkste heteroniemen opgesomd zo goed mogelijk over de onderzochte gebieden verspreid. Het volledige lemma met alle door mij verzamelde typen en varianten komt aan de orde in deel II BENAMINGEN. De woordtypen en varianten die geografisch slechts aangeduid worden met een plaatsnaam tussen ronde haken, komen uit mijn eigen enquêtemateriaal. Het spreekt vanzelf dat dit materiaal dat, door mij via mondelinge en schriftelijke enquêtering verzameld is, in de loop van de tijd aangevuld is met monografisch materiaal of gegevens uit artikelen en idiotica. Met name de Belgische opgaven steunen vaak op deze secundaire bronnen, omdat daar mondelinge enquêtering nauwelijks perspectief bood.

Bij mijn onderzoek is mij gebleken, dat het onderscheid tussen het steken van de boer/kleingebruiker en dat van de beroepsgraver het sterkst in de Peel leefde. In Drente bijv. gingen beide methodes directer in elkaar over. Wat België betreft heb ik vooral gegevens van de kleingebruiker, al heeft er in het verleden wel abdijvervening plaatsgevonden. Maar de verschillen in terminologie tussen kleingebruiker en abdijvervener zijn in de loop van de tijden vervaagd.

2.0.1. wie stak en waar stak men?

Het *stéékə vur eigə gərief* (Deurne) of *eign brant chraawm* (Bargero.) was vroeger een jaarlijks terugkerende bezigheid in het veengebied. Het steken voor eigen gebruik is, zoals gebleken is uit hoofdstuk 1, de oudste manier van vervenen. Zo zegt Keuning (57) over Groningen, dat de eerste poging tot exploitatie van de venen voornamelijk uitging van de oude dorpen in de randgebieden onder invloed van het tekort aan cultuurgrond, en van de in verband daarmee ontstane sociale verhoudingen in de oude nederzettingen. In vele gevallen werd de ontginning echter belemmerd door het communale bezit in deze oude randgebieden. Omdat de stad Groningen weinig of geen interesse toonde, kreeg de

ontginning een sterk individueel karakter en daardoor ook een onregelmatig. De nederzettingen aan de rand van het veen werden hoogstens wegkoloniën. Kanalenaanleg bleef achterwege. De bevolking bereikte slechts een geringe mate van welvaart.

Hoofdzakelijk was degene die voor eigen gebruik stak de boer/kleingebruiker, die voor de winter zijn brand wilde hebben. Edelman (63) geeft hem al meer vakmatige namen als *stikker* en *graver*. De stikker stak de turven met zijn scherpe spade tot 2 turven dik diep en bepaalde de lengte en breedte der turf; hij verdiende 60 ct. per dag met de kost. De graver nam de turven, door de stikker gestoken, weg en legde ze op de oeverwal; hij verdiende 60 ct. per dag met de kost. Blijkbaar gaat het in deze twee gevallen toch om een soort arbeider, die door Edelman echter bij de boerenvervening wordt ondergebracht.

In de Peel droeg de boer/kleingebruiker bij zijn steekwerk een *törraksléerabóks* (Asten), een *mollavellabóks* (Neerkant) of een *bommazingabóks* (Bakel). In de *spierzak* (Volkel zaten in de ene helft van de zak een kruik of kan koffie en in de andere helft spekkook en brood. Ook had hij wel bij zich een *blekkə krèuk* (Deurne) of *tojdə* (Klazienaveen), een blauwe drinkkan, meestal gevuld met koffie met een inhoud van 5 à 6 liter. In de *schofttijd* (Someren), *pijkəsschoft* (Deurne), *peep* (Deurne) of *piepschoft* (Klazienaveen) zaten de boeren bij elkaar onder het genot van een pijp na eerst de meegebrachte boterhammen of spekkook bij het *schoftə* (Deurne) verorberd te hebben. Om de pijp schoon te maken was het materiaal dichtbij voorhanden. De lange, dunne grashalm van het buntgras (*molinea coerulea*) deed uitstekend dienst als *piepəvéégər* (Meijel), ook we *piepəspier* (Venray) of *kwaojongəs* (Someren) genoemd. Een *bussəlkə smeelə* (Meijel) nam men mee naar huis om het aldaar op te hangen aan een nagel. Zo kon men thuis ook de pijp schoon vegen met deze harde spieren gras. Werd het vredige samenzijn in het veen verstoord door een regen- of onweersbui, dan was er nog de improvisatorisch in elkaar gezette *schoelhuttə* (Klazienaveen), *turfkeet* (de Kempen) of *pilhut* (Deurne). In de Peel werd deze gemaakt van droge turven en plaggen.

Naast de gewone boeren die turfden was er ook de *törrəfboer* (Venray) of *turfventer* (Deurne) of *zūūdəlaor* (Klazienaveen). In de Peel waren dezen vooral in Heusden en Asten gevestigd. Zij pachtten van de gemeente veengrond en gingen zelf in de lente en zomer de turf steken om deze hierna naar Helmond, Eindhoven, Geldrop, Heeze, Valkenswaard en ook naar Limburg te vervoeren met de *kaars* (Asten) of later ook met de wagen.

2.0.2. wat werd er gestoken?

2.0.2.0. algemeen

In het *veen* (Klazienaveen), *mōēr* (Deurne), *moergrond* (Prims 1), de *piël* (Sevenum), *turfhei* (Goossenaerts 770), het *klīēn* (Friesland) werd de turf gestoken. Edelman (92) noemt de term *binnenveen*, dit was de plaats waar de boeren hun turfputten hadden. Het binnenveen was het veen dat buiten de kanalgemeenschap en het dichtst bij de dorpen lag waar de bewoners van Drente voor eigen gebruik haardbrand dolven. Edelman noemt als zodanig het Buinerboerveen, Eeserveen, Westdorperveen, Odoornerveen en Exloërveen. Het binnenveen stond tegenover het *buitenveen*, dit was het grote veen, met kanalen doorsneden, waar de turfgraverij en het baggeren voor de uitvoer van brandstof op grote schaal plaatsvonden. Al naar gelang de plaats van steken werd er gesproken van *törrəf* (Deurne), *tjörf* (Vriezenveen), *klot* (Deurne), de *brand* (Meijel). Eén of meer van deze benamingen konden per plaats als algemeen woord voor turf voorkomen.

Over de turf in de Peel zegt Hanewinkel (344): “De turf, die in de Peel wordt gestoken, is zwart van kleur; ook vindt men er veel turf die vaal of geel is, deze is zeer licht, brandt zeer schielijk en is ook schielijk verteerd; men vindt echter, op sommige plaatzen der Peel, Turf, die zo zwart, hard en zwaar is bijna als steenkolen; over het algemeen brandt alle die Turf zeer wel, en hoe harder hij is, hoe betere kolen hij geeft.” Goossenaerts (768)

constateert een verschil tussen klot en turf: “Op turf staat nog mos op klot niet.” Een woord als *moer* kon staan voor veengrond (Deurne) en de brandstof. Zo zegt Goossenaerts (141): “Brand is naast het hout hoofdzakelijk turf en moergrond of moer. Turf gaf minder warmte dan moer, maar brandde langer.” Segers (69) wijst op het verschil in de Kempen tussen “turf” en “moer”. Turf wordt niet uit de grond gehaald, het is de oppervlakte der hei met de wortels, de *schadden*. Moer wordt echter diep uit de grond gehaald.

2.0.2.1. heiturf

Een turf die in de heide werd gestoken was turf gevormd uit heideplanten en ze behoorde tot de voedingstofarmere turfsoorten. Deze *heiturf* (Goossenaerts 289), *heibult* (Volkel), *sjabberten* (Meeuwen, Weyns 83), *dunne turf* (Kalmthout, Weyns 83) en *vlikkə* (Neerkant) werd in de regel ongeveer 2 dm dik gestoken als zode, op plaatsen ook 5-8 cm dik. In Volkel was de heibult als turf 40 à 50 cm lang en 15 à 20 cm breed. De beste heibult was bijna even goed als turf. In Kalmthout (Vorsselmans 12) staken de mensen zoden heiturf van ± 30 cm lengte. Omdat de heiturf bij verbranding veel as achterliet, werd hij ook wel *asturf* genoemd. Sloet (446) vermeldt over een soort heiturf: “Dikwijls hebben wij er (= in Twente, H.C.) waargenomen, hoe de boer den bovenstencil van den heidegrond afneemt, dien door vermenging met water tot eene pap bereidt, welke door zijn paard fijn getreden wordt, ten einde deze specie tot eene soort van turf te vormen.” Op plaatsen in België werd deze heizode met een bijl losgehakt, vandaar de *bijltorf* (Goossenaerts 95) en met de schop verder uitgestoken.

Afb. 3. Bovenste lagen in het veen: de bonklaag en het grauwveen.

2.0.2.2. bonk- of grauwveen

De bovenste laag in het veen was de bonklaag. Hieruit haalde de boer het *bonksel* (Deurne), de *vaalə törrəf* (Deurne), de *bolster* (Bargero). De bonklaag behoort tot het oligotroof veen en bestaat voor het overgrote deel uit weinig of niet vergaan sphagnum. In het lage land werd boven de klieën ook een soort van turf van mindere soort afgegraven, de *spitn* (Ter Laan 947). Hij werd zo maar gestoken. In Arendonk (Coveliers 33) stak men *luif*, een niet te zware turfsoort die spoedig vlam vatte en hel doorbrandde doch minder warmte afstraalde. Deze werd gestoken in het Goorken. Weijnen 1938 (332) spreekt over *gemul*, dit is een 'circa 30 cm dikke laag korte, droge rommel, van dezelfde materie als de turf, maar te los om voor turf te gebruiken. Het grauwveen werd door de boeren naast brandstof ook gebruikt om de wanden van de waterput op te zetten (Ter Laan 791). In het algemeen diende het grauwveen vooral als aanmaakturf. Segers (70) noemt *luif* de bovenste laag van uitgedroogde poelen of moerassen, veel dikker dan turf. Wellicht is *luif* toch meer moerasturf.

2.0.2.3. lokveen

Onder de bonklaag bevond zich het *lokveen* (Ter Laan 523), de *loktörrəf* (Griendtsveen), de *loklaogə* (Meterik), het *vlokveen* (Bargero.). Deze veenlaag was mosturf en was de eerste laag turf boven de "Grenzhorizont". Het lokveen behoort tot de voedingstofarmste lagen. Heide vermengd met het wollegras en andere grassoorten vormen met het veenmos de bestanddelen. Het lokveen ontleent zijn naam aan de overvloedige aanwezigheid van het *lok* (Deurne), *kof* (Asten), *vlok* (Bargero.). Dit wollegras vormde grote, vaste vlokken, die voor de turfsteker een vervelende hinderpaal vormden voor het soepel snijden door het veen. Dat het lok hem vaak ergerde blijkt wel uit benamingen als *kweezəlshaor* (Neerkant) en *aawievərhaor* (Meijel).

2.0.2.4. zwart- of blauwveen

Het *zwartveen* (Klazienaveen), de *zwartə törrəf* (Asten), of ook wel kortweg de *zwartə* (Venray) genoemd, is het veen dat bestaat uit meer of minder sterk vergane plantenresten van alle veenformaties, de eutrofe, mesotrofe, oligotrofe venen (Horch 1942, 39). Wanneer men in het Peelland spreekt over *klot* (Deurne), dan bedoelt men daar in het bijzonder "de zwarte turf" mee. Ditzelfde geldt ook voor de Postelse klot. Goossenaerts (387) vernoemt *klot* als "moergrond zonder groes". In Kalmthout (Vorselmans 12) gold de benaming *klot* voor de beide moersoorten hoog- en laagveen. Ook Hoeufft (305) kent *klotturf*, maar voor hem is het woord *klot* afkomstig van het feit dat deze turf niet keurig wordt gestoken maar als het ware "naar eene kluit of eenen klomp gelijk". Te Antwerpen werd ook nog *allemode* (Meeusen 144) ter markt gebracht. Meeusen vermeldt er alleen van dat deze van betere kwaliteit was dan de witte turf. Zwarte turf behoort tot de voedingstofrijke soorten.

2.0.2.5. haverstro

Een lichtere veensoort dan de *zwarte* is de turf waarin veel overblijfselen van *Scheuchzeria* worden aangetroffen. Deze soort wordt wel genoemd *haavərenstroo* (Someren), *piepərt* (Sevenum), *langə peepərt* (Deurne). Horch 1942 (43) noemt *haverstro* synoniem met "pijpesturf" of "pijpert" met dat verschil dat haverstro meer Drents is en de varianten met pijp meer Brabants. Deze turfsoort zat volgens de verschillende zegslieden in Deurne

onderaan, in de Neerkant boven de *korte pijpert*, in Sevenum midden tussen de *zwarte*, in Griendtsveen onder de *zwarte*. De zegsman van de Meterik noemt hem “vaal” en zegt ervan dat hij niet overal zit. Het langhalmige gras dat erin zit, lijkt op stro van de haver, vandaar “haverstro”. Of ik bij “haverstro” ook de *stuyvelinck* (Prims 178, anno 1609), *vliegturf* (Prims 224, anno 1637), *schoyren* (Prims 178, anno 1609), *vletten* (Prims 215, anno 1634), *naebroot* (Prims 178, anno 1609) en *allemode* (Prims 235, anno 1643) moet onderbrengen is voor mij een twijfelachtige zaak. De *vliegturf* wordt een “witte turfsoort” genoemd, de *schoyren* wordt op één lijn geplaatst met de “stuyvelinck, naebroot en vletten”. Alle worden ze gekwalificeerd als een slechte turfsoort en voornamelijk “wit” genoemd. De *allemode* komt in 1643 als nieuw soort turf naar voren. Een exacte indeling van de turfsoorten levert zeker voor de boer/turfsteker-terminologie moeilijkheden op, omdat de veenlagen in elkaar overvloeien en scherpe grenzen voor de boer/turfsteker niet te trekken zijn. Vandaar dat de ene boer de ene turfsoort meer “wit” zal noemen, de ander dezelfde soort meer “zwart”. Ook voor historisch materiaal is kwalificering niet makkelijk, afgezien van de hoofdbegrippen “grauw”, “zwart”, en “wit”.

2.0.2.6. dargveen

De onderste laag veen is meer slijkachtig van aard en is een mengsel van zand, veen en leem. Deze laag wordt los van een mogelijk verschillende samenstelling *derring* (Asten), *gledə* (Bargero.), *sukkəraajdaarg* (Klazienaveen), *gre inmaank* (Klazienaveen) genoemd. Aan de zon blootgesteld wordt deze turf korrelig, terwijl de substantie zwart is en vet als boter. Van Claerbergen (3) heeft het over *blauwagtige stoffe* als het gaat om de onderste laag. Prims (255) vermeldt van de *derriturf*, dat die rond 1670 in Antwerpen ingevoerd wordt per kar, hetgeen op dat moment een concurrentie betekent voor de turfschippers. Hij kwalificeert deze als een “minder soort turf”, komende van Austruweel, Oorderen, Wilmarsdonck, Eeckeren enz. Volgens Prims werd hij gestoken en niet gebaggerd. Volgens Van Claerbergen (10) is *darry* “onder duin of strand bedolven veengrond, vaster als gewoon veen door het zand dat eraan zit”. Goossenaerts (945) noemt *derri(ng)* als “een veensoort gelegen onder de klei van Zuidhollandse eilanden en van Zeeland, gevormd in brak water, waardoor het verschilt van het in zoet water gegroeide laagveen”. Ook Ter Laan (145) noemt *daarg* “veen in zout water gevormd”. De opgaven van Venray *zand* en van Ospel *zanderige turf* bij de vraag naar de onderste laag wijzen erop, dat deze laag niet de beste turf leverde, zeker niet wanneer er zand bij zat. De opgave *stroepərt* (Liessel) voor “turf zittend tussen de vierde en vijfde laag van de zwarte” heb ik ook als “dargturf” geïnterpreteerd. Deze was ongelijk van samenstelling.

2.0.2.7. nog andere benamingen

Los van een meer systematisch benaming zoals die toch ook wel uit de verschillende opgaven naar voren komt en op grond waarvan ik bovenstaande indeling heb gemotiveerd, zijn er nog een paar begrippen die ik bij de paragraaf “wat werd er gestoken?” onder wil brengen. Zo spraken de boeren nog van *strótnattə tórrəf* (Deurne) of *klūūn* (Bargero.) wanneer hij zo nat was, dat hij voor de winter nog niet droog geworden was. De nattigheid die uit de moergrond loopt is de *drift* (Goossenaerts 177). In tegenstelling tot meer losse veengrond stond *vaastə pil* (Heusden) of *vast veen* (Klazienaveen) als de goede ongerepte veengrond. Het “losse veen” was *lós moer* (Neerkant), *drabbik* (Meijel), *lòs veen* (Bargero.), *hòppege veengrond* (Ter Laan 349). Dit “los veen” kon bewerkte turfgrond zijn of ook het randgebied van het hoogveen. “Stukken losse veengrond” waren *stukkə* (Meijel) of *bonkə* (Deurne) of *kloetn* (Bargero.). Ze werden nog wel gebruikt voor

het stoken van de ketel of het fornuis. Boekenooien (160) spreekt van *dampen*, dat zijn “losse kluiten veen die gedroogd nog als turf gebrand worden”. “Afgelaten veen” was het *wegabónkt moer* (Liessel), *dörgabónkt veen* (Deurne), dat wil zeggen veen dat vroeger bewerkt was en er later wat ruw bij lag. Zo’n afgelaten veen kon door nieuwe veenvormingsprocessen weer opnieuw bewerkbaar veen worden. Hanewinkel (345) heeft het over *flap*, dat zijn “conserva” die tezamen met andere planten wegrotten en weer nieuwe turf vormen. *Törräfas* (Liessel), *doomälä* (Ospel) zijn “as met stukjes gloeiende turf erin”. “Een kool van een lange, lichte turf” werd ook wel *paandiggel* (Ter Laan 733) genoemd. En “turven, waarvan de gloeiende kolen in de stoof uitdoven” zijn *doders* (Ter Laan 170) of *zuljttörräf* (Ospel), die warm bleef tot de volgende morgen.

2.0.3. hoe werd er geturfd?

De algemene benamingen voor het “winnen van turf” waren bij de boeren of particuliere verveners *törräf stéékä* (Deurne), *törrävä* (Heusden), *törf graawm* (Bargero.), *moeren* (Kalmthout), *klotschieten* (Geldrop). Voordat ik verder inga op de bijzonderheden van het steken wil ik een paar systemen van meer algemene aard vermelden. Hanewinkel (345) zegt, dat men in de Peel de turf graaft uit ronde kuilen of putten, waartussen enige stroken veenaarde blijven zitten. Ook Edelman (62) maakt van een dergelijke methode gewag voor Drente. Ik citeer: “Eenige eeuwen geleden geschiedde deze boerenturfgraving in kleine putjes, zoo groot als een werkman in één dag uitgraven kon. Had men dan geen brandstof genoeg, dan werd op den volgende dag een tweede putje gemaakt, omdat het eerste des nachts vol water was getrokken. Van deze zeer primitieve eerste turfgraverij vindt men de sporen in den vorm van gedempte turfputten op allerlei plaatsen terug. Later werd het turfgraven meer geregeld, zoals blijkt uit een boerwillekeur van de markgenooten van Buinen in 1613.”

Een meer systematische methode is de ontginning door hoofdgoten (Keuning 45). Van de weg uit werden evenwijdige hoofdgoten het veen ingegraven. Vooraan bouwde de vervener zijn woning op het hoogveen, dat er later omheen werd afgelaten, waardoor het huis dus hoger kwam te staan. De blootgekomen ondergrond werd onmiddellijk in cultuur gebracht en in verband hiermee werden de turfputten dwars over de plaats gegraven om de dalgronden die niet meer voor zetveld nodig waren onmiddellijk te kunnen bewerken. Zo’n turfput had gewoonlijk een breedte van 9-11 voet (ongeveer 3 m). Was de plaats te smal in verband met de hoeveelheid turf welke men nodig had, dan liet men de turfput hier en daar in het hoogveen inspringen. Deze methode van vervening werd vooral toegepast in randgebieden van veen en voor eigen gebruik (in de Veenkoloniën).

In Leende gebeurde de turfwinning op twee manieren: 1) het klotschieten of klotgraven en 2) het baggeren. Het baggeren wordt behandeld bij het desbetreffende hoofdstuk. Voor dit *klotschieten* (Iven 103) moest in drie of viermansploegen worden gewerkt. Een man stak de klot keurig in peperkoekformaat uit de vierkantige of smalrechthoekige put en schoot die op een platte kruiwagen. Een tweede man kruidde de klot naar een droge, open plek, die ook voor een kar bereikbaar was. Daar werd de natte klot voorzichtig in rijen opgestapeld. Een derde deed niets anders dan de put drooghouden door met de gierschepper te hozen; het uitkomende water werd in een vorige (oude) put geschept. Het *hozen* was van groot belang, omdat men daardoor ook dieper kon komen; en onderaan is de beste klot te winnen. Als de afstand naar de stapelplaats te ver was, was er nog een vierde persoon; er waren dan twee kruiers. Tussen de putten bleven *dammen* zitten. Soms braken die door, bijv. bij hoog water en veel wind, zeker als de dammen te smal waren. Men ging dan over op *baggeren* of *moeren*.

In de streek rond Kalmthout is het turfsteken voor eigen gebruik reeds vanaf de 14e eeuw bekend. Het *turfsteken op de vroente* was feitelijk verboden door de dorpskeuren.

Als de polderbewoners het toch wel eens deden, was dit aanleiding tot ruzies en geschillen (Vorsselmans 13). Hoe lang het steken rond Kalmthout geduurd heeft is niet met zekerheid bekend. De oudste bewoners herinneren het zich niet meer (Havermans 1956, 17).

In Meijel staat het *turfsteken* door de boeren in duidelijke tegenstelling met het *turfgraven* van de maatschappijstekers. Over het turfsteken in de Peel in vroegere tijden geeft de Tegenw. Staat (XII, 100) nog een korte beschrijving: "De Turf wordt'er gesteken met zeer scherpe Spaden, aan plaggen, die omtrent een voet breed en een weinig langer zyn. Ze worden in de Zon en Wind te droogen gezet, en gedroogd zynde, zyn ze byna zo ligt als Spongien. Men stapelt ze naderhand, by groote hoopen, huizen hoog, op malkanderen. De Ingezetenen der Dorpen, aan de Peel gelegen, krygen'er niet alleen overvloed van brand uit; maar zij voeren de Peelturf ook met Karren naar andere Plaatsen, en doen'er merkelyk voordeel mede." Weijnen 1938 (334) zegt, dat met het steken, drogen en thuisbrengen van 2000 turven gemiddeld slechts één dag arbeid van één man gemoeid is, maar men steekt wel 5000 kleinhandelsturven per dag. De maatschappijstekers steken echter slechts 2600 turven per dag (10 stok). Dit komt, omdat de kleine handelsturf slechts 26-27 cm lang is, de maatschappijturf wel 38 cm.

Het turfseizoen, *turfsaezoen* (Varia P. Gloss. 1969, 66) was voor de steker voor eigen gebruik minder aan een bepaalde datum gebonden dan voor de maatschappijsteker, ofschoon het proces van steken en drogen toch vooral in het voorjaar plaatsvond. Kan men slechts één keer in de 30 jaren turf (= schadden, hei met wortels) steken, dan noemt men zo'n tijdverloop in België een *turfsteek* (Segers 70).

De *kojl* (Deurne), *moerkuil* (Someren), *put* (Griendtsveen) was de veenkuil, waar men de turf uit stak. Zo'n veenput had in Oost-Drenthe een breedte van ± 2 m en kon in goed veen 8 turf diep worden uitgegraven. De lengte van zo'n put varieerde tussen 30 en 40 m (Edelman 63). De *boerenkuilen* waren de kuilen waaruit door inwoners van een gemeente turf voor eigen gebruik werd gegraven. Deze kuilen vormen een doolhof van waterplassen waartussen smalle randen onaangeroerd veen van 1/2-1 m breedte blijven zitten. Kunstmatig verhoogde afvoerwegen slingeren zich door die kuilen heen. In Liessel werd 75-100 jaar geleden de turf gegraven uit *ronde kuilen*. In Asten begonnen ze met een klein rond kuiltje van een meter doorsnee, ongeveer een meter van de oude put vandaan; aan de kant van het vaartstuk kreeg de kuil de vorm van een halve maan; als de turf nat werd hield men op. De *kraag* was de veenrand van zo'n boerenkuil (Dilling 86), hij werd ook wel *haag* genoemd. Het kleine perceel waar de boeren de turf wonnen, werd ook wel genoemd een *törræfveljə* (Neerkant) of kortweg een *veltjə* (Deurne). De grootte hing af van de dikte van de turfslagen. In Deurne was de inhoud 80-100 m³, in Meijel was zo'n perceeltje 10 meter lang en 4 meter breed. Met deze grootte kwamen de veldjes in de andere plaatsen overeen. Weijnen 1938 (335) geeft voor Asten de maat van een *are* (= roei). Een dergelijke are pacht de boer van de gemeente voor *f* 25 per are. Zeven jaren mag hij doen over zijn veenderijbedrijf. In *də köl gao* (Asten) was het begin van het turven en was de kuil onder handen, dan sprak men van een *aengevangen koull* (Janssen De L. 294) in Montfort anno 1565.

Veenachtig van grond werd aangeduid met *mōērəch* (Deurne), *môêrechtəch* (Someren). *Uitgemoerd* (Goossenaerts 780) was de grond waaruit de moer gehaald was. Stukken turf of afval werden in de *piëlkoel* (Sevenum), de *koelə* (Klazienaveen) of *puddə* (Klazienaveen) gedeponeerd. Tussen het veen zat hier en daar een hoogte van zand, de *zandkop* (Klazienaveen) of een *zandberg* (Neerkant), terwijl onder het veen de vaste zandgrond en de *oerlaag* (Someren) of *ijzergrond* (Asten) lagen. Wanneer de veenlagen geleidelijk dunner werden en overgingen in heide waaronder geen veen meer zat, dan noemde men dat van het veen *op zant òēt lôêpə* (Sevenum), of men zei *də piël is uut* (Ospel) of men

sprak van *op ən zantkóp kómmə* (Asten). Een groot stuk veen in het land, soms wel 3 ha groot maar ondiep, was een *meerstal* (Bargero.).

2.0.4. waarmee?

Op de specifieke werktuigen ga ik in bij de diverse werkmethodes. In het algemeen werd het gereedschap om te turven genoemd *gəritschap* (Neerkant), *gərizzəp* (Deurne), *gəréėj* (Sevenum) of *rejvə* (Bargero.).

2.1. maaien van de hei. het afbonken

Normaal gesproken maaide de boer zelf de heide, voordat hij aan turfsteken toe was. Soms was er iemand die tegen een karig loon voor de boeren werkte, de *heihouwer* (Bock 44). Het arbeidsterrein om te maaien was natuurlijk de heide, waaronder veelal veen zat. Hoeufft (242) spreekt van *heiveld*. Hij wijst erop dat een heiveld veelal wordt gebruikt om er turf te steken, vandaar dat heiveld en turfveld vaak synoniem zijn. Het *zichtvree* (Gallée 54) was de grond waar bepaalde personen recht hebben om plaggen te maken.

Gemaaid werd de *héėj* (Meijel), *həjdə* (Bargero.). Onder deze *héėj* of *həjdə* verstond men alle soorten heide die er groeiden. De boer/maaier keek niet direct, of hij struikheide of dopheide maaide, alhoewel de struikheide (*Erica Vulgaris*) vooral voor het vervaardigen van bezems werd gebruikt en de dopheide voor het maken van boenders. De *dophéėj* (Someren), *dophəjdə* (Klazienaveen) werd ook wel genoemd *taam héėj* (Sevenum) of *fijne hei* (Goossenaerts 170) of vanwege de klokjes *klokhei* (Essen, Goossenaerts 113) of in de Latijnse benaming *Erica Tetralix*. De struikheide was ruwer van aard dan de dopheide en kreeg dan ook benamingen als *wildə héėj* (Sevenum), *rauw héėj* (Griendtsveen) of *groof héėj* (Ospel); *bessəmhéėj* (Meterik) werd hij genoemd, omdat er zoals gezegd bezems van gemaakt werden. De heide en het buntgras vormden de bovenste laag in het veen of ook wel het *bónksəl* (Asten), *mul* (Helenaveen), *mót* (Bargero.). Dit turfmul strooide men, wanneer het kort gekruimeld was, in de potstal voor mest. In deze bovenste laag, het bonkveen, kon soms in mei de vorst nog zitten, het *bonkgəvreur* (Ospel).

Van de heide werden gestoken de *zooj* (Deurne), de *plaggen* (Asten), *héėjvlaggə* (Volkel), *schaddən* (Oostham) en de *russə* (Deurne). In alle heidestroken van Nederland werd de zode of plag gestoken van de met gras of heide begroeide woeste gronden. Na droging werden ze of gebruikt voor brandstof of mest, na vermenging in de potstal of op de mesthoop met dierlijke mest, voor het bouwland, of voor de dakvorsten van de strooien daken, of anderszins dekking van hutten. Dat de dikte van de zode niet altijd willekeurig was, blijkt uit een voorschrift over de dikte van de zoden in Bakel (Iven 57): “de heivlagge op effen veld en zullen maar twee vingeren dik moogen weezen en op buld veld ofte oneffen veld drie vingers dik”. De hoeveelheid heide die met twee zeisen c.q. door twee mannen kon gemaaid worden werd genoemd *twe seysens* (Varia P. Gloss. 1969, 176). Eenmaal vermengd met de dierlijke mest vormde de zode het *héėjstrawsəl* (Deurne) of kortweg het *streusəl* (Klazienaveen).

Het *bónkə* (Deurne), *əfbónkə* (Asten), *vlaggen* (Kalmthout, Vosselmans 13) was het verwijderen van de bovenste laag hoogveen. Gebeurde dit wat lomp in grote stukken, dan sprak men ook wel van *bonkə stéékə* (Liessel), *speet maakə* (Someren) of *grôëtə bunk uutsmakkə* (Ospel). Voordat men overging tot het maaien van de heide moest ook eerst het eventueel aanwezige gemul of de modder verwijderd worden, het *wechschiëtə* (Heusden), *klaorəchheit maakə* (Meijel) of *villə* (Deurne).

Het *hééj mèèjə* (Deurne), *hééj houwə* (Venray) of *strousəl mèèjə* (Neerkant) had een belangrijke betekenis in de vroegere landbouweconomie van de zanddorpen. Het vormde zelfs de basis van het landbouwbedrijf. Afhankelijk van de kwaliteit van de heide waren voor elke ha bouwland wel 25-30 ha heide nodig. Per jaar was op een gemiddelde boerderij ca. 96-128 are plagbaar heiveld nodig. Het duurde wel 10-20 jaar voor een afgeplagd veld opnieuw plagbaar was (Iven 58). In Drente geschiedde het plaggen steken in de meimaand door de knecht. De plaggen werden na gedroogd te zijn in een grote hoop of bult op het erf bewaard voor strooisel voor de schapenhokken (Edelman 70-71). De heiplaggen werden achter de steker neergezet bij het steken, dit noemde men *de zoøj afzittə* (Meijel). Eenmaal gedroogd werden de plaggen thuisgebracht, het *plaggəmennə* (Smeltingera-Land 70).

Het heide maaien vond plaats door middel van de *héjtzeecht* (Asten) of de *heizicht*. Ook werd hiervoor gebruikt de *hèèjzèjə* (Deurne). Over het verschil tussen zicht en zeis in het algemeen zegt Van Vessem (99) het volgende: “In tegenstelling tot de gewone sikkel, waarbij lemmer en hecht in hetzelfde vlak liggen, vertonen zeis en zicht weliswaar hetzelfde principe van een uit het bladvlak oprijzende steel, maar terwijl bij de zeis de hoek tussen steel en vlak naar schatting $\pm 45^\circ$ is, staan deze onderdelen bij de zicht vrijwel loodrecht op elkaar.” Voor Deurne heb ik de informatie, dat de heizeis de helft van een boerzeis was en korter en breder. In Bakel werd met de heizicht de zode erbij genomen en dat gebeurde met de heizeis of *pilzajsie* niet. Een *vlagzeis* (Liessel) was zwaarder dan de peelzeis. Goossenaerts (828) beschrijft de vlagzeis als een korte zeis met zwaar, breed, half cirkelvormig blad waarvan de steel 1 meter lang is. In Klazienaveen kende men de *zaajzə* en *sennə*. In Ospel werd naast de heizicht de *houwer* gebruikt. Over de benamingen van de handvatten van de zeis heeft Van Vessem (69 e.v.) uitvoerig geschreven. De heizeis had één handvat (Meijel), de *knap*, *knavel* (Goossenaerts 388) of *kruk* (Deurne). Het blad van de zeis werd gewoon *zeis* (Helenaveen) of ‘t *blad* (Goossenaerts 100) genoemd. Bij de zicht of heizicht had men twee handvatten. De benamingen voor beide overlappen elkaar. Zo vindt men voor de bovenste en onderste greep de benamingen *knap*, *knavel*, *kruk*. Soms worden ze onderscheiden doordat men het bijvoeglijke naamwoord bovenste, middelste of onderste aan de algemene woordtypen toevoegt. Het blad van de heizicht, de *zicht* (Asten), de *hééjzeecht* (Deurne), het *mes* (Vorstenbos), was kleiner en vooral korter dan het blad van de zeis. Van Vessem (40 e.v.) geeft een uitvoerige opsomming van de woordtypen van de steel van de zeis door Nederland heen. Ook van de benamingen van de steel van de zicht geeft ze een beschrijving (101 e.v.). Zelf heb ik de volgende woordtypen verzameld: *steel*, *snaad*, *boom*.

Voor het bonken werd in incidentele gevallen gebruikt het *linieijzer* (Deurne), een ijzeren halve-cirkelvormige schijf aan een steel met dubbele handgreep, ook wel genoemd het *bonkiesder* (Ter Laan 114) of *greef* (Kalmthout). Dit gereedschap werd eigenlijk meer gebruikt om de turf te snijden en om de putten af te bakenen. Het blad van het linieijzer was ook wel het *més* (Meijel). Bij het bonken van de bovenste laag gebruikte men de *turfbijl* (Roosendaal, Goossenaerts 770), *klotbijl* (Achel), *törfhak* (Velden) of de *aks* (Someren). Goossenaerts (770) zegt ervan: “dit is een dunne, schuine bijl om nog vastzittende turfgrond tot afzonderlijke turven vaneen te werken”. Weyns (84) zegt ervan: “Het *rusbijl* (Kasterlee) of turfbijl heeft een blad dat lijkt op een schietschup. Het diende om de soms taaie wortels van heide en kruiden door te hakken. Het werd niet altijd en overal gebezigd.” In Roosendaal hakte men met de turfbijl de heide en de puisten. In Meerle hakte men ermee de grote brokken turf in kleinere delen. In Retie werd de bijl gebruikt om turf los te hakken, evenzo in Opglabbeek. In Maaseik werd de turfbijl ook gebruikt om ermee af te lijnen. In Asten en Wemmel om turf los te hakken, ook in Genk. In Meijel werd de aks vooral gebruikt om hout in de Peel kapot te hakken met name de

peelpuisten. In Beringen (B.) hakte men met de rusbijl de turf op maat, in Kwaadmechelen en Paal kapte men de turf ermee, ook te Retie. Om vierkante blokken moer te kappen had men in Rijkevorsel en Beerse de *mōērslòdgər* en in Turnhout de *môērslòppər*. Moest er nog modder verwijderd worden van de bovenste laag, dan had men hiervoor de *bats* (Deurne) of de *móddərsjup* (Meijel). Voor de arbeid in modder en losse zandgronden werd in Drente de *aschschup* (Stemfoort 28) gebruikt. Begrijpelijk is, dat de schoppen die men voor een dergelijk werk bezigde niet altijd precies dezelfde vorm hadden.

Voor het eigenlijke bonkwerk of het steken van de heideplaggen had men de *bónkschup* (Asten). Weijnen 1938 (332) noemt voor Asten met betrekking tot het bonken de *bats*, dit is een ronde, geheel platte schop, die schuin aan de steel bevestigd is. In Ospel had men hiervoor de *bolləspaaj*; Stemfoort (27) vermeldt de *greep* als een schop die dient bij het zwaar afbonken en veen aanzetten. De *kantschup* (Stemfoort 27) had eenzelfde functie. In het algemeen kende ieder soort schop het *huis* (Deurne); dat is het deel van de schop waar de steel in het blad bevestigd zit, een soort van spitstoelopende koker aan de schop. Het handvat van de schop werd genoemd de *kruk* (Deurne) of *hildə* (Klazienaveen). De steel van de schop was doorgaans de *steel* (Deurne) of *schuppəsteel* (Ospel), in Klazienaveen ook *schoppəstok*. Naast de bonkschop werd er om plaggen te steken ook een hak gebruikt, de *vlaghak* (Volkel), *vlikkəhòk* (Bocholt), *zoojənhaok* (Blerik) of *krébbər* (Hoegaarden). In Volkel was het blad of de hak 15 cm breed en 25 cm lang. Om de zeis of heizeis te scherpen was er het *haargətuuch* (Deurne), dat bestond uit *harhammər*, *wetsteen* en *wetstrikkəl* (Deurne). Had men een *hoop zoojə* (Deurne), een *plaggəhoopə* (Klaziena-

Foto 4. Een hazoor.

veen), een *vlikháál* (Someren) bij elkaar gebracht, dan werden de zoden wel met de *héjgaffəl* (Ospel) op de kar geladen. Deze gaffel had zeven tanden van eikehout. In de *zodenschop* (zie WBD, afl. 1, 146) werden de zoden tenslotte bij het huis of de boerderij opgeslagen.

2.2. steken van de vlikken

Het was de boer of turfstecker voor eigen gebruik die deze turfsoort stak. Voor de maatschappijvervener was de vlik van een te slechte soort om deze te exploiteren.

De plaats, waar de vlikken gestoken werden, was een *vlikkədelkə* (Ospel) of een *bekkelingveld* (Heeroma 1968, 13). Edelman (71) spreekt van *veentjes*. Deze veentjes zijn veenplekken van gewoonlijk minder dan 2 ha grootte. Het veen daarin noemt Edelman laagveen. In de tijd van Edelman legde men die veentjes op afwatering en haalde men er een brandstof uit, die veel harder was dan die van het veen vanwaar men tot aan het einde van de 19e eeuw brandstof verkreeg. In de heidevelden van Borger, Rolde, Schoonlo, Drouwen, Gasselte vindt men vele van die veentjes. Na uitgraving ervan ontstonden er waterplassen, waarin opnieuw veenvorming plaatsvond.

De *vlikkə* (Deurne) of *vlinkə* (Meijel) zijn eigenlijk nog geen echt veen, maar zijn meer plaggen heide. In de plaatsen waar geen hoogveen zat werden de vlikken als turf beschouwd. Naarmate aan de plag meer veen zat of minder werd hij resp. gebruikt als brandstof of als mest voor de veestallen. In Meijel was de vlik $\pm$ 3 cm dik. In Deurne werd de bonkaarde als vlik beschouwd en in Meterik vormde het begin van de Peel de vlikken. In Arcen en Velden werden *vlinkə* gehakt van de moerassige grond. Weijnen 1938 (334) noemt de *flikken* in Asten nog geen veen. Een zelfde soort als de vlikken moeten wij ook beschouwen de *bultə* (Venray). Heeroma 1968 (58) vernoemt *segbult* of ook wel *bult*. Hij zegt hiervan, dat “het zekere vaste aarde klompen met grof gras zijn, die men in moerassige plaatsen vindt”. Deze segbulten worden gedroogd en voor turf gebruikt en dan bult genoemd. In Volkel werd in de *dellen* de *delbult* gestoken met een *vlieger*. Op deze *delbult* zat geen heide, wel gras en mos. Hij was daardoor beter dan de *heibult*. De *delbult* zat soms één turf diep, soms 3 à 4 turven. Was de bult nogal bros, dan sprak men in Volkel van *wrakke bult*. Edelman (71) spreekt van *zodden*. Deze zoden zijn 1.5 dm breed, 3 dm lang en 0.5 dm dik. Deze *zodden* waren van belasting vrijgesteld in de tijd dat er op turf accijns werd geheven, en daarom werden die zoden in die tijd behoorlijk veel gestoken. In Leende (Iven 58) werd er eveneens onderscheid gemaakt tussen de vlikken met veel hei en zand, de *heiflikken*, en de *moerflikken*, die wat dikker waren dan de heiflikken en zonder zand. De *haor* (Meijel) waren de smelen, het buntgras, en hei die boven op de vlik bleven zitten. Bij het drogen werden deze “haren” naar de grond toe gelegd.

Op plaatsen waar weinig veen zat ging de boer of particuliere gebruiker *vlikkə stéékə* (Deurne), *vlinkə spaajə* (Meijel), *zodden steken* (Edelman 71), *blekkərs stéékə* (Bakel). In dorpen als Rolde, Grollo, Schoonlo, Zweelo en andere waar men geen veen had werd in mei een perceeltje heide afgebrand om daarna rechthoekige schulpen, zodden of zoden af te steken welke een goede brandstof leveren. Met die zoden kon men dan in zijn behoefte aan brandstof voorzien voor een heel jaar (Edelman 71). *Op də kop stéékə* (Ospel) deed men, als de plaggen behoorlijk dik aanwezig waren. Men stak dan recht naar beneden. Men stak net zolang tot men een hoopje vlikken, een *blekkərmijjtə* (Bakel) of een *rosvlaggenmijjt* (Goossenaerts 631) bij elkaar had. Het verzamelen in hopen was het *op blekkərmijjtəs zettə* (Bakel) van de vlikken. Deze hopen liepen spits toe.

Voor het steken van de vlikken had men een aparte schop vaak met twee opstaande vleugels aan de zijkant, soms was de schop hartvormig. Hij werd *turrəfsjup* (Maaseik) genoemd in die gebieden waar alleen maar deze turfsoort gestoken werd; turf was hier synoniem met vlikken. De Bont (667) beschrijft de schop als volgt: de “turfschup, een puntig toelopende schop waarmee in de hei turf gestoken werd”. Met de *turfbot* stak men te Kalmthout de heiturf in zoden van ± 30 cm lengte; dit was een soort van turfschop welke nagenoeg de vorm heeft van de vis die bot genoemd wordt (Corn. Vervl. 1256: *törfbot*). Met de *spaoj* stak men in Volkel deze heiturf 10 cm breed en 40-45 cm lang. Om slechte turf te steken in de vennen gebruikte men in Meijel de *vlinkəsjup*, terwijl de *vlikkəsjup* in Maaseik de turfzoden stak die nodig waren voor het stoken en tevens de schadden die na droging door de smeden werden gebruikt om de ijzeren karrepen te verhitten. Vanwege de aparte vorm werd deze schop metaforisch wel genoemd *haazôêr* (Meijel). De steel van het *haze-oor* was 75 cm, het blad was gekruld en hartvormig. In Deurne was de *vluggəlschup* een turf breed en had het blad ook opstaande randen. Het vlikken steken was dermate hard werken, dat men met de schop het kruis uit de broek stak (Liessel). Met de *vliegər* stak men in Volkel de bult of heibult. Goossenaerts (792) beschrijft de *vapeur* als een schop met twee *vlimmen* om aardappels te kuilen en dunne turf te steken. Blijkbaar werd deze vorm schop toch weer niet specifiek gebruikt voor het winnen van turf. In Venray werden de heiplaggen, vlikken, wel eens met de hak gehouwen. De reeds genoemde opstaande randen van de vleugelschop waren de *vlimmə* (Roosendaal, Kastelre, Wemmel). Goossenaerts (835) beschrijft ze als driehoekvormig, rechtopstaand. In Nederweert waren deze opstaande randen ook de *haazôêrə*. Deze haze-oren waren daar dus zowel de opstaande randen als de hele schop zelf. In het laatste geval is de benaming een pars pro toto. De zijkanten van de vleugelschop moesten de losse boel tegenhouden of beter bij elkaar houden (Mechelen a/d Maas). In Volkel hadden de *wangə*, de opstaande randen, het voordeel dat je niet hoefde te stikken. In Ospel kende men de *vlikkenriek*, die geheel van hout was en 6 tanden had.

2.3. steken van tus(sen) of broekturf

De turfsteker voor eigen gebruik ging ook een bepaalde turfsoort winnen in moerassig, laag land: de *vlöskəs* (Deurne), de *lérrə woep* (Meijel), *aollandə* (Asten), *broek* (Leende). Deze *aollandə* waren eilandjes in het moeraswater (Meijel), dichtgegroeide vennetjes (Asten), mos en rotzooi (Neerkant). Volgens Wanink (154) was *onlaand* moerassig land, ontstaan door veenvorming. Een laagte met een dikkere (dan in het del) venige bodem werd ook genoemd het *goor* (Leende, Iven 34). Gewoonlijk is een goor een turf-winningsgebied met veel kuilen. Voor Goossenaerts (245) is een goor een moerassige of slijkige modderige plaats, voor Havermans 1959 (121) is goor moerassig, drassig land, doch meer in verlande toestand, dus met weinig open water en reeds overgaand naar het stadium van het rietland of het broekbos. Schönfeld (182) zegt, dat bij Vondel *broeckmoerasch* een tautologische samenstelling is. Iven (34) maakt een onderscheid tussen broek en goor. Een broek lijkt op een goor, maar ligt meer stroomafwaarts en is dus nog wat voedselrijker dan een goor. Een broek heeft gewoonlijk een minder dik veenpakket en is minder nat dan een goor. Het begrip *del* (Leende) definieert hij als een tongvormig nat gebied op de flank van een waterscheiding, min of meer komvormig gelegen tussen hogere zandruggen; in de kom is veenvorming. Zo'n del wordt in Leende ook wel *rijt* genoemd (verg. het Rijtven in Deurne, toponiem). Een bepaald soort broekveen wordt door Iven (21) *vlierveengrond* genoemd, dat is een bodemgroep in Leende aangetroffen waarin zich zwarte en donkerbruine, tot 80 cm dikke en plaatselijk nog dikkere lagen broekveen bevinden. Verwilderde gronden in veengebieden, mogelijk eens verveende gronden, waren de *ouwervelden* in Kalmthout (Havermans 1956, 17).

Boerenkuilen - dat zijn de kuilen waaruit de boeren de turf in het ruwe wat afstaken - vormden, eenmaal verland, de *léérə woep* (Ospel). In al dit soort lage gronden, moerassen en vennen of daar waar de bodem *tuzèchtəch* (De Bont 665) was, werd broekveen gewonnen.

Tussen was eigenlijk niet veel meer dan wat losse klot en buntgras (Bakel), algemener nog was een *tos* een graszode (Wanink 197). De Bont (664) beschrijft *tus* als een dikke laag gras en onkruid op de oppervlakte van een stuk land. Weijnen 1938 (334) plaatst de *tussen* na de *flikken* en noemt hem niet voor de verkoop geschikt. In de Deurnese en Bakelse Keurboeken van 1525-1665 en 1646 (zie ook het lemma TUSSENTURF) wordt *tusschen* als “tussenturf” vermeld en in de Astense Keurboeken van 1646 wordt *tussen* als “biezen, russen” weergegeven. Hetzelfde als de *tussen* moet zijn de *schilturf* (Venray). Weijnen 1938 (334) plaatst de *schilturf* na de *flikken*. *Schel(l)torff* (Varia P. Gloss. 1969, 134) wordt voor Mierlo genoemd als turf uit onderveen of bovenveen, terwijl voor Someren (Varia P. Gloss. 1969, 59) *scheltorven* opgegeven worden als turven uit de bovenste veenlaag. In de richting van tussenturf wijst voor *schilturf* ook de definitie van Ter Laan (863) van *scheldplage* d.i. een lange plag, uit veenachtige grond gestoken in tegenstelling met de heideplaggen. Synoniem met de tussenturf moeten ook praktisch zijn de turf aan de kant van een ven of in de zomerbedding gestoken, de *ventörrəf* (De Bont 692) en de *gruustörrəf* (De Bont 214). Deze groesturf bestaat uit gras, mos en waterplanten, in de zomer aan de rand van halfuitgedroogde vennen gestoken (en daarom ook *venturf* geheten). De Bont plaatst deze turf tegenover de *asturf* en *heiturf*. Bij het ouderwetse haardvuur werden de groesturven het meest naar de binnenzijde, naar de kant van het vuur toe, geplaatst om dadelijk vlam te kunnen vatten, de *heiturven* werden aan de buitenkant gezet, tegen het vuurijzer. De *hééjenwééj* (hei en wei) was een turf die op de glooiing van een heibult en aan de veenkanten werd gestoken. Deze hield het midden tussen groes- en *heiturf* (De Bont 229).

In Deurne gebeurde het *tus stéékə* met de vlikkesteker, dus met dezelfde schop als waarmee de vlikken gestoken werden. Het steken van de *tussen* ging dus meer plagsgewijze dan turfsgewijze en diep kon men niet gaan, 1 à 2 voet diep maar, want dan zat men op het water (Meijel). In Asten ging men wel *tustörrəf stéékə* in kuilen waar verbonkt veen in zat. In Volkel had mijn zegsman het moer wel eens zo dik gestoken als de wangen, de randen van de vleugelschop, hoog waren, het *steekə mi aling wangə*. Normaal was het moer dunner dan de opstaande randen van de schop hoog waren, tenminste in Volkel, aldus mijn zegsman.

De schop met opstaande randen, die ook voor het steken van de vlikken werd gebruikt, had men ook bij het *tussen* steken. In Neerkant, Deurne, Venray had men hiervoor de normale *spaaaj*, in Volkel de *bultschup*, een schop met een blad van 10 cm lengte en vervolgens spitsuitlopend.

2.4. steken van het grauwveen

In de winter en in de herfst gingen de boeren de *vale* steken. Met de *vaalə* (Sevenum) bedoelde men het grauwveen, de bovenste laag in het veen, voornamelijk uit mos ontstaan. Weijnen 1938 (334) noemt deze turf voor Asten *den valen turf* en zegt ervan, dat hij op de *schilturf* volgt. Op één lijn met de *vale* turf moeten wij waarschijnlijk plaatsen de *luif* (Arendonk). Ceysens (37) noemt de *luif* een lichte turfsoort die gemakkelijk vuur vat en hel doorbrandt, doch minder warmte voortbrengt. De *luif* is lichter van kleur en niet al te sterk vastgedrukt. In Someren werd het grauwveen de *wittə* genoemd en in Bakel werd

deze turf niet gestoken. Het grauwveen diende vooral als aanmaakturf. De afval van het grauwveen en in het algemeen de droge rommel was het *gəmöl* (Meijel), *mul* (Griendtsveen) of *bónksəl* (Griendtsveen). Van het grauwveen stak men ook de *puttörrəf* (Sevenum), die de boeren gebruikten om er putten mee op te zetten. In het museum “Mijl op Zeven” in Ospel bij Nederweert ziet men nog zo’n put opgebouwd met lichte turven.

Van het graven van het grauwveen, *booləntörrəf aafstéékə* (Ospel), heb ik alleen een opgave van Ospel. Dit bewijst, dat het graven van grauwveen door de particuliere gebruiker niet veel gedaan werd. Op verschillende plaatsen in het veen was het grauwveen al eerder afgegraven en was het niet meer aanwezig om het te kunnen afgraven. Voordat men aan het grauwveen kon beginnen, moest men eerst het terrein fatsoenlijk maken en deponeerde men gemul en zo in de veenkuil die al afgegraven was, het *bónksəl wegschietən* (Someren) of *in də kuil bónkə* “(Griendtsveen)”.

Het grauwveen werd in Ospel met de *booləspaaj* (Ospel) gestoken, een schop waarvan het blad eens zo lang was als van die waarmee men de zwarte turf stak. Elders gebruikte men hiervoor gewoon de *spaaj* (Someren, Venray) of de *langə spaaj* (Asten).

2.5. steken van het zwartveen

De kleine gebruiker van turf, de boer of particulier, ging bij voorkeur de *zwartə törrəf* (Neerkant), *zwartə* (Sevenum) of *klót* (Asten) in het veen steken, omdat deze het langste brandde. Deze zwarte turf of het zwartveen volgt op het grauwveen. Ook in België sprak men van *klot*. Zo vermeldt Ceysens (37) voor Arendonk *klot*, die ook wel genoemd werd *Postelsche klot*. Deze was zwaarder dan luif en bijna zwart van kleur. Gedroogd is hij doorhard en brandt met grote hitte bijna zo als steenkool. In Volkel werd deze zwarte turf gewoon *törf* genoemd; omdat Volkel meer het randgebied is van de Peel, kon men deze zwarte turf niet erg diep steken, zo’n 3 à 4 turven diep.

Alvorens men ging *klûut stéékə* (Ospel) of *zwarte graven*, moest men eerst de modder verwijderen en de laag zwartveen mooi gelijk maken, het *sleechtə* (Neerkant). Was het turfveld wat geëgaliseerd, dan moest men een begin maken met het steken en dat deed men nogal eens willekeurig. In Ospel begon men met een gat te maken, het *inkoelə* (Ospel). Bij dit inkuilen werden de eerste turven in driehoeksvorm gestoken, de *koeləkop* (Ospel). De boer stak net zolang deze turven, totdat hij een stuk in de kuil gezakt was en gemakkelijk in de kuil kon staan. In Deurne maakte men een strook van 7 turven breed vrij, die men recht ervoor staande moest uitsteken om een goed aanwerk te hebben. Deze strook was een *kamer* (Deurne). Had men eenmaal het begin, dan ging men een *bank* (Venray, Bargeró.), *benkskə* (Deurne) of *pandoer* (Asten) graven. Een bank is één laag turf van één turf lang en diep tot op de bodem over de gehele breedte van de veenkuil. Weijnen 1938 (332) definieert het pandoer als de uit te steken oppervlakte. Bij kleinhandelsturven is dat een reep van ongeveer 12 à 13 turven naast elkaar en 4 turven diep, bij andere turven (de z.g. grote turf of maatschappijturf) van een grootte naargelang men verkiest (en 6 à 7 turven diep). Een zegsman uit Asten zei mij, dat een pandoer 25-40 bankjes achter elkaar vormde. Volgens V.d. Zanden (Coppens, zie het hoofdstuk TURVEN) had een *pandoer* een breedte van ongeveer 155 cm. Van een veldje van 6x10 m kon men 4 bonken of pandoeren steken van 10 m lengte. Zat het veen 2 m diep, dan had men een bank of pandoer van 10x2x1.55 m. Uit de breedte werden naast elkaar 13 turven gestoken, wat neerkwam op 12 cm per turf. Een laag van ca. 6 turven dik omlaag met de breedte van een turf noemde men in Ospel een *stiepəl*. Het maken van een bank was een *benkskə maakə*

(Someren), een *benkskə snééjə* (Liessel), *bank aansniedn* (Bargero.), *stiepələ* (Ospel, = het snijden van de stiepel), *ingraven* (Deurne, = de kamer graven). Weijnen 1938 (333) spreekt van *in de pandoer gekamerd* en verstaat daaronder het in lengte en breedte aangeven van de vorm van de turf in de pandoer.

Al was de boer wel eens slordig in het steken van de turf, toch probeerde hij aan de turf een bepaalde maat te geven, de *maot géévə* (Meijel), *op maot ansnééjə* (Neerkant), of *aafschròòjə* (Sevenum). Normaal had men hiervoor de turfspa maar er waren ook wel boeren die het met het linieijzer deden en wel één breed, twee turven diep. *Körtə* (Ospel) was het aangeven van de lengte van de turf. Volgens mijn zegsman in Bakel kwam de maat er niet op aan. Sommige boeren hadden een *maot* (Meijel), *maotlattie* (Klazienaveen) of *matjə* (Deurne) bij zich. In Meijel was dat een stókje van 42 cm lengte. De dikte en de breedte werden bepaald door de ervaring in het steken. In Griendtsveen probeerde men als maten aan te houden: 29 cm lang, 11 cm dik en 11 cm breed. In de laatste oorlog waren die maten 28x9x9 cm. Varia P. Gloss. 1968 (101) geeft voor Mierlo in het jaar 1656 *sleve* op, zijnde een bepaalde maatstok gebruikt in het veen. Verdam (547) geeft voor *sleve* de betekenis mouw. In die tijd werd de turf waarschijnlijk naar mouwlengte gestoken. Boeren die het niet zo nauw namen met de maten staken de turf *op dooch* (Deurne), *op 't helləsch ooch* (Volkel) of *oppə roezə* (Bargero.). Al was de maat niet zo belangrijk voor de steker voor eigen gebruik, toch probeerde men doorgaans een turf te krijgen van ± 30 cm lengte, een dikte van ± 12 cm en een breedte van ± 18 cm. Top 155) spreekt van een *boerendagwerk* en noemt dat minder groot dan het groot dagwerk. Een dagwerk turf komt naderhand bij de maatschappijvervening uitvoeriger ter sprake. Letten de boeren niet steeds precies op de maat, het was nu ook niet zo, dat ze scheef sneden. Dit scheef snijden gebeurde wel eens door mensen die er niets van konden en dat werd dan aangeduid met *ongərheulə* (Ospel).

Wanneer men steeds dieper groef in een veenkuil, kwam men op een gegeven ogenblik aan het grondwater toe, het *gróntwattər* (Neerkant) of het *pielwaatər* (Ospel), vooral op die plaatsen waar het water hoog zat. Dit water verzamelde zich midden in de kuil, vormde bulten en brak dan door, dit was het *opborrəl*n (Bargero.), *opwellə* (Deurne; dit vooral waar pijperd zat). Het omhoog komen van het grondwater ontstond vooral, doordat de laag moer steeds dunner werd. Wanneer dit opborrelen, de *opbórtəling* (Meijel) of *opwelling* (Deurne), geschiedde en de *bultə* (Meijel) in het midden van de veenkuil doorbraken, het *dörbréékə van də bultə* (Neerkant), dan moest de turfsteker zich haasten om uit de kuil te komen. Kwam hij temidden van het doorgebroken water te zitten dan riep hij wel eens: “*Ik ben vərzoopə*” (Someren) of “*Wə vərzuipə*” (Asten). Om het proces van het doorbreken te bespoedigen stak men de bulten kapot, *də sprink kapot stéékə* (Neerkant). Voornoemde bulten konden des te eerder ontstaan, naarmate men dieper naar het zand toe stak, men noemde dit wel *tə diep graavə* (Deurne) of *scherrəp nao ət zant stéékə* (Liessel).

Om zwarte turf te steken hanteerde de boer/kleingebruiker als meest noodzakelijk middel een schop. Deze turfschop kon verschillende vormen hebben en ook verschillende bewerkingen doen. Een schop die nogal eens gebruikt werd in het veen was het *linieijzer* (Deurne), *stik* (De Bont 597), *moergreef* (Weyns 84). Het linieijzer bestond uit een halve-cirkelvormige schijf aan een steel met dubbele handgreep. Aan weerszijden was de greep 20 cm lang (Deurne). De steel was kort. Het mes was in Kalmthout 35 cm lang. Het linieijzer werd gebruikt om turf los te maken (Ospel) en om turf op maat te steken (Helden); in Liessel stak men de turf er twee lagen diep mee. Het blad van het linieijzer werd genoemd het *mes* (Klazienaveen). Een klein linieijzer was het *kortijzer* of zoals ze het in Meijel noemden *kórtizjər*. Hiervan was de greep telkens 15 cm lang. In het museum

“Mijl op Zeven” in Ospel kan men nog zo’n kortijzer zien. Pipers (133) omschrijft een dergelijke schop, het *bonkijzer*, als een schop met groot blad en kleine steel, in gebruik bij de veenderijen. Soms werd ook de *stikker* als middel gebruikt om turf los te steken.

Het meest doeltreffende wapen van de boer tegen het taaie, natte veen was de *törrafspaa*j (Meijel, Venray), *peelspaa*j (Leunen), *turráfstejkær* (Bocholt), *moerschup* (Meerle). Het is duidelijk, dat niet alle woordtypen zoals ze naar voren komen in het lemma TURFSPA een schop van precies dezelfde inhoud dekken. Wanneer in een gebied onder turf verstaan werd vlikken, dan werd daar niet gesproken van een vlikkenschop, maar eerder van een turfschop. Algemeen gedefinieerd was de turfspa een schop met een blad zo breed als een turf breed was en lang als een turf lang was of moest zijn volgens de steker. Het blad van de turfspa loopt spits toe. Door de eeuwen heen werd de turfspa gebruikt. Zo citeert Ouwering (16) J. van Oudenhoven in diens *Beschrijvinghe van de Meyerye van ’s Hertogenbosch*, 1649: “den Torff wordt gesteecken met seer scherpe spaden, die als een mes snijden, om daar mede de kleijn draykens of hayrkens van ’t hout door te snijden, omtrent eenen voet breet ende wat langher.” In Ospel had de turfspa ook wel een hartvormige vorm. Bock (46) noemt de “Spaten” zo lang en breed als een baksteen. Ze loopt naar onder spits toe en is messcherp. Van de turfschop kent Weyns (84)

Foto 5. Een maatlat.

twee vormen. De ene is een ijzeren schop met een driehoekig vooreinde en met opstaande driehoekige zijboorden. Deze snijboorden sneden dus de lagen zijwaarts af. Deze *turfbot* of *vapeur* kende Weyns uit de Antwerpse Kempen. De tweede vorm is meer die van een troffel, doch dan ongeveer hartvormig. Deze hartvormige turfschop kende Weyns uit de Limburgse Kempen, ze heet daar *sjabbartæflik* (Meeuwen). Deze laatste schop komt dus qua vorm overeen met de schop waarmee in de Peel vlikken gestoken werden. Goossenaerts (510) vernoemt de *moerschup* als een zekere schop waarvan het blad ± 30 cm lang en 15-18 cm breed is, om klot te steken. In Lommel diende de *klotschup* om de bagger af te schrijven. Dit afschrijven komt nog ter sprake bij het hoofdstuk BAGGEREN. Ook Weyns (84) maakt melding van een *klotschupje*, dat is een klein recht schopje om de klompen klot te verdelen. De vorm komt overeen met de bonkschop.

Om de peelpuisten los te hakken werd vroeger door verveners de *puthaok* (Griendtsveen) gebruikt, dat is een halve meter lange houten steel met een haak. Zo iets moet ook geweest zijn de *moerhak* (Goossenaerts 510), waarvan gezegd wordt ter plaatse “een blijkbaar bij het moeren gebruikte hak”. Bij het uittekenen van een bank werd een *stok* (Deurne, Klazienaveen) gehanteerd. Dit meten met de stok gaf tot resultaat een hoeveelheid turven van 250-280 stuks (Deurne, Asten). In Asten wordt deze stok ook wel genoemd de *pandoerstok*. Volgens V.d. Zanden (Coppens, zie hoofdstuk TURVEN) was deze stok 155 cm lang. Sommige boeren hadden een *mõtjə* (Asten) of de *maot* (Ospel, Neerkant) bij zich; dat was een stokje dat de lengte van een turf had, zodat de pandoer steeds zo breed was als de turf lang moest worden (Asten). In Ospel was de maat bij boerenturf 30 cm en bestond de maat uit een latje met een nagel. Overigens moet gezegd worden, dat de maat bij de boer/turfsteker er lang niet altijd toe deed. Men stak vaak op het oog. Bij het verdragen van turf werd er in Volkel gesproken van een *elləvər bult*, dat is een armvol turf.

2.6. steken van andere turfsoorten dan genoemde

Een bepaald soort turf uit de bovenkorst is de *schilturf* (WNT XIV 653), waarvan ik de varianten heb *scheltorf* (Asten, Varia P. AKB 4) en *schelltorff* (Mierlo, Varia P. MGG 65). Men moet deze turf op ongeveer dezelfde lijn plaatsen als de *tussenturf*. Hausding (19) spreekt van een turfsoort de *Schilftorf*, dat is riet- of biezenturf. Of deze Schilftorf dezelfde is als de schilturf is niet met zekerheid te zeggen. Aangezien “schelheide” dopheide is, zou “scheltorf” turf kunnen zijn uit de dopheidelaag. Het Duitse “Schilf” betekent riet en biezen. Verder ben ik de schilturf nergens tegengekomen, zodat ik over de winning ervan niets kan zeggen. Weijnen 1938 (334) vermeldt nog, dat men de *schilturf* op één niveau moet plaatsen met *tussenturf*, hetgeen zou inhouden, dat schilturf meer “Schilftorf” is dan turf gestoken uit dopheidegrond. Het steken van de schilturf moet al plaats hebben gevonden in 1450 (zie Varia P. SKB 3).

Turfgrond die vroeger al eens bewerkt was, groeide aan elkaar tot slechte turf, *rómməl* (Meijel), *brokkə* (Deurne). Deze brokken turf werden toch nog door de boeren verzameld, want zij keken wel op een turfje. Turf van een losse substantie was de *aanmaaktörrəf* (Ospel) of *kortə piepərt* (Asten). Onder het zwartveen zat een lichtere soort turf, die vol zat met wortelstokresten, sekgras, twijgen, rietpijpjes en berkepijpjes. Deze turf was de *peepərt* (Deurne), *haavərstroo* (Bargero.) of *wittən törrəf* (Neerkant). Onder deze lichte turf of de pijperd zat de *moer* (Asten). Weijnen 1938 (334) zegt ervan, dat dit eigenlijk even goed veen is als dat wat er boven zit, maar deze moerlaag, die soms wel een meter dik is, wordt niet afgegraven, omdat zij niet als turf aan elkaar blijft hangen. Corn. Vervl. (22) noemt *moertörf* als een slijkachtige turf, terwijl Goossenaerts (510) *moerturf* definieert als “dikke gegreefde turf, die al vanaf de 12e eeuw vanuit Lillo en Santvliet in vrachten over de Schelde naar Antwerpen werd gebracht”. Prims (67) vermeldt als een soort turf zonder

verdere definitie de *speten*, terwijl hij even verderop *spitten* als “Hollandse turf” bestempelt. Waarschijnlijk is hier sprake van dezelfde turfsoort. Op hetzelfde niveau als de moer moeten we wellicht plaatsen de *smeerklot* (Asten), die op sommige plaatsen onder de klot of pijperd zit. Bij wat droger worden, wordt deze smeerklot een korrelige massa, die op kool gelijkt en ook in de haard lang blijft nagloeien en dus niet de minste in waarde is (Weijnen 1938, 334). In Bakel is deze *smeerklot* synoniem met *bagger*. Zo iets als de smeerklot moet ook de *prut* (Meerhout) zijn, die door Corn. B. (287) een zeer harde turfsoort wordt genoemd die brandt als pek. Aldaar, zo zegt Cornelissen, treft men in de velden nabij de vallei kleine Nete een laag *prut* aan. Deze laag is 30-40 cm dik en wordt gekapt en in schranken gedroogd. Het is waarschijnlijk dezelfde turf welke elders *klot* heet. Hausding (22) beschrijft de *Pechtorf* = *Specktorf* als turf uit de onderste turfslag, bruinzwart, met bijna geen planteresten, met veel koolstof en noemt hem verder een goede brandturf. In Neerkant spreken ze van *péékært* en in Griendtsveen van *plekkært*. Dus allemaal turf die in dezelfde plakkerige, vette sfeer ligt.

In het geval dat de kuil vol water was gelopen, haalde de boer soms nog het onderste uit de put en gooide hij brokken veen *bunk* (Ospel) of *bonkə* (Liessel), die nog in het water lagen, op de kant zonder te kijken naar de maat of de kwaliteit. Op zo'n manier turf winnen noemde men *in də koel stèèkə* (Ospel) of *bónkə stéékə* (Deurne). *Oetporŋ* (Ter Laan 640) was het los steken van stukken veen met de spade op plaatsen waar er maar weinig zit, datzelfde gold voor het *piepært graavə* (Liessel); deze pijperd zat niet overal. Waar hij wel zat, ging men dan pijperd graven. *Scheltorven* (Varia P. SKB 3) was het steken van schilturf. Wanneer men te diep in de kuil stak, kwam men gevaarlijk dicht bij het grondwater en was de mogelijkheid van het ontstaan van bulten erg groot; dit was het *tə hart vattə* (Asten) of *tə sjèèrəp nao 't zant stéékə* (Meijel) of het *tə kort aan də kant stéékə* (Helenaveen)

2.7. afwatering

Het wie en wat is hier een duidelijke zaak. Alvorens de boer kon gaan steken in het veen, moesten er middelen tot vervoer zijn en moest het veen enigszins ontwaterd zijn. Deze afwatering gebeurde bij de boerenvervening vrij primitief en was lang niet zo goed geregeld als bij de georganiseerde turfwinning. Om de turf te vervoeren met paard en kar en tevens ook voor waterwering liet men banen vast veen zitten, de *baanə* (Deurne), *moerbaanə* (Meijel) of *diekə* (Venray). In Griendtsveen ging het vervoer van turf ook voor de boeren over de kanalen. Tegen inzakken van het veen liet men in Drente *veenbanketten* (Stemfoort 22) zitten; deze waren twee veenvoet breed en 3, 4 à 5 veenvoet hoog. Tot ondersteuning van diep veen liet men in Drente (Stemfoort 21) *schoorkuilen* zitten met de breedte van een turfput, 8 veenvoet, en 4 à 5 veenvoet diep. Deze veenbanketten en schoorkuilen waren dus niet geschikt voor vervoer. Ook in de Peel kende men het *bantjəs laotə zittə* (Deurne), dat het scheuren van het veen tegen moest houden en het overtollige water moest afweren. In Sevenum sprak men van *afdiekə*, d.i. een dijk maken, zodat het water niet bij de kuil kon komen. Was de steker in een put klaar, dan werd de bank doorgestoken, het *bankən dörbréékə* (Someren). In Ospel deden de boerenknechten dit *boord doorsteken*, wanneer de boer zelf niet bij het turfsteken aanwezig was. Op zo'n manier was het zware werk van een kuil uitsteken eerder gedaan, want de boer kon niet meer zien, hoeveel veen er nog in de kuil zat, omdat deze vol water was gelopen *Wattərlossingə* (Deurne) of *sloten* (Klazienaveen) voerden het water uit het veen weg. Zonder een bepaalde afwatering was er van turfsteken geen sprake.

2.8. opstapelen van de turf en het drogen

Bij de vervening voor eigen gebruik stapelde de boer of particulier gebruiker zelf de turven

op hopen om ze te laten drogen. Soms werd hij daarbij geholpen door vrouw en ook wel kinderen. Edelman (63) noemt als aparte figuur bij het stapelen de *drager* of *draagster*. Deze drager of draagster plaatste de turven in rijen van 5 turven hoogte. Al naar gelang het vochtgehalte, kleur, dikte, grootte werd de turf op verschillende wijzen opgestapeld. Vooral het vochtgehalte bepaalde de wijze van drogen.

Het *dreugn* (Bargero.) of *druch maakə* (Asten) begon spoedig na het steken van de hoeveelheid turf die men nodig dacht te hebben om de winter door te kunnen komen. Eerst werden de turven twee aan twee tot 4 hoog opgestapeld, het *stoekə* (Deurne), *stoekn* (Bargero.) of *opdiekn* (Bargero.). Op plaatsen werd de turf in rijen, *dijken* (Edelman 63), gezet, of men ging de *klot op rééjə zettə* (Volkel). Het op rijen zetten gebeurde in de Kempen (Meerle) na het keren van de turf. In de regel waren er zo'n 10 of 11 dagen verstreken na het steken. Het op rijen zetten in Postel gebeurde door het schuin zetten op twee rijen naast elkaar van de turfklompen (Weyns 86). Drie weken na het graven werden de dijken omgezet, zodat de onderlaag bovenlaag werd (Edelman 63). Normaal was dit *omzetten* (Klazienaveen) of *eumzəttə* (Deurne), wanneer de turf niet snel genoeg droogde. Bij de rijen turf legde men soms twee à drie keer de onderste turf boven, het *umrééjə* (Bakel). Had de turf de korst, de *korst hebben* (Someren), dan was de turf droog genoeg om hem om te leggen. Was de turf daarentegen *angəlejjə* (De Bont 18), dan was hij vochtig, nat, zodat hij verplaatst moest worden.

Was de eerste fase van het drogen voorbij, dan werd de turf opgestapeld in een hoopje dat nog niet al te groot was en vaak van plaats tot plaats in vorm varieerde. In Meijel sprak men van een *sjrank*, dat is een hoopje van $\pm$ 50 turven, meestal rond van vorm. In Nederweert en Sevenum was een *sjrenkskə* een rijtje drogende turf, en voor Roosendaal heb ik gevonden (Albertinus 69) *schranken*, dat zijn grote stapels turf. In Asten en omgeving sprak men van een *half maon*, dat was een hoopje van $\pm$ 35 turven. De basis van zo'n halve maan was een halve cirkel. Het kleinste hoopje was het *stoekie* (Bargero.) en bestond in de regel uit 9 turven, twee en twee in het vierkant opgestapeld en dan één turf om het hoopje dicht te leggen. Ter Laan (975) omschrijft een *stoek* als een turftorentje, gelijk ze op het veld worden opgezet, om te drogen. Zijn ze gedroogd, dan brengt men de turven in grotere hopen, vaak van een "halve stobbe". In Sevenum, Meterik en Griendtsveen kende men de *keegəl* als een bepaalde hoop, die nogal eens van hoogte kon variëren. De *waterman* (Liessel) werd in het vierkant opgebouwd en bestond uit 40 turven, terwijl een *hukkər* (Deurne) iets kleiner was dan een schrank. Een *klothökkər* (Bakel) was willekeurig van maat en rond opgebouwd. Een *huiskə* (Meerle, Weyns 87) had als basis een vijftal turven en een hoogte van een achttal. Een *tielkə* (Ospel) werd trapsgewijze opgebouwd, een *ker* (Wanroy) maakte men als een karnton, aldus mijn zegsman. Een *klothoopkə* (Goossenaerts 388) was een hoopje turf naar het model van een bijenkorf opgestapeld tot $\pm$ 1 m hoog en van boven toegetast. Een *kattepoot* (Kalmthout) was een hoopje van drie turven bijeen geplaatst en een vierde er boven op (Weyns 87). Ook Goossenaerts (360) vernoemt de kattepoot en geeft er de volgende verklaring van: de ene turf wordt op één van zijn smalle zijden overlans op de grond gezet, een tweede overeind in zijn volle lengte daar in het midden schuin tegenaan, zó dat ze elkaar alleen aan de bovenkant van de eerste turf raken en de wind vrij spel heeft; deze manier gold bij de dunne turf. Was de turf dik, dan werden vier turven vanuit 4 verschillende punten overeind schuin naar elkaar toegezet en boven tegen elkaar aanleunend, één turf wordt er bovenop gelegd. Weyns (87) zegt, dat de turfhopen die hij in Postel zag opstapelen bij de aldaar turvende boeren verschilden van grootte: er waren hopen van ongeveer 80 cm hoogte, andere van ongeveer 1.20 m. Een ook bij de boeren algemeen geldende regel bij het opstapelen was, dat de wind goed door de hoopjes heen moest kunnen blazen.

Al naar gelang de verschillende soorten hoopjes, werden ze in die hoopjes gezet; het object is steeds turf. Zo sprak men van *schranken* (Neerkant) of van *op schrenkə zittə*

(Deurne), dat is de turf in hoopjes van ± 50 turven zetten. In Meijel was de basis voor de schrank 4 turven en dan werd er omhooggewerkt tot 18 à 20 hoog. *Op stoekə zittə* (Deurne) was in het algemeen de turf aan stapeltjes zetten en meer in het bijzonder in stapeltjes van ± 9 turven. *Op keegəls zittə* (Sevenum) was de turven opstapelen in kegelvormige hopen van $\pm 1\ 1/2$ m hoogte, de droge turf werd in het midden van de kegel gewoon gestouwd en niet mooi laag voor laag opgebouwd. *Turf vərwerkə* was in Asten het volgende proces: de turf ging van de put af met de kruiwagen naar het slag en werd daar omgekiept. Als hij wat gedroogd was, ging hij in de halve manen en dan later in de stoeken. Als hij slecht droogde, moest de turf in de ring. J. van Oudenhoven (z. Ouwering 16) beschreef het opstapelen als volgt: “Als die (de turven, H.C.) gesteecken zijn, wordende opgeschaecht doorluchtigh, om van Wint ende Son te drooghen, ende worden dan op groote hopen gesedt, huysen hoogh.” *Opmijten* (Mol) was het bouwen van bijenkorfvormige hopen (Weyns 87). Drie weken na het omzetten werd de turf in bulten of hopen gebracht, *in bulten brengen* (Edelman 63).

Was de turf gedroogd in kleine hoopjes, dan werd hij opgestapeld in een grote hoop, *ennə grōetə srank* (Meijel) of *mijt* (Deurne). Zo'n grote hoop kon ± 200 turven beslaan, maar kon ook een hoeveelheid turf zijn die vier mannen per dag konden graven en als turf ter droging op de wal konden brengen, zo'n 6000-7000 stuks oftewel een *dagwerk* (Edelman 63). Bij het zetten in zo'n hopen van de turf werden de kleine hoopjes in de grote verwerkt, *in ennə grōetə srank zittə* (Meijel), stukken en brokken turf werden er binnenin gelegd. *Op halvə maonə zettə* (Asten) was het vormen van nog vrij kleine hopen turf wier grondvlak aan een halve maan deed denken maar die boven spits toeliepen, zodat het een soort uitgeholde kegels waren; de hopen bestonden uit ± 35 turven. Ging men nu de turf op mijten zetten, dan laadde men de turf van de halve manen en stoeken in een keer ongeveer op door de twee onderste turven te pakken en ze in een keer op de kar te wippen (Heusden). *In kattepootjes staan* (Goossenaerts 360) werd gezegd van de turf die in dergelijke hopen gezet was. Het *opringə* (Liessel) of *op ringen zetten* (Klazienaveen) werd door de boeren zeer weinig gedaan. Het opringen komt uitvoeriger ter sprake bij de maatschappijvervening.

Was de turf helemaal droog en klaar voor eigen gebruik of de verkoop, dan werd hij in een grote stapel gezet langs de weg, de *törrəfmijt* (Neerkant) of *bult* (Klazienaveen). Bij het staan in de zon verloor de turf aan “kracht”, het *vərschienn* (Bargero.) of *verschieten*

Foto 6. Turfmijt toegedekt met smelen of buntgras.

(Liessel). Ter Laan (1101) heeft het inderdaad over kracht verliezen door de zon, maar waarschijnlijker is het, dat de turf van kleur verschiet door de zon. Zo spreekt Stemfoort (50) ook over *verschijning*.

2.9. vervoer van de turf

Het vervoer door de boeren vond in het veen bijna altijd plaats met de kruiwagen, het *kröjə* (Deurne) of *afstoten* (Asten, Weijnen 1938, 334). In Bakel gebeurde het vervoer ook wel eens met de mand, het *klot uitdraagə*. Opdat men in het natte veen beter met de kruiwagen zou kunnen rijden, werd er stro om het rad gebonden, *ströe um ət ra drèèjə* (Meijel). Hiertoe werd het stro eerst tot een slinger gemaakt. Het voornoemde afstoten, *afstootə* (Deurne), was het vervoeren van de turf uit de veenderij naar de kant van de weg, dus vanaf de banen werd de turf bij de zandweg geplaatst, ook wel *oetvaarə* (Meterik) of *aafriejə* (Ospel) genoemd. Vanaf de weg in het veen werd de turf met de kar naar huis gebracht, het *kar vaarə* (Wanroy) of *vaarə* (Deurne) of *törf mennən* (Bargero.). Zo'n twee maanden na het graven kon men zijn turf naar huis vervoeren. Niet alleen voor zichzelf vervoerde de boer de turf. Edelman (63) zegt hierover: "Voor de arbeiders, voor ambachtslieden en neringdoenden, die geen paardenhouders waren en voor notabelen werd de brandstof door de boeren aangevoerd. Een arbeider betaalde voor dit werk 50 cts. per voer plus eenig onthaal. De notabelen betaalden niets maar tracteerden rijkelijk de soms 15 à 20 boeren, die ieder een wagenvracht in den schuur van de belanghebbende brachten. Voor de ambachtslieden ging het evenzoo, maar wat minder luxueus en de 50 cts. per voer turf werd verrekend met het werk, dat de ambachtslieden voor de boeren verrichtten. Ook de arbeider betaalde niet, maar hielp voor het aanvoeren van een voer turf een dag zaaikoren dorschen of ander werk." Omdat bij het laden het tellen van telkens één turf vermoeiend was, werd één tel ook wel voor vier turven gebruikt, een *gurrəf* (Helden). In Neerkant werd één tel voor vier turven een *kaar* genoemd. Per dagwerk had men 10 à 12 *voeren* (Edelman 63).

Was men met de turf thuisgekomen, dan werd de turf in de turfschuur opgeslagen, het *inbulten* (Onstwedde). Soms werd de turfopslag afgescheiden van verdere ruimte door stro en riet. Dat gebeurde ook om de turf te beschutten tegen slecht weer, dit was het *afbinden van 't turfkot* (Goossenaerts 26). *Turfvier* (Goossenaerts 772) was het vuur dat hoofdzakelijk uit turf bestond, en het werd gestookt om de koeketel aan de kook te krijgen, als zodanig werd het ook *ketelvier* (Goossenaerts 370) genoemd. Het vuur van turven recht zetten of netjes maken was het *vuur aanbuiten* (Bargero.), het vuur van nieuwe turven voorzien was *toubuittn* (Ter Laan 1050). Een ketelvuur werd soms met turven afgesloten om het langer aan de gang te houden, dit was het *toedekken* van het vuur (Goossenaerts 755). Turf brandde veelal zonder vlam, het *zultə* (Asten) of *smeuln* (Bargero.). *Mòtn* (Bargero.) is het wat laten vallen van turf die men draagt. De boer stak in de regel zoveel turf als hij voor één jaar nodig had, hij had dan zijn *gərief törrəf* (Deurne). Voor de stook hadden de boeren *ovvərjaoriggə törrəf* (Venray), turf van het jaar tevoren, omdat deze droger en harder was dan de nieuwe en dus beter brandde en warmde.

Zoals ik reeds aanstipte, gebruikte de boer voor het vervoer een kruiwagen al of niet aangepast aan het vervoer van turf, de *klotkrejgə* (Heusden), *króójə* (Bargero.) of *pilkraajgə* (Deurne). Goossenaerts (510) noemt voor 1907 de *moerkruiwagen* reeds als onbekend en in Bakel werd door de boeren de *pilkröjwaagə* niet gebruikt, althans volgens mijn zegsman. Zelf heb ik nog kort geleden zo'n kruiwagen in Deurne gekregen, een bewijs, dat een dergelijk type tot voor kort en ook nu nog wel incidenteel in de Peel in gebruik was en is. Van zo'n peelkruiwagen was het rad 8 cm breed, van hout gemaakt en met een ijzeren band er rondom heen. Het rad had 9 spaken van 12 cm lengte. Het was zo

breed om het vervoer over de drassige bodem te vergemakkelijken. Het hoofd was ± 37 cm breed, d.w.z. ongeveer de lengte van de turf, en ± 25 cm hoog vanaf het draagvlak gemeten, d.w.z. ± 2 turven dik hoog. Het draagvlak had een lengte van 1.10 m en was voor bij de burries 48 cm breed en achter bij het hoofd nog 38 cm, het liep dus enigszins "spits" toe. De burries waren beide 35 cm lang. De totale lengte van zo'n veenkruiwagen was 1.96 m vanaf het begin van de burrie tot aan het einde van het rad. Ik wil niet zeggen, dat al de veenkruiwagens precies deze maten hadden, er zal ook hierbij wel een zekere variabiliteit geweest zijn; maar boven beschreven type kwam in Deurne en omgeving voor.

In plaats van een kruiwagen werd door de kleine vervener ook wel de *börrie* (Ospel) of *teurfslet* (Mol, Weyns 86) gebruikt. De berrie kon bestaan uit twee stokken, waaraan een zak bevestigd was of kippedraad (Meijel), of uit twee stokken met daaraan dwars bevestigd een aantal latten. Met de berrie werd uitsluitend droge turf vervoerd. De draagberrie diende voor het verplaatsen op het heideveld zelf van de gestoken turfblokken (Weyns 85). Bij gebruik van paardekracht werd te Mol de turfslede gebruikt. Weyns (86) beschrijft, hoe hij in 1959 nog boeren achter Postel zag turven met de turfslede. Ze hadden zelfs twee *teurfsleten* in gebruik; terwijl de ene werd weggesleept door het paard en ontladen, werd de tweede geladen. Dat laatste gebeurde als volgt: het vak dat werd uitgeturfd had een breedte van ongeveer 3 m. De turfslede, ook ongeveer 3 m lang, werd nabij de rand van de kuil geplaatst waar werd gestoken. Met de turfschop of greef werd dan een repel van ongeveer 30 cm loodrecht afgestoken en nog eens dwars in vierkanten van 30 cm verdeeld. Op een diepte van ongeveer 20 à 25 cm werden die klompen dan afgegraven en op de turfslede geworpen tot deze volgeladen was. Dan werd zij weggesleept en de tweede slede kwam ervoor in de plaats. In Klazienaveen kende men voor vervoer de *krajð*. Ter Laan omschrijft de *kraite* als een bak van latten voor turf of gras. Soms werd in de plaats van een zak bij de berrie ook wel *hennædrao* (Deurne) gebruikt. Om een kleine hoeveelheid turf te vervoeren had men ook wel een *maant* (Bakel) of *turfmand* (Goossenaerts 771), waarmee de boer de turf vanuit het turfhok binnendroeg. Meer voor de turfmolm geschikt was het *motkölfie* (Bargero.). Met de boerenkar, de *kaars* (Someren), *kórræ* (Bargero.) of *hoogkaar* (Deurne), vervoerden de boeren de turf naar huis. Opdat men de turf goed zou kunnen vervoeren en hem hoog op zou kunnen stapelen, werden er op de kar aparte hekken, *pilhekkæs* (Bakel), geplaatst, zowel voorhekken, de *veurhekkæ* (Ospel), als achterhekken, de *aachtørstæ hekkæ* (Ospel). Ook opzij kwamen hekken, de *kerléjars* (Ospel) om de kar een stuk groter te maken dan hij normaal was. Onder aan de kar hing een zak, de *rosdoek* (Ospel, Meijel), die werd volgeladen met spulletjes van de boer. Om het rijden met de kar te vergemakkelijken over de lang niet altijd goed berijdbare wegen hield de boer het karrespoor, de *vaarleis* (Ospel). Thuis aangekomen stapelde de boer de turf op in de *törræfschop* (Deurne), een aparte ruimte op de boerderij om de turf op te stapelen. Meestal was er in Volkel geen aparte turfschuur, maar werd de turf opgeslagen in een gedeelte van het achterhuis. Corn. Vervl. (1256) benoemt de *törræfschop* als een lemen gebouwtje, waar men de turf opstapelt om te bewaren. Soms had men gewoon een turfhoop tegen het huis aan liggen (Griendtsveen). Voor De Bont (634) is de schop een overdekte open bergplaats inz. van turf. Voor Goossenaerts (771) is het *turfkot* een afzonderlijk gebouw, groter dan de keet maar kleiner dan het huis.

Het *vuurijzer* (Deurne) of *brandeezær* (De Bont 111) was een ijzer bij de open haard waartegen de turven op hun zijde werden gelegd. In Bargero. sprak men van de *vuurplaatæ*. Het *vuurpaardje* was een vuurijzer, op glimmende koperen staanders die dienden om het vuur bij het invallen der onderste turflaag niet in de as te doen uitdoven en enige ruimte tussen het vuur en de as te houden. Later bezigde men daarvoor ook vierkante en, opdat de as er door zou kunnen vallen, van gaten voorziene ijzeren turven die bij het stoken gloeiend werden, daardoor zelf warmte afgaven en tevens de verse turf

spoedig deden ontbranden (Oude Tijd 356). De *brander* (Goossenaerts 141) was een ijzeren stel op vier poten waarbinnen turf en hout werden gestoken. Bij het haardvuur stond de *törräfbak* (Deurne) waarin een stel turven geborgen werd om ze direct bij de hand te hebben. Het deksel hiervan liep schuin op (Griendtsveen). In de Zaanstreek kende men de *turftrommel*, een ijzeren of blikken bak met een deksel (Boekenoogen 1084). Een ander meubel tot berging van turf en hout was het *turfbureau*, in de vorm van een cilinderschrijfbureau (Boekenoogen 1083). De hoek waar de turfbak stond bij het haardvuur noemde men ook wel de *törräshūük* (De Bont 667). Deze *törfhoek* was in Volkel in het voorhuis onder de schoorsteen, volgens Goossenaerts (770) de hoek op zolder of binnen bij de schoorsteen of schouw; in Groningen was de *törfhörn* de hoek in de schuur waar de turf bewaard werd (Ter Laan 1047) en in Staphorst was de turfhoek links van de schuurdeur (Ebbinge W. 39). Een aan de muur getimmerd kastje waarin een houten koker uitmondde die naar de turfzolder voerde, zodat men de turf voor dagelijks gebruik daardoor naar beneden liet vallen, was de *turfpomp* (Boekenoogen 1083).

3.DE BEREIDING VAN BAGGERTURF IN NOORD- EN ZUID-HOLLAND, UTRECHT EN FRIESLAND

3.0. algemeen

De definitie van laagveen is, zoals ik in hoofdstuk 1 heb proberen aan te tonen, een gecompliceerde zaak. Uit laagveen wordt de baggerturf bereid. Hieruit zou men kunnen concluderen, dat het afbakenen van de terminologie bij het winnen van baggerturf eveneens een moeilijke zaak is. Na het verzamelen van gegevens heb ik gemeend een tweedeling te moeten maken in de beschrijving van het bereiden van baggerturf. In dit hoofdstuk beschrijf ik, hoe het baggeren plaatsvond in de Hollanden, Utrecht en Friesland, dat zijn dus de gebieden waarin het veen onder de water- en zeespiegel lag; in het volgende hoofdstuk behandel ik het baggeren zoals dat plaatsvond in hoogveen-gebieden waar ook vennen of meertjes te vinden waren of zeer laag gelegen hoogveen dat met de turfschop niet te bewerken was. De tweede wijze van baggeren heb ik bepaald tot Groningen, Drente, de Peel en België. Berust mijn tweedeling dus op een verschil van gebied en bodemniveau, er komt nog een derde factor bij die mij heeft doen besluiten het baggeren te splitsen nl. de professionele kant van de zaak. Het baggeren in de Hollanden, Utrecht en Friesland was een bedrijf, terwijl in de andere gebieden het meer de boeren of kleine particulieren waren die gingen baggeren. Ik ben mij er van bewust, dat de verschillen nogal geforceerd lijken; zo zullen er in Holland ook best kleine lieden zijn geweest die gingen baggeren, en omgekeerd zal in de hoogveenstreken het baggeren ook wel op grotere schaal aangepakt zijn geweest, zeker toen men machinaal ging baggeren, maar voor een wat grotere duidelijkheid heb ik het baggeren in twee hoofdstukken gesplitst.

In de methode van bewerking van de baggerturf zijn overigens heel wat overeenkomsten aan te wijzen tussen de verveners van Holland, Utrecht en Friesland en de boeren en particulieren elders in Groningen, Drente, de Peel en België. Bij de beschrijving behandel ik met name de baggerturf die met de hand werd gewonnen. Baggeren leende zich uitstekend voor een machinale aanpak, vooral in Duitsland werd hiermee veel geëxperimenteerd. Maar de machinale turfwinning is niet uitvoerig het uitgangspunt van mijn onderzoek geweest.

Voor de verschillende fases van bewerking waren verschillende personen nodig. Dezen komen bij de paragrafen apart aan de orde. In het algemeen noemde men de personen die baggerden de *baagelui* (Wilnis) of *baggelljue* (Drachten, Smellingera-Land 97). Deze baggerlui baggerden het veen uit de sloten, waarbij ze op een plank stonden die de verbinding vormde tussen hun boot en de oever van de legakker. In Wilnis e.o. gebruikte men bij dit uitermate zware werk in vroeger tijd vaak een riem die om het middel werd bevestigd; het loze uiteinde werd een paar maal om de baggerstok geslagen. Het volle baggernet werd zodoende niet alleen met de kracht van de handen, maar met het gehele lichaam omhoog getrokken (De Bruyne 81).

De *turfmaker* (De Bruyne 81) begon het land dat uitgeveend moest worden, gereed te maken. De graszoden verwijderde hij, waarna hij de bovenste grond afgroef en gebruikte voor de toekomstige ringdijk. Daarna maakte hij het gedeelte gereed waar de bagger gespreid kon worden. Hij legde eerst een laagje riet neer om het vastkleven van de bagger aan de bodem tegen te gaan. Een dijkje diende om het afvloeien van de bagger te voorkomen. In Utrecht (Stapelkamp 1953, 131) waren de turfmakers inheemse arbeiders uit bijv. Loenerveen en Loosdrecht; zij kwamen aan bod, als de turf enkele dagen gedroogd had. In Friesland (Falk. 85) maakt de turfmaker het begin met turfsteken. Hij

woont in het veen en vangt aan in maart met het afgraven van de bovenste laag. Hij is daar zoveel als de hulp van de veenbaas (Drachten, Smellingera-Land 97).

Dan had je nog de *trekker* (Stapelkamp 1953, 129), dat is de eerste arbeider die in het voorjaar bij het begin van de turfcampagne het veenland introk. Hij stond op een plank, dwars over een schouw tot een eind over het land gelegd. Hij ging staan tussen wal en schouw. De trekkers zijn dus eigenlijk de baggerlieden. Tack (163) omschrijft de trekker als volgt: "Der Baggerer oder Trecker zog mit dem an einem Bügel befestigten Beutel und einer an dem Leib befestigten Stange die Torfmudde aus einer Tiefe von oft 18-20 Fuss heraus und schütterte sie in einem Kasten." Andere min of meer algemene benamingen zijn nog de *verveender* (Wilnis), dat is iemand die verveent in Wilnis van 's morgens 5 tot 's avonds 8 uur. De *baggelaar* (Friesland, Falk. 85) is de arbeider die met de beugel de bagger ophaalt. De eigenaar van het veenland, de vervener, was de *turfboer* (Utrecht, Stapelkamp 1953, 129).

De *veenarbeiders* bestonden uit drie groepen: de *turfmakers*, de *baggerlieden* en de *stikkers* (De Bruyne 81). De *spitter* (Friesland, Falk. 85) was de arbeider die met de schop het veen, het baggerslijk, in de houten bak spit. Iemand als de trekker was de *prutter* (Boekenoogen 799), hij trok met de beugel de prut uit de sloot. Arbeiders uit vreemde streken, Hannover of Westfalen bijv., werden de *bovenlanders* of de *turfmoffen* genoemd. Zij lieten hun bedrijf in de steek om hier in Holland turf te graven (Stapelkamp 1953, 131). De baggeraars waren uitgerust met grote lompe laarzen of schoenen, de *turftrappers* (Boekenoogen 460) of *kluitetrappers* (Boekenoogen 460). Bij koude en regen trok men in Wilnis een extra *buis* aan. Aan boord van de turfschouwen had de bemanning een *knip*, een broodkist met handvat en scharnierdeksel waarin de "schafterij" geborgen werd (Utrecht, Stapelkamp 1953, 138). In Wilnis kende men deze knip ook als een houten kist met schuin aflopend deksel, met brood erin wel 12 sneden per man, belegd met kaas en spek. Daarbij had men een ketel met koffie of thee. Om deze ketel warm te houden gebruikte men een pot met vuur, de *vuurpot* (Wilnis); in de pauze om te eten, de *schaftijd* (Wilnis), zat men achter een riethok. Het overnachten gebeurde in een *trekkerskeet* (Drachten, Smellingera-Land 96) of *veentent* (Friesland, Falk. 97), dit is de woning van de trekker hem door de vervener verschaft. Het is een hok van 1 1/2 m hoogte, midden in het hok brandt een turfvuur waarvan de rook door gaten in het dak verdwijnt. De bovenlanders te Loenerveen werden ingekwartierd in een uitbouw van het molenaarshuis (Stapelkamp 1953, 132), de *moffenschuur*; de molenaarsvrouw bereidde 's zondags voor hun een maaltijd, door de week deden ze zelf de kost. Uit een paar latten, stevige wilgentwijgen en riet werd een verplaatsbare hut gevlochten, de *schuilhut* (Stapelkamp 1953, 137), die vooral diende bij slecht weer om te schuilen. De *veenbaas* (Wilnis) regelde de dagelijkse gang van zaken en mat de turf op. De *slikmeter* (Vinkeveen) liep met de geijkte roe, voor zijn functie werd hij beëdigd. Hij mat de hoeveelheid slik op (Falk. 86). De *turfboer* (Boekenoogen 1083) was de man die de turven per schuit aanvoerde en verkocht. De trekkers werkten steeds met tweetallen, een *span trekkers* (Falk. 85), waarvan de één de veenspecie opbaggerde met de beugel en in een vaarttuig of in een bak wierp, terwijl de ander de specie met water aanlengde en trapte. De *trekkerstijd* (Falk. 85) was meestal de tijd van Pasen tot Pinksteren, zo'n zes à zeven weken; het trekken was seizoengebonden arbeid.

In het najaar in oktober en november stak men van de veenwallen strepen veengrond loodrecht naar beneden af en liet men het veen in de veen- of baggerput, de *pet* (Van Claerbergen 34), of in het water vallen. De *stukjes veen*, *perceeltjes* of *veldjes*, waren in Vinkeveen 3 roei breed of soms 4, 5 of 6, maar er waren er ook van een half roei. In het voorjaar daaropvolgend in de eerste week van april begon men met het baggeren. Wanneer men het veen alvast in het najaar afsteekt, heeft dit als voordeel, dat van die

veenspecie turf van een groter specifiek gewicht wordt verkregen dan wanneer men ze fabriceert van het in het voorjaar boven water afgegraven en onder water met de trekbeugel naar boven gebracht veen. Is er, zoals in de regel het geval is, hout of kienhout, *kienstobben* (Smellinger-Land 23), in of op de ondergrond waarvan de wortels vaak in de grond onder het veen zijn geworteld, dan wordt dat hout door arbeiders opgeruimd, die hiervoor alleen het hout als loon ontvangen (Venema 321). Van deze veenspecie werd baggerturf gewonnen, *baggelaar* (Van Claerbergen 4), *bullewijkers* (Wilnis) of *karturf* (Drachten, Smellinger-Land 101) genoemd. De karturf werd gestoken in aantallen van

Foto 7. Kienhout of peelpuist.

1700 per roede. Een andere soort baggerturf was de *sponturf* (Van Claerbergen 4). Van Claerbergen acht hem ongeveer gelijk aan de bagger, maar bij het winnen ervan wordt er meer arbeid aan besteed en hij wordt doorkneed in vierkante bakken. In Drachten (Smellingera-Land 100) staat de sponturf gelijk met de *boargerturf*, daarvan komen er 1300 per roede, de roede is hier 16 vierkante el. Pipers (675) beschrijft sponturf als turf van de zandlaag, het is een beste soort van harde turf, enigszins in vorm verschillend van de baggerturf.

De bovenlaag in het laagveen is de *knip* (Smellingera-Land 19), deze bestaat hoofdzakelijk uit klei. De *boppest* (Drachten, Smellingera-Land 95) is de fijne klijn en zit in de eerste steek. Uit de klijnaarde werd in de regel niet meer dan 4 spit uitgegraven, in verband hiermee sprak men van *eerste, tweede, derde* en *onderste stek* (Smellingera-Land 95). De tweede en derde stek zijn aan de losse kant en de klijn is wat grauwer dan die van de eerste en de vierde stek. De *darch* (Smellingera-Land 95) zit in de vierde stek, dit is mooie, dichte, bruine klijn. De *klijn* (Falk. 85) of *klien* (Boekenoogen 447) is de veenspecie die uit de plassen of de sloten wordt opgebaggerd; de *slik* (Stapelkamp 1953, 129) is zowat hetzelfde als de klijn; deze slik wordt op het land uitgeworpen tot een dikte al naar gelang er sponturf of baggerturf van gemaakt wordt (Falk. 85). In Drachten werd deze *modder* (Smellingera-Land 99) 40 cm hoog op het land gelegd. In het water bleven soms brokken zuiver veen achter, de *krommereade* (Drachten, Smellingera-Land 96), *bonken* (Van Claerbergen 77) of *kluiten* (Wilnis). Later werden deze brokken door de veenarbeiders toch nog in hun vrije tijd opgebaggerd, dat was de *plukturf* (Stapelkamp 1953, 136), het veen was wel van de vervener, maar dit “plukken” werd wel toegestaan; de veenarbeiders noemden de als plukturf verworven turf hun *brandje*. De *ondergrond* van het laagveen is in Holland vruchtbare klei, in Friesland zand (Van Claerbergen 121).

Het baggeren van de baggermodder gebeurde in de *veendæraaj* (Vinkeveen). Door de veenderij liepen *weteringen* of *vlieten* (Stapelkamp 1953, 140), ook kende men de *scheidslot* (Van Claerbergen 77) als de sloot die afscheidt of de *halmer*, het slootje dat de rietdergen van het land scheidt (Boekenoogen 284). Bij het bouwen van een huis werd het veen wel als fundament gebruikt, omdat het veen water aanneemt, waardoor het fundament gaat aanzitten, *teegə mækaor anzittə* (Vinkeveen); dat geheel wordt één *draogværmooğə* (Vinkeveen). Na afbraak van een huis branden deze turven niet meer, omdat de gasdeeltjes eruit zijn.

De *turræfmaokæréj* (Vinkeveen), het *baggeren* (Wilnis), het *slikken* (Boekenoogen 937) en het *prutten* (Boekenoogen 799) is in de loop van de tijden op verschillende wijzen uitgeoefend. Wijzen die niet altijd even gunstig waren voor het land waar gebaggerd werd. Door maar te baggeren ontstonden er in het verleden grote plassen die nu in Friesland o.a. uitstekend geschikt zijn voor het toerisme, maar die in de tijd van ontstaan voor sommige weldenkende mensen een doorn in het oog waren. Met name de *methode met de beugel* of ook wel genoemd de *Gieterse methode* (Leeuwarder Courant 1953) richtte veel schade aan. In Zuid-Friesland was deze beugel eertijds favoriet. Het artikel in de Leeuwarder Courant vermeldt, hoe het arrondissement Heerenveen, waar in 1811 ruim 4000 arbeiders bezig waren 280 morgen te vervenen, het gebruik berichtte van “ijzeren beugels met netten om de klijn tot het zand toe te kunnen ophalen in bakken, alwaar dezelve met water fijn gemengd wordt voordat ze over de grond gespreid wordt om te drogen”. En het artikel vermeldt ook nog, hoe de maire opbiechtte toen in die dagen: “De lage Veenderijen vervallen tot waterpoelen; zijnde slegs een kleine ingepolderde veenderije onder den Dorpe Gersloot gelegen, welke met veel kosten en weinig voordeel gesouteneerd word.” Bij deze methode met de beugel, waarbij het zetveld van het jaar tevoren het jaar daarop werd afgegraven, bleef inderdaad geen land over. Hetzelfde gold eigenlijk voor de *Friese methode*, die al tot de zestiende eeuw teruggaat. Vegilin van Claerbergen heeft deze

methode al beschreven in zijn boek over de veengraverij. Over deze Oudfriese verving zegt hij: "Gemeenlijk groef men turf uit lange petten en liet tusschen beiden leggen een strook lands, die men in Holland een akker of rib of riem noemt; daar op leide men de gegraven turf te drogen, en zo wederom t'elkens bij nieuwe insteking. Op deze wijze groeiden de uitgegraven petten met'er tyd weer toe.... zijnde nog altoos de naam behoudende van halingen, hellingen of by verkortinge hellen." Toen in Friesland in de zestiende eeuw de watermolen zijn intrede deed, werd een andere wijze van vervenen mogelijk nl. de *molenmethode* (Leeuwarder Courant 1953). Van der Molen, de schrijver van het artikel in de Leeuwarder Courant, geeft een beschrijving van deze methode aan de hand van een enquête in 1811 uit Tietjerksteradeel, waarin stond: "Dat een plek veengrond dat tot verveening wort aangelegd, eerst met een dyk of waterkering wert omgeven, dan met een watermolen voorzien, en daar meede tot eene genoegzame laagte drooggemalen: - men graaft de bovengrond tot op de clijn af, na zulx wert de clijn (de stoffe waarvan de Turff wert gemaakt) uitgegraven of in een daar toe vervaardigde houten bak of op de vlakke grond geworpen, en aldaar gebaggert en het gebaggerde vervolgens over de grond gespreid. Dit gespreiden veen na eerst eenigzints te zijn gedroogd door de Lugt, wert vervolgens getrapt, geriept, gestriemd en in turven gestoken, welke men vervolgens van tijd tot tijd omwend en eindelijk in stapels stelt tot dat genoegzaam gedroogd." Deze methode was in 1811 nog algemeen in grote delen van Friesland.

Onze voorouders hebben op vele plaatsen de dikke laag veen - soms zoals in het centrum van Rijnland en Amstelland wel 9 meter dik - weggegraven en gebaggerd, zodat enkele streken in grote plassen veranderden, men spreekt in dit geval ook wel van *plasvervening* (De Lorm 1942). Voorbeelden van zulke plasverveningen vindt men in de Leien in Friesland, de plassen van Nieuwkoop en de Zuidplas in Zuid-Holland en het is waarschijnlijk, dat een dergelijke verving de aanleiding is geweest voor het ontstaan van al onze laagveenmeren. Een wijze van vervenen waarbij niet zo die grote plassen ontstonden, was in Friesland de volgende: slechts kleine stukjes grond werden uitgegraven, en op deze plaatsen ontstond op de lange duur door plantengroei nieuw veen. Later werd er dan weliswaar veelal weer een stukje naast vergraven, maar uitgestrekte plassen ontstonden op deze manier toch niet. Toen met het dichter worden der bevolking meer turf nodig was, werd nog geen geheel complex uitgegraven, doch men liet stroken grond zitten, de z.g. *ribben*, zodanig dat de verhouding van het land- tot het wateroppervlak ongeveer 1:2 werd. Hierdoor ontstond wel een groter oppervlak, doch de ribben beletten te grote afslag en in de petten - de uitgegraven gedeelten - was nog plantengroei mogelijk, zodat ook deze plassen op den duur weer dicht groeiden. De ribben werden in dit systeem tevens gebruikt als plaats voor de verdere verwerking van het veen en als droogplaats voor de turf (Van de Berg 18).

Anno 1972 is het turfmaken te Vinkeveen een zeer arbeidsintensief werk, hoewel nu een baggermachine het zwaarste werk doet. Het principe van eeuwen her is eigenlijk nog hetzelfde gebleven in de baggerij. In een artikel in Het Parool van 29-7-1972 geschreven door N. van der Maat en getiteld "Jan van der Wilt kijkt nog wel op iedere turf" beschrijft hij globaal, hoe Jan van der Wilt nu nog baggert. In april laat Jan van der Wilt zijn door het baggeren steeds kleiner wordende eilandje in de Vinkeveense plas tussen grote schotten vol gooien met nat veen. Een paar dagen later gaan de schotten eraf en wordt het geheel met klompen waaronder plankjes zijn bevestigd, getrapt, zodat er een compacte massa ontstaat. Een paar weken later wordt dan de turf uitgesneden en na verloop van tijd op stapels gezet om te drogen. In augustus is het eindprodukt dan klaar. Het water dat nu vrij komt in Vinkeveen wordt voor sportieve en recreatieve doeleinden gebruikt. Mijn zegsman uit Wilnis heeft het *met de hand baggeren* nog maar heel kort meegemaakt. Dolk (169) beschrijft nog, hoe arme lieden de dunne veenbagger uit reeds gevormde veengaten weghaalden om zich van de nodige winterbrand te voorzien, het *flodderen* genaamd,

hetgeen soms ook nodig was ter vermenging van licht veen, omdat het mengsel zwaarder en daardoor beter geschikt werd voor de turfbereiding. Dit flodderen stond wel identiek met het *plukken* (Dolk 169). Ook ging men in Wilnis-Veldzijde (Dolk 169) het veen *scheuren*, hetgeen gebeurde met veen welk in vroegere jaren door brakheid minder bruikbaar was geworden, doch voor de turfbereiding door de werking van het water later beter geschikt werd bevonden.

Het *baggelder meitsje* (Smellingera-Land 103), baggerturf maken, gebeurde op ongeveer dezelfde manier als het maken van de sponturf, alleen werd de klijn nu 5 cm lichter over het land uitgespreid. Drachten (Smellingera-Land 97) kende het *in splitting baggele*. Wanneer de trek geschikt was om uitgebaggerd te worden, dan was er een sloot van zo'n 2 el breedte, de turfmakker zei dan "*inkeld gat*". De *splitting* was nu een uitgebreide "*inkeld gat*" en een *pet* was een uitgebreide *splitting* (Smellingera-Land 97). Synoniem met baggerturf maken stonden het *beugelen* (Vinkeveen), *laaiken* (Boenoogen 547) en *trekken* (Stapelkamp 1953, 129), al sloegen deze termen meer op het met moeite naar boven halen van het baggerslijk. Door het uitvenen ontstond tussen twee legakkers diep water, het *trekgat* (Stapelkamp 1953, 136) of *petgat* (Smellingera-Land 36). In een plakkaat van 1592 (Dolk 88) wordt zo'n trekgat beschreven als 1 1/2 roede breed en 1 roede lang, waarbij de roede 14 voet is. In een plakkaat van 1694 en 1767 is zo'n trekgat 2 1/2 roede breed en 16 voet lang. Een vaste maat door de eeuwen heen was er niet. Voor de verschillende gerechten verschilden de maten al naar beschikking. De *legakkers* (Stapelkamp 1953, 142) vormden smalle gedeelten van het laagveenland die op een bepaalde afstand van elkaar moesten blijven liggen volgens de verveningsreglementen, zij bleven onverveend tussen de trekaten achter en waren slechts per boot bereikbaar. Men noemde ze ook *veenakker* (Wilnis), *rib* (Dolk 88) of *riem* (Van Claerbergen 34). Langs de waterkant van een stuk land maakte men een opgeworpen dijkje van bagger, een *laaik* (Boekenooogen 547), terwijl Dolk (88) van *voorlanden* spreekt, wanneer het gaat om onverveend gebleven gebied langs wegen, kaden e.d.. Zijn de voorlanden versterkt ter bescherming tegen de waterplas, dan worden het *plasbermen* (Dolk 258). De plaats waar de bagger kapot gemaakt wordt, het zetveld, wordt in Drachten het *droeger slân* (Smellingera-Land 95) of het *setfjild* genoemd. Een waterdoorgang tussen twee legakkers werd de *keel* genoemd (Stapelkamp 1953, 142), meestal niets anders dan een stukje van de wetering.

Om te baggeren had men natuurlijk *baggergereedschap* (Smellingera-Land 98) of *veldstellen* (Wilnis) nodig. In het algemeen bestond het baggergereedschap zoals het in Drachten gebruikt werd uit de volgende onderdelen: *krabber*, *kantskeppe*, *loete*, *peardtsje*, *bûgel*, *polskes*, *stekizer* (voor turf), *stekizer* (voor baggelder), *jutte*, *turfkoer*, *trapersboerden*, *stekkersklompen* en *klauwe*. Deze verschillende werktuigen werden natuurlijk voor verschillende handelingen gebruikt en zullen alsnog ter sprake komen. De veldstellen bestonden uit de *greep* en de *graaf*. De *klynboor* (Smellingera-Land 94) was een veenboor van 2 el; de veenboor komt ook elders nog aan de orde. De trekker die het baggerslijk omhoog haalde had om zijn lendenen een *trekriem* (Stapelkamp 1953, 130). De uiteinden van deze riem werden een paar maal om de beugelstok geslagen, opdat hij al zijn kracht kon aanwenden bij het trekken. Het middel om het slijk uit het water te halen was de *baggerbeugel* (Wilnis) of de *grote baggerbeugel*. Deze beugel komt nog uitvoeriger ter sprake in hoofdstuk 4. De grote baggerbeugel stond tegenover of naast de *trekbeugel* (Stapelkamp 1953, 129) of *kleine baggerbeugel* (Wilnis). Deze trekbeugel was kleiner en meer cirkelrond dan een gewone baggerbeugel en had een zakvormig net. Hiermee werd het vaste veen onder water weggehaald, waardoor de zijden der mazen van het net veel groter waren dan bij de baggerbeugel of *leikbeugel* (Venema 322). In Wilnis werd de grote baggerbeugel gebruikt bij het flodderen, terwijl ze daar de kleine baggerbeugel gebruikten

om stukken veen van onder uit op de schuit te trekken. Van Claerbergen (36) zegt, dat de methode met trek- of moddernetten in Friesland vanuit Giethoorn geïntroduceerd werd ± 1751, omdat de molenmethode te duur werd. Een ander middel om het veen in brokken uit het water te halen was de *loete* (Smellingera-Land 97). De steel en het blad hiervan zijn uit één stuk essenhout gemaakt en vormen tezamen een lengte van 2 el. Om het blad zit een voorstuk van ijzer met een bek van staal. Met de loete werd een stuk klier van om en nabij de 25 duim in het vierkant uitgestoken, praktisch geheel in het water. Wanneer de trekbeugel kapot was, werd een *peardtsje* (Smellingera-Land 98) gebruikt, dat is een lange stok met een dwarsplank. De veenbaas gebruikte echter liever de beugel, want daar kon hij dieper het slijk mee optrekken.

3.1. klauwen

Bij het klauwen van de bagger was betrokken de *losser*, die de humuslaag boven op het veen verwijderde en de bak waarin het slijk zat leegmaakte (Stapelkamp 1953, 129); hij bewerkte de brij met een vorkachtig instrument en trapte, wanneer de slijkmassa op een geëgaliseerd terrein uitgestort was, deze met vierkantige plankjes onder de voetzolen plat (Tack 163). Een tweede figuur bij deze fase van het baggeren betrokken was de *minger* (Smellingera-Land 97), die de bagger goed door elkaar mengde en zondig nog water toevoegde. Een derde figuur naast de graver en minger was de *haker* (Smellingera-Land 97), hij hanteerde de loete.

Het *klauwen* (Wilnis) was het bewerken van de bagger met de klauw dwars over de veenlaag om er krassen op te krijgen of eerst nog om de brij zo kort mogelijk te maken, *deur mækaor klauwə* (Wilnis), waarna het baggerslijk met een schop op het land kon gegooid worden. Om de losse bagger die in de polder lag, erbij te halen met de grote baggerbeugel en om de turf iets zwaarder te maken ging men flodderen (Wilnis). Het slijk werd in de bak met water *gəmongə* (Wilnis), gemengd. Vervolgens ging men de trekbak *lossen*, dat is het leegmaken ervan (Stapelkamp 1953, 130). Wanneer de minger de modder geen 8 el achter de bak kon smijten, dan moest de graver hem helpen. Deze kreeg dan een beugel en hiermee trok hij de modder uit de bak naar de wal toe (Smellingera-Land 98). Was het veenslijk uitgespreid op het land, dan werd de dikte van de laag gepeild, het *peilje* (Smellingera-Land 100). Was de modder na een paar dagen op het land liggen *uitgezaakt* (Wilnis), uitgezakt, dan ging men er met de planken over.

Om de baggermodder vanuit het water fatsoenlijk bij elkaar te krijgen had men een *baggelbak* (Smellingera-Land 97), een bak van 2 el in het vierkant met schuine opstaande randen van 40 *tomme* (= duimen) hoog. Stapelkamp 1953 (130) beschrijft de *trekbak* voor het Utrechtse gebied als volgt: een platte vierkante houten bak, 2.5 m lang en breed, twee opstaande zijden ± 1.5 dm hoog stonden rechthoekig op de bodem, de beide andere onder een hoek van 45°, dit voor het gemakkelijk leeg maken, het lossen. Ook werd het veen wel in een vaartuig, de *bok* (Wilnis) of *slikschuit* (Boekenoogen 937) gegooid voor de verdere verwerking en het vervoer. In deze platboomde schuiten had men het *zettelhout* (Boekenoogen 1255), twee planken over de gehele breedte, zij vormden met de zijanten van het vaartuig de bak waarin de bagger gestort kon worden. Met de *klauwe* (Vinkeveen) maakte de minger de stukken klier fijn in de bak. Het was een soort hark met 10 spijkers, die men door de veenlaag trok. Met de *krabber* (Stapelkamp 1953, 130) werd door de lossen de slijk fijn gemaakt, dit was een kortgesteelde hark met 3 of 4 platte ± 2 dm lange tanden. Met de (*baggel*) *jutte* (Smellingera-Land 97) werkte de minger in de bak, dit was een grote houten schop waarmee de minger de weke brij het land over *jûtst*. De *boezemschop*, een houten schop, voorzien van een hoge opstaande, daaraan met ijzer-

draadjes stevig bevestigde achter- en zijrand, de *boezem*, die naar voren langzaam afloopt, diende voor dezelfde handeling. Hiermee wierp de lossers de bereide slijk op het land (Stapelkamp 1953, 130). De lossers werkten ook nog met een brede, spits toelopende scherp geslepen schop, de *graaf* (Stapelkamp 1953, 129).

Om het slijk te peilen had de mengers van de turfmakker een *peil* gekregen, een stok met een spijker er dwars in. Dat peilen van de dikte van het slijk had op het land plaats (Smellinger-Land 99). Daarnaast bestond het *nachtpeil*: de turfmakker ging het uitgespreide slijk weer peilen na het peilen van het slijk in de bak door de baggerman. Dit peil was vanzelf korter als dat van de baggerman, want de wal was intussen aardig gekrompen, vandaar nachtpeil (Smellinger-Land 100).

3.2. trappen van de bagger

Het baggerslijk werd getrapt door de *turfmakker* (Drachten) of de *trapper* (Wilnis). Ook de *menger* (Falk. 85) trapte de veenspecie en lengde ze aan met water. In Wilnis was het de *stikker* die de specie trapte en uiteindelijk stak. Als de bagger tot een hoogte van 42 cm gespreid was, kwam de stikker aan de beurt. Deze begon met het vasttrappen van de bagger, waarvoor hij een paar plankjes onder zijn voeten bond. Dit herhaalde hij na een paar dagen. Was het veen vast genoeg en had het na deze bewerkingen een dikte van 32 cm, dan werden er strepen getrokken door het slijk; na weer een paar dagen drogen, waardoor de getrokken strepen door het krimpen breder werden, kon de stikker met het eigenlijke steekwerk beginnen (De Bruyne 82).

Getrapt werd het uitgespreide baggerslijk op het land, de *pân* (Smellinger-Land 99) of *trek* (Smellinger-Land 96) of *spreidlaag* (Wilnis). Als de trek twee ellen breed is, wordt de klier zowat 8 ellen voorover op het land gespreid. De klier levert dan *fjouwer trek* (4 trek) volgens de turfmakker (Smellinger-Land 99).

Na zo'n week drogen van het slijk ging de trapper de bagger *trappə* (Wilnis), *drukkə* (Wilnis) of *knoffeljen* (Drachten, Smellinger-Land 100). Het slijk werd tot 13 cm getrapt en vervolgens ging men er met de klauw over heen (Vinkeveen). Het trappen gebeurde in Wilnis gedurende twee dagen door vier man die 150-200 roeden bewerkten. Dit trappen moest driemaal geschieden, eerst ruw en dan glad aftreden. Met planken werd het baggerslijk steeds vaster en vaster op elkaar gedrukt, *slik in mækaor drukkə* (Vinkeveen), *an mækaor kleejvə* van het slijk (Vinkeveen). Na een paar dagen op het veld gelegen te hebben werd het slijk definitief afgetrapt, *ôstrapen* (Smellinger-Land 100), de wal werd zo glad als een spiegel. Als de mengers dacht, dat de hoogte ongeveer was, zoals ze moest zijn van het modderslijk, begon hij te peilen. De spijker van het peil moest onder het slijk gaan. Was dat in orde, dan streek hij met de achterkant van de *jutte* eroverheen, zodat het slijk mooi geslecht werd en dan was de *pân heech* (Smellinger-Land 99), het veld was hoog.

Om het land mooi gelijk te maken, voordat men er het slijk op stortte, gebruikte men de *graaf* of *greep* (Wilnis). Met de *overhaal* of *trekker* (Stapelkamp 1953, 130) werd het veen op gelijkmatige hoogte over het land uitgespreid. De overhaal is een rechthoekig lang plankje aan een vrij lange stok bevestigd, de Friese naam is *pearchtsje*. In Wilnis werd de bagger na het mengen op de bok op het land gespreid met de *boesumschop*. Voor het eigenlijke trapwerk gebruikte men *borden* (Wilnis) of *trapborden* (Stapelkamp 1953, 132). De trapborden waren rechthoekige, uitgeholde plankjes die door de trappers onder de schoenen of sokken werden gebonden. De *stekkersklompen* (Smellinger-Land 98) waren met bord en al uit één stuk gemaakt. In Utrecht (Stapelkamp 1953, 132) kende men de

turftrappers, zware schoenen die eindigden in brede, bijna rechthoekige neuzen, gedragen door de turfmakers. De *trapersboerden* (Smellingera-Land 98) waren treeborden van 40 cm lengte en 15 à 20 cm breedte; ze waren van onderen afgerond en met pek besmeerd, zodat ze mooi glad waren en de klijn er niet aan bleef hangen. Ook in Utrecht (Stapelkamp 1953, 132) streek men onder de trapborden *pek* om het plakken van het veen tegen te gaan. Omdat het slijk behoorlijk week was, droeg de turfmakker tot steun in zijn handen *polskes* (Smellingera-Land 98), stokken met een handvat en rondjes van onderen, zo breed als de trapborden en ook met pek besmeerd. Ze werden ook wel *krukken* (Wilnis) of *steunstokken* (Stapelkamp 1953, 132) genoemd. Zo'n rondje onder aan de stok was het *schijffe* (Stapelkamp 1953, 132). Bij het treden werd ook wel de *skepamer* (Smellingera-Land 97) gebruikt, een emmer waarmee de graver water in de bak gooidde.

3.3. verdelen of snijden van de bagger

Na het trappen ging men het enigszins gedroogde slijk met een krabber krassen, de *turf utteikenen* (Smellingera-Land 101). Die kras werd vervolgens uitgesneden door het steekijzer, gevolgd door weer een kras met de krabber. Zo werd het slijk in vierkantige hokjes van 10 à 11 cm in het vierkant uitgetekend. De Bruyne (82) spreekt van *munten* en verstaat daaronder het met een hark strepen trekken in twee richtingen die elkaar loodrecht snijden. In Vinkeveen sprak men van *mødellə*, als men de vormen van de turf ging trekken. Na dit uittekenen van de steken turf stak de stikker de turven stuk voor stuk met een stik los, het *stikken* (Wilnis); *doorhalen* (Wilnis) was het dwars stikken van het baggerslijk. Stapelkamp 1953 (132) noemt *stikken* het steken in de breedte van de lijnen en *rieme* het steken van het veen langs de gesneden lijnen in de lengte. De sneden in het droge slijk werden wel *streepies* (Wilnis) genoemd. Om de twaalf strepen kwam er een scheiding, *sjeej* (Vinkeveen), zodat er blokken van twaalf strepen in het vierkant ontstonden, die vervolgens telkens kleiner werden, totdat na 5 à 6 dagen drogen de definitieve turfvorm er was. Soms wanneer het turfslijk te veel droogde, kwamen er fijne slingerende scheurtjes in, de *hikkerjen* (Smellingera-Land 100). De laatste turven van een getrapt en gestikt perceel waren driehoekig en werden dan ook *driehoeken* (Stapelkamp 1953, 137) genoemd.

Om de turf te verdelen in krassen had men een *krabber* (Smellingera-Land 98), een lat van een el lengte met een dwarslat van een el. In de dwarslat zit aan de achterkant een soort houten mes en verder nog spijkers die wat omgeslagen zijn. Hiermee verdeelde de turfmakker de turf in rechte lijnen om de el en dunne strepen om de 10 cm. Hiermee vergelijkbaar is de *klauw* (Stapelkamp 1953, 132), een hark van 1.20 m breedte en voorzien van 12 ijzeren tanden waarmee ook in het Utrechtse veengebied de turfmaker in de lengte en de breedte lijnen in de specie trok, zodat overal even grote vierkantjes kwamen. Na de bewerking met de krabber kwam het *stekizer* (Smellingera-Land 98) of *stikijzer* (Stapelkamp 1953, 133) te voorschijn, een brede, scherpe spa met korte steel en breed handvat. Met dit *stikaizər* (Wilnis) stak men geregeld twee turven naar de grond toe. Wat de klauw betreft, deze had in Drachten (Smellingera-Land 98) vier tanden.

3.4. opbreken van de bagger

Wanneer de turfblokjes eenmaal in vorm gestoken waren en een paar weken wat gedroogd waren, werden ze in rijen uit de veensprei gelicht, het *opbreekə* (Wilnis): 3 rijen turf bleven staan en 2 rijen werden daar bovenop gelegd, plat. Degene die opbrak werd wel genoemd de *opbreker* (Le Francq v. B. 574). Na weer een 14 dagen drogen werden de bovenop liggende turven *gerold* (Vinkeveen), omkeerd. Na een week werden ze *deurgəzet* (Vinkeveen) en vervolgens werd er van twee rijen één rij gemaakt. In Drachten

(Smellingera-Land 101) vond het *opbritsen* plaats na 4 weken drogen. In rijen van twee turven breed werden ze met vieren tegelijk opgenomen en op een zijde gezet op de twee turven die daarnaast stonden. Als de wal geheel was opgebroken, lag de ene helft boven op de andere. Na 4 weken was de bovenste turf zowat droog. Vervolgens werden de onderste turven boven op de andere geplaatst, het *aanzettə* (Wilnis), zodat ook die goed konden drogen. Het bovengenoemde rollen werd ook *keren* (Wilnis) genoemd of *baggelder weinen* (Smellingera-Land 104). Bij het bagger wonden werden alle turven, zowel boven als onder als in het midden, andersom gelegd. De turf lag nl. drie hoog opgestapeld, bij het *deurzettə* (Vinkeveen) kwam de bovenste laag op de grond. In Wilnis werd de bank op de rij gezet als kop, het *koppen*, in een volgorde 3-2-1. Het *koppen keren* (Wilnis) was weer het omdraaien van de koppen. Als de turven nu heel droog waren, dan werden ze op een grote hoop gebracht om verder te drogen, het *turrəf opbreekə optie grōotə hop* (Wilnis).

3.5. opstapelen van de baggerturven

Voor het droogwerk en het stapelen kwam na het werk van de stikker de *turfmaker* weer aan bod (De Bruyne 82). De *turfdrager* (Wilnis) zorgde ervoor, dat de turf het schip werd op gedragen met manden waarin 50 turven zaten. Hij gaf de mand aan de schipper over. De *hokkenbazen* (Wilnis) verkochten de turf verder in de stad.

Het opstapelen van de baggerturf in rijen, het *op reegəls zettə* (Vinkeveen) was de eerste fase. Het *doorzetten* (Wilnis), twee rijen werden gedeeltelijk tot één rij gemaakt, waarbij er een bank van drie turven bleef staan, was een volgende fase. Dan werd de halfdroge turf op stapeltjes gezet, *steupelen* (Wilnis); dit gebeurde slechts bij een zeer droge zomer. Uiteindelijk maakte men een grote hoop van 8 turven breed en 15 lagen hoog, het *wissə* (Wilnis), met als basis een laagje riet en een *kop* (Wilnis) erboven op. In de kop kwam losse turf die diende om af te dekken. Men sprak ook wel van *ən bult maokə* (Vinkeveen). Al naar gelang de verschillende droogfases bouwde men verschillende hoopjes. Eerst had men dus een *reejgəl* (Vinkeveen), een rij, dan een hoop turf uit drie rijen opgebouwd, het *steupəltjə* (Vinkeveen), vervolgens bouwde men een hoop die zat tussen 2, 3 of 4 rijen, het *ottertje* (Vinkeveen), dan wat breder opgebouwd dan het ottertje de *wis* (Wilnis). Een wis was in Wilnis 8 turven breed en 15 lagen hoog en 4 roeden (= 14 meter) lang. Een grote hoop turf was een *turrəfhoop* (Vinkeveen). Van Claerbergen (4) spreekt nog van *vuiren*, dit zijn hopen baggerturven van 20 turven hoog en 10 voet diameter breedte. Een *bult* (Vinkeveen) werd opgebouwd op 4 regels of rijen, een wis op 14 of 15 rijen.

Bij het droogzetten werd de droge turf onder gelegd, de natte boven. Zo had de turf dus steeds een *droege foet* (Smellingera-Land 103). Een turfhoop van 2 el hoog met het model van een ronde toren was de *stūke* (Smellingera-Land 104). Van onderen was deze hoop smaller dan in het midden, anders zou hij de drup van de regen krijgen. Naar boven liep hij in een punt uit. De top van een hoop, bijv. een wis, was de *kop* (Vinkeveen), de *loeft* (Wilnis) was de rand van 8 turven breed en 15 lagen hoog. De rand maken was het *oploevən* (Wilnis). Stapelkamp 1953 (134) vermeldt de *wiers(t)* als een lange, smalle rij turf waarin de wind vrij spel had. Deze werd gezet, als de turf te nat was voor op te vijmen.

In Drachten ging men bij het drogen als volgt te werk. Bij het *trochsetten* (Smellingera-Land 102), droogzetten, nam de turfmakker van twee rijen de bovenste turven af en legde ze op de grond, terwijl de andere er dwars, *skriks*, overheen kwamen te liggen. Zo kreeg men de *trochsetterstoerkes* (Smellingera-Land 102), de droogzetterstorentjes. Als het droogzetten gedaan was, stond er een vierde part van de stapel, dat nog niet van de grond was geweest. Deze turven werden, als de koppen droog waren, er boven opgezet, het *aonsette* van de baggerturven. De stut, *stirt* (Smellingera-Land 102), van drie turven bij

het droogzetten werd vijf in het aanzetten. Bij het bulten, het *bultsjen* (Smellingera-Land 104) legde de turfmakker een rij om en zette er nog twee rijen op een zijde op. Zo ook aan de andere kant, er stonden dan twee richels van turf met er tussen in een open plek. Was de bovenste turf bij het wenden weer zowat droog, dan moesten de baggerturven *trochkeard* (Smellingera-Land 104) worden. De onderste bleven nu liggen, terwijl de beide andere niet alleen omgedraaid werden, maar ook van plaats verruilden. Stapelkamp 1952 (30) vat *opbreken, omwannen, deurslaan, diepweinen, koppen, kantelen* samen in de omschrijving “herhaaldelijk omzetten van de turf”. Naar mijn mening worden hier een aantal verschillende bewerkingen wat al te vlug onder één noemer gebracht.

Maar hoe ging het verder in Drachten? Als de turf daar te nat was om in *steupels* te zetten, dan zette men hem in *otters* (Smellingera-Land 102), dat waren stapels bijna net als steupels alleen wat smaller en hoger. De open plek tussen twee richels van turf, de *bultsté* (Smellingera-Land 104) werd met baggerturven volgesmeten. De turf *op kopkes setten* (Smellingera-Land 104) deed men bij slecht weer. Men plaatste er tien op een kant, vijf daar plat op, dan vier, dan drie, twee, één. Opdat de turf bij het drogen niet zou omvallen, werd de vierde turf van de stapel een beetje naar buiten geplaatst en dan werden er drie turven op een kant eronder gezet, dit was het *stutten* (Smellingera-Land 102).

Bij het opstapelen van de turf in vijmen, *fimen* (Smellingera-Land 102) werden de turven in koplagen gelegd en in strek- of scheerlagen. Bij een *koplaag* (Smellingera-Land 102) liggen de turven in de breedte en noemt men de turven die zo liggen *koppert* (Smellingera-Land 103) of algemeen *kopturven*, bij een *scheerlaag* of *streklaag* (Smellingera-Land 102) werden de turven in de lengte gelegd en heten de turven *strekker* (Smellingera-Land 103). Om de twee lagen werd één streklaag gelegd, de *skearlaag* (Smellingera-Land 102), want zou men alleen koplagen leggen, dan zou de turf bij het drogen uitzakken.

De zijkanten van de steupel werden *stoud* (Smellingera-Land 102), gestouwd: binnen in de stapel werden ze gesmeten drie turven dik. *Rimmen* (Smellingera-Land 104) waren lange turfhopen van 5 à 6 baggellers hoog. Was de turf na het rimmen nog niet zo goed droog, dan werd hij *yn tsjernen set* (Smellingera-Land 104), dus in een soort ringen. Een *steupel* turf (Smellingera-Land 102) was in Drachten een stapel van één el breed en ook zo hoog, met de kop meegerekend. De lengte was verschillend, soms 8 el, soms ook langer; de gestouwde lagen waren ± 70 cm hoog en de turven lagen een vingerbreed van elkaar. Een *fime* (Smellingera-Land 102), een vijf, had een breedte van zo'n 80 cm en werd geheel volgestouwd. De lengte varieerde van 50 tot soms 100 el. De hoogte was 1.25 m.

Stond de turf eenmaal in grote stapels, dan werd hij met *riet* (Wilnis) en *ruigt* (Wilnis) beschermd tegen de weersinvloeden, het *afdekken* (Wilnis). Het riet werd tegen de hoop geplaatst en de ruigtbossen erboven op. Boven op de ruigte werden *zoaj* (Wilnis) gelegd, die het geheel nog meer moesten stabiliseren. Meestal werd de turf voor de winter droog. Gebeurde dat niet en begon het intussen te vriezen, dan werd het geheel *smoezen* (Smellingera-Land 103). Deze smoezen zijn geen volwaardige brandstof, de turfmakker zegt ervan “*it lichem is der út*” (de ziel is eruit). Men onderscheidde de *glèdde smoezen* (Smellingera-Land 103), de gladde smoezen, die voor de winter droog waren, en de *rauwe smoezen* (Smellingera-Land 103), die nog nat waren, als de winter inviel, deze werden *klynwiet* (Smellingera-Land 103). In natte zomers werd de turf aan de boven- of buitenkant van het vijf nat. Viel nu de vorst vroeg in, dan bevroor deze turf en werd los en zacht, zodat ze alleen goed was voor aanmaakturf. Deze turf was de *stuiveling* (Stapelkamp 1953, 137), een minderwaardig soort turf en bros van aard. Van zo'n turf werd in Wilnis wel gezegd *de ziel is eruit*, waarbij *ziel* zoveel betekent als de goede brandbaarheid, de vuurkracht. Was de turf klaar voor het vervoer, dan begon men met het *in de schuit dragen* (Wilnis) of *turf sjouwen* (Boekenoogen 1084), waarna de *hokkebaas* (Smellingera-Land 104) de turf verder met het schip vervoerde naar de afnemers.

De *turfkoer* (Smellinger-Land 98) was de turfmand die men bij het verschepen van de turf gebruikte. Als de schipper de mand turf van de drager overnam, riep hij *schrijf* (Wilnis), nadat hij eerst tot tien geteld had. De drager schreef vervolgens op een *schrijfplank* (Wilnis) het aantal manden dat hij had gedragen tot bij het schip. Bij dit "schrijf" roepen door de schipper tekende de drager dit dus aan op een schrijfplank met een schrap. Na 5 strepen was het *faantje* (Wilnis) vol. Voor de definitieve verkoop van de turf werd de turf door de vervener opgeslagen in de *turfschuur* (Wilnis), een groot rechthoekig geval met rieten dak waarvan de plankenwanden retsen hadden om de wind toegang te geven. In Drachten sprak men van de *turfskûrre* (Smellinger-Land 105), deze was niet zo hoog maar wel soms 40 el lang en 10-12 el breed. Er konden wel 1 miljoen turven in. Had men geen turfschuur ter beschikking, dan werd de turf in *hoopsteden* (Smellinger-Land 105) geplaatst, deze hopen turf werden opgehoogd met bonkaarde en turfmoel om wateroverlast te vermijden. De turf in de schuur brengen of in zo'n hoop zetten noemde men het *skueren* (Smellinger-Land 105). Als de turfmakkers aan het laden waren, dan kon het wel eens gebeuren dat de onderste turf in de stapel of otter of vijf nog nat was. De turven werden dan achteruit gesmeten, *opsteale* (Smellinger-Land 105), en deze turven werden *in stael set* (Smellinger-Land 105). Als er een schipper kwam en er moest turf geladen worden, dan kon het gemakkelijk gebeuren, dat de turfmakkers in het land waren. Die moesten dan gewaarschuwd worden: er kwam een witte lap op een keet of er werd een turfmand op een paal gezet (verg. *lavei*), of de schipper legde een turfmand in de mast, dit noemde men *de sjou opsmiten* (Smellinger-Land 105). In Wilnis en wellicht ook elders droeg men bij het opbreken van de baggerturf een *opbrikswant* om zich te beschermen tegen eventuele scherven en glas die in de turf konden zitten. Men droeg slechts één exemplaar.

4. DE BEREIDING VAN BAGGERTURF IN GRONINGEN, DE PEEL, DRENTE EN BELGIË

4.0. algemeen

Dit hoofdstuk zal in grote lijnen parallel lopen met het vorige. Het belangrijkste verschil zit in het feit, dat het om andere gebieden gaat waar gebaggerd werd. Venema noemt zijn artikel als volgt: “Over het maken van bagger en sponturf in lage veenen en van bagger en lange- of steekturf in hoge veenen in de provincie Groningen”. Hij onderscheidt dus duidelijk het maken van bagger in laagveen en het maken van bagger in hoogveen in de provincie Groningen. Misschien zou dan de terminologie van het baggeren in het laagveen in Groningen eerder onder hoofdstuk 3 hebben moeten vallen, maar zoals ik aan het begin van hoofdstuk 3 gezegd heb, mijn verdeling in de hoofdstukken over baggeren berust niet op de tegenstelling laagveen-hoogveen; daarvoor staan deze begrippen in kringen van geografen nog te zeer ter discussie. Nogmaals, ik heb de terminologie van het baggeren in twee groepen ingedeeld op grond van de streek of provincie waar gebaggerd werd. Door deze verdeling komen sommige handelingen en voorwerpen aan de orde die ook al in het vorige hoofdstuk behandeld zijn. Zo worden op grond van deze verdeling in gebieden de gegevens van Venema uit zijn paragraaf “Over het maken van bagger en sponturf in lage veenen” in dit hoofdstuk verwerkt, ofschoon er ook redenen aanwezig zouden zijn om deze Groningse bagger gelijk aan de Hollandse te beschouwen. In feite was de bagger één brij van verschillend gehalte en inhoud die men in grote lijnen op dezelfde manier te lijf ging, of men nu in Holland, Groningen of de Peel woonde. De wezenlijke handelingen waren gelijk, alleen de uitvoering varieerde wel eens.

De man die het baggerwerk verrichtte was *ejne, die baggørn gajt* (Bargero.) of *bageljong* (Klazienaveen). De *baggerman* (Oude Tijd 354) trok het baggerslijk uit de plas en werd daarom ook wel *veentrekker* (Oude Tijd 354) genoemd. In de Peel waren het vooral de boeren en kleingebruikers die op laag gelegen hoogveen gingen baggeren en aan riviertjes bijv. de Aa. Normaal was bij het baggeren de *spitter* (de Monden); spitters stonden met zijn vieren in de veenput. Vanwege het geploeter in het water droeg men een *baggørsbóks* (Liessel) of *baggørbuksa* (Bargero.), een slechte broek, en ook wel *baggørsteevøls* (Bargero.) of *klompléérzø* (Someren), die van onder van hout waren en naar boven toe van leer. Op plaatsen baggerde men *berrøvoets* (Sevenum, Brouwhuis). Meestal had de baggeraar het bovenlijf ontbloot, anders droeg hij een *keel* (Meijel) of *kielø* (Bargero.), een kledingstuk in de regel van blauw linnen gemaakt. In Heusden droeg men een *mæsjestørsø boks*, een manchesterse broek. De man die met de beugel werkte was de *beugelder* (Ter Laan 80). *Tweemanswerk* (Edelman 104) noemde men het baggeren waarbij het baggerveen in een bak werd gekneet en met water vermengd. Deze manier van baggeren stond tegenover het baggeren met de machine. Een *veenploeg* (Oude Tijd 355) bestond uit een veentrekker, een bonker, een trapper, tevens stikker. Voor de baggeraars die in het veen overnachtten, werden *baggørkeetn* (Bargero.) gebouwd of een *schoelplaats* (Ospel).

Gebaggerd werd de *baggørt* (Deurne). Dit is de baggerturf die onderaan in het veen zit en nagenoeg modder is (Meijel). In Venray werd de baggerd uit sloten gegraven. Hanewinkel zegt van deze baggerd (364): “men maakt hier (Someren, H.C.) zeer goeden turf, die men baggerd noemt, omdat hij op dezelfde wijze als in Holland en Friesland wordt gebaggerd”. Van der Steen (40) noemt baggerturf turf uit de kanalen en wijken. In Groningen maakt men, wanneer de lagen voor lange turf of steekturf vergraven zijn, het jaar daarop van de darg of gliede veelal met blauwveen vermengd, de *baggerturf* (Venema 331). Stemfoort (62) noemt *baggelaar* korte turf die in het merendeel der hoge venen

gevonden wordt en de plaatsen waar deze gewonnen wordt zijn dan in de buurt van Appelscha, Haulerwijk, Zevenhuizen, Marum, Midwolde en Dedemsvaart. Een andere benaming voor bagger is de *derrie* (Havermans 1959, 121). Ceyskens (37) zegt, dat deze darie een benaming is voor moerturf met grondpek doormengd, die als brandstof al sinds eeuwen niet meer gebrand wordt. Coveliers (33) geeft dezelfde definitie van darie en maakt melding van darieputten op Schotelven, waar deze grondstof in vroeger eeuwen uit getrokken werd. Weyns (84) noemt de *derrie* (in Oorderen) een turf van slechte kwaliteit, zwavelhoudend. *Moerturf* wordt door Prims (2) geplaatst tegenover *delfturf*. Reeds in de 14e eeuw, zo zegt Prims, sprak men van moerturven (te Antwerpen) en van delfturven (te Gent). Ook *klot* (Havermans 1959, 121) en *moer* (Weyns 84) kunnen synoniem zijn met bagger. De *terdelink* (Prims 3) is ook een Vlaamse baggerturf die te Gent en Kalmthout ook wel *slagturf* wordt genoemd. In Kalmthout is al eeuwen lang gebaggerd, getuige een pastoor Deijnoot, die rond 1700 leefde. Deze pastoor sprak uitsluitend over *laagveenmoer*, welke uit het ven werd gebaggerd (Vorsselmans 11). *Dèring* of *dèrring* is bij De Bo (196) een soort van zwarte turf die in Noord-Vlaanderen uit de aarde gegraven wordt en dient tot brandstof; de dering is niets anders dan verteerd hout dat sedert eeuwen verborgen ligt onder het zand van een overstroming van de zee. Zo moet ook de *bleckelinc* ('s Hertogenbosch R. 1197, folio 288) een baggersoort zijn uit vroeger tijden, gezien de bron uit 1425. Deze bleckelinc wordt in de bron ook genoemd *camptorff*. Enkele andere woordtypen zijn nog *baggərtklōētə* (Sevenum), *zōlte braand* (Ter Laan 128), *bakkerstōrf* (Ter Laan 55) en *kluun* (Halbertsma). *boppegrinzer* (Smellingera-Land 106), letterlijk *bovengrinzer*, was baggerturf uit de hoogvenen. Nog iets over het begrip *derrie*, darg of dary. Zoveel verschillende zelfstandigheden worden als zodanig bestempeld, dat men er geen algemene bepaling van kan geven (Staring 59). In Loosdrecht was de *derrie* bijv. de alleronderste met enige klei vermengde veenlaag, elders bijv. veen dat tot turven ongeschikt was, gewoonlijk echter veen dat onder een kleilaag bedolven was geweest (bijv. de Dollard, Wadden, Zeeland). De *derrie* van Zeeland werd vroeger gebruikt om zout te winnen, vooral de uit zee aangespoelde *derrie* en met zout doortrokken. Door verbranden verwijderde men de veenmassa en spoelde dan het zout uit de as (Staring 59). Ook Keuning (86) kent voor Zuidoost-Drente de darglaag als de onderste laag die een baggerturf oplevert, geschikt voor huisbrandturf. Pipers (177) definieert darg (gew. *derrie*) als een losse veenstof, samengesteld uit overblijfselen van bladeren met takjes en struiken en in de ondergrond nog vastgewortelde rietstengels. Voor Venema (330) bestaat darg hoofdzakelijk uit gras en struikheide. Verder wordt *derrie* of *derring* (N 27, 39f) ook nog uitgelegd als een soort modder in Loon op Zand, Dongen, Roosendaal, Bavel en Gemert. In Drongelen noemt men *derrie* zeer natte grond, in Dinteloord is *derring* moergrond, in Nieuwkuik leemlaag en in Etten en Huibergen rotte grond. In Boekel is *derring* grond zonder stevige onderlaag en komt daar voornamelijk voor in de "beemden". In Vriezenveen wordt uit darg of *derrie* *platturf* bereid (Dagblad van het Oosten 1942) en Van der Steen (40) omschrijft *dergturf* als baggerturf, trapturf, knip. Een zuivere laagveenformatie is de *gliede* (Horch 1922, 9), week veen onder het blauwveen zittend. Het is een sterk vergaan soort eutroof veen (Horch 1942, 43). Als men deze op de gewone wijze steekt en droogt, krijgt men turven die volkomen lijken op steenkolen. Zij vallen echter spoedig uit elkaar. Daarom wordt de *gliede* ook gebaggerd bijv. te Stadskanaal (Top 156), te Hoedmansmeer en Nieuwe Pekela. *Kliet* (Havermans 1959, 121) moet wel hetzelfde zijn als *gliede*. Een bepaald soort *gliede* is de *blauwe gliede* (Venema 330) die als grondstof dient voor baggerturf in hoogveen, ze is van gras en moerasplanten gevormd. Deze blauwe *gliede* vermengt men met de laag erboven, het blauwveen. *Gliedebagel* (Ter Laan 261) eist bij het droogmaken veel zorg, omdat hij brokkelig is. Hij moet half nat opgestapeld worden. Eenmaal droog is hij zwart en zwarte geeft veel hitte. Dat *blauwveen* bestaat uit dopheide en lok (Venema 330).

Maar voordat men turf had, was er de vormeloze massa slijk, de *baggər* (Someren), *baggərsliək* (Meijel), de *modder* (Bargero.), *klain* (Ter Laan 416), *moer* (Leende), de *glibbər* (Ospel), *bras* (Meijel). Stemfoort (65) zegt, dat er *veen-zandzoden* werden aangevoerd in de putten, waar het bleef rotten tot het jaar daarop met de klijn. Soms werd deze substantie nog vermengd met bolster en dan werd dit alles klein gemaakt om te dienen tot turfspecie. In het geval dat specie vast was overgebleven, sprak Stemfoort (121) van *onvergraven klijn*. *Klien* (Ter Laan 420) is een beste soort laagveen uit de onderste laag. *Barde* (Bergsma 29) is een zware harde baggerturf uit de Oostermoersche venen, terwijl Stemfoort (55) *ondergraven turf* als zware turf betitelt. Een ander soort baggerturf was de *sponturf*, deze werd uitgegraven met een *spont* (Blink 1917, 43). Ter Laan (949) noemt deze sponturf de kleinste en hardste soort van baggerturf. Synoniem met sponturf zijn nog *korte turf* en *harde turf* (Blink 1917, 43). De korte turf moet klein van vorm gemaakt worden, omdat hij anders niet goed kan drogen, de kleur ervan loopt van donkerbruin tot zwart. De harde turf wordt zo genoemd, omdat hij hard en brokkelig van natuur is.

Het veen onder water, wanneer het niet vooraf in de baggerput is geworpen, is het *vaste veen* (Venema 322). Een kleine plek met diep veen op de heide is een *kliendobbbe* (Ter Laan 169) of een *venkə* (Ospel). De *baggerput* (Venema 321) of *veenput* (Venema 321) of *pet* (Schönfeld 51) is een deel van de vroegere veengrond dat reeds verbaggerd is. Hierin laat men in het najaar van de veenwallen stukken veengrond loodrecht naar beneden vallen. Na uitbaggering ontstaat er een baggerplas, het *bagelgat* (Ter Laan 52). In het lage veen vindt men *kienhout* (Staring 192), het komt voor van eik, els, berk, wilg en es. Geen dennen. Een smalle strook land, overgebleven tussen twee baggerplassen, is de *straag* (Ter Laan 984), *boord* (Ospel) of *ruggen* (Bargero.). Op de heide werd voor het baggerslijk een plek mooi glad afgemaaid, het *légvèltjə* (Deurne), *setvelt* (Bargero.) of *baggəlveld* (Klazienaveen). Hier moest het slijk verder klein gemaakt worden en verwerkt. Men sprak ook wel van de *baggərtköl* (Bakel) of *baggərbat* (Meijel). Deze *stortplats* was in Brouwhuis 4 m breed en 10 m lang. In Bargeroosterveld was de plaats waar het baggerslijk kapot gemaakt werd de *baggərbak*. De *leGGə* (de Monden) is het stuk tussen de baggerschotten dat vol moest met slijk. Soms moest men het gras afmaaien, de *zooj afzittə* (Deurne) om een mooi legveld te krijgen voor het baggerslijk.

Het baggeren gebeurde op verschillende manieren. Soms bereidde men de veenspecie in de put, waaruit ze naar het zetveld werd gebracht, soms werd naast de kuil waaruit men bagger wil graven een vierkante bak geplaatst waarin het slijk geworpen werd. Een paar methodes wil ik hier naast elkaar zetten. Venema (322) omschrijft het baggeren kort als volgt: "In het voorjaar, te beginnen in de eerste week van april, maar hoe koud het ook wezen mag, voor de 10 april, en te eindigen vóór de 10 juni, omdat men onzeker is of na dien tijd de bagger droog wordt, neemt het baggeren een aanvang, dat is het naar boven water halen van de veenspecie door de leikbeugel en ze in een baggerpraam of baggerbak werpen." Hoe het er in Noordwest-Overijssel aan toeging in de baggerij vertelt ons de heer J. Huisman uit St. Jansklooster (Tubantia 1976): "Toen ik een jaar of zestien was ging ik mee naar het veld om turf te maken. Eerst werkte ik hier in de buurt, in de Heven, Hevenbroek, Stobbekamp. Later gingen we ook wel naar Wetering en naar de Koekoekspolder bij Grafhorst. Als we daar werkten waren we de hele week van huis en woonden dan in de *veentent* of *turfmakerstent*. Maandagsmorgens gingen we naar het werk en zaterdag kwamen we weer thuis. De veentent was een houten schuur. Soms maar klein, voor twee of vier personen. Er waren ook grotere, ongeveer 8 bij 20 meter. Hier verbleven soms wel 40 man." Er werd gewerkt van 's morgens vijf tot 's avonds zes uur.

In Leende baggerde men vooral in de Heg en in de Goorsche (Iven 103). Het *baggeren* hier ging als volgt: de vegetatielaag werd verwijderd en in de aangrenzende plas gegooid.

Mèn stak of schepte veen en modder in een omwald gedeelte. Kluiten werden kort gemaakt. Door vermenging met water en door aantrappen werd een egale puddingachtige massa verkregen die enkele dagen lang met water werd begoten om krimpscheuren te voorkomen. Met het baggermes werden na enkele dagen de turfblokjes gesneden. Ook werd de moer of bagger wel uit de plas geschept en met een schuit naar de kant gebracht. Na enkele weken stapelde men de aangedroogde klot luchtig op in halvemaan- of torenvormige stapeltjes. Het baggeren gebeurde in Leende in de zomer, vóór de graanoogst. De jongste putten en baggerplassen dateren uit de periode 1940-1945.

In Linkhout (België) gebeurde het *turven* op slechts enkele plaatsen. Onder turven moeten we hier baggeren verstaan. De zwarte brij werd uitgespreid, nadat men de graszoden verwijderd had en de turf had gevonden. Alleen bepaalde mensen die deze gronden precies kenden, gingen turf steken, omdat het veel te gevaarlijk was voor de putten die verraderlijk waren. Deze zwarte brij werd goed overgoten met aarde, dan werden met een hark van 3 tanden, de *grutsæl* strepen getrokken door de turf. Men liet dit alles drogen een dagje en 's anderendaags werden de aldus verkregen vierkante of rechthoekige turfblokken tegen elkaar rechtgezet om ze nog beter te doen drogen; vervolgens konden ze naar de hoeve gebracht worden (N 27,1).

In Hechtel werd voor het baggeren de graslaag afgestoken, ook de bouwlaag werd verwijderd. Daarnaast maakte men een plek gereed van ongeveer één are door deze van gras te zuiveren. Vervolgens groef men een kuil van 4 m lengte en 1 m breedte. De moer werd op het vooraf klaargemaakte plaatsje geworpen, het geheel werd gespreid op ongeveer een dikte van 20 cm. Daarna begon men deze hoop op blote voeten met de riek stuk te slaan. Met een *turfspen* (met een steel van $\pm$ 4 m, zodat ze er aan weerszijden langs kunnen) werd na wat drogen het slijk in stroken gesneden van 15 cm breed, vervolgens ook dwars 20 cm breed. Zo gesneden laat men het slijk een nacht drogen. De versneden stukken werden in hopen van 7 geplaatst (N 27,1). Op een dergelijke wijze werd er ook zo gebaggerd in Beverlo (N 27,1). De bovenste grond werd afgeschept totdat men de turfhoog bereikte. Met deze grond werd gewoonlijk het turfgat van het vorig jaar gevuld. Daarna werd de turf uitgeschept en in een laag van 30 cm dikte uitgespreid over een oppervlakte van 3 tot 5 are. Op die laag turf werd water gegoten. Met een schop of met de voeten werd dan de turf klein gemaakt, soms reed men er ook door met paard en eg. Daarna werd de brij omgeploegd en, terwijl de voerman ploegde, werd er in de voor water gesprenkeld met een houten schop. Als de oppervlakte omgeploegd was, werd er opnieuw geëgd. Dit gebeurde driemaal totdat de turf goed nat en klein was. Vervolgens werd de turf *afgeschreven*: met een lange stok werden er blokjes van 20 tot 30 cm breed en 18 tot 19 cm dik afgetekend. Na $\pm$ 14 dagen werden deze blokjes tegen elkaar gezet om te drogen gedurende een maand. Dan werden de blokjes in mijten, *törräfvéjra's*, gezet. Dat zijn ronde, holle hopen.

Wat het baggeren in Drente betreft lezen we bij Edelman (103): "Het voor baggerturf bestemde veen, dat in smallere putten gewonnen wordt dan de lange turf, wordt in een houten bak op den oever geworpen, daarin met een soort krabber fijn geslagen en met de voeten getrapt, dan gemengd met water, dat uit den baggerput wordt geschept en als men de massa tot een dikke pap heeft gemaakt, komt de spitter uit den put, om zijn kameraad, den menger, te helpen de bak leeg te scheppen. De massa drijft dan over het veen en wordt door zijdelings opgestelde planken belet om ver weg te drijven."

Een algemene omschrijving van het baggeren geeft Vliebergh (74) nog: "Nadat de eerste turfslagen uitgegraven zijn schiet de grond onder water; dan heeft men eene soort bruin zwart slijk, natte turf, het moer dat uitgebaggerd wordt en op de nabijliggende hei of weide wordt uitgespreid om te drogen. De gestijfde moer wordt in klonten opeen gestapeld en alzoo gedroogd totdat hij in de schuur wordt geborgen."

Met deze beschrijvingen van het baggeren ben ik soms al vooruitgelopen op handelwijzen en zaken die nog ter sprake moeten komen, maar het leek mij nuttig een paar methodes in een wat globaal verband alvast bij elkaar te plaatsen, voordat ik de bijzondere handelingen ga uitdiepen. Met bovengegeven beschrijvingen zijn de wezenlijke handelingen van het baggeren wel al gegeven, maar de nuances komen nog ter sprake.

Naast *baggeren* sprak men ook van *baggərt maokə* (Deurne), het *bagbaggərn* (Bargero.), *baggərt schietə* (Brouwhuis), *klotslaon* (Volkel), *op tafel baggeren* (Bargero.). Het *op tòðfəl baggərn* (Bargero.) vereiste een speciale techniek, die ter plaatse alleen door de firma Scholten toegepast werd. Stemfoort (66) spreekt van *korteturfmakerij*. Voor de plaatsen Meterik, Wanroy en Griendtsveen heb ik opgegeven gekregen, dat het daar nooit gedaan werd. De oudste wijze van bewerking van het laagveen bestaat daarin, dat de veenstof met een spit uit de bodem wordt gedolven. Een geoefend spitter kan het veen wel tot 2 1/2 m diepte van onder de waterspiegel halen (Blink 1917, 43).

Ongeveer gelijk aan het baggerturf maken stond het bereiden van *sponturf* (Venema 329). Eveneens werd als bij het maken van bagger het getrokken, gegraven of geleikd veen in de sponturfbak of praam geworpen, met water aangemengd en met de klauw fijn gemaakt. Daarna werd de veenbrij ter breedte van 6 meter op de wal geworpen, waarop men eerst kleine russen had gelegd. De veensprei gaf men een dikte van 43 cm.

Een omschrijving voor het turf maken met de mengbak was *in de mengbak gaan* (Blink 1917, 43) of *naar den bak gaan* (Pipers 77). Een *bak hebben* (Pipers 77) stond gelijk met werk bij een veenbaas hebben. Om het slijk op de kant te krijgen of in de bak moest men *beugələ* (Deurne), *schieten* (Brouwhuis) of *laaiken* (Van Ankum 376). Het *feen pailən* (de Monden) deed men om te zien, hoe dik de laag modder bij het baggeren moest worden. De put waar het veen uitgehaald was noemde men de *bagelput* (Ter Laan 52), een *bagelgat* was een baggerplas van grotere oppervlakte dan de bagelput. Na het beugelen of trekken van het slijk werd het slijk uitgespreid op een ligveld, het *nərskiētə van də baggərt* (Bakel), de *baggərt ópstôetə* (Meijel), het slijk *in də rimməl giətə* (Deurne). De *rimmel* was een vaste wal van een halve meter breedte, waarop men stond bij het baggeren. Eenmaal op de vaste kant moest het slijk iedere dag begoten worden met water, het *baggərt giētə* (Brouwhuis), waarvoor sleuven gemaakt werden in het slijk, het *sleupə maakə* (Brouwhuis). Soms werd bij dit werk een korte kar gebruikt, die dan werd volgegooid met moerslijk, het *vólsjiētə van də karbak* (Meijel). In Ospel werd er bij het baggeren een *schuut* gebruikt waarop het slijk geworpen werd. Om deze schuit vanuit de baggerkuil naar het ligveld te vervoeren werd een *schuutgank* (Ospel), een sloot, door de baggeraar gemaakt.

Het meest geijkte gereedschap om het slijk vanuit het water omhoog te halen was wel de *baggerbeugel* (Ospel, Liessel), *bòggərzòk* (Retie), *baggernet* (Stemfoort 65). Wanneer het veen niet zo diep zat of niet zo diep in het water lag, kon men soms nog het veenslijk met de schop omhoog halen, maar zat het veen dieper, dan gebruikte men deze baggerbeugels om het veen op te halen. Men sprak ook van de *nitrink* (Meijel). Deze netring werd lang niet altijd met ieders goedvinden gebruikt, omdat het werken ermee behoorlijk in het landschap kon ingrijpen en ook de veengrond behoorlijk kon beschadigen. Al was men vroeger misschien minder milieubewust dan tegenwoordig, toch werden er wel beperkende bepalingen ingesteld ten aanzien van gereedschap of methode van werken, wanneer men vond dat het te ver ging. Creemers (101) beschrijft, hoe in 1842 de 11e juni de burgemeester van Kessenich de gemeentebesturen van Stramproy, Hunsel en Neeritter verwittigde, dat "eenige bewoners van het gehucht Winkel (onder Molenbeersel) in plaats van hunnen turf in het broek te bereiden, het slijk op hunnen eigendom voerden, de heuvelen, die tot droogplaatsen moesten dienen, uitturfd en zich daartoe van de netring bedienden - een werktuig waardoor, naar veeler inzien, de veengrond beschadigd werd." In het noorden sprak men van een *laaikbeugel* (Bargero.). Het principe van zo'n

baggerbeugel was een ijzeren boog met een schepnet, bevestigd aan een lange steel (Ter Laan 80). Weyns (85) omschrijft de *moerbeugel* (Meer) als een ijzeren scheplepel met een bodem van geknoopt koord en met een lange (5 m en meer) steel in het ijzeren huis. Volgens Venema (322) heeft de leikbeugel in de breedte een doorsnede van 44 cm, in de hoogte van 37 cm. Het *net* is van *hennipgazen* van 3 mm doorsnede vervaardigd. Het bestaat uit 3-draads dubbel getwijnd garen. De mazen hebben een zijde van 10 mm. Voor dezelfde handeling van het omhoog halen van het veen werd in Bakel een *riek* gebruikt; deze kon men alleen gebruiken, als het water niet diep stond. De *sloothauw* (Ter Laan 296), een lange steel met ijzeren schep, en de *klaauw* (Ter Laan 415) werden ook hiervoor gebruikt. Voor het meer oppervlakkige veenslijk werd in Deurne de *stróntscluppər* gehanteerd. Een dergelijk apparaat was het *hoosvat* (Stemfoort 68), een houten schop waarmee de brij uit de bak werd genomen en op het zetveld werd gespreid. Voor dat spreiden, en niet zozeer meer voor het ophalen van het slijk, kende men de *baggərsjup* (Neerkant), *baggərschöppə* (Bargero.) of de *bats* (Deurne). Goossenaerts (61) noemt de *bagger* een houten emmer, zoals een putemmer, vast aan een steel bevestigd om dunne, natte moer onder uit de kuil te halen. Dus men ziet, dat de gebruiksmogelijkheden van beugel en schop niet scherp te trekken zijn. Het hing er vanaf, wie zo'n apparaat nodig had en waar hij was. Op de ene plaats hoefde de baggeraar maar wat aan de oppervlakte te scheppen, in een ander geval moest hij het slijk diep uit het water halen. Voor het afsteken van veen boven water, zodat het erna in het water kon vallen, gebruikte men een *gewone ijeren schop* (Venema 321), voor het steken onder water was beter geschikt een *houten slatschop* (Venema 321). Tot slot nog een laatste apparaat om veenspecie op te halen: de *loet* (Ter Laan 521). Dit was een smal schoffeltje met een ± 11 voet lange steel en een handvat.

De uitgegraven veenspecie werd, en dat gebeurde met name in het noorden, in een bak geworpen, de *baggerbak* (Venema 322) of *mengbak* (Blink 1917, 43). De baggerbak was ongeveer 2.8 m lang en breed en 0.3 m diep. Aan de zijde van het spreiveld waarop de veenbrij geworpen werd, was hij schuins. In de mengbak werkte de turfmaker met zijn schop water en veen door elkaar. Men kende ook *schottə* (Someren) of *baggəlschotn* (Klazienaveen), de planken die het baggerslijk moesten vasthouden. In de Monden werd de modder ± 45 cm hoog er tussen gebracht. De *bakstikkə* (Klazienaveen) of *bakpikke* (Ter Laan 55) was een puntig paaltje dat in de grond geslagen werd om de schotten vast te zetten. Met een *bakhoak* (Ter Laan 54), een ijzeren haak met handvat, werd de baggerbak vertrokken. Reeds vermeldde ik het gebruik van een schuit bij het baggeren in Ospel bijv.; ook Venema (322) maakt melding van een scheepje bij het baggeren gebruikt. Het is de *baggerpraam*, die met specie gevuld wordt en een inhoud heeft van 6 of 7 m³. Voor zo'n zelfde opslagfunctie had men de boerenkar met draaibare bak, de *kórtə kiepkaar* (Meijel), *slagkaar* (Someren), *erdkaar* (Volkel) of *wupkoarə* (Schuringa 64). De specie werd op de *karbak* (Meijel) geworpen. Via *gəhengə* (Meijel), twee scharnieren, kon het *aachtərstə sjót* (Meijel) omhoog draaien. Door de sluitpin, de *slutjpeen* (Meijel), die in het midden van het achterste schot zat, omhoog te trekken kon men het baggerslijk ergens op de heide neer laten schieten. Aan de kar zat ook nog het *veurstə sjót* (Meijel). In een heel enkel geval gebruikte men in plaats van zo'n kar of praam een kruiwagen (Neerkant, Sevenum).

4.1. hakken van de bagger

Naast de naamloze kleingebruiker die ging baggeren kende men bij het fijn maken van het slijk op de kant of in de bak de *bonker* (Oude Tijd 354; Pipers 133). Hij vermengde het slijk ook met water.

Als de *veenbrij* (Venema 322) eenmaal op de kant lag, dan moest hij nog verder bewerkt

worden. Als eerste ging men het slijk gelijk maken en fijn hakken, het *hakkə* (Deurne), *baggərt kort maakə* (Bakel), *baggərt ondərén wéérəkə* (Neerkant) of *slatten* (Stemfoort 68). Men sprak ook wel van *baggerd mengen* (Weyns 85). Over dit mengen zegt Venema (322): “De veenspecie wordt met water tot een brij vermengd. Graaft men het veen, of trekt men het met den *trekbeugel* van het vaste veen onder water op, of wordt het in het najaar in de veenput geworpen veen door de *leikbeugel* in de baggerpraam of in de baggerbak geworpen, in elk geval wordt er water bijgedaan.” Het hakken vond soms ook plaats in de kuil waaruit het slijk gehaald werd. Was het slijk gehakt en kon men het ofwel vervoeren naar het ligveld of verder bewerken op het veld waar het gehakt was, dan was het baggerslijk *bouwklaor* (Meijel). In de Monden wachtte men met verdere bewerking tot de modder *bóówn bəstieft was*. In Brouwhuis sprak men van het *gəsnèèjt liggə van də baggərt*, maar eigenlijk was het slijk dan ook al gesneden en dus een fase verder in de bewerking.

Het vergraven veen, het was meer slijk, werd in de *baggərbak* (Bargero.) gedeponeerd. Vaak had men er een schuit of een bak bij liggen waar men meteen het slijk in kon schieten, de *baggərschūūt* (Ospel). In Ospel was deze schuit zo'n 3 m lang en ongeveer 1 m breed. In Meijel werd zo'n *sjutjə* slechts in die gevallen gebruikt, wanneer er sloten of kanaaltjes lagen, die het mogelijk maakten om het slijk naar het ligveld te vervoeren. In Roosendaal stond de bak op een *vlot*. Ook te Liessel kende men zo'n vlot. Met de *baggərschuppə* (Bargero.) of *baggərbats* (Ospel) werd de natte bagger doorgeroerd, dit was een houten schop. Om water over de specie te brengen had men een *emmer met steel* (Venema 322) of *busselschop* (Venema 322).

Om het baggerslijk fijn kapot te hakken had men verschillend gereedschap. Boeren gebruikten daarvoor zowel de hooivork als de riek als de mesthaak. Venema (322) kent de *klouw*, een soort hark met vier tanden van ijzer en een houten steel, die de specie zeer fijn verdeelt en ze dooreen werkt. In de Peel was het de *haok* (Bakel, Venray), die de stukken veen kapot moest hakken. Bij zo'n *baggerhak* (Meijel) zit het blad gebogen aan de steel bevestigd en het loopt spits toe (N 18,38). Een soort hark om het slijk fijn te maken was de *klauw* (Bergsma 24). Hiermee werd het veen fijn verdeeld en van hout ontdaan, waarna de veenbrij op de dalgrond geworpen werd, die vooraf gezuiverd was van heide en russen (Top 157). In Deurne en Leende gebruikte men nog de *krəbbər* om de kluiten kort te maken, in Bargeroosterveld kende deze *krabber* vier pinnen. Voor sponturfbereiding kende men de *doorhaler trekklauw* (Venema 329). Bij deze klauw zijn de gebogen pennen voor de verdeling overdwers 10, in de lengte 12 cm van elkaar verwijderd.

Een stok, het *dagpeil* (Venema 323), waarin terzijde een daaruitstekend ijzertje was geslagen dat van het ondervlak van de stok 33 1/2 cm was verwijderd, was nodig voor het onderzoek of de veensprei over een dikte van 33 1/2 cm de wal bedekte. Daarnaast kende men ook een *nachtpeil* (Stemfoort 68), een soort peilstok die in de spreij bagger werd opgericht om daarmee waar te nemen hoeveel de veenstof in één nacht was gezakt. Wanneer dit niet meer was dan 1 à 2 duim in één nacht, dan was de brij goed gemengd.

4.2. treden of trappen van het baggerslijk en het verdelen

Het op het veld uitgespreide baggerslijk werd na het gelijk maken getrapt door de *trapper* (Liessel), *baggərtroppər* (Bargero.) of *tripper* (Klazienaveen). Vaker waren het ook *trapsters* (Oude Tijd 354) die dit werk deden. Deze trappers of *intrappers* (Albertinus 69) traptten het water uit de op de kant gestorte bagger. In de Monden noemde men ze de *drèùchmòòkərs*, die dit trappen nog deden in de baggerbak. Degene die vervolgens na het trappen de turf verdeelde en er de vorm aan gaf was de *turfstikker* (Oude Tijd 354) of de *riemer* (Oude Tijd 354).

Getrapt werd de uitgespreide oppervlakte baggerslijk, het *bét* (Deurne), *baggærtbét* (Bakel), *sprééj* (Meijel), *paant* (Klazienaveen), *baggerveld* (Bargero.). Deze spreij kon in Meijel variëren van 10-30 m lengte. De dikte kon verschillen al naar gelang er sponturf of baggelaar gemaakt werd (Stemfoort 68). Voor sponturf was de spreij 13-16 duimen dik, voor baggelaar 10-13 duimen. Edelman (104) noemt voor een ligveld van baggerslijk een breedte van 20-25 m bij het baggeren met de hand. Weyns (86) zegt, dat in Meerle aan deze moerbrij een rechthoekige vorm werd gegeven in een vierkant van 2 à 2.5 m zijde. In Meer spreidde men telkens vier kruiwagens bagger uit. De laag heet *moerspreij* (Meer), zij was één slagroede breed, in sommige gevallen twee slagroeden. Een slagroede was te Meer ongeveer twee meter lang. Over de veenspreij van bagger zegt Venema (322): “Men geeft de veenspreij in het begin van het baggeren 31 centimeter dikte, later 28 centimeter. De spreij heeft hier niet zo als in de lage veenen een gelijke breedte, omdat de oppervlakte van den zandbodem, waarop de darg of gliede rusten, altijd golvend ligt, waardoor veroorzaakt wordt dat het veen een ongelijke dikte heeft. Op de plaatsen waar het veen het diepst zit, bereikt de veenspreij wel eens de breedte van 12 meters.”

Was het baggerslijk gesneden en had het enige dagen gedroogd, dan kon het spul nog wel eens dichtdrijven door een regen- of onweersbui: men sprak dan van *deechtgedrivvø baggært* (Meijel) of *anien gækréptø baggært* (Sevenum). “De bagger is *dichtslemp*”, zei men in Klazienaveen. Om te voorkomen dat bij het drogen de brij zich verenigde met de grond legde men eerst op het *spreiveld* (Venema 322), het veld waarop de veenbrij geworpen werd, russen en kort riet.

Alvorens men met het trappen kon beginnen, moest men de brij goed op de kant hebben liggen. Dit *op de wal werpen van de brij* (Venema 322) gebeurde in Groningen als volgt: met de busselschop werd de brij op de wal in de bak geworpen, ter breedte van ongeveer 6 meter en overal ter dikte van 33 1/2 cm als men in het voorjaar met het baggeren begon, van 27 cm als het in het begin van juni was, omdat men dan minder zeker was dat dikkere turf droog zou worden. Aan de kanten van de veenspreij gaf men een helling van 45-60° door ze met de achterzijde van een ijzeren schop vlak te slaan. De baggerbak werd, als tegen hem de veenspreij tot 6 meter breedte en tot 33 1/2 cm dikte was gebracht, telkens verplaatst.

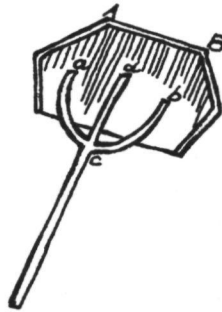
Na een paar dagen drogen van het slijk begon men de bagger te *trappø* (Deurne), *trapm* (Bargero.) of te *trééjø* (Meijel). Hiervoor droeg men aparte klompen of had men plankjes onder de voeten, maar hierop kom ik nog terug. De veengrond diende men geheel en al vast en gelijk te trappen. Men begon echter nog niet met het trappen, voordat de specie tot op een dikte van 22 1/2 cm of tot ongeveer 2/3 der dikte die zij eerder bezat, was ingekrompen (Venema 323). De eerste morgen trad men de spreij in de lengte, de tweede morgen eveneens, en omdat er tussen de trapborden kleine smalle strepen iets hoger waren gebleven dan waar de trapborden het veen naar beneden hadden gedrukt, werd op dezelfde dag of op de morgen van de derde dag het veen overdwars getreden. Had het geregend en was daardoor de veenspreij van boven nat, dan moest men niet treden, omdat het veen dan, ondanks het pek aan de trapborden, aan deze borden bleef plakken (Venema 324). Edelman (104) motiveert dit trappen als volgt: “Zodra de modder geregeld over het veld verspreid ligt, heeft de verdamping van het water plaats. Bij een behoorlijke droogte zou de modder reeds op den tweeden of derden dag scheuren vertoonen en om dit te voorkomen, wordt deze modder getrapt. Arbeiders, met klompen aan hun voeten, waaronder vierkante plankjes zijn geslagen van ongeveer 25 cm in het vierkant, trappen geregeld op den modder voort, die hierdoor een paar cm lager wordt.” In de Monden en Klazienaveen sprak men van *dómpm*, hetgeen gebeurde, als de baggermodderlaag van boven stijf was geworden, en wat bedoeld was om de laag in elkaar te drukken. Na het dompen kreeg men grotere plankjes onder de voeten, zodat de baggerlaag mooi vlak

werd, dit was het *òftrapm* (de Monden), en dat zou de tweede fase genoemd kunnen worden bij het bewerken van de baggerlaag. Als dezelfde handeling als het trappen moet men beschouwen het *ènstampə van də baggərt* (Meijel) met heizicht en stamper, het *klot aontréejə* (Volkel), het *aanstampə* (Bargero.). In Venray zei men *pletsen* en dat gebeurde daar met de bats. Door het stampen kwam het baggerslijk vast te zitten, het *vaast kómmə zittə van də baggərt* (Meijel). Tegelijk met het trappen en stampen goot men water over de spreij om het geheel wat plooibaar te houden en uiteindelijk ging men het slijk mooi gelijk maken, *sleechtə* (Deurne), *utjər én dōē* (Meijel), *opjaogən* (de Monden), *klot spraajə* (Volkel). In Brouwhuis zei men dan: “*Er is schön bet gəmak*”. Dit slechten van het slijk gebeurde ook als de laag veen pas was uitgespreid over het ligveld.

Als de veenlaag door droging en trappen voldoende vastheid verkregen had, werd de veenspreij verdeeld in banen, men ging de bagger in turfvorm snijden, het *baggərt snéejə* (Bakel), het *baagəlsniedn* (Klazienaveen), *klot snéjə* (Volkel), *òfschūūwm* (de Monden) en *greven* (Kalmthout). Een methode van snijden is: met een hark kruislings over de veenlaag trekken en zo de oppervlakte in vierkanten indelen van 13 cm. Langs de aldus gevormde lijnen wordt de veenlaag geheel doorstoken en in vierkante blokken verdeeld (Blink 1917, 43). Top (157) beschrijft het baggersnijden als volgt: met een soort hark trekt men evenwijdig rechte lijnen over de massa en snijdt deze weer rechthoekig door andere, zodat er regelmatige vierkanten ontstaan. Met een steekijzer steekt men langs die lijnen tot op het grondvlak van het ligveld, en zo vormt men blokken die later nog weer in vieren verdeeld worden. De turven blijven nog enige tijd liggen, om ze bloot te stellen aan de invloed van zon en wind. In Volkel ging men de klot snijden in het voorjaar, nadat hij een driekwart jaar tevoren kort gemaakt was op het ligveld. Edelman (104) laat het snijden aldus in zijn werk gaan: “Op den volgenden dag (dit is de dag na het trappen, H.C.) worden er reeds rechtlijnige sneden door getrokken met een groot mes dat, van een handvat en steel voorzien, door de baggersnijder wordt gehanteerd. Weer een dag later worden ook sneden in andere richting aangebracht, zoodat men nu vierkante blokken krijgt van ongeveer 50x50 cm. Maar ook die blokken zouden nog scheuren, indien er niet voor gezorgd werd. Dus worden die blokken één of twee dagen later alweer doorgesneden. Zoo gaat men bij felle droogte dagelijks, bij minder felle droogte om den anderen dag door met snijden, net zoolang tot er baggerturfjes gevormd zijn van de juiste grootte.” In Roosendaal (N 27, bijvoeg.) werd de klot *gəgrèèft*, dat was met een greef de klot in vierkante klotten iets langer dan breed snijden. In Meer (Weyns 86) werd met de slagroei gewerkt: alle 20 cm in de richting van de groeiende moerspreij werd er geslagen, dan ongeveer alle 10 cm in de andere richting. Op de plaats van de indrukken die door het slaan ontstonden kwam er een kloof in de baggerd tijdens het drogen en zo was de moerspreij vanzelf in turfklompen verdeeld. Het *verdelen in de lengte* van de spreij gebeurde in Groningen als volgt (Venema 325): men spande een lijn uit, trapte de lijn in de veenspreij, zodat zij een *spoor* (Venema 324) achterliet en stak vervolgens met het baggerijzer de veenspreij op dit spoor door. Met de klauw werd in de lengte getrokken, waardoor er strepen ontstonden op de veenspreij, langs welke men met het baggerijzer stak. De trekklauw had hier de pennen niet 19 cm maar 21.5 cm van elkaar verwijderd. 19 cm van elkaar stonden de pennen bij het trekken van sporen in de breedte. Het *verdelen overdwers*, in de breedte (Venema 325), geschiedde niet op dezelfde dag als het verdelen in de lengte. De verdeling in de lengte vond 1 of 2 dagen later plaats dan overdwers, opdat de kanten der turven eerst konden bekorsten. De veenspreij werd zo in de lengte en in de breedte in blokken verdeeld. Elk *blok* (Venema 326) had een breedte van 21.5 cm en een lengte van 19 cm. Om uit deze blokken de baggerturven te maken verdeelde men op het oog elk blok in drie ongeveer gelijke delen met het baggerijzer, dit was het *baggersteken* (Venema 326). Dit geschiedde 4 of 5 dagen, nadat men de veenspreij in de lengte had gesneden. In Meijel werd het baggerslijk in *baanə* gesneden van 25 cm breedte, de dikte

was ongeveer 15 cm. Voorafgaand aan het verdelen van de specie ontstonden er fijne *scheurtjes* (Venema 324) in het veen na het treden en enige tijd liggen, dit noemde men het *knitteren* (Venema 324). Het kon ook zijn, dat bij felle zonneschijn de drogende spreij ging scheuren; Stemfoort (69) noemt dit het *barsten* van de spreij. Men beschermde de laag veen hiertoe met riet.

Als de veenspecie op de wal geworpen was, was het moeilijk die spreij de vereiste breedte te geven. Om nu deze spreij de breedte van 6 meter te geven gebruikte men in Groningen de *overhaler* (Venema 323). Deze was geheel van hout vervaardigd. De baggeraar plaatste zich achter de veenspreij en trok de veenspecie naar zich toe of hij nam met lange laarzen om de benen, die de baggeraar in de regel draagt, in de veenspreij plaats om de specie door middel van deze overhaler een gelijke dikte te geven. Het houten bord van de overhaler *AB* (zie tekening 1) was benedenwaarts met een scherpe hoek die niet veel van een rechte afweek, aan de houten steel verbonden. Een gebogen stok, liefst van eikenhout, was bij *a* en *b* aan het bord, bij *c* aan de steel bevestigd, om het bord *AB* te beletten zich om het einde van de steel heen en weer te bewegen, waardoor de verbinding bij *d* zou worden verbroken. In Deurne had men voor dit werk een *krebbær*. Ook de *busselschop* (Venema 332) gebruikte men om te egaliseren. Volgens Venema zou het verschil tussen overhaler en busselschop bij het werken zijn, dat men met de overhaler de lichtste specie meer zou meenemen dan de zwaarste en er zouden dan twee soorten bagger komen. Met de busselschop zou men nu juist één spreij van gelijke dikte krijgen.

Tek. 1. Overhaler

In de eerste fase van het bewerken van de baggermodder droegen de droogmakers houten plankjes onder de voeten, de z.g. *tripm* (de Monden). Deze dienden om de uitgespreide laag veen egaal te treden. Wanneer er paarden in het veen werkzaam waren, hadden deze ook *tripm* (Ter Laan 1058) aan. Deze trapborden waren van hout vervaardigd en van onderen met een laag *pik* (Venema 323) bedekt om te voorkomen dat de veenspecie zich bij het trappen zou vastzetten aan de onderzijde van het trapbord. In Meijel en Neerkant sprak men van *tripkloompə*, dat waren eigenlijk klompen die onder vierkantig verbreed waren tot 10 à 12 cm. In Brouwhuis kende men de *moerkloompə*, grote klompen zonder hakken, in Asten de *pilblök* en in Ospel had men de *bag-gærplenskəs*. Of het nu klompen, borden of plankjes waren, steeds moesten die verhinderen, dat de drager in het zachte veen zou wegzakken. Top (157) noemt nog als variant van de trippen laarzen die voorzien zijn van trippen.

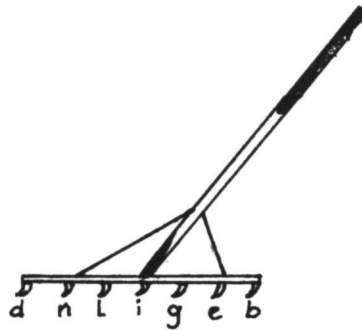
De trapper had bij het trappen van het baggerslijk tot steun een stok van ongeveer een meter lang, met onder een rond plankje en een handvat er boven op, de *kruk* (Ter Laan 474) geheten. De trapper droeg in beide handen een kruk. Ze werden ook genoemd de *bag-gærstokkə* (Bargero.) of *polsjes* (Klazienaveen). De krukken waren vooral bedoeld om

de treder een vaste stand te geven en het gewicht van zijn lichaam op 4 in plaats van op 2 vlakken te doen rusten. Ze waren van hout vervaardigd en aan de onderzijde ook van pek voorzien om het vastplakken van het veen te voorkomen (Venema 324).

Om te verhinderen dat het over het land gespreide baggerslijk wegstroomde had men planken, de *schòtn* (Bargero.), die met *bakpikn* (Ter Laan 886) werden vastgezet. Soms had men een *shotbred* (Stemfoort 24), een houten vlak, waarop de turf geworpen werd; dit lag op het bovenveen. Bij het egaliseren en het aanstampen van het slijk gebruikte men in Meijel een *stempər*, een blok hout met houten steel. In Brouwhuis had men voor dit stampen het *pilzaajskə* of de *hajtzeecht*. Met de *schepemmer* (Klazienaveen) bracht men water over het baggerslijk, de *stróntschuppər* (Bakel, Deurne) kon daar ook goed voor dienen. Venema (331) spreekt in dit verband eenvoudig van een *emmer met steel*.

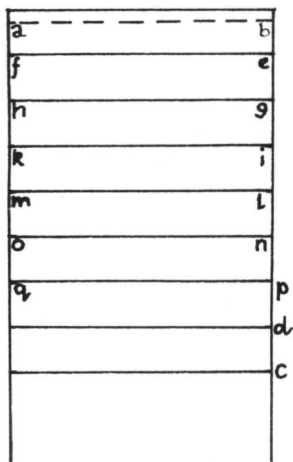
Bij het treden van het slijk mat de veenarbeider de bezakking van het slijk met een afzonderlijk stok, het *morgenpeil* (Venema 323). Dit was een stokje waaraan op een bepaalde hoogte een ijzertje was bevestigd. De afstand van het ijzertje tot aan het ondervlak noemde men het morgenpeil en deze kon zijn 22.5 cm. De baggermaker steekt deze stok door de veenspecie heen, tot aan de onderliggende grond, en komt het ijzertje juist of ongeveer met de oppervlakte van de veenspecie overeen, dan wordt met het treden begonnen.

De *doorhalers trekklauw* (Venema 324) maakte men voor 6 of 7 blokken, dat betekende, dat men er 6 of 7 achteruitstaande pennen aan maakte en aan het eind een mes. Trok men in de lengte over de veensprei, dan waren de pennen 21 1/2 cm van elkaar verwijderd. Trok men in de breedte, dan bedroeg de afstand van de pennen 19 cm. Soms had men slechts één werktuig. De pennen voor het trekken in de lengte waren dan aan de ene zijde,

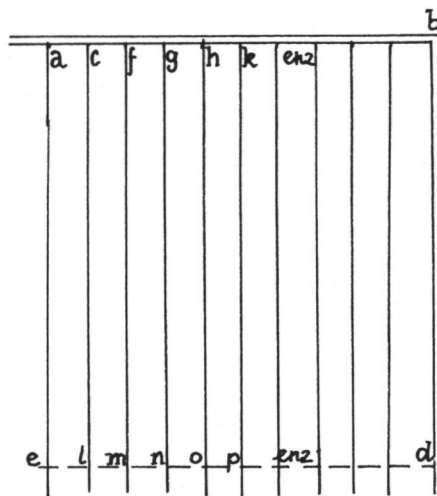

Tek. 2. Doorhalers trekklauw

die voor de breedte aan de andere zijde van de staaf *bd* (zie tekening 2), soms had men twee werktuigen al naar gelang de afstand tussen de pennen. Bij het gebruik van dit werktuig moest men eerst een lijn *ab* leggen (zie tekening 3), aan welker einde een houten pen was bevestigd die men bij *a* in de veensprei drukte. Men gaf aan de lijn *ab*, nadat deze goed gespannen was, een richting die rechthoekig op *bc* stond. Het mes *b* (zie tekening 2) viel in sleuf *b* en zo, dat *d* in *d* kwam. Terwijl nu het lange mes *b* in de sleuf *ab* bleef, beschreven de naar achteren gebogen pennen *e*, *g*, *i*, *l*, *n*, *p*, *d* op de veensprei de lijnen *ef*, *gh*, *ik*, *lm*, *no*, *pq*, *dd*; de pennen tastten het veen niet aan, omdat zij achterwaarts gericht waren (Venema 324). Met het *baggerijzer* (Venema 325) werd liefst in dezelfde tijd als het klauwen langs dezelfde lijnen de veensprei doorgesneden. Het *baggerijzer* had de vorm van het linieijzer. Stak men met dit ijzer sponturf, dan werd dit apparaat ook wel *sponturfijzer* genoemd. Bij dit werken met het *baggerijzer* droeg de trapper of steker *stikbreden* (Venema 325) die korter waren dan de trapborden, omdat de steker de veensprei loodrecht voor zijn voeten moest doorsteken.

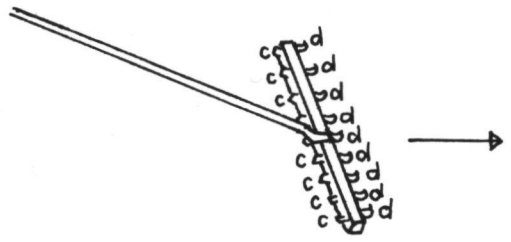
Tek. 3

Tek. 4

Een alternatief voor de trekklauw was de *bloklat* (Venema 326). Hiervan had men er twee, de ene voor het verdelen van de veensprei overdwers, de andere voor het verdelen in de lengte. Men sloeg in iedere lat 11 pennen, die bij de verdeling van de spreij overdwers 21.5 cm, voor die in de lengte 18 cm van elkaar verwijderd zijn. Men drukte deze in het veen, zodat er gaten ontstonden aan weerskanten van de spreij. Eerst drukte men de bloklat op *ab* (zie tekening 4) en dan op *de*. Men stak de houten pen aan het ene einde van een lijn in *e*, begaf zich dan naar *a*, waar men een niet aan de lijn verbonden pen zette. Men spande nu de lijn uit, legde haar om de pen *a* en drukte de lijn in het gaatje *c* met de vinger naar beneden. Met stikborden onder de voeten liep men in de breedte op de lijn *ae*, die nu in de veenspreij werd gedrukt. Was men in *e* gekomen, dan verplaatste men de pen uit *e* naar *l*, spande de lijn recht uit tot naar *c*. Dan legde men de lijn om de pen die men uit *a* nam en in *c* zette, en stak de lijn met de vinger in het gaatje *f* vast. Nu stak men het veen op het spoor dat de lijn in *ae* had achtergelaten door, en bij het verrichten van die arbeid vonden de borden onder de voeten op de lijn *cl* rust, waardoor tevens op de veenspreij een indruk of spoor van die lijn zichtbaar bleef. De lijn werd dan van *cl* naar *mf* verplaatst. Men liep op *mf* langs, terwijl men langs het spoor *cl* de veenspreij doorstak, en zo voortgaande werd de veenspreij in riemen of strepen *accl*, *ml* enz. verdeeld (Venema 327).

Dit snijden van de bagger gebeurde met verschillende werktuigen al naar gelang de streek of plaats. In Brouwhuis had men hiervoor een *baggærtmes*, waarvan het mes een halve meter lang was en de steel ± anderhalve meter lang. In Ospel kende men de *schriefgéeert*, een stok van 3 m lengte en vooraan een ijzeren pin. In Meijel was het de *sjrēfstek*, een stok met een mes waarmee men over de paden door de baggermodder liep en waarmee men banen in het slijk trok. Vanwege de lengte van de stok kon men op de paden blijven en hoefde men niet op het slijk te trappen. Een dergelijke functie had ook het *slagijzer* (Kalmthout, Weyns 85), dit was een dun smal ijzer van ongeveer 2 m lengte en met een ongeveer 1 m lange houten steel. De steel zat in een schuin geplaatst huis, zodat de steel met het ijzer een stompe hoek vormde. In Bargerooosterveld sneed men met de *baggərsniedər*, een karretje met messen, de bagger door. Dit karretje noemt Ter Laan (52) een *bagelkarechie*. Met de spa gebeurde dit snijden ook wel (Deurne, Liessel, Sevenum). In de Monden kende men de *schūūvər*, een instrument, dat leek op een streptrekker voor bonen; hiermee werd de bagger in blokken verdeeld. Later werd er nog met een kleinere schuiver over de bagger heen gegaan, waardoor de turven op baggergrootte gesneden

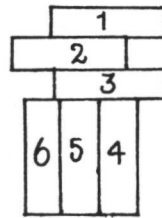

Tek. 5. Vorenschuiver

werden. In plaats van de doorhalerstrekklauw werd in Groningen voor het verdelen van de baggerspecie de *vorenschuiver* (Venema 332) gebruikt. In het plankje (zie tekening 5) waren de sponningen gemaakt waarin houten driezijdige prisma's *c, c, c* enz. pasten, die op een afstand gelijkstaande voor de verdeling in de lengte van 19 cm, in de breedte van 21.5 cm van elkaar waren verwijderd. Deze prisma's stonden aan de andere zijde in *d, d, d* enz. iets naar boven gericht om te voorkomen, dat die punten zich in de veenspecie vastzetten. Door middel van de steel *d* werd de vorenschuiver in de richting van de pijl voortbewogen, waardoor de kanten aan elk prisma een lijn in de veenspecie beschreef. De *rieger* (Ter Laan 655), *klotslager* (Kalmthout, Vorsselmans 11), de *blòkker* (Ter Laan 655) en de *grèëf* (Roosendaal, N 27, bijvoeg.) waren ook nog werktuigen die bij het snijden dienst deden. De *rieger* schreef de dikte van de baggerturf, evenwijdig met de veenput; de *blòkker* sneed de breedte van de turf.

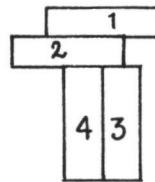
Tek. 6.

Tek. 7.

Tek. 8.

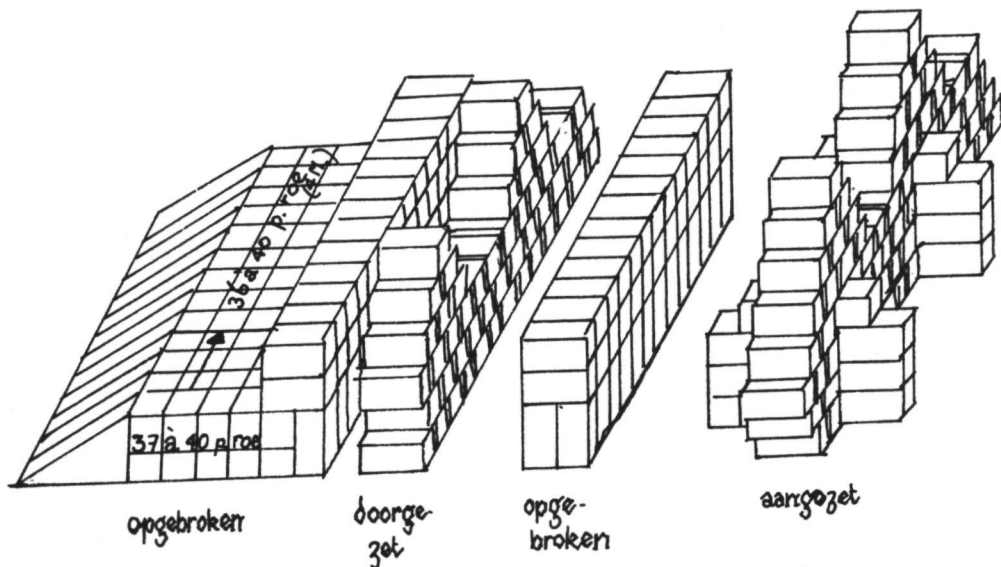
Tek. 9.

4.3. opbreken van de baggerturf

Als de snijvlakken ingedroogd waren, werden de turfbllokken om de andere rij opgenomen en neergezet op de rijen blokken die waren blijven staan. Deze handeling was het *baggar̥t ópbréékə* (Meijel), *ujtbréékə* (Deurne), het *opsteekə van də moer* (Volkel) en *opbreekn* (Bargero.). Al naar gelang het weer meer of minder droog was geweest, geschiedde dit opbreken zo'n 14 tot 21 dagen na het spreiden van de veensprei (Venema 327). In Groningen (Venema 327) bestond het opbreken daarin, dat men de baggers *1, 2, 3* van de

grond opnam en in het plat op de baggers 4, 5, 6 lei (zie tekeningen 6 en 7). Men zorgde ervoor dat de baggers 1, 2, 3 niet met de kanten in hetzelfde verticale vlak kwamen te liggen, maar op de manier zoals op tekening 7 te zien is. Bij regenachtig weer plaatste men de turven ook wel zoals te zien is op tekening 8 (Venema 333). In de Monden werd telkens één laag tussenin weg gebroken en deze werd omgekeerd op de ander gelegd. Top (157) geeft het opbreken als volgt weer: “Telkens om de andere wordt in de breedte van het leger een rij turven opgenomen en los op de daaraan liggende rij gelegd. Nu en dan keert men de turven om.”

Bij het *sponturf opbreken* (Venema 329) legde men 1, 2 in het plat op 3, 4 en evenzo 5, 6 in het plat op 7, 8 (zie tekening 9). Op deze wijze verkreeg men op de wal bij een breedte van 6 meter, als men de sponturf op een breedte van 10 cm had afgestoken, 15 rijen turf. Horch 1922 (24) vernoemt ook het sponturf opbreken en geeft deze handeling met het *sponturf aanzetten* en *doorzetten* in tekening weer (zie tekening 10). Bij het *opzettē van dē baggert* (Ospel), het *opkamm* (Bargero.) en het *inzetn* (Ter Laan 368) werden de nog natte turven op elkaar gezet, zodat de bovenste konden drogen. Bij het *eumzittē* (Deurne), *omlign* (Klazienaveen) en *ömkamm* (de Monden) werd op een gegeven moment de bovenste laag bagger, eenmaal droog, onder gelegd om zo de onderste turven ook de kans te geven te kunnen drogen. Volgens Venema (327) gebeurde dit *bagger wenden* als volgt: 1

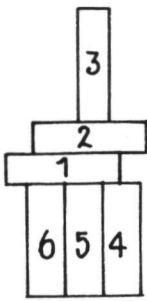

Tek. 10.

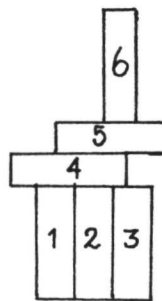
kwam op 4, 5, 6 te liggen; op 1 legde men 2, daarboven 3 en wel op de kant (zie tekening 11). Nadat men de bagger gewend had, werden de baggers omgelegd, het *omleggen* (Venema 327). De baggers 1, 2, 3 kwamen beneden te liggen; de baggers 4, 5, 6 er boven op (zie tekening 12). Bij droog weer werden 4, 5, 6 ook wel precies gelegd op 3, 2, 1. Was het weer wat regenachtig dan werd 5 op 3 geplaatst en 4 op 1 en boven op 5 en 4 werd dwars 6 gelegd (Venema 333). Bij het *bagger afwenden* (Venema 327) werden 1, 2, 3 onder gelegd, daarboven 6 horizontaal, daarboven 5 horizontaal en daarboven 4 op zijn kant (zie tekening 13).

Bij voldoende zonnig weer was de turf gewoonlijk *droog* (Venema 327) zo'n 15 weken nadat men de specie gespreid had. Had de turfspecie bij het spreiden een hoogte van 33.5 cm en bij het treden van 22.5 cm, bij het doorsnijden was hij nog 19 cm hoog en 7.2 cm

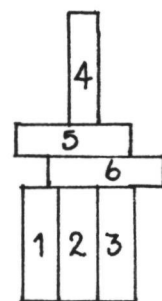

Tek. 11.

Tek. 12.

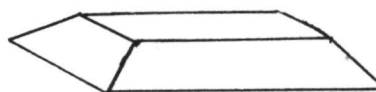
Tek. 13.

dik. Dit inkrimpen van de slik werd ook wel genoemd het *bəklīnk* (Klazienaveen), *īnklinkə* (Ospel), het *krimpə* (Deurne) of men zei van het baggerslijk: “*Hij is kléjnər gəwórrə*” (Bakel) of *īnéjngədrūicht* (Ospel).

4.4. Opstapelen van de baggerturf

Kaardezettērs (Oude Tijd 354), *stobbers* (Ter Laan 974), *vuurdərs* (Deurne) stapelden de turven op. Het is logisch, dat het stapelen ook gebeurde door de boer/kleingebuiker, wanneer hij voor zichzelf stak.

Uiteraard waren er verschillende manieren van stapelen. Men kende de *viem* (Bargero.), de *baggelbult* (Bergsma 25), de *stobbe* (Klazienaveen), de *zwil* (de Monden), *baggərhôep* (Neerkant), de *hökkər* (Bakel), *drejvördəls* (Bargero.), *haolf maonə* (Brouwhuis), een *keegəl* (Sevenum), de *paddevoet* (Goossenaerts 509) en *pijpoopə* (Roosendaal, N 27). Deze hadden niet alle een gelijke vorm. Zo verkreeg men een *viem* (Venema 330), als men na het maken van de rijen de turven van de twee naast elkaar liggende rijen telkens tot één rij verenigde. De *viem* had dan de lengte van de vroegere veensprei, die 4 turven breed, 10 lagen turf rechtstandig naar boven hoog was, dan naar binnen sprong en daar boven een kop had die 7 turven hoog was. Voor Stemfoort (72) is de *viem* alleen maar een langwerpige, smalle hoop baggerturf. De *zwil* (Venema 340) was een 1/2 dagwerk. Deze hoop had een lengte van 6.5 m op de grond, bij 2.8 m breedte. De helling der zijden moest zodanig zijn, dat zij met 4 à 5 turven in de lengte kon worden belegd. De kruisbreedte was 2 m. De zwillen werden met droog mosveen of zoden bedekt, opdat de turf door regen niet vochtig zou worden. Men had zwillen van verschillende maten. De *zwil* bleef laag, omdat de turf te zwaar was om hem hoog op te stapelen (zie tekening 14). De *halve maan* (Brouwhuis) had een basis van 5 turven, halvemaaanvormig gelegd, vervolgens werden de turven in lagen van 4-3-2-1 gestapeld. De *kegel* (Sevenum) was kegelvormig opgebouwd. De *paddevoet* (Goossenaerts 509) telde drie turven tegen elkaar en één erboven op. In Beverlo (N 27, 1) sprak men van *turrəfvéjrləls*, dat waren ronde, holle turfmijsen. Van Senden (74) kent de *stuiik* als een hol gevlijde piramidale stapel baggerturf. Ook Venema (328) kent in dit verband de *stoek*; de grondslag van zo'n *stoek* is een cirkel die bestaat uit 18 in het plat gelegde baggerturven. De buitenste lagen worden gevlijd. Eerst blijft de hoop voor 2/3 der hoogte een cilinder, dan wordt zij voor 1/3 der hoogte een kegel. De baggerturven worden bij het vlijen van buitenste lagen tegelijk in de *stoek* geworpen. De

Tek. 14. De zwil

stoek krijgt een hoogte van 2.3 tot 2.6 m. Van de stoek kent men ook nog andere vormen, die elders besproken worden. In het algemeen konden deze hopen in verschillende maten voorkomen, ook al werden ze met dezelfde naam genoemd.

Al naar gelang de verschillende stapels turf werden ze natuurlijk ook in zulke hopen gestapeld. Zo ging men de baggerturven *op haolf maonə zettə* (Brouwhuis), *opkeegələ* (Sevenum), *in zwille zetten* (Venema 340), *op pijpooopə tassə* (Roosendaal), verder ook *in tielə zittə* (Meijel), *baggər diekn* (Bargero.), *op hukkərs zittə* (Deurne), *op schraagə zettə* (Volkel), *rondlougən* (de Monden), *op riejə zittə* (Sevenum) en *baggər stoekə* (Bargero.). Als de turven voldoende droog waren, werden ze in stoeken gezet om ze te beschermen tegen regen en ze tevens meer te doen uitdrogen. De onderste laag turven van de stoek was de *voetturf* (Venema 328). De buitenomtrek van de stoek, 12 turven in de omtrek, was de *karn* (Venema 328). Deze werd zodanig gevlijd, dat de wind erdoor heen kon spelen voor het beter uitdrogen. Vooral de voetturven en de na het keren nog natte turf werden hiervoor gebruikt. Deze turven werden *in karnen gezet* (Venema 333). Wanneer de turf dus te nat was om te stoeken werd hij in de karn gezet. Was hij in de karn gezet droog geworden, dan maakte men er stoeken van.

Het *umzettə* (Volkel) van de baggerturven was het wenden van de moer. Na het wenden of omleggen ging men de turven *in stoeken zetten* (Venema 333). In Meijel werden de baggerturven in kruistijlen gezet, *in krusjtielə zittə*. Dergelijke kruistijlen hadden als basis een kruis van turven waarop de turven vervolgens trapsgewijze naar binnen toe opgestapeld werden, zodat de wind er goed door heen kon spelen. In Ospel sprak men van het *kruustiələ*, in Neerkant ook wel van *baggərt van də grónt doe*. Bij het in kruistijlen zetten werden de turven opgestapeld als de stenen bij een muur, met de voegen nooit boven elkaar, terwijl iedere laag turf telkens een halve turf verder naar binnen begon; men zette de turven *in verband* (Meijel) of ook werd gezegd *in verband stapelen* (Ospel) of *klobbəstoekn* (Klazienaveen).

Er zijn nog andere termen in verband met het stapelen, o.a. de *stoek vlijen* (Venema 328), hetgeen inhoudt het maken van de buitenste lagen van de stoek, zoals boven al ter sprake is gekomen. Verder het *oploegen* (Venema 330), dat is het afwisselend leggen van 2 kopturven, daarboven 1 scheerturf, bij het stapelen van de sponturf. De turven werden hierbij zoveel mogelijk hol gelegd en niet dicht aaneen. Een *teerling* (Stemfoort 40) was een kubusvorm bij het opstapelen van een hoop turf. Nog een paar vormen van stapelen zijn *viemə* (Deurne), de turf in een vijf zetten, hetgeen gebeurde als de turf niet goed droogde; *op ringə zettə* (Deurne) en *stóbm* (de Monden), dat is de turf op ringen of in stobben brengen. Een *stobbe* (Bargero., Venema 333) had een cirkelvormige grondslag die te Stadskanaal een middellijn had van 3 m. De cilinder had een hoogte van 18 baggerturven in het plat en één in de kant. De kap was iets rond, kegelvormig en was ongeveer 1.1 m. De buitenste lagen werden meestal gevlijd, de overige turf werd gestort. Horch 1922 (24) omschrijft de stobbe als een hoop baggerturf van ± 6.5 m omtrek en 15 lagen hoog waarin 8 m^3 gestuwde turf gaat. Volgens Venema (328) bevat een stobbe 125 m^2 veensprei, die 12 m^3 droge turf oplevert, als die gestort en niet gevlijd is. Zeer dicht gevlijd neemt 12 m^3 gestorte turf een ruimte in van 8 m^3 . In de Monden was de stobbe een baggerhoop, rond van vorm, ± 1 m hoog met een doorsnee van ± 3 m. Ter Laan (974) beschrijft de stobbe als een turfhoop, rond van vorm; het grondvlak is een cirkel met een straal van $9 \frac{1}{2}$ voet, de hoogte is 20 lagen turf met een kop erop. In Bargeroosterveld telde een stobbe 14.000 turven. *Veenbedekken* (Stemfoort 20) met riet, turfmolm en andere ruigte deed men om de turf te beschermen tegen al te felle zonneschijn of bevriezing.

Om te bepalen hoe groot die baggerstobbe moest worden had men een stok, de *winkəl* (de Monden), die men ronddraaide als de arm van een passer. Bij het opstapelen van de

stobbe gebruikte men een korfje, het *stobkölfie* (Ter Laan 974), om de droge turven in de stobbe te gooien. Men sprak ook wel van een *baggəlkölf* (Klazienaveen) of een *baggəlmant* (de Monden). Met de *kaar* (Someren, Brouwhuis) werd de turf naar huis gebracht. In Groningen werd de turf die in het najaar niet werd verkocht, in de *turfschuur* (Venema 328) opgeslagen. De wanden van zo'n schuur bestonden uit latwerk en van boven was de schuur met pannen bedekt. De lucht had tot de turf vrije toegang, maar de regen kon er niet bij. Deze schuur werd gebouwd aan de kanalen.

4.5. maken van klatserd

In Lierop, Someren en Ospel kende men een aparte bereiding van laagveen of bagger tot turf. Nat moer werd uit de veenuil gehaald met een ring, de baggerbeugel; van dit veen werden met de hand ballen gemaakt van ± 20 cm doorsnee. Deze ballen werden genoemd *klatsərt* (Someren). In Lierop (N 13,18) kende men zowel het bereiden met de hand als het steken van dit laagveen. Het werd vooral gedaan langs de Aa waar broekveen zat. In Ospel ging men *klatsərt maakə*, wanneer men geen schuit voor het slijk ter beschikking had. Als turfbereiding moet het klatserd maken wel één van de primitiefste vormen zijn. In 1.6.0. heb ik vermeld, hoe Plinius Maior over het turfbranden in onze streken schreef, dat het met de handen opgevangen slik meer in de wind dan in de zon werd gedroogd. Hier wordt dus ook gesproken van "met de handen maken" en de wijze waarop men de klatserd maakte, kan niet veel hebben afgeweken van die uit de tijd van Plinius Maior. In Oude Tijd (353) leest men, dat bij de komst der Romeinen hier reeds turf werd gebruikt, niet van dezelfde vierkante vorm als tegenwoordig (= rond 1869, H.C.), maar als kluiten door handen aaneengekneed. Van de plaats Tienen wordt er gezegd (N 27, bijvoeg.), dat men daar geen veengronden kent. *Tarf* is daar alleen bekend uit de leerlooierijen. In de vetterijen gebruikte men boomschors, dat door het looiproces in een staat van halve ontbinding geraakte. Arme mensen gingen nu deze tarf ophalen, lieten hem drogen, nadat ze die in vuistdikke klompen hadden verwerkt en deze *tarfboll'* of *turfbollen* (Tienen) werden als brandstof gebruikt. Ofschoon de grondstof hier anders is dan laagveen, is het principe van bereiden en het doel precies hetzelfde als bij klatserd. Mijn zegsman Van Deursen in Ospel beweerde, dat het klatserd maken rond 1900 in Ospel nog gedaan werd. Hij had het zelf nog gedaan. Zijn vader schudde over het drassige spul soms kolengruis, waardoor het geheel wat steviger werd en meer brandvermogen kreeg.

5. HET ONTGINNEN VAN HET HOOGVEEN DOOR VERVENINGSMAATSCHAPPIJEN EN GEMEENTEN

5.0. algemeen

5.0.0. inleiding

In tegenstelling tot de vervening door de boer/kleingebruiker was de ontginning van de hoogvenen door maatschappijen en gemeenten een strak georganiseerde zaak en aan regels gebonden. Het winnen van hoogveenturf geschiedde op een andere manier dan die van laagveenturf, vandaar dat die verschillende winningen ook in aparte hoofdstukken beschreven worden evenals het turfsteken van de boer/kleingebruiker en het turfgraven van de maatschappij en gemeente. In Drente en Groningen was in de 16e eeuw op grote schaal het turf winnen al begonnen onder invloed van de Hollandse steden, die dan ook begonnen met de drooglegging van de laagveenplassen (Mulder, 240-241). In de Peel kwam de georganiseerde turfexploitatie op gang in het midden van de vorige eeuw, toen Van der Griendt en de gemeente Deurne o.a. goud probeerden te slaan uit het bruinzwarte spul.

Het turfgraven was seizoengebonden arbeid. De *periode van turfgraven* (Venema 340) begon zo wat in het begin van maart en eindigde 21 juni. In de Peel was de sluitingsdatum van het graven ook wel 29 juni (St. Petrus en Paulus). Zou men nog later graven, dan zou men de turf niet meer droog krijgen voor de winter. De turf die men in mei groef was veelal droog in het begin van of in de helft van juli. Vaker was hij droog bij gunstig weer na het graven in 8 weken, maar soms duurde dat 12 tot 13 weken.

De *arbeidstijd* bij de maatschappij Griendtsveen was 's zomers van 6 uur 's morgens tot zeven uur 's avonds. 's Zaterdags hield men op om half vier. 's Middags werd één tot anderhalf uur geschaft. 's Morgens en 's middags waren er twee kleine pauzes (Linssen 141). In de winter werd er gewerkt van 8 uur voormiddag tot 4 uur in de namiddag. De directeur van de maatschappij noemde men de *bas* (Meijel), de *dirrækteur van dæ pil* (Deurne) of *dæn heer* (Asten). De *veenbaas* (Klazienaveen) mat de turf na en schreef de quanta op. Men moet onderscheid maken tussen de directeur of de vervener en de baas die opmat. De arbeiders die de turf groeven waren de *pilwээрækers* (Deurne), *törfgraaværs* (Bargero.), *piêlvruutærs* (Meijel) of *feenarbaajdærs* (Bargero.). *Piêlvruutærs* (Meijel), *pil-kneutærs* (Deurne) en *veenkloetæ* (Bargero.) waren meer scheldbenamingen voor de veenarbeiders. *Törfkloede* (Ter Laan 1047) was een oude scheldnaam voor de Veen-dammers en in het algemeen voor de bewoners van de Veenkoloniën. Zo werd iemand uit de Peel ook wel *pieëlhaas* (Van de Voort 221) genoemd, al slaat deze term dus niet specifiek op de turfstekers. Een *kluu:nbalg* (Entjes 1969, 54) werd een bewoner van het Oosteinde (het oostelijk deel van Vriezenveen) genoemd.

De bedrijvigheid van arbeiders in het veen was rond 1900 groot. Het personeelsbestand bij de maatschappij Griendtsveen was in 1901 tot het maximum gestegen: 430 man vast en 500 tot 1000 man vlottend personeel, al naar gelang het seizoen (Linssen 142). Omdat veenarbeid veelal seizoenarbeid was, werden er veel arbeiders per seizoen aangetrokken voor het werk in de venen. Deze kwamen vanuit Duitsland en andere streken in Nederland. Vanuit Duitsland waren de arbeiders al eeuwenlang gekomen, ze waren de *Hollandgänger* (Van Asselt 1976, 4), de voorlopers van onze hedendaagse gastarbeiders. Al vanaf het begin van de 17e eeuw trokken Duitsers naar Nederland om hun brood te verdienen (Tack 11). De drie hoofdbezigheden van deze "Hollandgänger" waren: 1) het graswerk in Noord- en Zuid-Holland, Westfriesland en Groningen, 2) het turfwerk in de veengebieden in Holland, Utrecht, Groningen, Drente, Overijssel en Westfriesland en 3) de walvisvangst. De laatste twee soorten van "Hollandgang" waren in 1902 helemaal

beëindigd (Tack 157). De Duitse veenarbeiders werden vooral belast met het graven van kanalen. Waar kwamen deze arbeiders zoal vandaan? Tack (86) zegt daarover: “Am Ende des 17. Jahrhunderts umfasste die Hollandgängerei von den Gebieten der heutigen Provinz Hannover und des Grossherzogtums Oldenburg: Osnabrück, das Niederstift Münster, die Grafschaften Hoya-Diepholz und die Herzogtümer Bremen-Verden.” In de 18e eeuw bereikte deze gastarbeid haar hoogtepunt. Bij de hiervoor genoemde gebieden kwam nog het zuidelijke deel van Emsland, de graafschappen Linden en Bentheim. In de 19e eeuw vindt er een voortdurende teruggang plaats van de aantallen “Hollandgänger” (Tack 119). Alleen vanuit de buurt van Hannover is men blijven komen tot op het einde van de 19e eeuw toe. In Nederland waren deze arbeiders uit het buitenland van harte welkom, omdat men bij geweldige groei van handel en industrie sinds 1600 deze arbeiders hard nodig had om het werk aan te kunnen (Tack 67). Aan de sociale omstandigheden echter werd lange tijd nauwelijks aandacht besteed. Tot in het midden van de vorige eeuw schijnt niemand zich ooit in het verschijnsel van deze gastarbeid verdiept te hebben, tenminste in het wel en wee van de veenarbeiders niet. De leefomstandigheden waren vaak erbarmelijk. Pas onder de veranderende tijdsomstandigheden in de industriële samenleving van de vorige eeuw begon men enigszins oog te krijgen voor de materiële en geestelijke noden van deze arbeiders (Van Asselt 1976, 4). Eerder voelden de inheemse arbeiders zich vaak te goed om zich met deze minderwaardige veenarbeid bezig te houden. De mensen die het werk deden, kregen dan ook spotnamen als *moffen* en *spekvreterers* (Van Asselt 1976, 23). Over de leefwijze van de vreemde arbeiders merkt Tack op, dat ze niet door de veenbaas werden bekostigd. Het grootste deel van de levensmiddelen namen zij mee, terwijl zij de rest in de plaats bij de winkeliers of veenboeren kochten. Vaak werden zij afgezet door de veenbazen. 60-70 pond victualiën werden meegenomen, waaronder “Hülsenfrüchte, Buchweitengrütze, Speck” (gemiddeld 1 tot 1 1/2 pond per dag), verder drank: bier, koffie, brandewijn (Tack 164).

De ethisch-sociale gevolgen van deze “Hollandgang” moet men niet onderschatten. Het sociale patroon van zowel de achterblijvende familieleden als van de arbeiders zelf wijzigde zich behoorlijk in de tijd van werken in het buitenland. De toestanden zijn vergelijkbaar met die van de gastarbeiders nu anno 1981 in Nederland. Een ander cultuurpatroon, een andere religie, een doorbroken huwelijksverband, het harde werken in vaak moeilijke omstandigheden, het zijn allemaal factoren die diep ingrijpen in een persoonlijk leven. Assimilatie met de autochtone bevolking was er niet of nauwelijks bij voor deze *vrində* (Helenaveen), *olliekontə* (Griendtsveen) of *poepə* (Deurne). Later in de twintigste eeuw werden in de Peel deze scheldbenamingen ook gegeven aan de mensen uit het protestantse noorden die daar kwamen werken. Over de poepen zegt Tack (174) dat deze “Hollandgänger” in het algemeen geminacht werden, zowel vanwege hun armoede als vanwege hun werk. Deze sociale minachting bleef tot in de 19e eeuw toe. Daarom kregen ze allerlei bijnamen: *Hankemaaier* (voor de maaiers), *Mieren*, *Knoet*, *Jan-oom*, *Muffs*, *Duitsche Muffs*, *poepen*, *speckfreterers*. Het woord *poep* betekent oorspronkelijk “bovenlander” of “plat duitser”. Naarding (70) vermeldt voor het centrum van het Hollandscheveld nog de naam Poepershoeck ontstaan uit Poepenhoek. *Poep(e)* is, aldus Naarding, in Drente de gewone benaming voor Duitser en is een verbastering van het Duitse *Bube*.

Ook in Vinkeveen en omgeving kende men de Duitse veenarbeiders (De Bruyne 74). In 1856 waren er in Vinkeveen 60 Duitse veenarbeiders, in 1857 waren dat er 38, in 1858 weer 75 en in 1859 114. In het topjaar 1876 waren dat er zelfs 800, waarna een daling intrad. Het waren hoofdzakelijk jonge mensen tussen de 20 en 45 jaar, bijna allen afkomstig uit Osnabrück en Hannover, omdat ze daar met de veenderij bekend waren. Zo'n arbeider in Vinkeveen werd belast met het zware baggerwerk, terwijl de Vinkeveeners het lichtere werk deden (De Bruyne 76). Hij maakte werkdagen van 4 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds en

zijn loon bestond uit $\pm f$ 27 per week. In Drente wemelde het hele veengebied van vreemde arbeiders, waaronder veel Duitsers uit Münsterland, Osnabrück en Lippe-Detmold. Vooral Duits waren Barger Compascuum, Nieuw Schoonebeek, Bargerooterveld en Zwartemeer (Kocks 20). Voor de rest waren het Groningers, Emslanders, Friezen, Drentenaren en Overijsselnaren (Kocks 19). In Helenaveen en Griendtsveen sprak men over *thuisliggers*, dit waren o.a. Overijsselnaren die in keten sliepen, zo'n 20 à 30 per keet. Tenslotte spreekt Sloet (339) over *witkielen* en *blauwkielen*. De witkielen waren seizoenarbeiders uit Hessen, ze hadden een minder goede naam; ze verdienden dan ook één tot anderhalve gulden per dag per man. De blauwkielen waren bovenlandse arbeiders. Sloet beweert, dat het aantal Duitse werklieden, dat jaarlijks over de Overijsselse grenzen kwam (in Sloets tijd, H.C.) om in ons land werk te zoeken, wel ongeveer 100.000 bedroeg. Over het nut van al die vreemde arbeiders wordt getwijfeld door hem. Het zou beter zijn, als men de arme mensen in Nederland van het werk zou kunnen laten profiteren. Zo dacht Sloet $\pm$ 1843 over buitenlandse werkkrachten, zo wordt er nu anno 1981 ook wel gedacht over buitenlandse arbeiders, zeker nu de tijden economisch minder gunstig zijn. Dat niet iedereen zo ongunstig dacht over de buitenlandse veenarbeiders blijkt uit een verslag van Coolen (578) over de nieuwe ontginningen in Helenaveen: "Hier en daar ploegen Hannoveranen aan den arbeid, pootige kerels, die bij het turfsteken een door krachtig voedsel onderhouden arbeidsvermogen aanwenden, - een spaarzaamheid en zelf-beheersing toonen, waardoor zij ook op dit nederige veld getuigenis van den ernst komen geven, die den Duitschers overal den weg baant tot fysiek en industrieel overwicht." Nu zijn deze woorden van Coolen wel geschreven voor de beide wereldoorlogen!

De kleding van de turfsteker moest eerder sterk zijn en meer berekend op de invloed van wind, regen en zonneschijn dan fraai. Meestal droeg men een *turkslerrábóks* (Deurne), een *pieloosæ broek* (Helenaveen) of een *mollævellábóks* (Deurne) met een blauwe onderbroek, de *woltonnábóks* (Liessel), en daarover heen een *kiel*.

Om het eten voor de dag te bewaren hadden de turfstekers bij zich de *knik* (Griendtsveen) of de *enkelman* (Deurne). De henkelman was een soort blik in twee gedeelten openklappend. Er werden soep, aardappelen en vlees in bewaard. Volgens Elemans (176) was de *hinkelman* een tweelingpannetje met in de ene ruimte de stamp en in de andere de pap. Ieder zal naar behoefte eten hebben meegenomen en men kan dus moeilijk zeggen, dat zat er in de henkelman. De *knik* of *knapzak* (Meijel) was gevuld met boterhammen, boekweitkoek of spekkoek. In Bargerooterveld nam men een *pankouks-pot* mee. De *spierzak* (Liessel) was het gehele getuig met kruik en knik, dat men met een linkerband om de buik droeg. In Ospel droeg men een *pîêlmentjæ* met een dubbele riem, op iedere schouder een riem. De *bootærhæmmætrommæl* (Ospel) was echter beter tegen de mieren bestand dan het peelmandje. In de etenszak zat nogal eens *pilstreuf* (Heusden), *spekkoek* (Griendtsveen), *kersenkoek* (Ospel), *bottærhæmmæ* (Deurne), *boekæskoek* (Meijel). Volgens De Bruyne (77) was de spekpannekoek vooral het eten van de Duitse veenarbeiders. Hij werd zo dik gebakken, dat één ervan een voldoende maagvulling was voor een veenarbeider die de hele dag hard had gewerkt. Het drinken vervoerde men in de *drinkæskruik* (Heusden) of *tuitæ* (Bargero.). Mijn zegsman in Ospel wist te melden, dat "heel vroeger", zo'n 150 jaar terug, de peelwerker een aarden kannetje meenam gevuld met *botermelksdrank*. Van de Voort (121) vernoemt ook een grote aarden waterkruik, die men meenam naar de Peel om turf te steken, de *pieëlül* (Meerlo). Wanneer het schafttijd was, werd dat in het noorden aangegeven door de *levaymeester* (Van Asselt 1973, 66). Deze functionaris wordt al genoemd in een ordonnantie van 1664, uitgaande van de stad Groningen en aldaar beschreven als de man die de schafttijden aangaf en het einde van de werktijd. Dat deed hij door het optrekken en laten zakken van de *levay*. Een dergelijke functionaris was meestal een schoolmeester (Top 138).

Omdat het werk in de venen seizoenarbeid was, verbleven de arbeiders uit andere provincies in een *keet* ter overnachting. Bij de maatschappij Griendtsveen was het zo, dat de arbeiders uit andere provincies meestal bleven van maart tot oktober in een zestiental keten die bewoond werden door 15 personen. De huishouding werd waargenomen door een van de arbeidersvrouwen (Linssen 142). De arbeiders betaalden voor de huisvesting geen huur. De maatschappij voorzag in keuken- en tafelgerei, ijzeren kribben met strozakken en beddegoed en bewassing. De keten waren in twee helften verdeeld. De ene helft diende als eet- en schaftlokaal, de andere helft als slaappleats. In een hoek van het schaftlokaal, met zeildoek afgesloten, verbleef 's nachts de vrouw die voor de arbeiders zorgde. In de buurt van Vinkeveen vonden de Duitse veenarbeiders een onderkomen in schuren, die van oude planken met riet ertegen waren gemaakt. De schuren stonden op de ribben, bijna geheel door water omgeven en waren meestal ver van het dorp verwijderd. Schoorstenen waren er niet in; de rook van het vuur waarop men kookte en bakte moest door een gat in het dak een uitweg vinden (De Bruyne 77). Rondom Kalmthout moeten er ook van zulke keten gestaan hebben waarin de moerarbeiders tijdelijk verbleven (Goossenaerts 362), al bestaan ze daar anno 1907 nog slechts in de herinnering. Een zekere landmeter Legrand gaf in 1823 op een kadasterkaart kleine gebouwtjes aan die mogelijk oude turfketen waren geweest (Havermans 1956, 17). Zo'n veenhut moet een slecht onderkomen zijn geweest. Zo beschrijft A. Fiensch (Van Asselt 1976, 14), een hulppredikant in Valdorf bij Vlotho in Westfalen, die naar de steenbakkers in Groningen ging en de veenarbeiders in Stadskanaal van 1 mei 1865 tot 16 mei, een dergelijke veenhut en met name de bedden als volgt: "Auf einer der beiden Seiten, rechts oder links von der Thür, befindet sich das Lager; 4 Pfähle sind in die Erde geschlagen; durch etwa 2 Fuss hoch angenagelte Bretter entsteht ein grosser Kasten, etwa 12 Fuss breit und 6 Fuss lang. Dieser Raum ist mit Stroh ausgefüllt, darüber liegen ein Paar alte Decken, die mitgebrachten Bündel sind die Kopfkissen, eine grosse gemeinsame Decke ist das Deckbett, das aber gewöhnlich nicht hinreicht zur Abwehr der Kälte." Ook Tack (164) klaagt over de ontoereikendheid van de veenkeet, waardoorheen de trekwind ging en de walm van het turfvuur de gehele dag de lucht in de hut behoorlijk verontreinigde. Toch moet zo'n hut nog een verademing zijn geweest bij de holen die in de grond uitgegraven werden en waarop dan een dak werd geplaatst van stro en heizoden (Ter Laan 1081).

In 1877 (Weekl. Deurne 1877) was het *keeten bouwen* een vaste taak voor een aantal mensen dat daar over drie dagen *f* 4.50 mee verdiende. In de keten ging men *banken maken* (Weekl. Deurne 1877). Aan de buitenkant moest men de *keeten aansmeren* (Weekl. Deurne 1877) met leem en de *keeten bemuren* (Weekl. Deurne 1877). Op het houten dak van de keet ging men wel *asphalt spijkeren* (Weekl. Deurne 1877). De *keetvrouw* (Deurne) of *keetmeid* (Griendtsveen) zorgde voor het eten en de was. Voor het *poepegoed wassen* (Weekl. Deurne 1877) werd over 4 1/4 dag *f* 5.10 uitbetaald. Een *keethond* (Goossenaerts 363) bewaakte de turfkeet bij afwezigheid van de arbeiders. Een dikke meid uit het veen werd spottend een *veendogge* (Klazienaveen) of *törfkloede* (Ter Laan 1047) genoemd. Volgens mijn zegsman uit Someren kon men dikke meiden in de Peel niet gebruiken, want bij het omzetten van de turf zou de buik bij het bukken in de weg staan. In Drachten werden de vrouwen in de hoogveengraverij *turfklitsen* (Smellingera-Land 105) genoemd. Een lange kerel uit het veen was een *bonk* (Bergsma 65) of een *veenbonk* (Klazienaveen). De vrouw of dochter van een turfschipper die met turf ventten en de bij het vak behorende bruine tint hadden, werden *törfbere* (Ter Laan 1047) genoemd.

Onder de directeur van de vervening stond de *veenbaas* (Deurne), *onderbaas* (Griendtsveen) of *hoofbaas* (Helenaveen). Hij mat de turf op, betaalde uit op zaterdag (Ter Laan 1080) en gaf zijn gegevens aan de boekhouder. De *ongørbaas* (Ospel) was de man met de stok, de meetstok. Hij hield het toezicht over gravers en stapelaars. Een *ploegbas* (Deurne) stond weer onder de onderbaas en had de leiding over 15 à 20 man.

Loonbetaling van de arbeiders vond in de 19e eeuw plaats op het eind van de werkperiode. Dat had het voordeel, dat de turfgraver niet voortijdig grote uitgaven deed; het nadeel was, dat het eten veelal bij de veenbazen werd gekocht of de winkels die met de veenbazen een contract hadden (Tack 167). De prijzen in deze “veenwinkels” waren vaak hoger dan in het dorp of de stad, maar de arbeiders werden praktisch verplicht bij de veenbazen te kopen, ze waren er helemaal afhankelijk van. In de Peel kende men het systeem van het *putgeld* (Meijel, Deurne). Hier werden de turfgravers ook uitbetaald op het einde van het seizoen met St. Petrus en Paulus, 29 juni. Eigenlijk was het putgeld een soort spaarregeling: stak men bijv. 100 stok in de week, dan betaalde men maar 80 stok uit, de rest werd dan na 29 juni uitbetaald. Had men intussen gereedschap stukgemaakt, dan moest van het putgeld ook het stukgemaakte gereedschap betaald worden. In Bargerooosterveld kreeg de graver geen geld in handen, maar stukjes blik waarmee hij etenswaren kon kopen in de winkels van de veenmaatschappi. Later is het systeem van het putgeld afgeschaft, omdat het tot behoorlijke excessen leidde op de dag van de uitbetaling. Vaak dronk men dezelfde dag nog het gehele putgeld op en dat was niet de bedoeling ervan. Er werkten ook *daggelders* (Helenaveen) in de Peel, dat waren meer klusjesmannen. Zij werkten van 7 tot 7 uur tegen $\pm$ 70 ct. per dag, ze maakten wat greppels schoon, slechtten en raapten de stukken turf op een hoop.

Normaal werkte men bij het graven met ploegen. Het aantal mensen in zo'n ploeg was nogal eens verschillend. Volgens Tack (163) bestond zo'n ploeg bij het baggeren uit 5-8 man en bij het turfgraven uit 2-3 man. Sloet (338) zegt, dat de veenbazen slechts ploegen bovenlandse arbeiders aannamen die uit 12 personen bestonden; iedere ploeg had zijn eigen baas, die onderhandelde met de veenbaas. Stemfoort (15) spreekt van een ploeg veenarbeiders van 7-11 arbeiders, en Venema (337) van een *volle ploeg* van 6 arbeiders t.w. bonker, stikker, graver, kaarsetter, kruier en haker. De graver was vaak het hoofd van de ploeg (Top 152). Naast de volle ploeg traden op de *waldijkers*, een ploeg van 2 personen (Venema 338). Twee waldijkers konden in één seizoen nagenoeg twintig dagwerk turf gereedmaken (Top 150).

5.0.1. de turfsoorten bij de georganiseerde turfwinning

Overall in het veen moest men bij het steken van turf rekening houden met het z.g. *kienhout* (Deurne) of *keinholt* (Klazienaveen). Kienhout was het overblijfsel in de vorm van stronken en stammen van eiken, dennen, berkebomen en elzebomen. Het komt zowel voor in lage venen als in hoge. Staring (191) beweert, dat tot zijn tijd sparren, beuken, essen, populieren en wilgen niet onder het kienhout van de hoge venen is aangetroffen. Hij weerspreekt (198) de gevestigde mening, dat de bomen met de kruinen alle in dezelfde richting zouden liggen. Al deze boomstammen zouden bij een harde storm in dezelfde richting zijn komen liggen. In Oost-Drenthe is het moerasveen van het Hunzedal op vele plaatsen rijk aan kienhout (Edelman 62). Het werd voor eigen gebruik aangewend als brandhout voor het stoken van veevoederpotten, men verkocht het, nadat het gehakt was, per m³, maar soms was het hout van binnen nog zo gaaf, dat het nog bruikbaar was voor hekbomen en schuttingpalen. In de Peel waren er ook mensen die in *pilpöjstæ* handelden (Asten); het woord kienhout is in de Peelstreken onbekend (Weijnen 1938, 334). Weijnen definieert deze puisten als veel hars-bevattende fossiele stronken en boomstammen. Van Claerbergen (17) heeft het over *onderveenige boomen*, die onder het veen liggen. De herkomst ervan noemt hij niet duidelijk, maar waarschijnlijk zijn ze door verrotting omgevallen. De mast- of dennebomen liggen het diepst, in de middeldiepe gronden liggen de eiken en waar het zand het hoogst ligt, liggen de hazelaren en berkebomen. Hartman D. (78) vermeldt *keenen* voor bomen in het veen of ook wel *kienbomen*, *kienhout*. Van de

naam *keen* of *kien* zegt Hartman D., dat die in onze gebieden (inter Belgas) gebruikelijk is voor de pinus, de pijnboom.

Wat de turfsoorten betreft, kent men bij de georganiseerde turfwinning een groter aantal dan bij de boer/kleingebruiker. Men hanteerde verschillende methodes van winning, de turven werden gesorteerd naar soort en werden voor verschillende doeleinden gebruikt: al deze factoren veroorzaakten een grote variatie in de benamingen. De soorten zal ik in de volgorde van de lagen behandelen. Bovenaan zat het bonkveen, hēt *bónksəl* (Deurne) of de *bolster* (Bargero.). De bonk is de 10-20 cm dikke bovenste laag van het grauwveen (Keuning 85), soms kan deze laag een halve meter dik zijn. Ze bestaat uit de wortels van planten die aan de oppervlakte groeien. Voor turfbereiding is deze laag niet zo geschikt. Synoniem met het bonkveen stond vaak het grauwveen, de *vaalə tōrrəf* (Asten). Horch 1922 (8) noemt de *grauwe* of *harde grauwe* een meer verrotte substantie dan de bolster, ook krimpt het grauwveen, wat de bolster niet doet. Het grauwe veen is 0.5-2.5m dik en volgt op de bonkaarde (Wortman 136), het is lichtbruin van kleur en samengesteld uit veenmos. Deze tweede veenlaag bestaat uit heide- of wolgrasturf of turf uit veenmos.

Onder het grauwveen zit het zwartveen waaruit verschillende soorten zwarte turf gehaald werden. Op de eerste plaats de *zwarte* (Deurne), *zwartə tōrrəf* (Neerkant), het *zwartveen* (Bargero.). Men sprak ook van *klot* (Someren) of *zwarte klot* (Bakel). Een laag heel zwart veen was de *kniplaogə* (de Monden), waaruit men de *knip* (Bargero.) haalde. Eshuis 1946 (91) omschreef die laag als zittend tussen het zwart- en het grauwveen. Ze bevindt zich 10-20 cm onder het maaiveld en bestaat uit sterk vergaan sphagnum en vezels van monocotylen. Mijn zegsman te Bargeroosterveld omschreef het als “zwart veen waarin geen haverstro zat”, en als “veen dat direct op het zand zat”. De knip werd niet goed droog en viel door een scherpe zon helemaal uit elkaar. Mijn zegsman te Griendtsveen noemde knip een “turfsoort die zat onder het bonksel waar het grauwveen afgegraven was” en zei er ook van, dat hij snel kapot droogde. Ongeveer als knip moet de *chliedə* (de Monden) zijn geweest, dat glad veen was waarin geen lok zat. Als deze turf in het veld staat, dan knipt hij gauw, *knippə chouw* (de Monden). Een soort van zwarte was de *fabriekstōrrəf* (Deurne). Deze turf kwam uit de bovenlaag van de zwarte laag. Hij was van minder kwaliteit dan de direct daaronder komende en was bestemd voor de fabrieken met name voor de steenfabrieken (Wortman 136). Volgens Venema (335) was zo'n fabrieksturf 46 cm lang. Hermans 1871 (14) noemt de drie soorten van turfbereiding: ploegwerk, waldijkerswerk en nieuwwerkerwerk, alle drie fabrieksturf. Een slechte kwaliteit zwartveen vormden de *dikkóntə* (Deurne), deze turven waren te vergelijken met de *smoezenturf* en werden gehaald uit één veenlaag op ± 1 m diepte.

De middelste laag in het hoogveen bracht de *dostərt* (Bargero.) voort. Deze werd getypeerd als de bovenlaag in het dargveen (de Monden), verder als een veenlaag waarin het hout zat (Bargero.) Horch 1942 (43) noemt *dosterd* Gronings voor een soort bosturf. Andere soorten zwarte turf kregen de naam van herkomst bijv. de *Aastənsə tōrrəf* (Asten), die 26 cm lang, 11 cm dik en 11 cm breed was, en de *Hollandsche turf* (Prims 113). Men kende de *maatschappijturf* (Asten), die 33 cm lang, 13 cm dik en 12 cm breed was, maar vroeger 38 cm lang, 15 cm dik en 12 cm breed. *Moerpeperkoek* (Goossenaerts 387) stond gelijk met klot. Blink 1917 (44) noemt als hoogveenturf de *lange turf*, in tegenstelling tot de *korte turf*, die meer baggerturf was. De lange turf was ± 45 cm lang, ± 12 cm dik en ± 15 cm breed.

De onderste laag zwartveen leverde de beste turfsoort op, de *haardbrand* (Wortman 136), in de Monden *heertbrant* genoemd. Deze haardbrand was dunner en korter dan de fabrieksturf. Volgens Venema (335) was één zo'n haardbrandturf 44 cm lang. De haardbrand werd met name aan de burgers verkocht. Een andere turf die aan de burgers verkocht werd was de *burgerturf* of het *kleinwerk* (Hermans 1871, 15). Deze burgerturf werd gegraven waar het veen, vet en droog zijnde, zeer brokkelachtig was. Voor dit

kleinwerk werden inlandse werklieden aangetrokken die voor het grootwerk te zwak waren. Ze werden per stok betaald. Het kleinwerk werd gevormd naar 396 turven per stok en 19.800 in een dagwerk; de turf heeft een lengte van 35 cm, een breedte van 11 cm en een dikte van ruim 13 cm.

Een andere zwarte turf was de *scherpə törrəf* (Deurne). Deze werd scherp genoemd vanwege de aanwezigheid van veel heidestengels die minder sterk verschrompelden dan de hoofdmassa en als scherpe punten buiten de turf bleven uitsteken (Keuning 85). De scherpe turf werd wel beschouwd als een tweede soort fabrieksturf (Helenaveen). In de veenlagen zat deze turf direct onder de “grenshorizon van Weber” (Horch 1942, 43). Hij werd bij voorkeur voor steenovens gebruikt (Stemfoort 82). Een ander soort scherp veen was de *splinter* (Venema 330), die bestond uit struikheide en die niet voor bagger gebruikt werd. Deze splinter was gelijk aan de *iesermannechies* (Horch 1942, 43), dat waren turven van een bijzonder hard en scherp soort in Drente. Een vermenging van grauw met scherp veen was de *bonte turf* (Horch 1922, 8), die echter ook in beide soorten afzonderlijk voorkwam.

Een andere laag in het zwartveen was het *blauwveen* (Bargero.), ook wel genoemd *ət blaauwə* (Bargero.), *blauwe klot* (Bakel), *blauwə törrəf* (Deurne). Blauwe turf is het meest vergane oligotrofe veen (Horch 1942, 43), die gedroogd zeer hard, nagenoeg kolig wordt. In Liessel werd deze turf voornamelijk door de boeren gestoken en niet in de veenderij.

Een turfsoort minder in kwaliteit was de *witte turf* (Weyns 84), de *wittə* (Meijel) of *witte klot* (Bakel). Goossenaerts (883) noemt de *witte moer* minder in waarde dan de zwarte. Weijnen 1938 (334) heeft het over *lichten turf*, die volgt op de zwarte turf en ook wel *piepert* heet, omdat hij piept, wanneer men erop stoot. In Bakel was de witte klot harder dan de zwarte en hij zat niet overal in het veen. Bij Erens (603) trof ik *peel* aan voor witte turf. Ook in de Monden kende men witte turf nl. de *askə*, die bij blootlegging aan de zon bruin werd.

Halfweg in het veen zat er wel eens een *leevərlòdögə* (Bargero.) waaruit men de *leevər* of *leevərtörrəf* (Bargero.) haalde. Deze werd zo genoemd naar de kleur (Horch 1942, 43) en was een zeer slechte turf (Horch 1922, 9), die langs de veenput een scheur kon veroorzaken. Deze lever of *chal* (Bargero.) was moeilijk of zelfs niet te vergraven: “*ət feen stajtər oppə kòp in*” zei men dan in Bargeroosterveld. Hausding (20) zegt, dat de “Lebertorf” is ontstaan uit wier, waterlelies en fonteinkruid.

Een andere slechte turfsoort uit het zwartveen was de *smoetzə* (Deurne), turf met lok en kof vermengd. In Bargeroosterveld was de *smòēzə* bevroren turf, terwijl Horch 1942 (40) de smoezen kwalificeert als een losse turfsoort die ontstaat wanneer de afgegraven zwarte turf boven een watergehalte van ongeveer 50 % bevriest. Vanwege de lok die erin zat noemde men de smoezen ook wel *loktörrəf* of *pluustörrəf* (Griendtsveen).

Uit de Oostermoerse venen kwam de *barde* (Bergsma 29), een zware, harde turf. Onder het scherpe veen zat *kolige turf* (Horch 1922, 9), meer geschikt voor huisbrand en voor bakkersovens, en de *wanblauwe turf* (Horch 1922, 9) was een overgangsvorm tussen kolige en blauwe turf.

Een laag veen die onder het zwartveen zat en van ongelijke dikte was, leverde de *pijper-* of *pijpturf* (Hermans 1871, 30) op. Als deze turf droog was, was hij zeer grof en licht en werd meestal aan Hollandse pijpfabrikanten verkocht. Hij kromp weinig in met drogen en was nogal een gezochte turf. Mijn zegsman uit Someren noemde de *piepərt* licht veen onder de zwarte met berke- en rietpijpjes. Mijn zegsman uit Meijel duidde de *pīēpərt* aan als een “turfsoort van het zwartveen, aan de onderkant wel van het zwartveen”, en het was dezelfde turf die de boeren de *witte* noemden. In de Peel kende men ook de *korte pijperd* (Eshuis 1946, 55), welke naam aan fragmitesveen werd gegeven; te Deurne sprak men van *kórtə peepərt*. Mijn zegsman te Griendtsveen beschreef deze turf als “afval van riet, derrieachtig en van een korte plantesoort afkomstig”. Aan de zon blootgesteld viel hij

als gemul uit elkaar (Meijel). Vergelijkbaar met de korte pijperd waren de *rauwa piepært* (Asten), de *zwaarə piepært* (Someren), de *lossə piepært* (Ospel), het *piepiesdarch* (Bargero.), de *derriepijpært* (Helenaveen) en de *polderturf* (Van der Steen 33). Polderturf was de klot die nog op de bodem bleef zitten, nadat de ploegen 8 à 10 lagen hadden afgegraven. Deze moest boven water gehouden en later uitgepolderd worden; hij werd gegraven met 19.800 turven in het dagwerk.

Een ruwe soort pijperd was *haverstro* (Deurne). *Haavərstroo* (Bargero.) bevat veel wortelstokresten. Blink 1917 (14) noemt haverstro darg met veel zegge (*carex*), terwijl Horch 1922 (9) alleen maar zegt, dat deze turf behoort bij de onderste lagen en als aanmaakturf gebruikt wordt. *Piepiesdarch* (de Monden) was ook vrij grof van aard; er zat iets door dit veen dat leek op een pijpje zoals dat zat aan grove grasstengels. Haverstro stond ook gelijk met de lange pijperd. Een wat uitgebreidere definitie hiervan geeft Eshuis 1946 (55): "Op het zand werd eerst berkenrietveen gevormd, een telmatische vorming in eu- tot mesotroof water. Naarmate het water dichtgroeide, nam de voor planten bereikbare hoeveelheid voedsel af en het riet maakte plaats voor *scheuchzeria*, die ± 30 cm veen, bestaande uit stengels met knopen en vruchten van deze plant, heeft gevormd. Dit veen, dat in Noord-Nederland de naam *haverstro* draagt, wordt in de Peel *lange pijperd* genoemd. Het levert een gemakkelijk brandbare turf en is daarom als aanmaakturf zeer gewaardeerd."

Op de diepste plaatsen tussen de zwarte klot, bijna aan vaal veen gelijk, zat de *planker* (Hermans 1871, 30), *plankært* (Deurne), *plenkskəstörrəf* (Sevenum) of *spalter* (Ter Laan 937). Deze turf droogde zeer vast in elkaar en wilde, hoe droog hij ook was, nauwelijks vuur vatten. Daarom bleef hij soms jaren op het veld liggen. Spalterveen was een sphagnumformatie met veel *cuspidatum*resten erin, waardoor de "spalterigheid" of bladercultuur ontstond (Hudig 20). Deze spalterlaag was zelden dikker dan 20 cm. Van de pijperd en spalter werd wel gezegd, dat ze *stokkerig* (Top 14), *pijperig* (Top 15) en *spalterig* (Top 14) waren.

De onderste laag van de hoogvenen, gevormd in de moerasperiode van het veen, bestaat uit *darg* (Klazienaveen) of *derrie* (Deurne). In deze laag vindt men veel horizontaal kruipende wortelstokken van het riet (*fragmites*), de wortels en de strohalmbrede Rhizomen van *zegge* (*carex*) en de bruine zaden van het waterdrieblad (*Menyanthes trifoliata*) (Blink 1917, 13-14). Voor de gewone turfbereiding was dit darg niet geschikt, daar deze turf verbrokkelt bij het drogen. Met behulp van water werd van de darg spon- of baggerturf gemaakt (Wortman 136). *Darii*, *darri*, *derrie*, *derring* en *darring* waren in het verleden bij de zeebewoners, vooral bij de Zeeuwen, de gewone woorden voor turf (Hartman D. 10). Aan de kust kwam dan op die plaatsen waar men *derrie* tegen turf in het algemeen zei geen ander veen voor dan *derrierveen*. Elders, in de Peel of Drente, vormde dit veen de onderste laag in het hoogveen en men noemde die ook wel de *smeerlòögə* (Bargero.), de *smeerklot* (Asten), het *smurrierveen* (Deurne) of *péékært* (Neerkant). Een bijzonder soort darg was de *grijnmonk* (Klazienaveen).

Een zekere turfsoort die in het onderste van de kuil of put, en dus onder in het veen werd uitgegraven, werd door Pipers (518) *onderkuil* genoemd. Een paar losse turfsoorten tot slot: *knoalster törf* (Ter Laan 433) is turf van Stadskanaal; *goortörrəf* (De Bont 208) is turf die in het goor wordt gestoken; *bolle turf* (Boekenoogen 88) is losse, onvaste lange turf. Een *slöffe* (Wanink 181) is een turfbrieket wegens de pantoffelvorm een slof genoemd. Hartman D. (55) spreekt over *brakke turf*, dat is de turf die meer naar de zee toe gewonnen werd en vergelijkbaar is met *derrieturf*, ook Pipers (150) kent de *brakke turf* en omschrijft die als turf die brak is, waar zoutdeeltjes in zijn. De wollige buitenkant van de turf werd *törfvlok* (Bargero.) genoemd. Lange turven kunnen *afschobben* (Pipers 44) d.w.z. ze barsten aan de buitenzijde door werking van lucht en warmte en laten aldus dikke schilfers los. Een stuk afgebrokkelde turf was een *törfkloede* (Klazienaveen) of een *derg*

(Boekenoogen 142). Uiteindelijk bleef er op het turfveld altijd nog wat *törfmot* (de Monden) over, turfmolm.

5.0.2. waar werd geturfd?

Waar het steken plaatsvond was de *veenderij* (Heusden), de *pil* (Deurne), de *afsteking* (Pipers 48), de *vroenten* (Erens 602), de *vennen*, *swammekens*, *wildert* en *moer* (alle Erens 602). *Wadtinae* en *warescopia* worden ook nog door Erens (602) vermeld als plaatsen waar geturfd werd.

In het veen had men de veenkuil, waar het eigenlijke steken of graven gebeurde, de *köl* (Deurne), *klôetskoel* (Ospel), *moerkuil* (Someren), *veenkoelē* (Bargero.) of *feenpöttē* (Bargero.). Was zo'n veenput met water volgelopen na het uitgraven van het veen, dan was zo'n kuil ook wel een *dobbe* (Klazienaveen). Een *eenstokskuil* (Pipers 199) was een veenkuil waaruit het te bewerken veen 1.16 m diep of minder opgegraven werd. Een half dichtgegroeide veenplas was een *ven* (Deurne). Deze vennen vormden zich vooral op die plaatsen in de heide waar het regenwater niet weg kon. *Lérränwoep* (Ospel) was aaneengegroeid mos. Iven (34) beschrijft een ven als een met water gevulde, ingesloten laagte, die geen natuurlijke afvloeiing heeft en gelegen is in hogere zandgronden; er is zeer langzame vorming van een veenpakket in het midden van het ven. *Kwaachtēn* (Ospel) zijn door mos en andere planten verlande boerenkuilen. Men sprak ook van de *vlosvennē* (Griendtsveen), een *pilvloos* (Liessel) of *veenties* (Bargero.). In de veenplas ontstonden soms drijvende zoden, *tillèèvər* (Sassen 42) of *ijlandjies* (Wilnis). Deze drijvende zoden ontstaan na 20 tot 30 jaar, in water van een paar el diepte. De modder is zo doorgroeid met de wortels van water- en moerasplanten, dat er zich een laag vormt die lichter is dan het water en dus boven komt drijven. Deze drijfkillen zijn het enige en algemene middel dat in de natuur gebezigd wordt om veen te vormen in diep water. Als ze erg groot zijn, worden ze als hooiland gebruikt. Het *moud* (Ter Laan 585) is de vaste kant bij het afgraven van het veen, in Deurne zegt men de *vaastē kant*.

5.0.3. hoe ging het turven in zijn werk?

Het in het veen gaan werken was in de Peel bijv. een vast begrip: *nao dē piël gaon* (Ospel), *nao dē pil gao* (Liessel) of *mi dē knik gāō* (Meijel). In het veen werken was het *törf graam* (Bargero.) of *in dē pil wéérəkē* (Asten). Hartman D. (27) spreekt van *moer-neeringe doen* en van *brandvlotten maken*. Over de methode van vervenen uit vroeger eeuwen is eigenlijk niet zo veel bekend. Wel zijn er plakATEN en ordonnantiën uit de 17e eeuw van de stad Groningen over de turfgraverij waarbij alles zeer secuur was geregeld bijv. loon-en arbeidsduur, maar een echte beschrijving van het vervenen uit die tijd is er niet (Keuning 86). Keuning noemt als de bron voor het vernemen van meer gegevens over het turfgraven Venema wiens artikel uit 1875 in mijn beschrijving helemaal verwerkt is. Hartman Degner heeft zijn dissertatie over de turf al in 1729 geschreven, maar bij hem speelt het natuurkundige aspect een belangrijker rol dan het taalkundig-descriptieve. De methode van vervening op grote schaal in de Peel door Van der Griendt geschiedde in de vorige eeuw volgens een doelmatig plan van aanleg, dat op de leest geschoeid was van de Groningse veenkoloniën (Dilling 78).

Dat het werken in het veen geen lolletje was, blijkt o.a. uit de woorden van Tack (164) over de turfgraver uit Duitsland die in het buitenland met name Nederland in het veen ging werken: "Nicht nur die einzelnen Glieder wurden angestrengt. Durch die gekrümmte Haltung wurden die Brustorgane gewaltsam zusammengepresst. Bei dem langen Aufenthalt im Wasser, wobei der Oberkörper den brennenden Strahlen der Hochsommersonne

ausgesetzt war, stellten sich oftmals Rheumatismus, Gicht, auch Lungen- und Fieberkrankheiten ein. Wiederholt kehrten Torfarbeiter krank und siech zurück in die Heimat.”

Naast het *ploegwerk* (Stemfoort 26), het werk gedaan door vier of meer personen, bestond ook het *waldijken* (Venema 338), dat is het turfgraven door twee personen, de waldijkers, soms zelfs door één persoon. Het waldijken gebeurde op de ondergrond van het veen, wanneer het bovenveen weggegraven was. Over de meer bijzondere methodes van werken kom ik nog te spreken, hier beperk ik mij tot het meest algemene van het hoe van het turfsteken.

Tussen het graven door pauzeerde men tijdens de *schoft* (Heusden). Stemfoort (61) spreekt over één schaftuur op een dag bij een werktijd van 12 uur per dag. Een algemene werkzaamheid die aan het eigenlijke graven vooraf moest gaan was het *péjlə* (Deurne): het onderzoeken hoe dik de veenlaag was. Voor een goede planning van het graven moest dit peilen van het veen gebeuren. Men kreeg door dit verrichten van boringen inzicht in de dikte van de veenlagen, hun gelaagdheid, de mogelijkheid van exploitatie en het mogelijke rendement. Daarnaast kreeg men ook gegevens over de helling van de ondergrond, hetgeen van groot belang was voor de richting die men aan het hoofdkanaal moest geven (Keuning 86). De keuze van het peil is trouwens altijd moeilijk. Zelfs de uitvoerigste waterpassing geeft nog niet precies aan hoe de zandlagen in het veen liggen. Een te laag peil maakt de exploitatie van de wijken duurder, want dan moeten ze grotere afmetingen hebben. Bij een te hoog peil komt de latere landbouwgrond te diep in het water te liggen.

5.0.4. waarmee ging men turfsteken?

Het peilen van het veen geschiedde met een *veenboor* (Deurne), die naar gelang de diepte van het veen 1, 2, 3 of 4 m kon zijn. Zo'n veenboor bestond uit een korte steel waaraan een lang, smal blad bevestigd was, dat aan de zijanten was omgebogen, zodat er een gootje ontstond. De boor werd in het veen gestoken, met behulp van een handvat enige malen rondgedraaid en daarna omhooggehaald. Doordat het gootje naar onderen toe iets nauwer werd, bleef de inhoud erin, zodat een veenmonster met een lengte als die van het gootje werd verkregen (Eshuis 1946, 36). Soms werkte men met verlengstukken (Bargero.). Stemfoort (10) beschrijft een veenboor als een staaf van 3 el, uitgeschulpt en hol.

Om de schafttijd aan te geven had men een *levay* (Van Asselt 1973, 66), dat was een vlag of een lap aan een stok. Deze lavy of levay gaf niet alleen de schafttijd aan maar ook het einde van het werk. Het begin werd aangegeven door de zonsopgang. In Friesland (Smellingera-Land 14) was de *lewei* of *lawei* een korf die aan een hoge paal kon worden opgetrokken.

5.1. ontwatering van het veen

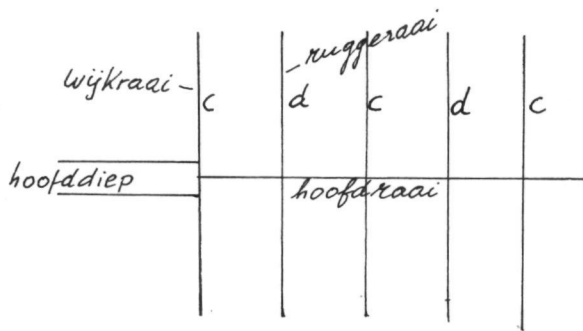
Degenen die aan de waterlossingen werkten, waren de *wattərlosingəvéégərs* (Asten), de *wattərwéérkərs* (Deurne), de *waatərmannə* (Sevenum). Ook werd van zo iemand gezegd: “*hij zit in də waatərlosingə*” (Meterik). Bij het werk droegen deze mensen *klomplaarzen* of *steevəls* (Deurne).

Ontwaterd werden de *feenplòòtsə* (Bargero.). Eshuis 1942 (74) noemt bij veenkoloniale aanleg de *plaats* het gedeelte tussen een wijkraai en een ruggeraai. Een veelgebruikte breedte voor een plaats is 10 bonk à 2 roeden of ± 86 m. Bij Stemfoort (11) is de plaats 20-25 Groninger roeden breed. Deze wordt in de gehele lengte door een greppel (de hoofd-raai) van 3 veenvoet breed en 2.5 veenvoet diep doorkruist. Rechthoekig met deze greppel wordt het veen in akkers (bonken) door middel van andere greppels (zijraaien) van 2 veenvoet breed en 2-2.5 veenvoet diep afgedeeld. De *bonk* (Liessel), de strook tussen

twee evenwijdige dwarsgreppels, en de *bonkakker* (Bargero.), de akker waarin greppeltjes waren gemaakt voor de waterafvoer, werden het jaar na begreppeling afgegraven. In Griendtsveen kende men de *kleine bonk* en de *grote bonk*. Kniphorst (225) vermeldt nog *blokplaats*, zonder een verdere beschrijving te geven, en de *dwarsplaats* (258), die hij een breedte geeft van 85 ellen. De lengte der plaatsen is zeer verschillend; ze hangt af van de breedte der veenstrook die op één hoofdkanaal zal worden vergraven. Zeer goed voor de latere landbouwkolonie zijn plaatsen met een lengte van 1400-1800 m.

Voordat men begon met het afvenen, moest het veen worden gedraineerd, de *ontwatering*. Daartoe groef men eerst hoofdafvoersloten, de *raaien*, om de 100 m, op de plaatsen, en daartussen, waar later de wijken kwamen, zijkanalen, welke later dienden voor de afvoer van de turf, naar de meestal loodrecht op de wijken staande *hoofdwijk* (Horch 1922, 20). De raaien, die 1 m diep en 1 m breed waren, waterden dus af op de hoofdwijk. Was het veen wat ontwaterd en bijgezakt, dan werden loodrecht op de raaien zogenaamde *gruppen* gegraven en wel om de 11 m, 80 cm breed en diep, iets aflopend naar de raai. Was het veen voldoende bijgezakt, dan begon men langs de raaien de bolster af te venen. Dit graven langs de raai, dus het ontbloten van veen op de plaats waar een wijk moest komen, noemde men het *splittingwerk*. Hier kom ik in de volgende paragraaf over het graven van de wijk nog op terug. De afgraving langs de raai waar geen wijk kwam, de middenraai, noemde men het *doofgat* (Horch 1922, 20) of *achtergat*. Hier en ook bij de afgravingen tussen de raaien moest men in de provincie Drente 50 cm bolster afbonken, omdat dit bonksel met het onderliggende of uit de wijken komende zand tot dalgrond verwerkt moest worden (Horch 1922, 20). Trouwens die halve meter grauweven afbonken en tot dalgrond verwerken gold niet alleen voor Drente maar ook voor andere veengebieden in Nederland. Het splittingwerk geschiedde over een breedte van 10 m aan weerszijden van de raai. Was er haast bij het splittingwerk, dan groef men deze breedte van 20 m ineens. Overigens was de normale kuilbreedte 5 m. In Helenaveen werden uit het hoofdkanaal, de Helenavaart, op afstanden van 600 m korte hoofdwijken gegraven met een lengte van 200 m, waarop telkens drie wijken uitkwamen (het zogenaamde drietandsysteem). Dat gebeurde zo, dat de afstand tussen twee naast elkaar liggende wijken 200 m bedroeg. De ruimte tussen twee wijken, een *vol slag* (Van der Steen 11), bevatte twee plaatsen met een breedte van een half slag of 100 meter en een oppervlakte van ± 15 ha. In Heusden was de ontwatering kortweg *slootə graavə*. In de veenkoloniën (Top 148) bleef het veen na het aanleggen der vereiste waterwerken drie tot zes jaar, soms zelfs tot tien jaar rusten. Intussen verdiepte men de hoofdraaien en greppels. Was de gewenste bezakking bereikt, dan kon men met het turfgraven beginnen. De hoofdafvoersloten werden ook wel genoemd de *wattəlossəngə* (Deurne) of *sijper* (Smellingera-Land 20).

Voordat met het graven van het kanaal werd begonnen, moest eerst de *hoofdraai* (Top 146) aangelegd worden, dat was een tamelijk brede greppel die in het eerste jaar slechts enige steken diepte verkreeg om later verder uitgegraven te worden; ze verkreeg 5x de lengte die men ieder jaar aan het kanaal gaf. Teixeira de M. (22) noemt deze greppels de *wijkraaien*, deze zijn slechts 3 of 4 voet breed en even diep; uiteindelijk worden ze dan wijken. In Meijel kende men de *hoofraaj* van 1.50 m diep en 2 m breed. *Raaisloten* (Van der Steen 40) waren hoofdsloten die op een afstand van 200 m van elkaar werden gegraven. Keuning (87) geeft de volgende verklaring van de hoofdraai: de hoofdraai wordt in het verlengde van het hoofdkanaal gegraven, die 5x de lengte krijgt die men elk jaar aan het hoofdkanaal wil toevoegen, en rechthoekig hierop de wijkraaien. Evenwijdig aan deze en midden tussen de wijkraaien liggen de *rugraaien* (Keuning 87), welke men gewoonlijk een geringere diepte geeft dan de beide eerste. De wijkraaien en de hoofdraaien komen in de as van het latere kanaal en de wijken te liggen (zie tekening 15).

Tek. 15.

Op een afstand van 600 m van elkaar werd de *hoofwiek* gegraven (Deurne) of *hoofvaart* (Asten). Als de veenderij te uitgestrekt en te breed was voor een efficiënte exploitatie, groef men parallel met de hoofdraai en de hoofdwijk de *deursnééj* (Asten). De greppel die in de hoofdraai uitkwam was de *raai* (Meijel) of de *róójə* (Bargero.). Hermans 1871 (2) laat de raaisloten 100 ellen (lees 100 m) van elkaar lopen, terwijl hij de *gribben* 10 el (= 10 m) van elkaar laat lopen. De *grip* (Deurne) voerde volgens mijn zegsman het water uit in de raai en vandaar naar de waterlossing, de grip was ongeveer 50 cm breed en 30 cm diep. Volgens Top (147) komen de gruppels ter weerszijden van de hoofdraai, meestal ter lengte van 10 roeden veenmaat. Eshuis 1942 (74) zegt van de greppels, dat ze op een onderlinge afstand van 1 bonk (= 10 m) gegraven worden bij veenkoloniale aanleg.

De *middenraai* (Horch 1942, 42) was de raai die tussen elke splitting overbleef. Mijn zegsman in Klazienaveen formuleerde het zo: "De middenraai wordt hoofdraai, waar de wijk komt." De *ruggəroaj* (Bargero.) ziet men op tekening 15. De ruggeraai bepaalt met de hoofdraai de breedte van de veenplaatsen (Top 147). In de Monden was de *röggərooj* de sloot tussen twee plaatsen, later werd deze ruggeraai de *schaajdəngssloot* (de Monden), de scheidingsloot. Volgens Eshuis 1942 (74) was de ruggeraai de raai die bij veenkoloniale aanleg evenwijdig aan de wijkraaien liep en in het midden tussen de wijkraaien; deze raai was ± 70 cm breed en werd ook wel de *zwetsloot* genoemd.

Een steek (Hermans 1871, 1) was in Helenaveen bij het gribben graven 30 cm diep. Naast de wijken had men het *hóóftknòòl* (Bargero.), de *hoofvaart* (Heusden), het *vaast kənaal* (Meijel) of de *turfvaart* (Kalmthout). Zo'n grote vaart waarin de wijken uitmondde, maakte men wel 10 ellen (= meters) breed (Hermans 1871, 10), terwijl de wijken in Helenaveen 8 ellen (= meters) breed werden. In de Peel waren een hoofdkanaal: het Deurnes kanaal en de Helenavaart. In het Westbrabantse gebied was de Elderse vaart de oudst bekende turfvaart (Meeuwen 145). Zij werd gegraven in de 14e eeuw om de turven uit Zundert naar Roosendaal te vervoeren. Smaller dan het hoofdkanaal waren niet alleen de wijken maar ook de vaartjes. Zo'n *vartjə* (Neerkant) was ± 6 m breed. Ter oriëntering kregen deze vaarten en wijken namen zoals het *eerste*, *tweede*, *derde enz. vartje* (Asten) en de *eerste*, *tweede*, *derde enz. wijk* (Neerkant). Zo'n wijk of vaart kreeg de naam van een plaats in de buurt bijv. de *Lisjəlsə wijk* (Neerkant) of de naam van een vervener bijv. *Bladdərsvartjə* (Deurne).

Voor een goede afwatering van de waterlossingen moesten deze geregeld schoongemaakt worden, het *wattərlösingə véégə* (Deurne), *waatərlössəng opschóónn* (Bargero.) of kortweg genoemd het *wattərwərk* (Liessel). Een apart en tevens secuur werk, dat niet zo maar aan eenieder kon toevertrouwd worden, was het *gribben uitlijnen* (Hermans 1871, 21). Bij de aanleg van gribben moest men er al rekening mee houden, hoe dik de turf gestoken moest worden. Het *werken in de geul* (Weekl. Deurne 1877) vereiste minder nauwkeurigheid als het gribben aflijnen; ook de kanten van een geul werden niet zo mooi afgestoken. Het gribben maken was het eerste werk van een veenderij. Eerst maakte men

de raaisloten waar men van plan was het kanaal en de wijken te maken (Hermans 1871, 3). Daarna maakte men de gribben, van welk er 10 op elke bunder vallen. Op elke bunder aan de binnenhoek van een wijk, zoals aan de hoofd-en kruiswijken, had men 216 en op de andere bunders, met de raaisloten mee, 220 roeden (een roede is hier 5 m) gribben. De gribben, als ook de raaisloten werden doorgaans op 65 of 70 duim (een duim is hier één cm) breedte aangelegd en het eerste jaar 3 *bollen* (een bol is hier 20 cm) of 60 duim diep gemaakt. Vervolgens werden de gribben ieder jaar, of zo het veen niet te week was twee malen in het jaar, telkens twee steken (een steek is hier 30 cm) verdiept, totdat ze op scholveen 1 m, op middelmatig veen 1 1/2 m en op het diep veen 1 3/4 m diep waren. Dit werk was dus het *gribbæ graavæ* (Griendtsveen), het *grup graavæn* (Klazienaveen) of *opgribbæ* (Liessel). Voor het maken van greppels werd in 1877 (Weekl. Deurne 1877) voor 60 roede (een roede is 5 m) in Deurne uitbetaald f 2.50. Het verdiepen van de greppels, het z.g. *uitbollen* (Eshuis 1942, 74) was ook nog gebonden aan bepaalde voorschriften blijkens een reglement uit 1808 aangaande het turfgraven (Van Asselt 1973, 85) waarin we in artikel 6 lezen: "Alles moet zo gegrupt of gebolt worden, dat het water nergens in kan blijven staan." Zojuist heb ik een bol omschreven als 20 cm diep, maar een *bolle* (Klazienaveen) of *bol* (Pipers 130) is ook de spit veenaarde ter diepte van het blad van de bolschop uit de veenkuil gehaald of een vierkante brok veen met de bonkschoffel afgestoken (Ter Laan 111).

Voor het gribben maken had iedere werkman nodig het lijnijzer, de bonkschop of modderschop met een stikdraad van 50 m en een hoeveelheid sparren, die dienden als *jalons* (Hermans 1871, 23). Met de *bolschup* (Pipers 132) of de *greppelschup* (Stemfoort 12) werden de greppels verdiept en schoongemaakt. In Klazienaveen werd hiervoor ook gebruikt de *bonkschoffel*. Om water te hozen bij de aanleg van de waterlossingen hanteerde men wel een *eusvat* (Van der Steen 40), een hoosvat van 50x70x15 cm.

5.2. graven van een wijk

De *wiekchròòvər* (de Monden) groef het kanaal, ook wel *graver*, *putbaas* of *ploegbaas* (Edelman 98) geheten. Hij legde de turf uit de put met een *opschot* op het *schotbord* (Edelman 98). Een wijkgraver was ook de *haokər* (Deurne) die met de haakschop werkte. Bij Van Asselt 1973 (79) is de haker de man die met een houweel werkte, spitte of groef. De haker nam het zand van de spitters onder in de veenput over op zijn schop en deponeerde het verder (Bargero.). De *kaarzetter* (Edelman 98) nam de turven over van de haker en prikte ze met een viertandige vork, de turf vork, op de kruiwagen. De *kroder* (Edelman 98) kruidde de turf uit de put naar het zetveld. Het wijkgraven vond vooral plaats in ploegendienst. Een *bovenlandsche ploeg* (Hermans 1871, 7) bestond uit 10 man: 2 gravers, 1 haker, 1 karzetter, 3 kruiers en 2 bonkers. Deze ploeg bestond vooral uit Duitsers. De turf die zij groef was ongeveer 41 cm lang, 12 1/4 cm breed en ruim 14 1/2 cm dik. Zo kregen deze gravers 320 turven per stok en 14.400 per dagwerk. Een *stròòl* (de Monden) was een ploeg wijkgravers, bestaande uit 4 man, die elkaar het zand van schop tot schop toegooiden. In de Monden sprak men ook van een *komuunie* en dan bedoelde men een wijkgraversploeg van 80 à 90 man. Bij het kanaal graven in Deurne kende men het *tweemanswerk* en het *viemanswerk* (Weekl. Deurne 1877). Een *ploeg* arbeiders (Edelman 97) in Drente telde voor het uitgraven van de splitting minstens 5 en hoogstens 10 of 11 personen.

Vanwege de hoge vervoerkosten was het nodig, dat men de turf niet meer vanuit het veld naar een kanaal toebreacht, maar dat men het veenkanaal naar de turf toe moest brengen. Zo ontstond het systeem van hoofdkanaal, wijken en zijwijken. Voordat ik een be-

schrijving geef van de wijze waarop dit graven van een veenkanaal plaatsvond, zal ik vermelden wat er gegraven werd. Een veenkanaal noemde men ook wel een *wiek* (Deurne, Bargeró.). Een wijk had een breedte aan de waterspiegel van 9 m en een diepte van 1.5 tot 1.8 m (Top 146). Voor men tot het graven van de wijk overging, moest het daarvoor benodigde terrein worden ontveend d.w.z. het veen moest tot turven worden verwerkt en die turf moest worden gedroogd en afgevoerd. Men noemde deze eerste turfputten, ieder ter breedte van 16 veenvoeten of bijna 5 m, tezamen tot één grote put uitgegraven, de *splitting* (Edelman 97), omdat het veen ter weerszijden van het aan te leggen kanaal in twee gedeelten werd gespleten. Men vergroef ten behoeve van de wijk een veenstrook van de dubbele breedte die de wijk later moest krijgen (Keuning 88). Er moest nl. bergruimte komen voor het uit het kanaal te graven zand. Was het kanaalpeil laag genomen en lag het zand dus hoog ten opzichte van de kanaalbodem, dan kwam er veel zand vrij en moest de bergruimte dus ook groter zijn. Het eerste jaar vergroef men nu het veen ter breedte van de splitting; een jaar daarna aan weerszijden daarvan nog een strook veen, ter breedte van de halve splitting, welke strook de naam van *klemsloot* (Keuning 88) droeg en voor zandopbergplaats diende. De turf die uit de splitting kwam, was de *splittingstörraf* (Deurne), *splittingtörf* (Klazienaveen). Omdat deze splittingsturf ver vervoerd moest worden, werd hij kleiner dan de andere gestoken. Er gingen 16 splittingsturven op een kruiwagen (Meijel). De turven die nog op de bodem bleven zitten, nadat de ploegen er 8 of 10 lagen hadden afgegraven, moesten boven water gehouden worden en later uitgepolderd. Deze *polderiurf* (Hermans 1871, 8) werd gegraven naar 19.800 turven in het dagwerk. De turf was van geen goede kwaliteit, het waren meer brokken dan wat anders.

De wijk werd bij het graven verdeeld in putten. In iedere put werkte een ploeg arbeiders. De breedte kon zijn 4, 5 of 6 m (Deurne), terwijl ook de lengte veranderlijk was bijv. 20 m in Meijel of 80 m in Deurne. In Bargeróosterveld was de *veenpuddə* 4 m breed over de hele lengte van de plaats, men sprak hier ook wel van een *pant*, dat was een gedeelte van $\pm$ 5 m lengte dat in één keer uitgegraven werd bij het kanaalgraven. Waren hoofdkanaal en wijk gereed, dan werd het veen verder in smalle putten afgegraven (Keuning 88). Zo'n put was gewoonlijk 160-200 m lang en 2.70-3.60 m breed. Elke put die in het voorjaar zou moeten worden gegraven, werd in het voorafgaande najaar gebonkt, de vergraving vond plaats evenwijdig aan de wijken en op de kop van de plaatsen dwars daarop. Vandaar het achteruit werken van de vervening op een veenplaats (Keuning 88).

Zo'n kanalsysteem varieerde natuurlijk volgens de gebruikte methode. Men sprak van een *rèecht stuk* (Meijel), dat ook wel synoniem was met de hoofdwijk (Liessel), verder van de *rééchtər éérəm* (Deurne), de rechterarm van een wijk, of van de *langə èèrəm* (Neerkant), waarmee werd bedoeld de tweede rechterarm. De *linkšə èèrəm* (Meijel) was de linkerarm van een wijk, ook wel *zijwiek* (Someren) genoemd. Het kruispunt van de linkerarm en de rechterarm was het *kruis* (Deurne). Een zijarm van de hoofdwijk was de *zéejwiek* (Deurne), *ziedwiekə* (Klazienaveen) of *krommə wiek* (Bargeró.). Meeusen (137) heeft het over de *krukvaart*, dat was dan een hulpvaart die uitmondde in de hoofdvaart. Ze werd krukvaart genoemd, omdat die gewoonlijk dwars op de hoofdvaarten uitkwam. Tal van wijken of zijkanalen zouden worden gegraven, terwijl ze uitmondten in de hoofdkanalen; daarom gaf men die hoofdkanalen de naam *monden* (Edelman 96). In Klazienaveen was de mond het dwarskanaal van het Stadskanaal. Het stuk van de zijwijk dat loodrecht op de hoofdwijk stond was het *plat stuk* (Meijel, Deurne). De *doorsnee* (Klazienaveen) was een verbindingskanaal. In de wijken moest ruimte uitgespaard worden om de schepen elkaar de kans te geven te passeren, deze verbreding was de *kom* (Griendtsveen) of *wisselkom* (Goossenaerts 881). De kant van de wijk was de *taluu* (Deurne), *taluutkant* (Klazienaveen) of *wiekswal* (Bargeró.). De blokken veen tussen de greppels waren de *bonken* (Ospel). Door het stelsel van kanalen, wijken en ruggeraaien was het veengebied in een aantal *veenplaatsen* (Keuning 87) verdeeld. De breedte van de

veenplaats, de afstand tussen wijk en ruggeraai, was gewoonlijk 10 bonk = 84-86 m. Kok (247) noemt een plaats 100 m breed, liggende tussen 2 wijken met een oppervlakte van 15 ha. Keuning (95) onderscheidt verder nog *opstreckende plaatsen*, *dwarsplaatsen* en *blokplaatsen*. De blokplaats is een combinatie van een opstreckende plaats en een dwarsplaats. De ruimte tussen twee wijken, bevattende twee plaatsen door een ruggeraai gescheiden, was een *vol slag* (Kok 247), in Friesland ook wel *leijen* genoemd (Van der Molen 42).

Het eigenlijke kanaal werd slechts tot 2/3 der bestemde diepte uitgegraven om het inzakken van de kanaaloevers te voorkomen. Dit werk gebeurde in de winter (Edelman 98). Voor het uitgraven van het laatste derde deel werd nog ter weerszijden van het belendende veen een turfput afgegraven, die men de *klemsloot* noemde en waarin het reeds uitgeworpen kanaalzand werd gestort om weer ruimte te krijgen voor de onderste zandlagen uit het kanaal. De klemsloot was ook wel de tweede insnijding na de splitting (Bargero.), want als men de splitting had gegraven, dan moest men er nog een keer langs om de breedte van de wijken te krijgen. Ter Laan (418) omschrijft de klemsloot als een strook aan weerskanten van de wijk waar het zand uit de wijk op neergelegd werd. De klemsloot was dus geen sloot, maar zandig land. In de Peel sprak men niet van klemsloot maar van *walkuil* (Deurne). Deze walkuilen bleven aan weerskanten van de splitting op de eerste diepte liggen om later met zand en modder tot dijken aangevuld te worden (Hermans 1871, 8). In de eerste jaren van de vergraving moest alle turf ter droging op het onvergraven hoogveen worden geplaatst. Naarmate echter meer veen was afgegraven, ontstond de mogelijkheid de turf op de uitgegraven grond of dalgrond ter droging te plaatsen. Dergelijke putten noemde men *walputten* (Edelman 102). In de buurt van Veendam en ook elders in de oude veenkoloniën was het soms nodig de wijk een bocht te geven om het veen regelmatig op het kanaal te kunnen afgraven, dit was de *gaffelwijk* (Keuning 95). Niet altijd groeven de turfgravers de splittings tot op de bodem uit, soms lieten ze op de diepste en weke plaatsen 1, 2 of 3 *banketten* veen, elk 4 turven breed, tegen de vaste kant zitten, ofwel ze groeven de walkuilen niet dieper dan 12 lagen, opdat de kanten niet zouden afscheuren.

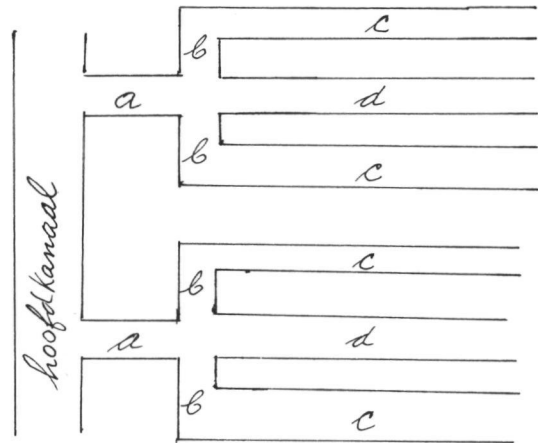
Ter oriëntatie in het uitgestrekte veengebied kregen de wijken en vaarten namen. In Helenaveen, Griendtsveen, Meijel, Bargeroosterveld zei men simpel bij de *eerste*, *tweede*, *derde enz. wijk*. Men gaf ze ook namen van plaatsen: de *Liesselse*, *Neerkantse*, *Deurnese wijk*. Voor Griendtsveen noteerde ik nog de *nulwiek* en de *parallelwiek*, deze laatste liep parallel aan de hoofdwijk. In de Drentse veenkoloniën, waar de veenkoloniale systemen van aanleg het zuiverst waren, duidde men de wijken aan naar het uur dat de zon boven de wijk stond, zodat men bijv. sprak van een *wijk die op 11 uur, op 12 uur enz. lag* (Keuning 94).

Bij Kniphorst (214) las ik de termen *opleg* en *inleg* van de wijken, maar hiervoor werd ter plaatse geen verdere toelichting gegeven. Ten Rodengate (60) verstaat onder *opleggen* het telken jare verlengen (minstens 170 m bij een hoofddeep) van de wijken.

De aanleg van wijken verschilde in methode van veengebied tot veengebied. In de Peel groef men vanuit de Noordervaart een hoofdkanaal, de Helenavaart, naar het midden van de Peel. De Helenavaart werd voorzien van zijkanalen. De aanleg der meeste wijken ten opzichte van het hoofdkanaal was een geheel andere dan gebruikelijk in de Groningse veenkoloniën (Linszen 130). Terwijl in het noorden de hoofdwijken, rechthoekig in het hoofdkanaal uitmondend, op afstanden van 160-200 m gegraven werden, werden zij in de Peel op afstanden van 600 m aangelegd (zie tekening 16, afstand *a-a*). Men kon hierdoor langs het hoofdkanaal meer ruimte creëren voor het bouwen van woningen en men behoefde slechts op afstanden van 600 m een brug te bouwen. Vanaf de hoofdwijken *a* werden de dwarswijken *b* gegraven, evenwijdig met het hoofdkanaal. Vanuit de dwars-

wijken liepen dan verder wijken, meestal drie *c*, *d*, waarvan één *d* in het verlengde van de hoofdwijk *a*, die dieper het veen indrongen (Linssen 131). Zodoende ontstonden loodrecht op het hoofdkanaal drietanden. Deze kanalen dienden niet alleen voor de afvoer van turf, maar ook voor de ontwatering

Tek. 16.

In de Veenkoloniën ging het anders. Aan de hand van een terreinonderzoek, waarbij vooral van betekenis waren de veendikte en beloop van de minerale ondergrond, werd het plan van aanleg vastgesteld (Eshuis 1942, 73). Dit hield onder meer in de richting en de afmetingen der wijken, alsmede het tempo waarin deze moesten worden aangelegd. Men groef in het verlengde van de as van het hoofddiep een greppel, de *hoofdraai*, en loodrecht hierop greppels boven de assen van de toekomstige wijken, de *wijkraaien*, terwijl evenwijdig aan de wijkraaien en in het midden daartussen de *ruggeraaien* (de latere zwetsloten) werden gegraven. Gewoonlijk waren hoofd- en wijkraaien ± 1 m breed en iets dieper dan breed. De ruggeraaien werden smaller, nl. ± 70 cm. Zo ontstond de *plaats* waarvan de breedte veelal ± 86 m was. Op een onderlinge afstand van 1 bonk (= 8.60 m) groef men ter verdere ontwatering nog een aantal greppels. Na een jaar werden de greppels verdiept, waarna weer een jaar later het veen voldoende gedroogd was om vergraven te kunnen worden. De splitting voor het hoofddiep werd in het najaar ter lengte van bijv. 20 bonk of 172 m en ter breedte van 2x de bovenbreedte van het latere kanaal afgeveend, ter dikte van 60 à 75 cm (Eshuis 1942, 74). Men liet een laag grauwveen op het zwartveen achter om dit tegen de vorst te beschermen, deze laag werd in het voorjaar voor de afgraving van de turf verwijderd. Dat men de dubbele bovenbreedte van de latere wijk vergroef, vond zijn oorzaak in het feit, dat voor het uit de wijk komende zand bergruimte moest worden gevonden. Het eerste jaar werd het veen ter breedte van de wijk vergraven, terwijl men in het volgende jaar een strook veen ter breedte van een halve splitting vergroef, dit was de klemsloot. Ter kering van het water liet men een laag vast veen langs de wijken boven de minerale ondergrond zitten (Eshuis 1942, 74). Daarna werd het veen in smalle putten vergraven ter lengte van bijv. 20 bonk en ter breedte van 9 à 12 voet. Het zwartveen werd geheel vergraven, terwijl eventueel voorkomende darg tot baggerturf verwerkt werd. De bovengrond, de bonkaarde, werd op de ondergrond van het vergraven veen geworpen. De stad Groningen oefende op deze wijze van ontginnen grote invloed uit. In het centrale deel van Groningen had de exploitatie vooral plaats door toedoen van compagnieën, die zich apart voor de afgraverij hadden gevormd (Keuning 83).

Ter vergelijking en tevens ter aanvulling geef ik nog een tweede beschrijving van de aanleg van een wijk uit 1886 (Wortman 138). Als na de ontwatering het veen voldoende gedroogd was, kon men met het vergraven of *insplitten* beginnen. Eerst werd de

bonkaarde verwijderd van het stuk dat in de loop van het jaar verveend zou worden. De lengte van dit gedeelte was bij een wijk meestal 100-150 m. Dit zo telkens verlengen was het *opleggen* van de wijk (Wortman 138). De breedte werd op de eerste plaats bepaald door de breedte van de wijk, 9 m, en op de tweede plaats door de ruimte die vereist werd om het uit te graven zand aan beide zijden te bergen. De bonkaarde werd afgestoken en aan weerszijden over de bovenkant van het veen verspreid om het zetveld te vormen voor de turf die uit de splitting kwam. Dan begon men aan weerszijden van de hoofdraai de turf, te beginnen met het grauwveen, af te graven. Dit werk werd verdeeld over twee of meer jaren. In het eerste jaar werden aan beide zijden van de middenraai twee of drie putten gegraven elk van 3 à 3.50 m breedte en een lengte van 100-150 m. Bij een wijk waren dit twee putten, bij een hoofdwijk drie. De gestoken turf werd op het hoge veen gebracht om te drogen.

Het tweede jaar werden aan weerszijden nog eens twee putten vergraven, de z.g. klemsloten. Hierdoor was er een splitting ontstaan van ongeveer 28 m breedte, over welke breedte het veen was opgeruimd tot op de zandlaag. Bij het graven van de wijk werd gewoonlijk over de eerste meter diepte het zand uitgegraven en met de kruiwagen zijdelings weggekruid. Wat dieper lag, werd door hakers naar boven gebracht. Het zand werd aan weerszijden tot een wal opgeworpen. Een berm van 1 m langs het kanaal bleef open als trekpad. Het wijkgraven geschiedde op droge grond; waar nodig werd met de tonmolen drooggehouden. Was de wijk gereed, dan kon de in de loop van het jaar gegraven turf terstond worden afgevoerd. Het volgende jaar werd langs de wijk met de vervening geregeld voortgegaan; in de regel groef men nu elk jaar één put (van 3.5 of 5 m). De bonkaarde werd nu echter niet meer over het naastliggende hoge veen verspreid, maar op de in het vorig jaar ontblote ondergrond geworpen. De turf behoefde nu niet meer naar boven gekruid te worden. Bij het voorafgaande is aangenomen, dat het kanaalpeil zo was vastgesteld, dat de ondergrond boven de waterspiegel verheven lag. Was een waterleiding of een kanaal met lager peil in de buurt, dan moest men zorgen het water uit de turfputten daarheen af te leiden; in dit geval was het mogelijk het veen uit de zandbodem te verwijderen, waarna de wijk op de gewone wijze kon worden vergraven. Het aan weerszijden van de wijk gelegen veen kon op de gewone wijze slechts afgegraven worden tot de hoogte van de waterspiegel. Was eenmaal de wijk gereed, dan werd het veen veelal uitgebaggerd. Zo ging ongeveer het graven van een wijk in zijn werk. Het graven van een wijk noemde men een *wiek graavə* (Deurne), *wiek chraawm* (Bargero.), *splitting graavə* (Deurne) en *vartjəs graavə* (Ospel).

Het graven van een hoofdkanaal ging op dezelfde wijze, pas later kwam men door verdieping en verbreding van de wijk tot de grotere afmetingen van een hoofdkanaal. De afmetingen die aan een hoofdkanaal werden gegeven waren wel eens verschillend. Zo werd bijv. aangenomen voor de verlenging van de Hooogeveense vaart een breedte van 13 m op de waterspiegel en een diepte onder peil van 2.50 m met hellingen van 1.5 m op 1 m. Zou men meteen beginnen de ruimste afmetingen te maken, dan zou men moeilijkheden krijgen met het vervoer van de turf. Daarom begon men met een hulpkanaal of een wijk, voordat men begon met de brede afmetingen van een hoofdkanaal. Was het hulpkanaal gereed, dan werd aan beide zijden met turfgraven geregeld voortgegaan, totdat men de ruimte verkreeg die voor het hoofdkanaal werd gevorderd. De wijk werd vervolgens verbreed en verdiept. Voor verdieping van de wijk werd deze afgedamd en zo nodig drooggemalen.

Voornoemde wijze van aanleg van een wijk was in hoofdzaak nog dezelfde als voor 300 jaar, toen met de geregelde ontginning van de hoogvenen werd begonnen (Wortman 143). Alleen waren de afmetingen wat ruimer geworden in verband met grotere vaartuigen. Meeusen (148) noemt het graven van een turfvaart, die oorspronkelijk ruim 4 m breed was, een geweldig werk. Gewoonlijk werd het graven van vaarten uitgegeven bij lengten

van 50 tot 100 roeden. Het verkeer op de vaarten bewoog zich in een enkele richting. Hier en daar waren sassen aangebracht en ook wisselkommen.

De werkzaamheden die aan de aanleg van de kanalen vooraf gingen, waren omvangrijk. Eerst werd een plan van aanleg gemaakt, een plan waarop de hoofd- en zijkanalen, de wegen, voetpaden, bruggen en vonders waren aangegeven. Aan het kanaal werd de richting gegeven die het meeste voordeel bood voor de aanleg van de zijwijken (Wortman 142). Belangrijk was ook de bepaling van het *peil* (Wortman 142). Hierbij werd hoofdzakelijk rekening gehouden met de hoogte van de zandbodem. Om die te leren kennen moest men *watterpassə* (Deurne) of *profillen* (Weekl. Deurne 1877). Door te waterpassen kon men de hoogteligging van de ondergrond leren kennen en kon men ook bepalen welk peil aan de kanalen in de verschillende delen van de veenvlakte moest worden gegeven. Het profielen was het uitzetten van de kanten van het kanaal, hetgeen met een houten driehoek gebeurde. Een juiste keuze van het peil was erg belangrijk. Was het peil te hoog aangenomen, dan moest men bij de vervening zich veel moeite getroosten om voor een goede afvoer van het water uit de veenputten te zorgen, als dit nog kon. Was het peil te laag, dan kreeg men een onnodig diepe, en dus kostbare, ingraving voor de wijken (Wortman 142). Bij het *enkel-kanaalstelsel* (Edelman 96) werden de wijken of zijkanalen ter weerszijden van het hoofdkanaal uitgegraven. Bij het *dubbel-kanaalstelsel* (Edelman 96) werden twee evenwijdige hoofdkanalen, 200 m van elkaar verwijderd, gegraven. Een spits gleufje, de *kielspit* (Deurne), gaf aan hoe ver de wijk moest komen.

In het voorgaande heb ik een paar methodes van kanalen graven gegeven in algemene bewoordingen. In kort bestek zal ik nog eens de zaak herhalen, maar nu meer met de dialectische varianten erbij. Het *bonkn* (de Monden) was het afhalen van de niet tot turf te verwerken bovenlaag, $\pm$ 50 cm. Deze werd op het bovenveen gebracht bij het begin van de wijken. Het graven van de splitting was het *opsplitn* (Klazienaveen), *splitting graavə* (Griendtsveen), het *ingraavə* (Deurne), *opsniedən* (de Monden). Het werd ook wel genoemd het *splittingwerk* (Horch 1942, 42). Aangezien de Hollandse verveningsmethode meebracht, dat de afvoer van de turf geschiedde met schepen, was het nodig, dat eerst de turf vergraven werd op de plaatsen waar de wijken moesten komen en wel direct op de volle breedte, opdat deze turf ook door de daarna te graven wijk kon worden afgevoerd, aldus Horch. Dit splittingwerk aan weerszijden van de raai geschiedde over een breedte van 20 m. Hoewel vroeger meestal in twee jaren met een normale kuilbreedte van 5 m werd gegraven, groef men rond 1942 de splitting ineens in kuilen van 10 m breedte met toepassing van de slagwagen op rails. Het tussen de splittings gelegen veen werd regelmatig langs de wijken in kuilen van 5 m breedte afgegraven. Het graven van splittingturf was duurder dan het latere graafwerk (Horch 1942, 42), omdat alle zoden op het hoge en verder moesten worden gelegd en omdat het splittingveen minder sterk ontwaterd was en dus een turf van minder goede kwaliteit afleverde.

Vroeger toen men, omdat men geen goede waterlossingen had, niet dieper kon laten graven dan 8 of 10 lagen, liet men in Helenaveen evenals aan de Dedemsvaart de splitting door Bovenlandse ploegen 8 of 10 diep uitgraven (Hermans 1871, 7). Later groeven de Bovenlanders de splittings in één keer tot op het zand toe uit en in 1871 werden ze door inlandse ploegen, uit 3 of 5 man bestaande, uitgegraven (Hermans 1871, 9). Deze ploegen maakten een stellage van planken en kruiden met hun kruiwagens in de splitting recht voor de bank, waar ze voor de graver in het bereik stonden om de 6 of 7 bovenste lagen op te werpen.

Als de klot gemiddeld 12 lagen diep zat, groeven de inlandse ploegen ongeveer 30 dagwerk turf uit een splitting van 100 ellen (= 100 m) lengte, en dan kwamen er aan weerskanten op elke bonk 67 1/2 stok turf staan; op 25 ellen lengte van de bonk konden 35 stokken turf gezet worden.

Het *wijk uitdiepen* (Weekl. Deurne 1877) gebeurde met de baggerbeugel in een aak of men wierp het uitgediepte spul op de kant. Om water uit het uitgegraven profiel te halen bij het kanalen graven ging men *tonmolen draaijen* (Weekl. Deurne 1877). Zo'n tonmolen was eigenlijk niet meer dan een as met een zwengel met een schroef door een ton, een soort worstmachine in het groot. Het *tonmolen schouwen* (Weekl. Deurne 1877) was weer apart werk in de Peel. Overal waar men tenminste een halve meter zand uit de bodem groef, kon men voldoende sterke dijken maken, maar waar het veen zo diep had gezeten, dat men weinig of geen zand kon ophalen, was men genoodzaakt zoveel zandgrond van andere plaatsen aan te voeren, dat men daarmee in het bijzonder de aarden wal 1/2 m kon bekleden; dit was het *zand aanvoeren* (Hermans 1871, 10).

Bij het dubbel-kanaalstelsel groef men twee kanalen zo'n 120-150 m van elkaar verwijderd. Men hield tussen de beide kanalen een strook grond over die in de lengte door de middensloot in tweeën werd verdeeld. Elke strook was weer in een aantal percelen gesplitst, de z.g. *vooraffen* (Keuning 93). Eigenlijk waren dit de koppen van de plaatsen die door de middenraai gescheiden werden, zo'n 1 ha groot. *Vooraf* wil dan ook zeggen: voor af, van de kop van de veenplaats was dus een stuk afgesneden. Na de afgraving werden op deze vooraffen huizen gebouwd (Edelman 96). Waar nu op zo'n vooraf één huis kwam, had de bewoner daarbij het vooraf in gebruik, hetwelk, tot land ontgonnen zijnde, een *heem* grond werd genoemd. Een volle heem was 1.5 ha groot (Edelman 96). De *achteraffen* (Stemfoort 16) waren de uiterste zijanten van een afgebakende veenderij, de stukken veen die het laatst aan bewerking toe waren. Aan de kop van een veenplaats en op de vooraffen gingen *kruisen* (Keuning 87) van de hoofd-raai uit, dit waren greppels op 1 bonk (= 2 roeden) afstand van elkaar van hoofd- en wijk-raai uitgegraven. Ze hadden een lengte van 6-8 roeden. Dieper het veen in stonden ze loodrecht op de wijk-raaien. *Polderen* (Hermans 1871, 8), het graven van polderturf, deed men, als men de turf niet breder weggrafte dan het vaarwater moest worden. Uit de nog niet diep genoeg afgegraven wijk werd de modder en het zand weggegraven, het *haokə* (Helenaveen) of *haken* (Bargero.). Van onder uit het kanaal moesten de hakkers het zand opgooien naar boven. Daarvoor maakten ze halverwege het talud een onderbreking, het *banket* (Weekl. Deurne 1877), waarop één man ging staan die het zand verder omhoog werkte. Stond er al water op de bodem van het kanaal, dan moest men de modder of het veen *baggəə* (Deurne) of *laajkn* (Klazienaveen) met de baggerbeugel om verzanding tegen te gaan. Dit *lajkn* (de Monden) deed men ook, als men het laatste gedeelte van een dam moest verwijderen, nadat een nieuw kanaalgedeelte was klaargekomen. Deze *dam* (Weekl. Deurne 1877), een aarden wal, sloot het water af van het reeds bestaande gedeelte van de wijk en het nog te graven gedeelte; men noemde hem ook wel de *damwand* (Deurne) of een *schutting* (Helenaveen). De *dam laotə zittə* (Deurne) moest men wel om het water te keren. Bij het *dam öjtbaggəə* (Deurne) nam men eerst de planken damwanden weg, waarna de onderste lagen gebaggerd werden, in Klazienaveen sprak men van *damsteken*. Het *dammen opvisschen* (Weekl. Deurne 1877) was een aparte werkzaamheid; men moest de houten weggespoelde damwanden uit het water opvissen.

Bij het graven van de wijk bouwde men de kant trapsgewijze op, iedere laag één turf dik inspringend, het *verspringə* (Deurne), *taluu maakə* (Neerkant) of een *wal opzetten* (Klazienaveen). De kanten van de wijk moesten regelmatig bijgeschaafd worden met de schop, het *teludswerk* (Weekl. Deurne 1877). Kort nadat men het vaarwater vol water had gezet, was het nodig de talud met graszoden te bezetten, het *met zoj afzittə* (Liessel), *bəgloojing maakə* (Bargero.). Deze graszoden stak men verschillend van breedte, doch meestal een halve meter lang (Hermans 1871, 11); zij werden met houten pinnen zodanig in de talud vastgemaakt, dat het water, 20 cm boven of beneden peil zijnde, altijd tegen deze graszoden kon aanspoelen. In Bargeroosterveld was het verstevigen van een

kanaalkant met paaltjes en twijgen *tuunən*, zo zei men wel: “*Die wallə mot bətuunt wodn*”. Het zojuist genoemde banket was een horizontale uitgraving van 1 m breedte in de schuine walkant aangebracht, halverwege de talud.

Als men de kanalen maakte, moesten er 200 m van het rechte kanaal verwijderd, bijv. tussen de armen van de 3e en 4e wijk, *doofgaten* gemaakt worden om overal het veen gelijktijdig te kunnen uitgraven (Hermans 1871, 20). Men liet er het vaal veen doorgaans 4 m breed wegruimen, waardoor men ruimte kreeg voor een kuil en een bermsloot tegelijk. Een aantal werkzaamheden die nodig waren bij en rondom het maken van een veenkanaal, waren het *bermsloot maken*, het *dammen ophalen*, het *waterscheppen* (in de kanaalput, wanneer die te ondiep was voor een tonmolen) met een bats, het *zand terugzetten* (zand uit de bodem verder op de dijk plaatsen), *banketpalen slaan* (tegen het inkalven van het banket), *spoorleggen* (of voor kiepwagens die het zand moesten transporteren of voor het gebruik van lorries), *lijn verplaatsen* (stukken spoorlijn verplaatsen) en *houtuitroeijen* (puisten e.d. van onder uit het kanaal weghalen); al deze termen heb ik gevonden in de Weeklijsten van Deurne uit het jaar 1877. Waren nu de hoofd- en zijkanalen en greppels gegraven voor de afwatering, dan was het veen nog niet direct aan de snede, het moest nog *uitteren* (Blink 1917, 44), d.w.z. nog een paar jaar rusten, voordat met vervenen begonnen kon worden.

Bij het waterpassen van de wijk gebruikte men *pölkəs* (Deurne), *munnəkən* (Klazienaveen) en *zichtborijəs* (Someren). De *munnəkən* werden in de zandbodem van de uitgegraven splitting geslagen. De haker nam de modder uit de kanaalbodem van de spitter over met de *haakschup* (Deurne), *haokschobbə* (Klazienaveen) of *teef* (Stemfoort 24). Voor Meijel is de omschrijving van de haakschop als volgt: een schop die bestaat uit een korte steel met brede plank, 40 cm lang en 30 cm breed. Het blad vormde één stuk met de steel en was van hout, bij de steel 3 cm dik, voor 1.5 cm. De teef was eigenlijk een schotbred. Voor het slechten van de bodem had men een soort hark met gebogen tanden, deze was de *haok* (Meijel). De spade bij het uitgraven van wijken was de *bónkschup* (Deurne) of *stek* (Bargero.). Voor het uitsteken en maken van greppels had men ook wel het *lijnijzer* (Top 152). Door de putbaas werd de turf bij het splitting graven op een *schotbord* (Edelman 98) of *schietelbord* (Edelman 98) gelegd, vanwaar hij verder getransporteerd werd.

Met de *tonmolen* (Weekl. Deurne 1877) of *borrie* (Ter Laan 123) werd een sloot of kleigat droog gehouden, deze werd met de hand gedraaid. Voor het baggeren van de dam die lag tussen het bestaande en het nieuw te graven kanaalgedeelte, hanteerde men de *baggərbeugel* (Deurne), *baggərrink* (Meijel), de *laajkbeugel* (Bargero.) of de *nitrink* (Meijel). De leikbeugel was een soort schepemmer, maar in plaats van de emmer zat er een zak aan de steel bevestigd. Zo ook was de netring, bestaande uit een lange steel waaraan een beugel was bevestigd en aan die beugel een zak waardoorheen het water wegliep, terwijl de modder achterbleef. Aan de baggerbeugel zat een *steel* (Asten), *stok* (Helena-veen) of *baggərgéért* (Neerkant). Gereedschap dat de werkman nodig had bij het maken van gribben, was ook nog *stikdraad* (Van der Steen 38). In 1871 had elke ploeg van vijf man bij het turfgraven uit de splitting tenminste nodig 4 kruiwagens, 2 stickers, 2 opleggers, 1 haakschop, 1 viertandige vork, 1 modderschop, 1 lijnijzer, 1 bonkschop en vaak ruim 300 voet kruiplanken (Hermans 1871, 23)

5.3. bonken

Ook bij de maatschappijvervening diende gebonkt te worden. Daarvoor was de *bonker* (Venema 337) of de *viller* (Weekl. Deurne 1877) in dienst. Het *afbonken* (Venema 334), *stoten* (Falk. 85) of *veld slichten* (Weekl. Deurne 1877) geschiedde, voordat met het eigenlijke graven werd begonnen. Soms werd het bonkveen op het hoge veen geworpen en

het jaar daarop in de afgegraven put van het vorig jaar (Venema 334). Voor het veld slechten verdiende men in 1877 per 94 are *f* 9.40 (Weekl. Deurne 1877). Wat gebonkt werd, was dus de bovenlaag van het veen die niet zo direct bruikbaar was; Ter Laan (123) spreekt van *boskn*.

Voor het afgraven van het bonk- of mosveen gebruikte men de *bonkschoffel* (Venema 334) en de *kantschop* (Top 152) en natuurlijk de bonkschop. Meer om de put af te lijnen en over grote afstand af te bakenen had men het *linieijzer* (Deurne) of de *veenbonk* (Bergsma 65).

5.4. graven van het zwartveen

Het eigenlijke turfgraven volgde niet op het graven van wijken, maar was een gelijktijdige bezigheid. De *stikker* (Venema 335) was de man die de turf stak met de stikker. Hij was ook wel het hoofd van de ploeg (Hartman D. 30). De *graver* groef met het opschot de turf op de dikte van ongeveer 16 cm van de bank (Venema 336). Hij functioneerde ook wel als tweede man van de ploeg (Hartman D. 31). De *uitsmijter* (Dagblad van het Oosten 1942) stak de turf met een oplegger en legde hem op een plankje. De *kaer-setter* (Hartman D. 31) was de derde man in de ploeg, hij kreeg de turf aangereikt door de graver. De kruier of *kruyder* (Hartman D. 31) was de vierde man, hij kruidde de turf weg en zette ze op zijn kant. De vijfde en tevens laatste man in de ploeg was de *buncker* (Hartman D. 31). Hij krabde de bovenste laag van de turfgrond. Men noemde ze ook wel de *slichters* (Griendtsveen). Het georganiseerde turfgraven was vaak een kwestie van ploegenwerk. Men kende *tienmanswerk* (Weekl. Deurne 1877) en *driemanswerk* (Weekl. Deurne 1877). Verder sprak men ook van een *bovenlandse ploeg* (Van der Steen 33), die bestond uit voornl. Hannoveranen en wel 2 gravers, 1 hakker, 1 karzetter, 3 kruiters en 2 bonkers. Deze ploeg groef 320 stok en 14.400 turven in een dagwerk. De ploegen werden over afzonderlijke putten verdeeld. In de Veenkoloniën telde zo'n ploeg 6, 9 of 11 mannen (Top 149). Was de ploeg afkomstig van de streek waar de turf gegraven werd, dan was dat een *inlandsche ploeg* (Stemfoort 46). In Vriezenveen bestond een *span* (Dagblad van het Oosten 1942) uit drie personen nl. een *stikker*, een *uitsmijter* en een *afzetter*. De stikker moest de turf stikken, waarna de uitsmijter hem met een oplegger afstak en meestal op een plankje legde, vanwaar de afzetter de turf met een *bree*, een brede vork met kleine tanden, wegzette, zodat de turf niet allemaal op één hoop kwam te liggen. Zo maar een lange kerel uit het veen werd ook wel een *bónk* (Deurne) genoemd.

Men groef de *zwarte* (Deurne) of *zwartə tórrəf* (Neerkant) of het *zwartveen* (Klazienaveen) in de lente van half maart tot eind juni. In Griendtsveen was de zwarte turf tot 1900 hoofdzakelijk bestemd voor de fabrieken, vandaar ook wel de benaming fabrieksturf. Na 1900 kwam het stoken van zwarte turf als huisbrand meer algemeen in zwang. Zo was de produktie van zwarte turf, bestemd voor huisbrand, in 1914 25.250.000 stuks in Griendtsveen (Linssen 136). Na het graven werd de zwarte turf onderverdeeld in soorten, het *zwartə sorteərə* (Deurne), t.w. in smoezen, haardbrand, haverstro en fabrieksturf. De *smoezə* (Helenaveen) was een soort lokturf, terwijl in Klazienaveen en Bargerooosterveld de smoezen de bevroren, natte turf was. Het was geen beste soort zwarte turf, omdat hij vermengd was met lok en kof. In Griendtsveen werden de turven ook wel *dikkóntə* genoemd. De *haverstro* (Deurne) werd ook genoemd de *pijpərt* (Someren), *piepərt* (Ospel) of *peepərt* (Deurne). Hij werd als haardbrand gebruikt en was harder dan de smoezen. De *fabriekstórf* (Klazienaveen) was bestemd voor vlamovens, steenfabrieken e.a. De grootte van de industrieturf kon zijn 14x14x40 cm (Schneider H.). De overblijfselen van het zwartveen, die ongesorteerd bleven, waren de *stukkə* (Deurne), *brokkə* (Bargero.) en *kloetn* (Bargero.). Deze stukken werden toch nog wel voor de verbranding gebruikt, in

Liessel verkocht men ze aan de boterfabriek. Een groot, zwaar stuk zwartveen was een *bonk* (Klazienaveen) en een kluitje een *törfkloetjə* (Klazienaveen). Soms vielen er grote stukken veen in de wijk of de turfput, zo'n stuk was een *kalf* (Liessel). Wanneer het veen gescheurd was en het stuk viel in de put, dan zei men *er is ən kalf gekómmə* (Neerkant). Naar gelang de grootte van de scheur sprak men van hond, kalf en koe (Ter Laan 383). Zo ken ik *kou* voor Bargerooosterveld. Stemfoort (27) geeft *honden*, evenzo Van Asselt 1973 (86) wanneer zij een reglement uit 1808 (art. 12) aanhaalt: "voorts moeten zij de honden er weer schoon uitmaken...". Daarnaast gebruikte men het algemene *scheur* (Asten) of *beurst* (Ospel). De zwarte turf werd gegraven uit de *put* (Griendtsveen). In Helenaveen was zo'n put 10 bonken of 100 ellen (= 100 m) lang en 5 m breed (Hermans 1871, 1), ook wel genoemd een *klink*. Ter Laan (791) geeft als maten voor de veenput ± 50 veenroeden lang en 16 voet breed.

Tijdens het afgraven had men in het veen een vaste kant, de *vaastə kant* (Neerkant), *talukant* (Liessel) of *putkant* (Someren). De vaste kant was een goede opbergplaats voor de fles sterke drank, als men die bij zich had. De *bonk* (Klazienaveen, Deurne) was het stuk veen dat door dwarsgreppels verdeeld was. Normaal was de bonk bij zwart- en grauwwveen hetzelfde (Klazienaveen, Someren, Sevenum), soms was er verschil. Zo was de bonk in Meijel bij het grauwwveen 20 m breed, bij het zwartveen 10 m. Een *bunkskə* was in Meterik 10 m lang en 10 m breed. Bergsma (65) definieert een bonk als een "akker of strook veen tussen twee evenwijdige dwarsgreppels". Een rechte strook veen langs een wijk of de hoofdvaart was een *klink* (Neerkant). Zojuist hebben we gezien, dat een klink een put was van 100 m lengte (Helenaveen). Voor Liessel heb ik genoteerd, dat zo'n klink wel ± 500 m lang kon zijn en deze werd daar aangeduid als een "strook kantveen langs de wijk". Men sprak ook wel van een *strook* (Griendtsveen) of de *vaalə strook* (Meterik), wanneer het om grauwwveen ging. Andere benamingen voor een veenplaats of een stuk onvergraven veen waren een *kroft* (Boekenoogen 520), het *löt* (Ter Laan 530) of *plaotsə* (Klazienaveen). In Roosendaal (Albertinus 68) kende men de *turfmoeren*, de plaatsen waar geturfd werd, 10 bunders of 13 ha groot. Een strook veen die in het tweede jaar van het vervenen van een bepaald stuk niet afgemaakt werd, doordat er water in de weg zat, was ook een *klink* (Bargero.).

Midden maart of ook wel direct na de Vastenavond (Liessel) begon men met het *zwartə graavə* (Deurne), *zwartə graovə* (Klazienaveen), het *oflichtn* (Bargero.), het *los steekn van də tōf* (Onstwedde). Men kreeg voor het turfgraven per week *f* 24.32 voor een hoeveelheid van 64 stok (Weekl. Deurne 1877). Soms moest men, voordat men met het steken van het zwartveen begon, eerst een laag grauwwveen van het zwartveen verwijderen, het *nabonken* (Keuning 88). Deze laag grauwwveen was op het zwartveen gelegd om dit te beschermen tegen de vorst en werd dus het jaar daarop verwijderd, wanneer men verder ging met graven.

Uiteraard paste men verschillende systemen van graven toe. Men kende het *nieuw-kerkerwerk* (Hermans 1871, 14). Hierbij werd de turf gegraven door arbeiders uit het groothertogdom Oldenburg. Zij werkten met 7 werklieden bij elkaar en groeven de turf 44 1/2 cm lang, 15 1/3 cm breed en 16 3/4 cm dik; men telde van deze turven er 256 onder een stok en 11.520 in een dagwerk. De Oldenburgers zetten evenals de waldijkers hun turf in het lage en kregen *f* 11.20 per dagwerk; zij groeven zelden meer dan 2 kuilen in een jaar. Zij bonkten van de tweede schil de helft en van de eerste niets, maar het slechten en lichte stukken afstoten deden zij voor de beide kuilen. Deze turven volgens dit werk gegraven waren vooral bestemd voor de fabrieken.

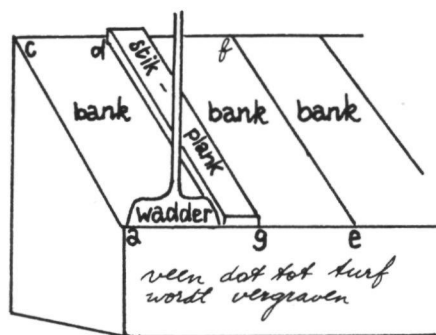
Horch 1942 (41) onderscheidt het *kuilsysteem*, het *kuilgraven* en het *grupsysteem*. Bij het *kuilsysteem* maakte men groepen om de 11 m loodrecht op de raaien. Men groef af in kuilen in de richting van de raaien, beginnende aan weerszijden van de raai. Deze kuilen

waren soms 5, soms 6 m breed en men groef ineens tot 8 klem toe. Boven de 8 klem veendiepte moest de turf met behulp van planken en kruiwagens in slag worden gezet en wel tussen twee groepen telkens 4 slagen, elk bestaande uit een leger en 6 stort. Iedere stort was twee turven diep en bestond uit ongeveer verticaal staande turven. De praktijk toonde aan, dat deze 6 storten de meest economische werkwijze gaven in verband met het leggen van het leger en het laten opzetten van de turf tot ringen om te drogen. Het *grupsysteem* bood verscheidene voordelen tegenover het *kuilsysteem*: de turf kon natter worden vergraven, voor het graven waren geen slagkruiwagens en posten nodig, de zode vvoor in de winter beter door en de zoden konden beter geringd worden (Horch 1942, 41). Voor grauwveen was normaal het *grupsysteem* aanbevelenswaardiger, alleen waar meer dan 5 klem grauwveen zat, zou de afgraving in *grupsysteem* langer duren dan een afgraving in *kuilwerk*. Bij het graven van zwartveen bestonden de voordelen van het *grupsysteem* niet, zodat hier uitsluitend met het *kuilsysteem* werd gewerkt (Horch 1942, 42).

Het eigenlijke graven begon met het *stikkə* (Deurne), *stikn* (Bargero.) of *kortə* (Venray) d.w.z. het steken met de stikker van de turf in de lengte. Met beide handen hield men de steel van de stikker omkneld en men dreef met een flinke slag het vlijmscherpe mes in de turfslaag. Schematisch kan men het volgens Venema (335) zo voorstellen: de steker hield de stikker dwars vast; terwijl hij bij *a* aan de kant van de bank stond, kwam de stikker aan de andere zijde bij *g*, evenzo bij *cd* (zie tekening 17). Dan legde hij de stikplank langs de tekens bij *g* en *d* en trok langs de stikplank met de stikker een streep. Vervolgens schoof hij de stikplank een vijftal centimeters naar *ef* en terwijl hij zich weer op de stikplank plaatste, stak hij het veen tenminste tot op 15 cm, zijnde de dikte van één turf, langs de lijn *gd* door. Dan verdeelde hij met de stikker, terwijl hij op de stikplank bleef staan, de turven in de breedte. Voor het snijden van de breedte van de turf, het *koppə* (Helenaveen) of *kòpm* (Bargero.), hanteerde men ook de stikker. Langs de kopkant van de turven sneed men door het veen. Had de eerste turfgraver vijf lagen gegraven, dan liet hij de maat van de turf achter in de daaropvolgende laag voor de turfgraver die onder stond. Deze hoefde nu niet eerst uit te meten. Dit was het *nòðkòpm* (Bargero.).

Tek. 17.

Eén laag turf van een turf lang en diep tot op de bodem over de gehele breedte van de veenkuil noemde men een *bank* (Venema 335) of *benkskə* (Heusden). Een oude snede van een turfslaag in een bank was een *merk* (Van der Steen 40). De turf zo in banken eruit halen was het *bankjəs graovə* (Klazienaveen), *in benkskəs graavə* (Meijel), hetgeen in Liessel bij de maatschappijvervening nooit dieper gebeurde dan 12 lagen diep. De *bank ansniedən* (Bargero.) was meer het begin maken bij het turfgraven. Zo'n laag die men in één keer afgraaft noemde men een *klem* (Bargero.) of *klim* (Asten). De klem vormde dus eigenlijk de dikte van elke turf of de diepte over een gehele laag horizontaal bekeken. Deze dikte was variabel en kon 15 cm zijn, 20 of ook 10. De laatste klemmen die waren blijven zitten, moest men nagrafen, het *klim naoschietə* (Griendtsveen).

Een veenput kon *bedriegen* (de Monden), nl. wanneer die niet voldeed aan de verwachtingen wat betreft de inhoud. Ook tussen het diepe veen zaten hier en daar nog *zantbultə* (Asten) of *zantkoppə* (Bargero.). Tegen het water liet men in het veen veenbanken zitten, *bakettə laotə zittə* (Liessel) of een *riffəl laotə zittə* (Helenaveen), ook om het scheuren van het veen te voorkomen. Wanneer de veenondergrond ten opzichte van het kanaalpeil te laag was, liet men de onderste laag turf op het zand zitten, *törrəf óp zant laotə zittə* (Meijel) of *ət veen laotə zittə* (Bargero.). De veenbank tegen scheuring van het veen noemde men een *baket* (Liessel). Het veld waar de turf in het hoogveen te drogen werd gezet, was het *zetveld* (Deurne) of *setfelt* (Bargero.). Bepaalde handelingen moest men goed onder de knie hebben, men zei dan: “*Dat wark, dat was ən handəchhaajt*” (de Monden). De resten van bomen en de puisten moesten voor de goede gang van steken verwijderd worden, dit was apart werk, het *halhaken* (Van der Steen 40). De oude veenput werd na exploitatie dichtgemaakt, *də pöt slichtn* (Bargero.). De laatste kuil bij het turfgraven was de *achterkuil* (Liessel).

Foto 8. Het aansnijden van een turfbank.

Het apparaat om de banken veen aan te snijden en verticaal door te snijden was de *stikker* (Deurne, Bargero.). Dit werktuig had een steel van ± 1 m die zat in een ijzeren huis van 20 cm dat aan het blad bevestigd was. Met de stikker werd de lengte van de turf en de dikte ervan aangegeven. Daarom was het ijzer van de stikker, het *blad* (Onstwedde, Meijel), 40 cm breed en 15-16 cm lang. Met een krachtige slag sloeg men deze scherpe spade telkens op ongeveer 12 cm afstand van elkaar in het veen (Weijnen 1938, 332). Niet altijd echter

was de breedte van het blad precies 40 cm, men paste de stikker aan aan de lengte van de te graven turf. Een gelijkwaardig werktuig als de stikker was de *wadder* (Venema 335). De steel van de stikker noemde men ook wel *stikkerstok* (Bargero., Neerkant). De *stikplank* (Venema 335), een plank van ongeveer 3 m lengte, voerde de turfsteker met zich mee bij het steken met de stikker. Soms had hij om wegzakken in het veen te voorkomen een *stikkersplank* (Stemfoort 24) onder de voeten die minder breed was dan de te steken turf. Een ander steekwerktuig, dat meer bij boeren dan bij de veenmaatschappijen in gebruik was, was het *linieijzer*. Bij de maatschappij werd het voornamelijk gehanteerd om de putten af te snijden (Sevenum) of om de veenderij over een grote afstand af te bakenen (Meijel).

Naast de stikker was een ander belangrijk werktuig van de turfgraver de *ópleggør* (Deurne) of *oplegger* (Klazienaveen). Hiermee werd de turf uit de bank gelicht, doordat men de oplegger telkens op vaste diepte tussen twee pas door de stikker gesneden steken in het veen dreef. De kruk, steel en de spade waren van hout, waarbij steel en spade uit één stuk gevormd waren. De steel was zo'n 50 cm lang. Op de houten spade, het *hout* (Griendtsveen), *holtjə* (Klazienaveen) of *houtwèèrək* (Meijel), zat voorop een wat breder uitlopend ijzeren stuk, de *bek* (Deurne, Bargero.) of *staolə bek* (Meijel), dat met klinknagels aan het hout vastzat via twee ijzeren uitsteeksels, de *slekkə* (Liessel). Het *opschot* (Bargero.) leek veel op de oplegger, maar het was niet uit een stuk en het *opschòtblat* (de Monden) was dunner bij de oplegger. Boven het spitgedeelte zat bij het opschot een rondje ter bescherming van de handen bij het steken. In de Peel werd het opschot alleen gebruikt in Griendtsveen. Voor het zware graafwerk gebruikte men de *bonkschup* (Helenaveen) of de *stek* (Klazienaveen). Om het gereedschap in goede conditie te houden smeerde men het wel met *raapolie* (Weekl. Deurne 1877) in.

5.5. hoog graven

Bij het hoog graven waren betrokken de *rechtsə graavərs* (Griendtsveen), die naar rechts de turf weggroeven, en de *linksə graavərs* (Griendtsveen), die de turf naar links groeven. De *karzetter* (Asten) werkte de turf op de kruiwagen, in Roosendaal stapelde de *kaardezetter* (Albertinus 69) de turven op kleine hoopjes van 3 turven tegen elkaar en 1 erboven op. Deze arbeider die met de karzettersvork de turven op de kar wierp, werd ook wel de *handlanger* (Tack 163) of *afzetter* (Dagblad van het Oosten 1942) genoemd. Als de turf op het hoge kwam of als men te laag beneden de dalgrond groef of als men de turf van het achterste deel van de put van 3 m breedte nam, had men een *haker* (Venema 338) nodig die de turven hem door de graver met het opschot toegeworpen op de haakschop opving en op het schotbred neerlegde.

Het hoog graven vond plaats bij de *klink* (Griendtsveen), een baan vast veen, die in één keer afgegraven moest worden, omdat het de eerste baan was door de strook tussen twee wicken heen. De turf moest dan naar één richting gewerkt worden. De klink was dus een aaneengesloten rij van turfputten, bonken. Als het seizoen voorbij was, bleef er een *klinkə* (Bargero.) zitten, omdat er anders veld te weinig was. Stemfoort (31) spreekt over *hoogten-turf* als de turf die op het bovenveen werd gebracht.

Waar men het jaar tevoren was gebleven met graven, ging men verder met *klinkə graavə* (Helenaveen). Vier of vijf klemmen gingen er in één keer af over de hele klink, aan het einde van de klink draaide men zich om en groef dan terug. Eén meter diep werd in twee keer gegraven. De turf moest naar het *hoog* (Liessel, Bargero.) gekruid worden, omdat er nog geen ruimte was om de turf elders neer te zetten. Het was dus ofwel *nòòrt hóóch op* (Bargero.) ofwel *nòòrt leeg in* (Bargero.) graven. *Hij stajt ant hóógə* (Bargero.) werd

gezegd, als de graver aan de vaste veenkant stond, *hij stajt an dā lōssā kaantə* (Bargero.) werd gezegd, als hij aan de niet vaste kant van de veenput stond. Het graven van de turf het hoog op was *nao ət hóch graavə* (Griendtsveen), *nao ət hoogə graavm* (Bargero.) of *ət umhōêch kruujə van dā tēurəf* (Ospel). Een manier van turfgraven op het hoog geeft Hermans 1871 (11): “Nadat de splittingsen uitgegraven en de vaarwateren gemaakt zijn, worden er telken jaar 2 of 3 kuilen, elk een stok breed, van het vast stuk uitgegraven. Men graaft langs de vaarwateren op en nadert alzoo met iedere kuil 2.45 m. verder tot de raaisloten. Zoolang men in het laag, beneden-veld of uitgegraven veen, geene genoegzame ruimte heeft om den turf te zetten, zet men deze op het hoog of boven-veld te drogen en graaft ploegwerk. Deze turf heeft verschillende jaren *f* 10,55 per dagwerk van graven gekost. Eene goede Bovenlandsche ploeg, uit 9 man bestaande, graaft daags ruim 2 dagwerken turf.” Dit op het hoog graven was bijzonder zwaar werk en speciaal voor de Duitsers voorbehouden in de Peel in de vorige eeuw. De Duitsers groeven op 12 klem diepte, jaarlijks 2 kuilen, op 8 klem 3 en op 6 klem diepte, als het nodig was, 4 kuilen (Hermans 1871, 12); op 12 klem diepte bonkten zij de tweede, op 8 klem de derde en op 6 klem de 4e kuil, maar het benedenveld lieten zij liggen, zoals het lag. Als men 4 kuilen op het hoog gegraven had, kon er een kuil in het laag geplaatst worden; het 2e en 3e jaar kon men 3 kuilen en het 4e jaar 4 kuilen laten graven, zonder dat het graven meer dan naar gewoonte kostte. Er moesten dus tenminste 6 en soms 8 kuilen op het hoog gezet worden; van een kuil waar de turf 12 klem diep zat, groeven de ploegen uit een klink van 100 m lengte ongeveer 4 dagwerken turf (Hermans 1871, 12). De put waarvan men de turf het hoog op moest kruien, noemde men ook wel een *zwaor put* (Meterik). Zoals gezegd groef men langs de wijk op in een baan van 5 m in twee etappes, iedere keer een baan van 2.5 m; de eerste baan was de *veurkuul* (Meijel), de tweede baan de *achterkuul* (Meijel). De achterkuil, de kuil van het vorig jaar, diende tot zetveld van de nieuw te graven turf. Om de achterkuil voor het komende jaar goed droog te houden werd er een *sleufkə* (Meijel), *gripkə* (Deurne) of *zantgeutə* (Bargero.) gemaakt van doorgaans een spit diep. Nadat er 3 of 4 kuilen op het hoog gegraven waren, moesten er langs alle vaarwateren aan weerskanten bermsloten gemaakt worden die ergens op een beek afwaterden (Hermans 1871, 14). Men kon in Helenaveen niet eerder de turf dieper graven dan 8 of 10 klem, als men niet de waterlossing en de bermsloten had; daarbij moest men vooral in de voorkuil brede dammen laten zitten. In de laatst gegraven kuil hield men jaarlijks een waterlossing; van deze waterlossing naar de bermsloot maakte men grondgribben (Hermans 1871, 14). Het maken van die sleufjes in de achterkuil was het *gripkəs graavə* (Helenaveen) of *zantgeutən spittən* (Bargero.). De laatste achterkuil van het jaar werd mooi gelijkgemaakt als zetveld voor de nieuwe turf, het *slechtə* (Meijel), *put slichtən* (Bargero.) of het *köl slechtə* (Deurne). Bij het hoog graven moest de graver die boven groef, de turf het verste weg kruien, het *overkrooien* (Bargero.), zodat de gravers die onder de bovenste gravers stonden de turf dicht bij de put konden zetten. *Bónkə ovvər dā kop* (Deurne) was het dichtbonken van de kuil achter de graver. Als men de turf neerzette op de in het jaar tevoren vergraven put die weer was volgebonkt, dan ging men de *turf op ə lōssə pōt zetn* (Bargero.). De laatste lagen die waren blijven zitten, moest men nog nagraven, het *klim naoscheetə* (Meterik). Bij het hoog graven werd soms een bepaalde methode van turf vervoeren gebruikt: de turf werd door iemand die op het hoge stond aan een riek geprikt, het *karzittə* (Meijel), *handvangen* (Bargero.), het *kluutə voestə* (Venray), waarna hij naar het zetveld werd gekruid. Dit karzetten deden hoofdzakelijk de boeren (Sevenum, Neerkant); bij de maatschappijvervening vond dit vooral plaats bij het graven van wijken.

Met een platte riek met scherpe tanden van ± 25 cm lengte, de *karzittər* (Meijel) of *vork* (Bargero.), werd de turf bij het hoog graven geprikt en vervolgens op de kruiwagen gelegd. Tack (163) spreekt over een hak met 4 korte gebogen tanden die gebruikt werd door de

handlanger, de *kaarzettersvork*. Venema (336) omschrijft de *kaarzetter* als een vork met vier tanden, gebogen en zeer scherp toegespitst en met een licht gebogen steel. Bij het turfgraven op het hoog had elke ploeg in Helenaveen (Hermans 1871, 23) 4 of 5 kruiwagens, 2 stickers, 2 opleggers, 1 haakschop, 1 vork, 1 lijnijzer en 1 bonk- of modderschop. Een plank van 1.80 m lengte en ± 70 cm breedte, het *luik* (Deurne), diende om de turf, vooral het grauwveen, omhoog te brengen met de kruiwagen. Zoiets was ook het *schotbred* (Top 156), een houten vlak waarop de turf via oplegger en teef gezet werd op het bovenveen. Venema (336) noemt een *schotplankje*, hetgeen vierkant was en een oppervlakte had van 25 dm² op een zijde van 5 dm. De sleufjes of gribben in de achterkuil werden gemaakt met de *bónkschup* (Deurne), *bats* (Meijel) of de *steekschup* (Bargero.).

5.6. laag graven

Naast het hoog graven kende men het omlaag brengen van de turf. De put turf die men omlaag kruidde was een *lichte put* (Meterik) d.w.z. het was lichte arbeid vergeleken bij het omhoog graven. De *laagtenturf* (Stemfoort 34), de turf die in het *léch* (Liessel) of het *leech* (Bargero.), het reeds afgegraven gedeelte, gekruid werd, groef men omtrent 43 cm lang, 13.5 cm breed en 15.5 cm dik (Hermans 1871, 13). Men telde van deze turf er 288 onder de stok en 12.960 in een dagwerk. Deze turf werd te Helenaveen zowel door inlandse als Bovenlandse ploegen, die meestal uit twee man bestonden, gegraven. Dit turfgraven in het laag noemt Hermans 1871 (13) *waldijkerwerk* of *grootwerk*. De *waldijkers* (Hermans 1871, 13) moesten op 12 klem diepte de 2e, op 8 klem de 3e en op 6 klem de 4e kuil afbonken en overal, op welke plaats ze ook groeven, 2 kuilen slechten en lichtstukken laten vallen. De waldijkers groeven uit elke kuil ruim 17 stokken turf, dat is 170 stok uit een klink. Nadat de ploegen 6 kuilen op het hoog gegraven hadden, konden de waldijkers nog 15 jaar - dat waren 30 kuilen - in het laag graven. Een goede Bovenlandse ploeg groef van Pasen tot Sint Petrus en Paulus 30 tot 34 dagwerken turf, terwijl de inlandse ploegen, die vroeger begonnen en later eindigden, meestal beneden 25 dagwerken bleven. Dit turfgraven in het laag werd ook wel genoemd het *léch graavə* (Deurne), *nao ət leegə graavm* (Bargero.), *in də klinkə graavə* (Someren), *waldijken* (Stemfoort 26). Moest men meer dan 4 à 5 lagen naar beneden kruien, dan vond het *overkruien* (Griendtsveen) plaats. In Helenaveen had men in 1871 bij het turfgraven in het laag voor elke ploeg nodig: 3 kruiwagens, 1 sticker, 1 oplegger, 1 vork, 1 bonk- of modderschop, 1 lijnijzer en 1 haak om veld te slechten (Hermans 1871, 23).

5.7. meten van de turf, de maten en hoeveelheden

De maat waarmee in het hoogveen gewerkt werd, was de *stok* (Deurne, Bargero.). Deze stok had doorgaans een lengte van 2.50 m (Meijel, Liessel, Bargero.). Een stok bevatte de vracht van 15 klotwagens, dus 240 turven (Linssen 140) bij de maatschappij Griendtsveen. In Helenaveen was de stok in de vorige eeuw 2.45 m (Hermans 1871, 1). In Bargerooster-veld sprak men van de *knoalstər stok*; deze mat 2.10 m. Het *Knaols* (Bargero.) was het gebied van Stadskanaal naar Groningen toe. Men kende hier ook de *Amsterdamse stok* (Bargero.), die mat 2.50 m. Horch 1922 (21) spreekt van een stok voor bolsterturf die 250 turven opleverde, een stok voor grootwerk die 240 turven gaf en een stok voor het kleinwerk die 300 turven opleverde. Te Hoogeveen, Zuidwolde, Westerbork en Beilen was een stok 8 voet (Stemfoort 34). Ter Laan (977) geeft aan de stok een lengte van een halve roe. Men kende de *kleine stok* (Griendtsveen, Meijel) van ongeveer 1.50 m en de *grote stok* (Asten) van 3 m. In Someren was de grote stok 6 slagen en een leger tezamen 7 slagen van 38 turven, in totaal 266 turven. In Griendtsveen was de grote stok 2.50 m.

50 stok turf vormden een *dachwark* (Bargero.) of *dagwerk* (Deurne). De maat van een dagwerk turf verschilde al naar gelang de turfsoort die men stak en de plaats waar men stak. Hartman D. (32) noemt een dagwerk “*dimensum diurnum fodiendo*”. De term dagwerk beantwoordde vaak niet meer aan de naam. Zo noemt Linssen (140) een dagwerk de weekprestatie van een turfgraver, zo’n vijftigtal stokken, dat kwam per werkdag neer op zo’n 2000 turven. Te Borger (Bergsma 83) was een dagwerk 40 stok, terwijl hier de stok 9 voet lang was. Volgens een reglement van de stad Groningen in 1783 kende men toen het *Veendammer dagwerk* (Top 154), dat uit 5 banken bestond. In Dedemsvaart en Hoogeveen was een dagwerk in 1865 (Van Asselt 1976, 20) 45 stok; een stok was 8 voet Rijns (een Rijnlandse voet was bijna 0.314 m), terwijl in Smilde een dagwerk 40 stok bevatte, maar daar was de stok 9 voet groot. Hermans 1871 (1) spreekt van een dagwerk van 45 vierkante stokken voor Helenaveen. Wortman (137) geeft als inhoud van het dagwerk 9.000-13.000 turven of 250 ton. Horch 1922 (21) geeft als maat 50 stok, waarover één man $\pm$ 1 week groef. Aan de term dagwerk komt men, zo zegt hij, doordat men vroeger in ploegen van 6 man werkte. Die ploeg groef dan per dag inderdaad een dagwerk. Voor bolster was volgens Horch het dagwerk 98 m³ turf, voor grootwerk 110 m³ en voor kleinwerk 76 m³. In Meijel was het *dagwèrək* 50 stok en datzelfde aantal gold ook voor Asten, maar dan gemeten met de grote stok; met de kleine stok kreeg men 40 stok per dagwerk. In Sevenum was een dagwerk 45 stok en in Meterik 15 stok. Stemfoort (30) omschrijft het dagwerk als $\pm$ 9856 turven of een veld turf van 22 veenroeden in de lengte en 8 aanstorten breed. Voor Bergsma (83) hield een dagwerk in 40 stok, waarbij een stok 9 voet lang was. Het *stokwerksdagwerk* (Top 155), in gebruik in de Noorderkolonie te Nieuwe Pekela, was 30 stok, 22 roeden of 300 voet. Vernoemd zijn de termen *grootwerk* en *kleinwerk*. Bij grootwerk werd de scherpe turf in het zwartveen gegraven op een lengte van 42 cm met een dikte van 15 cm en een breedte van 14.5 à 15 cm (Horch 1922, 21), terwijl het andere veen in kleinwerk werd gegraven op een lengte van 36 cm, dikte 11.5 à 12.5 cm en een breedte van $\pm$ 11.5 cm. De bolster werd gegraven op een lengte van 40 cm, dikte 14 cm en breedte $\pm$ 14 cm. Ter controle voor de veenbaas werden de cijfers van hoeveelheden in de turf van ieder bed gedrukt, het *törrəf teekənə* (Liessel). De *veenvoet* was al in 1635 door de stad Groningen bepaald op 0.3094 m te Wildervank, op 0.3097 m te Stadskanaal en op 0.307 m te Oude Pekela (Top 153). Te Neerkant sprak men van een *haalə dagwèrək*, dat bestond uit $\pm$ 5000 turven, qua hoeveelheid te vergelijken met een *zwil* (Bargero.), die een hoop persturf van $\pm$ 5000 turven vormde. Ter Laan (1008) geeft *swil* ook voor een half dagwerk te Stadskanaal. Een *groot dagwerk* was 300 voet of 22 veenroeden lang (Top 155).

De *veenroede* was in 1635 door de stad Groningen bepaald op 4.298 m te Groningen, op 4.332 m te Wildervank en op 4.335 of 4.340 m te Stadskanaal (Top 153). Bij het meten van de gribben was de roede te Helenaveen 5 el of 5 m (Hermans 1871, 1). Goossenaerts (624) kent de roede als een oude maat van 3.76-3.78 m. Ter Laan (844) noemt een *rou* een lengtemaat in het veen van 14 voet. Mijn zegsman in Neerkant noemde een *roej* een are, dus een oppervlaktemaat. De roede als maat van 14 voet of 4.340 el was o.a. in gebruik in Stadskanaal, Gieten, Borger, Drouwen en Eexterveen (Stemfoort 30). In Kalmthout had de roede een lengte van 3.76-3.78 m (Havermans 1956, 23). Stemfoort (17) vermeldt ook nog de *Groninger roede* met een lengte van 2.94 m. In Bargeroosterveld kende men de *halve rou*, een maatstok van 2.17 m of 7 voet. Wat betreft de *halfrooj* en de *gròètə rooj* in Ospel heb ik geen gegevens gekregen omtrent de lengte.

Het meten met de roede of de stok leverde het *bestek* (Stemfoort 30) op. Het *knèulstər bəstek* (Bargero.) was een enkele ligger met 7 storten. Het *knoalster bestek* (Ter Laan 433) bestond als turfmaat naast het *Pekelder* en het *Hoornker bestek*. Volgens Top (155) was het kanaalster bestek gelijk aan het *Pekelder bestek* en was het in gebruik te Ommelanderswijk en Kibbelgaarn. Bij het *Amsterdams bestek* (Horch 1942, 44) had de turf wat

kleinwerk betreft bij de steekturf een lengte van 36 cm, een dikte van 11.5 à 12.5 cm en een breedte van ongeveer 11.5 cm. Het *Groninger bestek* (Horch 1942, 44) week weer wat af van het Amsterdams. Dat had o.a. te maken met de veensubstantie, of die meer of minder vergaan was bijv. Bij het Amsterdams bestek voor steekturf kende de zode wat grootwerk betreft een lengte van 42 cm, een dikte van 15 cm en een breedte van 14.5 à 15 cm. Deze turf werd uitsluitend gebruikt voor industriële doeleinden (Horch 1942, 44). In een reglement uit 1783 betreffende het turfgraven te Kylhoek en Annerveen geven de artikelen 7, 8 en 9 de drie veenmaten aan waarnaar naar keuze gewerkt mocht worden: het *Sappemeerster bestek*, *Quartierswerk* of *Wildervankster bestek* (Van Asselt 1973, 71). Bij het Sappemeerster werk werden de turven 1 voet en 6 duim lang, 5 duim breed en 6 duim dik. Bij het Wildervankster bestek werden de turven 1 voet en 5 duim lang, 4 duim breed en 4 7/13 duim dik (Top 154).

In de Peel werd als maat in het veen ook gebruikt de *stére* (Weekl. Deurne 1887), een m³. Een andere maat was de *ton*. Het aantal turven per ton verschilde van plaats tot plaats, omdat de turf niet overal evenveel wegkromp met drogen. Voor Hermans 1871 (18) was een ton turf van het waldijkerwerk 32 turven en van het Nieuwkerkerwerk 29 turven. Wortman (137) geeft als inhoud op voor een turfton 227 dm³. Welke de zwaarte van de ton in de Kalmthoutse turfhandel was, viel moeilijk te bepalen; ongeveer 10 ton werd op een wagen geladen, 300 ton op een schuit (Erens 607). Maar elders (Havermans 1956, 22) wordt voor dit gebied opgegeven, dat een ton turf ± 0.6 m³ meet. De *Moerbeeksche ton* (Prims 241) was de maat waarmee de turf van Moerbeek gemeten werd anno 1649. *Tunn* (Ter Laan 1062) was het tonnen van de turf.

Een *zudelvracht* (Klazienaveen) was een vracht turf om te venten, dit was ook wel een *waagə törrəf*. Een bepaalde maat was de *last* van een turfschip. Deze last varieerde naar grootte van de turf. Volgens een akte van 1680 werden ten hoogste 60 smalle of 40 grove tonnen aangerekend voor een last (Meeusen 137) rondom Kalmthout; deze tonnen waren geijkt. Een last terdelink, een bepaalde soort turf, werd ook wel een *voeder* genoemd (Prims 69); Goosenaerts (796 en 1025) noemt een voeder een wagenvracht van vooral turven en hij kent het woord alleen maar uit de archiefstukken. Prims (112) noemt een voeder 30 zakken turf. We moeten wel beseffen, dat al deze maten afhankelijk waren van de grootte van de turf. Een *bakwoagn* (Ter Laan 55) was een turfswagen in de stad Groningen die een bak inhield van 30 hl. In Ospel kende men ook de *bakwaagə*, terwijl mijn zegsman te Someren mij meedeelde, dat de bakwagen in de Peel alleen bekend was bij het schoonmaken van de aken. Hiermee werd het molm naar de wal gereden en over de wal in het veld of de kuilen gebracht. Soms werd er een *héjstek* (Liessel), een twijg van de heidestruik, op iedere derde hoop drogende turf gezet, zodat men de turfhopen gemakkelijk kon tellen: iedere heistok was 100 turven. Bij het graven in Bargeroostveld kon men niet meer dan *fief klem fèur dā borst hebm*, terwijl voor de Monden gold, dat de turfgraver *zèuwm klem fèur dā bōrst könn hebm*. Dit hield in, dat de graver 5 of 7 klem turf alleen aan kon; zaten er nog 5-6 klemmen onder, dan was een handvanger nodig. Nog een bepaalde maat voor moergebieden en landerijen ben ik tegengekomen bij Cerutti (I, 112): een *hoeve moers*, al in gebruik anno 1324.

Het is logisch, dat bij het baggeren voor een groot gedeelte dezelfde maten werden gebruikt als bij het overige turfgraven. Een paar zaken zal ik apart geven voor de "baggergebieden". Het *opmeten* (Wilnis) van de baggerturven geschiedde door de veenbaas met de *Rijnlandse roe* (Wilnis), die 12 voet lang was. Een *dóóm* (Vinkeveen), duim, was 2.5 cm. In Friesland was een stok 320 turven en een dagwerk 12.800 turven (Smellingera-Land 61). De *fjouwer-elne* (Smellingera-Land 101), de veenroede waarmee de wal opgemeten werd, was onderverdeeld in 12 voeten. In Vinkeveen werd alles gemeten per *roe*. Een roe was 12 voet. In een roe ging 4 m³ turf (Vinkeveen). Per dag verwerkte men

zo'n 150-200 roeden veen (Wilnis). De roe was geijkt. Stapelkamp (1953, 138) noemt de *roei* een maatstok van 14 Engelse voet lengte. De vervener mat de specie, voordat hij getrapt werd. Per roe verdiende men in Vinkeveen *f* 1.50. Als men driehonderd roe per half jaar verwerkte, was dat veel. De andere helft van het jaar moest men schepen laden, *schjeepə laojə* (Vinkeveen). Ook in Vinkeveen kende men de *Rienlandsə roe* of de *lantmaat* van 3.68 m. Volgens Van Claerbergen (150) was een *Hollandsche roede* slag turf ongeveer een ton droge turf, dat waren 90 à 100 turven. Met rietjes werden de roeden afgebakend door twee man (Vinkeveen). De getallen per roede aan hoeveelheid, dikte en grootte, waren ook wel de *roedtallen* (Van Claerbergen 104). Een *stobbe* (Venema 333) was eigenlijk 60 ton of 12 m³ baggerturf, maar in de regel vermengd met water tot veenbrij bewerkt niet meer dan 9-11 m³. Deze stobbe was alleen bij baggerturf een maat. Wanneer men een stobbe wilde maken, stak men ter plekke een stok, de *stobbestok*, ook wel *keunŋk* (Ter Laan 974) genoemd, in de grond. Met een andere stok van 2.5 m beschreef men er een cirkel omheen. Een *vuur* was meer een turfmaat in de stad en besloeg zo'n 10 à 11 bakken turf of zo'n 6000-9000 turven (Ter Laan 1151). In Friesland was een vuur de hoeveelheid turf die een gewoon gezin voor winterbrand nodig had (Smellingera-Land 61). Baggerturven werden ook verkocht met het *woagnvol* (Ter Laan 1203).

5.8. in slag zetten van de turf

Zo gauw als de turf gegraven was en op de kruiwagen gelegd, werd hij vervoerd naar het zetveld en daar in de slag gezet, *in də slach slaon* (Deurne), *in slag zetten* (Bargero.), *aonslaon* (Klazienaveen). Op de kruiwagen werden doorgaans 14 turven gelegd, recht opstaand in twee rijen, en deze 2 rijen moesten zeer nauwkeurig tegen de voorgaande op het veld gekiept worden om een dicht en recht opstaand bed van 6 slagen en 1 leger te krijgen. Een *slag* (Deurne) of *stört* (Klazienaveen) was een rij van twee turven dik en één turf lang opstaande turven. Top (150) noemt een slag 7 of 8 paren turven, al naar gelang het leger dubbel of enkel was; de breedte der slagen hing af van die van de turfputten. Op de kruiwagen plaatste men meest 5 tot 8 paar turven of storten (Venema 336). Bij Stemfoort (25) bestaan de *aanstorten* uit 7 of 8 paren turven. Vanaf de kruiwagen werden de twee rijen turven in één handomdraai tegen een dubbele rij op elkaar liggende turven, de *ligger* (Deurne, Bargero.), geslagen. Men kende de *enkele leger* (Top 155), twee turven dik hoog, die vooral gebruikt werd voor hardbrand, omdat die kleiner van maat was dan bijv. fabrieksturf. De *dubbele leger* (Venema 336) was 3 turven dik hoog. Hier werd vooral de fabrieksturf tegenaan geslagen die langer was dan de hardbrand. Stemfoort (25) definieert de dubbele leger als bestaande uit 4 rijen turf waartegen 8 storten worden geslagen. *Léégərə* (Deurne) of *liggərn* (Klazienaveen) was het maken van zo'n leger met de hand. Dus tegen het leger werd de turf in slag gezet.

De aldus opgeslagen turf, 6 slagen of 12 turven dik plus de *ligger*, was het *bét* (Meijel) of *slag* (Klazienaveen). De breedte van zo'n slag bestond in Groningen (Venema 337) bij enkele leger uit 8 storten of 16 turven, bij dubbele leger uit 7 storten of 14 turven. Voor de lengte bestond geen vaste maat; die hing af van de diepte van het te vergraven veen. Voor Stemfoort (25) is een slag een strekkende dubbele regel van turven met scheerturven gedekt (het leger) plus 7 paren turf bij enkele *ligger*. De slagen lagen rechthoekig naar de put en werden 25-30 cm van elkaar en 1 m van de putrand af opgebouwd (Hausding 48). In Asten sprak men van een *kleine stok* bij 6 slagen of storten en van een *grote stok* bij 7 slagen. Een *klamp* (Edelman 98) bestond uit 7 of 8 storten van ieder 2 rijen.

Voor het kruien naar het zetveld had men de *slagkaar* (Stemfoort 24), een veenkruiwagen waarop 12-16 turven lagen. Ter Laan (982) heeft het over een *stört* in dit verband, een slagkar vol pas gegraven turf. Met de *oplegger* (Deurne, Klazienaveen)

werden de veenblokken op de slagkar of kruiwagen gelegd. Bij het maken van de ligger gebruikte men een meettouw, het *léégærtouw* (Meijel) of *liggertouw* (Bargero.).

5.9. kruien van de turf

De op het zetveld opgeslagen turf werd weggekruid door de *kruier* (Asten). De volle en lege kruiwagens kwamen elkaar halverwege tegen. Dan namen de *teegækroójars* (Griendtsveen) de volle kruiwagen over en gaven de lege aan de kruier over. *Tussénkroojars* (Bargero.) werden ze ook genoemd of *bijkroajer* (Stemfoort 60). De bijkruiers of tegenkruiers kruiden de turf tot aan het schip. In de Monden was dit ook wel de *króójær* die dit deed, terwijl Venema (336) de *kroder* noemt als diegene die de slagkar naar de slag kruidde. Was de turfkuil te diep, zodat men er niet meer met de kruiwagen uit zou kunnen, dan was er een *hantfangær* (de Monden) die de turf opving. De *òspakkær* (de Monden) pakte de plankjes met turf van de bank en legde ze op het veld. In de Peel (Hermans 1871, 8) waren de bijkruiers vooral nodig bij het turfgraven in de bochten van splittingen, hoofd- en kruiswijken, waar men soms 3 of 4 hakkers nodig had; in de rechte splittingen konden de Bovenlandse ploegen zich wel zonder bijkruiers redden. De *karzetter*s (Deurne) vulden de kruiwagens met turf bij het graven van de wijk. Men had voor dit werk ook *vuldærs* (Helenaveen) of *vullers* (Bargero.) in dienst. Deze vullers vulden ook de kruiwagens met turf bij de turfhoop, terwijl anderen die naar het schip brachten. De *földær* (Bargero.) was de lader van de scheepskruiwagen. In Meijel waren de vullers jongens van een jaar of 14, 15, die de kruiwagen vollaadden, terwijl in Someren bij de maatschappij geen jongens werkten. Hier laadde de graver zelf de kruiwagen. *Vuldærs* (Van Asselt 1973, 79) waren degenen die de manden vulden voor het laden van de pramen en de schuiten. Anno 1538 waren de *vuldærs* (Prims 47) de tonnen- en zakkenvullers. In Neerkant kende men de *tussævuldær*, die de jongens moest helpen om te laden, en in Roosendaal de *turfdrager* (Albertinus 70), die de turf het schip binnen droeg. Deze turfdragers hadden zelfs een eigen patroonheilige, Sint Christoffel nl.; de turfdragers waren ook behulpzaam bij het ontladen van schepen. De bijkruier stond op de *poost* (Sevenum), een vaste plaats in het veen om de kruier op te vangen.

De turf naar het zetveld of de kant van de weg brengen was het *kröjæ* (Meijel), *krojæn* (Klazienaveen) of *afkröjæ* (Neerkant). Bij het *kröjæ over één hant* (Someren) was er maar één kruier nodig, dus geen tussenkruier. *Moerafkruien* (Hermans 1871, 23) werd gedaan waar men het kanaal en de wijken maakte. Eer men hiermee begon, moest men de diepte van het veen gepeild hebben om te weten, hoe breed het moer moest worden weggeruimd. Het moer afkruien kostte in 1871 doorgaans 8 ct. per m³ en dan moest men die 40 meter ver wegbrengen. Het *veen afkruijen* (Weekbl. Deurne 1877) hield in, dat men niet de vergraven turf vervoerde, maar dat men het onverwerkte veen wegkruidde om een open plaats te krijgen voor bijv. een loods. Moest er een schip met turf geladen worden, dan moesten de vullers eerst de *spilwaagæ laajæ* (Meijel), *vullæ* (Bargero.), *opscheitn op dæ kaoræ* (Onstwedde) en de turf een stuk in de richting van het schip kruien. In de herfst of vroege lente, als het koud was, laadde men de turf wel met de riek op, het *törræf prikkæ* (Ospel), anders kreeg men koude en zieke handen. Moest men over een grote afstand de turf naar het schip kruien, dan vond het *teegækroójæ* (Griendtsveen) of *tösnkróójn* (Bargero.) plaats. Dat deden de vullers, de bijkruiers of de tegenkruiers. Soms nam de scheepskruier het over. Een *hand* (Hermans 1871, 1) was zoveel meters afstand als een kruier gepast kon afmaken, terwijl een ander zijn wagens vulde. Voor natte turf was een hand 5 stokken (een stok was bij Hermans 2.45 m), voor droge turf 45 m en bij het moer afkruien 40 m. Wanneer men de turf slechts naar één kant kon zetten, kruidde men de turf over het laagveld zover mogelijk weg in het begin, zodat men uiteindelijk de turf steeds dichterbij de put kon plaatsen, het *overkruien* (Griendtsveen). *Afkrooien* (Pipers 35) kon ook zijn de onbruikbare bovenste laag door

kruien wegnemen. In de Weekl. Deurne (1910) ben ik tegengekomen het *stoeken uitkruien* d.w.z. de stoeken naar een ander veld verplaatsen.

Om beter over planken te kunnen lopen zette men onder de klompen pinnen, het *scherp zettə* (Someren). *Də kloompə zien scherrəp* zei men in Ospel, als de pinnen onder de klompen zaten. *Scherp stao* (Griendtsveen) zei men van mensen die de ijspinnen droegen. Bij het werken in een straal werden de kruiwagens overhandigd, het *overhanden* (de Monden). Voor het kruien ontving men vanwege de zware arbeid *kröjgelt* (Asten), dit was meer dan voor andere veenarbeid. *Richters halen* (Weekl. Deurne 1877) en *planken dragen* (Weekl. Deurne 1877) kwamen van pas bij het kruiwerk. Ook voor het *planken schouwen* (Weekl. Deurne 1877) werden aparte werklui beñoemd, evenzo voor het *wagens bijeenbrengen* (Weekl. Deurne 1877). Men kreeg voor het bijeenbrengen van deze wagens, die over het veengebied verspreid stonden, *f* 1.20 per dag. *Turf bijkarren* (Weekl. Deurne 1887) gebeurde met de tramwagens of het veldspoor. Zelfs het gemul werd verzameld met kruiwagens, het *mul bijkruien* (Weekl. Deurne 1910). Dit gemul ging dan nog bijv. naar de suikerfabrieken toe, waar het vermengd met het afval van de fabrieken tot een soort voer voor paarden werd gemaakt.

De pas gegraven turf of de in het slag liggende turf werd vervoerd met de *klotkrejgə* (Deurne), *klotwaagə* (Neerkant), de *piëlwaagə* (Ospel) en *slachkaarə* (Klazienaveen). De *spilwaagə* (Deurne) vervoerde meer de droge turf. Deze spilwagen bestond uit platte latten voor wat het laadgedeelte betreft, terwijl de achterwand een schuin oplopende wand had van 4 à 5 rechtopstaande spillen. De twee armen van de klotwagen waren de *börries* (Meijel), *hantsəls* (Klazienaveen) of *kroojarmə* (Bargero.). De voorkant van de kruiwagen was de *kop* (Griendtsveen, Klazienaveen) of het *veurbret* (Bargero.). Het rad van de kruiwagen was het *ra* (Deurne), dat extra breed was, $\pm$ 15 cm, met een smal ijzeren band eromheen, zodat men goed door de moerasgrond kon rijden. Het *kaorrad* noemde men het in Klazienaveen. Het *plattə dejl* (Onstwedde) was het platte deel van de kruiwagen. De spijlen of latten aan de achterkant van de wagen, die eigenlijk de kop vormden, waren de *spillə* (Deurne), *spieln* (Bargero.) of *lattə* (Ospel).

De planken waarover men kruide, waren de *straolə* (Deurne) of *kröjplankə* (Meijel). Een straal was 7.5 m lang, 20 cm breed en 3.5 cm dik (Van der Steen 41). Maar een *stròdøl* kruiers (de Monden) was weer iets anders. Was de splitting bijv. 200 m lang, dan hoefde iedere turfkruier maar zo'n 30 m te kruien. Dus over die gehele afstand waren er 7 kruiers. Zo'n reeks kruiers noemde men ook een straal. In Bargeroosterveld waren 10 planken achter elkaar een *straol*. De kruiplanken waren in Meijel $\pm$ 5 m lang en $\pm$ 2 dm breed. In Meterik kende men er van 4, 5 en 6 m. De *putplank* (Deurne) lag in de put om erover te kunnen kruien, terwijl over de grib een *griplank* (Neerkant) lag voor het kruien. Soms droeg men bij het kruien *piëlkloompə* (Sevenum, Meijel); dat waren klompen met ijzeren pinnetjes in de hak. Deze klompen gebruikte men vooral bij het laden van het schip, wanneer men schuin omhoog moest lopen tegen de richters op. In Bargeroosterveld sloeg men er 3 pinnen onder, de *ieskrammə*. De turfgraver in de 2e laag van de kuil had deze onder de klompen om uitglijden op de plank te voorkomen. In Liessel sloeg men er *ijspinnə* onder, onder iedere klomp één. In Meterik had men drie *spoorə*, pinnen, onder de schoenen. In Neerkant waren dit er weer vier. Ook bij het graven van het grauwveen in de winterdag werden deze pinnetjes onder de schoenen geslagen (Asten). Soms zat er een lat tussen de twee poten van de kruiwagen, de *hakkəbietər* (Griendtsveen). Deze was zeer hinderlijk bij het kruien, maar nodig, omdat men de kruiwagen hiermee op de richter vast kon zetten.

5.10. opbreken van de slag, het in ringen zetten, drogen en stapelen van de turf

Wanneer de turf eenmaal in de slag gelegd was, dan liet men de turf nog een dag of 8-14 in de slag liggen om een begin te krijgen van het droogproces. Hierna begon men de turf uit de slag te halen en kon de verdere droging geschieden. Dit hele proces van droging geschiedde in de buitenlucht en met de hand.

De man of vrouw die zich daar uitdrukkelijk mee bezighield, was de *dreugmaokər* (Klazienaveen), *törfdiekər* (Klazienaveen) of de *pilwéerkər* (Asten). De drogers van de turf waren vaak ook vrouwen en kinderen (Hartman D. 32). Ook de *turflegger* (Van Asselt 1973, 87) hield zich bezig met het droogproces.

Het hele drogen van de turf was *töfdreugn* (Onstwedde), *in dən törf wèerkə* (Heusden) of *turf opmaken* (Weekl. Deurne 1877). In 1877 kreeg men voor het turfdrogen f 3.00 per twee dagwerk (Weekl. Deurne 1877). Het veld waar de turf te drogen werd gezet, was het *zétvelt* (Deurne) of *drûuchfeltjə* (Ospel). Eerst begon men met het *opbréekə van də törrəf* (Deurne) of *opbreekn* (Klazienaveen). Men nam twee rijen turven weg uit de slag en legde deze op het ligger van het bed ernaast. Men nam nog twee rijen en die legde men op hetzelfde bed als waaruit ze genomen waren. Zo ontstond er een opening om er de ring in op te bouwen. De uitgebroken turven werden *in ət kruus opt slach lecht* (de Monden). Bij het *enkel opbreken* (Venema 338) nam men de turven van de 15e en 16e rij uit het bed (in dit geval bestond een bed uit een ligger plus 16 rijen turf) en legde die in de lengte enigszins gekruist op de rijen 11 en 12. Vervolgens nam men, langs de gehele lengte van de slag, de turven uit de 13e en 14e rij op en legde ze ter plaatse waar de rijen 13, 14, 15 en 16 hadden gelegen, op de wijze van twee kopturven en één scheerturf naast elkaar. Deze grondslag werd het *rimsel* (Venema 338), het ringsel, genoemd. De turven werden zo gelegd, dat zij ongeveer 3 cm van elkaar waren verwijderd. Het vlak, de breedte, moest naar boven gericht zijn. Omdat de turven uit de 13e en 14e rij niet alle in het rimsel of grondvlak konden worden geborgen, legde men er van die turven nog een gedeelte van een laag boven op. Was de turf van het rimsel iets bekorst, dan legde men de turven uit de 15e en 16e rij op de aanwezige lagen en daarna die uit de 11e en 12e, 9e en 10e enz. en bouwde zo de *ring* (Venema 338) op. De turven werden telkens op een afstand van 3 cm geplaatst. De ring had de lengte van de slag en de breedte van een turf in de lengte plus een turf in de breedte en de hoogte van 11 turven dik boven elkaar. Stemfoort (47) omschrijft het enkel opbreken als volgt: de laatste stort wordt opgenomen en op het slag enigszins hol op haar platte zijde gelegd. Bij het *dubbel opbreken* (Venema 339) zorgde men altijd ervoor, dat, voordat men de rijen 15 en 16 van de rijen 11 en 12 afnam en de eerste op de ring plaatste, de rijen 9 en 10 op 8 en 7, de rijen 6 en 5 op 4 en 3 zò werden neergelegd, dat ze elkaar altijd enigszins kruisten, om ze daarna in de ring te zetten. Dit dubbel opbreken deed men vooral bij vochtig weer. Volgens Stemfoort (48) was dubbel opbreken twee rijen tegelijk opbreken in plaats van één in natte veenseizoenen; de opgebroken rij turven en de turven die gedroogd waren, noemde hij het *opbreeksel*. Bij het drogen kon de turf, wanneer hij op dikte lag, opensplijten, het *openspalken* (Venema 338). Daarom werd de turf bij het ringen vlak gelegd.

Voordat de turf opgeringd werd, werd hij in stoeken gezet. Een *stoek* (Asten) of *stoekie* (Bargero.) was een klein turfhoopje volgens een bepaald systeem opgestapeld. In Meijel bestond zo'n stoek uit 9 turven nl. 4 keer twee turven en één turf erboven op. In Groningen had de stuik (Venema 339) of stoek een grondslag in het vierkant en was meestal 5 turven dik hoog. Bij nat weer had de stuik ook wel minder turven, bijv. in Someren 7 turven. Stemfoort (50) noemt de stuik een hoopje van 4-8 turven. Het stapelen van turf in deze hoopjes noemde men *opstoekn* (Bargero.) en *stoekə* (Griendtsveen). Bij het *dörstoekə* (Meterik) werden de stuiken hoger gezet, men kreeg dan meer ruimte tussen de slagen in. Ook de bovenste lagen van de ring weer opnieuw tot een ring maken noemde

men *dörstoekə* (Griendtsveen). Dit doorstuiken gebeurde bij nat weer. Men liet van de 9 lagen van de ring er 4 zitten, de andere 4 of 5 bovenste lagen werden opnieuw opgestapeld. Men noemde dit ook wel het *umstoekən* (Bargero.). De *stoek binden* (Griendtsveen) was de ene stuk met de andere binden door middel van turf.

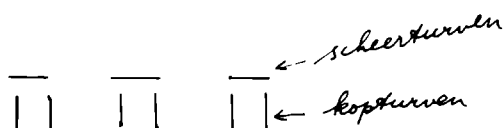

Foto 9. De eerste bewerking bij het verwerken van turf, het opstuiken.

Na het opstuiken werd de turf in ringen gezet, het *ringen* (Bargero.), *ring zétto* (Deurne), *törrəf op də rink wéérəkə* (Asten). Het begin maken bij het zetten van een ring was het *oetscheern* (Bargero.). Horch 1922 (23) onderscheidt bij het ringen de volgende fasen: *rimmen*, *twee maken*, *droge inleggen*, *dichtleggen*, *opringen* en *opzetten*. Twee lagen werden

per week gelegd, soms echter meer, soms minder, dat lag aan het weer. Men legde, volgens Horch, zo'n 12 à 13 lagen. De *ring* (Bargero.) of *rink* (Asten) werd opgebouwd met scheerturf, *schirtörrəf* (Deurne), *scheertörf* (Klazienaveen), en kopturf, *koptörrəf* (Deurne), *koptörf* (Bargero.). Volgens Hausding (49) gaat het "aufringen" als volgt in zijn werk: men neemt iedere eerste turf van de zevende stort en men legt deze in lagen volgens het systeem kop- en scheerturf neer; na 1-2 dagen neemt men iedere tweede turf van de zevende stort en legt deze op de eerste laag, nu in omgekeerde volgorde van kop- en scheerturf. En zo gaat men verder tot het gehele leger opgeringd is. De scheerturf kwam in de lengte te liggen, één turf lang, de kopturf kwam met een tussenruimte van 5 cm in de breedte naast de scheerturf (zie tekening 18). Op deze basis werd de ring opgebouwd. De laag van kopturven noemde men wel de *koplaog* (Asten). Eén scheerturf kwam te liggen tegenover 2 à 3 kopturven.

Na de eerste laag, het *rimsel* (Top 151), koos men de droogste turven uit de slag en men bouwde de ring hiermee 9 à 10 turven dik hoog op. Was de turf stevig en droog genoeg, dan kon men er de bovenste laag aan toevoegen. De turven van zo'n hoop moesten op de breedste zijde liggen en zo ver uit elkaar, dat de lucht vrije toegang had tot alle turven. In Groningen (Venema 338) had de ring de lengte van de slag en de breedte van een turf in de lengte en een turf in de breedte tezamen, de hoogte was 11 turven dik op elkaar. In Drente (Stemfoort 48) werden 2 rijen turven op de grond aan elkaar gelegd, tussen de turven een ruimte latend van ± 3 Nederlandse duimen, zó dat de scheerturven kwamen te

Tek. 18.

liggen aan de legerzijde van de naastliggende slag. In de Monden sprak men van de *diek* of *törfdiek*; deze was 11 à 12 lagen hoog. De naam ring voor deze hoop turf is eigenlijk wat misleidend, de turf werd niet in ringvorm gestapeld doch in een rechte lijn. Hartman D. (32) omschrijft de ring als volgt: een kring of cirkel van turf strekt zich gewoonlijk uit tot een zodanige hoogte als 12 turven, in de breedte beschouwd, omvatten, en 18 stokken waarvan elk afzonderlijk precies 14 voet lang is, zijn voldoende om deze kring of cirkel op te bouwen¹. Op het rimsel, de grondslag van de ring, werd de tweede laag gelegd met de scheerturven over de vooreinden of kopturven van de eerste laag en zo werd de ring wisselend van kop- en scheerturf per laag opgebouwd (Stemfoort 48). Het leggen van de eerste lagen van de ring noemde men *op de rink wéérəkə* (Griendtsveen), het *anleggə van də törrəf* (Someren), *inleggə* (Meterik) of de *ring oetscheerən* (Bargero.). *Die törwm moetər kòps feurli Gn* zei men in Bargeroosterveld van de kopturven die tegenover de scheerturven moesten liggen. Een laag op de vier aangelegde lagen van de ring leggen was het *oovərleggə* (Someren). De bovenste laag van de ring, in de regel de 10e laag, was de *toelaoch* (Griendtsveen) of het *opzetsel* (Stemfoort 49). Deze laag werd willekeurig neergelegd, dus niet volgens het kop- en scheerturfsysteem. De toelaag bestond uit turven van de ligger waartegen de ring lag (Griendtsveen). De ring toeleggen met de toelaag was het *toeleggə* (Griendtsveen).

1. Letterlijk is de tekst in het Latijn als volgt: "patetque ordinario annulus sive circulus cespitaticus, in altitudinem tantam, quantam duodecim turfae secundum latitudinem consideratae complectuntur, atque duo deviginti, seu octodecim perticae, quarum unaquaque longa sit justis pedibus quaternis et denis (Belgae dicunt hout-voeten) absolvendo huic sive annulo, sive circulo sufficienti."

Voor het beter drogen van de turf werd hij soms opnieuw op ringen gezet, het *umringø* (Deurne) of *umzetn* (Bargero.). Bij het omringen kwamen de bovenste turven onder te liggen, de onderste boven. Was de turf tegen de winter nog niet goed gedroogd voor het bulten of vimmen, dan vond het *dubbelringen* (Weekl. Deurne 1910), *dubbəlring maakə* (Bargero.) of *dobbəlrēenk maakə* (Meijel) plaats. Twee ringen werden tegen elkaar aangezet, dus van twee ringen werd er één ring gemaakt. Deze *dobbəlrink* (Neerkant) of *dubbelring* (Bargero.) werd in plaats van één scheerturf en twee kopturven als basis opgebouwd volgens twee scheerturven en twee kopturven en werd wel 16 turven dik hoog (Neerkant). Venema (339) spreekt van *in twee ringen zetten*, hetgeen soms bij vochtig weer

Foto 10. Een waterman in opbouw.

gebeurde. Er kwamen twee ringen, één aan de zijde, een ander in het midden van het slag. De ringen hadden dan de halve hoogte van de enkele ring, waardoor de druk op de onderste lagen minder was dan bij de enkele ring, hetgeen het drogen bevorderde. Een hoop van 9 turven dik hoog, opgebouwd uit één scheerturf en twee kopturven, was een *klamp* (Helenaveen) of *klemkə* (Neerkant). Een ring was de hele rij uit dit soort hoopjes opgebouwd. Het zetten van deze klampen was het *in klampə zettə* (Deurne). Dit gebeurde vooral bij het omringen. Soms maakte men bij het opnieuw ringen dubbele stoeken of een *waterman* (Deurne). Deze waterman was een hoop turf in het vierkant opgebouwd en 8 à 9 turven dik hoog. De waterman werd tegen de klamp gezet (Meterik). In plaats van een waterman sprak men ook wel van een *schoorsteen* (Someren). De *enkele waterman* (Griendtsveen) had als basis vier turven in het vierkant gelegd. Een *enkele waterman zetten* (Griendtsveen) of *wattərmannə* (Liessel) was het op zo'n manier stapelen. Een *dobbələ waatərmən* (Griendtsveen) had een basis van 6 turven en werd eens zo hoog als de enkele. Deze werd geplaatst aan het begin van de dubbele ring, dat was het *dobbələ waatərmən zettə* (Griendtsveen).

Stoeken die van de ring afkomen noemde men ook wel *ringstoeken* (Stemfoort 53); had men de turf in ringstoeken verzameld, dan werd hij hierna in grotere hopen opgestapeld. Zo'n grote turfhoop was een *bult* (Deurne, Klazienaveen). De volledig droge turf werd in bulten gezet. In Asten was een bult 3 bonken bij elkaar. Volgens Horch 1922 (23) maakte men de breedte van de bult groter naarmate de turf droger was. De grootste breedte was echter 8 turflengten. Over het algemeen ging men 12 lagen iets schuin omhoog.

Een smallere turfhoop dan de bult vooral voor minder droge turf was de *viem* (Griendtsveen, Bargerø.). Deze hoop was kegelvormig, langwerpig en smal. De viem was 3 à 4 turflengten breed, zo noteerde ik voor Meterik en Neerkant. Alleen natte turf werd volgens mijn zegsman in Helenaveen zo gestapeld en in Bargerøosterveld gaf men mij te kennen, dat de viem alleen gebruikt werd bij het baggeren. Stapelkamp 1953 (34) noemt ze *vijnen*, dat waren turfhopen langwerpig, aan beide zijden afgerond. Hij veronderstelt, dat de vorm *vijm* door de Bovenlanders (Duitsers) ingevoerd werd in Utrecht.

Een andere grote stapel turf was de *vuur*. Top (155) omschrijft de vuur als een stapel turf die voorheen cilindervormig werd opgestapeld met een middellijn op de grond van 14 voet, de omtrek was op 3.5 voet hoogte 42 voet; de gehele cilinder had een hoogte van 22 turven en met de top erbij 34 turven. Naderhand werd de vuur meestal vierkant van vorm, het grondvlak was dan een rechthoek. Als de ringen de vereiste droogte hadden verkregen, werden de turven in vuren verzameld. Men lette erop, dat de turven die niet droog waren, zo werden geplaatst, dat zij het meest aan de zon en de lucht waren blootgesteld. Stemfoort (33) noemt de vuur een kegelvormige turfhoop, uit kop- en scheerturven opgebouwd waarvan de hoeveelheid bestond uit 20-30 stok. Voor Venema (339) was een *vier* een hoop turf van grauwe, bonte, splinter, blauwe turf of greinmank. Men kende ook nog een *halfvuur* (Edelman 99).

Al een oude benaming voor een hoop turf moet zijn een *kloot*. In een verordening uit 1628 van de stad Groningen (Top 54) staat in een artikel: "Sal syn Torff niet anders als op die gront t' sy in ringen dachwarken ende *klooten* mooghen verkoopen." Ook Hoeufft (306) maakt er gewag van. Volgens hem was een kloot turf een "hoop turf in het Holsteinsche".

Een *dagwerk* was niet alleen een bepaalde hoeveelheid turf maar ook een hoop. De hoop had tot grondslag een rechthoek, voor grote fabrieksturf veelal van 6.2 m lengte en 3.4 m breedte; voor kleine blauwe turf en greinmank dikwijls van 5.6 m lengte en 3.1 m breedte. In beide gevallen met recht opstaande gevels gewoonlijk van 18 turven dikte hoog (Venema 340). Van de hoop was de buitenste laag gevlijd. Overigens varieerde de inhoud van de hoop van streek tot streek. Men stapelde ook in een *half dagwerk* (Venema 339). Van de stukken van de zwarte turf bouwde men ook nog hopen, de *stukkərbultə* (Liessel).

De onderste laag van een turfdijk was de *foutlòdgə* (de Monden) en de turf hiervoor bestemd was de *voetturf* (Stemfoort 51). De *cheevəl* (de Monden) was de voorkant van de turfbult, 22 lagen hoog werd die gevlijd, de *cheevəl flijn* (de Monden). Hiervoor, voor de buitenste turf van de hoop, gebruikte men de *buitenturf* (Stemfoort 50). De *krans* (Stemfoort 37) van een vuur was de hoogte van de hoop, waar de omhoogstaande muur ophield. De *kop* (Griendtsveen) van de bult werd niet meer gevlijd, maar erop geworpen. Soms werd boven de loeg de kop gezet met ongeveer 12 à 14 lagen (Horch 1922, 23). De *kop opgooien* (Griendtsveen) was de turf in de kop van de hoop gooien. Het *afdekken van de bult* (Horch 1922, 23) gebeurde met afdekturf, dat was dan grauwe turf. De *loeg* (Griendtsveen, Klazienaveen) noemde men de opgevlide turfrand, de buitenlaag van een turfhoop, of de *rim* (Klazienaveen). Mijn zegsman in Griendtsveen noemde de rem de schuine laag naar boven toe boven de loeg. *Staondərs* (Griendtsveen), rechtopstaande turven, werden voor de afwatering van de bult tegen de rem gezet. *Loegən*, (Griendtsveen) of *remmə* (Deurne) was het maken van de loeg of rem. De turf werd dan niet in scheerturf en kopturf opgebouwd maar alleen kops gelegd. Men sprak ook wel van *vlijen* (Venema 340), dat was de buitenste laag maken bij een dagwerk of vuur; de hoop werd net als een huis opgebouwd. De turven die in de omtrek of loeg verwerkt werden, waren de *loegturven* (Stemfoort 32). 12 lagen hoog werden ze opgestapeld.

Het bijeenbrengen van de gedroogde turf op stapels van 60 m³ was het *vuurə* (Griendtsveen), de turf bevatte dan nog ongeveer 20 tot 25 % water (Linssen 139). In Bargerooosterveld was *fūūrñ* het in lange bulten zetten van turf. In Someren was *vuren* in vimmen zetten, het stapelen van de zwarte turf, en in de Monden was het *fūūrñ* het eveneens in bulten zetten van turf, 22 lagen hoog, 4 à 5 dagwerken gingen erin per vuur. In Meijel was het *vuurə* het in hopen zetten van turf soort bij soort. Bij het vuren was het watergehalte van de turf ± 30 % (Horch 1922, 23). Als de turf in het najaar nog te nat was, werd hij gevimd, het *viēmə* (Griendtsveen) of *in vimmen zetten* (Someren). Halfdroge turf werd in klampen opgestapeld, 5 scheerturven breed. De kopturven kwamen één turf breed van elkaar te liggen. Speciaal de zwarte turf die te laat gegraven was, werd gevimd als wintervoorraad. De tocht kon door heel de vijf heen blazen. Bij dit *in viemə zettə* (Asten) kwamen de stapels 12 à 13 hoog, terwijl de breedte iets meer was dan bij de dubbele ring.

De turf in bulten zetten was *bultə zettə* (Griendtsveen) of *in bultə zittə* (Meijel). Het soort bij soort plaatsen noemde men ook wel *də zwartə sorteerə* (Asten): de zware turf was bestemd voor de steenovens, de lichtere turf werd als aanmaakturf beschouwd en de harde turf, de harde pijperd, was bestemd voor de bakker. Ook de smoezenturf, oud mosveen met lok erin, werd eruit gesorteerd. Zat er in de turf buntgras, dan zei men bij het sorteren: *də is dörnèjəjdə* (Someren). Wanneer de zwarte turf eenmaal in bulten stond, het *in bultə stao* (Meijel), *in də bult zittə* (Barger.), soort bij soort, dan begon men met het graven van het grauwveen zo medio november. Hadden de bulten openingen als bij de vimmen, dan noemde men dat *Engelsch werk* (Horch 1922, 23). De schipper die uiteindelijk de turf moest laden, onderzocht de hoop turf naar inhoud. Dit onderzoeken deed hij door met beide armen te vadem langs de gehele lengte en halve breedte (Stemfoort 33). Telde hij 4 1/2 vadem, dan had hij een *goed bestek*. Was de inhoud geen 4 1/2 vadem, dan was het een *slecht bestek*. Wanneer men de buitenkant van de bult recht omhoog had gebouwd, zakte de bult naar buiten bij nat weer, het *kaalvə van də bult* (Someren). Om dit uitzakken te voorkomen, bouwde men de buitenlaag of liever de hele hoop iets naar binnen toe, dus niet rechthoekig maar trapeziumvormig, het *snéjə van də bult* (Someren). Een hoop turf van zo'n 30 meter lengte was een *rink* (Deurne, Klazienaveen). In Meterik was een *ring* één waterman met 12 klampen. Maar deze hoop was de ring, zoals hij werd opgebouwd uit de slag. Een ring turf kon ook veel groter zijn. Een *viem* (Deurne) was smaller dan de bult, maar breder dan de dubbele ring. Een *zwil* (Stemfoort 34) was een langwerpige, lage, driezijdige hoop turf vooral bestaande uit zware turf, de beste soort. De *zwil* (Deurne) was

ook bestemd tot wintervoorraad. Voor Bargerooterveld heb ik als opgave gekregen voor zwil een “hoop persturf”. Vergelijkbaar met de zwil was de *wirze* (Ter Laan 1277), een langwerpige turfhoop om te drogen op het veld. Andere benamingen voor een grote oppervlakte turf waren: *slagveld* (Heusden), een *strook tørrəf* (Deurne) of *winteropslag* (Someren). Zoals reeds is gezegd werd de turf bij het stapelen mooi opgebouwd als een stenen muur, dit was het *in vərband zittə* (Neerkant) of *klombstoekn* (Klazienaveen). Was de turf van binnen nog nat maar van buiten droog, dan werd wel gezegd: *də tørrəf hé un ziel* (Griendtsveen). Kon de wind mooi door de turfhoop heen spelen, dan zei men wel: de turf staat *lochtər* (Deurne), *locht* (Griendtsveen) of *op ət dreugə* (Bargero.). De turven over het hele veld verspreid werden nog bij elkaar verzameld, het *opredden* (Weekl. Deurne 1910). Tegen vorst werd de turfhoop beschut door gemaaid buntgras erop te leggen, het *veenbezetten* (Weekl. Deurne 1889).

5.11. turf laden in het schip en het verdere vervoer

Het veengebied werd doorsneden door veenkanalen, wijken en vaarten waarin de schepen lagen te wachten om de turf te kunnen vervoeren, wanneer deze in bulten stond.

Halfweg de veenderij en het schip stond de *kruier* (Meijel), *bijkrojər* (Klazienaveen) of *tösnkroojər* (Bargero.) die de kruiwagen overnam van de vuller en de kruiwagen naar het turfschip kruide. Soms waren dat een heleboel tussenkruiers, de *stròðl* (Bargero.), zo'n 50 man wel. Een aparte *scheepskroojər* (Bargero.) of *opkruier* (Griendtsveen) kruide de turf het schip op. Bij het laden van de turf op het schip was de *feurwarkər* (de Monden) zo'n beetje de baas. De *turrəfschippər* (Vinkeveen), *parrəlavinkər* (Wilnis) vervoerde de turf met het schip. In de regel kocht de schipper in het veen een lading turf en deed die in den vreemde op eigen risico van de hand. De turfschipper was dus tegelijk handelaar (Keuning 60). Al vanaf de Middeleeuwen is er een levendige handel geweest in turf. Zo werd de Groningse en Friese brouwersturf in Amsterdam op de markt gebracht in de 17e eeuw: in 1634 op Realeneiland, in 1674 op Kattenburg, dat waren de vaste plaatsen in Amsterdam (Keuning 60). In Roosendaal (Albertinus 71) bracht hij de turf naar de marktplaats door het vlet aan een touw te trekken of het voort te duwen met een vaarboom. In de Peel verschenen in Helenaveen in de jaren 1861 en volgende veel vrachtschippers (Hermans 1871, 18), meest uit 's Gravenmoer. Zij vervoerden de droge turf voor 6 of 5 ct. per ton naar Tiel, Druten, Gorcum, Dordrecht en Den Brielle. De burgerturf werd meestal aan particuliere schippers verkocht, die het vervoer op eigen kosten afmaakten.

In het schip waren de *stouwers* (Deurne) of *stougərs* (Bargero.) bezig die het ruim vol stouwden. Werd de turf gewoon in het ruim gekiept, dan was er niemand nodig om te laden. De *loegərs* (Deurne) en *lougərs* (Bargero.) maakten uitsluitend de buitenwand klaar of laadden laag voor laag. *Vlackers* (Wilnis) noemde men ze ook wel, het waren zo'n drie of vier man. Per 1000 stuks verdienden zij in Wilnis f 1-1.75 per dag. Men had wel een hele ploeg, de *scheepsplouch* (Bargero.) of *ploeg* (Meijel), die het turfschip vol laadde. In Meijel bestond zo'n ploeg uit 12 man die de aak vol laadde en ze naar de hoofdvaart bracht. In Neerkant sprak men van een *ópgərapətə ploech* die bij elkaar werd verzameld om te laden. Ook hier was een *ploegbaas* (Griendtsveen). De turfschepen werden vaak getrokken door een paard met voerman, de *linjdrīēvər* (Meijel), *teugələr* (Deurne), *scheepsjaagər* (Bargero.) of *lienloopər* (Bargero.). Het lopen in de lijnen deden vaak de vrouwen, die dan nog breiden erbij.

Geladen werd het *tørrəfschip* (Deurne), dat de verzamelnaam was voor alle soorten turfschepen. Turfschip was eens de naam voor de vletten waarmee de turf door de vaarten vervoerd werd (Goossenaerts 771). Met de *tjòrfschuuties* (Vriezenveen), een klein turfschip, werd de turf vanuit Vriezenveen naar Almelo en naar andere steden in Twente

getransporteerd (Entjes 1970, 5). Een groter soort turfschip was de *snab* (Top 210), waarschijnlijk zo genoemd naar de scherp toelopende snebachtige stevens. Ook boven op het schip was er ruimte om turf op te stapelen: de *boovlaast* (Deurne), *bovenlast* (Klazienaveen). De onderste last van het schip was het *ruim* (Someren). De *hektjalk* (Keuning 178) was een turfschip met inhoud van 42-71 ton. Verder kende men de *tjalk* (Neerkant) met de lading van drie bokken (Keuning 175), en de *slòs* (Ter Laan 918), een smalle turftjalk. Ook de *somp* (Stemfoort 60) was een klein turfschip. Een *bak* (Meijel, Helenaveen) was een vierkantig soort schip van ijzer dat op kleine vaarten werd gebruikt voor het vervoer van turf naar bijv. de turfstrooifabriek in Asten; het had geen roer en was een halve meter diep. Zoals de bak moet ook de *bok* (Klazienaveen) geweest zijn, dat was een kleine praam vooral voor turfvervoer die getrokken of geduwd werd. Een platboomd vaartuig, zo omschrijft Boekenoogen (86) de bok. Volgens mijn zegsman in Bargerooosterveld was de *törfbak* groter dan de bok. Dan was er de *praom* (Klazienaveen), een open turfschip. Keuning (174) noemt de praam een primitieve, open boot. De *bólle* (Bargero.) was iets groter dan de praam. De *barge* (Drentse Courant 27 februari 1952) was een ijzeren trekschuit. Een *slóf* (Neerkant) was zo'n 30 meter. In Roosendaal en omgeving kende men de *pleiten* (Albertinus 70), deze waren vletten, vanwege de platte bodem zo genoemd; ze waren van hout vervaardigd. ± 1600 hadden deze pleiten een lengte van ± 20 m, een breedte van 3.5 m en een diepte van 1 m. De *turfschouw* (Havermans 1956, 20) werd vooral in de winter gebruikt, wanneer de vaarten diep genoeg waren. Het was een turfvaartuig van verschillende afmetingen, het had ongeveer een breedte van 3.20 m en een lengte van 20 m, verder een gewicht van 7000 kg. De diepgang was leeg zo'n 12 cm en vol 72 cm. In Utrecht was de *schouw* ook bekend (Stapelkamp 1953, 135); het was hier een rechthoekig, platboomd vaartuig van 8 m lengte en 1.40 m breedte. Meerdere schouwen konden aan elkaar gekoppeld worden om de turf te vervoeren. Een *task* (Top 210) was een klein turfschip tot 40 ton. Een grote praam met roer was de *aak* (Deurne, Bargero.). Men kende de aak ook zonder roer (Helenaveen, Meterik). Voor Bargerooosterveld heb ik als opgave gekregen voor aak "een kleine bak". Nog een paar soorten schepen die in gebruik waren bij de turfgraverij waren de *smak* (Keuning 177), een lomp vaartuig met een grote lading; een *kof* (Keuning 177), een turfschip van 49-76 ton en de *kofjalk* (Keuning 178), dat een inhoud kende van 44-74 ton. In de Peel was de *herna* in gebruik, een Belgisch schip met de roef in het midden, bestemd voor de paarden. De *ballant*, een schip van 2 m hoogte en 4.90 m breedte, voer ook in de Peel vooral naar Maastricht. De *kempenaar* was één van de grootste turfschepen in de Peel. De *spits* (Someren) was van voor en achter spits. De *punter*, een klein houten Drents schip, was ook in de Peel in gebruik (Someren). De punter en de schouw kwamen ook voor bij de riviervisserij (Van Doorn 21).

Voordat men met het laden van de turf begon, moest de deklaag (de waterlaag) van de hoop af gehaald worden, het *schillen* (Weekl. Deurne 1910); daarna kon men met het laden van het schip, het *schip laajə* (Deurne), *scheep laadn* (Klazienaveen) of *aakə laajə* (Ospel), beginnen. Bij dit *scheepm* (de Monden) waren ook wel eens kinderen betrokken. Men zei in de Monden: "Sie bròchtn də tōrfnòòrt schip op." Bij het naar binnen kruien van de turf werd de poot van de kruiwagen of spilwagen tegen de richter gezet, opdat de wagen niet mee het ruim in zou storten, dit was het *potjəsən* (Neerkant). De turf kwam terecht in de *last* (Helenaveen, Bargero.) van het schip. In Roosendaal (Albertinus 75) sprak men van een *last turven*, dat was zoveel als de dragers in 40 gangen het schip op konden dragen, zo'n 10.000 turven. Achter in het schip bevond zich de *achterlast* (Ter Laan 26). Bij het laden sprak men van de *klam* (de Monden), een hoeveelheid turf op een schip, waarbovenop later nog enkele lagen werden gelegd, aldus mijn zegsman in de Monden. Elders was een *klamp* (Someren) één laag turf in het schip van één turf in de lengte en dieging dan zo'n paar meter omhoog. Dit in klampen opstapelen was ook wel het *stouwə*

(Griendtsveen). Het opstapelen van de binnenstapel was vooral stouwen of *stougən* (Bargero.). Was het ruim vol, dan werd de bovenlast geladen, het *boovəlast laajə* (Somerén), *boovənlast laodən* (Klazienaveen); de turf werd mooi op het bovendeck gevlijd, het *loegə* (Deurne) of *lougən* (Klazienaveen), hetgeen zeer nauwkeurig vakwerk was. Ter voorkoming van het uitkalven van de bovenlast werd er een muur van ± 0.5 -1 m breedte geloegd. In Meijel werden de lagen zeven turven dik langs de kant volgens het systeem kop- en scheerturf opgestapeld. In Vinkeveen werd de turf laag voor laag neergelegd in het schip, het *flakken*, in totaal 10-12 lagen dik. Twee kopturven en twee scheerturven was het basispatroon van de *schippersloeg* (Griendtsveen), het was een dubbele loeg. De scheeps-lading werd afgedekt met een laag, het *toelaag laden* (Weekl. Deurne 1910). Soms moest het schip verderop gelegd worden in de wijk of het veenkanaal, dat was *verhalen* (Helenaveen).

Het vervoer ging vooral over het hoofdkanaal of kortweg het *kanaal* (Deurne). Het hoofdkanaal moest op de bodem minstens 7 meter breed zijn, terwijl de bruggen en andere waterwerken, met het oog op de grootte der door te laten schepen, niet minder dan 6 m doorvaartswijdte mochten hebben (Top 146). De schepen kwamen in het hoofdkanaal via wijk en hoofdwijk. De *varitjəs* (Deurne, Asten) maakte men niet dieper dan het grauwwveen zat. Zo'n *varitjə* (Meijel) was een smal kanaal van ± 6 m breedte, waar de turf in de Astense Peel over vervoerd werd. In het Roosendaalse werd reeds een *turfvaart* (Albertinus 71), de Jan van Nispen- of Klokbergse vaart, vanuit het moer De Nol gegraven. De Roosendaalse hoofdvaart werd in 1537 gegraven (Albertinus 72), deze was 2.85 m breed en 1.80 m diep. In de turfvaart had men *sassen* (Albertinus 73), sluizen, en *vallaten* (Kniphorst 227). De turf vervoeren met de praam was het *vlotn* (Klazienaveen) en met de schouw of vlet het *vletten* (Stapelkamp 1953, 136). Om meer turf te kunnen vervoeren werden schouwen aan elkaar gekoppeld, het *wegen* (Stapelkamp 1953, 135). Als het vervoer van de turf over een vrij grote afstand plaatsvond, werden de schouwen voortgeduwd door twee mannen die op de kade of het jaagpad langs het water liepen. Deze wijze van voortbewegen noemde men *drukken*. De mannen gebruikten daarvoor een spar. Deze was van de onderzijde wat afgeplat en werd met dit onderende onder een klamp gestoken, die zich achter en voor in de schouw bevond. Lag de schouw niet te ver van de wal, dan stak de spar er dwars uit over het land, zodat de man op de kade door er tegen te duwen of drukken het samenstel van schouwen bewoog. Een synoniem voor drukken was *wegen*. In Vriezenveen werd de turf meestal in de winter vervoerd naar Almelo, Zenderen, Borne, het Loo en Weerselo. In Zenderen was een opslagplaats waar de turf werd opgeslagen en van daaruit verkocht (Dagblad van het Oosten 1942). De turfschuitjes met de boom voortbewegen was het *tröulen* (Entjes 1969, 56). In de buurt van Kalmthout (Meeusen 149) sprak men van *vletten*, als het ging om het trekken van schuiten door dieren of mensen. Op een grote schuit konden wel 40.000 turven vervoerd worden of vier lasten. De turf werd per ton verkocht in Kalmthout. Bij de sluizen of anderszins moest *afvaortgelt* (Bargero.), tolgeld, of *sluuschelt* (Bargero.) betaald worden om door te kunnen varen. Bij een brug werd voor doorvaart *bruchchelt* (Bargero.) betaald. In de Peel was het *aaken trekken* (Weekl. Deurne 1877) en *vletten trekken* of *togen* een werk voor paarden.

Bij het inladen had elke veenarbeider een kruiwagen, de *scheepskaorə* (Klazienaveen), *scheepskróójə* (Bargero.) of *spilwaagə* (Griendtsveen). Soms werd voor het vervoer naar het schip toe een *lórre* (Meterik), lorrie, gebruikt, een soort wagen op rails die door paarden werd getrokken. Die rails waren er door de *lienléggərs* (Meterik) gelegd. Voor de verbinding met de kant van het water had het vlot een *kiting* (Deurne) nodig. Om het vlot waterdicht en tevens goed drijvende te houden zat er tussen de planken van het vlot *kurrək* (Meijel). Maar ook gebruikte men in plaats van die kurk *tónnə* (Deurne), die onder het

vlot werden bevestigd. Om de turf tegen het schip op te kruien had men *richters* (Deurne). Een richter was een plank van zo'n 6 m lang, 7.5 cm dik en 30 cm breed (Van der Steen 40). In het noorden (Bargero., Klazienaveen) sprak men van een *post*. De richters werden op de *bokkə* of *schraagə* (Griendtsveen) gelegd. Voor het meren van vaartuigen werd er een houten of ijzeren pin, de *stik* (Stapelkamp 1953, 138), in de grond gestoken om daaraan een ketting of touw te kunnen bevestigen. In Wilnis gebruikte men een *dekschop* om de ruigt en het riet te laden op de schuit. Tevens maakte men hiermee de ruigte nat boven op de turf, zodat ze er niet vlug af kon glijden. Schippers van houten schepen die bij erg droog weer lekten, hadden een *molmkorfje* (Someren) of *mòtkörfie* (Ter Laan 584) aan een lange stok, waarmee ze, als het schip zwaar geladen was, langs de zijwand van het schip gingen, zodat door de druk van het water de molm in de spleten trok en de gaten door opzwellling volkomen dichtte.

5.12 bruggen en het jaagpad in het veengebied

Over het hoofdkanaal of het vaste kanaal lag of de *vaastə bruch* (Deurne) of de *hoogbrug* (Helenaveen) of een *ophaalbrug* (Griendtsveen). De hoogbrug lag 3 m boven de waterspiegel. Bij de vaste brug rustten ijzeren balken, de *riels* (Meijel), op *pilaarə* (Helenaveen). Deze pilaren waren van hout en waren geheid in het kanaal. Het *dék* (Meijel) was het houtwerk waarover men liep. Een verplaatsbare brug over de hoofdwijk, gelegen in het water, was de *póntbruch* (Deurne) of *pompbrug* (Griendtsveen). Dit was een pontonbrug van binnen hol die soms leeggepompt moest worden. Verplaatsbare opgangen naar de pontbrug, van hout en zo breed als de brug, waren de *klippə* (Meijel), kleppen. Aan de pontbrug was een *rink* (Meijel), waardoorheen een ketting liep die aan de kant vastzat aan een paal. Om de bakken doorgang te kunnen geven, moesten bruggen ook kunnen draaien, zo'n brug was een *drèèjbrugskə* (Someren) of *lœpbruch* (Meterik). Men kende verder nog in de hoofdvaart een *draeyholt* (Van Asselt 1973, 68) d.i. een afgedraaiden vonder, of *hoofddraaijen* (Kniphorst 202). In de wijken had men ook nog de vloten, een *vlot* (Klazienaveen). Zo'n vlot bestond uit drie tonnen met planken, wanneer het in een kanaal lag, en uit twee tonnen, wanneer het in een wijk lag (Deurne). Het vlot had geen leuning en het lag bij voorkeur in de armen van de wijken. De vloten waren niet zo lang als het kanaal breed was, zodat men ze met een *kiting* (Meijel), die vast zat aan de kant, moest aantrekken om aan de andere zijde van het kanaal te komen. Een klein eikenhouten bruggetje over een waterleiding, sloot of scheidraai was een *til* (Edelman 61). In de tijd, dat het vervoer van turf niet plaatsvond van oktober tot mei, werd er in Vriezenveen (Entjes 1969, 56) een plaats gereseeveerd voor het leggen van een brugdek, de *bruggensjtää*. Immers in het turfseizoen werden de bruggen weggenomen ten behoeve van de turfschipperij. Een heel simpel brugje in een moerassige streek was de *spieke* (Wanink 185), dit werd gewoon uit wat takken en zoden samengesteld. Om een vlot weg te duwen had men een vaarboom, de *keu* (Someren), Keuning (197) spreekt nog van een *hoogholt*, een hoog houten bruggetje, vooral voor voetgangers. Voor het maken van deze tijdelijke voetbrugjes in de zijvaarten, het *brugmaken* (Weekl. Deurne 1877) en *brug heijen* (Weekl. Deurne 1877), waren apart mensen aangesteld.

De weg langs de wijk of hoofdvaart was de *diek* (Meijel), *vartjəsdijk* (Asten), *perswech* (Helenaveen), het *jaagpad* (Bargero.) of *wiekswallə* (Klazienaveen). Het voetpad langs de wijk was 8 voet breed (Top 52). Over het jaagpad trokken de schippers of ook de paarden de turfschepen voort. Het *lijnpad maken*, *togerspad maken* (Weekl. Deurne 1877) was werk voor daarvoor aangestelde mensen, evenals het *lijnpad bezoden* (Weekl. Deurne 1877), en het maken van een aarden baan, het *baanmaken* (Weekl. Deurne 1878), en het *wijkdijk slechten of villen* (Weekl. Deurne 1910), het mooi gelijk houden van de dijk.

5.13. graven van het grauwveen

Naast het overwegende graven van de zwarte turf vond, bij voorkeur in de winterdag, ook nog plaats het graven van het grauwveen, de *vaalə* (Asten), *vaalən tōrrəf* (Deurne), *bolstər* (Klazienaveen) of *grauwe turf* (Keuning 85). Werd het grauwveen eertijds gebruikt voornamelijk als aanmaakturf, later besefte men ook de waarde van het grauwveen als grondstof voor strooisel, pakmateriaal e.a. Turfstrooiselfabrikanten bouwden grote fabrieken aan de kanalen en lieten de bovenlaag van het veen afgraven.

Vaste grauwe turf die zo hard als een plank ingedroogd was, werd *plankərt* (Deurne) genoemd. Volgens mijn zegsman te Someren kon grauwe niet tot plankerd indrogen vanwege zijn opbouw uit sphagnummos; *plankərt* was smoezenturf met veel algen die zo hard werd als steen en vrijwel niet brandde. Hij was volkomen irreversibel. In Asten zat plankerd op de pijperd. Volgens Ter Laan (924) was *smōēze* “natte, losse, bevroren, grauwe turf”, terwijl in Bargerooosterveld *smoēzə* de “bevroren buitenkant” was. Van grauwe turf werd gezegd, dat hij *vlizich* (Deurne) of *bolsterg* (Ter Laan 1255) kon zijn, d.w.z. los in elkaar zittend. Naast de bonk bij het zwartveen had men ook een *vaal bonk* (Meterik), deze was 20 bij 10 m. Een voorraad grauwe turf voor de winter was een *winterbult* (Deurne). De hoop grauwe turf was groter dan de bult van de zwarte. De loeg was onderaan dubbel zo breed en was 18 à 20 lagen hoog en verder liep de bult 14 lagen schuin omhoog (Horch 1922, 23).

In de turfstrooiselfabrieken werd van het grauwveen *tōrrəfstrowsəl* (Deurne), *tōrfstrewsəl* (Klazienaveen) gemaakt. De turfstrooiselindustrie maakte omstreeks 1885 in de Peel opgang. Verschillende ondernemingen stichtten in de Peel toen fabrieken voor de fabricage van turfstrooisel o.a. te Helenaveen en aan de Helenavaart verder zuidwaarts (Dilling 79). In plaats van een bovenlaag van 80 cm liet men nu slechts de bovenste laag op de plag $\pm$ 20 cm dik op de ondergrond achter. Deze laag was te weinig om er een bloeiend veenkoloniaal bedrijf op te vestigen. Al naar gelang de samenstelling van het grauwveen had men verschillende soorten turfstrooisel. Zo sprak men in Duitsland (Hausding 295) van “Bleichmoorstorfstreu, Braunmoos-, Bürstenmoos-, Astmoos-, Eriophorum-, Phragmites-, Scheuchzeria-, Schilf-, Seggen-, Sphagnum-, Widertonmoos-, Wollgras-, Carer-, Hypnumtorfstreu”. Grauwveen, heide en zwartveen werden machinaal verwerkt tot één soort turf nl. de *perstōrrəf* (Meijel). In Someren echter verstond men onder persturf uitsluitend “zwartveen” en in Klazienaveen “scherpe turf”. In Griendtsveen werd bij de bereiding van persturf het bonksel eerst eruitgehaald.

Voor het *vaalə graavə* (Deurne), *grauwe graven* (Someren), *bolstər graovən* (Klazienaveen) bestonden twee systemen: het *grupsysteem* en het *kuilsysteem* (Horch 1942, 40). In beide gevallen groef men in de veenderij op daarvoor geschikte afstanden van elkaar (ongeveer 100 m) hoofdafwateringsloten of raaien waardoor men de bolsterlaag liet afwateren tot deze $\pm$ 86-88 % water bevatte, niet dieper dan nodig was om er met planken op te kunnen werken. Bij het grupsysteem groef men de zoden uit loodrecht op voornoemde raaien lopende groepen met een breedte van 0.83 m (1/3 stok of 6 zodenbreedten), waarbij men de zoden direct aan beide zijden van de grup neerlegde. De diepte van de grup hing af van de aanwezige klemmen bolster die men vergraven kon en mocht. Was er bijv. een laag bolster aanwezig van 1.10 m, dan ging daarvan 50 cm voor het afbonken af en zou er dus 60 cm bolster vergraven kunnen worden. Aangezien een klem bij het grauwveen doorgaans 14 cm was, zouden dus vier klem vergraven kunnen worden en bleef er dan nog 4 cm bolster zitten die later bij het vergraven van de zwarte turf werd meeverwerkt en als grauwe turf eruitgesorteerd zou worden. Was er meer dan 5 klem bolster aanwezig, dan was het het beste om deze in twee keer te vergraven. Bij 10 klem zou men het in drie keer afwerken. Men sprak dan van het *vergraven in meerdere fouten* (Horch 1942, 40). Het

tweede jaar verbreedde men deze groepen aan weerszijden met 40 cm, nadat men eerst de afbonklaag in de het eerste jaar gemaakte grup had gestort. Voor het *valenturf graven* (Weekl. Deurne 1877) kreeg men f 12.60 voor 63 stok. Zoals gezegd, het graven van het grauwveen gebeurde vooral in de winter, omdat dan de turf doorvroor, waardoor het vochtgehalte verminderde, maar hij werd ook wel plaatselijk en tijdelijk het hele jaar door gegraven. Wortman (137) geeft als maat van de grauwe turf een lengte van 45 cm en een hoogte en breedte van 12 à 14 cm. In Klazienaveen verschilde de methode van steken van grauwveen niet van die van het graven van de zwarte, aldus mijn zegsman.

Ook het grauwveen kon indrogen, *indrûgə* (Meijel) of *krimpen* (Klazienaveen), al deed het grauwveen dat minder dan het zwartveen. In de afgegraven veenkuil werd grauwveen gestoten, het *afbónkə van də vaalə* (Asten). Hierdoor vermengde men de veengrond met de ondergrond tot tuingrond. Soms werd de bolster weggekruid naar het nabij liggende bovenveen, waar het geslecht werd, omdat daar de turven op kwamen te staan voor het drogen, dit was het *afkrooien van de bolster* (Top 149). Was de afstand van de veenderij naar de bult te groot, dan moest men *valen bijkruien* (Weekl. Deurne 1877). De vorst kon een nadelige invloed hebben op de grauwe turf, het *utjvreezjə* (Neerkant), *doorvriezen* (Someren), al bevroor het grauwveen niet helemaal kapot maar alleen de buitenste lagen. Tegen het bevroren werd het aangesneden hoogveen met bonkaarde bedekt, het *bonken* (Pipers 133), door de *bonker* (Pipers 133). De met heidekorst bedekte plaatsen in het veen waren de *winterbonken* (Stemfoort 20). Vergelijkbaar met het bonken was het *veen bestoppen* (Drente, Naarding), de afgegraven veenkant tegen de vorst bedekken met grauwveen en bolster. In Duitsland (Hausding 56) beschermde men de turflagen tegen vorst door de laatste steken over de gehele wand trapsgewijze op te bouwen en ze met turfmoelm op te vullen. Natte turf vriest *meur* (Ter Laan 560), murw, of *kapot* (Helenaveen), al bleef dat kapot vriezen beperkt tot de buitenkant. Voor het ruimen van het grauwveen, *valenturf ruimen* (Weekl. Deurne 1877), werd in de Peel voor 6 dagen ruim f 3.00 betaald. Voor tijdelijke opslag van het grauwveen moest men *valenturf lossen* (Weekl. Deurne 1887) uit de aken op de wal. Anderzijds moest men *valenturf laden* (Weekl. Deurne 1887) in aken, waarbij men per persoon f 2.15 per aak ontving. Veel van het grauwveen ging naar de *törrəfstrawsəlfəbriek* (Deurne), *törfstreusəlfəbriek* (Klaziaven).

Om de vorst op het grauwveen te breken gebruikte men een *aks* (Deurne), *veenbijn* (Stemfoort 14) of *halbreker* (Top 148). Van de veenbijn was het ijzer vrij lang en scherp en kwam met de gewone bijn overeen (Top 148). De halbreker was een lange, houten staaf van een scherpe punt voorzien waarmee men de bevroren bolster in het voorjaar verwijderde (Top 148).

5.14. machinale bereiding van baggerturf en de machinale verwerking van grauwveen

Het machinaal bereiden en verwerken van turf is geen object van mijn onderzoek geweest, maar een aantal termen en begrippen die ik regelmatig tegenkwam, wil ik in een kort bestek bij elkaar zetten.

Het machinaal bereiden van de turf kwam pas goed op gang ten tijde van de eerste wereldoorlog. Bij het baggeren was een baggermachine wel efficiënt. In Vinkeveen ging de baggermachine, de *baggərməsjiənə*, zo'n 4.50 m diep, terwijl het *baggəlməsien* (de Monden) in Drente het veen van wel 8 tot 9 m diep omhoog haalde. Het spoot zelf het mengwater in de bak, kneedde het veen en dreef het mengsel over het veld. In Wilnis kende men de veenbaggermachine met een *raom*. De machine liet dit raam aan een hevel ruim drie m diep in het water vallen. Een pijp gooide de modder op het land, zo'n 10 à 20 cm duim dik. Als het raam gesloten was kon het pas het slik mee naar boven nemen. In Vinkeveen was ook wel in gebruik de *stikməsjiənə*, maar deze machine kwam niet door het

hout heen dat in de turf zat. Ook kende men hier een soort puntige *wielen* die de turf door moesten snijden, maar ook deze bleven in hout steken. Met de *wals* (de Monden) werd de modder door de pers heen gedwongen. Door het slik met water draaide een *ronsəl*. In de snijkast, de *sniëkast* (de Monden) werden de kluiten veen fijn gemalen. De messen in de snijkast hadden in de Monden geen aparte benaming. De *beul* (de Monden) sloeg de turf op lengte af in de persmachine. In Vinkeveen werden *bakken* gebruikt die volgestort werden, het *veejtərə*, en weer leeggehaald. De *modderman* (de Monden) zorgde ervoor, dat in de mengkuip de juiste verhouding tussen veen en water ontstond. Uit de *persmond* (de Monden) kwam de veenmodder in de mengkuip, de *mengkoep* (de Monden), die omgeven was door ± 50 cm hoge schotten.

De baggermachine rustte op een *schuit* (Wilnis). Waar de baggermachine niet meer kon komen, haalde men de bagger omhoog met de *dreglijn* (Vinkeveen), die ook op een schuit stond. De baggermachine werd aangedreven door een *lóókóómóóbiel* (de Monden). De modder van de baggermachine afkomstig mocht niet stromen op het veld maar drijven of *opwaln* (de Monden), anders kreeg men achter in het pand geen dikke modder.

In de turfstrooiselfabrieken maakte men ook gebruik van machines o.a. de *pers* (Deurne, Klazienaveen) waarmee men de turf, het grauwveen, tot turfpakken perste, het *persə* (Asten). De *illəvaator* (Meijel) of *jacobsadder* (Klazienaveen) bracht de turf naar de machine die de turf kapot maalde tot strooisel, de *wolf* (Deurne) of de *beul* (de Monden). De beul sloeg de turf op de juiste lengte af. Uiteindelijk werd het strooisel in turfpakken geperst, het *balen maken* (Klazienaveen). De turfpakken waren de *törrəspek* (Deurne) of *törfbaalən* (Bargeró.).

6. VERPACHTEN EN PACTEN VAN TURFGRONDEN. REGLEMENTEN EN PLAKKATEN

6.1. verpachten en pachten

Sinds de tijd, dat men turf op grotere schaal ging ontginnen, zijn de veengronden een gewild object geweest om te pachten en te verpachten. De verpachters waren doorgaans kloosters, kasteelheren, later vooral de gemeenten. Dezen stelden personen aan die de zaken rond de pacht regelde. In het Peelland (Bakel, Helmond, Aarle-Rixtel, Asten) kende men eertijds de *peelmeester* die de voorschriften aangaande de Peel regelde. De peelmeester had tot taak de peelgronden aan ingezetenen uit te geven, de tekens daarvoor uit te zetten en de voorschriften ten aanzien van het gebruik van de Peel te handhaven (Varia P. Gloss. 1968, 82); hij werd ook wel genoemd de *gemeyntmeester* (Varia P. Gloss. 1968, 40) of *gemeynts-peelmeester* (Varia P. Gloss. 1969, 105). Te vergelijken met de peelmeester was ook de *goorgeswooren* (Varia P. Gloss. 1968, 44). In de Kempen (Weyns 82) regelde de *aardmeester* vooral de turfwinning; hij paalde ieder deel af en zorgde voor een ordelijke en planmatige winning. De abdij van Tongerlo had als turfmeester de *cespitor* in dienst (Erens 609); in de rekenboeken van de abdij wat betreft inkomsten en uitgaven vindt men de eerste vermelding van zo'n cespitor in juli 1402. In Friesland regelde de *veenmeester* de veenwinning (Van de Berg 21). Er waren drie graden van veenmeester nl. de *veenmeester-generaal*, de *veenmeester* en de *onderveenmeester*. Het ambt van veenmeester werd in 1640 opgeheven, omdat deze meester waarschijnlijk slechts te maken had met landschapsturf (veengronden in eigendom van de provincie) en deze werd in 1637 verkocht om de provinciale schulden te verkopen (Van de Berg 21). In de Peel was het in de 19e en 20e eeuw een *gæmintæamtænaar* (Heusden) die deze turfzaken regelde. De abdij van Tongerlo had ook nog een *torfman* of *torvenier* (Erens 610) in dienst. Deze moest ervoor zorgen, dat de turf op gepaste tijd gestoken, gedroogd en op hopen werd gezet; dit volgens een bepaalde hoeveelheid turf ieder jaar vereist en op de plaatsen die hem van te voren waren aangewezen. Met behulp van vervoermiddelen moest hij die turf naar de turfschuur overbrengen. Die turf mocht hij niet laten ontvreemden en daarom moest hij 's avonds en bij ontij de turfschuur op slot houden. Wanneer de pachters der abdij de turf naar het klooster overbrachten, moest hij wel letten dat deze geen onbetrouwbare dingen begingen en dat zij de turven zuinig laadden zonder de opeengestapelde turven er te laten afrollen en dat zij de opgeladen turf niet verduisterden, verkochten of voor eigen gebruik bezigden (Erens 610). Hij beschikte over een vrije woning met stallingen, landerijen, weiden, houtwas voor eigen gebruik.

Bij het verpachten was aanwezig een *afhanger* (Liessel) of *reupar* (Meterik) die de prijs inzette. Meeusen (139) geeft een verslag van hoe het op moerveilingen en daarna eraan toeging in zijn streek. "De biedingen die hierna (na de moerveiling) volgden, gebeurden schriftelijk of mondeling. De vorste fungeerde als roeper. De hoogste bieder of inzetter kreeg de voorslag. Op de tweede zitdag, gewoonlijk een week later gehouden, werd er "gehoogd" met telkens 25 gulden. Na stilstand werd de kaars ontstoken en de kavels nogmaals opgeroepen, nu met vermelding van het volledig bod dat hiervoor was gedaan. Werd er niet meer geboden, dan werd de koop "met uitgang van de brandende kaars" bepaald toegewezen." Omdat de kopers het gelag moesten betalen, was het voor de arbeiders een aangename zaak om bij de veiling van veengronden aanwezig te zijn. Niet alleen kregen ze werk, maar ook het bier vloeide overvloedig en gratis voor hen (Meeusen 139). De verkoop, prijs van de verpachte grond en de hoeveelheid werden genoteerd door de *sjrievær* (Meijel) of *klerk* (Liessel). In sommige gevallen noteerde de *veenbaas* (Liessel, Neerkant), die in dienst was van de gemeente. In Griendtsveen was er de notaris bij betrokken.

De turfgraver voor eigen gebruik pachtte een klein veldje, een *törräfveltjə* (Someren), *roej* (Bakel) of een *bonk* (Heusden), dat in grootte kon variëren maar zo ongeveer de maat had van 10 bij 10 m (Heusden). Stukken hei, *hééjlappe* (Meijel), *hééjvelt* (Bakel) werden per ha verpacht, in elk geval in grotere oppervlaktes dan de turfveldjes. De bovengrond, het *baonveen* (Klazienaveen), *boovəpiel* (Meijel) of de *boovəgrónt* (Deurne) werd verpacht, terwijl de ondergrond, de *óndəgrónt* (Deurne), van de gemeente bleef. In Liessel werd het bovenste gedeelte van het veen apart verpacht, wanneer de turf dik zat, dit was dan het veen één meter van boven af. Er waren ook stukken veengrond waar het door de gemeente verboden was turf te steken, bijv. in Meijel het *gəvrét* of in Ospel het *gəmentjədəjl*.

Het *verpachten* en *pachten* van turfvelen was per plaats vaak weer aan aparte regels gebonden. Het *verpaachtə* gebeurde in Meijel door de burgemeester en wethouder, één keer in de zeven jaar ongeveer. Te Tessenderlo gebeurde het regelen van turven de eerste zondag van mei na het lof (Vlieberg 74). De kopers kwamen samen met de verkoper in een herberg en er werd bepaald waar elke koper zijn roede of halve roede turf zou nemen; deze *kotten* turf werden afgetekend door er stokjes in te steken met de namen van de kopers erop. Hij die het eerste *kot* had, moest vooruit werken; met vier of vijf man per roede begon men te turven (Vliebergh 74). Een huurcontract bepaalde hoeveel er geturfd mocht worden. De percelen waren gewoonlijk een halve roede of 1/6 are (Vliebergh 73). Wanneer de abdij van Tongerlo een partij moeren in veiling bracht, gaf zij daaraan de grootste ruchtbaarheid, zowel door aanplakken en klokluiden als ook door afkondiging in de kerken van Roosendaal, Nispen, Essen en Kalmthout (Meeusen 136). Tegen een bepaalde dag werden de liefhebbers opgeroepen hetzij in een of andere herberg, hetzij elders wanneer die dag gehouden werd door een schepen, secretaris of vorster (Meeusen 137); door de schepenklerk en in aanwezigheid van minstens twee schepenen werden de verkoopsvoorwaarden opgelezen. De kopers moesten van elke Carolusgulden een stuiver "rantsoengeld" betalen tot bekostiging van de gelagen die door de kopers werden gesteld. Aldus was gesteld in een akte van 1680 (Meeusen 138). Dat er heel wat drank vloede bij dergelijke verkopen blijkt uit een afrekening van vorster Jan Buysen, in zijn herberg getapt bij de verkoop van de moeren in de Vleet en in de Nol in 1663 (Meeusen 139): niet minder dan 490 vaten bier of 3.234 liter en 196 potten wijn of 254 liter werden er verbruikt.

In Wilnis werden akkers gepacht. Ieder jaar ging er zo'n stuk van een akker weg. In Vinkeveen gebeurde het verpachten per roede. In Vriezenveen hadden vele turfschippers zelf geen veengrond, maar moesten deze huren. Sommigen huurden veen bij de graaf van Almelo (Dagblad van het Oosten 1942); men mocht dan turfgraven en moest deze droog maken en in hopen zetten. Dan kwam er een gemachtigde van de graaf en deze ging de turf *pollen*. Dit betekende, dat hij bovenop verschillende hopen turf een pol of een plag gooide. Door deze pol was die turfhoop het eigendom van de graaf geworden. Hiermee was dan het veen waarop gestoken was, betaald, zodat de huurders niet met klinkende munt hoefden te betalen. Meestal werd van de vier turfhopen er één gepold of van de vijf twee. Anderen huurden bij particulieren, meest boeren.

Het verpachten van heiveld, *hééjlappe vərpaachtə* (Meijel), *velt vərpaachtə* (Asten) gebeurde zoals gezegd in grotere oppervlakten dan de turfveldjes. In Meijel verpachtte men de stukken hei per ha. Het meten van de turfveldjes vond plaats met een *meetlat* (Deurne) van 2.5 m lengte of een *meetlint* (Helenaveen). Om een perceeltje te kunnen bemachtigen moest men als liefhebber *ópbiejə* (Liessel) of bieden per *ópbót* (Meijel). Het perceel werd met paaltjes afgepaald, het *afpaolə* (Sevenum), *afpaolə mi pólkəs* (Liessel). In de Kempen (Vliebergh 74) mocht de koper, wanneer de turflaag niet dik genoeg lag, *zijn kot grooter maken* d.w.z. buiten de palen van het gekochte gaan. Op een heideveld of op veengrond werd de scheiding tussen de percelen soms zichtbaar gemaakt door het

uitgraven van een driehoekige spit veen of zand, het *ritsn* (Bargero.) of door een sleuf te graven, een *rits maakə* (Sevenum). In Liessel sneden de waterwerkers de veldjes af voor de boeren met het linieijzer, het *veltjəs afsnééjə*. De sleuf van een handbreed om de verpachte stukken aan te geven was een *gripkə* (Meijel) of een *kielspit* (Deurne). Een afscheidingsgat was een *dóólə* (Bargero.). Ieder veldje kreeg zijn nummer, *nómmər* (Sevenum), zodat de perceeltjes gemakkelijk te vinden waren voor de steker. Op het gebruik van turfgronden werden accijnzen geheven, de *turfaccijns* (Edelman 113) of *peelaccijns* (Frenken 44). Zo moest de stad Helmond jaarlijks aan de hertogen van Brabant cijns betalen wegens het pachten van peelgronden. Deze cijns noemde men de peelaccijns (Frenken 44), soms *gebuuraccijns*, wanneer de buurdorpen daarin hun aandeel te betalen hadden. Het beturven van andermans grond was niet toegestaan maar kwam wel eens voor, dit werd *ondersteecken* (Varia P. Gloss. 1968, 76) genoemd.

Strijkgeld (Meeusen 138) ontvingen de hoogste inzetters die de voorslag hadden van een of meer percelen. Dit strijkgeld bestond uit 6 Carolusgulden die de kopers te betalen hadden. Voor elk verkocht kavel moest ten behoeve van de kerken van Essen en Kalmthout 3 gulden betaald worden als *godspenning*, aldus een akte van 1680 (Meeusen 139). Voor Breda vinden we in 1280 de eerste vermelding van de *turftiend* (Cerutti 42) in een oorkonde waarin proost en convent van het klooster St. Catharinadal oorkonden dat zij grond in cijns hebben uitgegeven en dat de turf- en andere tienden geheel ten goede van het convent zullen moeten komen. In Groningen kende men het *törfseedl* (Ter Laan 1048), turfcedel, het bewijs dat men de turfbelasting betaald had. Het *lastgeld* of *oortjen* (Van Claerbergen 79) was het recht dat de grafelijkheid op iedere roede turf gelegd had. Een heffing van 1 à 2 stuivers, *stuivergeld* (Van Claerbergen 84) moest de veender betalen van iedere vierkante roede turf die op het naaste veld geslagen of gespreid werd. Lastgeld moest ook betaald worden aan de abdij van Tongerlo voor de turf die vervoerd werd met het vlot; dit bedrag bestond uit 6 stuivers tenminste volgens de akte van 1680 (Meeusen 137). Soms werd in de Kempen in de voorwaarden van de verkoop van turfgrond bepaald, dat de koper aan de verkoper 1 frank *ontdegeld* (Vliebergh 74) per halve roede zou betalen, als de eigenaar tenminste de bovenste goede grond en de zoden eraf zou nemen; normaal was het dat de koper al het werk deed en ook de bovenste grond wegnam.

In Holland was de vervening al vroeg verbonden aan de droogmaking. Het fonds dat hier werd opgebracht uit de opbrengst van de turf komt vrijwel overeen met het slikgeldfonds (Van de Berg 20), zoals het later in Friesland werd opgebracht. Het vervenen had in Holland vaak nadelige gevolgen voor het landschap. Om die nadelen financieel te kunnen opvangen wenste de overheid in de 18e eeuw een bewijs van stortingen van geld, de *waterbrieven* (Stapelkamp 1953, 139). In de Peel werd in de 18e eeuw van gestoken turf belasting als invoerrecht geheven, het *klotgelt* (Varia P. Gloss. 1968, 58). Voor turf die vervoerd werd met de schuit moest men *vaartgeld* (Meeusen 137) betalen d.w.z. 4 stuivers aan de abdij van Tongerlo en 4 aan de heer van Breda, dit volgens een turfakte van 1680. In Groningen met name in de Pekelder venen werd van elk schip met turf 1 stuiver *ōfvoartsgeld* (Ter Laan 659) geheven voor het onderhoud van de til. Prims (5) heeft het over *vaartrechten* in een akkoord tussen de graaf van Nassau en de prelaat van Tongerlo: "Ieder schuit die de vaart (bedoeld is de vaart Tongerlo-Roosendaal, H.C.) passeert zal aan de makers der vaart betalen 8 stuivers boven het gewone lastgeld dat te Roosendaal betaald wordt." In de Peel werden fooien gegeven aan het sluispersoneel.

6.2. reglementen en plakkatē

Over het steken van turf en heideplaggen werd door de meeste gemeenten een reglement gemaakt. In 1803 kwam in Veldhoven, Zeelst, Blaarthem en Meerveldhoven het eerste

reglement (Deckers 102). Toen men de broekgronden ging verdelen kwam ook het gemeenschappelijk reglement te vervallen (Deckers 109). In de Peel waren al eerder reglementen opgesteld. Voor Meijel was er al een reglement opgesteld in 1578 (Habets 235). Een keur over het steken van turf in de Peel, de oudste wat het Deurnese keurboek betreft, is gedateerd 1525 (Varia P. DKB 1). De reglementen in Utrecht in de 19e eeuw steunden nog op de standpunten van de gewestelijke overheid in de 18e eeuw waarin men de veenderij wel duldde doch haar wel aan banden legde ter voorkoming van de nadelen die zij vanwege de aard van het bedrijf, de vergraving van land tot water, zou kunnen aanrichten (Dolk 160); vandaar dat ook de kern van de negentiende-eeuwse provinciale veenderijreglementen werd uitgemaakt door politievoorschriften en bepalingen omtrent de zekerheidstelling voor de betaling der grondlasten (Dolk 160). De vroegste beperkende bepalingen betreffende de vervening in het Hollandse en Utrechtse veengebied dateren volgens Rogier (36) uit de 14e eeuw. De aantasting van vruchtbare grond door het turfsteken verontrustte zowel de graaf als zijn baljuw van Rijnland; voor de bewoners zal dit bedrijf echter rijke winsten hebben opgeleverd, want de herhaalde inscherping van de grafelijke voorschriften heeft niet de gewenste uitwerking gehad (Rogier 36). Van Asselt 1973 (73) noemt de Smilder Keuren uit 1807 het eerste reglement betreffende de turfgraverij in Drente (in Kloosterveen en Hijkersmilde). Maar zij twijfelt eraan, of dit inderdaad het eerste reglement is, omdat de Dieverder, Smilder en Leggelder venen al sinds het begin van de 17e eeuw in exploitatie waren. Van Claerbergen maakt melding van Plakkaten aangaande de vervening uit 1595, 1548 en 1550 (Van Claerbergen 76) en 1561 (Van Claerbergen 77).

Erg summier heb ik hier iets gezegd over reglementen en plakkaten betreffende de turfwinning. Een uitvoeriger studie zou in dit kader te ver voeren; maar ze zou zeker in een ander verband aan te bevelen zijn.

DEEL II

BENAMINGEN IN HUN GEOGRAFISCHE VERSPREIDING, ETYMOLOGISCH
TOEGELICHT

In deel II vindt men de in de beschrijving opgenomen lemmata van deel I met daarin verwerkt de bijbehorende, geografisch verspreide woordtypen met de eventuele dialectvarianten. Eerst wordt het lemma-opschrift vermeld, dat een omschrijving geeft van het te behandelen begrip. Dan volgt tussen ronde haken de bronvermelding met soms een toelichting in verband met de bronopgave. Met de cijfers I en II verwijs ik naar de gegevens die ik uit eigen enquêtering heb verkregen. Vragenlijst I vroeg vooral naar termen in verband met het “turfsteken voor eigen gebruik” en vragenlijst II vroeg vooral naar termen die verband hielden met de “georganiseerde turfwinning of maatschappijvereniging”. Tussen deze ronde haken staan alle bronnen die voor een bepaald lemma zijn gebruikt. Vindt men in het lemma gegevens waarvoor geen bron is gegeven maar waarbij wel een codenummer wordt vermeld, dan komen deze opgaven uit mijn eigen vragenlijsten; het zijn losse opmerkingen geweest die door mij bij het afvragen zijn genoteerd. Tussen vierkante haken staat een zo kort mogelijke beschrijving van de betekenis van het lemma-opschrift, tenminste als dit opschrift niet voor zichzelf spreekt. De verschillende woordtypen binnen het lemma worden vet gedrukt, terwijl de dialectvarianten cursief worden gedrukt. Al deze varianten zijn omgespeld volgens het “Nijmeegse spellingstelsel” zoals gebruikelijk bij het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* (zie dr. A. Weijnen en dr. J. van Bakel, *WBD Voorlopige inleiding*, pag. 34-36). Niet omgespeld zijn de gegevens uit monografieën of *idiotica*, behalve wanneer het om druktechnische redenen nodig was. Achter de respectievelijke varianten staan de respectievelijke vindplaatsen in codenummer (zie voor de betekenis van de codenummers de lijst van codenummers met bijbehorende plaatsen achter in het boek). Een monografische opgave wordt bij het woordtype geplaatst waarbij ze thuishoort; ze komt achter de varianten uit enquêtes verzameld. Aan het eind van een lemma komen na de afkorting “Etym.” etymologische notities over woordtypen binnen dat lemma. Alle woordtypen komen aan bod waarvan ik dacht, dat ze een verklaring nodig hebben. Dat zijn praktisch alle simplicia, of ze moeten zo alledaags zijn, dat ze verder geen verwijzing of toelichting behoeven. Ook delen van samenstellingen, samenstellingen en eventueel afleidingen worden toegelicht, mits ze een verklaring behoeven. Men bedenke, dat in de typering van een woord al een behoorlijk gedeelte etymologie schuilt. In de toelichting wordt vooral verwezen naar het woordtype in het *Woordenboek van de Nederlandsche Taal* (het WNT) of bijv. in het *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal* van Franck - Van Wijk - Van Haeringen (FWH) dat formeel gelijk of praktisch gelijk is aan het woordtype uit mijn materiaal en dat semantisch gelijk of nauw verwant is of volgens mij nauw verwant is. Bij het geven van de etymologische toelichting heb ik mij meestal beperkt tot een dergelijke verwijzing naar het WNT of de etymologische woordenboeken zonder telkens de volledige tekst van de betreffende woordenboeken e.d. bij dat bewuste woordtype te geven. Wanneer het WNT niet voorzag voor een bepaald woordtype, heb ik Van Dale geraadpleegd.

Achter deel III met de Algemene Beschouwingen vindt men een alfabetische lijst van alle woordtypen. Van de woordtypen die van een etymologische toelichting zijn voorzien, staat het paginanummer vet gedrukt. Wanneer een woordtype dat etymologisch is toegelicht, ook op een andere plaats in deel II verschijnt, komt er op die plaats onder “Etym.” alleen maar een verwijzing voor naar dat woordtype. Dat wil dan zeggen, dat

men in de alfabetische lijst dat woord kan opzoeken, waarachter dan direct het vet gedrukte paginanummer staat waar dat bewuste woord etymologisch toegelicht is. Voor veel voorkomende woordtypen is dat niet gebeurd. Men kan in voorkomende gevallen telkens de alfabetische lijst raadplegen, om te zien of er iets over dat bewuste woordtype gezegd is in etymologisch verband. Zo dient men ook te handelen bij bijv. samenstellingen. Heb ik een samenstelling als *kliendobbe* en zeg ik daarbij onder "Etym." dat dit woord is samengesteld uit *klien* en *dobbe*, dan houdt dat in, dat *klien* en *dobbe* allebei voorkomen in de alfabetische lijst en van etymologische notities voorzien zijn. Soms echter is een deel van een samenstelling zo algemeen, dat het niet is opgenomen in de alfabetische lijst. Het heeft weinig zin om bijv. *grond* van de samenstelling *moergrond* toe te lichten.

Is er een kaart getekend van een lemma, dan staat achter het lemma-opschrift "(zie kaart)". In Deel III Algemene Beschouwingen (13.3.1.) wordt die kaart dan gegeven met commentaar.

EEN AANTAL KLANKVERSCIJNSELEN PER GEBIED GEÏNVENTARISÉERD

Om het lezen van de lemmata en in het bijzonder van de dialectvarianten te vergemakkelijken heb ik aan de hand van mijn materiaal de meest opvallende klankverschijnselen van de vijf onderzochte hoofdgebieden bijeengezet.

Het noordoostelijk gebied (Groningen, Drente)

Opvallend zijn met name in Groningen de diftongeringen van *ie* tot *ai* (bijv. *klain* voor *klien*) en van *oe* tot *ou* (bijv. *stoultje* voor *stoeltje*). De *ui* kan als *oe* verschijnen (bijv. het Drentse *schoelhuttə* voor *schuilhut*), maar ook als diftong *oj* (bijv. het Drentse *tojdə* voor *tuit*). In Groningen en Drente kent men het verschijnsel dat de auslautende onbeklemtoonde vocaal zich gehandhaafd heeft (zie ook Weijnen 1966, 273) bijv. *puttə* voor *put* en *tojdə* voor *tuit*. Daarnaast ziet men, dat men in de z.g. toonloze uitgang *-en* de *n* niet apocopeert bijv. *aanmoakn*. Verder komt *ie* voor *ij* voor (bijv. *piep* voor *pijp*), *aa* voor *a* (bijv. het Groningse *baagaln* voor *baggeren*), *oa* voor *a* (bijv. het Groningse *koare* voor *kar*), *a* voor *e* (bijv. het Drentse *scharp* voor *scherp*) en *aj* voor *ei* (bijv. *pajlən* voor *peilen*). De uitgang *-ing* verschijnt in het Gronings als *-nk* (bijv. *keunnk* voor *koning*). De uitgang *-etje* komt in het Drents voor als *-echien* (bijv. *diləchien* voor *dilletje*) en de uitgang *-je* als *-ie* (bijv. *stokkie* voor *stokje*). Verstemlozing van de beginconsonant vindt men zowel in het Drentse *feenboer* voor *veenboer* en *földər* voor *vulder* als in het Groningse *swil* voor *zwil*. In het Gronings en Drents vindt er *d*-epenthese plaats bijv. *deurhoaldər* voor *doorhaler* en *földər* voor *vuller*. In het Drents kan inlautend de *nd* assimileren tot *nn* bijv. *sennə* voor *zende*. In het Gronings kan de *r* voor een andere consonant helemaal wegvallen bijv. *töf* of *tèuf* in plaats van *turf*. In het Drents kan *ou* als *ol* verschijnen bijv. *holtjə* voor *houtje*. Opvallend is in het Drents de *g* in plaats van een *w* in bijv. *stouger* voor *stouwer*.

Het noordwestelijk gebied (Friesland)

De *u* verschijnt soms als een *oa* bijv. in *boarger* voor *burger*, maar kan ook als een *e* voorkomen bijv. in *pet* voor *put*. De *o* kan als *i* verschijnen bijv. in *stirt* voor *stort*, maar kan ook voorkomen als *oe* in bijv. *boerden* voor *borden*. De lange *oo* kan palataliseren en ontronden tot *ee* bijv. in *heech* voor *hoog*. Bij de medeklinkers ziet men ook een verstemlozing van de beginconsonant bijv. in *foet* voor *voet* en *setfjild* voor *zetveld*. Opvallend Fries zijn vormen als *brjitten* voor *britten* en *setfjild* voor *zetveld*. Werkwoorden gaan soms niet uit op *-en* maar op *-je* bijv. *peilje* voor *peilen*. De anlautende *sch*

komt als *sk* voor in bijv. *skep* voor *schep*. Zowel anlautend als inlautend kan de *k* palataliseren tot *tsj* bijv. in *tsjernen* voor *karnen* en *meitsje* voor *maken*. Het dimunitief *-tjes* wordt *-jen* bijv. in *hikkerjen* voor *hikkertjes*. Het werkwoord *wenden* verschijnt als *weinen* en *bulten* als *bultsjen*. Auslautend valt de *d* uit in bijv. *lân* voor *land* en de *f* valt auslautend uit na de *r* in bijv. *koer* voor *korf*.

Het westelijk gebied (Zuid- en Noord-Holland, Utrecht)

De *ij* komt als *aaj* voor in bijv. *veendæraaj* voor *veenderij*. De *aa* verschijnt als *ao* in bijv. *draogvermoogæ* voor *draagvermogen*. Het dimunitief *-jes* is *-ies* bijv. in *streepies* voor *streepjes*. Het voorvoegsel *aan-* verschijnt als *ajn-* bijv. *ajnzettæ* voor *aanzetten*. Opvallend is in Wilnis de vorm *gæmongæ* als het voltooid deelwoord van *mengen*. Ook in het westelijk gebied verschijnt een *d*-loze vorm *wannen* in plaats van *wenden*.

Het zuidoostelijk gebied (Noord-Brabant, vooral Oost-Noord-Brabant, en Nederlands Limburg)

Aangezien een groot deel van mijn woordmateriaal uit de Peel afkomstig is, kan men een behoorlijk aantal klankverschijnselen als Peellands typeren d.w.z. Oostnoordbrabants. Omdat de Peel zich ook uitstrekte in het Limburgse gebied richting Weert en Venray, zijn er ook een aantal termen bij die Limburgse verschijnselen vertonen. Een plaats als Meijel sluit zich echter aan bij het Oostnoordbrabantse. Trouwens deze laatste plaats kan beschouwd worden als een isoglossenknooppunt. De in de dialectkunde bekende taalijnen als de Uerdingerlinie en de Panningerlinie scheiden het Middenlimburgs van het Noordlimburgs en Oostnoordbrabants en deze buigen voor Meijel vanuit het oosten naar het zuiden af juist door de vroegere ondoordringbaarheid van de Peel. Als Peellands kan men beschouwen het verschijnsel van de verkorting van de lange klinker of diftong bijv. *himmæl* voor *hemel*, *Pil* voor *Peel*, *tõtjæ* voor *tuitje*. De klinker *o* wordt vaak donkerder van kleur en met meer gesloten mond uitgesproken; als zodanig wordt hij als *ó* gespeld bijv. *klót* voor *klot*. Ditzelfde ziet men ook bij de *e* die in Peelland vaak als *é* klinkt bijv. in *bét* voor *bed*. De korte klinker wordt soms gerekt ten gevolge van de sleптоon bijv. *daak* voor *dak*, *smaal* voor *smal*. Dit verschijnsel komt in het Limburgse gebied voor maar strekt zich o.a. ook uit tot bijv. Asten (Weijnen 1966, 221). Als typisch Peellands (ook in Meijel) is het verschijnsel van de afval van de nasaal op het einde van een woord bijv. *dōē* voor *doen*. Peellands is ook de anlautende *sk* voor *sch* bijv. *skoftæ* in plaats van *schoften*. Onder invloed van de umlautsfactor wordt zowel in het Peellands als in het Limburgse gebied de *a* tot een *e* bijv. *plekkært* voor *plakkerd*, *schrenkskæ* voor *schrankje*. Ook ziet men in allebei de gebieden de *ij* als *ie* verschijnen bijv. *gærief* voor *gerijf*; de *ui* komt voor als *oe* bijv. *kloetæn* voor *kluiten*, maar kan ook een *uu* zijn bijv. in *pluustörræf* voor *pluisturf*. Daarentegen komt de *oe* voor als *uuj*, vooral in het Peelland, bijv. in *vruujtær* voor *wroeter*. In Limburg kan deze *oe* weer als *oo* voorkomen bijv. *moor* voor *moer* in Ospel. Als Limburgs wordt gezien het verschijnsel van de mouillering. Zo komen *nd* als *ntj* bijv. in *gróntj* voor *grond* en *lt* als *ljt* bijv. in *zuljtörræf* voor *zulturf* voor. Deze mouillering ziet men echter ook optreden in het dialect van Meijel in bijv. *husj* voor *huis*. Limburgs is ook de velarisering in *gronk* voor *grond*. Middenlimburgs (behalve Meijel) en Zuidlimburgs zijn ook de verschijnselen van wat men de Panningerlinie noemt. De Panningerlinie houdt in, dat ten oosten daarvan in een aantal zuidoostelijke dialecten voor de *p*, *t*, *l*, *m*, *n*, en *w* de *s* in anlaut wordt gepalataliseerd tot *sj* (Weijnen 1966, 247). Verder wordt de anlautende *sch* tot *sj*: dit is de Panninger zijlinie. Men spreekt dan van een *sjoelhut* in plaats van een *schuilhut*. Door deze Panninger zijlinie is Meijel losgeweekt van het Peellands tenminste voor wat dit verschijnsel betreft. Vooral Limburgs is *ee* voor *ie* bijv.

in *keel* voor *kiel*. Tenslotte vindt men zowel in het Brabantse als in het Limburgse gebied vaak, dat de intervocalische *d* een *j* is bijv. *zojə* voor *zoden* en soms blijft de *d* helemaal weg bijv. in *snó* voor *snade*.

Het zuidelijk gebied (Nederlandstalig België)

Voor mijn materiaal, dat uiteraard maar beperkt woordmateriaal biedt, te beperkt om allerlei isoglossen te trekken die dan haarscherp gebieden aftekenen, speelt toch wel een rol het verschil tussen Belgisch Brabant en Belgisch Limburg. Een dikke isofonenbundel vormt een scheiding tussen beide provincies. Deze scheiding wordt de Getelijn genoemd, omdat ze gedeeltelijk de loop van de Grote en de Kleine Gete volgt (Pauwels 88). In het Limburgse gebied van België werkt de Panninger zijlinie nog door bijv. in *sjabbərtə* voor *schabberten*. In het Brabantse gebied en verder naar het westen en het Antwerpse gebied is opvallend de afval van de *h* aan het begin van een woord bijv. *ijgront* in plaats van *heigrond*. Een tweede opvallend verschijnsel vooral in een gebied rondom Leuven, Aalst en Boom is de ontronding van de *u* tot *e* bijv. in *terf* voor *turf* en van de *u* tot *ě* bijv. in *pět* voor *put*. Ook bij lange vocalen treedt deze ontronding op: zo komt *eu* als *ij* voor bijv. in *mijlə* voor *meulen*. Ten westen van de Getelijn spreekt men van *zwettə* in plaats van *zwarte*. *Waa* voor *wei*, dus het monoftongisch uitspreken van de *ei*, zegt men in de buurt van Brussel. In het Westvlaamse gebied komt de *o* voor als *ō* bijv. in *grōēnt* voor *grond*.

7. BENAMINGEN BIJ HOOFDSTUK 1

ad 1.1.

VEENMOS

(II, 126)

[Veenvormer.]

peelmos: *pielmós*, L 265; **veenmos:** het type *veenmos* in: G 81a.

ad 1.4.

LAAGVEENLAND OF VERGRAVEN HOOGVEEN

dargveen: *dargveen*, Horch 1942, 43; **klienland:** *klienland*, Van der Molen 43; **klien:** *klain*, Ter Laan 416; **leien:** *leijen*, Van der Molen 42; **begraven velden:** *begraven velden*, L 244 a° 1665, Varia P. DKB 41.

Etym.: **klien:** *klain* is een Groningse variant van *klien*; de verhouding tot de vormen *klijn* (z. WNT VII 4031) en *kluin* naast *kluun* (z. WNT VII 4415) en *kleun* en *kloen* (z. Boekenoogen 448) is niet geheel duidelijk. Zie ook *klien* (Ter Laan 420) en *kluin* (WNT VII 4415 *kluin* I). **Leien:** dit is een meerv. van *lei*. “In Friesl. de naam voor sommige oorspronkelijk laag gelegen landen, vooral in zand- en veenstreken” (z. WNT VIII s.v. *lei* III). Verg. Boekenoogen (567) *lei* “naam van verschillende stukken land te Assendelft en te Wormerveen”.

ONONTGONNEN VEENGROND

(II, 121b)

dal: *daalə*, G 81a; *dalə*, Van Ankum 372.

SCHOLVEEN

[Veen op ondiepe plaatsen.]

scholveen: *scholveen*, Van der Steen 41.

Etym.: **scholveen:** *schol* moet hier wel betekenen “dunne zode van zandgrond gestoken” (z. WNT XIV 781 *schol* I3). Het WNT ziet identiciteit met *schol* “plat stuk drijvend ijs”.

WOUDVEEN

[Veen met veel kienhout.]

woudveen: *woudveen*, Smellinger-Land 23.

ONDERGROND VAN HET AFGEGRAVEN HOOGVEEN

(II, 116c)

dal: *daalə*, G 81a; **klaar dal:** *klaorə daalə*, G 81a.

OER

(I, 6)

[De vaste zandgrond of leemlaag onder het veen, ijzerhoudend.]

oer: *órrə*, G 63; *or*, Ter Laan 719; **oerkap:** *orrəkəp*, G 81a; **leem:** *lêem*, L 263; **rode oer:** *rodoorn*, ijzerhoudende leemlaag onder 't veen en de teelgrond, Ter Laan 828; **ijzergrond:** *eisengrond*, laagland waar oer gevonden wordt, Bergsma 107; **ijzerbroek:** *eisenbrōk*, laagland waar oer gevonden wordt, Bergsma 107; **felst:** *felst*, zandoer, in het zand onder het laagveen voorkomend, Smellinger-Land 42.

Etym.: **oer:** een oorspronkelijk oostndl. (saks.) vorm met *oe* uit germ. *û* = ndd. *ûr* “oer”; wellicht verwant met ier. *ûr* “aarde, leem” (FWH 466). *Oore* als bijvorm van *oer* komt voor (z. WNT X 52 *oer*). **Felst:** etymologie mij niet bekend; het Frysk Wurdboek (89) noemt *fels(t)*, *oer* zonder verdere aanwijzing. Mogelijk is *felst* identiek met *vels* (WNT XVIII 1650) “(veroud.) rots, steenrots, klip”.

SPIER

[Met veen of plantevezels vermengd zand.]

spier: *spier*, Staring 61.

Etym.: **spier:** het woord is ontstaan uit *spierklei* of *spiergrond* = “de bovenste, taaie laag van met veen bedekte zeeklei” (WNT XIV 2773 *spier* II). Volgens het WNT is de naam blijkbaar afkomstig van de in deze klei voorkomende wortelstokken en wortels van riet.

MEERMOLM

[Weggeslagen veen, gemengd met de klei van de ondergrond.]

meermolm: *meermolm*, Staring 57.

ad 1.7.0.

MELASSE

[Soort eten voor de koeien, met grauwwveen vermengd.]

melasse: *məlassə*, L 263.

8. BENAMINGEN BIJ HOOFDSTUK 2

ad 2.0.1.

TURFSTEKEN VOOR EIGEN GEBRUIK

(I, 12)

[Turven om in eigen brandstofbehoefte te voorzien, gedaan door boeren en kleingebruikers.]

voor eigen gerief steken: *vr ijgə gərief stéékə*, L 184, 263a, 265, 0265; *vr ijgə gəreef stéékə*, L 266, 288a; **steken voor eigen gerief:** *stéékə vr ijgən gərief*, L 245; *stéékə voor ijgə gərief*, L 244, 265a; *steekə voor ijgən gərief*, L 263a; **eigen gerief steken:** *ijgə gərief stéékə*, L 264; **turfsteken voor eigen berief:** *törrəfsteeekə voor ijgə bərief*, L 181; **voor eigen berief steken:** *vr ijgə bərief stéékə*, L 210; **turf graven voor eigen gebruik:** *töf graovn veur ijgn gəbroek*, C 192; **turfsteken:** *törrəf stéékə*, L 208; *turffsteecken*, L 382 a° 1565, Janssen De L. 294; **kluiten steken:** *klōētə stéékə*, L 245; **pelen:** *pīelə*, L 266; *pillə*, L 208; **brandturf graven:** *branttörf graovən*, G 81a; **eigen brand graven:** *ijgn brant chraawm*, G 63; *ijGnbrant chròðwm*, G 36; **voor eigen brandstof steken:** *vr ijgə brantstof stéékə*, L 244b; **moer steken:** *moer steken*, Prims 6; **aansteken:** *aensteecken*, L 244, Varia P. Gloss. 1969,4; **afturven:** *aftörrəvə*, De Bont; het volgende type is een zelfstandig naamwoord: **boerenpeel:** *boorəpiél*, L 288a; *boerənpil*, L 244b; verg. **Bauernstichtorf**, Schneider H.

Etym.: voor **gerief** en **berief** z. FWH 189 s.v. *gerief*; zie ook Mnl. Wdb. I 942 *berijf*. **Pelen** moet men beschouwen als een metonymia, waarbij de naam is voortgekomen uit een betrekking “landschap-voortbrengsel” of “Peel-turf”.

TURFSTEKER

(N 69, 89d)

[De boer/kleingebruiker die voor zijn eigen behoefte turf gaat steken.]

peelwroeter: *pilvruijtər*, L 263b; **turver:** *torffer*, turfsteker, L 244, Varia P. Gloss. 1969, 66; **stikker:** *stikker*, Edelman 63; **graver:** *graver*, Edelman 63.

Etym.: **stikker:** de benaming *stikker* geldt zowel voor een gereedschap (z. WNT XV 1675 *stikker* 3), een soort schop, als voor de turfsteker die met dit gereedschap werkt. *Stikker* is afgeleid van *stikken*, dat De Vries (700) een intensief-formatie met *kk* noemt van *steken*. Verg. het Duits *Sticker* (Hausding 47) en *Stikker* (Schneider H.).

WERKBROEK VAN DE STEKER

(I, 20)

[De aparte broek door de boer of particulier bij het steken gedragen.]

turkslerenboks: *törrəksléérəboks*, L 208, 288a; *törrəksléérəbóks*, L 263, 263a, 264, 0265; **mollevellenboks:** *molləvelləboks*, L 208; *molləvelləbóks*, L 263a, 0265; **bombazijnenboks:** *bomməzingəboks*, L 208; *bómməziēnəbóks*, L 245.

Etym.: **boks:** volgens De Vries (89) wordt *boks* voor “broek” in het oosten van Nederland gebruikt; het beantwoordt aan mnd. *buxe*. Hij beschouwt het als een verkorting van *buckhose “broek uit bokkenvel”. Ook Roukens (207) wijst op een mogelijke afleiding van *bok* hd. *Bock* in de betekenis “Hose aus Bocksleder”.

ETENSZAK

[Broodzak.]

spierzak: *spierzak*, L 181.

Etym.: **spierzak:** wellicht oorspronkelijk: zak waarin men een rookspier bewaart (WNT XIV 2772). *Spier* kan betekenen (WNT XIV 2768) “bepaald stuk rundvleesch t.w. een stuk van de platte bil, dat gewoonlijk gerookt wordt”. Het Mnl. Wdb. (VII 1725) geeft *spiersac* voor “reizszak, knapzak, aaszak, eig. weitasch”. Volgens het Mnl. Wdb. (VII 1723) kan *spier* betekenen “het witte vleesch van vogels en wild”. In deze zak werd dan spier bewaard.

DRINKKAN

(II, 2d)

[Drinkkan meestal met koffie gevuld.]

drinkenstuitje: *drinkəstötjə*, L 265; **tuit:** *tojdə*, G 81a; **tuitje:** *tötjə*, L 265; **blikken kruik:** *blekkə krèük*, L 244; **drinkenskruik:** *drinkəskrèük*, L 244.

PAUZE TIJDENS HET WERK

(I, 21)

[Tijd waarin de boterhammen gegeten worden en een pijp wordt gerookt.]

schoft: *schoft*, L 263; *schof*, Goossenaerts 657; **schofttijd:** *schofttijt*, L 263a, 264; *schofttīēt*, L 266; **pijpeschoftje:** *pijəschəfjə*, L 244b; **pijpeschoft:** *pīəpəschəft*, L 245, 0265; *pīəpəsjóft*, L 265; *pijəschəft*, L 265a; **pijpschoft:** *piepschoft*, G 63, 81a; **pijpschoft:** *pijpkəsschoft*, L 244; **de pijp:** *də peep*, L 244.

Etym.: **schoft:** zie hiervoor FWH 589; voor het ontbreken van de *t* in *schof* zij ook voor een verklaring verwezen naar FWH 589.

PAUZEREN TIJDENS HET WERK

(I, 21)

[Het meegebrachte eten verorberen en eventueel daarna een pijp roken.]

schoften: *schoftə*, L 184, 210, 244, 263, 265a, 288a; *skoftə*, L 208; *schoften*, Stemfoort 61; **een keer aanstoken:** *nə keer enstookə*, L 263b; **eens aanstoken:** *us anstookə*, L 244b; **er eens vijf vatten:** men zegt: *we gaan er- eens vijf vatten*, L 244b.

Etym.: **er eens vijf vatten** wil zeggen, dat men vijf minuten de tijd neemt om te pauzeren. **Schoften:** z. FWH 589.

PIJPEVEGER

(II, 125)

[Lange, dunne grashalm van het buntgras, die dient om de pijp door te steken.]

pijpeveger: het type *pijpeveger* in: L 264; *pīəpəvéégər*, L 288a; de volgende opgaven zijn meervoud: *piepəvéégərs*, L 264; *piepəvéégərs*, L 265; **pijpespier:** *pīəpəspier*, L 244; *piepəspier*, L 210, 263, 263a, 0265; *pijəspier*, L 265a; de volgende opgaven zijn meervoud: *piepəspierə*, L 208; *peepəspierə*, L 262; **pijpsmeel:** *piepəsmeel*, L 244b; **kwajongens:** *kaojongə*, L 244, 263, 263a; *kwaojongəs*, L 264; *kaojjongə*, Weijnen 1938, 331; *kójongə*, De Bont; **smelen:** *smeeljə*, L 288a; **busseltje smelen:** *busselkə smeelə*, L 265; **doorhaler:** *deurhoalder*, Ter Laan 158; **buntspier:** *böntspīējər*, De Bont; **buntpijl:** *boentpijl*, Goos-

senaerts 113; **piont**: *piont*, Ter Laan 755; **melenspier**: *mèlenspier*, Wanink 141; **pijpraai**: *pieproai*, Ter Laan 751; **bunt**: *beente*, Ter Laan 61; *beunte*, Ebbinge W. 114.

Etym.: de typen **pijpeveger**, **pijpespier**, **pijpsmeel** en **doorhaler** geven aan waarvoor deze grashalm gebruikt werd. **Kwajongens** is metaforisch gebruikt. **Piont**: volgens het WNT (XIII 1944) is het woord een bijvorm van fri. *bjinte*, *bent* en ndl. *bent* en *bunt*. **Melenspier**: Halbertsma noemt de *meelspiere* “harde lange grashalmen, groeiende vooral in de venen en op schrale weiden”. Hij geeft echter geen verklaring van *meel*. Deunk (142) geeft de variant *mèlenspie:r(e)*, grashalm, van *ne mèddele* = “strootje om de pijp door te steken”. De Vries (433) geeft s.v. *meelgras* = “windhalm”, de Achterhoekse varianten *meddelen* en *medelen* en de Groningse *medel* en *metel*. De Vries vermoedt, dat *meel* hier een afleiding is van *made* = “hooiland”. **Pijpraai**: *raai* betekent in Groningen en Friesland “buntgras, grashalm” (De Vries 556 *raai* 2).

SCHUILHUT

(I, 22)

[Schuilplaats tegen regen en onweer.]

schuilhut: *schoelhuttə*, G 81a; *schuilhut*, L 244b, 0265; *sjoelhut*, L 288a; **hut**: *hut*, L 208, 263, 263a, 263b; de volgende opgave is meervoud: *huttə*, L 210; **plaggenhut**: *plaggəhut*, L 263a; **peelhut**: *pîelhut*, L 264, 265; *pilhut*, L 0265; de volgende opgave is meervoud: *pilhuttə*, L 244; **schuilplaats**: *schuilplats*, L 0265; **keet**: *keet*, G 63; de volgende opgave is meervoud: *keetə*, L 265a; **keetje**: *kîetjə*, L 288a; **turfkeet**: *turfkeet*, K 201, Weyns 85.

Foto 11. Een geïmproviseerde schuilhut.

(I, 9)

[De turfboer is een turfventer die de turf steekt om hem te kunnen verkopen in de omgeving of in de stad.]

turfboer: het type *turfboer* in: L 264; *törrǫfboer*, L 210, 244b, 263a, 0265, 265a; *törfboer*, L 263; *törrǫfboor*, L 288a; **veenboer:** *feenbōēr*, de Monden; **turfventer:** het type *turfventer* in: L 244; *törrǫfventər*, L 264; **turfhandelaar:** *törrǫfhandələr*, L 0265; **vervener:** het type *vervener* in: L 244b; **zoetelaar:** *zūūdəlaor*, G 81a; **turfuitzetter:** *törfoetzetter*, Ter Laan 646; **gemoerde:** *gemoerde*, Goossenaerts 231, wordt alleen in historische uitdrukking gebruikt; Goossenaerts noemt drie betekenismogelijkheden: “eigenaar van moergronden”, “de uitbater ervan”, “belanghebbende bij moeruitbating”; z. ook Verdam 199 *gemoert* = “eigenaar van moerland”.

Etym.: ten aanzien van **turfboer** merkt Heeroma 1942 (55) wat de betekenis betreft een typisch-Hollandse ontwikkeling op nl. *boer* betekent “man die van buiten naar de stad komt om daar zijn waren te verkopen”. Volgens Heeroma zou men kunnen zeggen, dat de stedelingen samenstellingen als *visboer* en *turfboer* vormden zonder dat ze er zich rekenschap van gaven, of de verkopers van vis en turf wel eigenlijk *boeren* konden heten. Maar als men zich verdiept in het bestaan van de Hollandse boer gedurende de Middeleeuwen en later, wordt het duidelijk dat deze benamingen hun ontstaan dankten in de reële situatie op het Hollandse platteland. Wat Heeroma opmerkt over de turfboer in Holland geldt in sterkere mate natuurlijk voor de buitengebieden als de Peel en Drente. **Zoetelaar:** De Vries (868) zegt, dat *zoetelaar* eerst sedert Kiliaen overgenomen is uit het Duits als legerterm. Het is een afl. van het ww. mhd. md. *sudeln* dat eig. “slordig, knoeierig koken” betekent. Z. ook Ter Laan (1243) *zudeln* “venten” en *zudelder* “venter”.

ad 2.0.2.0.

VEEN, MOERGROND, STUK NIET ONTGONNEN HEI OF WOESTE GROND

(In dit lemma heb ik naast mijn eigen enquête-gegevens (I, 3) gebruik gemaakt van de Nijmeegse vragenlijst 27. In N 27, 4a is voor het Brabantse en Limburgse gebied gevraagd: “Hoe noemt u een stuk woeste grond, nog niet ontgonnen hei, veen of moeras?”; in N 27, 18a is gevraagd: “Hoe noemt u veen of veengrond?” Al deze gegevens heb ik tot één lemma versmolten. Daarbij is ook opgenomen het materiaal uit *sgv veen* en uit WVD 3, 22 *veen- of turfgrond*.)

[De plaats waar de boer gaat turfsteken.]

moer: het type *moer* in: I 57b, 79, 221a, K 151, 161, 163, 164, 172, 174, 179a, 188a, 216, 220, 353, L 144, 153, 157, 158, 160, 163, 180, 184, 186, 190, 199, 207, 211, 215, 216, 241, 244, 260, 261, 263, 265, 285, 330; *mōēr*, K 189, 237, 238, 266, 334, 361; *mōēr*, I 220, K 171, 176, 189, 210, 255, 270, 351, L 184, 208, 210, 212, 244, 263, 263a, 265, 0265, 265a, 266, P 41, Q 3; *moor*, L 269, 269a, 269b, 288a, 289, 290, 318b, 322a, 331, Q 39; *mōer*, L 264, P 49; *moér*, L 242; *moewr*, L 242; *mówər*, L 183; *muuwər*, K 240; *mowər*, L 243; *mōor*, L 245; *mēūr*, P 88; *moer*, K 201, Vorrsselmans 10; *mour*, L 208, Varia P. Gloss. 1969, 45; *moer*, Hartman D. 13; *moer*, Erens 602; *moor*, Ter Laan 582; *moer*, Goossenaerts 508; *mōēr*, De Bont; **moergrond:** het type *moergrond* in: K 146, 173a, 178*, 193a, 215, 237, L 152, 180b, 189, 205, 206, 271, 280, Q 39; *mōērgrònt*, K 296, 317, 353, P 35, 137; *moergront*, L 263; *mōergrontj*, L 318b; *mōērgrōōnt*, L 312; *moergróónt*, L 159a; *mōergrōōnt*, K 312; *mōergróont*, K 307; *mōergront*, L 99; *mōergrònt*, K 330; *moergrònt*, K 225a; *moorgronk*, L 269, 295; *moorgrónk*, L 290a; *mōōrgrònt*, K 330; *moorgront*, L 289; *moorgrontj*, L 382; *moorgroont*, L 289b; *méergrónt*, K 348; *murgront*, P 137a; *moergrond*, Prims 1; *moergrond*,

Albertinus 67; **moerturf**: *moer-turf*, K 188; **moerhoek**: *mǝ̀r̀hók*, K 318; **stuk moer**: het type *stuk moer* in: L 211; **delfmoer**: *delfmoer*, Goossenaerts 160; **halfmoer**: *halfmoer*, Goossenaerts 269; **speetmoer**: *speetmoer*, Goossenaerts 702; **rauwe moer**: *rauwe moer*, Goossenaerts 611; **moerveld**: *moerveld*, Goossenaerts 510; **moerland**: *moerelant*, L 180 a° 1451, Enklaar 251; **moerlaag**: *moerlaag*, Goossenaerts 510; **moeras**: het type *moeras* in: K 135; *mǝ̀r̀òs*, L 372, P 22, 35, 51, Q 7, 12; *mǝ̀r̀òs*, K 245; *mǝ̀r̀as*, P 7, Q 158; *mǝ̀r̀as*, I 221; *moerāas*, L 312; *mǝ̀ras*, P 83; **moerasgrond**: *mǝ̀r̀òsgrònt*, K 278, P 35, 35a; *mǝ̀r̀òschrònt*, Q 2b; *mòr̀òsgrǝ̀nt*, L 420; de volgende opgave is meervoud: *mǝ̀r̀ásgròndǝ*, K 291; **moerassige grond**: *moerassǝgǝ groont*, L 312; **veen**: het type *veen* in: G 63, 81a, K 148, 185, 219, 250, L 56, 62a, 64, 89, 100, 154, 208, 229, 236, 260, 263, 263a, 269, 280, 289, 290, 298, 331, 385, 427, Q 32a, 187; *veen*, K 197a, 214, 215, 218, 244, 309, L 60, 111, 145, 244b, 267, 290, Q 30; *véén*, K 102*; *veejn*, E 151, L 257; *vīejn*, L 104; *vêên*, L 148, 256; *vêên*, L 381; *veejǝn*, P 171; *vūun*, P 145; *vīen*, L 186; *veen*, Hartman D. 10; *veen*, Van Claerbergen 2; *veen*, Ter Laan 1079; *veen*, Blink 1917, 13; *veen*, Van Seelhorst 245; de volgende opgaven zijn meervoud: *veenen*, Schoockius 11, Van Claerbergen 10; **veengrond**: het type *veengrond* in: K 135, L 244b; *veejngront*, L 159; *veengront*, K 241; *véénggrònt*, Q 72; *veengrǝ̀ntj*, Q 33; *vêêngrònt*, P 48; *veengrònt*, O 163; *veejngrònt*, O 74; **veengrond**: *vénggrònt*, Q 162; **vennegrond**: *vinnǝgrònt*, K 330; **ven**: het type *ven* in: K 290, L 154a, 165, 187, 210, 217, 246, Q 32, 111, 196; *vèn*, K 336, L 109, 159a, 250, 331, 331b, 372a, Q 202, 247; *vén*, K 299, 310, 336, 348, L 164, 189, 191, 209, 213, 215a, 246a, 249, 268, 291, 330, P 48, Q 27, 71, 96c, 99, 162; *vin*, L 113, 119, 297, 413, P 45, Q 9, 35, 71, 80, 96a, 96c, 97, 98, 102, 103, 104a, 113, 116, 118; *[ʃin]*, P 108; *véén*, L 162; *vennǝ*, I 155; *venne*, Gallée 48; *venne*, Woordenb. der Zam. 331; **maaigrond**: *maojgront*, K 174; **turf**: het type *turf* in: L 325, 328, 382, Q 20; *turf*, K 358, L 377; *tǝrf*, L 248, 296, 321a, 387; *turrǝf*, K 249, L 360; *tǝrrǝf*, K 267; **turfbroek**: *turfbrók*, K 358; **turfllaag**: *tǝurrǝflǝoch*, K 244; **turfgrond**: het type *turfgrond* in: H 123, I 178, 213, 216, 233, 249, 251, 253, 256, N 47, 80, 143, O 4, 13, 28, 223; *turrǝfgrònt*, L 371a; *tèurfgròont*, L 215; *tǝrfgrontj*, L 320; *turfgrontj*, L 332; *tǝurfgròont*, P 66; *tuurfgrònt*, P 25; *toerfgrònt*, L 352; *turfgròent*, H 6, 10, 35, 69, 108, N 28, 67, 72; *turfgrǝ̀nt*, H 29, 36a, 41, 45, N 87, 132; *turfgrònt*, I 230; *tǝrfgrònt*, I 187; *turfchrǝ̀nt*, N 131; *terfgrònt*, O 64; *turfgrond*, grond waar turf gestoken kan worden, Goossenaerts 770; **turfhei**: *turfhei*, Goossenaerts 770; **tourbeland**: *tǝ̀r̀bǝlǝnt*, b 15; **peel**: het type *peel* in: L 288; *peel*, L 323; *pil*, L 263b; *piejǝl*, L 185, 290; *piel*, L 153, 266; *pejǝl*, L 288a; *peejl*, L 152; *pīēl*, L 295; *peel*, Van Claerbergen 2; **peelveld**: *pèlvelt*, L 265; **peelgrond**: *pilgrònt*, L 208; *pèlgront*, L 152; *piēlgrònt*, L 109; **turfaarde**: het type *turfaarde* in: I 178, N 146; *turférdǝ*, O 28; *turférdǝ*, H 15; *turféjrdǝ*, H 42; *turfijrdǝ*, N 67; **hei**: het type *hei* in: K 290, L 180, 184, 265, 270, 288a, 289, 312a, 322a, Q 104a; *hééj*, L 312; *hèèj*, L 153; *héj*, K 278, L 416, P 222; *hèj*, L 290; *haaj*, K 164, 276; *haj*, K 151, 176; *héé*, K 274, L 371a; *hé*, K 309; *aa*, P 18; *èè*, P 145; *hoj*, K 124; *hò*, P 35a; *haa*, K 267, 268, 292, 304, P 35; **heide**: *áwǝdǝ*, P 74; **heigrond**: het type *heigrond* in: K 291, 312, 333; *haajgront*, K 146, 163; *hejgròont*, Q 99*; *héjgrònt*, P 50; *hejgróónt*, L 159a; *hêêgront*, P 45; *i-jǝgront*, P 171; *haagront*, K 299; *aagrònt*, K 283; *ijgront*, I 79; **heiland**: het type *heiland* in: Q 99*; **stuk hei**: het type *stuk hei* in: L 243; *stuk hej*, L 211; *stǝk hej*, L 269; **stuk heigrond**: het type *stuk heigrond* in: L 200; **heiveld**: *hejvelt*, K 188a; **perceel hei**: *persiel hej*, L 289; **stuk hei nog niet ontgonnen**: *stuk hèèj noch nie ontchónnǝ*, L 241; **broek**: het type *broek* in: I 221a; de volgende opgave is meervoud: het type *broeken* in: L 377; *brook*, L 290, 322a, 327, 371a, 374, 427, 432, P 29, 50, 136a; *brǝ̀k*, B81a, P18a; *brǝ̀k*, Q 80; *brǝ̀k*, P 137a, Q 76; *brǝ̀k*, P 51; *brǝ̀k*, P 86; *brǝ̀k*, P 51; **broekgrond**: het type *broekgrond* in: N 26; *brookgròontj*, L 321, 322a; *brookgróngk*, L 270; *brǝ̀kgrònt*, Q 76; *brookchrònt*, P 88; *brǝ̀kchrònt*, K 354; *brukchrònt*, P 25; **broekveld**: het type *broekveld* in: K 187; **broekdeel**: *brookdijl*, L 318b; **broekland**: *brǝ̀kklǝant*, Q 170; *brooklant*, P 29a; *brǝ̀klǝnt*, K 336; *brooklònt*, K 295; **braak**: het type *braak* in: P 149; *braak*, K 334, O 69; *brǝ̀k*, K 312, P 94, Q 12; *brǝ̀k*, K 309; *brǝ̀k*, P 22; *brǝ̀k*, P 66; *brǝ̀wk*, P 174, Q 158; *brawk*, P 33; *brè̀k*, I 221; *brè̀jk*, I 273; *brè̀jk*, O 73,

171; de volgende twee opgaven zijn duidelijk als bijwoorden bij “liggen” opgegeven: *bréék*, P 44, 49; *bròòk*, K 349; **braakgrond**: het type *braakgrond* in: L 420, P 23, 147; *braakgrònt*, K 238; *braakgroowngt*, K 249; *braakchroont*, L 163, 163a; *braakchrònt*, K 336, O 163, 170, P 48; *braakchròont*, L 312; *braakchrónt*, L 352, O 74; *brakchroont*, L 312; *brakchròont*, P 54; *brawkchrònt*, O 68; *bròòkchróngt*, K 237; van de volgende opgaven is het onduidelijk of ze als een zelfstandig naamwoord of als bijwoord opgegeven zijn: *brookchrónt*, P 175; *brookchrònt*, Q 3; *bròòkgrònt*, K 287; *bròòkchrónt*, K 346, P 41; *bròòkchrònt*, K 296, O 244; *bròòkchröënt*, K 310; *bròòkchroont*, K 307; *bròòkgroont*, Q 193; *bròòkgrònt*, Q 156; *bròkgrónt*, K 241; *bròkchrónt*, P 93; *bròkchrònt*, K 352, 354; *bròwkchróont*, K 351; *brèùkchròont*, P 89; *brééjkchrónt*, O 165; **braakland**: *braaklant*, K 283; *braaklantj*, Q 20; *braaklònt*, P 48; *braaklant*, Q 39; *bròòklònt*, K 310, P 149; *bròòklant*, K 348, P 32; *brooklònt*, K 240; *bròòklaant*, K 174; *braklánt*, K 358; *bròòklant*, Q 98; *bróklaant*, Q77; *bròklònt*, K 348, O 174a; *bròòk lanjt*, L 330; *brèèklant*, K 329, 237; *brééklant*, K 330, P 7; *brééjklònt*, P 4; **braakliggende grond**: *bròòkliggəndə grunt*, Q 39; *braawkliggəndə gront*, L 260; de volgende opgave is meervoud: *braakliggəndə gròndə*, I 220; **braakveld**; *bròòkfélt*, K 317; **kwacht**: het type *kwacht* in: K 268, P 33; *kwacht*, K 267, 268, 274, 342; *kwòcht*, K 304, 307; *kwacht*, Schuermans 311; **kwachtgrond**: *kwachtchroont*, K 274; *kwachtgrònt*, K 274; **woeste grond**: het type *woeste grond* in: K 172, 178*, 179a, 187, 193a, 215, 217, L 152, 157, 182, 280; *woesjtə gròntj*, Q 28; *wöëstə grónt*, Q 7; *wujstə gróntj*, L 430; *woestə grontj*, L 332; *woestə groont*, L 271; *woestə groent*, L 289b; *woestə groonk*, L 269b; *woestə grónt*, K 330; **wijstgrond**: het type *wijstgrond* in: L 152; *wijstgrond*, WBD afl. 2, 194; **wilde grond**: het type *wilde grond* in: K 197, L 180b, 261; *willə gront*, Q 39, 111; *wiljə grontj*, L 322; *wildjə gróntj*, L 320a; *willə gronk*, L 295; **zomp**: het type *zomp* in: L 269, Q 35 113; *zómp*, L 270, 430; *zòmp*, L 269; *zoomp*, L 269a; *zomp*, Van Dale 2454; **drassige grond**: *drössəgə grònt*, I 273; **hemelvluchtige grond**: *hīēmmləvluchtəchə chront*, P 175; **rusgrond**: *rusgront*, L 360; **rauwe grond**: het type *rauwe grond* in: L 180; *roewə gróntj*, Q 33; **helemaal nog rauwe kwade grond zijn**: men zegt: *des hilləmal noch rauwə kòòjə gront*, K 150; **onontgonnen grond**: *ðēnðəntgōēnnə groent*, L 420; **wrakke grond**: het type *wrakke grond* in: L 413; verg. *wrak*, WBD afl. 2, 191; **vage grond**: *vóógə grónt*, K 309; *vòògə gront*, K 267; *vòògə grònt*, K 255; *vòggə grónt*, K 266; *vággə gróónt*, K 270; *vuggə gront*, K 241; **verwilderde grond**: het type *verwilderde grond* in: K 250; **vastliggen**: men zegt: *die gront ligt vòst* K 349a; **dorre grond**: *durrə gròont*, P 66; **bosgrond**: *boschroont*, L 289; **zure grond**: *səūūwrə grònt*, P 152; **schabbertengrond**: *sjabbartəgront*, L 360; **weiggrond**: *wīēgrònt*, P 83; **poefgrond**: *poefgront*, K 320; z. *poefgrond*, WBD afl. 2, 197 **beemd**: *bèmt*, K 163; *bimt*, L 207; *bem*, P 176; *bém*, P 107a, Q 80; de volgende opgave is meervoud: *bémmə*, P 29; **moerbeemden**: *mōērbèumdə*, K 312; **onland**: *onlaant*, L 100, 180b; *onlaānt*, L 153; *anlaant*, K 133a; **rotterik**: *ròttəriēk*, O 273, P 60a; *rotterik*, WBD afl. 2, 195; **rottering**: *ròttəriēngk*, P 69; **rotte grond**: *ròttə grònt*, K 350; **natterik**: *nòttəriēk*, O 273; *natterik*, WBD afl. 2, 195; **puttenaarde**: *pīētānééjər*, K 346; **put**: *pīēt*, I 273; **nog niet ontgonnen**: *noch niet ontchònnə*, K 189, gez. van de grond; **drift**: *dréft*, P 50; verg. *driftgrond*, WBD afl. 2, 195; **klien**: *klīēn*, veen, woord zowel in laag- als in hoogveengraverijen gebruikt, Smellingera-Land 21; **del**: *dul*, K 241; *dèl*, L 207; *del*, WBD afl. 2, 195; **gagelgrond**: *gaogəlgrónt*, K 174; **laagte**: *leechtə*, K 349a; **band**: *bènt*, Q 111; *bééənet*, Q 197, 197a; z. *Bänd*, Rhein. Wörterb. I, 436-437; **vuile band**: *voelə binnət*, Q 204a; **bunt**: *būünt*, P 44; **kweb**: het type *kweb* in: K 188; z. *kwebbe*, WBD afl. 2, 195; **rietveen**: *rietveen*, Boekenoogen 832; verg. *Riedmoore*, Hausding 23; **wildernis**: het type *wildernis* in: L 288a; *wildərnis*, L 159; *wildərnəs*, K 318; *wòldərnəs*, P 137; *wūıldərnies*, P 60; *wīēldərnəs*, K 358; *wīēldərnīēs*, Q 79a; *wiljərnis*, L 332; *willərnəs*, O 175; **wild stuk**: *wiljt sjtuk*, L 290a; *wéltstūūk*, P88; **wilde plak**: *weeldə plak*, L 263; *wīēldə plak*, L 205, 206; **vogelwei**: *vòowgəlwaa*, P 128; *voowgəlwò*, O 74; *voogəlwòò*, O 73; *voggəlwuj*, K 198; *voogəlwaj*, K 189; **wild liggen**: men zegt: *éjn sjtòk det noch wiltj lik*, L 183; **stuk wilde grond**: *stuk weeldə groont*, L 165; **stuk wildernis**: *stuk wiljərnis*, L 321; **wilde ding**:

wiltj dink, L 318b; **rauw ding**: *roew dink*, L 318b; **meers**: *miaas*, Q 180; *mjéjsə*, P 35; *mīēs*, O 286a; *mīějéés*, O 273; *z. meers*, WBD afl. 2, 217; **dries**: het type *dries* in: K 350; *dreesj*, Q 204a, 247a; *drisj*, Q 247; **stuk dries**: *stjök dreesj*, Q 22; **bos**: *bòs*, Q 11; *bós*, P 29; **bosland**: het type *bosland* in: K 320; **hefveld**: het type *hefveld* in: K 220 (hefveld is hier “hei”); **vaag**: *vóch*, K 225a; **struweel**: *strūūwəl*, Q 3; *sjtrūūwəl*, L 331; *strāaveel*, K 361; *strāvèl*, Q 72; *strāvòj*, Q 2b; **gang**: *gòng*, P 222; **woest stuk**: *weust sjtuk*, L 290a; **ouwervelden**: *ouwərveldə*, K 188c; **hof**: *hòof*, Q 72; **goor**: het type *goor* in: K 216, 220; *goerə*, P 51; **op de los**: *óp tə lós*, Q 9; **mos**: *moos*, L 244b; **deringgrond**: het type *deringgrond* in: N 26. *dijringgroent*, H 17, 104; *dijringgront*, H 87; *déériēnghrunt*, H 14; *déeriēngkchröënt*, N 3, 15; *dajringgroent*, N 28; *deringgrond*, Joos 165; **derringgrond**: het type *derringgrond* in: N 67; *deringgront*, H 5; *deringgroent*, H 8, 88, 89, N 25; *dèringgroent*, H 60; *daeringgroent*, H 84; *derinkgroent*, H 9, 21; *dèringgront*, N 22; *derienkgroent*, H 17; *dèriēngkgröënt*, H 22; *dériēngkgröënt*, H 105; *dèriēngkchröënt*, N 66; *daringgront*, I 183; **deringaarde**: *dijringijrdə*, H 17; **koffieschud**: *kafjēsichöt*, N 6; *kàfjēsjöt*, H 79, 82, N 13; **koffiegruis**: het type *koffiegruis* in: I 169; **koffiemoerland**: *káfjēmôêrəlant*, b 10, 12; **koffiemoeren**: *káfjēmôêrə*, b 12; **turkestront**: *törkəströënt*, b 7; **zwartland**: *zwártlánt*, b 21a; *zwoort lant*, H 82; **kuilgrond**: *koelchrònt*, O 231.

Etym.: **speetmoer**: Goossenaerts (702) vraagt zich af, of *speetmoer* “gespitte moer” is. Dit moer zou dan een tegenstelling kunnen vormen met moer dat men baggerde. Het WNT (XIV 2658 *speet* II) geeft voor *speet* de betekenis “zoveel als men van een stof in één keer opspit”. Mogelijk was *speetmoer* het moer dat ondiep zat en dat men één spit diep afstak. **Tourbeland**: het land waar de *tourbe* (het Franse woord voor “turf”) gestoken werd. **Broek**: z. WNT III 1478 en FWH 94 *broek* II. **Braak**: z. WNT III 955 en FWH 88 *braak* II. **Wijstgrond**: WBD (afl. 2, 194) geeft als betekenis voor *wijst* in Uden “vochtige streek grond”. Etymologie is mij niet bekend. **Hemelvluchtige grond**: WNT geeft geen aanwijzing. Verg. Schuermans 184 *hemelvluchtig*, *hemelvluchtige* grond, d.i. zeer lichte grond. Zie ook Van Dale 780 *hemelvluchtig* “gezegd van grond die door regenval vast in elkaar gaat zitten”. **Wrakke grond**: FWH (804) geeft s.v. *wrak* de betekenis “bedorven, ondeugdelijk”. **Vage grond**: FWH (719) geeft s.v. *vaag* de betekenis “woest, onbewerkt”; in deze betekenis is *vaag* als zuidned. al uit het mnl. bekend. Verg. Schuermans (769) *vaag* “ledig, onbezaaid, onbebouwd, braak, woest”. **Pofgrond**: zie voor *pof* WNT (XII 3026) “gewestelijke benaming voor een vierkant stuk veengrond. De eigenlijke betekenis is misschien: slappe, holle grond, vol gaten”. **Drift**: zie *drift*. **Hefveld**: wat *hef* betreft is er mogelijk semantisch verband met *hef* “het slechtste, meest waardeloze, verwerpelijkste van iets” (z. WNT VI 419 *hef*). Verg. ook Schuermans (180) *heffe* = *hef* “droesem, moer”. **Vaag**: het WNT (XVIII 6 *vaag* III) geeft de betekenis “in het Vlaamsch: onbebouwde grond, onbebouwde akker”. Verg. *vage grond*. **Struweel**: z. WNT XVI 241 *struweel* 2 “struikgewas, kreupelhout”. **Gang**: het WNT (IV 230 *gang* II3b) geeft de betekenis: “in den landbouw: de lengte van den akker, die men bij zaaien, ploegen, wieden enz. telkens heen en weder gaande aflegt. Opgevat niet als eene handeling maar als eene bepaling van ruimte, t.w. als afstandsmaat”. Zie ook in deze betekenis het WBD afl. 2, 242. **Ouwervelden**: z. *ouwervelden*. **Hof**: waarschijnlijk heeft *hof* hier de betekenis van “tuin” maar dan schertsend op “woeste grond” betrokken.

NIET AFGGRAVEN HOOGVEEN

(N 27, 18b)

bovenveen: het type *bovenveen* in: L 260, 261; *bovnəveen*, L 312; *boovəveen*, K 189; *bwovnəveen*, Q 162; **bovenven**: *bóvnvəén*, K 348; **hoogveen**: *hoegveen*, P 45; *hōēchfeen*, P 51; **hoogven**: *hoogvén*, L 163, 163a; **ven**: *vén*, K 310; *vin*, P 33; **veen**: het type *veen* in: L 263; **peel**: *piêl*, L 265, 269; **vaste peel**: *vòðstə piêl*, L 290; **turf**: het type *turf* in: K 193a, L 99, 290a; *turf*,

K 189; *törf*, L 269b; *turfveld*: *tüürfélt*, K 267, 274; *turfstuk*: het type *turfstuk* in: L 180b; *turfwei*: *turfwée*, K 358; *turfgrond*: *törfgroontj*, L 321; *ongeturfde wei*: *ongæturfðə wa*, K 353; *bolle turf*: *bòòlən törf*, L 270; *bòòlə törf*, L 322a; *klot*: *klòt*, K 189; *bovenlaag*: het type *bovenlaag* in: K 135; *berg*: *bèrèch*, K 268; *bèrrach*, K 349a; *béérch*, K 296; *burrach*, Q 71; *moer*: het type *moer* in: K 164; *mōēr*, K 270; *moervlikken*: *moerflickən*, L 242; *bovenmoer*: *bóvvəmðēr*, P 35a; *moeras*: *mōēras*, P 171; *broek*: het type *broek* in: K 354; *moerbroek*: *mōērbrok*, L 352; *hei*: *haaj*, K 220; *haa*, K 342; *goede hei*: *goej haaj*, L 280; *schadden*: *schaddə*, K 267; *z.* Van Dale 1743 *schadde*; *vlaggen*: het type *vlaggen* in: L 184; *strouwsel*: *stròwsəl*, L 312; *hoge beemd*: *hoogə bèümt*, K 312; *braak*: *brâák*, P 22; *bunt*: *bunt*, K 309; *land*: *laant*, K 176; *ouwerveld*: *ouwərvelt*, K 174; *bovengrond*: *beuvəgrònt*, P 137; *bovvəgrònt*, O 163; *hoge gracht*: *howgə grach*, Q 80; *ongebroken grond*: *óngəbròòkə grònt*, P 222; *reenvoor*: *rèjənvôor*, Q 72; *donk*: *dðēnk*, K 336; *ongelijk gemaakt ven*: *ðēngèléjk gəmaakt vèn*, L 420; *drijfzand*: *dréjzəant*, Q 158.

Etym.: **bolle turf**: voor het bijvoeglijk naamwoord *bolle* zie men het WNT (III 1 293 *bol* VI) in de betekenis “slap, week, vol gaten, dras”. Zie ook FWH (80) *bol* III “week, niet vast” o.a. van de grond, turf, ijs gezegd. **Reenvoor**: zie voor *reen* “grens, grensvoor, grensweg enz.” het WNT (XII 1056 *reen* II). Zie ook *reenvoor* “in ’t Hagel. ’t zelfde als in Br.: *scheevoor*, scheidlinie tusschen twee stukken land” (Schuermans 528). Z. De Vries (567) *reen*.

UITGEVEENDE GROND

(N 27, 18c; WVD 3, 26)

[Veengrond waar de turf uit is gehaald.]

turfskuil: *turrəfköl*, K 317, P 45; *törfkòwl*, Q 162; *törrəfkèul*, K 318; de volgende opgave is meervoud: *turfskòllə*, K 358; **kuilen**: *kòòlən*, K 266; *kòwələ*, P 33; **klotkuilen**: *klòtkawələ*, K 349a; **baggerkuilen**: *baggərkojlən*, L 205, 206; *baggərkoələ*, K 350; **peelkuilen**: *pèlkullə*, L 265; **moerkuilen**: *moerkuilə*, K 178*; *moerkojlən*, L 242; **turfskot**: *turfskòt*, K 358; de volgende opgave is meervoud: *turfskòttər*, K 238; **waterkot**: *wòòtərkòt*, K 267, 274; *wòttərkòt*, K 241; **moerkot**: *mōērkòt*, K 267, 274; **turfput**: het type *turfput* in: H 123, I 213, 256; *turfput*, I 155; *turfpit*, H 24, N 67; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *turfputten* in: I 179, 249, L 413, O 223; *turfputtən*, O 52; *turfpittən*, H 69; *turfpittə*, K 320; *térrəfpìttə*, P 29; *turfsputtən*, O 231; **klotputten**: *klòtputtə*, K 220; **putten**: het type *putten* in: K 163; *puttə*, K 174; **moerput**: *moerput*, K 189; de volgende opgave is meervoud: *moerputtə*, K 178*; **moer**: het type *moer* in: K 197; *mōēr*, K 270; de volgende opgave is meervoud: het type *moeren* in: K 164; **moeras**: *mōēras*, K 334, 342; **moerasgronden**: *moerásgròndə*, K 291; **kwacht**: *kwòcht*, K 310, 349a, 354; **kwachterij**: *kwachtəréé*, K 267, 274; **kwachtgrond**: *kwachtchroont*, K 274; **peel**: *piel*, L 318b; **overgraven peel**: *oovərgraavə piel*, L 290; **peelgrond**: *pìèlgrònk*, L 269; *pìèlgrònk*, L 290a; **turfgrond**: het type *turfgrond* in: H 34; **deringput**: *dejrìngpìt*, H 17; **derringstuk**: *dèriènkstìk*, H 100; **deringgrond**: *deeringgroent*, N 18; *déjriēngkgröēnt*, H 42; *dejrìnggroent*, N 16; **turfmeers**: het type *turfmeers* in: I 233; **ontveende grond**: het type *ontveende grond* in: K 315; **uitgeveende grond**: het type *uitgeveende grond* in: K 179a; **loze grond**: *lòèzzə grònt*, P 35a; *lòezə grònt*, P 35; **uitgeturfde grond**: het type *uitgeturfde grond* in: K 361; *òjtgæturfðə gröēnt*, K 240; **uitgeroeide turfgrond**: *éjtgaroejdə tüürfgrònt*, P 83; **platte schuifgrond**: het type *platte schuifgrond* in: K 193a; **moergrond met turf**: *mōērgroont mee turf*, K 307; **magere grond**: *mōēgərə grònt*, P 137a; **arme grond**: *irrəmə chroont*, P 175; **dalgrond**: het type *dalgrond* in: L 180; **uitgebaggerde grond**: *utchèbòggərdə groont*, K 307; **labeurgrond**: *lòbeurgroent*, P 137; *labeurgrond*, WBD afl. 2, 237; **uitgederringde grond**: *üütchèdèriēngdə chröēnt*, H 17; *uitgəderìngdə groent*, H 88, 89; *uitgədèrìnkətə grònt*, N 22; *uitgədaerìngdə groent*, H 84; **uitgederingde grond**: *uitgədejrìngdə grònt*, H 87; **uitgederingd**

stuk: *uitgədjringt stik*, H 87; **uitgebakken deringgrond:** *uitgəbakkən dejringgroent*, H 104; **venen:** *vîenən*, L 312; **ven:** het type *ven* in: K 268; **uitgestoken ven:** het type *uitgestoken ven* in: K 193a; **ontturfd ven:** *ònturft vén*, K 310; **pure veen:** *pûrrə veen*, O 163; **verzand veen:** het type *verzand veen* in: L 261; **afgegraven veen:** het type *afgegraven veen* in: L 263; **moerwei:** *moerwaaj*, K 312; **uitgeturfd wei:** het type *uitgeturfd wei* in: K 353; **broek:** *brook*, L 372a; **afgegraven broek:** *aafgəgraavə brook*, L 270; **turfkuil:** *teurəfköəl*, Q 2b; **turfbaan:** *turfbòòn*, K 266; **leeg veen:** *lîech veen*, L 269b; *leech vén*, L 163, 163a; **eraf zijn van de vilt:** men zegt: *də viëlt iës ərèf*, K 255; **grote poelen:** *grootə poelə*, K 174; **aarde:** *jèèr*, K 336; **rottingvlaas:** *rotting flòs*, P 25; **heuvelen:** het type *heuvelen* in: L 288a; **putkant:** *putkánt*, K 241; de volgende typen zijn als bijvoeglijk opgegeven: **afgegraven:** het type *afgegraven* in: L 243b; **gebroekt:** *gəbrókt*, K 309; **uitgeturfd:** het type *uitgeturfd* in: H 35; *uigəturft*, K 267, 274; **ontveend:** *ontveent*, L 189; **uitgederringd:** *uutgədèringt*, H 22; **uitgederingd:** *uutgədeerinkt*, H 9; *uutgədeeringt*, H 21.

Etym.: **loze grond:** *loze* moet hier wel betekenen “lege”. Zie voor de betekenis *loos* = “ledig” het WNT VIII2 *loos* 4; zie ook FWH 398 *loos* en De Vries 412 *loos*. Verg. in bovenstaand lemma het type “leeg veen”. **Kot:** *kot* in de woorden *turfkot*, *waterkot* moet wel betekenen “kuil, gat”, zie voor deze betekenis FWH 341 *kot*. **Platte schuifgrond:** *schuif* in *schuifgrond* hangt waarschijnlijk samen met *schuifelen* “zeer licht ploegen” (WNT XIV

Foto 12. Een uitgegraven veenput.

1139); zie ook Goossenaerts (667) *schuifelen* “hei steken met een schup, vroeger met de schuifelschup”; schuifgrond is dus grond die men moest schuifelen. *Schuifelen* is weer afgeleid van *schuiven*. **Labeurgrond**: z. WNT VIII 1880 *labeurgrond* “die geschikt is om bebouwd te worden”. Verg. Goossenaerts (443) *labeuren* en *labeur*. **Heuvelen**: bedoeld is zeker wel het meervoud van het zelfstandig naamwoord *heuvel*. De benaming lijkt ook wel hyperbolisch gegeven. Het WNT (VI 719) geeft onder *heuvelig* o.a. de betekenis “hobbelig”. Ik denk, dat met *heuvelen* ook bedoeld wordt “hobbelig terrein”.

BINNENVEEN

[Plaats waar bewoners van Drente voor eigen gebruik turven.]

binnenveen: *binnenveen*, Edelman 92.

BUITENVEEN

[Plaats waar het turfgraven op grote schaal plaatsvindt.]

buitenveen: *buitenveen*, Edelman 92.

TURF

(I, 1; WVD 3, 21; N 27 (K 270 bijvoeg.); N 69, 70a; NE 1924; Heeroma 1935, 27)
[In dit lemma zijn alleen de meest algemene benamingen voor het produkt *turf* verwerkt. Ook de turf als de substantie *veen* is in dit lemma ondergebracht.]
turf: het type *turf* in: B 45, 48, 56, C 161, E 35, 84a, 91, 91b, 161, 162, 186, 188, 190, 192, 208, 227, 229, F 1, 7, 29a, 34, 38, 42, 46, 96, 120, 133, 156, 165, 178, 184, 204, G 4, 143, 177, 201, 203, 223, 223b, 226, H 10, 24, 35, 44, 65, 69, 119, 121, I 49, 122, 123, 140a, 178, 179, 181, 195, 209, 213, 216, 231a, 241, 249, 251, 253, 256, K 5, 30, 125a, 129a, 133, 161, 161a, 184a, 195, L 1, 79, 82, 92, 152, 199, 228, 240, 264, M 2, 9, 10, N 23, 28, 47, 65, 67, 82, 143, O 13, 28, 60, 183, 223; *turf*, E 125, G 140, 198, 234, H 36a, 41, 45, 116, I 9, 187, 230, K 20, L 32, 36, N 16, 87, 131, O 18, 52; *turrāf*, C 177, E 14, 44, 96, 109, 125, 126, 136, 151, 159, 161, 186, 187, 192, 198, 223, 229, F 49, 108, 133, 200, I 81, 88, 125, 144a, K 3, 5, 33, 83, 99, 127, 128a, 136a, 150, 154, 161, 172, 174, 176, 183, 198, 216, L 23, 36, 71, 145, 145a, 156, 180, 262, M 5, 13, 41, 43, Q 156; *turruf*, E 45, 82, 109, 161, 185, 192, F 29a, K 184, 218, L 152; *türf*, L 38a; *turrof*, E 192; *törrāf*, K 131, 145, 145a, 146, 147, 14B, 155, 182, 183, 187, L 33, 95a, 99, 103, 110a, 111, 145a, 147, 148, 151, 161, 178a, 179, 180, 184, 185, 200, 204, 207, 210, 226, 235, 244, 244b, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a, P 176; *törruf*, L 242, 255, 263; *törf*, B 21a, C 108, 163, F 96, 156, 157a, G 51, 58, 63, 81a, 102, 143, 173, 174, 182, 198, 204, 206a, 207, I 158, K 77a, L 184, 112, 178, 263b, M 13, N 58, 95, 107, 151; *töf*, C 31, 161; *tèuf*, Groninger Veenkoloniën, opgave mij. Klazienaveen; *tuirf*, L 70; *tuf*, C 70; *torf*, E 192, F 96, G 210, I 49, 57, K 20, 94, 99, 129; *torrāf*, I 57; *taorf*, G 182; *töerrāf*, Q 12; *tüurrāf*, K 270; *trurf*, L 159; *téérāf*, L 360; *terf*, O 64, 152 *torff*, K 164 a° 1396, Enklaar 44; *torff*, L 208 a° 1545, Varia P. BVB 22; *turff of torff*, Schoockius 9; *turf*, Hartman D.; *turf*, Hanewinkel 344; *turf*, Stemfoort 77; *turf*, Blink 1917, 13; *törf*, Ter Laan 1047; *töf*, Veenkoloniën, Schuringa 58; *törf*, Sassen 45; *törf*, Van de Voort 293; *turf*, Goossenaerts 768; *turf*, Weyns 83; *tjurf*, *tjörf*, Entjes 1970, 53; *turf*, Top 14; *törrāf*, De Bont 667; *törf*, Elemans 121; *turf*, Van der Meulen 260; *turf*, Segers 69; *törf*, Bosch 156; *törf*, Gallée 46; *turf*, Halbertsma; **tourbe**: *töerbə*, b 10, 12, 15, 53, N 56, 100, 107, 110, 113, 146, 151; *tourbə*, N 161; *töerbə*, N 54; **klot**: het type *klot* in: L 208, 244, 263, 263a; *clott*, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 2; *klot*, L 263, Varia P. ACart. 36; *klot*, Hanewinkel 345; *klot*, K 192, 201, Weyns 83; **kluit**: de volgende twee opgaven zijn meervoud: *klōētə*, L 245; *kloetə*, L 266;

klüttə, turf, Van de Voort 164; **brand**: *brant*, L 265; *brānd*, Eext, Eelde, Borger, Buinen, Dwingelo, Bergsma 69; *brand*, Vorsselmans 10; *brandt*, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 2; **peelklot**: *pe'lklot*, *peelklot*, peelturf, turf uit de Peel, De Bont 484; **peelturf**: *peelturff*, L 263 a° 1726, Varia P. ACart. 38; *pe'ltörrəf*, De Bont 484; **aardturf**: *erdtorf*, L 241 a° 1657, Varia P. MGG 95; **moer**: *moer*, turf in het algemeen, K 191, Weyns 83; **stook**: *stook*, K 201, Vorsselmans 10; **afsteeksel**: *afsteeksel*, veenaarde die met de spade van de ondergrond afgestoken is, Pipers 47; **dering**: het type *dering* in: H 3, 9, 16, 36, 38, 40, 68, 88, 89, 105, I 153, 209, N 15, 17, 18, 25, 26, 41, 76; *deering*, H 8, N 161; *deerink*, H 19, 21; *deeriëng*, H 14, N 64; *deeringk*, H 41; *dèèriëngk*, H 7, 15, 23, 79, N 6; *dèèring*, H 30; *dééring*, H 24; *déeriëng*, b 7, 12, H 6, 105, N 13; *déeriëngk*, b 10, 12, 15, H 53, 109, N 3, 15, 50, 67; *déariëngk*, H 39; *deering*, H 44; *dejring*, H 17, 68, I 173, N 16; *déjriëngk*, b 7; *dejrienk*, H 9a; *tijring*, I 158; **derring**: het type *derring* in: H 17; *dèring*, H 8, 53, 60, N 29; *direengk*, N 23; *derink*, H 17; *dèringk*, N 66; *dèriëng*, N 28a; *dèrink*, N 22, 28; *dèriëngk*, H 22, 35, N 18; *dèrienk*, H 100; *dériëngk*, H 12; *daering*, H 84, N 64; *tering*, H 31; *tiringə*, N 132; **derrick** *dæriek*, I 187; **koffieschud**: *kofjësjöt*, H 82.

Etym.: **Turf**: Volgens FWH (714) betekende *turf* oorspronkelijk “afgestoken, afgesneden plag”. Het is dan met Servisch *dřpām*, *dřpati* “rukken, scheuren” (Oerslavisch* *dřp-*) verwant. In het Russisch komt *torf* en *turf* voor. Volgens Van der Meulen (260) is dit woord aan Hollands *turf* ontleend, omdat de Russen het turf bereiden van de Hollanders geleerd hebben. Kluge-Götze (Etym. Wb. d.deutsch.Sprache 15 Aufl. 1951 s.v. *Torf*) en Walde-Pokorny (Vgl. Wb. der indog. Sprach. I, 808; en Pokorny Idg. etym. Wb. I, 211) gaan voor de etymologie van *turf* uit van een idg. wortel **dorbhós* “zusammengedrehtes, Grasbüschel, Rasen”, waarbij het accent valt in het verwant woordveld op de betekenis “iets wat tezamen gedraaid is, grasbosje, grasveld”. Drosdowski (342) gaat bij zijn etymologie van *turf* uit van de idg. wortel **dřbh* of **der-* “(zer)spalten, (zer)reissen, schinden”, waarbij heel het woordveld aan de orde komt van “iets dat afgescheurd is, graszode”. De laatste betekenis slaat meer op de betekenis van *turf* “afgestoken stuk veen”, waardoor Drosdowski’s etymologie voor mij de voorkeur heeft. Zie ook WNT XVII 4115 *turf*. Z. De Vries 754 *turf*, en Mnl. Wdb. VIII 575 *torf* 2 “een afgestoken stuk veenaarde als brandstof”. **Tourbe**: z. Gamillscheg 852 *tourbe*. Het Franse “tourbe” is uit het Germaans ontleend; het is afgeleid van het Frankisch **turba* “Torf” (Gamillscheg 857). **Brand**: één van de betekenissen van *brand* is “brandstof”. Zie o.a. Goossenaerts (141) *brand* “brandstof” en het WNT (III 1042). Verg. FWH (89) *brand* “brandend stuk hout”. **Dering**: z. Joos 165 *dering* “rosse onderlaag van den grond”. Zie voor de etym. s.v. *derrie*.

ad 2.0.2.1.

HEITURF

(I, 24)

[Heiturf wordt in de hei gestoken.]

vlikken: *vlikkə*, L 263a, 0265; *flikkə*, L 263; **korte pijperd**: *kortə pīēpərt*, L 263; **heibult**: het type *heibult* in: L 181; **bult**: *bult*, L 157, Brabantius 198; **heiturf**: *heiturf*, Goossenaerts 289; *hèèjtörrəf*, De Bont; *heiturf*, K 201, Vorsselmans 12; *heideturf*, Sloet 346; *hey-turf*, Hartman D. 112; **heischalen**: *heijshalen*, de Meerij, Heeroma 1968, 41; **turfhei**: *turfhei*, Goossenaerts 770, hiermee wordt meer de hei bedoeld dan het produkt heiturf; **heizode**: *heizoden* (mv.), Blink 1917, 44; **heischab**: *heischab*, Goossenaerts 289; *heischab*, K 201, Weyns 83; **schabturf**: *schabturff*, Goossenaerts 646; **schabbenturf**: *schabbenturf*, K 192, Weyns 83; **schabberten**: *sjabberten* (mv.), K 133, Weyns 83; **schab**: *schab*, Goossenaerts 646; **schad**: *schad*, de Kempen, Weyns 83; **schadde**: *schadde*, Goossenaerts 646; de volgende opgaven zijn meervoud: *schadden*, K 201, Vorsselmans 12; *schadden*, K 276, Weyns 83; **vlagturf**:

vlag turf, de Meierij, Heeroma 1968, 28; **zand turf**: *zand turf*, Goossenaerts 897; *zand turf*, K 201, Vorrsselmans 12; **rus**: *rus*, K 278, 339, Weyns 83; **brandrus**: *brandrus*, Weyns 83; **delturf**: *delturf*, turf, afkomstig van het hoogveen, Albertinus 68; **bijlturf**: *bijltorf*, Goossenaerts 95; **plaggenturf**: *plagge-turf*, turf uit de korsten van de heilanden in Drente, Westfalen, Le Francq v. B. 580; **asturf**: *aastörräf*, De Bont 33; **boventurf**: *boventurf*, K 201, Vorrsselmans 12; **dunne turf**: *dunne turf*, K 201, Weyns 83; *dunne turf*, Goossenaerts 769; **turf**: *turf*, K 191, Weyns 83; *turf*, is schadden, de oppervlakte der hei, met de wortels, Segers 69.

Etym.: **bult**: voor een toepasbare betekenis verwijs ik naar het WNT III 1 *bult* 6 “massa, brok, klomp, kluit”. **Heiturf**: z. WNT VI 444 *heiturf* “heischaal als turf gebezigd”. Verg. Hausding 19 *Heidetorf* (= turf gevormd uit heideplanten). **Heischalen**: het enkelvoud is *heischaal*. Het WNT (VI 444) geeft als betekenis “korst van het heiveld als brandstof of mest gebezigd (Meierij)” en een *schaal* is o.a. “een afgestoken stuk van een heideachtige bovenkorst, plag” (WNT XIV 129 *schaal* I 3). **Schab**: *schab* zit ook in de typen “schabturf”, “schabbenturf”, “heischab” en “schabberten”. Het WNT (XIV 174 *schabbe* I) geeft als eerste betekenis “oude of afgescheurde lap, vod” en onder betekenis 7 “schilfer”. Deze schabturf werd als het ware van de heigrond “afgescheurd, afgeschilferd”. Het WNT zegt, dat “schabbe” van de stam *schaven* komt. **Schad**: ook **schadde**: het WNT (XIV 187) vermoedt, dat *schadde* uit *scharde* naast *schaarde* komt; het is een “zode van veenachtigen heidegrond, die als brandstof gebruikt wordt. De Vries (605) veronderstelt aanknoping van *schadde* aan ne. *shatter* “stukbreken” of ne. *scatter* “verstrooien <ne. dial. scad “zode turf””. **Delturf**: *delturf* is turf uit een del “laagte tusschen bergen of heuvels, dal, vallei” (WNT III2 2388 *del* III) gestoken. Zie ook voor deze betekenis FWH 110 *del* en De Vries 110 *del* 1. **Bijlturf**: Goossenaerts (95) omschrijft deze turf als “turf, die met een bijl losgekapt en met de schop werd uitgestoken”. **Asturf**: De Bont (23) omschrijft deze turf als “turf die bij verbranding veel as geeft, heiturf”.

ad 2.0.2.2.

BONK- OF GRAUWVEEN

(Naast mijn eigen enquêtemateriaal (I, 2e) is in dit lemma ook verwerkt N 27, 19a. Deze vraag vroeg naar de “bovenste veenlaag, niet bruikbaar bij de turfbereiding, maar wel bij de ontginning”. I, 2e vroeg meer speciaal naar het *grauwveen*. Beide vragen overlappen elkaar niet helemaal. Vooral voor die plaatsen waar geen veen was, komen er andere opgaven dan synoniemen voor grauwveen. Men moet er dus op bedacht zijn, dat de woordtypen zowel op losse rommel, die niet tot turf verwerkt kan worden, als op het wel verwerkbare grauwveen slaan. Bovendien wordt met een aantal opgaven het “produkt turf” bedoeld en met een ander aantal de “grondlaag”.)

[De bovenste lagen in het veen.]

grauwveen: het type *grauwveen* in: G 63, Groninger Veenkoloniën (opgave mij. Klazienaveen); **grauwe stof**: *grauwe stoffe*, Van Claerbergen 3; **bonkveen**: *bonkveen*, Bergsma 65; *bonkveen*, Top 147; **bonkaarde**: *bonkeerdə*, G 81a; *bonkaarde*, Van Claerbergen 2; **bonk**: het type *bonk* in: I 57b; *bonk*, Pipers 133; *bonk*, Van Bemmelen 296; **bonksel**: het type *bonksel* in: L 242, 244; *bónksəl*, L 208, 244, 244b, 264, 0265; **bonklaag**: *bonklaogə*, C 192; **bolster**: het type *bolster* in: G 63, 81a, L 244, 269b; *bolster*, Bergsma 65; *bolster*, Ter Laan 112; **bolsterveen**: *bolsterveen*, Horch 1942, 39); **witveen**: *witveen*, Horch 1942, 39; **vaal moer**: het type *vaal moer* in: L 265; **vale**: *vaalə*, L 244, 263, 0265, 266, 290; **vale turf**: het type *vale turf* in: L 211; *vaalən törräf*, L 210, 244b, 245, 263, 263b, 265, 265a; *vaalə törräf*, L 244, 264, 0265; **vaal veen**: het type *vaal veen* in: L 263; **rauwe turf**: *rawə törräf*, L 263; **turf**: *törräf*, L 266; *terf*, P 32; **turfgrond**: *turfgrònt*, L 312; *törräfgrònt*, Q 71; **losse turfgrond**: *lossən*

törfgróngk, L 270; **bolle turf**: *booləntörrəf*, L 288a; **bolle**: *bòòlə*, L 288a; *boolə*, L 288a; **vilt**: het type *vilt* in: K 266, 270, L 210; *vilt*, Q 96c; **roof vilt**: het type *roof vilt* in: K 267; **wit moer**: *wit moer*, Havermans 1959, 121; **lochte turf**: *lóchtə törrəf*, L 181; **lichte turf**: *leechtə törrəf*, L 244; **bovenveen**: *boovəveen*, L 244b; *bovenveen*, Pipers 150; **mosturf**: *moostörrəf*, L 288a; **moslaag**: *mòslòòch*, K 267, 274; **putturf**: *puddətörf*, G 81a; *puttörf*, Ter Laan 791; **aanmaakturf**: *aanmaaktörrəf*, L 244b, 263; **schad**: *schat*, K 189; de volgende opgave is meervoud: *schaddə*, K 268; **schaverd**: *schaavərt*, L 266; **vlaggen**: *vlaggə*, K 189, L 184, 263; **bovenste laag**: *bòòwvəstə lòòch*, O 286a; **bovenste venlaag**: *bóvvəstə vénlòòch*, K 310; **bovenste veengrond**: *boovəstə veengrònt*, O 163; **rauwenis**: *ròwənis*, K 255; **vlinken**: *vlinkə*, L 290a; **rus**: *rűűs*, K 238; *rus*, K 241, 312; *rös*, L 261; de volgende opgaven zijn meervoud: *ris*, K 358; *ros*, L 269; *rəssə*, P 45; **heivlaggen**: *həjvlaggə*, L 263; **zoden**: *zooj*, L 261, 269; **turfzoden**: *turfzooj*, L 269; **molmlaag**: het type *molmlaag* in: L 180b; **mul**: het type *mul* in: L 244; z. Ter Laan 578 *mòl*; **gemul**: *gemul*, Weijnen 1938, 332; *gemul*, Goossenaerts 231; **turfgemul**: *turfgemul*, Goossenaerts 770; *törrəfgəmul*, De Bont 667; **klotgemul**: het type *klotgemul* in: L 208; **rommel**: *rommel*, Ter Laan 835; **turfmot**: *turfmot*, Stapelkamp 1953, 137; **turfpijp**: *törfpiəp*, Ter Laan 1047; **groes**: het type *groes* in: P 29; z. *groes*, WBD afl. 2, 210; **hei en bunt**: *hèè en bònt*, K 255; **zwarte grond**: *zwettə grònt*, K 309; *zwettə grðənt*, K 310; z. *zwarte grond*, WBD afl. 2, 238; **aardlaag**: het type *aardlaag* in: K 135; **zool**: het type *zool* in: L 321; **bankgrond**: *bankgrònt*, P 83; **erflaag**: het type *erflaag* in: K 174; **erf**: *ərf*, L 159a; **weigrond**: *wéégront*, K 358; **wei**: *wee*, P 51; **vette schuifgrond**: het type *vette schuifgrond* in: K 193a; **goede grond**: *goejə grunt*, K 176; **moer**: *moor*, L 382; **moergrond**: het type *moergrond* in: K 197, 361; **moeraslaag**: *möərsòlòch*, P 35; *möərsòlawch*, P 35a; **klot**: het type *klot* in: K 188a, 193a; **humus**: *hűűműűs*, K 240; *humus*, L 163, 163a; *humus*, L 312; **humuslaag**: het type *humuslaag* in: K 217; **humuszand**: het type *humuszand* in: Q 39; **bouwgrond**: *bowgrònt*, K 174; **bouwlaag**: het type *bouwlaag* in: L 413, P 23; *bðəlòòch*, L 371a; **mest**: *més* K 296; **compostgrond**: het type *compostgrond* in: K 250; **potgrond**: het type *potgrond* in: K 250; **koolgrond**: het type *koolgrond* in: K 320; **labeurgrond**: *lòburgrònt*, K 354; **slijk**: *slòwək*, P 33; **afbreeksel**: *afbreeksel*, Bergsma 65; **luif**: *luif*, de bovenste laag van uitgedroogde poelen of moerassen, veel dikker dan turf, Segers 70; *luif*, K 240, Coveliers; **spit**: *speet*, L 264; *spitten*, Prims 67; **kof**: *kof*, vale turf, Weijnen 1969; **evertturf**: *evertturfs*, Varia P. MGG 87 a° 1657.

Etym.: in de benamingen duiden *grauw*, *wit*, *vaal*, *licht*, *zwart* (!) op de kleur van dit grauweveen. **Bonk**: hiervan afgeleid zijn ook de samenstellingen *bonkveen*, *bonkaarde*, *bonklaag* en de afleiding *bonksel*. *Bonk* is “de benaming eener grondsoort t.w. van de bovenste, grauwe voornamelijk uit heideplanten bestaande, voor turf maken onbruikbare veenlaag” (WNT III1 359 *bonk* III3) en “in de lage veenderijen in toepassing op allerlei voor vervening en bebouwing onbruikbare grondlagen van zeer verschillende samenstelling” (WNT III1 359 *bonk* III4). Oorspronkelijker moet nog geweest zijn de betekenis “kluit, brok veen, meestal van mindere hoedanigheid” (WNT III1 359 *bonk* III1). **Bolster**: *bolster* is “het grauwe of slechte hoge veen, dat van boven wordt afgeworpen, als het andere wordt vergraven” (WNT III1 314 *bolster* III). Deze betekenis is weer afgeleid van “afval in ’t algemeen” (WNT III1 313 *bolster* IIc). En hieraan is weer voorafgegaan *bolster* “kaf, zaadstroo, bos stroo” (FWH 80). **Vilt**: z. WNT (XXI 689 *vilt* 5c) in de betekenis “dooreengegroeide, samenhangende massa wortels. Gewest. in Zuidned.” In de Kempen voor “den rusch of de bovenste wortels van het beemdgras”. Zie ook in deze betekenis Schuermans 814 *vilt*. **Roof vilt**: *roof* is hier metaforisch gebruikt, verg. WNT XIII 1234 *roof* III2 “korst op een wond, op een zweer of puist”, of moeten we denken aan de betekenis “tapijt, deken” (z. De Vries 589 *roof* 1), waarvan de etymologische oorsprong overigens niet dezelfde is als die van *roof* “korst op een wond enz.”. **Lochte turf**: *locht* heeft hier de betekenis van “licht” (z. WNT VIII2 3155 *lucht* “licht”). **Putturf**: Ter Laan (791) verklaart *puttörf* als “lichte turf, die gebruikt wordt om de wanden van een put op te

zetten". **Schaverd**: benaming houdt verband met "schaven"; zie ook de etymologie van *schab*(be). **Mul**: z. *mul*. **Gemul**: z. WNT IV 1466 *gemul*; het woord is ontstaan uit *mul* met het collectiverend voorvoegsel *ge-*. **Turfpijp**: Ter Laan (1047) noemt *törfpiep* "turfrommel". Het WNT geeft onder "pijp" niet veel aanwijzingen in de richting van "rommel". Waarschijnlijk moeten we hier *pijp* toch zien in de betekenis van "in toepassing op de holle stengels en halmen van planten" (WNT XIII 1703 *pijp* IIA6); verg. ook WNT (XX1 1737) *pijpachtig* "van veengrond. Taai, vezelig, draderig". **Zool**: *zool* "laagte (op akkers en in de hei)" z. De Bont 782 *zòwl*; z. WBD afl. 2, 193 *zool*. De benamingen **erflaag** en **erf** gaan terug op *erf* "bovengrond, de bouwlaag" (z. Goossenaerts 197); zie ook WBD afl. 2, 238 *erf* en *erfgrond*. Dit *erf* moet door metanalyse uit *nerf* ontstaan zijn (z. WNT s.v. *nerf*). De benamingen **compostgrond** en **potgrond** geven aan waarvoor het grauwveen gebruikt werd. **Koolgrond**: hiermee wordt zeker wel bedoeld "grond voor de stook". **Luif**: z. Corn. Vervl. 781 "soort van turf, de bovenste laag, die men van moergronden afsteekt". "*Luif* heet men, in de Kempen, de bovenste laag bestaande uit zwaar gras en peesjes, die men, op moergronden of moerassen, afsteekt, en droog zijnde is dit eene goede brandstof voor den heerd." (Schuermans Bijv. 189). Een verdere aanwijzing voor een verklaring van *luif* wordt in beide idiotica niet gegeven. **Spit**: z. Ter Laan 947 *spitn* "een soort van turf van mindere deugd". Z. WNT XIV 2859 *spit* "een minderwaardige soort van turf. In Gron.". Verg. de etymologie van *speatmoer*. **Evertturf**: hier moet er sprake zijn van "turf van een zekere Evert".

ad 2.0.2.3.

LOKVEEN

(I, 2d)

[De laag onder het grauwveen, vermengd met wollegras en andere grassoorten.]

lok: het type *lok* in: G 81a, L 263a, 263b, 264, 266; *lòk*, Sassen 47; **lokveen**: *lòkveen*, Ter Laan 523; **lokklemmen**: *lokklemmæ*, L 265a; **loklagen**: *loklaogæ*, L 245; **lokturf**: *loktörræf*, L 244b; **kofturf**: *koftörræf*, L 263; **vlok**: het type *vlok* in: Groninger Veenkoloniën, opgave mij. Klazienaveen; **vlokveen**: het type *vlokveen* in: G 63; **pluisturf**: *pluustörræf*, L 288a; **smoezen**: het type *smoezen* in: L288a; **veenbossen**: het type *veenbossen* in: L 263a.

Etym.: **lok**: z. WNT VIII 2635 *lok* III "In Drenthe en Gron. een naam voor het Wollegras". Zie voor verdere verklaring van *lok* De Vries 408 *lok*. Z. Ter Laan 523 *lòk* "smalbladig wollegras". Zie voor *lok* ook FWH (395). **Lokklemmen**: dit woord is samengesteld uit *lok* en *klemmen*. Zie voor de etym. van *klemmen* het woordtype *klem*. **Kofturf**: samenstelling uit *kof* en *turf*.

LOK

(N 69, 80b; II, 128d)

[Grote, vaste vlokken gras in de turf.]

lok: het type *lok* in: G 81a, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 263b, 264, 265, 265a, 288a; *look*, L 264; *lok* Weijnen 1937, 334; *lok*, Van Beurden z.j. 26; *locke*, Hartman D. 138; **kof**: het type *kof* in: L 208, 244, 263; *koof*, L 263b, 265, 0265; *koif*, L 264; *kof*, Weijnen 1937, 334; **vlok**: het type *vlok* in: G 63, 81a; *flok*, B 99, Smellingera-Land 106, wortelresten van het wollegras; **turfvlok**: *törfvlok*, G 63; *törfflök*, de wollige buitenkant van de turf, Ter Laan 1047; **haren**: *haor*, L 244, 245, 263, 263a; **kwezelsharen**: *kwizzælshaor*, L 244, 263, 263a, 265; *kweezælshaor*, L 0265, 288a; **oudewijvenhaar**: *aawīēvərhaor*, L 244b, 265, 0265, 266; *aawəwijvənhaor*, L 263; **pluis**: *plūūs*, L 288a; **veenpluis**: *veenpluis*, Van Beurden z.j. 26; **tas**: *tas*, Ter Laan 1015; **pruiken**: *prukkæ*, L 266; **vezel**: het type *vezel* in: L 244; **wollevlas**:

wolleklas, Van Beurden z.j. 26; *matteklas*: *matteklas*, Van Beurden z.j. 26; *dottergras*: *dottergras*, Van Beurden z.j. 26; *katoenbloem*: *katoenbloem*, Van Beurden z.j. 26; *moeren-vlok*: *moerenflok*, Van Beurden z.j. 26.

Etym.: **Vlok**: FWH (751) verklaart *vlok* als een ontleening aan het lat. *floccus* “vlok, vezel”, hetgeen De Vries (794 *vlok*) niet aanneemt. *Vlok* is metonymisch als benaming voor het veenpluis of wolgras (WNT XXI 2328 *vlok* 4aβ). **Pluisturf**: samenstelling van *pluis* en *turf*. *Pluis* is een samenstellend deel van *pluisgras* (z. WNT XII 2847). **Smoezen**: Ter Laan (924) kent de benaming *smōēze* “natte, losse grauwe turf”. Het was turf die niet anders kon dan *smōēzn* “branden zonder Vlam” (Ter Laan 924); verg. ook WNT XIV 2184 *smoezen* II

Foto 13. Het veenpluis of wollegras.

“smeulen”. **Tas**: FWH (689) geeft onder *tas* II de betekenis “vrouwspersoon, overdrachtelijk gebruikt”; het mhd. *tasche* betekent “gemeen wijf”. Waarschijnlijk moeten wij dit *tas* op één lijn plaatsen met de benamingen **oudewijvenhaar** en **kwezelsharen**. Het lok, wollegras, was moeilijk door te steken voor de turfsteker, waardoor hij in de naamgeving zocht naar scheldbenamingen voor *lok*. Zie voor *tas* ook het WNT (XVI 1005 *tas* V) “benaming in Gron. voor de overblijfselen van het Wollegras, *Eriophorum vaginatum*, die in het veen worden aangetroffen”. Het WNT geeft verder geen verklaring voor *tas*. **Kof**: het woord behoort tot de woordgroep *kuif* (De Vries 368 *kuif*). Ook FWH (356) brengt onder “kuif” o.a. de woorden *kop*, *kof*, *kuf*, *kubbe* bijeen. Het is opvallend in dit lemma, dat er nogal wat *haar*-benamingen voorkomen als metaforen. *Kof*, *haren*, *kwezelsharen*, *oudewijvenhaar*, *pruiken*, *lok*, *vlok* kunnen alle iets betekenen dat met “haar” te maken heeft. **Wollegras**: “Wollegras, Wollevlas, Mattevlas, Dottergras, bij de Boeren bekend onder den naam van Veenhamels, Veenpluis, Katoenbloem” (z. WNT III2 3171 s.v. *dottergras*). **Mattevlas**: mattevlas is wollegras (z. WNT IX 300 s.v. *mat* Samenst.). **Dottergras**: “benaming voor het veenpluis, *Eriophorum polystachyum*” (WNT III2 3171). **Katoenbloem**: “volksbenaming voor het Wollegras” (WNT VIII 1842).

ad 2.0.2.4.

ZWART - OF BLAUWVEEN

(I, 2c)

[Het zwartveen zit onder het grauwveen]

zwartveen: het type *zwartveen* in: G 81a; *zwartveen*, Horch 1942, 39; **zwarte turf**: *zwartə tōrrəf*, L 184, 263, 263a, 0265, 265a; *zwartən tōrrəf*, L 245, 288a; **zwarte turf**, Goossenaerts 919; verg. *Schwarztorf*, Schneider H. en Hausding 22; **zwarte**: *zwartə*, L 210, 263, 264, 288a; *zwertə*, L 288a; **zwart moer**: *zwart moer*, Havermans 1959, 121; **klot**: het type *klot* in: L 263b; *klot*, K 201, Vorrsselmans 12; *klot*, Goossenaerts 387; *klot*, K 240, Coveliers; **klot turf**: *klotturf*, Hoeufft 305; *klottōrf*, Corn. Vervl. 673; **kluit**: *klūūt*, L 288a; **knip**: het type *knip* in: L 263a, 265a; **ondergrond**: het type *ondergrond* in: L 244b; **lange turf**: *laong tōf*, C 192; **scherpe turf**: het type *scherpe turf* in: L 288a; **dikke turf**: *dikke turf*, K 192, Weyns 83; *dikke turf*, Goossenaerts 769.

Etym.: alle benamingen met **zwart** zijn afgeleid van het feit dat dit soort veen zwart was. **Knip**: Ter Laan (432) noemt *knip* = *knik* “een kleisoort”. Het WNT (VII 4680 *knip* IX) definieert *knip* als “In Friesland en het Westerkwartier van Groningen de benaming voor een bepaalde soort onvruchtbare, ijzerhoudende klei, die elders in Groningen en in Oost-Friesland *knik* heet”. Waarschijnlijk is de benaming *knip* in Liessel en Helenaveen een ontlending aan turfstekers die van Groningen of Friesland kwamen. **Scherpe turf**: verg. paragraaf 1.3. *scherpveen*. Scherpveen wordt daar gelijkgesteld met lokveen, het bestaat uit resten struikheide en wollegras.

ad 2.0.2.5.

HAVERSTRO OF PIJPERD

(I, 2b)

[Turf waarin veel overblijfselen van *Scheuchzeria* worden aangetroffen.]

haver en stro: *haavərenstroo*, G 81a, L 264; **haverstro**: *haverstro*, Horch 1942, 43; **pijperd**: *pijpərt*, L 244b; *piepərt*, L 245, 266; *pīepərt*, L 288a; *pīējpərt*, L 263b; **grove pijperd**: *gróvnə pīepərt*, L 0265; **lange pijperd**: *langə peepərt*, L 244; **lichte pijperd**: *leechtə pīepərt*, L 264; **dosterd**: *dostərt*, G 81a; de volgende woordtypen duiden wel een “soort witte turf” aan,

maar het is onduidelijk of ze op één lijn geplaatst kunnen worden met de *pijperd*: **vliegturf**: *vliegturf*, Prims 224, a° 1637; **nabrood**: *naebroot*, Prims 178, a° 1609; **vletten**: *vletten*, Prims 215, a° 1634; **schoren**: *schyren*, Prims 178, a° 1609; **stuiveling**: *stuyvelinck*, Prims 178, a° 1609; **allemode**: *allemode*, soort witte turf, Prims 235, a° 1643; *allemode*, Meeusen 144. Etym.: **haverstro**: Ter Laan (329) noemt *hoaverstro* 1) “haverstro” en 2) “veen, dat veel wortelstokresten bevat van *sekgras*”. De tweede betekenis zal metaforisch afgeleid zijn van betekenis 1). Het WNT (VI 154 *haverstroo*) kent niet een betekenis die op een soort turf slaat. **Pijperd**: de benaming moet wel ontleend zijn aan het veelvuldig voorkomen van rietpijpies of berkepijpies in deze turf. Etymologische samenhang met *piepen* “een bepaald geluid voortbrengen”, zoals Weijnen 1937 (334) veronderstelt, lijkt onwaarschijnlijk. In Deurne (L 244) wordt deze turf de *peepert* genoemd. Een pijp is in Deurne een *peep*. Piepen wordt in Deurne *péjpə*. Zou *pijperd* nu van *piepen* afgeleid zijn, dan zou deze turf in Deurne *péjpart* hebben geheten en dat is niet zo. Het WNT (XII 1752) noemt *pijperd*, *pijper* of *pijper turf* “een lichte turfsoort die men verkrijgt van de veenlaag onder de afgegraven laag”. De oorsprong van de benaming is het WNT niet bekend. Verg. *Pippkesmoos*, Rhein. Wörterb. 1279. **Dosterd**: Ter Laan (181) noemt *dosterd* “de middelste laag in ’t hoogveen”, maar geeft verder geen etymologisch verband; waarschijnlijk moet er een metaforisch verband zijn met *dost* “de 2de schil van een graankorrel, in tegenstelling met de *bolster*, de buitenste schil” (Ter Laan 181). De *bolsterturf* is de bovenste laag in het veen! **Stuiveling**: Prims (178) noemt de *stuyvelinck* een “kwade en ondeugende turf”, terwijl het WNT (XVI 310) *stuiveling* definieert als “Turf die, op het land staande om te drogen, bevroren is, waardoor deze licht tot poeder uiteenvalt; die turf is van slechte kwaliteit”. Waarschijnlijk gaat het hier om dezelfde soort turf. Deze turf *stoof* gemakkelijk *uiteen*. In de **vliegturf** zit datzelfde verstuivende of *vervliegende* element: vliegturf is turf die snel vervliegt. **Vletten** moet wel te maken hebben met *vletten* “baggeren van turf”. Zie voor deze betekenis het WNT (XXI 1799 *vletten* I); verg. Mnl. Wdb. (IX 610) *vlettinge* “turfsteken”. De etymologieën van **nabrood**, **schoren** en **allemode** zijn mij niet bekend.

ad 2.0.2.6.

DARGVEEN

(I, 2a)

[De onderste laag in het veen.]

darg: *darch*, G 63; *dargies*, G 63; *daarch*, Groninger Veenkoloniën, opgave mij. Klazienaveen; *daarg(e)*, Ter Laan 145; **dargturf**: *daarchturf*, L 288a; **derring**: het type *derring* in: L 263, 264; *diring*, L 208; *derring*, Goossenaerts 161; **derrie**: *derrie*, Schoockius 61; *darry*, Van Claerbergen 2; **derrieturf**: *derriturf*, een minder soort turf genoemd, komende van Austruweel, Oorderen, Wilmarsdonck, Eeckeren enz., Prims 255; **smeerklot**: *sméerklot*, L 263b, 264; *smeerklot*, Weijnen 1937, 334; **pekkerd**: *péékart*, L 265; **plakkerd**: *plekkart*, L 244; **harde turf**: het type *harde turf* in: L 288a; **kluit**: de volgende opgave is meervoud: *klōētə*, L 266; **zware klot**: *zwòðrə klót*, L 0265; **gliede**: het type *gliede* in: G 63; **korte pijperd**: *kórtə piepərt*, L 263; **stroperd**: *strðəppərt*, L 263a; **greinmank**: *greinmaank*, G 81a; **asturf**: *astörrəf*, L 263; **koffiediklaag**: *koffiediklaag*, Dilling 18; **moer**: *moer*, slijkachtige turf, Corn. Vervl.; **moerturf**: *moerturff*, turf van onder uit de veenput, Varia P. MGG 27 a° 1656; *moerturf*, Goossenaerts 510; **zand**: het type *zand* in: L 210; **zanderige turf**: het type *zanderige turf* in: L 288a; **suikerijdarg**: *sukkəraajdaarch*, G 81a; **suikerijlaag**: *suikerij-laag*, laag harde leem, ijzerhoudend zand, de bodem van de vliezen, Van Beurden z.j. 24; **blauwachtige stof**: *blauwachtige stoffe*, de laagste laag, vast van aard, Van Claerbergen 3. Etym.: **darg**, **derring**, **derrie**: zie voor deze vormen *derrie*. **Smeerklot**: zie *smeerklot*. Verg. het WNT (XIV 2098) *smeerlaag* “sliblaag in het veen”. **Pekkerd**: deze turf wordt zo

genoemd, omdat hij zwart als pek, in het Meijels (L 265) *péék*, is en vet als boter. **Plakkerd**: deze turf plakt nogal, vandaar *plekkært*. **Stroperd**: deze turf zou volgens de zegsman *ströëppæ*. Dit *ströëppæ* moet wel het Ned. *stroppen* zijn in de betekenis “opeenschuiven, zich samenpakken” en “blijven steken” (z. WNT XVI 204 *stroppen* II4B). Deze turf liet zich moeilijk steken, want hij *ströëptæ*. **Kluit**: *klōētæ* moet wel voor Limburg, in dit geval Sevenum (L 266), als “kluiten” getypeerd worden. Het WNT (VII 4199 *kloet* 4c) zegt overigens wel van *kloet* “In sommige (bepaaldelijk: sassische ?) streken van N.Nederl.: turf hetzij als stofnaam of collectivum, hetzij als voorwerpsnaam”. Het WNT acht het niet onmogelijk, dat men in sommige gebruikswijzen waarin ook *kluit* voorkomt, met een dialectische, buiten zijn oorspronkelijk gebied verbreide vorm van dit woord *kloet* te doen heeft, verg. bijv. *snoet* - *snuit*. **Greinmank**: Ter Laan (276) geeft *graimmaank* “1) bij ’t baggeren van laagveen een mengsel van goed veen en slechte grond, 2) in ’t hoogveen een mengsel van *dosterd* en *blauwe törf*. In beide gevallen *wat maankñander graimd wòrdt*”. *Graimm* is “morsen, knoeien” (Ter Laan 276) en hiervan is volgens Ter Laan *grein* in *greinmank* afgeleid.

ad 2.0.2.7.

DOORNATTE TURF

(II, 16e)

natte turf: *nattæ töf*, C 192; *nattæn törræf*, L 244b; *nattæ törræf*, L 263, 264, 265a; *naatæ törræf*, L 0265, 266, 288a; **strontnatte turf**: *stróntnattæ törræf*, L 244, 263a, 265a; *strontnaatæ törræf*, L 245; **kluun**: *klūūn*, G 63; **kluunturf**: *kluunteurf*, G 81a; **klijnnatte turf**: *klijnnatte turf*, Stemfoort 50; **natte brand**: *natte braand*, Ter Laan 128; **zomp**: *somp*, Ter Laan 936; **allemaal klot zijn**: van zo’n turf zegt men: *æt is allæmaal klót*, L 244; **zinkturf**: *zinkurf*, zware turf die in het water zinkt, Pipers 822.

Etym.: **Kluun**: zie *klien*. Zie voor **klijnnat** het WNT (VII 4032). **Zomp**: z. WNT XIV 2514 *somp* 2 “doornatte turf”.

NATTIGHEID DIE UIT DE MOERGROND LOOP

drift: *drift*, Goossenaerts 177.

Etym.: **drift**: z. WNT III2 3333 *drift* B5 “laag zand waarin het eerste water zich vertoont, eigenlijk dus: drijfzand”. Verg. ook *dref*, *drefgrond* (Schuermans 104) “onvaste zandlaag, die men bij het graven soms ontmoet (Antw. Kemp.)”.

VAST VEEN

(I, 16a)

[Het vaste veen is de goede, ongerepte veengrond.]

vast veen: het type *vast veen* in: G 63, 81a; *vastæ veen*, L 263; **vaste peel**: *vaastæ pil*, L 244, 263b, 0265; *vaastæ piël*, L 264, 265, 288a; *vaastæ peel*, L 263; **klijn**: *klijn*, het goede veen, Stemfoort 26; **bankveen**: *bankveen*, het goede veen, Stemfoort 21; **het hoog**: *het hoog*, het vast veen, Van der Steen 40.

LOS VEEN

(I, 4a; I, 16b)

[Los veen staat tegenover het vast veen en is slecht van kwaliteit.]

bonksel: *bónksæl*, L 245, 263a, 266, 288a; **los moer**: *lós mōēr*, L 0265; **drabbik**: het type

drabbik in: L 264, 265; **verbonkt veen**: *vərbónktə veen*, L 263, **doorgebonkt veen**: *dorgəbónkt veen*, L 244; **los veen**: *lòs veen*, G 63; **mosveen**: het type *mosveen* in: L 263; **pijperd**: *pééjper̥t*, L 263a; **losse**: *lossə*, G 81a, **ingebonkt moer**: *ingəbónkt mōēr*, L 264; **hoppe**: het type *hoppe* in G 81a, **doezig veen**: *douzeg veen*, Ter Laan 184, **het laag**: *het laag*, het omgegraven veen, Van der Steen 40

Etym **drabbik**: het woord is afgeleid van *drab* “slijk” (z WNT III 3215 *drab* I3). Zie ook De Vries (131) *drab* **Hoppe** Ter Laan (344) geeft voor *hòppeg* de betekenis “los”. Het WNT geeft onder *hop* (VI 1109) weinig aanknopingspunten voor de betekenis “los”. **Doezig veen**: *douzeg* is van *douze* gevormd Ter Laan (184) geeft als betekenis van *douze* “moerassige wildernis met struikgewas en bomen” Zie verder onder *doeze*.

LOS (VAN VEEN GEZEGD)

(I, 16b)

los: *lòs*, L 265, **hol**: *hol*, poreus en sponsachtig van turf, Hartman D 137; **hoppig**: *hòppeg*, Ter Laan 347

Etym **hol**: z WNT VI 874 *hol* “in toepassing op land, laag liggend; derhalve moerassig”.

STUKKEN LOSSE MOERGROND

(I, 63, N 69, 65c)

brokken: *brok*, L 245, **brokkelen**: *brokkələ*, L 265; **bonken**: *bónkə*, L 244; **rommel**: *róm̥məl*, L 244, **knapperd**: *knóppər̥t*, L 288; **lochte knapperd**: *lochtə knóppər̥t*, L 288; **kluiten**: *kloetn*, G 63, **stukken**: *stukkə*, L 265, 266, **dampen**: *dompen*, losse kluiten veen, Boekenoogen 160, **britten**: *britten*, brokken turf, Boekenoogen 113; **brette**, **brutte**, **brutte**, Schoockius 61; **slisse**: *slisse*, langwerpig uitgegraven stuk veen, Varia P. AKB a° 1646; **schilturf**: *schiltorf*, L 263b

Etym **knapperd** dit woord is zeker wel afgeleid van *knappen* “ten gevolge van verhitting of verbranding” (z WNT VII 4500 *knappen* Ab): dit was een turf die graag knapte in het vuur **Dampen** z WNT (III2 2795 *domp* II) *domp* “iets dat groot van stuk is” fri. *domp*, eng *dump* De verdere betekenis is dan “In N -Holl. en Friesl. in gebruik in den zin van: losse kluit veen, die gedroogd en dan als turf gebruikt wordt”. **Britten**: meervoud van *brit*, z WNT (III1 1398) *brit* “brok turf, in tegenstelling met geheele turven Thans nog in Friesland (*brjit*, *brut*) en Groningen (*brijt*), volgens Molema eigenlijk “de platte stukjes die van de lange turf komen”. Bij de laatste betekenis sluit die van *brit* “stuk, scherf” goed aan (z De Vries 88) De Vries (88) geeft overigens ook de betekenis van “brok turf” voor Groningen **Slisse** ik vermoed samenhang met *slijten*, mnl. *slīten* “verscheuren, uittrekken” en os *slītan* “stukscheuren, splijten”. Onder “beslissen” (De Vries 48) wordt gegeven de vorm *slisse* als mnd “scheur, spleet” Dit *slisse* wijst op een grondvorm *slissa <idg *slid-to, *slit-to*, dus een dentaal-afl. van *slijten* (De Vries 48) De grondbetekenis van *slisse* is dus “het losgescheurde”

WEGGEBONKT VEEN

(I, 17)

[Veen dat eertijds is bewerkt en dat losse rommel is geworden.]

weggebonkt moer: *weggəbónkt mōēr*, L 263a, 265, 0265; **doorgebonkt veen**: *dorgəbónkt veen*, L 244; **verbonkt veen**: het type *verbonkt veen* in: L 244b; *vərbónktə veen*, L 263; **bonksel**: het type *bonksel* in G 81a; *bónksəl*, L 244, 245, 265a, 288a; **weggebonkte rommel**: *weggəbónktə róm̥məl*, L 265a, **omgeschoten moer**: *eumgəsjootə mōēr*, L 265, 0265; **vergraven veen**: *vərgraavə veen*, L 244b; **oversteken veen**: *ovvərstéékə veen*, L 263; **oversteken peel**: *ovvərstéékə*

pil, L 263, 263a; *övvərstéékə piël*, L 265; **schilturf**: *schiltörf*, L 263b (N 69, 65b); **flab**: *flap*, conserva, rotten tezamen met andere planten weg en vormen weer nieuwe turf, Hancwink 345.

Etym.: **flab**: *flab* “naam van een geslacht van waterplanten met lange stengels, die vaak over een groot oppervlak door elkander gestrengeld zijn, *Conserva*” (WNT III3 4501 *flab* I). Het WNT zegt van *flab*, dat het onomatopoëtisch gevormd is. Ook De Vries (169) spreekt over *flab* als een affectieve klankvorm.

AS MET GLOEIENDE STUKJES TURF

(I, 10c)

turfas: *törrəfas*, L 263a; **turfassie**: *turfassie*, Goossenaerts 770; **vlikke-assen**: *vlikkəasə*, L 244; **derringassie**: *derringassie*, as van turf uit de Antw. Polder, Goossenaerts 162; **assen**: *assə*, L 20B, 288a; **asvuur**: *askəfūūr*, G 63; *a.sfü.jər*, De Bont; **de amerēn**: *doomələ*, L 288a; **brit**: *brit*, Boekenoogen 113; **vlaggevuur**: *vlaggevuur*, vuur uit heizoden aangelegd, Pipers 760.

Etym.: **de amerēn**: de variant *doomələ* is ontstaan uit *de amerēn*. De Vries (15) noemt *amer* “houtschool”, meestal mv. *amerēn*, Limburgs. Het Rhein. Wörterb. (I 164) geeft ook *Amer* “houtschool”. Volgens het Rhein. Wörterb. spreekt men in Merkstejn van een *Oamələkes-sel*. In deze variant van “amerēn” vinden we de *l* in plaats van de *r*. Schuermans (17) geeft voor “amer” de variant *aomer* (in Limb.). *Doomələ* is dan ontstaan doordat er *r/l*-wisseling plaatsvond en het lidwoord *de* met het woord assimileerde. Zie voor verdere etym. van “amer” De Vries (15). **Brit**: Boekenoogen geeft de betekenis “vuur van turf of licht hout, kolenvuur”. Deze betekenis wijkt af van die van *brit* in Friesland en Groningen, waar *britten* “brokken turf” zijn. Boekenoogen geeft wel een verklaring van *brit* maar niet van die specifieke betekenis. Hier is overdracht in het spel in zoverre dat de brokken turf vuur kunnen veroorzaken, een metonymia dus waarbij de betrekking tussen beide betekenissen er een is van oorzaak-gevolg. Z. ook WNT III (1398) *brit* “brok turf”.

LANGE LICHTE TURF

pandiggel: *paandiggel*, een kool van lange, lichte turf, Ter Laan 733; **stoelspijl**: *stoulspiel*, een kool van lange, lichte, smalle turf, Ter Laan 983; **schit**: *schit*, kool van lange of losse turf, die spoedig tot as vergaat, Boekenoogen 896.

Etym.: **pandiggel**: de eerste betekenis die Ter Laan geeft (733) is “scherf van een (dak)pan; potscherf”; zie voor *diggel* = “scherf” het WNT (III2 2594 *diggel* 2). De tweede betekenis die Ter Laan dan geeft, “een kool van lange lichte turf”, volgt dan metaforisch uit de eerste. Ook **stoelspijl** moet langs metaforische weg verklaard worden: Ter Laan (983) geeft als eerste betekenis van *stoulspiel* “de sport van een stoel” en dan “een kool van lange, smalle turf”. **Schit**: “onder *schit* als brandstof verstond men oorspronkelijk niet “losse turf”, maar “gedroogde koemest”, die evenals turf aan rechthoekige stukken werd afgespit en gebrand”, zegt Boekenoogen (896). Het woord is afgeleid van het werkw. “schijten”. Diezelfde afleiding geeft het WNT (XIV 729 *schit* 1) ook.

DOVERS

(I, 11b)

[Turven waarvan de gloeiende kolen in de stoof uitdoven.]

doders: *doders*, Ter Laan 170; **dovers**: het type *dovers* in: G 81a; *dovers*, Ter Laan 170; verg. *doven*, gezegd van de baggelaar, Stemfoort 64; **kool**: *kool*, uitgebrande of nog brandende turf, Ter Laan 448; **zultturf**: *zuljtörrəf*, L 288a.

Etym.: de woordtypen **doders** en **dovers** zijn ontstaan op grond van een bepaalde eigenschap van deze turven: zij doodden of doofden nl. het vuur. Ter Laan (170) zegt letterlijk: “*doders, dovers* = turven, waarvan de gloeiende kolen in de stoof uitdoven”.

ad 2.0.3.

TURFSTEKEN

(I, 12; I, 14; N 27, 1; N 27 bijvoeg.)

[De algemene benaming voor het winnen van turf voor eigen gebruik.]

turfsteken: *törrəf stéékə*, L 184, 244, 263, 264, 265, 0265, 265a; *turf steken*, Goossenaerts 727; *torven stecken*, K 169 a° 1315, Enklaar 102; *torf steken*, K 183 en 184, a° 1436, Enklaar 240; *tourfsteecken*, *Varia P. gloss. 1969, 66*; *torfsteecken*, *Varia P. gloss. 1969, 66*; *tuerrff steecken*, L 264 a° 1450-1500, *Varia P. SKB*; *tourfsteecken*, L 241 a° 1656, *Varia P. MGG 27*; *törrəf steken*, Weijnen 1937, 334; *turfsteken*, wat betreft de Peel, Tegenw. Staat XII 100; *turfsteken*, K 201, Havermans 1956, 17; *turfsteken*, K 201, Vorsselmans 13; **turven:** *törrəvə*, L 263, 263a, 263b; *tuerven*, *Varia P. gloss. 1969, 66*; *torven*, *Varia P. Gloss. 1969, 66*; *torffen*, *Varia P. Gloss. 1969, 66*; *thuerffven*, L 241 a° 1656, *Varia P. MGG 31*; *torven* L 264 a° 1540, *Varia P. LPS 32*; *turven*, Goossenaerts 773; *törrəvə*, De Bont 667; *tör'm*, Veenkoloniën, Schuringa 89; *turven*, K 201, Vorsselmans 10; *turven*, turf trekken, slagturven, klijen, Boekenoogen 1084; *turven*, Weyns 85; **turf graven:** *törf graawm*, G 63; *törf graovən*, G 81a; *törrəf graavə*, L 244b; *turf graven*, Hanewinkel 345; **uitturven:** *ūüttörrəvə*, L 288a; *uittorven*, L 241 a° 1657, *Varia P. MGG 92*; **turf maken:** *turf maecken*, K 201, Vorsselmans 10; **turf slaan:** *torve slaan*, L 207 1434, Enklaar 329; *torf slaen*, K 178 1443, Enklaar 354; *torff slaen*, K 161 1475, Enklaar 358; **pelen:** *pillə*, L 208; **in de peel werken:** *in də pil wéérəkə*, L 244; **klotschieten:** *klotschieten*, L 262, Iven 103; **klot slaan:** *klot slaan*, Goossenaerts 387; **klot steken:** *clot steken*, L 244 a° 1525-1665, *Varia P. DKB 4*; **moeren:** *moeren*, K 201, Vorsselmans 10; *moeren*, moer uitsteken om er klot van te maken, Goossenaerts 509; **uitmoeren:** *uitmoeren*, Goossenaerts 783; **overmoeren:** *ouvərmōērə*, al moerende geheel bewerken, De Bont 460; **turf winnen:** *torff winnen*, L 177 1381, Enklaar 81; **turf zetten:** *torff setten*, L 244 a° 1525-1665, *Varia P. DKB 2*; **aan de snede zijn van de venen:** *aan de snede zijn van de venen*, Stemfoort 24; **uitsteken:** *uitsteken*, Van Claerbergen 77; **delfen:** *delfen*, Goossenaerts 160; **boeren-turfgraving:** *boeren-turfgraving*, G 11, Edelman 62; **ontginning door hoofdgoten:** *ontginning door hoofdgoten*, Keuning 45 **ontginning veengrond:** *ontginning veengrond*, K 266 (N 27 bijvoeg.); **ontginnen van veengrond:** *ontginnen van veengrond*, L 321, P 44 (N 27, 1); **schadden steken:** *schaddə steekə*, K 267 (N 27 bijvoeg.); **venen:** het type *venen* in: K 174 (N 27 bijvoeg.); **veengrond ontginnen:** het type *veengrond ontginnen* in: P 48, 49 (N 27, 1); **aanmaken:** *aanmoakn, laand aanmoakn*, ontginnen, Ter Laan 14.

Toel.: volgens mijn zegsman in Griendtsveen zeiden de beroepsmatige peelarbeiders **turfgraven** in plaats van **turfsteken**; *turfsteken* zouden de boeren doen. De typen **turf slaan**, **klot slaan** houden meer verband met het baggeren van turf; het algemene woord voor turf winnen hield natuurlijk verband met wat voor veen er ter plaatse aanwezig was of hoe de turf in een bepaalde tijd verwerkt werd. Wat het type **turf zetten** betreft meen ik, dat het hier toch wel gaat om het stapelen van de turf op de weg of baan; *Varia P. Gloss. (1969, 174)* noemt *torffsteken of setten* een tautologie zoals ook *torff* en *vlikken* op dezelfde pagina een tautologie worden genoemd. Naar mijn mening gaat het hier niet om “of” in de betekenis van =, maar om “of” in de betekenis van “het/de een of het/de ander” (bijv. Jan of Piet). *Turfsteken* is iets anders dan *turf zetten*. Men doet er dus goed aan de als tautologie genoemde verbindingen in het Glossarium van de *Varia Peellandiae* kritisch te bekijken. *Torff* kan wel “vlikken” zijn maar niet per definitie, het kunnen ook twee heel

verschillende turfsoorten zijn. Dat dit ook zo is, blijkt wel uit de oorspronkelijke samenhang. In het *Reglement op het gebruik van de Peel of gemeente van Someren 15.8.1764* (Varia P. SKB 10) lezen wij in art. 3: “gelijk meede verboden werdt, dat niemant eenigen torff off groesvlikken in den Peel off vennen in de heijde alhier enz.”. En in art. 11 van hetzelfde Reglement lezen wij: “Dat ook geene ingeseetenen alhier den gestookten torff off vlicken op haar veldt in den Peel off heijde alhier, sullen mogen vercoopen enz.”. Hieruit blijkt duidelijk, dat de *turf* in de Peel werd gestoken en de *groesvlikken of vlicken* in de vennen of op de heide. De Peel moeten wij interpreteren als de plaats waar de echte turf, de *klot*, het hoogveen, werd gestoken, terwijl in de vennen en op de heide de zodonturf werd gestoken. Het woord “of” in deze oudere teksten moet zeker niet in veel gevallen als tautologisch verbindingswoord opgevat worden.

Etym.: **turfsteken**: z. WNT XVII 4166 *turfsteken*. **Turven**: z. WNT XVII 4232 *turven* 1 “turf of turven steken, graven, baggeren”. **Turf slaan**: verg. ook het type **klot slaan**: Goossenaerts (387) zegt van het *klot slaan* “met het slagijzer werd de turf geslagen”. **Moeren**: z. WNT IX 972 *moeren* “veenslik opbaggeren tot het maken van turf; uitvenen”. **Delven**: voor een verwante betekenis verwijs ik naar het WNT (III 2396) *delven* “graven”.

TURFSEIZOEN

[De tijd waarin de turf gestoken wordt, het voorjaar.]

turfseizoen: *turfsaezoen*, L 264 a° 1776, Varia P. SKB 26.

TURFSTEEK

[Tijdverloop van dertig jaren, waarna de turf weer gestoken kan worden.]

turfsteek: *turfsteek*, Goossenaerts 769; *turfsteek*, Segers 70.

VEENKUIL

(I, 15)

[De kuil waaruit men de turf haalt.]

kuil: het type *kuil* in: L 244b; *kojl*, L 244; *köl*, L 263, 265; *kul*, L 0265; *küül*, L 265; *koel*, L 266; *cuyle*, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 1; *cuyle*, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 4; *kuil*, turfgat langs de beken, L 262, Iven 35; **moerkuil**: het type *moerkuil* in: L 264; **moerput**: mv. *moerputten*, K 276, Weyns 86; **put**: het type *put* in: L 244b, 265a; mv. *putten*, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 4; *put*, Van Claerbergen 77; *put*, turfgat langs de beken, L 262, Iven 35; **turfput**: *turfput*, K 201, Goossenaerts 771; *turfput*, K 201, Havermans 1956, 17; **turfkuil**: *törfkaowl*, L 181; mv. *turfkuilen*, Weyns 85; **peelkuil**: *piëlkoel*, L 288a; *pilkuul*, L 263b (N 69, 5a); **klotkuil**: mv. *klotkuujle*, percelen met turfgaten, L 262, Iven 44; **zijdelbaan**: mv. *sijdelbaenen*, stroken veengrond ter uitturving, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 4; *sijdelbaenen*, L 208, Varia P. BKB 5; *sijdelbaenen*, L 244 a°* 1525-1665, Varia P. DKB 1; **bank**: *banck*, veenput, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 1; **plak**: *plak*, L 244 a° 1665, Varia P. DKB 63; **veenput**: *veenput*, Edelman 63; **ven**: *ven*, een grote waterpoel, die voorheen uitgeturfd of uitgemoerd is, Heeroma 1968, 64; **dobbe**: *dobbe*, gegraven kom, Schuringa 27.

Etym.: **kuil**: z. WNT VIII 503 *kuil* IIa “sleuf waaruit de turf is gegraven”. Verg. ook *Kuhle* (Schneider H.). **Moerkuil**: verg. *Moorkuhle* (Bock 46). **Put**: z. WNT (XII 4959 *put* (IB15b) “veenput, zoveel veen als tegelijk aan de snee gebracht wordt, ± 50 veenrou lang en 16 voet breed”. Verg. *der Pütte*, Hausding 46. **Plak**: in de betekenis hier gebruikt is *plak* verwant met *plak* “plek, stede; eene zekere uitgestrektheid gronds enz.” (WNT XIII 2190 *plak* III3). **Dobbe**: z. *dobbe*.

BOERENKUIL

(N 27 bijvoeg.)

[Plaats waar de boer/turfsteker weinig schematisch de turf stak.]

turfput: mv. *tūrfpūttā*, P 25 (N 27, bijvoeg.); **veenput:** mv. *veenputtā*, K 174 (N 27, bijvoeg.); **boerenkuil:** mv. *boerenkuilen*, Dilling 86; **moerput:** mv. *moerputten*, De La Court 9; **ronde kuil:** mv. *roondā kuilān*, L 263.

VEENRAND VAN DE BOERENKUIL

haag: *haag*, veenrand van de boerenkuil, Dilling 86; **kraag:** *kraag*, veenrand van de boerenkuil, Dilling 86.

Etym.: **haag:** de betekenis “veenrand van de boerenkuil” is een op de situatie toegepaste betekenis van “eene heining tot bescherming of ompaling van een stuk land enz.” (WNT V 1329 *haag* I). **Kraag:** de betekenis “veenrand van de boerenkuil” is een op de situatie metaforisch toegepaste betekenis van *kraag* “een voorwerp (kledingstuk enz.) dat den hals omsluit en bedekt” (WNT VIII 2 *kraag* I2).

TURFVELD

(I, 117)

[Klein perceel waar de boeren turfsteken.]

turfveldje: *tōrrāfveltjā* L 208, 210, 245, 265, 0265, 265a, 266; **turfveld:** *torfveld*, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 3; *torfveld*, een veld waar turf gestoken werd, a° 1796, Goossenaerts 772; **veldje:** *veltjā*, L 244, 244b, 263, 263a, 265, 265a, 266; **peelveld:** *pîêlvelt*, L 288a; *pilvelt*, L 263a; **peelveldje:** *pîêlveltjā*, L 245, 264, 288a; de volgende opgave is meervoud: *pilveltjās*, L 0265; **plak:** het type *plak* in: L 210, 244b; mv. *placken*, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 1; mv. *plakken*, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 15; **blocke plakken:** *blocke plakken*, turfveld van een bepaalde maat, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 1; **turfkuil:** *tōrrāfkoel*, L 210; **kluitenkuil:** *klūūtākoel*, L 210; **put:** het type *put* in: L 244b; **veenput:** *veenpuddā*, C 192; **peeldeel:** *pîêldéjl*, L 288a; **peeldeeltje:** *pîêldelkā*, L 288a; **bonk:** het type *bonk* in: L 263; *bónk*, L 263a; **bank:** *banck*, een turfveld, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 1; **beslag:** *beslach*, de door de Peelmeesters of regenten aangewezen peel of gemeente, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 10; *beslag*, L 208 a° 1646, Varia P. BKB 4; *beslach*, L 264 a° 1450-1500, Varia P. SKB 2; **turfven:** *turfven*, ven waarin meestal dikke turf wordt gestoken, Goossenaerts, 772; **are:** *are*, L 263, Weijnen 1938, 335; **moerpand:** *moerpand*, pand uitgegeven om te moeren door de abdijen o.a., Albertinus 69; **plat veld:** mv. *platte velden*, platte velden zijn turfvelden, heidevelden, L 264 a° 1450-1500, Varia P. SKB 3; **baan:** mv. *baenen*, turfvelden, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 3; **opgaande baan:** mv. *opgaende baenen*, Varia P. AKB 4 en BKB 3.

Etym.: **blocke plakken:** voor *placken* zie “plak”; *blocke* moet hier wel betekenen “een afzonderlijk deel van een bouw- of weiland” (z. WNT II 2907 *blok* 15). **Peeldeel:** samenstelling van *peel* en *deel*. **Bonk:** in deze samenhang betekent *bonk* “stuk, akker of strook veen (onderdeel eener veenplaats) enz. waarschijnlijk uit Noordoostelijke gewesten” (WNT III 359 *bonk*). **Bank:** verg. het WNT II 978 *bank* 8 “veenakker, door evenwijdige lijnen afgedeeld die de grootte van den turf bepalen”. **Beslag:** verg. voor de betekenis het WNT (II 2026 *beslag* 13) “ruimte die iets beslaat, omvang”. **Are:** een dergelijk turfveld was dan een *are* groot. **Plat veld:** in deze samenhang moet *plat* wel betekenen “in toepassing op grond die vlak en kaal is, waarop niets is gebouwd” (WNT XIII 2371 *plat* III). **Opgaande banen:** Varia P. Gloss. (1969, 143) geeft voor *opgaende baenen* de betekenis “elkander opvolgende peelvelden”. *Opgaend* kan hier te maken

hebben met de betekenis van *opgaan* “zich in eene bepaalde (niet noodzakelijke opwaartsche) richting begeven” (z. WNT XI 699 *opgaan* II).

AANGRAVEN VAN EEN TURFVELD

[Beginnen met turfsteken.]

in de kuil gaan: *in dā köl gao*, L 263; **aansteken:** *aensteecken*, aangraven van een turfveld, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 1; **aangraven:** een turfveld wordt: *aengegraven*, aangestoken, L 208 a° 1545, Varia P. BVB 22; **veen aansteken:** *veen aen-steecken*, Schoockius 182.

AANGEGRAVEN KUIL

[Een kuil waarmee men begonnen is te turven.]

aangevangen kuil: *aengevangen koull*, L 382 a° 1565, Janssen De L. 294.

VEENACHTIG

(I, 4b; II, 9)

[Veenachtig, van de grond gezegd.]

moerig: *moeræch*, L 263a, 0265, 265a; *mōēræch*, L 244; *moureg*, Ter Laan 586; **moerachtig:** *mōêrechtæch*, L 264; *moorèchtæch*, L 288a; **lobberig:** *lobberig*, van land gezegd, week, slap, slikkig, Boekenoogen 582; **bron:** *bron*, veenachtig, moerassig, Bergsma 75; het volgende type is een zelfstandig naamwoord: **moergrond:** het type *moergrond* in: L 263; het volgende type is een woordgroep: **zo dik moer erop zitten:** men zegt van de grond: *dār zit zôê dik moor op*, L 288a.

Etym.: **lobberig:** z. WNT (VIII2 2530) *lobberig* “in ’t Zaansch ook van weeken grond: drillig”. FWH (393 *lobberig*) wijst op een onomatopoëtische Germ. basis *lubb-* “dik, kwabberig zijn”. **Bron:** mogelijke ontlening aan het zelfstandig naamwoord *bron* “bronafzetselzuur: humusachtige stoffen, die in water oplosbaar zijn en voorkomen in de uit ijzerhoudende wateren afgezette oker en in moerasertsen, als ook in het water van de turfvenen en in de turf zelve” (WNT III1 1523 s.v. *bron*).

UITGETURFD

[Verveend, gezegd van grond waaruit de moer gehaald is.]

uitgemoerd: *uitgemoerd*, Goossenaerts 780; *uytgemoert*, L 244 a° 1654, Varia P. DVB 17; **uitgestoken:** *uitgestoken*, Goossenaerts 780; **uitgeturfd:** *uitgeturfd*, Goossenaerts 780; *uuygetorfd*, K 187 a° 1466, Enklaar 174; **gemoerd:** *gemoert*, L 241 a° 1656, Varia P. MGG 30; **overbeturfd:** *overbetorfd*, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 4; **overturfd:** *overtorft*, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 6; **uitgeveend:** *uitgeveend*, Van Claerbergen 37; de volgende typen zijn werkwoorden: **uitmoeren:** *uitmoeren*, Van Claerbergen 77; **afturven:** *afturven*, gedaan maken met turven, de turf van eenen grond weghalen, Pipers 50.

KUIL WAAR DE TURF UITGEHAALD IS

(I, 36)

peelkuil: *pîëlkoel*, L 266; **oude kuil:** *aoj koel*, L 288a; **kuil:** *koelə*, G 81a; **het laag:** *ut léch*, L 244; **put:** *puddə*, G 81a; **motgat:** *môtgat*, kuil voor berging van het mot, Ter Laan 584; **kot:** *kot*, kuil, waar de turf uitgehaald is, Vliebergh 75.

ZANDKOP

(II, 50)

[Zandbult hier en daar tussen het veen.]

zandkop: het type *zandkop* in: G 63, 81a; **zandberg:** het type *zandberg* in: L 0265; **zandbank:** de volgende opgave is meervoud: het type *zandbanken* in: L 263a; **zandheugel:** *zantjheuvəl*, L 288a; **zandbult:** de volgende opgave is meervoud: *zantbultə*, L 265; **bult:** *bult*, L 262, Iven 35; **belt:** *belt*, kleine verhevenheid in het hoogveen, Staring 103; **zandingen:** *zandingen*, Van Claerbergen 51.

Etym.: **belt:** z. FWH (48) *belt* mnl. *belt(e)* “kleine hoogte in het veen”. FWH neemt een met *bult* ablautende vorm aan: *belta-*, *beltô-* of *balti-* (-a-, -ô-).

ZANDGROND ONDER HET VEEN

(I, 6)

oerlaag: het type *oerlaag* in: L 264; **cichoreilaag:** het type *cichoreilaag* in: L 264; **ijzerground:** het type *ijzerground* in: L 263.

Etym.: **cichoreilaag:** *cichorei* “koffiesurrogaat dat van de gebrande en vervolgens gemalen wortels van de cichorei wordt verkregen” (WNT III2 2031 *cichorei* 2) is hier metaforisch gebruikt “een laag als cichorei”.

OP ZAND UITLOPEN, GEZEGD VAN VEENGROND

(I, 18)

op zand uitlopen: het type *op zand uitlopen* in: L 263a; *op zant ðēt lôêpə*, L 266 *op zant utjldêpə*, L 265; men zegt: *'t löpt op zant uit*, L 244b; **uitlopen op een zandbult:** *uitloopə op nə zantbult*, L 263; **uitlopen van het veen:** men zegt: het type *het veen loopt uit* in: L 264; **op zand uitkomen:** *op zaant uut kómmə*, L 245; **op het zand zitten:** *op də zanjt zittə*, L 288a; **op een zandkop komen:** *op un zantkóp kómmə*, L 263; **uit zijn van de peel:** men zegt: *də piêl is uut*, L 288a; **op niets uitlopen:** men zegt: *ət lopt op niks uit*, L 265a; **een zandberg hebben:** men zegt: *dan hér gə ennə zantberch*, L 0265; **niets meer zitten:** men zegt: *dur zit niks mèr*, L 244; **heihorst:** *héhhoorst*, hooggelegen veengrond, L 288a.

PLAS OF MEERTJE MIDDEN IN DE HEI

(N 27, 23a; I, 19; II, 10; II, 11; N 27, 23a vroeg naar *plas of meertje midden in de hei*; I, 19 vroeg naar *plassen, gevormd na afgraving van de turf*; II, 10 vroeg naar *watergat, veenkuil* en II, 11 vroeg naar een *plas, vooral een halfdichtgegroeide veenplas*.)

ven: het type *ven* in: I 57b, 79, K 150, 151, 163, 164, 172, 173a, 174, 178*, 179a, 187, 188, 188a, 193a, 197, 214, 215, 217, 268, 291, 353, L 99, 100, 152, 157, 160, 180, 180b, 200, 205, 206, 207, 241, 242, 243, 261, 265, 269, 269a, 269b, 271, 280, 288a, 377, 420, P 29a, Q 16, 22, 28, 30, 35, 39, 97, 111, 113, 117a, 204a; *vén*, I 268, K 225a, 238, 240, 241, 245, 246, 267, 270, 274, 278, 287, 299, 307, 310, 312, 318, 334, 336, 342, 346, 348, 349, L 153, 159, 163, 163a, 183, 184, 322a, 353, 362, 371a, 416, 427, 430, P 45, 48, 51, 55; *vèn*, K 176, 189, 210, 283, 354, L 165, 189, 295, 312, 322, 420; *vin*, K 135, 215, 237, 244, 250, 266, 267, 276, 296, 309, 350, 361, L 289, 289b, 290a, 299, 312, 318b, 321, 322, 360, 371a, 382, 383, 387, 413, P 22, 23, 32, 35, Q 3, 7. 9. 76; *vēn*, Q 98; [ʃ]én, K 317; *fin*, P 108; *vun*, L 372, Q 11; **veen:** *véen*, K 249, 349a, Q 75; *vēen*, L 290; *vēen*, Q 20; **vennetje:** *vénnekə*, K 174, 189, 255, L 159a; *vennekə*, K 220, L 211; *vinkə*, L 320a, 330; *vinnəkə*, K 216; **poel:** het type *poel* in: P 147; *poel*, P 25; *pool*, L 270, 331, 331b, Q 94b, 113, 198b, 204a; *pōēl*, P 171, Q 79a, 162; *pōēl*, P 54, 107a, 174, 175; *pōel*, P 83, 86, 177; *powl*, L 430; *pōowl*, P 152; *pul*, P 137a; *peul*, P 88,

127; **poeltje**: *pǔllkə*, Q 158; *pǔlləkə*, P 29; *pǔlləkə*, K 351; **groespoel**: *groesə pool*, Q 211; **plas**: *plás*, K 241, 336; *plòs*, O 69, 170, 286a, P 35, 35a; *plis*, P 83; **plas water**: *plès wòdtə*, K 255; **del**: het type *del* in: L 180b, 182; *dél*, K 240; *déél*, L 183; **wijer**: *wiejər*, L 299, Q 28; *wijər*, Q 12; *wééjər*, Q 71; *wèər*, P 222; *wéjər*, P 174; *wèèr*, P 44, 48, 177; *wééər*, P 49; **wiert**, Q 197, 197a; **wijertje**: *wéjərkə*, K 358, Q 96c; *wèèrkə*, Q 2b; **wieltje**: het type *wieltje* in: K 146; **waterkot**: *wattərkót*, K 358; **waterput**: *wòwtərput*, O 273; **vijver**: *viëvvər*, Q 39; *vajvər*, P 18a; *vòjvər*, P 18; *vòovər*, P 12; **vijvertje**: *veevərkə*, P 149; *vaavərkə*, P 60; **kuil**: *koel*, L 312, 318b, Q 197, 197a; *keul*, L 263; *kòwəl*, P 33; **put**: *piët*, I 273; *put*, K 348; **gat**: het type *gat* in: L 180; **broek**: het type *broek* in: P 137; **vlaas**: *vlòs*, L 207; **meer**: het type *meer* in: I 273; **meerstal**: het type *meerstal* in: G 63; *meerstal*, Edelman 92; **fonteintje**: *fòntènkə*, P 88; **bol ven**: het type *bol ven* in: L 381; **vierdeel**: *veedəl*, K 304; **peeltje**: *pěělkə*, L 289; **zonk**: *zoenk*, P 18a; **zijk**: *ziep*, L 159a, 165; **zuip**: *zòəp*, P 29; **zoei**: *zèù*, Q 2b; **moertjes**: *mujərkəs*, Q 7; **slak**: *sjlak*, L 432.

Etym.: **wijer**: FWH (742 s.v. *vijver*) noemt *wier* mnl. (nog dial.), *weiher* nhd.; zie ook WBD (afl. 2, 193) *wijer* “laagte in akker- of weideland”. Volgens Weijnen 1975 (203) had de ontlening van *wijer* uit lat. *vivarium* plaats in de tijd dat de latijnse *v* als *w* klonk. Hij denkt aan een Romeinse ontlening. **Wieltje**: een wiel is een dijkdoorbraakplas, die gewoonlijk een komvorm heeft als gevolg van de werveling van het water, dat bij doorbraak naar binnen bruiste (Schönfeld 1955, 233). Schönfeld geeft als varianten van *wiel* nog *waal* en *weel*. *Wiel* is de oorspronkelijke Hollands-Friese vorm, die algemeen Nederlands is geworden en *waal* heeft teruggedrongen. *Weel* is de Vlaams-Zeeuws-(Noord-)Hollandse vorm. Zie WBD (afl. 1, 176) *wiel* “waterkuil” en Schuermans (861) *wiel* “een min of meer groote diepe vijver, poel of stilstaand water”. **Vlaas**: De Vries (788) noemt de etymologie onzeker van *vlaas*. Weijnen 1938 (331) noemt de *vlooskes* verwant met Gelders *vlaas* “poel” en met fri. *flius*. Het WNT (XXI 2365) vermoedt dat *vloos* een ablautsvorm van het gewest. zeer verbreide *fles(ch)* als benaming voor “een kleinen, ondiepen plas” is. **Meerstal**: z. WNT (IX 390 s.v. *meer* I) *meerstal* “een waterplas of meer in de hoge venen (Drente)”. Het lexem *stal* betekent hier wel “het staan” (z. De Vries 690 *stal* en FWH 657 *stal*). **Fonteintje**: *fonteintje* heeft hier een uitgebreidere betekenis dan de huidige gangbare. Het betekent hier eerder “bronwater, welwater en vervolgens water in het algemeen” (WNT III3 4621 *fontein* 4); deze betekenis noemt het WNT wel verouderd. **Vierdeel**: het WNT (XXI 338) geeft voor “vierdeel” de variant *veedel* voor Sittard. Een *vierdeel land* is het “vierde van een dagmaal” (Schuermans 810). **Peeltje**: *peel* heeft hier een betekenisverdichting ondergaan. **Zonk**: afgeleid van zinken. Z. Schuermans (892) *zonk* en WBD (afl. 2, 193) *zonk*. **Zijk**: z. De Vries 866 *zijk* “wetering; goot; riool”; z. Schuermans 887 *zijk*; zie voor het verband met *sijpelen* FWH (608). **Zuip**: zie ook WBD (afl. 2, 195) *zuip*; zeer waarschijnlijk afgeleid van (*ver*)*zuipen*; een *zuip* is een “verzopen stuk land”. **Zoei**: zie voor de etymologie van *zoei* onder *zouw*. **Slak**: z. Rhein. Wörterb. (VII 1170) *Schlacke* “sehr schlechtes, sumpfiges Gebiet”. De hier gebruikte betekenis is afgeleid van *slak* “slap”. Zie voor *slak* = “slap” het WNT (XIV 1552 *slak* VA1). Verg. *slaak* “slap, rustig (van water gezegd)” (WNT XIV 1423 *slaak* II). Schönfeld 1955 (268) zegt, dat het adjectief *slak* tot onzijdig substantief *slaak* “plaats waar de zee, bij onstuimig weer, rustig is” wordt.

ad 2.0.4.

GEREEDSCHAP

(I, 13)

[De algemene benaming voor turfgeredeenschap.]

geredeenschap: het type *geredeenschap* in: G 81a, L 265a; *gəritschap*, L 184, 210, 0265; *gəreischop*, Entjes 1970, 209; *geraidschop*, Ter Laan 248; **gerizzep**: *gərizzəp*, L 181, 244,

263, 263a, 264; *gærezzəp*, L 263; *gerizzep*, L 263, Weijnen 1938, 334; **peelgerizzep**: *pilgærizzəp*, L 263b; **gerei**: het type *gerei* in: G 81a; *gærééj*, L 265, 0265, 266; **peelgerei**: *pilgærééj*, L 208, 244b; *pîêlgærééj*, L 245, 288a; **getuig**: *gətuuch*, L 288a; **graversgetuig**: het type *graversgetuig* in: L 244b; **slaggetuig**: *slaggetuig*, getuig om klot te slaan, Goossenaerts 684; **rijf**: *reivə*, G 63.

Etym.: **gerizzep**: eigenlijk valt *gerizzep* onder het type “gereedschap”. Door accentverzwakking van het laatste lid en vocaalverkorting kon *gerizzep* ontstaan (z. Weijnen 1937, par. 186, 148). Zo wordt *neusdoek nuzzek*. **Rijf**: We hebben hier te doen met een betekenis van *rijf* die nauw samenhangt met *rijf* “ruim, overvloedig, mild”. Zie voor dit *rijf* het WNT (IV 1666 s.v. *gerief*).

ad 2.1.

MAAIER VAN DE HEIDE

vlaggesteker: *vlaggesteker*, die heide afsteekt, Pipers 760; **vlaggeboer**: *vlaggeboer*, heilapper, Pipers 760.

HEIVELD

heiveld: *heiveld*, *Hoefft 242*; **steekveld**: *steekveld*, wordt in de Baronie van Breda genaamd “een stuk heide, waaruit men turf steekt”, *Hoefft 569*; **zichtvree**: *zichtvree*, grond, waar bepaalde personen recht hebben om plaggen te maken, *Gallée 54*.

Etym.: **zichtvree**: het woord bestaat uit *zicht* en *vree*. Een *zichtvree* is een *vree* waar men kon *zichten* “met de zicht of heizicht bewerken”. Een *vree* is een “oorspronkelijk omheind stuk grond, waarbinnen iem. rechtsbescherming had” (WNT XXIII 127 *vrede-vree- 14*). Zie ook WBD (afl. 2, 219) *vree*.

HEIDEGROND OF DE HEIDE

(II, 123)

heide: *haidə*, G 63, 81a; *haaj*, L 208; *hééj*, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a; *heide*, Goossenaerts 284; *heet*, heide, *Bosch 57*; **moerheide**: *moerheyde*, *Van Claerbergen 22*; **vlag**: *vlag*, de oppervlakte van heide of groes die tot stukken afgevlagd wordt, *Heeroma 1968, 28*; **veldgrond**: *veeldgrōōnd*, heidegrond, *Wanink 200*; **veld**: *veeld*, heide als voorwerpsnaam, *Wanink 200*; **scharde**: *scharde*, stuk heigrond, dat gebrand wordt, *Gallée 37*.

Etym.: **scharde**: zie hiervoor FWH (570) *schaard(e)* “breuk, bres, opening, uitgebroken stuk, scherf”. De Vries (604) noemt *schaarde* een dentaal-afleiding van de wortel van *scheren*. Z. WNT (XIV 163) *schaarde* “scheur”.

DOPHEIDE

(I, 123b)

[*Erica tetralix*.]

dopheide: het type *dopheide* in: L 244b; het type *dophei* in: L 244, 288a; *dophééj*, L 263a, 264; *dophaj*, L 265a; *dophajdə*, G 63, 81a; *dòphaajdə*, G 63; *dopheide*, Goossenaerts 170; *dopheide*, K 201, *Vorsselmans 12*; *dòphaaide*, *Ter Laan 180*; **tamme heide**: *taam hééj*, L 245, 266; **fijne hei**: *fijne hei*, Goossenaerts 170; **toothai**: *toothééj*, L 288a; **boenderhei**: *boenderhei*, Goossenaerts 113; **schelheide**: *schelheyde*, L 263 a° 1658-1712, *Varia P. AKB 8*.

Etym.: **dopheide**: z. WNT (III 3139) *dopheide*. Verg. ook *Doppheide*, Schneider Hannover. **Tamme heide** en **fijne hei** staan tegenover de **wilde hei** en **rauwe hei**, **grove hei** = “struikheide” (verg. het lemma STRUIKHEIDE). **Toothei**: zie voor *toot* De Vries (741). De Vries noemt *toot* “een typisch woord, dat naast *tit* en *tuit* staat, en waarmee aangeduid wordt “iets dat spits toeloopt”. Zie ook FWH (702) *toot*. De dopheide kent tuitvormige klokjes. **Boenderhei**: *boenderhei* is “heide, die dient om boenders te maken, bezempjes zonder steel, van heideplanten” (Goossenaerts 113). **Schelheide**: De Vries (612) geeft voor *schel* de betekenis “schil, dop”; zie ook FWH (578) *schel* “schil, dop”. Verg. het woordtype “dopheide”.

STRUIKHEIDE

(II, 123c)

[*Calluna vulgaris*.]

bokheide: *bókhaj*, L 208; *bokhééj*, L 244, 263, 263a, 264, 0265; *bókhééj*, L 265; **wilde hei**: *wildə hééj*, L 245, 266; **bezemhei**: *bessəmhééj*, L 245; *bessemhei*, Goossenaerts 83; **hei**: *haaj*, L 265a; **rijsheide**: *rieshaajdə*, G 63; **peelhei**: *piēlhééj*, L 288a; **stekhei**: *stekhééj*, L 244b; **rauwe hei**: *rauw hééj*, L 244b; **grove hei**: *groof hééj*, L 288a; **riegheide**: *righeide*, struikheide, Naarding 51; **struikheide**: *struikheide*, Van Bemmelen 300.

Etym.: **bokheide**: *bok* zal hier wel “slecht” betekenen (z. WNT III 263 1e alinea). **Bezemhei**: deze hei wordt gebruikt “om bessems te binden” (Goossenaerts 83). Verg. ook *Besenheide*, Schneider H. **Stekhei**: samenstelling van *stek* en *hei*; *stek* is hier wel “stok, stokje” (z. WNT XV 1159 *stek* I). Deze heidesoort is wat stokkeriger dan de dopheide. Op dit wat ruwer zijn slaan ook de benamingen **rauwe hei**, **grove hei** en **rieghei**; Naarding (51) zegt van *righeide* dat dit “de fri., dre. benaming van de struikheide” is en hij vraagt zich af, of men dit *rieg moet beschouwen als “een fri. vorm van ruig, variant van ’t fri. adj. *rie* “rauw””. **Struikheide**: z. WNT XVI 220 s.v. *struik*.

TURFMOLM

(In dit lemma heb ik de opgaven van sgv *molm(turf)* voor Noord-Brabant en Limburg samengevoegd met de opgaven van mijn eigen enquête (I, 32). Men moet wel beseffen, dat hierdoor verschillende soorten molm aangeduid kunnen worden. Maar in beide enquêtes werd duidelijk gevraagd naar de *turfmolm*; vandaar dat beide vragen in dit lemma verwerkt worden.)

[Afval van turf, losse rommel.]

molm: het type *molm* in: K 185, 218, L 89, 104, 113, 154, 162, 189, 191, 229, 249, 256, 257, 267, 269, 295, 320, 327, 377, 378, 425, 431, Q 29, 32, 35, 187, 196, 198; *mölm*, K 148, 171, 215, Q 105; *mölm*, L 185, 190, 212, 296, 327, 374; *mulm*, L 330; *möëlm*, L 387; *mlom*, L 323; *moolm*, L 246, 248, 250, 268, 385, Q 97; *mölm*, de vlokkige bestanddelen van lange turf in tegenstelling met *törfmòt*, Ter Laan 578; **malm**: *malm*, L 299; **melm**: *melm*, L 290, 300, 328, 331, 377; **turfmolm**: *törfmölm*, L 164; **turfmelm**: *turfmelm*, L 328; **olm**: het type *olm* in: L 291; *ölm*, L 246a; *ölləm*, L 56; **mul**: het type *mul* in: L 64, 91, 244b, 263a, 265a; *mul*, L 62a; *möl*, L 100, 217, 434a, Q 111; *meulə*, L 382; *möl*, Ter Laan 578; *mul*, = pulvis cespitum, Hartman D. 176; **turfmul**: het type *turfmul* in: L 93; *törrəfmöl*, L 105; *turfmöl*, L 298; **meel**: *méél*, L 430; **meutel**: *meujtəl*, K 219, L 145; *möjütəl*, muiltel, meutel, 1) houtworm, 2) het fijne zaagsel dat de houtworm maakt, De Bont 418; **murwsel**: het type *murwsel* in: L 233; **gemul**: het type *gemul* in: K 216, L 184, 186, 199, 208, 209, 210, 211, 216, 261, 263, 266, 288a, 325; *gəmul*, L 255; *gəmöł*, L 289, 298; *gərmöl*, L 263b (N 69, 69b); *gəməùł*, L 237; *gemul*, kleine brokkelige turf met zand vermengd, pulver dat overblijft van turf, Goossenaerts 231; z. *gemul*, Hoeufft 185; **turf(s)gemul**: het type *turfgemul* in: K 197a, 220,

L 157, 244; *törfgæmul*, K 171; *törfgæmul*, L 148, 152, 213, 215a, 280, 283; *törræfgæmul*, L 153; *törfsæmul*, L 215, 260; *törfgæmul*, L 158; *turfsgæmeul*, L 288; *törræf(s)chæmul*, *turfsgemul*, *turfmul*, kort gekruimeld afval van turf (dat men voorheen in de potstal strooide), De Bont 167; *klot(s)gemul*: *klòtgæmul*, L 236; *klotsægmèul*, L 237; *mot*: *mót*, G 63; *mót*, *turfmolm*, Ter Laan 584; *turfmot*: *törfmòt*, Ter Laan 1047; *bonksel*: het type *bonksel* in: G 81a, L 264; *bónksæl*, L 244b, 245, 263, 263a, 263b (N 69, 65a), 265, 0265, 265a, 266, 288a; *bonksel*, *gemul*, L 263, Weijnen 1938, 332; *bonk*: *bonk*, het bovenste veen, Ter Laan 114; de volgende opgave is meervoud: *bonkṇ*, de brokken slecht veen, die weer in de veenput geworpen worden, Ter Laan 114; *bonkaarde*: *bonkaarde*, bovenste geel gekleurde, geen baggel leverende veenlaag, losse laag hoogveen, die wordt afgestoken, Bergsma 65; *bonkturf*: *bonktörf*, de slechtste grauwe turf, die van de bovenste laag komt, van het bonkveen, drie tot vier voet diep, vaak met heide begroeid, Ter Laan 114; *vilt*: het type *vilt* in: L 210; *vilt*, L 181; *turfris*: *törfris*, L 144; *snuif*: *sjnoef*, Q 22, 35, 116 (in holle bomen), 208; *sjnōēf*, Q 30; *schnoef*, Q 98 (uit een holle boom), 118; *bocht*: *bacht*, Q 30; *ruim*: *roem*, Q 101; *rommel*: *rómml*, L 245; *houtstub*: *hootsjtöp*, Q 203; *boomaarde*: *boumééert*, Q 20. Etym.: *molm*: z. WNT IX 1040 *molm* 5 “vezels en stof van turf”. Voor verdere etymologie zie ook De Vries (452) *molm* en FWH (439) *molm*. *Malm*: FWH (439) s.v. *molm* wijst op het got. *malma* “zand”. *Melm*: zowel De Vries (452) als FWH (439) noemen *melm* een ablautsvorm van *molm*. *Olm*: De Vries (481) *olm* 2 geeft als betekenis “ziekte van timmerhout door inwatering tijdens de groei, mnl. *olm* = “molm van vergaan hout”. Het woord kan langs volksetymologische weg gebruikt zijn voor “molm, turfmolm”. Volgens De Vries (481) is *olm* een afleiding van de idg. wt. *el “rottig”. *Mul*: de volgende opgaven zijn meervoud: (458) *mul* 2 noemt *mul* “fijne aarde of zand, turfmolm” een substantivering van het bijvoeglijk naamwoord *mul* met als stam ger. *mulja; zie ook FWH (446 *mul* III). Z. WNT IX 1228 *mul* II en verg. *Mull* (Hausding 4). *Murwsel*: dit is een *-sel*-afleiding van het werkwoord *murwen*. Zie voor *murwen* het WNT (IX 1261 *murwen* II). *Meutel*: z. De Bont (418) *möütal* 1) “houtworm” 2) “het fijne zaagsel dat de houtworm maakt”. De Bont I (374) vermoedt dat *meutel* afgeleid is van lat. *mutilus*. *Mot*: De Vries (456 *mot* 3) noemt *mot* “turfmolm” Fries. Hij veronderstelt een ontwikkeling van *mot* “dikke modder veengrond turf” > “turfmolm” > “fijn verdeelde stof”. *Mot* gaat in deze betekenis terug op de idg. wortel *meu* “nat, modderig”. Zie ook FWH (444) s.v. *motregen*. Z. WNT IX 1173 *mot* V “veenachtige aarde, fijne aardmest”. Verg. *Törfmutt* voor Oost-Friesland, Wesche. *Bonk*: verg. WNT (III1 359 *bonk* III) *bonk* = “bovenste veenlaag, het grauwveen”. *Snuif*: dit woord slaat vooral op het fijne stof uit een met name holle boom; het hangt metaforisch met het ned. *snuif* “fijn gemalen, zeer prikkelende tabak om op te snuiven” (WNT XIV 2431 *snuif* 2) samen. *Bocht*: z. Schuermans (26) *bacht*, *bocht*, *bucht* “iets wat niet deugt”; zie ook WNT (III1 23 *bocht* IV) “in Zuid-Ned. ook toegepast op “stof, vuilnis””. Naast *bocht* kent men gewestelijk de bijvormen *bucht*, *boecht* en *bacht* (De Vries 68 *bocht* 2). Het Rhein. Wörterb. (I, 358) geeft voor *Bacht* de betekenis “ein ungeordnetes, gehäuftes Gemisch, Gemengsel”. *Ruim*: Dorren (148) geeft voor *roem* de betekenis “bovenste laag, hetgeen weggeruimd wordt”. *Houtstub*: zie voor *stub* het WNT XVI 242 *stubbe* I = “stof”.

VORST IN HET BONKVEEN

bonkgevroor: *bonkǵævreur*, L 288a.

Etym.: **bonkgevroor**: het woord is hypothetisch, het bestaat eigenlijk uit *bonk* en *gevries*, maar aan *gevries* beantwoordt niet de dialectische variant *ǵævreur*.

(Naar de *zode*, zowel de *heizode* als de *graszode*, is in diverse enquêtes gevraagd. Zelf heb ik naar de *heizode* gevraagd (I, 29a). Om misverstanden te voorkomen tussen de twee soorten zoden en ook om me voorlopig te beperken behandel ik in dit verband slechts mijn eigen gegevens over de *heizode*, aangevuld met monografische gegevens. De beperking tot de *heizode* wil niet zeggen, dat voorkomende types ook niet van toepassing kunnen zijn op de *graszode*.)

[De afgestoken heidezode, vaak als brandstof gebruikt.]

zode: de volgende opgaven zijn meervoud: *zvoj*, L 208, 210, 244, 245, 263, 263a, 265, 0265; *zoojə*, L 265a; *zódđə*, afgestoken heideplag met veen eraan, eerder veel als brandstof gebruikt, Sassen 51; *zodde*, Ter Laan 1238; *zoddě*, brandbare heideplag, Staphorst, z. Ebbinge W. 32; *zoden*, Van Claerbergen 82; **heidezode:** *hajdəzoddə*, G 81a; **plag:** de volgende opgaven zijn meervoud: *plaggə*, L 208, 263; *plaggə*, Sassen 52; *plag*, Heeroma 1968, 52; *plagge*, afgestoken graszode, vooral van heidevelden, als mest gebruikt, Halbertsma; *plagge*, Wanink 161; *plag*, Salfeld 26; *plagge*, plakke, Gallée 33; *placke of pleck*, L 382 a° 1565, Janssen De L. 294; *plagge*, F 113, Bosch 112; *plagge*, Deckers 5; **heideplag:** de volgende opgave is meervoud: *hajdəplaagə*, G 81a; *heideplag*, Goossenaerts 285; *heiplaggen*, Weyns 83; *heetplagge*, Gallée 17; *heideplaggen*, werden aangewend in de potstallen, Droesen 61; **vlag:** *vlach*, L 184; *vlaggen*, heideplaggen, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 8; *vlaggen*, L 208 a° 1545, Varia P. BVB 23; *vlaggen*, L 241 a° 1633, Varia P. MGG 55; *vlaggen*, L 264 a° 1450-1500, Varia P. SKB 4; *vlaggen*, Hoeufft 655; *vlag*, Pipers 760; *vlag*, L 208, Iven 57; *vlach*, De Bont 711; *vlag*, Goossenaerts 827; **heivlag:** de volgende opgave is meervoud: *hééjvlaggə*, L 181; *heivlag*, Goossenaerts 290; *hééjvlach*, De Bont; *heivlaggen*, liggen boven de schadden, Weyns 83; **schad:** de volgende opgave is meervoud: *schóttə*, K 270 (N 27 bijvoeg.); *schaddən*, K 315 (N 27 bijvoeg.); *schadn*, K 353 (N 27 bijvoeg.); *schadden*, worden hier genaamd de van de heide afgestoken zoden, van welke men turf maakt, Hoeufft 508; *schadde*, heidezode, veenzode, tot turf gebezigd, de plagge daarentegen tot mest, Halbertsma; *schadde*, dikke veenachtige heiplag gebruikt als brandstof, Wanink 172; *sjedden*, turven van bonkveen gestoken, Smellingerland-Land 65; **rus:** het type *rus* in: L 0265; de volgende opgaven zijn meervoud: *russə*, L 244; *rössən*, L 352 (N 27 bijvoeg.); *rossen*, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 8; *rusch* ook *rosch*, Heeroma 1968, 55; *ros*, zode, graszode, Goossenaerts 1006; *rusch*, Vliebergh 75; **ris:** *ris*, L 265; *risch*, graszode, L 382 a° 1565, Janssen De L. 485; **heiris:** *hééjris*, L 288a; **heirus:** *hééjrus*, heirus, zode met heide begroeid, De Bont; **groes:** *groos*, groes, Hartman D. 113; **vlik:** de volgende opgaven zijn meervoud: *vlikkə*, L 264; *vlékkən*, L 416; **vlink:** de volgende opgave is meervoud: *vlinkə*, L 266; **schabbert:** de volgende opgave is meervoud: *sjabbərtə*, L 417; **lap:** de volgende opgave is meervoud: *lep*, P 57; **turf:** *törrəf*, zoden, Q 1; **heideschol:** *heideschol*, Stemfoort 136; **schol:** *scholle*, Wanink 175; **smeulen:** *smeulən*, een soort heideplag, Ebbinge W. 127; **tus:** *tossen*, (mv.) kleine vierkante graszoodjes, Halbertsma; **bonksel:** *bónksəl*, L 263b (N 69, 64); **vazze:** de volgende opgave is meervoud: *vòwsən*, zoden in moerassen, L 352 (N 27 bijvoeg.).

Etym.: **zode:** *zode* kan zowel teruggaan op germ. *supō als op *sauþō (De Vries 867). De Vries geeft echter geen afdoende verklaring. FWH (823) geeft die net zo min. De in het lemma gegeven dialectvormen gaan echter duidelijk op *supō terug. **Plag:** z. WNT XIII 2169 *plag* II2 “in ’t bijzonder. Als goedkope brandstof”. Het woord moet verwant zijn met *plak*, waarmee het in verschillende betekenissen afwisselt. De overeenstemming in betekenis met *vlag*, *vlagge*, in Brabant en Limburg, is opmerkelijk (WNT XIII 2168 *plag* II). De Vries (524 s.v. *plak*) wijst ook op de verwantschap van *plag* met *plak* en evenzo doet FWH (505 s.v. *plag*). **Vlag:** “in Brab. en Limb. dialect voor heideplag of graszode” (WNT XXI 1364 *vlag* II). Het is waarschijnlijk verwant met *vlak*, zoals *plag* met *plak* (z.

De Vries 788 s.v. *vlak*). FWH (746 s.v. *vlag*) laat Kemp. *vlag* en N.Brab. *vlag* “afgehakte zode, plag” waarschijnlijk aansluiten bij het mnd. *vlaggheren* met de oorspronkelijke betekenis van “slaan”. Rus: z. WNT (XIII 1858) *rusch* “zode a) graszode b) heizode, plag”. *Rus* is de naam van biezenfamilie (De Vries 597) en FWH (565) geeft de betekenis “bies”. FWH vindt het heel aannemelijk, dat *rusch* bij *ruischen* hoort etymologisch, maar veronderstelt ook dat *rusch* kan ablaten met mnd. *risch* “bies” dat verwant is met lat. *restis*. De Vries (598) geeft als eerste betekenis dus “naam van biezenfamilie” en als tweede betekenis (voor Zuid-Ned.) “graszode, plag, rietzode”. In deze laatste betekenis zoekt De Vries verband met de idg. wt. *reus, een afleiding van *reu (z. De Vries 596 s.v. *ru*) die “uittrekken, omwoelen” betekent (De Vries 590 s.v. *rooien*). Als dat zo zou zijn, dan zou men *risch*, *resch* als ontronde vormen van *rusch* kunnen beschouwen. Tegenover de visie van De Vries die hij zelf maar als een mogelijkheid formuleert, zou men die kunnen plaatsen, dat *rus* in de betekenis van “bies” zich via de overdrachtelijke weg van de pars pro toto ontwikkeld heeft tot “bieszode” en vervolgens tot “graszode”. Smeulen: Ebbinge W. (127) noemt het enkelvoud “heideplag” voor wat men kan aannemen als een meervoud *smeulën*. Men zou daar een enkelvoud *smeul* bij veronderstellen, dat mogelijk uit de samenstelling *smeulvuur* is afgeleid. Het WNT geeft geen aanwijzing. Wel moet er verband zijn met het werkwoord *smeulen*. Vazze: het WNT (XVIII 957 *vazze*) geeft de betekenissen 1) “klomp aarde die aan de wortels en vezels van een plant vastzit; geheel van wortels en aarde 2) graszode”: In deze betekenissen is *vazze* volgens het WNT alleen in Zeeuws-Vlaanderen en op de Zeeuwse eilanden te vinden. Merkwaardig is het dus om *vazze* tegen te komen in Hechtel (Belg. Limb.) in de betekenis van “zode”. Het WNT (XVIII 957) zegt bij *vazze* er wel bij “verg. misschien in het dial. van St. Truiden: *vas* “kop van de biet met het loof”. Het WNT (XVIII 631 *vas*) geeft van *vas* de volgende betekenissen 1) “pezen, pezig, kraakbeinig vleesch”: vandaar 2) “nek, hals”. De betekenis *vas* “kop van de biet met het loof” moet wel overdrachtelijk ontleend zijn aan *vas* “nek, hals”. Overigens geeft Schuermans (774) van *vasse* ongeveer dezelfde definitie als het WNT (XVIII 957 *vazze* 1) maar voegt er aan toe “het is dus hetzelfde als in Br.: *rusch* enz.”. Het feit dat er zowel in de betekenissen van *vazze* als in die van *vas* een grondbetekenis zit van “iets pezigs, iets vezeligs” maakt het vermoeden sterk, dat we voor *vas* en *vazze* etymologisch verband moeten zoeken met *vezel*. Zie voor de etym. van *vezel* De Vries 781 en FWH 740. Overigens is de vorm *vòwsən* klankwettig moeilijk te verklaren.

HOEVEELHEID HEIDE

[De hoeveelheid heide die met twee zeisen c.q. door twee mannen kan gemaaid worden.]
twee zeisen: *twe seysens*, L 264 a° 1450-1500, Varia P. SKB 3.

HEISTROOISEL

(I, 26a)

[Strooisel van hei en smelen, vooral voor de stallen gebruikt.]

heistrouwsel: *hééjstrousəl*, L 210, 263a, 265, 0265, 266, 288a; *hééjstrawsəl*, L 244; *hajstrousəl*, L 265a; *hijstrawsəl*, L 264; **strouwsel:** *strousəl*, L 184, 265; *strawsəl*, L 263, 263b; **strooisel:** *streusəl*, G 81a; *strooisel*, wat onder het vee gestrooid wordt, plaggen, stro enz., Goossenaerts 739.

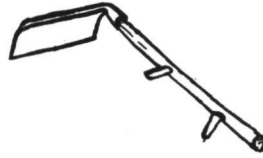
AFBONKEN VAN DE HEI

(I, 28)

[Het verwijderen van de hei of de bovengrond in het veen in plaggen afsteken.]

Etym.: **mennen**: z. De Vries (437) *mennen* “mennen, vervoeren, rijden”; zie ook FWH (424) *mennen*.

Tek. 19. Heizicht

HEIZICHT

(In dit lemma zijn verwerkt de gegevens van mijn enquêtevraag naar de *zeis om hei te maaien* (I, 26b) en de vraag naar de *zeis speciaal voor hei te maaien en russen te steken* in N 18, vraag 77. Van Vessem (99) wijst ook al op het probleem, dat veel informanten de *zicht-* en *zeis-*benamingen door elkaar heen gebruiken, omdat de overeenkomst tussen beide werktuigen erg groot is. Ook in mijn materiaal komen de *zicht-* en *zeis-*benamingen door elkaar heen voor. Men mag er niet van uit gaan, dat de verschillende typen steeds hetzelfde gereedschap aanduiden. Gemeenschappelijk is wel de gebruiksmogelijkheid van dit gereedschap nl. om er hei mee te maaien. Daarom heb ik mijn materiaal ook tot deze twee vragen beperkt.)

[Gereedschap om hei te maaien.]

heizicht: het type *heizicht* in: L 180b, 184, 187a, 214, 268, 270, 271, 288a, 289, 289b, 292a, 295, 318b, 320a, 321, 322, 322a, 324, 326, 329, 332, 369, 386; *hèjzeecht*, L 247, 263b, 288a, 291; *hèjzèch*, K 278; *heejzicht*, L 263; *hij-zicht*, L 331, 331b; *hèjzich*, L 270, 299, 331, 372, 383; *hèjzich*, L 422; *hèjzeecht*, L 290; *hèjzeecht*, L 183; *hèjzeech*, L 268; **heidezicht**: *hèjtseecht*, L 244c; *hetzich*, L 211; *hètzicht*, L 245; *hètzeecht*, L 266; *hèjtzeecht*, L 244c, 263, 263b; *hèjtzeecht*, L 265, 0265; *hèjtzicht*, L 208, 210, 242; *hajtzeecht*, L 264; *hetjzeecht*, L 265; *hetzeech*, L 266; *hètjzeecht*, L 265; **heizeis**: *hèjzèjs*, L 244; *hèjzèjs*, L 266; *hajzèjs*, L 265a; *heizeis*, Weyns 83; *heizeis*, *zeis om hei te maaien*, Goossenaerts 290; **heizeisen**: *hèjzèjsə*, L 265, 0265; *ééjzèjsə*, L 422; *hèzèssə*, Q 3a; **heizeisie**: *hòjzèssě*, K 237; *hèjzèjsě*, L 282, 360, 416; *hèjzèjsě*, L 286; *hèjzèjsě*, K 278; *hòjzèjsě*, K 241; *heezeesě*, L 355; *hèjzèjsě*, L 368b; *hèjzèjsě*, L 317; *hèjzèjsě*, L 368; **heizeisje**: *hèjzèjsəkə*, L 184, 244; **vlagzeis**: het type *vlagzeis* in: L 263a; *vlachsəas*, P 41; *vlògzòjs*, K 237; *vlòchsəjs*, K 210, 235; *flachsəjs*, K 358, 361; *vlagzeis*, Goossenaerts 828; *vlagzeis*, Weyns 83; **vlagzeisie**: *vlachsəjsě*, K 241; *vlagzaasě*, K 204; *flòchsèéssě*, K 357, 358; *flachsəjsě*, K 361a; *vlachsèssě*, *vlagzeisie*, *vlagzeis*, werktuig om plaggen uit de grond te kappen, oorspronkelijk met dezelfde beweging als die van een maaier met een zeis, De Bont 711; **vlagzeisen**: *vlòchsèéjsə*, P 51; *vlòchsèéssəm*, P 48; *vlachsèéə*, P 44; *vlagseissen*, een soort van een seissen waarmee dit vlaggen geschiedt, Heeroma 1968, 28; **vlaggezeis**: *vlaggezeis*, *lapzeis* om er heidezoden mee te kappen, Pipers 760; **zeis**: het type *zeis* in: G 81a; **zeisen**: *zaajzə*, G 81a; *seijzen*, L 264 a° 1450-1500, Varia P. SKB 3; *saysse*, K 169 1315, Enklaar 102; **zende**: *sendə*, G 81a; *sennə*, G 81a; **peelzeis**: *pilzèjs*, L 263a, 264; **peelzeisen**: *pèlzèjsə*, L 263b (N 69, 1c); *pilzèjsə*, L 263; **peelzeisie**: *pilzəjsie*, L 208, 244; **peelzeisje**: *pèlzèjsəkə*, L 242; **krabzeis**: *krapsəjs*, L 184; *krapsəjs*, L 153; **krabzeisie**: *krabzèjsie*, L 181; *krapsəjsie*, L 200a; *krapsəjsě*, L 241; **lapzeis**: het type *lapzeis* in: L 288a; *lépsəjs*, Q 96c; *lwopzèéjs*, Q 2b; **lapzeisen**: *lòpsèssəm*, Q 2; *lépzèéssəm*, P 51; *lòpzèéəsn*, Q 71; *lòpsəjsəm*, Q 78; **heikoens**: het type *heikoens* in: L 159a, 163, 163a, 164, 165, 268; **heikapper**: *haajkòppər*, K 212; *hòjkkòppər*, K 237; *haajkappər*, K 208; **heihouwer**: het type *heihouwer* in: L 184; **houwer**: het type *houwer* in: L 288a; **doorhouwer**: *dèurhouwər*, L 184; **gagelhouwer**: het type *gagelhouwer* in: L 160; **heikrabber**: *nejkrebber*, L 184; **hak**: het type *hak* in: L 184; *hakke*, *houweel*, meestal een brede platte zicht aan een gebogen houten handvat om plaggen te

maaien, Gallée 57; **laphak**: *lòpòk* L 371; **hakzeis**: *hakzeis*, Goossenaerts 268; **hakzeisen**: *hòkzêesəm*, P 55; **lappenkloeter**: *lòppəklǝttər*, L 372; **strooiselhak**: *strussəlhòk*, K 237; *strooiselhak*, K 339, Weyns 83; **zweeloor**: *zweelôôr*, L 294; *zweeloer*, L 271; **zweetoor**: *zjweetôêr*, L 291; **zodenmes**: *zodenmes*, mes om zoden af te steken, Pipers 822; **plakzicht**: *plakzichte*, zeis om heidezoden te maaien, Gallée 54.

Etym.: **heizeisen**: woorden die op *-en(e)* uitgingen werden soms als pluralia gevoeld, en zo kon dan een nieuwe kortere singularis ontstaan, bijv. *zeis*, terwijl in het mnl. en in het dialect nog in het enkelvoud *seisen(e)* bestaat (Schönfeld 119). **Heizeisie**: zie voor de vormen op *-ie* Weijnen 1980 (13). Weijnen verklaart de *-ie* uit een waarschijnlijke ontwikkeling *-ən > ə > i*. **Zende**: zie Mnl. Wdb. (VII 967) *sende* “zeis”; zie Van Dale 2432 *zende*. *Zende* is met name Drents, Noorderrijssels en Zuidoostfries (z. Van Vessem 98 de kaart ZEIS). **Heikoens**: het lexem *koens* komt in mijn materiaal alleen in Noord-Limburg voor. Verband met het Duitse *Kunsche* lijkt voor de hand liggend. Het Rhein. Wörterb. (IV 1734) geeft voor *Kunsche* de betekenis “sichelartige, schwere Hacke mit seitlich stehendem scharfen Eisen u. einem kurzen Stiel, woran “en Fatt”. Zie ook Van de Voort (168) *koens* “soort hak aan een lange stok”. **Lappenkloeter**: dit woord is een samenstelling van *lappen* en *kloeter*. Met *lappen* zijn “stukken hei” bedoeld. *Kloeter* moet afgeleid zijn van *kloeten* “steken” (z. WNT VII 4200 s.v. *kloet* IIAfl.). Verg. ook Schuermans (254) s.v. *kloet* het woord *kloeter* “een die kloeten steekt of verwerkt”. **Zweeloor** en **zweetoor** zijn spottende benamingen; *oor* heeft in samenstellingen vaak een pejoratieve bijv. in *druiloor*, *hangoor*. *Zweel* = “eelt” (z. Van de Voort 340). Het werken met de heizicht was zeer inspannend waarbij het *zweel* op de handen kwam en het *zweet* uitbrak. Vandaar deze benamingen voor het gereedschap.

HANDVAT VAN DE HEIZEIS

(I, 26c; N 69, 1c. Mijn enquêtevraag vroeg naar het *handvat van de heizeis*. Bij de beantwoording door de informanten is soms ook bedoeld het handvat van de heizicht in het algemeen.)

knab: *knab*, L 263a, 265, 0265, 265a; de volgende opgaven zijn meervoud: *knabbə*, L 208, 210, 245, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266; *knab*, elk van de handvatten aan de steel van een zeis, De Bont 310; **knaab**: *knaap*, L 244, 263, 263a; **knavel**: *knavel*, handvat van de zicht, Van Vessem 77; *knavel*, handvat aan een zeis of vlagzeis, aan een vlagzeis slechts één, Goossenaerts 388; **kruk**: het type *kruk* in: L 244, 263; de volgende opgaven zijn meervoud: *krukkə*, L 263, 288a; *kruk*, handvat, Van Vessem 74; *kruk*, Van Dale 1053; **handvat**: de volgende opgave is meervoud: *handvotn*, C 192; **dol**: *dul*, handvat van een zeis, Wanink 91; **snade**: *snó*, L 263b (N 69, 1c).

Etym.: **knab**: er is identiciteit met *knab* “stronk of brok hout” (z. WNT VII 4474 *knab* 2). FWH (324) noemt als verwanten voor *knevel* “kort, dik dwarshout” de vormen *knab* en *knaap*. **Knaab** is een klankwettige variant van *knab*. **Knavel**: Goossenaerts (388) is resoluut in zijn mening dat *knavel* één is met *cnovel* (z. Mnl. Wdb. III 1648) “gewricht, enkel”. Zowel FWH (324) als De Vries (336) geven s.v. *knevel* niet een vorm met de vocaal *aa*. **Dol**: z. FWH (122) *dol* “roeipen” en “in sommige dialecten” (o.a. Zaansch) ook voor andere pinnen gebruikt. **Snade**: z. WNT (XIV 2242) *snade*; verg. *snó* “zeisensteel” (De Bont 568). Z. Rhein. Wörterb. (VII 1535) *Schnade* “Sensenbaum”.

BOVENSTE HANDVAT VAN DE HEIZICHT

(N 18, 77c; N 69, 1b; I, 26d. In N 18, 77c is gevraagd naar het *bovenste handvat van de heizicht*.)

knab: *knap*, L 211, 241, 244c, 265, 268, 270, 290, 322, 322a, 331, 332; *knàp*, L 263b; **knaab:** *knaap*, L 263, 242; **grote knab:** *grootə knap*, L 187a; **knavel:** *knònvəl*, K 210, 235; *knòðvəl*, K 204; *knaavəl*, L 180b; *knavel*, handvatsel aan de snaar of den steel eener zeisen, Corn. Vervl. 675; **knak:** de volgende opgaven zijn meervoud: *knakkə*, L 164, 165; **bovenste knak:** *bövvənstə knak*, L 163, 163a; **bovenste knab:** *boovənstə knap*, L 282; *beuvənstə knap*, L 295; *baovəstə knap*, L 383; **handvat:** het type *handvat* in: L 369; *haantfat*, K 208; *hòntfət*, L 372; *hantjvat*, L 318b; **handhaaf:** *hòntəf*, L 368b, 416; *hàntəf*, L 360; **bovenste handhaaf:** *buuvəstə hòntəf*, L 416; **bovenste handvat:** *boovəstə hòntvòt*, L 422; *buvvəstə hòntfòt*, L 360; *baovəstə hantjvat*, L 324; *buvvəstə hòntfówət*, P 55; *bóvvəstə hòntfòt*, K 357; **kruk:** het type *kruk* in: K 361, L 318b, P 44; *krök*, L 289b; *krek*, Q 3a; de volgende opgaven zijn meervoud: *krukkə*, L 386; *krökkə*, L 291; **bovenkruk:** *baovə-krök*, L 270; **bovenste kruk:** *boovəstə kruk*, L 268; **rechter greep:** *rechtər greep*, L 326; **sluif:** *slöf*, Q 78; *sluwf*, P 51; **kleine sleeuw:** *kléjnə slúúw*, K 241; **[slòðgərs]:** *slòðgərs*, L 317; **snade:** *snó*, L 263b.

Etym.: **knak:** dit *knak* moet wel een volksetymologische vervorming zijn van *knab*. **Handhaaf:** z. WNT V 1963 *handhave*; z. *handhabe*. (mnl. hanthāve) “handvat” FWH 229 s.v. *handhaven*. **Sluif:** waarschijnlijk identiek met *sluif* “overgeschoven bedekking, dop” (z. WNT XIV 1930 *sluif* I3). **Kleine sleeuw:** zie voor *sleeuw* Corn. Vervl. (1117) *sleeuw* “handvatsel aan den steel eener zeisen”. Het WNT (XIV 1666) geeft ook *sleeuw* met als varianten *slee*, *sleef* in de betekenis “stomp, bot, van snijwerktuigen”. Semantisch is *sleeuw* “handvat” moeilijk te verbinden met “stomp, bot enz.”. Waarschijnlijk moeten we bij *slúúw* denken aan een volksetymologische verbastering van *sluif*. **[slòðgərs]:** formeel gezien kan deze variant niets anders zijn als *slagers* maar de woordenboeken bieden onder “slager” weinig semantische aanknopingspunten. Met de heizicht werd de hei er als het ware afgeslagen. Men zou dus kunnen denken aan *slager* voor heizicht. De benaming *slager* voor het handvat zou dan metonymisch ontstaan zijn.

ONDERSTE HANDVAT VAN DE HEIZICHT

(De vraag naar het onderste handvat van de heizicht is gesteld in N 18, 77d)

knab: *knap*, L 211, 241, 244c, 265, 266, 268, 270, 290, 322, 322a, 331, 332; *knàp*, L 263b; **onderste knab:** *ondərstə knap*, L 382; *eugərstə knap*, L 295; *oðngərstə knap*, L 383; **kleine knab:** *kléén knap*, L 187a; **knaab:** *knaap*, L 242, 263; **knavel:** *knòðvəl*, K 204; *knònvəl*, K 210, 235; *knaavəl*, L 180b, 200a; **knak:** het type *knak* in: L 163, 164, 165; **onderste knak:** *undərstə knak*, L 163, 163a; **kruk:** het type *kruk* in: K 361, L 318b, P 51; *krök*, L 289b, 291; **middenkruk:** *middə-krök*, L 270; **onderste kruk:** *oondərstə kruk*, L 268; **korte kruk:** *kórtə kruk*, K 358; **handvat:** *haantfat*, K 208; *hòntvòt*, P 44; *hantjvat*, L 318b; **onderste handvat:** *öənnərstə hòntfòt*, K 357; *ónnərstə hòntfówət*, P 55; *undərstə hòntfòt*, L 422; *oondərstə hòntfòt*, L 360; *ungəlstə hantjvat*, L 324; **handhaaf:** *hontəf*, L 368b; *hàntəf*, L 360; *hòntəf*, Q 3a; **onderste handhaaf:** *öēnərstə hòntəf*, L 416; **grote sleeuw:** *[grote] slúúw*, K 241; **sluif:** *slöf*, Q 78; **[slòðgərs]:** *slòðgərs*, L 317; **linker greep:** *linkər greep*, L 326.

BLAD VAN DE HEIZEIS EN HEIZICHT

(De opgaven in dit lemma berusten op mijn enquêtevraag naar het *blad van de heizeis* (I, 26e) en op N 18, 77a, die ook vroeg naar het *blad van de heizicht*.)

zicht: het type *zicht* in: L 245, 263, 268, 289b, 318b, 322, 322a, 324, 332, 386; *zeecht*, L 264, 265, 266, 291; *zich*, L 331; **heizicht:** het type *heizicht* in: L 288a, 369; *héjzich*, L 383; *hééjzeecht*, L 244; **heidezicht:** *héjtzeecht*, L 263; *héjtseech*, L 244c; *héjtzicht*, L 208, 263a; *héjtzeecht*, L 0265; **blad:** het type *blad* in: K 208, L 163, 163a, 164, 165, 187a, 200a, 242, 263, 282; *blaaf*, L 270, 317, 318b, 326, 329, 360; *blòòt*, K 361a; *blad*, het mes van de zeis, vlagzeis, Goossenaerts 100; **metalen blad:** *mətaalə blaaf*, L 422; **zeis:** het type *zeis* in: K

361, L 245, 263a, 265, 0265, 265a, 372; *zéjs*, L 416; *zéés*, K 358; *zajs*, K 210, 235; **zeisie**: *zeesiē*, L 355; *zejsiē*, L 360; *zéjsiē*, L 368b, 416; **zeisen**: *zéssə*, P 44, Q 3a; **heizeisie**: *hòəjzəsiē*, K 241; **heizeisen**: *hézésə*, Q 4; **mes**: het type *mes* in: L 180b; *més*, K 357; *mēəs*, P 55; **krabber**: *krebbər*, L 244; **waat**: *waat*, het scherp van de zeis, Goossenaerts 853; **houwer**: het type *houwer* in: L 264; **heikoens**: het type *heikoens* in: L 159a; **hak**: *hòk*, Q 96c; **heizichtesnade**: *héjzichətəsjnaot*, L 383; **schotel**: *sjottəl*, L 295.

Etym.: **waat**: z. Mnl. Wdb. (IX 1803) *wate* “het scherp of de snede van een wapen of snijwerktuig”. Het is afgeleid van het germ. **chwata-* “scherp” (FWH 790 s.v. *wetten*). **Schotel**: metaforisch gebruik van *schotel* voor “blad”.

STEEL VAN DE HEIZICHT

(N 18, 77b; I, 26g)

steel: het type *steel* in: K 204, 208, 210, 235, 357, 358, 361, 361a, L 180b, 200a, 210, 211, 282, 289b, 295, 318b, 369, 422, P 44, Q 96c; *steel*, L 360; *stael*, L 266; *sjteel*, L 270, 324, 329; *stil*, L 241, L 372; *stêel*, P 51; *stêël*, P 55; *stiel*, L 360; *stîel*, L 317; **zeisensteel**: *zéjsəsteel*, L 264; **snade**: *snaat*, L 416; *sjnaot*, L 291, 386; *snòət*, L 318b, 368b; *snóót*, L 416; *snòot*, Q 78; *snót*, Q 3a; *snòt*, Q 4; *sno*, L 263, 265; *snó*, L 244, 265, 0265; *snoo*, L 242, 263; *snaoj*, L 268; *snaj*, L 245; *snaťj* L 244c; *sno*.t, zeisensteel, De Bont 568; **heidezichtesnade**: *hétzeechtəsno*, L 266; **zeisiesnade**: *zéjsiesnó*, L 264; **zeisensnade**: *zéjsəsnoot*, L 288a; **zeissnade**: *zéjssnaot*, L 184; **peelzeisiesnade**: *pilzéjsiesnoot*, L 208; **snaar**: *snaor*, L 326; *snor*, L 263a; *sjnaor*, L 270; *snaar*, steel van een zeis, Goossenaerts 694; **heizichtesnaar**: *héjzichətəsnòər*, L 322, 322a; **boom**: het type *boom* in: L 265a; *bom*, L 163, 163a, 164, 165, 187a; *bóm*, L 244; *bawm*, L 331; *boom*, stok van een zeis, Boekenoogen 96; *boom*, steel van de zeis, Van Vessem 157; **zeisboom**: het type *zeisboom* in: G 81a.

Etym.: **snaar**: Goossenaerts (694) veronderstelt dat *snaar* een verkorting is van *snaarstok*. Deze veronderstelling wordt door Berns (107) tot zekerheid gemaakt. Hij onderscheidt *snaar* en *snaarstok* van *snaad* en *sniestok*. Aan een mogelijke *r*-substitutie voor de *d* in *snaad* valt minder te denken.

LIJNIJZER

(I, 34)

lijnijzer: *lienijzər*, L 265a; *lienēzər*, L 288a; **linieijzer**: het type *linieijzer* in: L 244, 263, 263a, 264; *linieijzer*, lijnijzer om af te bonken, Weijnen 1938, 333; **bonkijzer**: *bonkiesder*, werktuig om het bovenste veen los te steken, Ter Laan 114; *bonkijzer*, Stemfoort 28; **greef**: *greef*, K 201, Vorrsselmans 12; *greef*, Goossenaerts 252; **moergreef**: *moergreef*, greef om moerturf, slag turf te graven, Goossenaerts 510.

Etym.: **lijnijzer**: het lexem *lijn* gaat terug op een rom. vorm van lat. *linea* “streep, regel” (FWH 389 *lijn* II). z. WNT (VIII 2356) *lijnijzer* “ook bonkijzer, schop met groot blad en korten steel, bij het afsteken van greppels en raaien, bij het afbonken enz. gebruikt”. **Linieijzer**: *linie* gaat terug op de lat. vorm *linea* of op fr. *ligne* en mnl. *linie* “streep, regel” (FWH 389 *lijn* II). **Greef**: z. Mnl. Wdb. (II 2115) *grave* “benaming van een werktuig om te graven”.

BLAD VAN HET LIJNIJZER

(I, 54b)

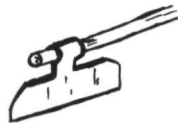
mes: *més*, L 265.

(I, 23; N 18, 45; N 69, 9. Van de opgaven van N 18, 45 heb ik alleen die opgaven verwerkt, die op het los hakken van turf of zoden sloegen of op turf betrekking hadden.)

[Bijl waarmee men veenpuisten doorhakt. Ze wordt ook wel eens gebruikt om turven uit de turfgrond te slaan.]

turfbiel: het type *turfbiel* in: L 360, 372; *turfbòel*, K 241; *turvbaajl*, K 238; *tòrræfbaajl*, K 237; *tarræfbéél*, K 208; *tuurvbòæl*, P 1; *tòrræfbiël*, L 289; *turfbéél*, L 422; *turvbéél*, Q 179; *turræfbīēl*, L 416; *teurfbiēl*, Q 9; *turfbiel*, L 384; *turfbiēl*, L 286; *tòrfbiel*, L 163, 163a; *tèùrvbèl*, K 191; *tuurævbááæl*, K 235; *turfbéjl*, K 212; *térræfbòæl*, P 88; *turfbòæl*, I 275, P 60; *turræfbòæl*, K 241; *turfbiel*, dunne, schuine bijl om nog vastzittende turfgrond tot afzonderlijke turven vaneen te werken, Goossenaerts 770; *turfbiel*, hier hakte men de wortels van heide en kruiden door, Weyns 84; *turfbiel*, bijl waarmee men de heide hakte en de peelpuisten, K 174, Albertinus 67; **turfbieltje**: *turfbielkə*, L 263; **bijl**: het type *bijl* in: L 263a; *bajl*, O 165; *bielə*, G 81a; **bijltje**: *bijlkə*, L 263; *bèltjə*, P 22; **klotbijl**: het type *klotbijl* in: L 282; **turfhak**: *tòrfhak*, L 268; *tòrfhòk*, K 278; *téérfhòk*, Q 4; *tééræfòk*, Q 2; *tèùrfhòk*, K 278; **aks**: het type *aks* in: L 208, 244, 263, 263a, 263b, 264, 265, 0265, 265a, 266; *aaks*, L 288a; **peelaks**: het type *peelaks* in: L 244b; **rusbijl**: *ruzbéél*, K 314; *ròsbiel*, K 357; *rusbawəl*, K 241; *rusbòæl*, K 241; *rusbòl*, K 241; *rusbijl*, Weyns 84; **risbijl**: *risbéél*, K 358; *risbéjəl*, K 358; **turfmes**: *turræfmés*, P 44; **slechtmes**: *slechtmes*, L 263; **kapmes**: het type *kapmes* in: L 263; **moerslager**: *mòerslòðgər*, K 210, 235; **[mòerslòðpər]**: *mòerslòðpər*, K 237; **moerhak**: het type *moerhak* in: L 200; **turfstikker**: *tùrrævstékkər*, K 206; *tùrræfstékkər*, P 25.

Etym.: **[mòerslòðpər]**: mogelijk volksetymologische vervorming van *moerslòðgər* “moerslager”.

Tek. 20. Een turfbiel

MODDERSCHOP

(I, 27b; N 69, 7b. De gegevens van N 18, 3 en 20 zijn niet in dit lemma verwerkt, ofschoon de afgebeelde schop veelal gebruikt wordt voor het verwijderen van modder e.d. Ik heb mij echter beperkt tot mijn eigen gegevens die betrekking hebben op het verwijderen van modder in veengebied. Omdat bij de beantwoording van de vraag naar de *modderschop* de gebruiksmogelijkheid domineert, moet men erop verdacht zijn, dat de verschillende woordtypen niet dezelfde zaak hoeven te dekken.)

[Schop om de modder te verwijderen.]

bats: het type *bats* in: L 244, 265a; **batsje**: *batskə*, L 263, *bètskə*, L 263b; **bot**: *bot*, Goossenaerts 129; **spade**: *spaaj*, L 288a; **modderschup**: *móddərsjup*, L 265; *móddərschup*, L 0265; **schoep**: *schōēp*, L 263a, 266; **schupje**: *schuupkə*, L 0265; **korenschoep**: *kórræskōēp*, L 208; **asschup**: *aschschup*, Stemfoort 28; z. WNT II 723 *aschschoepe* 2; **schuit**: *sjōēt*, L 265; **aardschuppe**: *aerdschuppen*, spade, schop, L 208 Varia P. BKB 10; **truffelschup**: *truffel- of troeffelschup*, Stemfoort 28; **riek**: *reek*, L 245.

Etym.: **bot**: z. WNT (III1 *bot* VI) *bot* “zekere soort van schop of spade enz.”. **Schoep**: *schoep* moet etymologisch hetzelfde zijn als *schop*. Z. WNT (XIV 759) *schoep* 2. **Schuit**: FWH (604) wil wel voorzichtig *schuit* en mnd. *schûte* “spa, schop” van een basis *squd-* of *sk'ud-* “hakken, houwen of “schaven, uithollen” afleiden. De Vries (635) voelt niet veel voor deze combinatie. Toch moeten we de mogelijkheid van metaforisch gebruik van *schuit* voor “spa, schop” niet uitsluiten. Schuermans (592) noemt *schoet* Limburgs voor “soort van brede schop”; zie ook Rhein. Wörterb. (1952) *Schute*. **Truffelschup**: *truffel* is een variant van *troffel* (FWH 710 *troffel*). Z. WNT (XVII 3060) *troffel* “schop- of schepvormig gereedschap enz.”.

BONKSCHOP

(I, 29c; I, 34; I, 35; N 69, 2b. Niet verwerkt heb ik N 18,1, omdat een boel opgaven geen betrekking hebben op gebruik van deze schop in hei- of veengebied. Omdat bij de beantwoording van de vraag naar de *bonkschop* de gebruiksmogelijkheid domineert, hoeven de verschillende woordtypen niet dezelfde zaak aan te duiden.)

[Schop om plaggen af te steken of om de bovenlaag van het veen te steken.]

bonkschop: *bónkschop*, L 265a; **bonkschup:** *bonkschup*, L 210, 244, 245, 263; *bónkschup*, L 263a, 263b, 0265; *bónksjup*, L 265; **afbonkschup:** *aafbonkschup*, L 266; **spade:** *spaaaj*, L 208; **turfschop:** *turfschop*, K 174, Albertinus 67; **turfschup:** *torfschup*, schup om turven of heischadden te steken, Corn. Vervl.; **bats:** het type *bats* in: L 263; *bats*, een ronde, geheel platte schop, die schuin aan de steel bevestigd is, waarmee de arbeider de eerste laag afbonkt, L 263, Weijnen 1938, 332; **bolle spa:** *boolaspaaj*, L 288a; **greep:** *greep*, dient bij het zwaar afbonken, Stemfoort 27; z. FWH 213 *greep*; **vleugelschup:** *vloggælschup*, L 264; **vlinkenspade:** *vlinkaspaaj*, L 266; **turfbot:** *turfbot*, K 174, Albertinus 67; **vlagschup:** *vlachschöp*, schop, waarmee plaggen gestoken worden, De Bont 712; **schoffel:** het type *schoffel* in: G 81a; **bonkschoffel:** het type *bonkschoffel* in: G 81a; *bonkschovvel*, Ter Laan 114; **[schoube]:** *schouben*, (mv.) L 208 a° 1646, Varia P. BKB 5; **kantschup:** *kantschup*, Stemfoort 27; **schaddenspaan:** *schaddenspoan*, klein schopje om schadden te steken, Wanink 172; **lijnijzer:** *lijnijzer*, = bonkijzer, Stemfoort 27.

Etym.: **bolle spa:** *bolle* moeten we niet opvatten als een bijvoeglijk naamwoord bij *spa*, maar **bolle spa** moeten we verklaren als “spa om de *boolantörraf*” te steken. **Greep:** voor het verband met “grijpen” zie FWH (213) *greep*, Verg. ook Roukens (145) “*greep, reek, riek*” “drei- oder mehrzinkige Gabel” sind germ. Benennungen, die den Zweck der jeweiligen Geräte bezeichnen”.

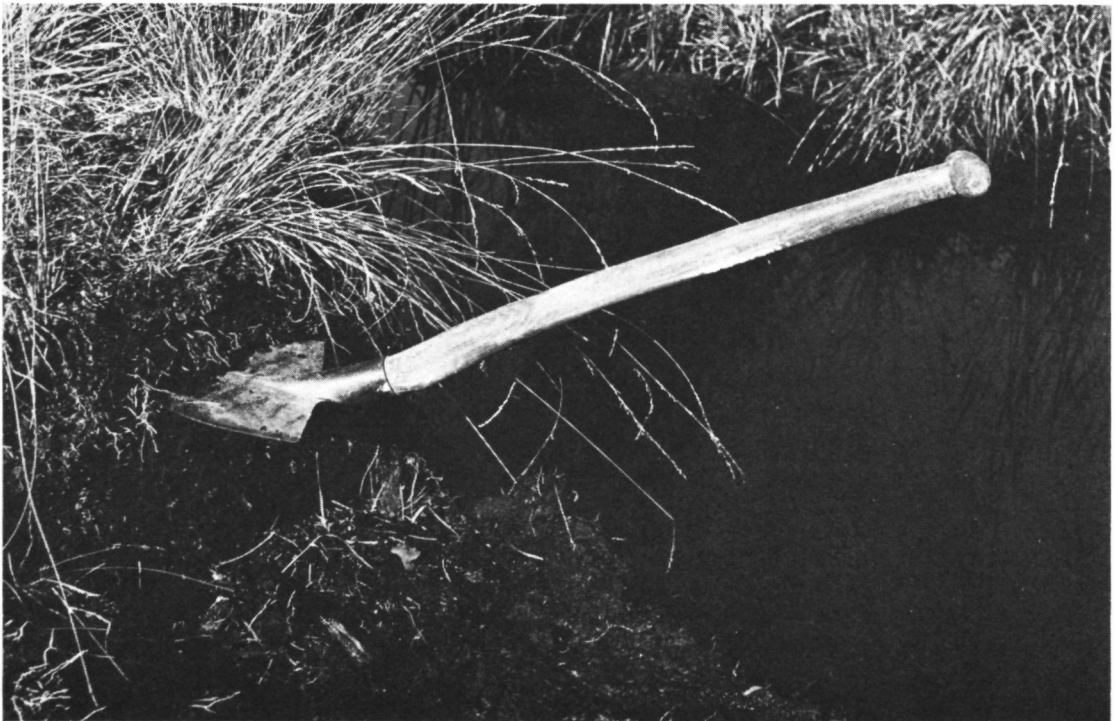

Foto 14. Een bonkschop.

HUIS VAN DE SCHOP

(I, 29d)

[IJzeren koker of ring waarin de steel van de schop sluit.]

huis: het type *huis* in: L 208, 244, 263, 263a, 264, 265a; *huus*, G 81a, L 184, 210; *hòês*, L 266, 288a; *husj*, L 0265; *haws*, L 181; *huis*, Weyns 85; *huis*, soort van spitstoelopende koker aan schop, greef, hak, waar de steel bevestigd wordt, Goossenaerts 323; **huist:** *hoest*, L 245, 265; **dille:** *dille*, Naarding 41; *dille*, Staphorst, Ebbinghe W. 116; **dilletje:** *diləchien*, Sassen 40; **dul:** *dul*, de ronde holte aan een spade of hark, waar de steel in steekt, Halbertsma; *dul*, Wanink 91.

Etym.: **huis:** z. WNT (VI 1243 *huis* 12) *huis* “het steekgat (oog) bij hamers en mokers”. **Huist:** in Meijel (L 265) zegt men tegen een huis *husj* en niet *hoest*. Men moet wel aan een andere etymologie denken dan bij *huis*. Door metathesis van *ts* tot *st* kan *hoest* ontstaan zijn uit mnl. *hoetse* “foedraal” (Friesland III 487). Verg. ook *Hausten* (Rhein. Wörterb. III 370) met als varianten *huš* en *Hust* “Dülle an Geräten an welcher ein Stiel befestigt wird”. Een tweede mogelijkheid is, dat *hoest* van *hoes* afkomt, maar volgens FWH (255 *hoes*) is *hoes* af te leiden van mnl. *hoetse*. **Dille:** zie voor de etymologie FWH (117 *dille*) en De Vries (117 *dille* 1). Beiden noemen het mnd. *dulle* een ablaatsvorm van *dille*.

HANDVAT VAN DE SCHOP

(I, 29e)

[Met *schop* wordt hier vooral de “bonkschop” bedoeld.]

kruk: het type *kruk* in: L 184, 208, 210, 244, 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a; de volgende opgave is meervoud: *krukkə*, G 81a; *kruk*, houten dwarsstuk aan het boveinde van schop enz., Goossenaerts 429; **hilt:** *hildə*, G 81a; *hilt*, handvat van de (boezem)schop, Stapelkamp 1953, 130.

Etym.: **hilt** z. WNT (VI 751) *hilt*. De Vries (250 *helt*) beschouwt *helt* of *hilt* “greep, gevest als een afleiding van de idg. wortel” *kel “slaan, splijten”.

STEEL VAN DE SCHOP

(I, 29f)

steel: het type *steel* in: L 184, 208, 210, 244, 245, 263, 263a, 264, 0265, 265, 266; *steel*, steel van schop, Goossenaerts 725; **schuppesteel:** *schuppəsteel*, L 265a, 288a; **schoppestaal:** *schobbəstaolə*, G 81a; **schoppestok:** het type *schoppestok* in: G 81a.

Tek. 21. Plaggenhakken.

PLAGGENHAK

(I, 30; N 18, 38)

[Hak, vooral gebruikt om er plaggen mee te hakken.]

vlaghak: het type *vlaghak* in: K 145a, 208, L 144, 180b, 181; *vlagak*, K 225; *vlòchòk*, K 212;

vlachhak, P 44; *vlaghaak*: *vlachhòòk*, vlaghaak, De Bont 711; **vlaggenhak**: *vlaggəhak*, L 163, 163a; **vlikkenhak**: *vlikkəhak*, L 360; *vlikkəhòk*, L 317; *flikkəhak*, L 322; **vlinkenhak**: *vlinkəhak*, L 331, 331b, 332, 384; **vlinkenschop**: *flikkəsjöp*, L 321; **zodenhak**: *zoojənhòòk*, L 269; **hak**: het type *hak* in: L 265; *hòk*, K 278; **russenhak**: *rösjəhak*, L 329; **rushak**: *rusjhak*, L 386; **heihak**: het type *heihak* in: L 432; **baggerhak**: het type *baggerhak* in: L 265; **slijkhak**: *sjlītkhak*, L 291; **hakselhaak**: *hakselhaak*, K 174, Albertinus 67; **trekhaak**: *trékhaok*, L 263; **laphak**: het type *laphak* in: L 324; **lappenhak**: *lappənhak*, L 369; **veldhak**: het type *veldhak* in: L 184; **bunthakker**: *bunthakkər*, K 163; **heikapper**: *aəkòppər*, I 275; **plaggenhak**: *plaggəhak*, K 127, L 185, 263, 289; *plòggəhòk*, L 372; **vlagzeisie**: *vlachzaasjē*, K 193a; *vlòchzasjē*, K 204; **vlagzeis**: *vlòchsajs*, K 210; **heizeisie**: *héjzézjstē*, L 317; **krabber**: *krebbər*, L 264; *krébbər*, P 152, 171; **vlag**: het type *vlag* in: K 151; **lappenhouwer**: *lappəhouwər*, L 294; **drietop**: *dréetup*, K 358; **risschop**: *rissjöp*, L 321; **pik**: het type *pik* in: P 4; **afschoeper**: *afschōēpər*, L 241; **smak**: *smakke*, plaggenhak, Wanink 182; **strooiselhak**: *strujsəlhak*, L 322a; *strussəlhak*, K 266, 270 (N 27, bijvoeg.); **riek**: het type *riek* in: L 263.

Etym.: **vlaghak**: z. WNT (XXI 1365) *vlaghak*. *Vlag* is afgeleid van het werkwoord *vlaggen*. **Afschoeper**: *afschoeper* is afgeleid van *afschoepen; *schoepen* staat in verband met *schoep*, een ablautsvorm van *schop* (z. De Vries 625 *schop* 2). **Smak**: z. WNT (XIV 2026 *smak* 10) *smak* “ijzeren schop met enigszins omgebogen blad; eig. schop om mede te werken”.

HAARGETUIG

[Gerei om te slijpen.]

haargetuig: *haargətuuch*, L 244; **haargetouw**: *haargetouw*, gerei om te slijpen, Goossenaerts 266.

HAARHAMER

[Hamer om te slijpen.]

haarhamer: *haarhammər*, L 244.

WETSTEEN

wetsteen: het type *wetsteen* in: L 244; z. Van Dale 2377 *wetsteen* = slijpsteen.

WETSTREKEL

[Soort slijpsteen van hout.]

wetstrekel: *wetstrikkəl*, L 244.

Etym.: **wetstrekel**: samenstelling van *wet* en *strekel*. Zie voor *strekel* het WNT (XV 2166) *strekel* 2 “gereedschap (stuk hard hout, ijzer, staal of steen) dat maaiers gebruiken om een zeis of zicht aan te zetten”.

HEIGAFFEL

[Soort riek om de plaggen op de kar bijv. te laden.]

heigaffel: *héjgaffəl*, L 288a.

HOOP PLAGGEN

[Stapel plaggen bij het huis.]

(Vergelijk voor dit lemma ook het lemma ZODENSCHOP in WBD, afl. 1, 147).
plaggenmijt: *plaggenmiete*, stapel plaggen bij het huis, Staphorst, Ebbinge W. 39.

ad 2.2.

PLAATS WAAR DE VLIK GESTOKEN WERD

(N 27, 39h; N 27, 39g)

vlik hei: *vlik héj*, L 290; **vlik:** *vlik*, L 360; de volgende opgave is meervoud: *vlikkə*, L 318b; **rusgrond:** *resgront*, P 48, 49; **vlikkendelletje:** *vlikkədelkə*, L 288a; **bekkelingveld:** *bekkelingveld*, veld waarin zodanige soort van turf gevonden word, Heeroma 1958, 13; **veentjes:** *veentjes*, Edelman 71.

Etym.: **bekkelingveld:** het WNT (II 1852) vermeldt dit woord zonder verdere verklaring van *bekkeling*.

VLIK

(In dit lemma zijn de gegevens verwerkt van N 27, 39h (“Kent uw dialet een *vlik*?”); I, 37; N 69, 71a; N 69, 66a. Men dient dit lemma te vergelijken met het lemma HEITURF.)
[Een vlik is een dun afgestoken stukje veen of heigrond of een zode van buntgras met losse turf vermengd.]

vlik: het type *vlik* in: L 265, 288a, 289, 289b, 318b, 320a, 321, 322a, 331, 332, 432; de volgende opgave zijn meervoud: het type *vlikken* in: L 263, 263a, 288a, 366, 368, 371; *vlikkən*, L 360 (Dupont); *vlikkə*, L 244, 263b, 0265, 288a, 321a; *vlikken*, L 264 a° 1450-1500, Varia P. SKB 12; *vlikken*, L 318, Creemers 102; *flikken*, L 262, Iven 58; *flikken*, L 263, Weijnen 1938, 334; **vlink:** de volgende opgaven zijn meervoud: *vlinkə*, L 244b, 245, 265, 266, 268; *vlenkə*, L 244c; *flinken*, Echterbosch a° 1535, Habets 368; *flinken*, van *flink*, heidezoden, die gedroogd zijnde, tot brandstof gebezigd worden, z. schadde en bulte, waaraan het gelijkt, Schuermans 129; **flok:** het type *flok* in: K 358; **bult:** de volgende opgaven zijn meervoud: het type *bulten* in: L 244c; *bultə*, L 210; **delbult:** het type *delbult* in: L 181; **wrakke bult:** het type *wrakkebult* in: L 181; **vlag:** de volgende opgave is meervoud: *vlaggə*, L 184; **vliezenturf:** *vleezəntèurf*, L 288, hs Vossen; **rosvlag:** *rosvlag*, vlag op een wei gehakt, Goossenaerts 631; **blekker:** de volgende opgave is meervoud: het type *blekkers* in: L 208; **bekkeling:** *bekkeling*, een soort van heij turf, of broekturf, Heeroma 1958, 13; **zoden:** *zodden*, Edelman 71; **schadde:** *schadde*, soort van veen, dat gedroogd als brandstof gebruikt wordt, Pipers 641.

Etym.: **vlik:** het WNT (III3 4549 *flik* I4) leidt *flik* “uitgestoken stuk veen, veenzode, veenplag” van *flikken* af. Dit *flikken* “lappen, handig in elkaar zetten” leidt De Vries (171) af van *vleck* “stukje goed, lap”. Ook FWH (748) geeft *vlek* germ. *flikka-“lap, stuk”; en volgens FWH kan *flekka(n) ook “stuk land” betekenen. Deze laatste betekenis wordt door mijn materiaal versterkt. Zo heb ik voor L 360 de betekenis “blok graszoden” voor *vlik* gekregen en voor L 290 *ennə vlik hēj* in de betekenis “heivlakte”. Voor P 48 en P 49 heb ik de opgaven *vlik* = “rusgrond”, waaruit blijkt, dat *vlik* de betekenis van rusgrond in het algemeen kan hebben. Naderhand moet dan *vlik* een “heel klein stukje hei- of rusgrond” zijn gaan betekenen. Het verband van *vlik* met *vlek* en de vele opgaven met anlautende *v* hebben mij doen besluiten de vorm *vlik* te laten prevaleren boven *flik*. **Vlink:** waarschijnlijk moet *vlink* een oude variant van *vlik* zijn. De opgaven van “vlink” komen ten oosten van de “vlik” -opgaven voor. Het WNT noemt *flik* ook Noordbrabants, ofschoon er ook veel “vlik” -opgaven voorkomen in het Limburgse gebied. Schuermans (129) noemt *flink* Noordlimburgs. Het Rhein. Wörterb. (II, 623) geeft *Flink* “aus Torf und Heide gemischtes Stück, mit dem Spaten gestochen” voor de plaatsen Heinsberg, Karken

en Waldniel: alle drie de plaatsen liggen tegen de Nederlandse grens aan. **Flok**: in deze betekenis metonymisch ontleend aan *vlok* “benaming voor een bepaalde veenvorming” (WNT XXI 2333 *vlok* I9). **Bult**: Heeroma 1958 (58) geeft voor *bult* de omschrijving “zekere vaste aarde klompen met grof gras, die men in moerassige plaatsen vindt”; verg. het WNT (III 1886 *bult* 6) *bult* “massa, brok, klomp, kluit”. **Vliezenturf**: in Nederweert (L 288) is *vrees* “vlies”. Het moet bij *vleezəntəurf* gaan om “turf uit de vliezen”; “vlies” is hier hetzelfde als “vloos”, “vlaas” = “heiplas” (zie o.a. De Vries (788) *vlaas* “plas, heiplas” en De Vries (792) s.v. *vrees* het nfri. *flues* “laag van vervlochten platen aan de oppervlakte van een moeras”). **Blekker**: *blekker* is turf die “geblekt” wordt. *Blekker* is een afleiding van *blekken* “de zode van een weide omploegen” (WNT II 2824 *blekken* I2). **Bekkeling**: waarschijnlijk is *bekkeling* een variant van *blekkeling* dat afgeleid is van “blekken”. Het WNT (II 1852) noemt wel *bekkeling*, maar citeert hier de bron van Heeroma zonder verdere verklaring. *Bekkeling* is wel een volksetyologische vervorming van *blekkeling*.

HEIVLIK

(I, 37)

[Dunne, harde zode met veel zand en heide.]

heivlik: de volgende opgave is meervoud: *héjvlikkə*, L 264; *heiflikken*, (mv.) L 262, Iven 58;

witte vlik: de volgende opgave is meervoud: *wittə vlikkə*, L 264.

MOERVLIK

(I, 37)

[Zode, dikker dan de zode van de heivlik, met veel heiturf en zonder zand.]

moervlik: de volgende opgave is meervoud: *moervlikkə*, L 264; *moerflikken*, (mv.) L 262, Iven 58.

HAREN VAN DE VLIK

(I, 37b)

[De haren van de vlik zijn de smelen en hei aan de bovenkant van de vlik.]

haren: *haor*, L 263, 265.

VLIKKEN STEKEN

(N 69, 6a; N 27, 39g; N 27, 1; I, 38; N 27, 1 bijvoeg.)

[Steken van vlikken of heilappen losmaken of graszoden steken.]

vlikken: het type *vlikken* in: L 263b, 288a, 321, 331, 432; *vlikkə*, L 265, 318b, 360, P 48, 49;

vlikken steken: *vlikkə stéékə*, L 244, 263, 263a, 264, 0265, 288a; *vlikkə stèèkə*, L 289b;

vlikkə staekə, L 322a; *vlikkə sjtaekə*, L 330; **vlinken steken**: *vlinkə stéékə*, L 244b, 245, 266;

vlinkə stèèkə, L 294; **vlinken spaaien**: *vlinkə spaajə*, L 265; **vlaggen steken**: *vlaggə stéékə*, L

184; **blekkers steken**: *blekkərs stéékə*, L 208; **bulten hakken**: *bultə hakkə*, L 210; **schabberten**

steken: *sjabbərtə stéékə*, L 360; **zoden branden**: *zodden branden*, Edelman 63; **zoden steken**:

zodden steken, Edelman 71; **plaggen steken**: *plaggen steken*, Sassen 143.

OP DE KOP STEKEN

(I, 38)

[Bij het vlikken steken recht naar beneden steken.]

op de kop steken: *op də kop sjtéékə*, L 288a.

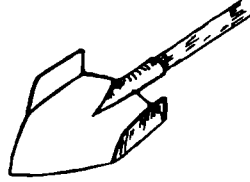
HOOP VLIKKEN

blekkermijtje: het type *blekkermijtje* in: L 208; **rosvlaggenmijt:** *rosvlaggenmijt*, mijt van rosvlaggen, Goossenaerts 224; **plaggenbult:** (mv.) *plagnbultn*, Sassen 224.

OP HOPEN ZETTEN VAN DE VLIKKEN

op blekkermijtjes zetten: *op blekkærmijtjæs zettə*, L 208; **zoden dijken:** *zodden dieken*, zoden van lange rijen opstapelen, Bergsma 88.

SCHOP OM VLIKKEN OF HEITURF TE STEKEN (zie kaart)

Tek. 22. Een schop om vlikken of heiturf te steken.

(N 18, 13; I, 39; N 69, 6b)

[Schop met opstaande randen.]

turfschop: het type *turfschop* in: K 174; *torfschop*, K 173b, 190; **turfschup:** *turfschup*, I 275, K 143, 193a, 206, 208, 212, 237, L 201, P 25, 33, 51; *turræfschup*, K 188a, 357, 358, 361; *turræfsjup*, L 317, 372, Q 96d, *turfsjup*, L 322, Q 179; *torfschup*, K 210, 235, *torfsjup*, L 420; *torfsjép*, Q 4, *turræfsjop*, L 423; *torræfschup*, L 150, P 22; *turræfschép*, Q 2b; *torfskup*, L 180b, 200a; *teurfschup*, L 191; *tüürræfschüüp*, P 41, 99; *tüürfschuup*, P 128; *trufschup*, L 206; *torræfschop*, *turfschop*, puntig toelopende schop, waarmee in de hei turf gestoken werd, ook vlimschop geheten, De Bont 667; *turfschup*, Vorsselmans 12; **turfschoep:** *turfschoep*, K 179a, *torfschoep*, K 183; **turfspade:** *turfspaa*, L 159a; *tòrfspaa*, K 163; *tüürfspaa*, O 173; **turfbot:** het type *turfbot* in: K 178, 204; *turrævbot*, K 204c; *turfbot*, hiermee stak men de heiturf in zoden van ± 30 cm lengte, K 201, Vorsselmans 12; *torfbot*, Corn Vervl; **heiturfschup:** *héertorfskup*, L 235; **spade:** *spao*, L 181, **vlikkenschup:** *vlikkæschup*, L 264; *vlikkæsjup*, L 317, 322, 372, *vlikkæsjop*, L 318b, 324, 362; *vlikkæsjép*, L 416; *flikkæsjop*, L 321, 384; *vlikkæchép*, L 368, 368b; *vlikkæschép*, L 360; *flikkæschup*, L 243; **vlikschop:** het type *vlikschop* in: L 263a; **vlikschup:** *vlikschup*, L 263, 263b; *flikschup*, L 263; **vlinkenschup:** *vlinkæsjop*, L 291, 331, 333, 333b; *vlinkæsjup*, L 265; *vlinkæschup*, L 245; **vlikkensteker:** *vlikkæstéékær*, L 244, 288, *vlikkæstajkær*, L 288; **vlinkensteker:** *vlinkæstéékær*, L 265; **vlikkenspade:** *vlikkæspaa*, L 289b; **vlinkenspa(de):** het type *vlinkenspa* in: L 266; *vlinkæsjpaa*, L 290; *vlinkæspaa*, L 294; **vlinkenspadetje:** *vlinkæspaajkæ*, L 244b; **hazoor:** *haazôer*, L 265, 0265, 288a; *haazænoer*, L 288a; *haazænôer*, L 288, 290, 291; *haazænôêr*, L 290; *haazæoer*, L 318, 318b; *hazzænoor*, L 263; **vleugelschop:** het type *vleugelschop* in: L 263a; **vleugelschup:** *vloggælschup*, L 241, 243, 244, 263, 263b, 264, 286; *vleugælschup*, K 318, L 242, 282, 286; *vloggælskup*, L 235; *vliegælschop*, L 360; verg *Flugeleisen*, Hausding 49; **vliegende schup:** *vliegændæ skup*, L 208, **vleugelspade:** *vleugælspaa*, L 244c; **vliegerd:** *vliegært*, L 211; *vliægært*, L 184; *vli-jgært*, L 183; *vliægært*, L 182, 183; **vlieger:** het type *vlieger* in: L 144, 181, 185, 186; *vliægær*, L 184, 187a; **vlogerd:** *vloggært*, Q 9; **vapeur:** het type *vapeur* in: K 191, 204, 210, 235, 278, *vòpeur*, K 278; *vapor*, K 278; *vapeur*, K 201, Vorsselmans 12; *vapeur*, schup met twee vlimmen om aardappels te kuilen en dunne turf te steken, Goossenaerts 792; **risschop:** *rissjop*, L 321; **risschup:** *risschup*, L 382; *rissjup*, L 292, 324a;

rissjöþ, L 321; **russteker**: *rösstéékər*, L 163; **vlaggenschup**: *vlaggəschup*, K 241, L 247; *flakkəsjup*, L 295; *vlokkəschöp*, L 360; **vlagschup**: *vlagschup*, K 210, 235; **vleugschup**: *vliüchsjjēþ*, P 88; **vlikkenaar**: *vlikkənaor*, L 292a; **duiveljager**: het type *duiveljager* in: K 176; **schaddenschup**: *schaddəschup*, K 238, 240, 241; **schabbenschup**: *sjabbəsjup*, L 360; **schabbertenschup**: *sjabbərtəsjup*, L 360; **schaddenvork**: *schòddəvòrk*, K 241; **schavertenschop**: *schaavərtəschool*, L 318; **schabbertenvlik**: *sjabbərtəflik*, L 364, Weyns 84; **bultenschup**: *bultəschup*, L 210; **vlimschup**: *vlimschup*, De Bont 715; **vlimmenschup**: *vlieməsjep*, Q 4; **vlimbot**: *vlimbot*, schop om turf te steken, K 191, Corn. Vervl.; **turfpaal**: *tuurfpaáál*, I 275; **geboeide schop**: *geboeide schop*, een ijzeren schop met opstaande randen, Boeken- oogen 81.

Etym.: de woordtypen **vleugelspade**, **vliegende schup**, **vlieger(d)**, **vleugelschop**, **vlim(me)-schup** zijn metaforisch ontleend aan de twee opstaande randen die de schop had, de *vleugels* of *vlimmen* genaamd. **Vlogerd**: in *vlogərt* moet de lange oo uit een vorm *vlogerd* gediftongeed zijn tot *ou*. Naast *vleugel* komt ook de vorm *vlogel* voor (z. WNT XXI 1811 *vleugel* I). **Hazeoor** is eveneens metaforisch ontstaan: de opstaande randen van de schop vergeleek men met de “oren van een haas”. **Vapeur**: dit woord is een ontleening uit het Frans; het Frans ontleende het aan het Latijnse *vaporem* (WNT XVIII 502). Een **bultenschop** is een schop om *bulten* te steken. **Turfbot**: de benaming is mogelijk van metaforische oorsprong: deze schop zou de vorm van de vis die bot heet, hebben (Corn. Vervl. 1256). **Turfpaal**: De Vries (500 *paal* 2) geeft voor *paal* de betekenis “ovenshop”; *paal* is ontleend aan het lat. *pala* “schoop”. **Geboeide schop**: *geboeid* is het voltooid deelwoord van *boeien*. “In den scheepsbouw. Het boord van een vaartuig verhoogden met opstaande zijplanken” (z. WNT III 89 *boeien* II).

OPSTAANDE RANDEN VAN DE VLIKKENSCHOP

(N 18, 13)

vlimmen: *vlimmə*, K 174, 13a, O 165; de volgende opgaven zijn enkelvoud: het type *vlim* in: I 57b, 275, K 183, 191 L 180b, Q 98; *vlum*, K 357, P 51; *vliem*, K 190, Q 4; *vlim*, de driehoekige rechtopstaande kant aan beide zijden van de *vapeur*, Goossenaerts 835; **vleugels**: het type *vleugels* in: K 174, L 180b, 282; *vloggəls*, L 241; *vliëgəls*, Q 3a; de volgende opgaven zijn enkelvoud: het type *vleugel* in: K 178, 204, L 206, 244c; *vleugəl*, L 244c; *vliëgəl*, L 360; **hazeoor**: *haazôer*, L 288; **oren**: *oerə*, L 318b; *ôôrə*, L 294; de volgende opgave is enkelvoud: *ôêr*, L 290; **kanten**: het type *kanten* in: P 1; de volgende opgaven zijn enkelvoud: *kònt*, P 25, 99; **zijkanten**: *zòəkantə*, P 33; *zëjkòntə*, O 173; **vlogerdkant**: *vlogərtkant*, Q 9; **bladen**: *bleddə*, K 237; *blédzə*, K 205; de volgende opgaven zijn enkelvoud: *blét*, K 237, 238; **wangen**: het type *wangen* in: L 181; *wangə*, L 200a; **vinnen**: *vinnə*, K 176; de volgende opgave is enkelvoud: het type *vin* in: K 188a; **boord**: *boewòart*, K 193a; **rand**: het type *rand* in: K 210, 235; *rònt*, P 22; **vang**: het type *vang* in: L 182; **vlieger**: het type *vlieger* in: L 150; **kraag**: *kràäch*, L 324; **vlikken**: *vlikkə*, L 372.

Etym.: de typen **vlimmen**, **vleugels**, **hazeoor**, **oren**, **wangen**, **vinnen**, **kraag** zijn metaforisch gebruikt. Merkwaardig is het gebruik van **vlikken** voor deze “randen” in L 372. We moeten hier denken aan een volksetymologisch vervorming van *vlimmen*. **Vlim**: z. WNT (XXI 2130 *vlim* 2) *vlim* “vleugel of vleugelachtig deel”.

VLIKKENRIEK

[Riek om vlikken te steken.]

vlikkenriek: het type *vlikkenriek* in: L 288a.

VEENACHTIG, MOERASSIG, LAAGGELEGEN LAND

(Naast mijn eigen vragen I, 4 (“Hoe noemt men een *moerassige wildernis met struikgewas en bomen?*”) en II, 9 (“Hoe noemt men *veenachtig, moerassig land?*”) heb ik in dit lemma ook verwerkt N 27,20 (“Hoe noemt u een *moeras, de natte, weke grond zonder behoorlijke afwatering?*”), uiteraard aangevuld met monografische gegevens. Dit lemma moet men zeker vergelijken met het lemma LAAGGELEGEN VOCHTIGE GROND in afl. 2, 193, van het WBD, dat weliswaar alleen betrekking heeft op Brabant en de provincie Antwerpen, maar wel meerdere enquêtevragen heeft benut dan enkel N 27, 20. Zelf heb ik mij beperkt tot mijn eigen vragen en N 27, 20, omdat die in een “veenachtige” kontekst zijn afgevraagd en globaal dus meer op “moerasveen” zullen slaan, waaruit de *tussenturf* gewonnen werd. De opgaven suggereren wellicht, dat in al de genoemde plaatsen *tussenturf* werd gestoken. Dat is zeker niet het geval geweest. Laten we zeggen, dat wel de mogelijkheid tot het steken van deze turf aanwezig was. Een aantal typen in dit lemma komt ook voor in het lemma VEEN, MOERGROND, STUK NIET ONTGONNEN HEI OF WOESTE GROND, maar de bronnenopgave is anders.)

moeras: het type *moeras* in: K 193a, 348, L 205, 206, 377, O 241, P 18, 29, 32, 45, 145, Q 39; *moeras*, K 255; *mōēras*, I 268, Q 247a; *mǫēras*, K 225a, 240, 270, 317, 336, 352, L 312, O 244, 250, P 18a, 60a, 222, Q 9, 158; *mǫēràs*, L 159; *mǫērás*, K 336; *mǫēròs*, K 278, 309, 354, L 372, O 73, 163, 170, 174a, P 22, 35, 35a, 51, 84, 149, 152, 174, Q 77, 96c, 162, 247; *mōēròs*, K 245; *māròs*, P 44, 48, 49; *moeraəs*, Q 156; *mòròs*, P 69; *mòmòs*, L 420; *mārus*, P 46; *māras*, P 83, 93, 149; *māràs*, L 360; **moerasgrond:** het type *moerasgrond* in: K 333; *moeròschrònt*, P 175; *mǫēraschrònt*, P 171; *mǫēròsgrònt*, P 4; *māròsgrònt*, K 349; de volgende opgave is meervoud: het type *moerasgronden* in: K 291; **moer:** het type *moer* in: I 57b, K 135, 151, 161, 164, 173a, 174, 188, 188a, 197, 215, 216, 320, L 157, 160, 180, 211, 263, 318b, P 23; *moer*, P 137; *mǫēr*, I 220; *mōēr*, I 221, K 214, 266, L 312; *moor*, L 269, 288a, 289, 289b, 290; *mówār*, L 183; *môôr*, L 288a; *moer*, Q 113, Oudemans; *moor*, L 288, hs Vossen; *moeren*, voor moerlanden, 't welk echter ook veel gezegd wordt van slijkige, drasse landen, elders ook broeklanden genaamd, Hoefufft 390; **moerplak:** *mōērplak*, L 184; **moerkuil:** *moerkawl*, L 180; **moergrond:** het type *moergrond* in: K 163, 172, L 264; *mǫērgroont*, K 307; **moerven:** het type *moerven* in: K 188a, L 180b; *mōērvèn*, K 189; **ven:** het type *ven* in: K 164, 178, 179a, 187, 188, 188a, 193a, 217, 220, 266, 268, L 153, 180, 200, 207, 241, 242, 260, 265, 269, 332, 377, 420, P 176, Q 3, 35; *vén*, K 165, 189, 225a, 240, 270, 299, 307, 309, 310, 312, 330, 334, L 163, 163a, 207, 289, 295, 320a, 352, 372a, 416, 432, P 48, Q 12, 96c; *vèn*, K 238, L 322, P 107a, Q 72; *vin*, K 237, 276, 296, 348, L 289, 290a, 318b, 330, 362, 382, 383, 413, P 49, Q 2b, 3, 7, 80, 97, 162; *[ʃ]én*, K 361; *vun*, Q 11; *vin*, Q 113, Jongeneel; *ven*, P 176, Mathijs; **veen:** *veen*, L 189, Q 28; *vejn*, P 88; **broek:** het type *broek* in: K 346, P 171; *brǫěk*, O 170, P 93, Q 156; *brōěk*, I 268, P 88, 127; *brook*, L 269b, 321, 321a, 322a, 331, 331b, 332, 360, 371a, 427, Q 39; *brōok*, broekgrond, Wanink 82; *broek*, Hartman D. 12; *broak*, lage moerassige streek, Wanink 82; *broek*, L 262, Iven 39; *broek*, beemd, weideland, Goossenaerts 146; *brōeck*, L 263 a° 1684, Varia P. ACart. 23; *broek*, moerassig, laag land, Boekenoogen 115; *brouk*, dras- of moerassig land, Q 20, Van der Heijden; **broekgrond:** het type *broekgrond* in: K 353; *bruokgrònt*, broekgrond, Sassen 66; **broekveld:** het type *broekveld* in: K 187; **kuilenbroek:** *kǫəlbrók*, K 358; **gebroek:** de volgende opgave is meervoud: *gǫbrooks*, L 332; **kwacht:** het type *kwacht* in: K 267, P 33, 41; *kwacht*, K 274, 318, 342, 350; *kwácht*, K 348; *kwòcht*, K 304, 349a, 351; *kwècht*, K 290; de volgende opgave is meervoud: *kwachtən*, L 288a; *kwaagt*, L 288, hs Vossen; **kwachterij:** *kwachtarée*, K 267; **zomp:** het type *zomp* in: L 330, Q 39, 111, 121c; *zomp*, L 153, Q 20; *zómp*, L 263, 270, 290, 382, 430, Q 16, 22, 39; *zoomp*, L 159a; *somp*, L 269; *zoemp*, L 387, Q

30; *zamp*, Q 39; *zoomf*, Q 211; *zomp*, Q 113, hs Vreuls; *zo.'mp*, L 360, Dupont; *zomp*, L 326, hs Mertens; *zómp*, L 288, hs Vossen; *zomp*, L 332, hs Verheggen; *zomp* Q 101, Dorren; *sômp*, L 271, Van Daelen; *zómp*, L 329, Kats; **zompgrond**: *zompgrond*, Q 101, Dorren; **zompige plak**: het type *zompige plak* in: K 250; **onland**: *ollant*, L 264; *orlant*, L 0265; de volgende opgaven zijn meervoud: *aollandə*, L 263; *orlandə*, L 265; *onland*, onbebouwd, woest land, vooral gezegd van moerasland, dat geen vasten bodem heeft, Pipers 523; *onland*, Heeroma 1958, 50; *olland*, broek of broekland, Ackersdijk 135; *onlaand*, moerassig land, ontstaan door veenvorming, Wanink 154; **bolland**: *bolland*, moerassig, veenachtig land, Pipers 131; **leren woep**: *lerrə woep*, L 265, 0265; *lerrən woep*, L 288a; *lèrə woep*, L 288a; **goor**: *goor*, modder, slijk, nieuwe grond, moeras, moerassige plaats, Hartman D. 16; *goor*, moeras, Wanink 103; *goor*, lage, drassige heigrond, Gallée 15; *goor*, laag broekland, Boekenoogen 255; *goor*, moerassig, drassig land, doch meer in verlande toestand, dus met weinig open water en reeds overgaand naar het stadium van het rietland of het broekbos, Havermans 1959, 121; *goor*, moerassige of slijkige modderig plaats, Goossenaerts 245; *goor*, laagte met een dikkere (dan in het del) venige bodem, Iven 34; **del**: het type *del* in: L 99, 182; *dél*, L 184; *dul*, K 241; *del*, ene laagte, ene zink, Heeroma 1968, 35; *del*, een tongvormig nat gebied op de flank van een waterscheiding min of meer komvormig gelegen tussen hogere zandruggen; in de kom is veenvorming, L 262, Iven 34; **heuvelletje**: *heuveldekə*, L 288a; **papieren zolder**: *papierə zöldər*, L 244; *papierə zuldər*, L 183; *papieren zolder*, slecht land, waar geen grond onder is en waar het vee met de poten doorheen trapt, Boekenoogen 1266; *papieren zolder*, laag, drassig land waarin het vee met de poten doorheen zakt, Pipers 823; z. WBD afl. 2, 195 *papieren zolder*; **beemd**: *bimt*, K 163; *bémt*, L 244b; *bém*, P 175, 178, Q 80; *bèm*, Q 76, 79a; de volgende opgaven zijn meervoud: *bèmdə*, Q 98; *bömmə*, P 35; *bemmə*, Q 180; zie ook het lemma BEEMD WBD afl. 2, 215; **vloeibeemd**: de volgende opgave is meervoud: *vloejbémmə*, K 292; zie ook het lemma VLOEIBEEMD WBD afl. 2, 217; **band**: *bèntj*, L 427, Q 33; *bènt*, Q 111; *bĭĕjĕnt*, Q 198b; *bééənət*, Q 197, 197a; **vlaas**: *vlòs*, L 207; de volgende opgave is meervoud: *vlèuskəs*, L 244; *vlaas*, drassig perceel grond L 244 a° 1685 Varia P. DVB 26; z. WBD afl. 2, 193 *vlaas*; **peel**: *piël*, L 265; **peeltje**: *pilləkə*, L 181; **meers**: *mĭĕjees*, O 273; *məjees*, O 273; *mersch*, *morsch*, *marsch*, lage, drassige grond, moeras, Gallée 29; **rotterik**: *rottərik*, P 18a, 77 *ròttəriĕk*, O 273; *ròttərək*, K 283; *ròttərik*, P 60a; **rottering**: *rottərink*, O 165; *ròttəring*, O 68; *ròttəringk*, O 69; *ròttəriĕnk*, O 177, P 133; *ròttəriĕngk*, P 60; *ròttəriĕngk*, P 69 *ròttəriĕngk*, P 66; **rotting**: *rotĭng*, P 25; *rotĭng*, P 29; *róting*, P 29; **rot**: het type *rot* in: P 145; **rotte wei**: *ròttə wòð*, P 133; *ròttə wò*, P 137; *ròðtə wòoj*, P 86; **rotte get**: *ròttə gèt*, P 137a; **rotte grond**: het type *rotte grond* in: P 29a; **rotte kwachten**: *ròttə kwòchtə*, K 292; **verzopen wei**: *vərzoopən wéé*, K 358; **vuilnis**: het type *vuilnis* in: Q 99*; *voelnis*, Q 112a, 97; *vuulnis*, Q 111; **vuiligheid**: *vöĕlləchhéét*, L 312; **vuilwammes**: *vôĕlwamməs*, Q 113; **vuile kraam**: *vôĕlə kraom*, Q 204a; **gevuilnis**: *gəvullənis*, Q 204a; **vuilgebroeds**: *vöĕlchəbròðts*, Q 247; **vuilgebroedenis**: *voelgəbreutənis*, Q 196; *vôĕlgəbruttənis*, Q 247a; **garen**: de volgende opgave is waarschijnlijk meervoud: *gaarən*, L 261; **berm**: *bèrrəm*, P 54; **levendige grond**: *lêĕftiggə gront*, P 55; **levendige drift**: *lêĕftiggə drift*, P 55; **waterkot**: *wòðtərkòt*, K 318; **vuilkot**: *vòĕlkòt*, K 241; **poel**: het type *poel* in: K 178*; *pool*, L 289; **modder**: het type *modder* in: I 221a; **putgrond**: het type *putgrond* in: K 163; **wakke rotte grond**: het type *wakke rotte grond* in: K 193a; **weem**: *wéémə*, P 94; **nat land**: het type *nat land* in: L 244; **natte wei**: *nòttə wàà*, O 170; *nòttə wee*, O 238; **natte ven**: *nòðtə vén*, Q 71; **natterik**: *nòttəriĕk*, O 273; **natte grond**: *nòttə grònt*, O 286a; **slond**: *sjlont*, Q 111; **trot**: het type *trot* in: P 93; **verzopen grond**: *vərzoòpə groongt*, K 244; **verdrongen stuk**: *vərdrukə stūĭk*, K 274; **overdrongen stuk**: *ôordrukə stūĭk*, K 267; **bezopen grond**: *bəzòòpə grònt*, K 287; **vleer**: *vleer*, broekgrond, Wanink 205; **vlierveengrond**: *vlierveengrond*, zwarte en donkerbruine tot 80 cm dikke en plaatselijk nog dikkere lagen broekveen, L 262, Iven 21; **leien**: *leijen*, naam voor sommige oorspronkelijk laag gelegen landen, vooral in zand- en veenstreken, Van der Molen 41; **klinke**: *klinke*,

heuvelachtige heigrond met moerassen in de laagten, Gallée 21; **gagel**: *gagel*, moerassige plaats, Gallée 57; **wildernis**: het type *wildernis* in: L 263; **ouwervelden**: *ouwervelden*, verwilderde gronden in veengebieden misschien verveende gronden, K 201, Havermans 1956, 17; **doeze**: *douze*, moerassige wildernis met struikgewas en bomen, Ter Laan 184; **lage**: *liech*, K 245; *liëch*, I 57; **mos**: *mos*, moeras, moerassige weide, Wanink 144; **zure grond**: *zoerā gront*, L 152; *zeurā grónt*, K 336; **zure wei**: *zūūr wòò*, O 74; **kwelm**: *kwelm*, natte plek, waar 't water uit de bodem welt, Q 113, Jongeneel; *kwelm*, moerassige bodem, Q 20, Van der Heijden; *kwelm*, moerassige bodem waaruit grondwater opwelt, Q 101, Dorren; **dras**: *drös*, drassige, lage grond, Gallée 10; **drasgrond**: *dròsgrónd*, drassige, lage grond, Gallée 10; **drassige grond**: het type *drassige grond* in: K 146; *dressiggā gront*, I 273; **drasse grond**: het type *drasse grond* in: K 102*; **doolaag**: *dôêlêéch*, P 94; *dawalééjch*, K 351; **zuip**: *zòap*, P 84; de volgende opgave is meervoud: *zòapə*, P 89; z. WBD afl. 2, 195 *zuip*; **zijp**: *siep*, L 163, 163a; **zijpgrond**: *zijpgront*, P 35a; **kuil**: *kōēl*, L 371a; **kweb**: *kwep*, K 133a; *kwèp*, K 176; **gebroekt**: het type *gebroekt* in: L 280; **zuur**: *sóar*, P 136a; *zūūrə*, K 334; het volgende type is een bijvoeglijk naamwoord: **moerachtig**: *moerechtəch*, L 264.

Etym.: **moeras**: zie voor de etymologie FWH (436) en De Vries (449). **Moer**: De Vries (449) noemt *moer* vooral noordbrabants en hij leidt het af van germ. *mōra; zie ook FWH (436) s.v. *moeras*. Voor **veen** en **ven** geven FWH (726) en De Vries (767 en 770) beiden het got. *fani* "slijk" als bron. Doorumlaut en rekking van de vocaal ontstond *veen* (Schönfeld 41). *Veen* en *ven* komen uit verschillende naamvallen van hetzelfde woord. *Veen* uit de nominativus en *ven* uit de verbogen naamvallen (z. WNT XVIII 1182 *veen*). Voor de varianten *vene*, *ven*, *venne* zij verwezen naar FWH (726 *veen*). **Kwacht**: er is een etymologische samenhang van *kwacht* met *kwab*, *kweb* (Van Loey 270). Voor *kwab* gaat De Vries (372) uit van een idg. stam *gʷebh "iets slijmigs, lillends", waarbij FWH (360) een ablautstrap *gʷōbh voegt met als mnl. vormen *quebbe*, *quobbe* "moeras". Met Van Loey (275) leid ik af, dat *kwacht* ontstaan is uit *kwab-ti. **Zomp**: De Vries (869) neemt etymologische samenhang met *zwam* (875) aan. Het Grieks *somphos* betekent "zwammig, poreus". **Onland**: z. WNT (X 1714 *onland* "inzonderheid toegepast op moerasland waaronder schier geen vaste grond is te ontdekken"). De variant *orlant* (L 0265) is ontstaan uit *ollant* door dissimilatie van de *-ll*, terwijl in *ollant* eerst assimilatie heeft plaatsgevonden van *-nl* (*onland*) tot *-ll*. **Bolland**: z. WNT (III 305) *bolland* "moerassig, veenachtig land". Samenstelling van *bol* "slap, week, vol gaten, dras" (z. WNT III 293 *bol* VI) en *land*. **Leren woep**: *leren* is metaforisch gebruikt: het betekent eigenlijk "van le(d)er". De moerassige grond die zo benoemd wordt, is als van leer, maar als men erop gaat staan *woept* men, aldus mijn zegsman uit Meijel, er doorheen. Dit *woeperen* is een klanknabootsing met *woep* als grondvorm. **Goor**: zie voor de etym. het WNT (V 420 *goor* II4) en FWH (207) *goor*. **Papieren zolder**: met *zolder* wordt hier bedoeld de "bovengrond": de betekenis is metaforisch ontleend aan *zolder* "bovenverdieping". Ook *papieren* is metaforisch gebruikt: "als van papier". **Beemd**: *bēm* en *bēm* zijn ongewone vormen voor *beemd*. Het WNT (II 1295 *beemd*) noemt naast het meervoud *beemden* ook *bemen* (vroeger). *Beem* is dan daaruit als enkelvoud ontstaan. **Band**: *band* hangt etymologisch samen met *beemd*. FWH (40) geeft s.v. "beemd" als Limburgse variant *baandj*. De Vries (36) noemt *band* westfaals. Voor de varianten *béénet*, *bèènt* vergelijk men de varianten die gegeven worden onder *Bänd* (z. Rhein. Wörterb. I 436-437). **Peel**: over de etym. van *peel* zijn de meningen nogal verdeeld. Het WNT (XIII 881 *peel* II) noemt als oudste vorm van "peel" *pedele* (a° 1192). In de Middeleeuwen komt *pedel* als zelfstandig naamwoord voor in de betekenis "laag land, land aan water gelegd of door water doorsneden, veenland, broekland" (Mnl. Wdb. VI 209 *pedel*). Van de oorsprong van het woord weet het Mnl. Wdb. niets met zekerheid te zeggen; het vermoedt samenhang met eng. *to paddle* "in het water plassen". FWH (494) vermeldt niet meer dan dat *peel* teruggaat op mnl.

(brab.) *pedel* “laagland, broekland”. Schrijnemakers heeft wel een beter gemotiveerde, maar toch niet overtuigende theorie over de etymologie van *peel*. Hij wil (8) *peel* afgeleid zien van *pede* “sponsachtige laag aan de oppervlakte” en *loo* of *lo* “uitgedund bos”. *Pedelo* zou dan betekenen “bos met sponsachtige plekken” of “veenbos”. Een andere theorie (Janssen) laat *peel* komen van het Latijnse *palus* “moeras”. Tegen de afleiding van *palus* spreken volgens Schrijnemakers (3) de oude vormen van dit toponiem *pedelo*, *pedele*, *pedel* en *pedelant*. Hij noemt *peel* een afzwakking van oudere vormen *pedelo*, *pedele*. Op zich kan die afzwakking wel hebben plaatsgevonden, maar problematisch blijft toch wel het in dit verband genoemde *pede* “sponsachtige laag aan de oppervlakte”. Schrijnemakers zegt niet waar hij deze betekenis vandaan heeft. Het WNT (XIII 878 *pee* IV) geeft voor *pee* de betekenis “kweek zacht zorggras”, “wit en gemeen struisgras”. Bij *pede* (WNT XIII 872) wordt geen verwante betekenis gegeven en ook bij *pee* (WNT XIII 875 *pee* I, II, III) vind ik verder geen betekenis die ik in verband kan brengen met “sponsachtige laag aan de oppervlakte”. Blijft dus alleen over met een enigszins verwante betekenis *pee* “kweek”, “zacht zorggras”, “wit en gemeen struisgras”. Het WNT (XIII 875 *pee* IV) geeft dan ook samenstellingen als *pee gras* en noemt dan varianten *peengras*, *peingras*, *puingras*. Een *peeakker* wordt dan “land dat vol onkruid staat” en een *peebosch* een “stuk land waar veel onkruid in staat”. De samenstelling *peeland* is dan zeer goed denkbaar en deze zou dan betekenen “land waar *pee*, *puin*, *pein* groeit” en dat is semantisch heel iets anders dan *peelland* “broekland, veenland”. Nee, ik geloof niet zozeer wat de etymologie van *peel* betreft in een afleiding van *pede-lo*. Eerder ben ik het met Janssen en Weijnen 1938 (331) eens die *peel* afgeleid willen zien van het Latijnse *palus* “moeras”. Janssen (378) ziet een ontwikkeling van lat. *palude* naar *padule* door metathesis. De *u* van *padule* ontwikkelt zich tot *ü* en vervolgens tot *i*: dus *padule* > *padüle* > *padile*. In de laatste vorm zit de umlautsfactor *i*. Zo kon door umlaut *pedele* ontstaan. Na auslautverzwakking en uitval van de *d* ontstond de huidige vorm *peel*. Enklaar (99, 318) geeft voor de jaren 1379, 1421 en 1434 de vorm *pedel* nog. Dus de *d* is hier nog niet vervallen. Dialectvormen als *piejəl* vormen met de *j* in plaats van de *d* een overgang naar *peel* zonder *d* of *j*. Dit proces (*d* > *j* > niets) heeft in de late Middeleeuwen in het woord *peel* zijn beslag gekregen, dus definitief in elk geval na 1434. Voor het jaar 1468 geeft Enklaar (275) echter al *peelant*, terwijl hij (247) voor het jaar 1379 nog de vorm *pedelandt* geeft. Een derde etymologische verklaring van *peel* geeft De Vries (511 s.v. *peel*), die de theorie van Janssen onaannemelijk vindt. De Vries denkt aan het bewaard blijven van een voorgermaans woord, dat teruggaat op idg. *ped “laagte” verg. gr. *pedion* “vlakke”. Wanneer men de laatste theorie voor waar zou aannemen, dan zou *peel* een samentrekking zijn van *ped* en *lo* “laagte” en “bos”. **Meers**: zie vooral het WNT (IX 411) *meersch*. *Meers of marsland* is afgeleid van het Frankische *mariska, een afleiding van het Gallo-romaanse *mara*, dat weer leidt tot Nederlands *maar*, dat “plas, poel, meer, moeras” kan betekenen (De Vries s.v. *maar* 2, 430 s.v. *mars* 2 en 434 *meers*). **Rotterik**, **rottering** en **rotting** zijn substantivische afleidingen van het bijvoeglijk naamwoord “rot”. Zie voor *rotting* het WNT (XIII 1469 *rotting* II). **Rotte get**: *get* betekent “drabbig water” (Schuermans 152). **Vuilwammes**: *wammes* wordt vaker in een samenstelling pejoratief gebruikt, verg. luiwammes. **Vuilgebroeds**: metaforisch ontleend; *voel bruie* “mislukken van een broedsel” (Schelberg 470). **Garen**: er is zeker wel formeel en semantisch verband met *Vergarung* “Sumpf im Bergwerk” in mijnwerkerstaal (Rhein. Wörterb. (II 1025) s.v. *gar*). **Weem**: z. Schuermans (848) *weem* = “o.a. kerkelijke gronden”. **Slond**: z. WNT (XIV 1869 *slonde* I) *slonde* “kolk, draaikolk”; z. Rhein. Wörterb. (VII 1397) *Schlund* “Wald oder Wiesengrund”. De grondbetekenis van *slond* is volgens mij “iets dat iets anders verslindt”. **Trot**: z. WNT (XVIII 3357 *trot* IIII) *trot* “weke, brijachtige massa”. **Vleer** en **vlierveengrond**: zie voor *vleer* en *vlier* De Vries (791 *vlier* 2). **Leien**: zie *leien*. **Klinke**: identiek met *kling* “heuvel, duin” (De Vries 329 *kling* 2). De tweede *k* is onklankwettig.

Ouwervelden: samenstelling van *ouwe* en *velden*; zie voor *ouwe* het WNT (XI 1573 *ouwe* II) in de betekenis “van water doorsneden of aan water gelegen land, beemd”. De *r* in *ouwer* is onklankwettig. **Douze:** ook *doeze* (Ter Laan 173); z. De Vries (122) *does* 4 “begroeid moeras of veen”; verg. verder ook *duistholt*, *duusholt* “minderwaardig hout, onderhout, struikgewas” (De Vries 143 s.v. *duist*). **Kwelm:** z. De Vries (376) *kwelm* “grond waaruit het grondwater opwelt”. **Doolaag:** z. WNT (III2 2894) *doolage* “moerassig of drassig stuk grond, plaats waar de bodem niet vast is”. Z. WBD afl. 2, 194 *doolaag*. Z. Schuermans (100) *doo(d)laag*, *doodlage*, *dooleeg*, *doolege* “rotterik, rotte grond, broekgrond”. Z. Tuerlinckx (B 46) *dooleeg* en *doogeleg* “kleiachtige waggelende grond, waar men door zou zinken, wilde men er overgaan”. De etymologie is niet helemaal duidelijk. Het WNT vernoemt als mogelijke verklaring: “uit *dood* en een vorm, die beantwoordt aan ags. *lagu* “water””. Eventjes verder in het lemma meent het WNT *-lage* toch in verband te moeten brengen met *liggen*. Vercoullie (71) zegt van *doolage* “d.i. doode laag; dit *laag* wellicht = ligging, grond, bij *liggen*”. Het is zo, dat sommige varianten een samenstelling suggereren van *dood* en *laag*. Tegen deze suggestie pleiten andere varianten zoals *dooleeg*, *dôêlééch*, *dawələéjch*; het WBD (afl. 2, 194) geeft nog meer varianten zonder inlautende dentaal. **Zuip:** z. WBD (afl. 2, 195) *zuip* “laaggelegen, vochtig perceel”. *Zuip* is afgeleid van *zuipen*. De Vries (872) noemt *zuipen* een afleiding van de idg. wortel *seu “vocht, sap” waarvan ook *zode* is afgeleid (De Vries 867 *zode* 2). **Ziip:** zie *zijn*. **Kweb:** z. WBD (afl. 2, 195) *kwebbe*. *Kweb* gaat kennelijk op een *jo(n)*-stam terug. Zie voor *kwab* mnd. *quebbe*, *quobbe* “moeras” (FWH (360) *kwab*, *kwabbe*). Zie ook De Vries (374) *kweb*.

TUSACHTIG, GEZEGD VAN MOERASGROND

tusachtig: *tözächteg*, De Bont 665; **zompig:** *zompig*, moerassig, Q 101, Dorren; **zómpig**, Q 95, Endepols; **zompetig:** *zómpetig*, Q 95, Endepols; **bron:** *bron*, brun, veenachtig, moerassig, C 146, C 149, Bergsma 75.

TUSSENTURF

(I, 40; N 69, 65c; N 69, 71b)

[Turf in moerassig gebied gestoken.]

tus: het type *tus* in: L 244, 244b, 263a, 265; *tos*, *tus*, dikke laag gras en onkruid op de opp. van een stuk land, De Bont 664; *tos*, *zode*, *graszode*, Wanink 197; *tósse*, *graszode*, F 113, Bosch 156; de volgende opgaven zijn waarschijnlijk meervoud: het type *tussen* in: L 265; *tussen*, bovenste veenlaag, L 263 a° 1712, Varia P. AKB 4; *tusschen*, *tussenturf*, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 14; *tussen*, biezten, russen, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 4; *tussen*, *grasbossen* of *heidebossen*, Cuypers 855; *tussen*, L 263, Weijnen 1938, 334; **tusturf:** *tustörrəf*, L 263, 0265; **heuvelturf:** *heuvaltörrəf*, L 288a; **heuvelenturf:** *heuveləntörrəf*, L 288a; **schilturf:** het type *schilturf* in: L 210; *schiltörf*, l 263b; *schiltürf*, L 263, Weijnen 1938, 334; *schel(l)torff*, turf uit onderveen of bovenveen, L 241 a° 1656, Varia P. MGG 27; **mosturf:** het type *mosturf* in: L 265a; *mostörrəf*, L 263; **venturf:** *ventörf*, L 263b; *ventörrəf*, turf aan de kant van een ven of in de zomerbedding gestoken, De Bont 692; **sponsturf:** *sponstörrəf*, L 244; **goorturf:** *go'törrəf*, turf in het goor gestoken, De Bont; **groesturf:** *gruuwstörrəf*, turf bestaande uit gras, mos en waterplanten, in de zomer aan de rand van halfuitgedroogde vennen gestoken, De Bont 214; *groesturf*, een soort van turf, die in de broeken gestoken wordt, ook broekturf, Heeroma 1958, 18; **hei en wei:** *hééjenwéé*, hei en wei, turf die op de glooiing van een heibult en aan de venkanten werd gestoken, De Bont; **smelenkopp:** *smeeləkup*, L 266; **broekturf:** *broekturf*, Heeroma 1958, 15.

Etym.: **tus:** het WNT (XVII 1561) geeft als variant van *tors* (VI) de vorm *tos* in de betekenis van “gras- of heidezode, plagge”. Wanink (197) noemt als Oostmiddeln. vorm

torsch of *torsse* = “zode”. De vorm *tos*, en *tus* dan ook, is volgens het WNT waarschijnlijk een assimilatievorm van *tors*. Overigens noemt het WNT de herkomst van *tors* in deze onduidelijk. Zie ook het Mnl. Wdb. (VIII 597) *torsch*, *torsse*, dat ook vermeldt, dat de oorsprong van het woord niet bekend is.

TUSSENTURF STEKEN

(I, 42)

tussen steken: *tussən stéékə*, L 208, 244b, 263a, 265, 266; *tussə stéékə*, L 0265; *tusschen steken*, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 15; **tus steken:** *tus stéékə*, L 244, 265; **tusturf steken:** *tustörrəf stéékə*, L 263; **tussen:** *tussen*, L 208 a° 1646, Varia P. BKB 14; **schelturven:** *scheltorven*, L 264, a° 1450-1500, Varia P. SKB 3; **heuvelturf steken:** *heuvaltörrəfstéékə*, L 288a; **bult steken:** *bult steekə*, L 181; **steken met aling wangen:** *steekə mi aling wangə*, L 181; **schilturf steken:** *schiltèurf stéékə*.

SCHOP OM TUSSENTURF TE STEKEN

spade: *spaaĵ*, L 210, 244; **bultschup:** *bultschup*, L 181; **vlikkensteker:** *vlikkəstéékər*, L 244.

ad 2.4.

GRAUWVEEN

(I, 42b)

vale: *vaalə*, L 184, 263a, 265, 0265, 265a, 266; **vale turf:** *vaalə törrəf*, L 264; *vaalən törrəf*, L 210, 244b; *valen turf*, L 263, Weijnen 1938, 334; **luif:** *luif*, lichte turfsoort die gemakkelijk vuur vat en hel doorbrandt, Ceysens 37; *luif*, soort van turf, de bovenste laag, die men van moergronden afsteekt, Corn. Vervl. 781; **vloot:** *vloot*, soort van zeer lichte, sponsachtige turf, Corn. Vervl. 1388; **witte:** het type *witte* in: L 264; **grote turf:** *grote turf*, L 263, Weijnen 1938, 334.

Etym.: **luif:** zie *luif*. **Vloot:** het WNT (XXI 2375 *vloot* 9) geeft voor *vloot* de betekenis “oude en gewest. ben. voor een drijvende massa biezen of vlotkruid; drijftil”.

AFVAL VAN HET GRAUWVEEN

(I, 44; N 69, 69a)

gemul: het type *gemul* in: L 210, 244, 0265, 266, 288a; *gəmöl*, L 263a, 265; *görmöl*, L 263b; **mul:** het type *mul* in: L 244, 244b; **bonksel:** *bónksəl*, L 244b, 265a; **natte derrick:** *nattə derrək*, L 263.

Etym.: **gemul:** *görmöl*: deze vorm moet als een onklankwettige variant van *gemul* beschouwd worden. Verg. vormen als *kornijn* “konijn” en *arzien* (z. Weijnen 1966, 266).

PUTTURF

(II, 45)

[Turf speciaal voor het opzetten van de wanden van een put.]

putturf: *puttörrəf*, L 266; *puttörf*, Ter Laan.791; **lichte turf:** *leechtən törrəf*, L 288a; **vale turf:** *vaalən törrəf*, L 245.

GRAVEN VAN HET GRAUWVEEN

(I, 42)

bolle turf afsteken: *booləntörrəf aafsjtéékə*, L 288a.

GRAUWVEEN DEPONEREN IN DE AFGEGRAVEN VEENKUIL

bonksel wegschieten: *bónksəl wechschietən*, L 264; **in de kuil bonken:** *in də kuil bónkə*, L 244b; **ene slechten:** *innə slichten*, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 5.

UITVRIEZEN VAN HET WATER UIT HET GRAUWVEEN

uitvriezen: *utjvreezjə*, L 265.

SCHOP VOOR HET STEKEN VAN HET GRAUWVEEN

(I, 45a)

spa: *spaa*, L 266; **spade:** *spaa*j, L 210, 264; **turfspade:** *törrəfspaa*j, L 244b; **lange spade:** *langə spaa*j, L 263; **grote spade:** *grootə spaa*j, L 263; **bollespade:** *booləspaa*j, L 288a; **bonkschop:** *bónkschop*, L 263a; **stikker:** *stikkər*, L 244.

Etym.: **bollespade:** zie bolle spa.

ad 2.5.

ZWARTE TURF

(I, 45b; men dient dit lemma te vergelijken met het lemma ZWARTVEEN).

zwarte turf: *zwarte törrəf*, L 0265; *zwartən törrəf*, L 184; *zwarten тұrf*, L 263, Weijnen 1938, 334; *zwarte turf*, uit zwartveen, goede turf, Weyns 84; **zwarte:** het type *zwarte* in: L 245, 265, 265a, 266; **klot:** het type *klot* in: L 208, 244, 263a, 264, 265; *klót*, L 263; *klot*, L 263, Weijnen 1938, 334; *klòt*, moerturf, De Bont 306; *klot*, beste, harde turf, L 288, hs Vossen; *klot*, zwaarder dan luif, bijna zwart van kleur, K 240, Ceysens 37; **kluiten:** *klōētə*, L 245; *kloetə*, L 266; *kluutə*, L 210; *klûūt*, L 288a; **klotturf:** *klotturf*, soort turf, Hoeufft 305; **zwarte klot:** *zwartə klót*, L 263; **turf:** *törf* L 181; **haardbrandturf:** *haartbranttörrəf*, L 263; **dikke turf:** *dikke turf*, turf van moergrond, Goossenaerts 769; **luif:** *luif*, soort van zwarte turf die, aan de lucht blootgesteld, zeer hard wordt, Corn. B.; **Bauwelose:** *Bauweloosche*, Vlaamse turf, genoemd naar de abdij Baudeloo, Prims 3.

ZWARTE TURF STEKEN

kluiten steken: *klûūt sjtéékə*, L 288a.

SLECHTEN

(I, 50)

[Modder verwijderen.]

slechten: *sleehtə*, L 264, 0265; *slichtə*, L 244b, 265a; *slichten*, gelijk maken, Goossenaerts 687; *slichten*, Van der Steen 32; **afbonken:** *aafbónkə*, L 288a.

DRIEHOEKIGE TURF

kuilekop: *koeləskop*, L 288a.

Etym.: **kuilekop:** het woord moet in deze betekenis langs metaforische weg verklaard worden. Naar de vorm moet deze turf hebben geleken op een kikkervisje. Vergelijk *koelkop* voor “kikkervis” in het Sittards (Schelberg 188).

KAMER

[Een strook van 7 turven breed.]

kamer: het type *kamer* in: L 244.

Etym.: **kamer:** dit woord is metaforisch ontleend.

BANK

(I, 52; N 69, 4a)

[Laag turf van één turf lang en diep tot op de bodem over de breedte van de veenkuil.]

bank: het type *bank* in: G 63, L 184, 210, 244, 244b, 263, 264, 265a, 288a; *bānk*, bepaalt de lengtemaat van elke turf, Stemfoort 24; **bankje:** *benkskə*, L 244, 245, 263a, 263b, 265, 0265, 266; *benkskə*, L 263, Weijnen 1938, 332; **turfbank:** *törfbank*, L 181; **laag:** het type *laag* in: G 81a.

PANDOER

(I, 52)

[De uit te steken oppervlakte.]

pandoer: het type *pandoer* in: L 263.

Etym.: Weijnen 1938 (332) veronderstelt verband met het kaartspel *pandoeren*, waarbij een *pandoer halen* inhoudt “alle slagen, dus 13, halen door één man”. Een *pandoer* turf is een “reep van 12 tot 13 turven naast elkaar en 4 turven diep tenminste bij kleinhandelsturf”. Ook Coppens (z. de par. TURVEN) vermeldt, dat uit de breedte van een pandoer, nl. 155 cm, naast elkaar 13 turven werden gestoken. De gemeente Asten verpachtte aan particulieren veldjes van ongeveer 6x10 m. Uit die breedte van 6 m konden dan vier banken of pandoeren van ± 155 cm gehaald worden. Wilde men optimaal turven van de gewenste 12 cm breedte uit de hele breedte van het veld halen, dan moest men 4x13 turven steken oftewel 52. Een stok kaarten bestaat zonder de joker uit 52 kaarten. Verg. *Pandur schloəhn* “das höchste Spiel spielen, alle Stiche machen” (Rhein. Wörterb. VI 482 *Pandur*). Deze verklaring van “alle 13 slagen halen” lijkt aannemelijk, alleen ging het er bij pandoeren om 8 slagen binnen te halen (z. Winkler Prins 15, 56 *pandoer*), hetgeen voornoemde theorie weer minder aannemelijk maakt. Misschien is er verband met de metselaarsterminologie. Immers daarin is *pandoerwerk* “baksteenmetselwerk waarbij elke bovenliggende steen de onderliggende met de helft van zijn oppervlakte bedekt” (z. Van Dale 1473 *pandoerwerk*). Maar duidelijker aanwijzingen dan in Van Dale heb ik voor deze mogelijkheid niet kunnen vinden.

STIEPEL

[Bank van ± 6 turven omlaag met de breedte van een turf.]

stiepel: het type *stiepel* in: L 288a.

Etym.: **stiepel:** betekenis is afgeleid van van *stiep* “gemetselde voet van één of anderhalve steen in het vierkant” (z. WNT XV 1588 *stiep*). *Stiepel* is een afleiding van *stiep*.

BANK MAKEN

(I, 53; N 69, 4b)

bank maken: *bank maakə*, L 181, 184, 265; **bankje(s) maken:** *benkskə maakə*, L 245, 263a, 264, 266; *benkskəs maakə*, L 263b, 265; **bank aansnijden:** *bank aansniedn*, G 63; *bank ansnééjə*, L 184; **bankje snijden:** *benkskə snééjə*, L 263a; **bankje aansnijden:** *benkskə ansnééjə*, L 244b, 265a, 0265; **banken snijden:** *benk snieja*, L 288a; **aansnijden:** *aansniedn*, G 81a; **bankje klaarmaken:** *benkskə klaormakə*, L 244; **korten:** *kortə*, L 263; **stiepelen:** *stiepələ*, L 288a; **bankjes graven:** *benkskəs graavə*, L 263; **ingraven:** *ingraavə*, L 244; **in de pandoer kameren:** de turf is: *in də pandoer gekamerd*, L 263, Weijnen 1938, 333; **pandoer afzetten:** *pandoer afzetten*, L 263, Weijnen 1938, 333; **afstikken:** het type *afstikken* in: L 208; **bank snijden:** *bank snééjə*, L 263; **afkorten:** *aafkörtə*, L 288a; **bank korten:** *bank kortə*, L 210.

MAAT AAN DE TURF GEVEN

(I, 56; N 69, 8b)

maat geven: *maot géévə*, L 245, 263, 263a, 265; **op maat aansnijden:** *óp maot ansnééjə*, L 0265; **de maat snijden:** *də maot snééjə*, L 263b; **bankje aansnijden:** *benkskə ansnééjə*, L 244; **turf snijden:** *tèurəf snieja*, L 288a; **afschroden:** *aafschròðjə*, L 266; **afmeten:** *afmèèètə*, L 266; **aflijnen:** het type *aflijnen* in: L 264; **korten:** *körtə*, L 288a.

Etym.: **afschroden:** het Mnl. Wdb. (I 264) geeft voor *afscroden* de betekenis “afsnijden”. WNT (XIV 1083 *schroden* I) = “door snijden of hakken kleiner, dunner of puntiger maken”. FWH (600) vermeldt onder *schroeien* II *schrooien* als een klankwettige ndl. vorm voor “klein snijden, versnijden”.

MAATSTOK

(I, 59)

maat: *maot*, L 265; **maatje:** *matjə*, L 244; **maatstokje:** *maotstokie*, G 81a; **maatlatje:** *maotlatie*, G 81a; **sleve:** *sleve*, bepaalde maatstok gebruikt in het veen, L 241, Varia P. Gloss. 1968, 101.

Etym.: **sleve:** het Mnl. Wdb. (VII 1270) geeft voor *sleve* de betekenis “mouw”. Die bepaalde maatstok had waarschijnlijk de lengte van een mouw. Misschien is het het Nederlandse woord *sleef* “potlepel” (WNT XIV 1642 *sleef*).

WILLEKEURIG, VAN DE MAAT GEZEGD

(I, 57; N 69, 4c)

op het oog: het type *op het oog* in: L 263b; *op ət dawch*, L 288a; *op ət dooch*, L 263a, 265a, 0265; *op dooch*, L 244; **op het oog af:** *op ət dōech aaf*, L 266; **op het heilig oog:** *op ət héjləch òech*, L 184; *op ət helləch ooch*, L 181; *op ət helləch òech*, L 245; **op goed oog:** *op goej ooch*, L 263; *óp goej òech*, L 265; **op goed geluk:** *op goej gəluk*, L 244; **op de ruize:** *oppə roezə*, G 63.

Etym.: **op het heilig oog:** Lemmerling (34) verklaart deze uitdrukking als volgt: bij scheidsstenen, die de grens van de akker markeerden, werden altijd drie kleine stenen als zogenaamde “getuigen” geplaatst in driehoeksvorm met de grote steen als middelpunt, naar het oud-christelijk symbool van het alziende oog van God, vandaar dat de boer bij het ploegen bijv. *op het heilig oog* te werk ging. Lemmerlings visie is mogelijk volks-etymologie. *Op het oog* betekent “met het oog schattend”. *Heilig* wordt dan aan de uitdrukking toegevoegd in een toegevende betekenis om de hoge waarde aan te duiden,

verg. *het heilig moeten*. **Op de ruize**: WNT (XIII 1807) geeft onder *ruize* 6 de verbinding *op de ruize* = “op goed geluk”. Zie ook WNT XIII 819 *roes* II2.

BOERENDAGWERK

[Bepaalde maat bij het turfsteken.]

boerendagwerk: *boerendagwerk*, Top 155.

INKUILEN

[Begin maken bij het turfsteken.]

inkuilen: *inkoelə*, L 288a.

SCHEEF SNIJDEN

onderholen: *óngər̀hèùlə*, L 288a.

Etym.: **onderholen**: z. WNT (X 1343) *onderhollen* “van wallen, dijken enz. Ze van onderen uithollen, uitgraven, en daardoor van hun steunsel beroven.”

GRONDWATER

(I, 47)

grondwater: het type *grondwater* in: L 210; *grontwattər*, L 184, 244, 244b, 0265; *gróntwattər*, L 263, 263a, 265; *gróntwaatər*, L 265a; *gronkwaatər*, L 266; **peelwater**: het type *peelwater* in: L 263; *píelwaatər*, L 288a; **veenwater**: *veenwattər*, L 263.

OPBORRELEN VAN HET GRONDWATER

(I, 46a; N 69, 5b)

opborrelen: *opborrəl̩n*, G 63; *ópórtələ*, L 263b, 265; *opbortələn*, L 263a; **opwellen**: *opwellə*, L 244, 263a, 264, 265a; **opkoken**: het type *opkoken* in: L 264; *opkookə*, L 288a; **opbreken van het water**: *opbréékə van ət wattər*, L 263; **omhoogkomen van het water**: men zegt: *ət waatər kumt omhòech*, L 266.

Etym.: **opborrelen**: zie voor de vormen met *t* FWH 85 *opbortelen*. **Opkoken**: z. WNT (XI 921 *opkoken* Ab) *opkoken* “bij vergelijking ook van vloeistoffen die al borrelende of bruisende omhooggaan, zonder dat sprake is van koken in den eigenlijken zin”.

HET OMHOOGKOMEN VAN HET GRONDWATER

(In I, 46b is gevraagd naar het zelfstandig naamwoord.)

opborreling: *ópórtəl̩ng*, L 265; de volgende opgave is meervoud: *opbortəl̩ngə*, L 263a; **opkoken**: het type *opkoken* in: L 264; **wel**: het type *wel* in: L 264; **opwelling**: het type *opwelling* in: L 244; **welwater**: het type *welwater* in: L 265a; **sprink**: *sprink*, L 0265; de volgende opgaven zijn meervoud: *sprinkə*, L 208; **sprong**: de volgende opgave is meervoud: *sprongə*, L 244b.

Etym.: **opborreling**: het WNT (XI 367) geeft *opborreling* en *opborteling*. **Sprink**: *sprink* is “bron” (WNT XIV 3045 *spring* 4). **Sprong**: *sprong* is “spuitende bron, bron” (WNT XIV 3079 *sprong* 8).

BULTEN IN DE VEENKUIL

(I, 48)

bulten: *bultə*, L 244, 263a, 265, 0265; de volgende opgave is enkelvoud: *buljt*, L 288a; z. *veenbult*, bulten die ontstaan in het midden van het veen, Ouwerling 19; **papieren zolder:** *papierə zuldər*, L 263.

DOORBREKEN VAN DE BULTEN

(I, 49)

doorbreken: *dörbréékə*, L 184, 210, 244, 244b, 263, 263a, 265, 0265; *dörbreekə*, L 265a; **losbreken:** *losbréékə*, L 266; **kalven:** het type *kalven* in: L 264; **water door komen:** *waotər dur kommə*, E 151; het volgende type is een zelfstandig naamwoord: **veenbreuk:** *veenbreuk*, breuk in het veen, die ontstaat wanneer de veenbult doorbreekt, Ouwerling 19.

VERZUIPEN

[Onder water lopen van de veenput.]

verzuipen: *vərzuipə*, L 184, 263; men zegt dan: *ik ben vərzoopə*, L 264.

BULTEN KAPOTSTEKEN

spring kapotsteken: *sprink kapót stéékə*, L 0265.

TE DIEP GRAVEN

(I, 68)

[Te diep naar het zand toe steken, zodat er bulten ontstaan.]

scherp naar het zand steken: *scherrəp nao ət zant stéékə*, L 263a; **op een zandbult uit steken:** *oppən zantbult uitstéékə*, L 263; **te diep graven:** het type *te diep graven* in: L 288a; *tə deejp graavə*, L 244; **de gemeente bestelen:** *də gméntə bəstéélə*, L 263; **te hard vatten:** *tə hart vattə*, L 263; **te scherp naar het zand steken:** *tə sjèèrəp nò ət zant stéékə*, L 265; **te kort aan de kant steken:** *tə kort aan də kant stéékə*, L 265a.

LINIEIJZER

(I, 54a; N 18, 15; N 69, 8a)

[Een halve-cirkelvormige ijzeren schijf aan een steel met dubbele handgreep.]

linieijzer: het type *linieijzer* in: L 244, 244b, 263, 263a, 263b, 264; **lijnijzer:** *linjiszjər*, L 265; *linjizjər*, L 265; *lijniszjər*, L 265; *lieniezər*, G 81a; *lieniezər*, L 288; *lienijzər*, L 0265, 265a; **stikker:** het type *stikker* in: L 288a; **moergreef:** *moergreef*, K 201, Weyns 84; **veenbonk:** *veenbonk*, bonk- of lijnijzer, Bergsma 65; **stik:** *stik*, stikschop, ijzeren puntig toelopende schop, die ook aan de beide zijanten is geslepen, met steel en brede kruk, De Bont 597. Etym.: *stik*: het woord is identiek met *stik* (WNT XV 1657 *stik* I) “in het zuiden gebruikelijk voor bepaalde soorten schoppen of vorken”.

BLAD VAN HET LINIEIJZER

(I, 54b)

mes: het type *mes* in: G 81a, L 263a.

Foto 15. Een linieijzer of greef.

KORTIJZER

[Een klein linieijzer.]

kortijzer: *kórtizjær*, L 265; **bonkijzer:** *bonkijzer*, schup met groot blad en kleinen steel voor de veenderijen, Pipers 133.

STIKKER

(N 18, 4. In deze vraag wordt gevraagd naar het model *stikker*, zoals gebruikelijk in het veen, maar volgens de afbeelding in N 18 heeft deze schop een handvat en die heeft de gebruikelijke stikker niet. Bij de antwoorden werd wel vermeld, dat deze schop werd gebruikt om turf te steken of los te maken.)

stikker: het type *stikker* in: L 265, 266, 294; *sjtikkær*, L 291, om de natte veenbank op maat van turf te steken in verticale richting; **snij-ijzer:** *sni-jiezær*, L 288.

TURFSPA (zie kaart)

(N 18, 17; I, 55; AGV; N 69, 3b)

[Afhankelijk van de plaats de gebruikelijke schop om turf te steken.]

turfspa(de): het type *turfspa*: in: L 266; *törfssjpa*, L 290, 291; *törræfspa*, L 266; *turfspaaj*, L 159a, 160, 185, 211, 243; *törræfspaaj*, L 184, 244b, 245, 265; *törræfspòøj*, L 813; *törfspaoj*, L 163;

Foto 16. Een kort linieijzer of kortijzer.

*törfspaa*j, L 184, 187a, 210; *turfspade*, Ouwerling 16; *spa(de)*: het type *spa* in: L 266; *spaa*, L 293; *spaa*j, L 208, 242, 244, 244c, 263, 263a, 264, 265, 0265, 268, 289, 289a, 318b, 381, 381a; *spááj*, L 263b; *spòòj*, L 183; **turfschop**: het type *turfschop* in: K 174; **turfschup**: *turfschup*, K 241, 357, 361a, P 51, 60, Q 9; *törfschup*, L 163, 164, 165, 214, 247; *turfsjöp*, L 324, 384; *törfsjöp*, L 321, 423; *törfsjop*, L 321; *térräfsjup*, Q 3a; *turfsjup*, Q 98; *térfsjép*, L 368, 368b; *téérfsjép*, Q 3; *terfsjèp*, Q 5; *térräfschéép*, Q 2; *tüürfschuup*, I 275, O 173; *tüüräfschüüp*, K 270 (N 27 bijvoeg.); *turräfschuup*, K 204c; *turfschep*, K 174, Albertinus 69; *turfschup*, Goossenaerts 771; *turfschup*, Weyns 84; *törfschup*, Van de Voort 293; **peelspade**: *peelspaa*j, L 182, 211; *pielspaa*j, L 318b; *pelspòòj*, L 183; *pijelspaa*j, L 235; *pélspaoj*, L 153; *pelspòòj*, L 183; *pilspaoj*, L 180b; **moerspade**: *moerspaa*j, K 163, 174; *mōērspaa*j, L 420; *moerspaoj*, L 241; **moerschup**: *moerschup*, K 206, 208, 210, 212, 235, 237, L 206; *mōērsjup*, L 422; Q 179; *moerschup*, L 269; *mōērschup*, K 191, 204; *moerschup*, zekere schup, waarvan het blad ± 30 cm lang en 15-18 cm breed is, om klot te steken, Goossenaerts 510; **kluitenspade**: *kloetəspaa*, L 268; **klootspade**: *klōetspaa*j, L 288a; **klotschup**: *klotschup* K 278; **kluitenschup**: *klüüttəschup*, L 209; **klotschupje**: *klotschupje*, Weyns 84; **bollespade**: *booləspaa*j, L 288, 318b; **turfsteker**: het type *turfsteker* in: P 25; *turrəfstéjkər*, L 317; **turfstik**: *turfsteek*, L 144; **baggerturfstik**: het type *baggerturfstik* in: L 144; **turfbot**: *tüürəfbòt*, P 99; *turfbot*, platte schop met lange steel om dikke turf die met de greef aan de kant losgemaakt is, ook van onder los te krijgen, Goossenaerts 770; *turfbot*, Weyns 84; **vlikkenschup**: *vlikkəsju*p, L 317; **vlinkenschup**: *vlinkəsju*p, L 331; **hazeoor**: *haazəòer*, L 320a; **vapeur**: *vapeur*, Weyns 84; **bladschup**: *bledschup*, K 174, Albertinus 69;

steekschup: *steekschup*, Q 96d; **jager:** het type *jager* in: G 81a; **oplegger:** het type *oplegger* in: L 265a; **turfspoon:** *tǔrrǫfspón*, P 88; **stikker:** *stikker*, scherpe spade, Edelman 63.
Etym.: **turfbot:** het WNT (III 680 *bot* VI) noemt de herkomst van het woord onbekend.

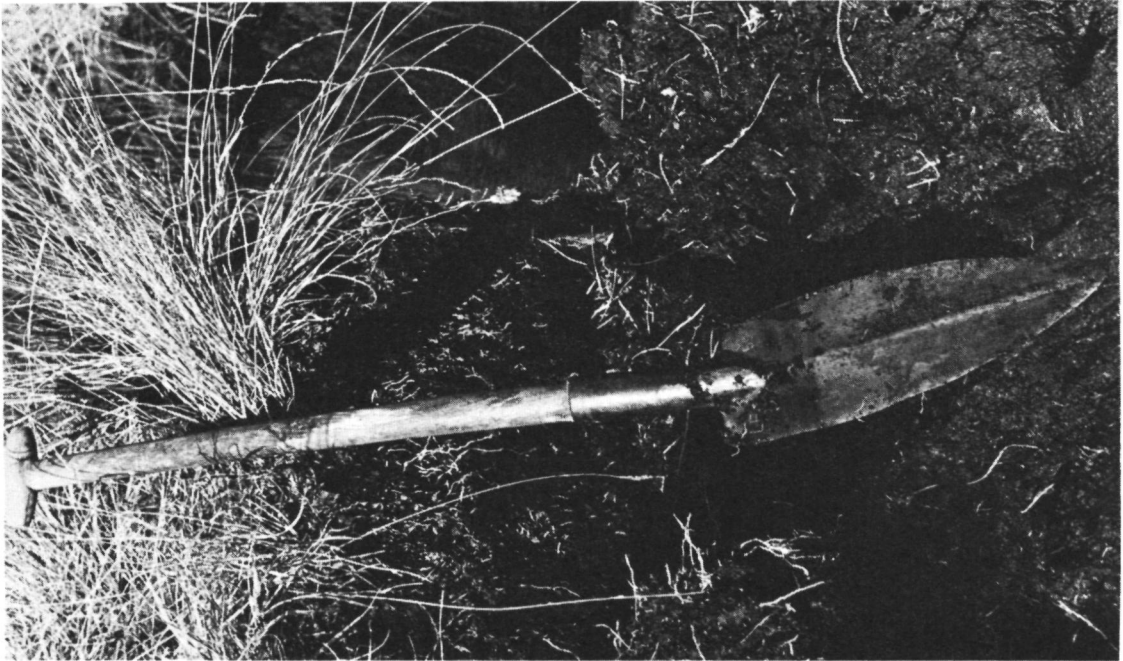

Foto 17. Een turfspa zoals die in de Peel gebruikt werd.

MOERHAK

moerhak: *moerhak*, Goossenaerts 510; **puthaak:** *puthaak*, L 244b.

Etym.: **puthaak:** verg. WNT XII 4974 *puthaak* 2 “stok, gewoonlijk een el lang, met een klein ijzeren haakje en puntje voorzien, waarmee bij grond- en polderwerken de kruiplanken worden gelicht en verplaatst.”

STOK

(I, 58a; I, 58b)

[Bepaalde maatstok in het veen en ook bepaalde hoeveelheid turf door die stok aangewezen.]

stok: het type *stok* in: G 81a, L 244, 244b; *stòk*, G 63; *stok*, een hoop turven van 260 stuks, L 263, Weijnen 1938, 334; **pandoerstok:** het type *pandoerstok* in: L 263a; *pandoerstok*, een stok om nauwkeurig 't pandoer uit te tekenen, L 263, Weijnen 1938, 332.

Etym.: **stok:** *stok* is “lengtemaat in veenderijen” (WNT XV 1828 *stok* 6).

MAAT

(I, 59)

[Stok van ± 42 cm.]

maat: *maot*, L 263, 263a, 0265, 288a; **maatje:** *motjə*, L 265a; *mǎðtje*, maatje, dat de lengte van een turf heeft zodat de pandoer steeds zo breed is als de turf lang moet worden, L 263, Weijnen 1938, 332; **turfmaat:** *tǔrrǫfmaot*, L 288a.

ARMVOL

[Een armvol turf bij het verdragen.]

elver: *elləvər*, L 181; *elver*, een armvol, bijv. een elver hout, een elver stroo, Heeroma 1968, 37.

Etym.: **elver** is door metathesis van *r/l* ontstaan uit *errəmvól* na auslaut-verzwakking (Weijnen 1966, 265).

ad 2.6.

SCHILTURF

(Deze turf vertoont overeenkomst met de *tussenturf*, verg. dit lemma met het lemma TUSSENTURF.)

schilturf: *scheltorf*, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 4; *schelltorff*, L 241 a° 1656, Varia P. MGG 65; verg. WNT XIV 653 *schilturf*, turf uit de bovenkorst.

Etym.: **schilturf:** het WNT (XIV 653 *schil* 3) geeft als betekenis van *schil* “korst of dunne vaste laag van een grondsoort”. *Schilturf* is dan de turf uit de schil.

STUKKEN TURF

(I, 63)

rommel: *rómmeł*, L 208, 245, 263, 265; **brokken:** *brokkə*, L 244, 266; **brokkelen:** *brokkələ*, L 263, 0265, 288a; **stukken:** *stukkə*, L 184, 244, 264; *stukkər*, L 263a; **turfmot:** *turrəfmot*, E 151; **gemul:** *gemul*, L 263, Weijnen 1938, 332; **bonksel:** *bonksel*, L 263, Weijnen 1938, 332.

LOSSE TURF

(I, 64a)

aanmaakturf: *aanmaaktörrəf*, L 0265, 288a; de volgende opgave is meervoud: *aanmaaktörm*, G 63; **korte pijperd:** *kortə piepərt*, L 263.

PIJPERD

(I, 64b)

[Een lichte soort turf.]

pijperd: *pijpərt*, L 244b, 265a; *piepərt*, L 263, 263a, 264, 0265; *pīēpərt*, L 245, 0265; *peepərt*, L 244; *piepərt*, lichten turf, zo genoemd omdat hij piept, wanneer men er op stoot (?), L 263, Weijnen 1938, 334; **haverstro:** het type *haverstro* in: L 244; *haavərstroo*, G 63; *haavərənstroo*, L 263a, 0265; *haovərstroo*, G 81a; *hoaverstro*, veen, dat veel wortelstokresten bevat van sekgras, Ter Laan 329; **witte turf:** *wittən törrəf*, L 0265; *witte turf*, slechter dan de zwarte, K 174, Albertinus 69.

SLIJKACHTIGE TURF

(I, 64d)

moer: *moer*, zit onder de lichten turf, L 263, Weijnen 1938, 334; **moerturf:** *moerturf*, dikke gegreefde turf, Goossenaerts 510; *moertörf*, slijkachtige turf, Corn. Vervl..

SPETEN

[Bepaald soort turven.]

speten: *speten*, bepaald soort turven, Prims 25; *spitten*, Hollandse turf, Prims 67.

Etym.: **speten:** waarschijnlijk betekenisverdichting het WNT (XIV 2658 *speet* II) geeft o.a. de betekenis “zooveel als men van een stof in één keer opspit”. Bedoeld zijn hier dus “speten turf”.

SMEERKLOT

(I, 64c; N 69, 73)

[Soort turf, zwart en vet als boter.]

smeerklot: het type *smeerklot* in: L 263; *sméérklot*, L 208, 263b; *sméérklót*, L 265; *smeerklot*, een korrelige massa, die op kool gelijk, L 263, Weijnen 1938, 334; **pekkerd:** *péékært*, L 0265; **plakkerd:** *plekkært*, L 244b; **prut:** *prut*, soort van zeer harde turf brandend als pek, K 312, Corn. B.

Etym.: **pekkerd:** in Neerkant en Meijel zegt men tegen “pek” *péék*. Deze turf wordt vergeleken met pek, hij was zo zwart als pek. Hausding maakt melding van “Pechtorff” (22), turf uit de onderste laag, bruinzwart, met bijna geen plantenresten, met veel koolstof, goede brandturf. **Smeerklot:** het gaat hier om turf uit de “Schmierlage” (Schneider H.), een wat vette turf, vandaar de benaming “smeerklot”. Op dat vette karakter van de turf duidt ook het woordtype **plakkerd**. Voor **prut** zie men WNT (XII 4647 *prut* II en *prut* II5).

BONKEN

(I, 64g)

[Grote stukken veen.]

bonken: *bonkə*, L 263a; *bunk*, L 265, 288a.

IN BONKEN STEKEN

(I, 64g)

[Steken van grote stukken veen.]

spitten steken: *speet stéékə*, L 263; **in de kuil steken:** *in də kōēl sjtèèkə*, L 288a; **klaar maken:** *klaor maakə*, L 266; **bonken steken:** *bònkə stéékə*, L 244; **in bonken steken:** *in bunk stéékə*, L 265.

AFSTEKEN

(I, 65)

[Stukken veen los steken met de spade op plaatsen waar weinig turf zit.]

afsteken: het type *afsteken* in: L 288a; **pijperd graven:** *piepərt graavə*, L 263a; **uitporren:** *oetporn*, *veen oetporn*, stukken veen los steken met de spade op plaatsen waar er maar weinig zit, Ter Laan 640.

Etym.: **uitporren:** z. WNT XII 3487 *porren* A4 “uitgraven, loswoelen. In Groningerland”. Verg. Mnl. Wdb. VI 571 *poren* “halen, trekken”.

STEKEN VAN DE SCHILTURF

schilturven: *scheltorven*, L 264, a° 1450-1500, Varia P. SKB 3.

BANEN VAST VEEN

(I, 60; N 69, 88b)

[Banen van vast veen waarover het vervoer gaat.]

banen: *baanə*, L 208, 244, 245, 263, 263a, 264, 288a; *baanen*, L 264 a° 1450-1500, Varia P. SKB 3; *baenen*, peelbanen, L 208, a° 1646, Varia P. BKB 5; *baen*, mv. *bane*, een langwerpige stuk veen, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 1; **baantjes:** *benkəs*, L 244, 265; *bantjəs*, L 244; **moerbanen:** *moerbaanə*, L 265, 0265; **moerbaantjes:** *moerbantjəs*, L 244; **turfbanen:** *törrəfbaanə*, L 244b; **peelbanen:** *pilbaanə*, L 244b; **dijken:** *diekə*, L 210; de volgende opgave is enkelvoud: *diek*, G 63; **veenweg:** het type *veenweg*: in G 63; **banken:** *bankə*, L 263b; **veenbanketten:** *veenbanketten*, blijven zitten tegen verzakking, Stemfoort 22; **veenhagen:** *veenhagen*, veenbanketten, Stemfoort 26; **hoofdwegen:** *hoofwéég*, L 245; **schoorkuilen:** *schoorkuilen*, Stemfoort 21; **kruipaden:** *kruupééj*, L 245; **zijdelbaan:** *sijdelbaen*, L 208 a° 1646, Varia P. BKB 5.

BANKEN LATEN ZITTEN

(I, 62; N 69, 5c)

[Veenbanken laten zitten als bescherming tegen het water.]

banken laten zitten: *benk laotə zittə*, L 263a, 265, 0265; *benkə laotə zittə*, L 245; **bank laten zitten:** *bank laotə zittə*, L 263, 266; **baantjes laten zitten:** *bantjəs laotə zittə*, L 244; **dam laten zitten:** *dam laotə zittə*, L 184, 208, 263b, 266; **afdijken:** *afdiēkə*, L 266; verg. Verdam 22 *afdiken*; **rand turf laten zitten:** *rant törrəf laotə zittə*, L 264; **boord laten zitten:** *boort laotə zittə*, L 288a; **water wallen:** *waatər waln*, G 63; **dijken laten zitten:** *diekən laotə zittən*, L 210; **losse kant laten zitten:** *lós kant laotə zittə*, L 245; het volgende type is een zelfstandig naamwoord: **waterwal:** *waatərwal*, G 81a.

BANKEN DOORSTEKEN

boord doorsteken: het type *boord doorsteken* in: L 288a; **banken doorbreken:** *bankən döbrbréékə*, L 264.

WATERLOSSING

(I, 61; N 27,22; in N 27 is gevraagd naar de *greppels die men door een te ontginnen moeras graaft, om het water kwijt te raken.*)

waterlossing: het type *waterlossing* in: K 217, L 180, 265a, 290a; *wattərlosing*, L 208, 244, 245, 261; *waatərlösing*, G 63; de volgende opgaven zijn meervoud: *wattərlosingə*, L 263a, 0265; **waterlozing:** *waatərlôözing*, K 173a; **waterlosser:** de volgende opgave is meervoud: het type *waterlossers* in: L 269; **peellossing:** *piellosing*, L 288a; **sloot:** het type *sloot* in: L 200, 280; *slôet*, K 290; *slôët*, L 360, P 174; *slut*, Q 162; *sluwt*, Q 79a; *slawət*, L 207; *slejt*, Q 75; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *sloten* in: G 81a, L 180; *slootə*, L 263; *slôôtə*, K 291; *slôëttə*, P 178; *slôëtə*, K 336; *sleutə*, Q 180; *sleujtə*, Q 158; *sleuj*, K 220, L 182, 241; **slootje:** het type *slootje* in: K 18B; *slēūjkən*, K 278; de volgende opgaven zijn meervoud: *sluut?əs*, L 312; *sloojkəs*, K 146; **treksloot:** het type *treksloot* in: K 187; *trékslôôt*, K 174; *trékslowt*, K 189; de volgende opgave is meervoud: het type *treksloten* in: K 164; *trekslootən*, K 193a; **trekslootje:** *treksleujkə*, L 280; **afwateringsslootjes:** *afwaotəringsslootjəs*, K 188a; **afvoersloten:** *afvoerslôôtə*, K 178; **watersloten** *wettərslaotə*, Q 156; **gracht:** het type *gracht* in: K 333; *grácht*, K 358; *gráacht*, K 216; *grecht*, I 221a, K 348,

O 286a, P 32; *grécht*, K 267, 274, 330, P 29; *grècht*, K 310, O 73; *gréécht*, K 304; *grucht*, P 55; *grégt*, O 238; *grijcht*, P 22; *graach*, Q 75; de volgende opgave zijn meervoud: het type *grachten* in: K 250, O 241; *grachtā*, K 249, P 152; *grechtā*, P 18a; *gréchtā*, K 255, 274, 296, 299, 334, P 25, 29, 94; *grechtān*, O 69; *grèchtā*, K 336, P 88; *grichtān*, I 273; *gròchtā*, P 46; *gregn*, O 171; **grachtje**: *gréchtsjā*, K 287; *greggāskā*, K 268; de volgende opgaven zijn meervoud: *grachskās*, P 149; *gragskʔs*, P 145; **leigracht**: *laajgraacht*, K 241; *lééjgrécht*, K 270; **draineergracht**: *drāneejgracht*, O 74; **drainering**: *drānirñ*, O 273; *dreenéaring*, K 344; **broekgrachten**: *brōēGgréchtin*, K 310; **grip**: *grép*, K 240; *grip*, K 161, L 165, 189; *grīēp*, K 189; *grīep*, K 245; de volgende opgaven zijn meervoud: *grēppā*, K 176; *grippā*, K 133a, 174, 179a, L 99, 100; *grippān*, K 135, 163, L 184; *gripu*, I 57b; **grib**: *grib*, L 288a; *grib*, L 163, 163a; de volgende opgaven zijn meervoud: *gribbā*, Q 39; *gribbā*, L 159a; *gribbān*, K 163, 193a; **grub**: *grup*, L 430, P 171, Q 11; *chrup*, P 175; *gröp*, P 171; *gröb*, Q 20; de volgende opgaven zijn meervoud: *grubbā*, Q 96c; *gröbbā*, Q 12, 111; *grūūbbā*, Q 9; **grob**: *groeb*, P 77; de volgende opgaven zijn meervoud: *grōēbbā*, P 60, 66, 133; *grōēbbānā*, P 60a, 69; **grobjetjes**: *grōēbbākās*, P 136a; **groef**: *grōēf*, P 137; **grobjetjes**: *gribbākās*, K 178; **afvoergreb**: *afvoergrib*, L 152; **afvoergrep**: de volgende opgave is meervoud: *afvoergrippā*, K 174; **greppel**: het type *greppel* in: K 268, L 269b, P 32, 66; *grēppāl*, K 225a, O 163; *grēppāl*, O 244, 250; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *greppels* in: K 163, L 377, 420, P 18; *grēppāls*, L 312; *grēppāls*, K 210, P 222; *grippāls*, K 178*; **greppelen**: *greppālā*, Q 211; **afvoergreppels**: *afvoergrippāls*, K 174; **watargreppen**: *waatārgrippā*, L 180b; **draineergrubben**: *draeneergröbbā*, Q 97. **drain**: *drēē*, Q 247; **graaf**: het type *graaf* in: L 163, 163a, 269, 321a, Q 39; *graaf*, L 382, 420; *grēēf*, Q 39; *graof*, L 432; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *graven* in: L 289, 372a; *graavā*, L 290, 320a, 332, 427, Q 211; *graavār*, L 269; **graafje**: *grijskā*, L 289; *greeskā*, L 371a; *grijskā*, L 207; de volgende opgaven zijn meervoud: *graefkās*, L 269, 383, 387; *grajjskās*, L 332; *grēfskās*, L 321; *grēēfskās*, L 372; **vloedsgraaf**: *vlootsgraaf*, Q 22; **vloedgrop**: *vlōētgrōēp*, P 84; **sleuf**: het type *sleuf* in: L 269b; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *sleuven* in: K 172; *sjeuuvā*, Q 117a; **sleup**: *sleup*, L 205, 206, 242; **slop**: de volgende opgave is meervoud: *sloopā*, P 18a; **voor**: het type *voor* in: P 77; *vur*, Q 2b; *vór*, P 35a *vor*, K 349a; *voor*, K 240, 349; de volgende opgaven zijn meervoud: *vórrā*, K 351, P 18, 35; *vōorā*, P 44, 49; *vōōrā*, P 48; *vōōrā*, K 241, 330, 342, 346, 348, P 51; *vaorā*, Q 204a; *vōēwārā*, K 309; *vōērā*, K 309; *vōōwrā*, P 12; *vowrā*, P 149; *vōwrā*, P 48; **voortje**: *voorākā*, K 268; de volgende opgave is meervoud: *veurkās*, K 151; **watervoor**: *wētārvōwr*, P 107a; *wōētārvōwr*, P 137a; *wōōtārvōōwr*, P 93; *wootārvōōār*, K 295; de volgende opgaven zijn meervoud: *wōōtārvōōrā*, P 7; *wattārvoorā*, K 329; **moervoor**: *moervoor*, K 307; **loop**: het type *loop* in: K 214, L 263; *lōep*, K 318, L 265; *lōēp*, K 312; de volgende opgaven zijn meervoud: *luipā*, L 270, 295, 318b, 322, 322a, 330; *lōepān*, K 266; *lōōpān*, K 215; *luipān*, L 289; **loopje**: *lupkā*, L 260; de volgende opgave is meervoud: *lupkās*, L 211; **afloop**: het type *afloop* in: K 333; *aflōep*, P 83; *ōflōēwāp*, K 307; de volgende opgave is meervoud: *aafloepā*, K 361; **waterloop**: *wōttārlōep*, K 292; de volgende opgave is meervoud: *waatārluipā*, L 270; **afvoerlopen**: het type *afvoerlopen* in: K 215; **zoeloop**: het type *zoeloop* in: L 265a; **zoeloop**: *zoejloop*, L 244; **peelloop**: *pilloop*, L 208; *piellōep*, L 266; **zouw**: *zow*, L 413, Q 94b; *zōw*, Q 3; *zów*, K 318; *zaw*, P 176; *zoow*, P 54; *zuw*, P 50; *zaa*, P 174; de volgende opgaven zijn meervoud: *zōwān*, P 45; *zōwān*, K 358, L 352; *zōwā*, P 51; *zoewā*, P 50; *zawā*, K 361; *zōōwā*, K 317; **zouwtje**: *zaakā*, P 174; de volgende opgave is meervoud: *zawkās*, L 312; **zoeg**: *zoech*, K 318; de volgende opgaven zijn meervoud: *zōēggān*, K 352; *zoegān*, K 353; *zōēgā*, K 354; **waterzouw**: *wētārzōōw*, Q 71; **zijpen**: *ziepā*, L 322a, Q 33; *zēēpā*, P 177; *zīēpā*, L 322; **zippjes**: *zīēpkās*, Q 28; **beken**: *beekā*, L 265, P 18a; *biēkkān*, O 73; *beekān*, K 266; *bēkkā*, P 4; **beekje**: *bēēkskā*, L 269b; *bēkskā*, O 170; de volgende opgaven zijn meervoud: *bēkskās*, P 136a; *bēēkskās*, L 269a; **waterlaat**: *waatārlaot*, L 264; *waatārlaot*, L 318b; de volgende opgave is meervoud: *waatārlaotā*, L 289b; **aflaat**: *afloot*, K 267; **riool**: *riool*, afwateringskanaal in het veen, L 263 a° 1658-1712, Varia

P. AKB 7; de volgende opgaven zijn meervoud: *riëðelə*, I 268; *drīëðelə*, (= de riolen K 350); **grawoel**: *grawoél*, K 320; **griool**: de volgende opgave is meervoud: *grīëðelə*, P 41; **goot/geut**: het type *goot* in: K 348; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *goten* in: P 33; *chêutə*, P 88; *guttə*, Q 98; **voots**: *vôetsj*, Q 39; *voetschj*, Q 112a; *vôetsch*, Q 113; de volgende opgaven zijn meervoud: *vôðtsjə*, Q 111; *vôetsjə*, Q 30; **afwatering**: het type *afwatering* in: K 150; de volgende opgave is meervoud: *afwaatəriëngə*, K 348; **afwetering**: *aafwétterəng*, L 371a; *aafwietəring*, L 362; *afwétterəng*, K 197; **slak**: *sjlak*, Q 20; **slakje**: *sjlekskə*, Q 20; **sluizen**: *slájzə*, Q 80; **talud**: *tərluu*, L 331, 331b; **vlietjes**: *vlīēkəs*, P 86; **slondetjes**: *sjlunjtjəs*, L 430; **leibeek**: *lōwəbèèjk*, P 88; **kanaaltjes**: *knaəlkəs*, Q 80; **uitbuizen**: *òjtòjzñ*, O 273; **rabatjes**: *rəbètsjəs*, Q 7; **kot**: *kōēt*, Q 80; **wijken**: *wiekə*, L 265; **hollen**: *hallə*, K 351; **holletjes**: *hōlləkəs*, P 35; **gouwen**: *gouven*, waterlopen, L 263 a° 1658, Varia P. AKB 11; **slisse**: *slisse*, geul, loopgraaf, L 263 a° 1646, Varia P. AKB 4; **kwebsloot**: *kwebsloot*, Goossenaerts 436.

Etym.: **gracht**: *grecht* is een variant van *gracht* (FWH 211 *gracht*). **Grep**: z. WNT V 677) *grop*. **Greb**: z. FWH (212) *greb*. **Grup**: z. WNT (V 1178) *grup*. **Grub**: z. WNT (V 1160) *grub*. **Grob**: *grob* is een variant van *grub*. **Graaf**: zie in deze betekenis het WNT (V 507 *graaf* 3). **Groef**: mnl. *groeve* “groeve, kuil, sloot” (FWH V 794); z. WNT (V 794) *groef*. **Slop**: dit woord is waarschijnlijk identiek met *slop* “nauwe gang tusschen huizen of andere gebouwen” (WNT XIV 1891 *slop*). In die nauwe gang heeft dan ook een riool of een goot gelopen, zodat bij naamgeving “riool” en “nauwe doorgang” identiek werden. Zie ook Tuerlinckx (567) *sloop* “voor, in den vorm eener V”. **Sleup**: zie ook De Bont (560) *slö.p* “sleup, greb (achter het huis waarlangs het afvalwater wegstroomt”. Variant van *slop/sloop*. **Zouw**: Schuermanss (894) geeft de vormen *zouw* en *zauw* voor “zode of zoogracht, watergracht, kleine waterloop, goot, riool”. Roukens (123) vermeldt *zouw* ook en verwijst hiervoor naar Verdams *soe*, *zoe* “goot, straatgoot” (vla.) en *sode*, *zode*, *zoode* “put, poel, modderpoel” en naar Kiliaens *sode*, *soode*, *soye*, *soede*, *soeuwe*, *soedse*. Berns 1973 heeft al gewezen op de etymologische samenhang van de *zoe*-, *zoei*-, *zode*- en *zouw*-vormen. Hij verklaart ze (142) uit het germ. *sôhôn, ohd. *suoha* “Furche”, os. *sôha*, mnd. *so*, mnl. *soe*, *souw*, *zuwe*. De idg. wortel is volgens hem *sek- “snijden” (139). Afleidingen van *sôhôn leven voort in nhd. dialecten: *Suh*, *Suche* (Zwaben, Tirol, Karinthië); *Sot*, *Sode*, *Suge* (Rijnlandse dialecten); *zoei*, *zouw* en *zoeg* (beide Limburgen, Antwerpen, oostelijk Noord-Brabant). **Zoeg**: z. Corn. Vervl. (1494) *zoeg* “kleine gracht in eene weide” en Schuermans (891) *zog* (*zoèg*) “kleine gracht in een weide”. Berns 1973 (141) meent, dat in *zoeg* sprake kan zijn van een *j* > *g*-overgang of dat *zoeg* mogelijk een oud relict is. Kan er ook niet sprake zijn van hypercorrectie van *zoei* tot *zoeg*? Weijnen 1966 (260) wees op de mogelijkheid dat *g* (*ch*) uit jongere *j* kon ontstaan in nieuwe zuidelijke gevallen bijv. *muug* “moe”, zo iets zou dan ook gebeurd kunnen zijn bij *zoe*-*zoeg*. Heeroma 1942a (112) veronderstelt, dat de grote variatie in het wordeinde bij woorden die toch duidelijk verwant zijn zoals *zoei*, *zoe(w)*, *zouw*, en *zoeg*, de weg wijst naar de onomatopeeën, de “gevoelswoorden”. *Zoeg* is volgens Heeroma een jongere vervorming en *zouw* vat hij op als een fonetische ontwikkeling uit *zow*. Zo blijven voor Heeroma over *zoei* en *zow* om te etymologiseren. *Zoei* en *zow* is een voorbeeld van het naast elkaar optreden bij een klanknabootsende wortel van de *j* en *ɥ*-vormen zonder betekenisverschil; men vergelijk *groe*i naast *grouw*, *sloei* naast *slow*, *stoeien* naast *stouwen*, *spoei* (spui) naast *spouw*. Naast *spoei* (spui) is er ook *spoeg* en naast *stoeien/stouwen* is er ook *stoegen*, dus vormen met een *g* (113). Zo maakt Heeroma de *w* van *zow*, *zouw* en de *g* in *zoeg* heel aannemelijk. Voor *zoei* en *zow* veronderstelt Heeroma een grondvorm *soj-/*sôɥ* naast een wortel *sud- die voor varianten als *zodde*, *zudde* enz. (zonder vocaal *oe*) als grondvorm geldt. Wat *zoei* betreft heeft Heeroma nog een tweede etymologie (116). Hij verbindt *zoei* dan aan het ofr. *souil*, *souille* dat o.a. “modderpoel” betekent. Semantisch is dit *souil* voor Heeroma moeilijk te verbinden aan *zoei* in de betekenis “riool, greppel”. Frappant is dan ook, dat

het *zoemeer*, liggend in de Peel bij Helenaveen, nooit door de mensen als *zoemeer* uitgesproken is. Juist in dit verband zou je denken aan *zoei* in een betekenis van “modderpoel” of “veenpoel”, maar men spreekt duidelijk van het *zoemeer*. De tweede theorie van Heeroma lijkt door het gebrek aan bewijskracht voor *zoei* = “modderpoel” weinig aannemelijk, hoe fraai ze ook mag klinken. Weijnen (in zijn kolleges van 1979-1980) ziet als dé etymologische verklaring voor *zoei*, dat het komt van *zieden*. Naast de vocaal *ey* kende het idg. de ablautstrap *ōy*. Hieruit is dan klankwettig de lange *ō* ontstaan en vervolgens ndl. *oe*. Zo kent heel Noord-Duitsland *zoot* voor “put”. Weijens mening is voor mij doorslaggevend wat de etymologie betreft van *zoei*. **Grawoel** en **griool**: Schuermans (162) geeft *grawoeltje* in de betekenis “vogelkooi” en noemt als varianten *gawool* (te Leuven), *griool* (te Diest) en *gaioule* (te Luik). De Bo (298) geeft *gariole-griole* (klemtoon op *o*) en noemt ze hetzelfde als *gaiole*, *girole* “vogelmuit”. Corn. Vervl. (506) geeft *grawoel* in de betekenis “een gedeelte der stadsgevangenis” (te Lier). Is er sprake van een betekenisoverdracht van “vogelkooi” naar “gevangenis”? En was deze gevangenis dan in de buurt van de stadsriolen en kon er daardoor betekenisvermenging ontstaan? Opvallend is, dat Lievevrouw-C. (1181) naast *riool*, *riole* de vorm *griole* geeft in de betekenis “onderaardsche buis of gemetselde leiding, voor het afvoeren van straat-, keukenwater”. Waarschijnlijk moeten wij hier denken aan een afleiding van het fr. *rigole* “greppel, riool”: door metathesis van *r* en *g* ontstond *griole*. Zou dan *grawoel* ook niet een variant van *griool* kunnen zijn? De verschillende geraadpleegde idiotica geven hierover geen uitsluitsel. Het WNT (XIII 575 *riool*) en ook FWH (551) zijn het er wel over eens, dat *riool* komt van het fr. *rigole*. **Voots**: ik zie wel identiciteit met het Duitse *Fotsch* “Kerbe” (ned. “kerf”) (z. Rhein. Wörterb. II 715). Dorren (193) geeft *voitsch* “natte greppel”, zo ook Van der Heyden (124) *vootsj* “natte greppel”. **Slak**: identiek is dit *slak* met *slak* “in de sluismuur uitmondend riool” (WNT XIV 1546 *slak* 4a). **Talud**: waarschijnlijk is hier de “bermsloot” gekoppeld aan de benaming *talud*. **Slondetjes**: *slondetje* is het verkleinwoord van *slond*. Zie *slond*. **Uitbuizen**: samenstelling van *uit* en *buizen*. **Sluizen**: *sluis* als “waterlossing” zal een verkorte vorm zijn van *sluissloot* (WNT XIV 1955) of *sluistocht* (WNT XIV 1955). **Rabatjes**: *rabatje* is het verkleinwoord van *rabat* dat identiek is met Duits *Rabatte* “Straßenrinne” (Rhein. Wörterb. VII 3). **Kot**: het WNT (VII 5813 *kot*) geeft weinig opheldering voor *kot* in de betekenis “waterlossing”. Semantisch nog het meest verwant lijkt *kot* “gat, holte” (WNT VII 5821 *kot* II). **Hollen**: *hallə* is ablautend met *hollen*; De Vries (262 s.v. *hol*) geeft *hool* “smalle gracht” (voor Antwerpen) en *hol* “droge sloot tussen akkers” (voor Breda). Zie ook Mnl. Wdb. (III 352) *hole* “sloot tot afvoer van water”. **Wijken**: zie *wijk*. **Gouwen**: zie De Vries (216) *gouw* “weg langs een water; watering, sloot”. **Slisse**: waarschijnlijk metonymisch verband met *slisse* “langwerpig uitgegraven stuk veen”. Zie aldaar verder voor een etymologische verklaring. **Kwebsloot**: een *kwebsloot* is een “sloot met veel kweb erin” (Goossenaerts 436); zie ook *kweb*.

WATERLOSSINGEN MAKEN

(N 27, 22)

greneren: *grənérǣ*, P 127; **grachten steken**: *gréchtə stéjkə*, O 165; **kreek steken**: *kreejk steekə*, I 221.

Etym.: **greneren**: waarschijnlijk een onklankwettige vorm van *draineren*, of is er contaminatie in het spel van *gresbuizen* en *draineren*?

ad 2.8.

DRAGER OF DRAAGSTER

[Deze plaatst de turven in rijen van 5 turven hoogte.]

drager: *drager*, Edelman 63; **draagster:** *draagster*, Edelman 63.

DROGEN VAN TURF

(I, 83)

drogen: *drûugə*, L 210, 245, 265, 0265, 266, 288a; *dreugə*, L 264, 265a; *dreugən*, G 81a, L 263a; *dreugn*, G 63; *drèùgə*, L 181; *dreugen*, drogen van de turf, L 263 Weijnen 1938, 333; *drogen*, Weyns 86; **droog maken:** *druch maakə*, L 263; *dreuch maakə*, L 244; **klot drogen:** *klot drèùgə*, L 181; **bult drogen:** *bult drèùgə*, L 181; **turfwerk:** *törrəfwerk*, L 263a.

OPZETTEN VAN DE TURF TWEE AAN TWEE

(I, 80)

stuiken: *stoekn*, G 63; *stoekə*, L 244; *stoekən*, L 263a; *stuiken*, van turf, Goossenaerts 741; **opstuiken:** *opstoekə*, L 245, 263, 0265; *opstoekən*, L 244b; **op stuiken zetten:** *op stoekə zittə*, L 245; **opdijken:** *opdiekn*, G 63; **opzetten:** *ópsettə(n)*, De Bont 450; *opzetten*, Goossenaerts 553; **gezetten:** *gezetten*, stapelen van turf, L 208 a° 1646, Varia P. BKB 4. Etym.: **stuiken:** z. FWH (680) *stuiken* “op hoopjes plaatsen” en WNT (XVI 285 *stuiken* II).

RIJ TURF

dijk: *dijk*, rij van 5 turven hoog, Edelman 63; **banken:** *beankn*, op rijen (v. turf gezegd), Schönfeld W. 10.

ZETTEN VAN LANGE RIJEN TURF

in rijen zetten: *in riejà zittə*, L 266; **op rijen zetten:** *op rééjà zettə*, L 181; *op rééjà zittə*, L 208; **rijen:** *rééjà*, L 263a; **op regels zetten:** *op reegəls zettə*, L 181; **optrekken:** *optrekken*, K 191, Weyns 86; **zetten:** *setten*, in de weg plaatsen, L 208 a° 1646, Varia P. BKB 5.

OMZETTEN VAN TURF

(I, 84)

omzetten: het type *omzetten* in: G 81a; *umzettə*, L 210, 245, 265a, 288a; *umsetn*, G 63; *eumzettə*, L 0265; *eumzəttə*, L 244; *umzettən*, L 263, 263a; *omzetten*, Edelman 63; de turf wordt: *umgezet*, L 263, Weijnen 1938, 334; *omzetn*, turf omzetten bij het drogen, Ter Laan 680; **omrijen:** *umrééjà*, L 208; *umreejà*, L 181; *umriejà*, L 266; **verzetten:** *vərzettə*, L 264; **verleggen:** de turf wordt: *verli*, L 263, Weijnen 1938, 333; **turf verwerken:** het type *turf verwerken* in: L 288a; **omringen:** het type *omringen* in: G 81a.

KORST HEBBEN, GEZEGD VAN TURF

de korst hebben: het type (de turf) *heeft de korst* in: L 264.

aangelegen: *angəlejgə*, (van turf) vochtig, nat, zodat hij moet verplaatst worden, De Bont 18.

HOOPJE TURF

(I, 76; N 69, 11a; DC 44, 21g)

[De grootte van een kleine hoop turf is van plaats tot plaats veranderlijk. In het algemeen kan men zeggen, dat het in dit lemma gaat om een hoop van ± 30-50 turven.]

schränk: het type *schränk* in: L 263, 265a, 288a; *sjrank*, L 265; *chränk*, L 370; de volgende opgaven zijn meervoud: *schreng*, L 210; *schrenk*, L 266; *schränken*, L 263a; **schränkje:** *schrenkskə*, L 244, 0265; de volgende opgave is meervoud: *schrenkskəs*, L 244b; *schrenkskə*, L 288, hs Vossen; **halvemaan:** het type *halvemaan* in: L 244; *half maon*, L 263; *hààlf maon*, L 263b; de volgende opgave is meervoud: *halfmaonə*, L 263a; **stuik:** *stoek*, C 34, 149, G 81a, L 263, 0265; *stoekie*, G 63; de volgende opgave is meervoud: *stoekə*, L 263a; *stoek(e)*, turftorentje, gelijk ze op het veld worden opgezet, om te drogen, Ter Laan 975; **kegel:** *keegəl*, L 266; de volgende opgaven zijn meervoud: *keegəls*, L 244b, 245; **waterman:** het type *waterman* in: L 263a; de volgende opgave is meervoud: *waatərmannə*, L 244b; **hokken:** het type *hokken* in: L 208a; **hukker:** *hukkər*, L 244; **klothukker:** *klothökkər*, L 208; **torentje:** *teurkə*, L 264; **turftorentje:** *törfstoortje*, torenvormig törfstoekje op het veld, om te drogen, Ter Laan 1048; **huisjes:** *huiskens*, turfhoopjes, K 191, Weyns 87; **tijltje:** *tielkə*, L 288a; **karn:** *ker*, L 184; **klothoepje:** *klothoopke*, Goossenaerts 388; **doel:** het type *doel* in: L 244; **stoeltje:** *stoultje*, *törfstoortje*, Ter Laan 983.

Etym.: **schränk:** z. WNT (XIV 987 *schränk* 5) *schränk* “mijt, hoop, stapel van hout, riet, turf, enz.”. **Halvemaan:** metaforische ontleening. Het hoopje turf werd in de vorm van een halve maan geplaatst; verg. *halvemaan* “iets in den vorm, de gedaante van eene halvemaan” (WNT V 1718 *halvemaan* 3). **Kegel:** Goossens 1963 (I 215) noemt *kegel* een woord van uiteenlopende oorsprong. De benaming voor een “hoop turf” ligt toch wel in het metaforische vlak. Goossens 1963 (I 156) noemt een *kegel* “gewoonlijk een hokje van vier schoven” in het bijzonder een “boekweithok”. Dezelfde betekenis geeft ook het Rhein. Wörterb. (IV, 360) voor *Kegel* nl. “Buchweizengarbe, auf dem Felde aufgestellt” voor een gebied in het N.W. van het Rijnland (Heinsb., MGladb-Viersen, Kemp.) naast de betekenis “der kleinere Haufen Heu, auf der Wiese zusammengeharkt”. Goossens geeft *kegel* “boekweithok” voor vier dorpen ten N. van Maaseik en hij vermoedt dat er een brug wordt geslagen tussen het N.O. van Belgisch-Limburg en de Zelfkant door een strook in het midden van Nederlands-Limburg. Maar hier heeft hij geen gegevens van. Mijn opgaven van *kegel* “hoopje turf” komen uit Sevenum, Griendtsveen en Meterik. Dit zou dus een verbinding kunnen zijn waarop Goossens doelt, alleen heeft *kegel* hier een toegepaste betekenis gekregen. **Waterman:** dit *waterman* is een personifiërende benaming; verg. Goossens 1963 (I 214) *menneke* “persoonsnaam, bij overdracht toegepast op een bepaald voorwerp”. **Doel:** zeker wel identiek met FWH (120) *doel* “zandhoop, voor de zuidelijke dialecten”; zie ook WNT (III2 2692 *doel* 2) “in Z.-Ndl.: hoop aarde”. Zie ook *in de doel zetten*. **Torentje, huisjes en stoeltje** zijn in dit verband metaforisch ontleend. **Hokken:** het WNT (VI 862 *hok* I6) geeft voor *hok* de betekenis “een zeker aantal (vier tot twaalf) bossen, garven of schooven (gemaaid) graan, boonen enz., op 't veld tegen elkander aan gezet om te drogen”. De boer/turfsteker ging dit *hok* gebruiken voor een drogende turfhoop. Verg. ook Goossens 1963 (I 203) *hok*, hd. *Hocke* “Getreide-, Heuhaufen”. **Hukker:** dit is een variant van *heukel* “hooiopper”, Duitse *Hückel* z. Goossens 1963 (I 202). Goossens noemt als varianten verder nog *huikel* en *hukkel*. *Heukel* is een diminutief van *hok*; de *k*, aldus Goossens, van *heukel* werd vaker gegemineerd, wat

met zich meebracht dat de klinker van de voorafgaande syllabe kort bleef of opnieuw verkort werd, dus *hukkel*. In *hukker* heeft er substitutie van de *l* plaatsgevonden door *r*. Of moeten wij bij de opgave *hukker* voor Deurne spreken van een Peellandse verkorting van de klinker in *heukel/heuker*? **Tijltje**: zie voor *tijl* “rij, reeks met name rij korenschoven of hokken die op het land staan” het WNT (XVII 92 *tijl*). **Karn**: een *kaarn* is een “halve stoek, kegelvormig” (WNT VII 1632 *karn* 2b). Zie ook *karnen*.

Foto 18. Een schrank of een hukker.

KATTEPOOT

(N 18, 13 (K 174))

[Een hoopje van drie of vier turven, schuin overeind naar elkaar toe gezet, met één turf erboven op.]

kattepoot: de volgende opgave is meervoud: *kattəpootə*, K 174; *kattəpoten*, K 201, Weyns 87; **kattepootje:** *kattəpootje*, Goossenaerts 360.

Etym.: **kattepoot:** Goossenaerts vermoedt metaforische oorsprong: “een kat heeft vier poten” maar deze verklaring is toch wel zinloos. Verg. WNT VII 1874 *kattəpoot* 6 = “in het land van Waas een klein bundeltje nageoogste aren”.

IN HOOPJES ZETTEN, VAN TURF GEZEGD

(I, 77)

schranken: het type *schranken* in: L 244b, 263a, 0265; **in schranken zetten:** *in sjrenk zittə*, L 265; *in schrankən zittə*, L 288a; *in schreng zittə*, L 210; **op schranken zetten:** *op schrenkə zittə*, L 244; **schranken zetten:** *schrankə zittə*, L 265a; **op stuiken zetten:** *op stoekə zettə*, L 244, 263a, 0265; *op stoeken zetten*, L 263, Weijnen 1938, 333; **opstuiken:** *opstoekn*, G 81a; *ópstoekə*, L 263; **op kegels zetten:** *op keegəls zittə*, L 245, 266; **op oppers zetten:** *op oppərs zettə*, L 181; **in tijltjes zetten:** *in tielkəs zittə*, L 288a; **op hukkers zetten:** *op hökkərs zittə*, L 208; **aan hopen zetten:** *aan heup zettə*, L 181; **torentjes zetten:** *teurkəs zettə*, L 264; **op karnen zetten:** *op kerrə zittə*, L 184; **op een doel zetten:** *op ən doel zettən*, L 244; **verwerken** *vərwerkə*, L 263; **in kattepootjes zetten:** *in kattəpootjes zettən*, Goossenaerts 360; **klotten:** *klotten*, turf op hopen zetten, Hoeufft 306; [**opschaechen**]: *opschaechen*, Ouwering 16; **moer stuiken:** *de moer stuiken*, K 191, 192, 201, Weyns 87; **stoeltjesen:** *stoultjn*, törf-toorntjes opzetten, Ter Laan 1048; **opbeuren:** *opboeren*, K 300, Weyns 87; **stapelen:** *stapelen*, Goossenaerts 723; **opmijten:** *opmijten*, bouwen van bijenkorfvormige hopen, K 276, Weyns 87; **in bulten brengen:** *in bulten brengen*, Edelman 63.

Etym.: [**opschaechen**]: dit woord is niet direct te typeren. Ik vermoed, dat het een variant is van *opschragen*, dat weer afgeleid is van *schraag*, dat weer verwant is met *schrank* (z. De Vries 628 *schraag*). **Opbeuren:** de hier gebruikte betekenis moet een betekenisverdichting zijn van “opbeuren”.

GROTE HOOP TURF

(I, 79a; N 49, 11c; DC 44, 21g)

[In dit lemma gaat het om een hoop van ± 200 turven en meer.]

grote schrank: het type *grote schrank* in: L 263a; *grôetə sjrank*, L 265; *grôetə schrenk*, L 288a; **schrank:** het type *schrank* in: L 265a; *schranken*, grote stapels turf, K 174, Albertinus 69; **mijt:** het type *mijt* in: L 244; de volgende opgave is meervoud: *mijtə*, L 264; *mijt*, stapel, hoop, Hoeufft 400; **grote hoop:** *grôetə hôep*, L 0265, 266; **hoop:** *hôep*, L 210, 245; de volgende opgave is meervoud: *heup*, L 263; **tijl:** *téjl*, L 288a; **bult:** het type *bult* in: L 244; **dubbele ring:** *dobbələ rink*, L 244; **stuik:** *stoek*, L 263b; **bank:** *banck*, veenhoop, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 1; **dagwerk:** *dagwerk*, zoveel veen als vier mannen per dag graven kunnen, Edelman 63; **steupel:** *steupəl*, K 10; **vijm:** *viem*, L 270; **turfpijp:** het type *turfpijp* in: K 10; **schuilhoop:** *schuillaop*, I 139.

Etym.: **mijt:** z. WNT (IX 724 *mijt* III) *mijt* “grote, met zorg opgerichte stapel van hooi, stroo enz.”; zie ook FWH (430) *mijt* “stapel hooi of hout”. **Bult:** z. WNT (III1 1887 *bult* 7) *bult* “grote hoeveelheid”; zie ook FWH (99) *bult* “hoop”. **Turfpijp:** ik zie als punt van vergelijking: *pijp* is “vat....” (z. WNT XIII 1717 *pijp* VI). *Pijp* is hier een metafoer.

Schuilhoop: een *schuilhoop* is een hoop turven waarachter men kon schuilen bij regen. In de variant *schuillaop* is een assimilatie van de *lh* tot *ll* opgetreden.

IN EEN GROTE HOOP ZETTEN, GEZEGD VAN DE TURF

(I, 79b)

grote schranken zetten: *grôetə schrenk zittə*, L 288a; **in een grote schrank zetten:** *in ennə grôetə sjrank zittə*, L 265; **in ən grootə schrank zettə**, L 263a; **in een grote hoop zetten:** *in ən grôetə hôep zittə*, L 265; **een grote hoop turf zetten:** *ennə grôetə hôep tōrrəf zittə*, L 266; **op mijten zetten:** *op mijtə zittə*, L 264; **in een hoop zetten:** *in ennə hôep zittə*, L 210; **hoop kluiten zetten:** *hôep klōētə zittə*, L 245; **bijeendoen:** *bij én doen*, L 263; **in een bult zetten:** *in ennə bult zéttə*, L 244b; **op gaan zetten:** *op gaon zettə*, L 181; **op dubbele ringen zetten:** *óp dobbəltreeng zittə*, L 244.

IN HALVEMANEN ZETTEN, GEZEGD VAN TURF

(I, 78; N 69, 11b)

halvemanen: *halfmaonə*, L 0265; **halvemanen zetten:** *hàðlfmaonə zèttə*, L 263b; **op halvemanen zetten:** *op halfmaonə zettən*, L 263; **halvemaan zetten:** *halfmaon zittə*, L 265a; **op halvemaan zetten:** *op halfmaon zettə*, L 263a; **op halfmaan zetten:** L 244; **op halləfmaon zettə**, L 264; de turf wordt: *op halve maone gezet*, L 263, Weijnen 1938, 333.

IN KATTEPOOTJES STAAN, GEZEGD VAN TURF

in kattepootjes staan: *in kattepootjes staan*, gezegd van turf die zo opgezet is, Goossenaerts 360.

IN RINGEN ZETTEN

(I, 81)

opringen: *opringə*, L 263a, 0265; **op ringen zetten:** het type *op ringen zetten* in: G 81a; *op ring zettən*, L 244b; de turf wordt: *op ringen gezet*, L 263, Weijnen 1938, 333; **op enkele ringen zetten:** *op enkəl reeng zittə*, L 244; **opslaan:** *opslaon*, G 63.

TURFHOOP, BESTEMD VOOR DE VERKOOP

(I, 82)

turfmijt: *tōrrəfmijt*, L 263a, 0265; *tōrrəfmeet*, turfmijt, stapel turven, De Bont 667; *torfmijt*, turfhoop, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 10; mv. *torfmeijten*, opgetaste turfhopen, L 244 a° 1733, Varia P. DVB 101; *turfmijt*, stapel turf, De la Court 9; **mijt:** het type *mijt* in: L 244; *mīēt*, L 288a; mv. *mijten*, K 242b, Weyns 87; mv. *mijten*, L 263, Weijnen 1938, 334; **turfhoop:** *tōrrəfhôep*, L 266; *tōrrəfhoop*, L 265a; **bult:** het type *bult* in: G 81a, L 244, 245, 263; **turfbult:** *tōrfbult*, G 63; **vijm:** *viem*, L 263a; **zwil:** het type *zwil* in: G 81a; **turfstuik:** *turfstuik*, hoop droge turf, Goossenaerts 772; **turftas:** *turftas*, hoop turf, Goossenaerts 746; **klamp:** *klamp*, hoop, stapel turf, De Bont 298; **koop:** *kö.p*, ene keup tōrf, De Bont 328.

KRACHT VERLIEZEN DOOR DE ZON, GEZEGD VAN TURF

(I, 85)

verschijnen: *vərschienn*, G 63, 81a; *verschienŋ*, aan kracht verliezen door de zon, Ter Laan 1101; **verschieten:** het type *verschieten* in: L 263a; **verweren:** het type *verweren* in: G 81a;

krimpen: *krimpə*, L 288a; **verschijning:** *verschijning*, door de zon verschijnt de turf, Stemfoort 50.

ad 2.9.

KRUIEN

(I, 69)

[Turf vervoeren met de kruiwagen.]

kruien: *kröjə*, L 181, 244, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 288a; *kruujə*, L 210, 245; *krawə*, L 266; z. Goossenaerts 426 *kruien*; **kroden:** *krod'n*, G 81a; *króójn*, G 63; *krojən*, G 81a; *kroden*, Boekenoogen 519; **afkruien:** *afkröjə*, L 263a; **afvaren:** *aafvaarə*, L 288a; **schuieren:** *schuieren*, met de kruiwagen vervoeren, Goossenaerts 666.

Etym.: **kroden:** z. WNT (VIII 301) *kroden* “met een kruiwagen vervoeren”. **Schuieren:** z. WNT (XIV 1133 *schuieren* II) *schuieren* “kruien”.

UITDRAGEN VAN TURF

(I, 72)

[Met een mand turf wegdragen.]

klot uitdragen: *klot uitdraagə*, L 208.

STRO DRAAIEN ROND HET RAD VAN DE KRUIWAGEN

(I, 71)

[Stro draaien om het rad van de kruiwagen doet men om beter te kunnen rijden in het veen.]

stro omdraaien: *strôe eumdrèèjə*, L 210, 265, 0265, 266, 288a; *stroej eumdrèèjə*, L 245; *stroo eumdrèejə*, L 244; *stroo umdrèejə*, L 263a, 265a; *strôo eumdrèèjə*, L 263; **er stro omwinden:** *dər stroo umwindn*, G 63.

AFSTOTEN VAN TURF

(I, 72; N 69, 10a)

[Vervoeren van turf van het turfveld naar de rand van de weg.]

afstoten: het type *afstoten* in: L 263, 263a, 0265, 265a; *afstootə*, L 244, 263b; *afstôetə*, L 265; *afstowətə*, L 264; *afstoten*, het vervoeren van de turf uit de veenderij naar de rand van de weg, L 263, Weijnen 1938, 334; **aan de rug zetten:** *aan də ruggə setn*, G 63; **afzetten:** *aafzettə*, L 288a; **uitkruien:** *oetkruujə*, L 245; **uitschurgen:** *oetschurrəgə*, L 266; **turf uitdoen:** *törrəf uutdoon*, L 288a; **uitvaren:** *oetvaarə*, L 245; **afrijden:** *aafriejə*, L 288a.

Etym.: **uitschurgen:** het WNT (XIV 1133 *schuieren* II) zegt, dat *schuieren* blijkbaar is ontleend aan hd. *schürgen* “duwen”, waarmee ook limburgs *schurgen* “kruien” identiek is.

VERVOEREN VAN DE TURF NAAR HUIS MET DE KAR

(I, 75)

varen: *vaarə*, L 208, 244, 245, 263a, 0265, 265a, 26; *vaorə*, L 265; *varen*, rijden, L 263, Weijnen 1938, 332; **voeren:** *veurn*, G 63; **naar huis varen:** *naor haws vaorən*, L 181; **afstoten:** het type *afstoten* in: L 263; **naar huis halen:** *naor haws haolə*, L 181; **in huis halen:** *in huus haolən*, G 81a; **varen heemwaarts:** *vaarə hijvərs*, L 288a; **turven:** *törrwm*, De Monden; *törm*, turven, turf in huis brengen, Ter Laan 1048; **afvaren:** *ofvaorn*, G 81a; *ofvoarn*, Ter Laan

659; **uitventen**: het type *uitventen* in: L 264; **kar varen**: *kar vaarə*, L 184; **turf mennen**: *törf mennən*, G 63; *törf minn*, turf naar huis voeren, Ter Laan 566; **wegmennen van de turf**: *wegmenn van də töf*, C 192; **turf vervoeren**: *turf vervoeren*, Edelman 63.

Etym.: **turf mennen**: voor *mennen* “iets met paard en wagen ergens vandaan weghalen” zie men het WNT (IX 542 *mennen* 4).

VIER TURVEN

[Hoeveelheid van vier turven bij het laden.]

garf: *gurrəf*, L 192; **kar**: *kaar*, L 0265.

Etym.: **garf**: FWH (176) geeft voor *garf* een oorspronkelijke betekenis van “het samengegropene”. Ook Goossens 1963 (I 147) wijst erop, dat *garf* oorspronkelijk waarschijnlijk “een handvol” is geweest. **Kar**: de opgave moet in deze betekenis op een misverstand berusten; bedoeld is zeker wel een “kar turf”, dus de kar helemaal vol turf tijdens het laden.

VERVOER VAN TURF

voer: *voer*, het vervoer van turf, Edelman 63.

OPSLAAN VAN DE TURF IN DE TURFSCHUUR

inbulten: het type *inbulten* in: C 192; **turven**: *törven*, turf in het turfhok brengen, F 113, Bosch 156.

AFBINDEN VAN DE TURFSCHUUR

afbinden van het turfkot: *afbinden van het turfkot*, Goossenaerts 26.

TURFVUUR

turfvier: *turfvier*, vuur, dat hoofdzakelijk uit turf bestaat, Goossenaerts 772; **ketelvier**: *ketelvier*, flink vuur met turf en hout om de koeketel aan de kook te krijgen, Goossenaerts 370.

TURFVUUR RECHT ZETTEN

(I, 10a; I, 10b)

[Het vuur van turven recht zetten, netjes maken en nieuwe turven aan het vuur leggen.] **vuur aanboeten**: *vuur aanbuitən*, G 81a; *vuur anbuten*, vuur aanleggen, Halbertsma; **aanboeten**: *anbuitn*, G 63; *aanbuiten*, vuur, turf aanleggen, Van Ankum 370; **opboeten**: *opbuitn*, G 63; *opbuitn*, Ter Laan 703; **toeboeten**: *toubuitn*, het vuur van nieuwe turven voorzien, Ter Laan 1050; **bijboeten**: *biebuitn*, nieuwe turven aan 't vuur leggen, Ter Laan 84; **aanleggen**: het type *aanleggen* in: L 0265; *aanleggen*, turf optassen rondom de haard, Goossenaerts 6; **bermen**: het type *bermen* in: L 0265; **boeten**: *buitn*, een vuur aanleggen, Schuringa 42; *bûten*, 'n veur bûten, een vuur aanleggen, Wanink 83; **aanzetten**: *aanzetten*, turf aanleggen bij het vuur, Goossenaerts 11.

Etym.: **boeten**: z. het WNT (III1 *boeten* II) *boeten* “Van vuur. Ontsteken, aanleggen”. Zie ook De Vries (72) *boeten* “eigenlijk het verbeteren, herstellen van het de vorige avond onder de as ingerakelde vuur”. Zie ook FWH (78) *boeten* “(een vuur) aanleggen”.

VUUR TOEDEKKEN

toedekken: *toedekken*, Goossenaerts 755.

BRANDEN ZONDER VLAM, GEZEGD VAN TURF

(I, 11a)

zulten: het type *zulten* in: L 263, 264, 288a; *zultə*, L 244b; de turf: *zuljt*, L 288a; **smeulen:** het type *smeulen* in: G 81a; *smeuln*, G 63; **smoezen:** de turf: *smoest*, L 263a; *smōēzn*, branden zonder vlam, Ter Laan 924; **smoren:** de turf: *smoort*, L 265a; **smoken:** *smookə*, L 244b; **smuigen:** *smoegn*, G 81a; *smoegn*, verbranden zonder vlam, Ter Laan 923; **gloeien:** het type *gloeien* in: L 181.

Etym.: **smoezen:** z. WNT (XIV 2184) *smoezen* “smeulen”; **Smoren:** z. WNT (XIV 2203) *smoren* “smeulen”. **Smuigen:** z. WNT (XIV 2219) *smuigen* “rooken; smeulen”. **Smoken:** z. WNT (XIV 2187) *smoken* “zacht branden met veel rookontwikkeling”.

WAT TURF LATEN VALLEN

motten: *mòtn*, G 63; *mòtn*, wat laten vallen van turf, Ter Laan 584.

Etym.: **motten:** dit is een afleiding van *mot* “veenachtige aarde” (WNT IX 1173 *mot* V).

VOLDOENDE TURF VOOR EEN JAAR HEBBEN

mijn gerief hebben: *mən gərief hebbə*, L 244.

VOLDOENDE TURF VOOR EEN JAAR

gerief turf: *gərief tōrrəf*, L 244.

Etym.: **gerief:** de betekenis is hier een verdichting van *gerief* “iets dat tot iemands gemak, voordeel of genot strekt” (WNT IV 1666 *gerief* 2).

OVERJARIGE TURF

overjarige turf: *oovərjaorəgə tōrrəf*, L 210.

KRUIWAGEN

(I, 70; N 69, 10b)

kruigen: *krōjgə*, L 263a, 265, 0265; *krij-jgə*, L 244; *krijgə*, L 263; *krajgə*, L 264; *krijgə*, L 263, Weijnen 1938, 332; *kreuge*, kruiwagen, Heeroma 1968, 21; *krōwgə*, kruigen, kreugen, De Bont 342; **klotkruigen:** *klotkrij-jgə*, L 263b; **krood:** *króójə*, G 63; *krōjə*, G 81a; **kruiwagen:** *kroewaagə*, L 210, 245; *krawaagə*, L 266; *krōjwaagə*, L 265a; *kruiwagen*, onmisbaar in verband met de aloude moernijverheid, Goossenaerts 428; **peelkruigen:** *pilkraajgə*, L 244; **kruikar:** *krukèr*, L 288a; **peelkruikar:** *pīelkrukkər*, L 288a; **kar:** *koorə*, G 81a; **moerkruiwagen:** *moerkruiwagen*, 1907 reeds onbekend, Goossenaerts 510; **peelkruiwagen:** *pilkrōjwaagə*, L 208; **kreugel:** *kreugel*, Goossenaerts 419.

Etym.: **krood:** *krood* is “kruiwagen” (WNT VIII 341). **Kruigen:** *kruige* is door accentverzwakking uit *kruiwagen* ontstaan en hieruit door ontronding *krijge* en *krajge* (Weijnen 1937, 148). **Kruikar:** Schuermans (303) geeft ook *kruikar*. **Kreugel:** *kreugel* is een verkorting van Hagelands *kruiwagel* (Goossenaerts 419); verg. ook Schuermans (293)

kreugel. Kar: koorə (G 81a) heeft een afwijkend vocalisme. FWH (293 s.v. *kar*) zegt, dat veel dialectvormen met één r en gerekte klinker teruggaan op mnl. *cāre*. Dit moet dan ook gelden voor *koorə*.

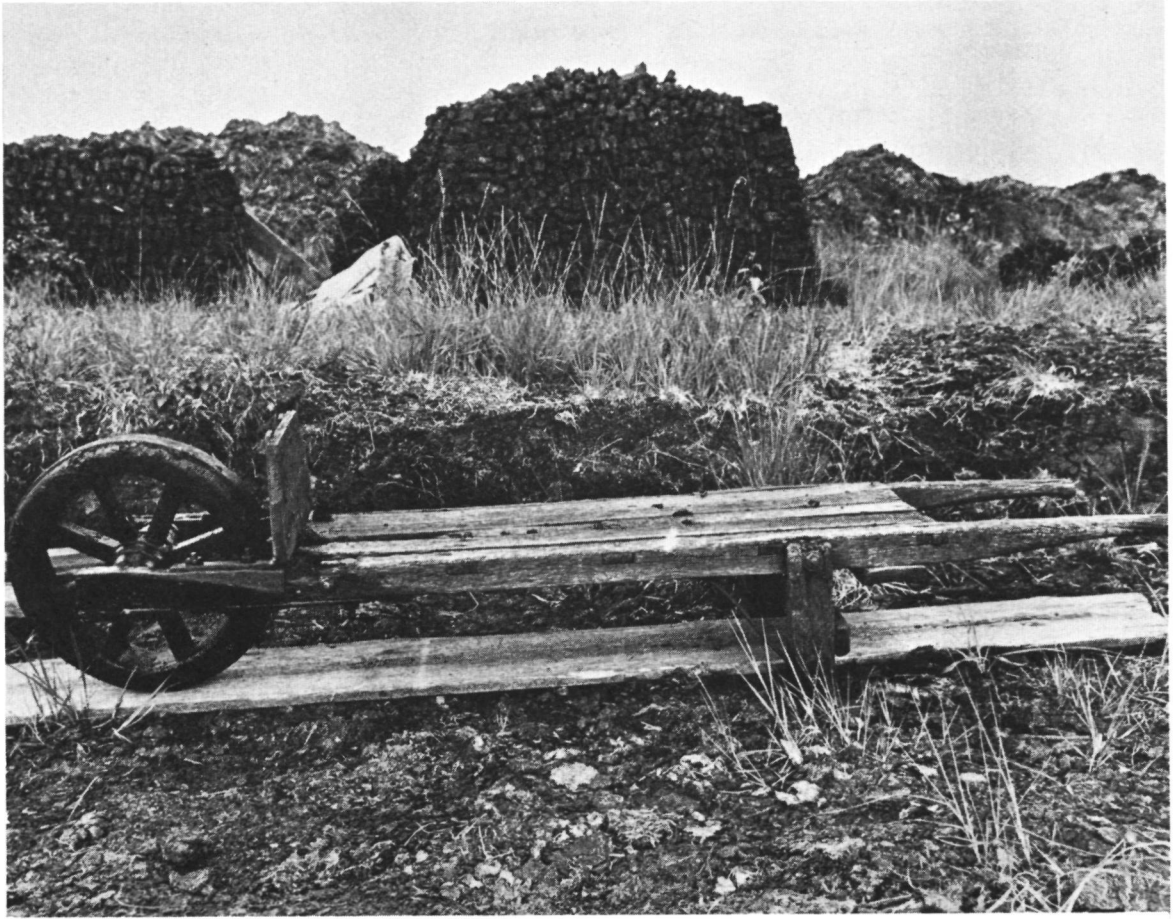

Foto 19. Een peelkruiwagen.

DRAAGBERRIE

(I, 73a; N 69, 10c)

berrie: *börrie*, L 210, 244b, 245, 265, 266, 288a; *berrie*, Weyns 86; **draagberrie:** *draagburrie*, L 263b; *draagbörrie*, L 208, 244, 263, 263a; *draagberrie*, Weyns 85; **draagbaar:** het type *draagbaar* in: L 0265; **turfslede:** *teurfslet*, K 276, Weyns 85; **kraite:** *krajdə*, G 81a; **turfzeef:** *törrəfzeef*, L 288a.

Etym.: **kraite:** Ter Laan (463) noemt *kraite* “wagenladder van lichte latten” en “bak van latten voor turf of gras”. Verg. *Kreite* “draagberrie” (Schneider H.).

MAND

(I, 73a)

[Mand waarin turf gedragen wordt.]

mand: *maant*, L 208; *mant*, L 263; *mang*, L 288a; **turfmand:** *turfmand*, mand, waarmee de boer de turf binnendraagt vanuit de turfkot, Goossenaerts 771; *turfmand*, Weyns 85;

motkorfje: *motkölfie*, G 63; z. Ter Laan 584 *motkölfie*; **turfkorf:** *törfkorf*, Ter Laan 1047; **turfwan:** *törfwaan*, Ter Laan 1155.

Etym.: **turfwan:** *waan* kan in het Gronings “korf” betekenen (z. Ter Laan T155 *waan*).

KAR

(I, 74; N 69, 12)

[Kar waarmee de turf naar huis vervoerd wordt.]

kar: het type *kar* in: L 184, 245, 263a, 265a, 266; *ker*, L 210; *kèr*, L 288a; *kaar*, L 208, 265, 0265; *kaars*, L 263, 264; *kórrə*, G 63; *kar*, Goossenaerts 355; *kaars*, L 263, Weijnen 1938, 331; **hoogkar:** *hoogkaar*, L 181, 244, 263b; **turfkar:** *törrəfker*, L 288a; *turfkar*, met turf geladen (aard)kar, Goossenaerts 771; **slagkar:** *slagkaar*, L 263b; *slagkar*, L 264 a° 1450-1500 Varia P. SKB 13; **karrebak:** *karrəbak*, L 0265.

VOORHEK OP DE KAR

voorhek: *veurhek*, G 63, L 244b; de volgende opgave is meervoud: *veurhekkə*, L 288a; *veurhek*, Ter Laan 1144; **voorstehék:** *veurstə hek*, L 244; **hekkén:** *hekkə*, L 288a; **turfhekkén:** het type *turfhekkén* in: L 264; **peelhekkén:** *pilhekkəs*, L 208; **hortje:** *hörtjə*, L 245; **boorden:** *beurt*, L 181; **bredje:** *brétjə*, L 266; **hoogsels:** *hugsəls*, L 266.

Etym.: **voorhek:** “t *veurhek* komt op de boerenwagen bij ’t mennen v. turf, aardappels, kool” (Ter Laan 1144). **Hortje:** de betekenis is hier afgeleid van *horde* = “een, uit met rijs omvlochten staken bestaand, plat vlechtwerk dat hetzij los verplaatsbaar is, hetzij enz.....” (WNT VI 1114 *horde* 1); zie voor verdere etymologie FWH (262) *hor*, *horde*. **Bredje:** verkleinwoord van *bred* “plank achter in of op zijde van boerenwagens en karren” (WNT III 1166).

ACHTERHEK OP DE KAR

achterste hekkén: *aachtərstə hekkə*, L 288a; **achterhek:** *achterrik*, het sluithek van een boerenwagen, Ter Laan 26; **hoogsels:** *hugsəls*, L 266.

ZIJHEK

karladders: *karlērə*, L 266; *kerléesjərs*, L 288a; **ladders:** *lééjərs*, L 288a.

ZAK ONDER DE KAR

rosdoek: het type *rosdoek* in: L 288a.

Etym.: **rosdoek:** de *rosdoek* is de doek die men onder de paardekar bond; zie ook Schuermans (557) *rosdoek* “zak of net waarin men ’t peerdsvoedsel doet en die onder aan de kar hangt”.

KARRESPOOR

vaarleis: het type *vaarleis* in: L 288a.

Etym.: **vaarleis:** *leis* is identiek met du. *Leise* “Karrengeleise” (Rhein. Wörterb. V 374).

TURFSCHUURTJE (zie kaart)

(I, 8; N 69, 95; in de Nijmeegse enquêtes is in twee verschillende vragenlijsten naar de turfschop gevraagd met helaas ook twee verschillende vragen; in N 5 AII, 80b is gevraagd: "Hoe noemt U het gebouwtje, afdak of hok voor brandhout of turf?"; deze vragenlijst is alleen in de beide Limburgen verspreid en de vraag vraagt eigenlijk naar twee zaken, nl. naar een soort *houtschop* en naar een *turfschop*; uit deze vragenlijst heb ik alleen die antwoorden gehaald die speciaal duiden op een *turfschop*; in N 5, 105b, welke vraag alleen in het Brabantse gebied is gesteld, is gevraagd: "Hoe noemt U het gebouw of deel van het gebouw waar de turf in bewaard wordt of werd?"; hier is dus wel duidelijk naar de *turfschop* gevraagd; de antwoorden hierop zijn al opgenomen in het lemma TURFSCHOP van het WBD (afl. 1, 146) en worden hier niet meer extra vermeld; op de kaart heb ik de gegevens van het WBD wel verwerkt.)

[Turfschop is een schop bestemd voor de berging van turf.]

turfschop: het type *turfschop* in: L 244d; *törrəfschop*, L 184, 244, 244b, 263, 263a, 264, 0265, 265a, 288a; *turrəfschòp*, K 353, L 286; *törrəfsjop*, L 290; *törrəfsjöp*, L 265; *törfsjop*, L 265; *törrəfschóp*, L 266; *törfskop*, L 208; *tüürfschoop*, L 312; *törrəfschóp*, K 358; *turfsjöp*, K 278; *turfschöëp*, K 317; *turfschop*, Hoeufft 616; *törfschop*, bij landbouwers, leemen gebouwen, waar men de turf opstapelt om te bewaren, Corn. Vervl. 1256; *törrəfschop*, schop, waarin de heiturf werd opgestapeld, De Bont 667; **schop:** het type *schop* in: L 210, 263b; *schop*, bergplaats bij de (Brabantse) boerderij, Deckers 184; *schòp*, schop, overdekte open bergplaats (inz. eertijds van turf), De Bont 634; verg. *Schuppen*, schuur, waarin de plaggen opgeborgen werden, Bock 46; **kluitenschop:** *kloetəschop*, L 245; **brandschop:** *brandschob*, Weyns 85; **turfhok:** *törrəfhok*, L 265a; *turfhòk*, Q 4; *törfhòk*, G 63; *törfhok*, G 81a, L 181; *tèùfhok*, Veenkoloniën, opgave mij. Klazienaveen; **turfkot:** *turfkot*, K 278; *turrəfkòt*, K 314; *turfkoot*, K 361, P 51; *turrəfkôôt*, L 312; *turfkot*, Vorrsselmans 12; *turfkot*, afzonderlijk gebouw, groter dan de keet maar kleiner dan het huis, waarin de turf opgeborgen werd, Goossenaerts 771; *törfkot*, hok, waar men de turf in bewaart, Corn. Vervl. 1256; *turfkot*, Weyns 85; **turfhuis:** *tèùrəfhòds*, K 361a; *tèùrəfhèùws*, K 361a; *turfhuus*, L 163, 163a; *turfhuis*, Weyns 85; **askot:** *askot*, turfhok langs het huis, Goris 33; **assiekot:** *assiekot*, gebouwtje, gedeelte van een gebouw of afdak, dat (nog in 1907) tot bewaarplaats dient voor de hout- en turfas, Goossenaerts 58; **turfschuur:** *tèùfschuurə*, Groninger Veenkoloniën, opgave mij. Klazienaveen; mv. *turfschuuren*, Van Claerbergen 33; **turfschuurtje:** *töfschuurtje*, C 192; **bulthok:** het type *bulthok* in: L 181; **russchop:** *russchòp*, L 352.

Etym.: **schop:** *schop* in de betekenis van "schuur" komt in de zuidelijke dialecten voor (WNT XIV 883 *schob*). **Kot:** zie voor een mogelijke etymologie FWH (341) en De Vries (353).

BRANDIJZER

(I, 10d. Ter aanvulling dient men naast dit lemma ook het lemma BRANDIJZER (WBD afl. 1, 45) te leggen.)

vuurijzer: het type *vuurijzer* in: L 208, 244, 263, 263a, 264, 265a; *vuurīēzər*, L 210; *vuuriezər*, L 266; *vuurizjər*, L 0265; *veurīēzər*, L 288a; *vierijzər*, brandijzer, brander, Weyns 87; *vuurijzer*, Oude Tijd 356; **brandijzer:** het type *brandijzer* in: L 244; *brande.zər*, brandijzer, ijzer om het haardvuur binnen hetwelk turf en hout werd gezet, De Bont; *brandijzer*, Weyns 87; *brandijzer*, Vorrsselmans 12; **vuurhaard:** *vuurhert*, L 208; **vuurpot:** het type *vuurpot* in: L 264; **vuurplaat:** *vuurplaatə*, G 63; **vuurpaardje:** *vuurpaardje*, vuurijzer, Oude Tijd 356; **rooster:** *rooster*, vuurrooster, ijzeren stel hoofdz. bestaande uit een met opstaande ongeveer 15 cm. hoge boorden, waarbinnen hout en turf gestookt worden,

Goossenaerts 629; **heerdje**: *hittje*, ijzeren vierkant op de haard waar de gloeiende turven in lagen, Ter Laan 324; **haard**: het type *haard* in: L 184; **brander**: *brander*, Goossenaerts 141. Etym.: **heerdje**: Ter Laan (324) noemt *hittje*: een verkleinwoord van *heerd*. **Brander**: z. WNT (III 1085) *brander*.

TURFBAK

(I, 10e)

turfbak: *törrəfbak*, L 181, 184, 210, 244, 244b, 245, 263, 263a, 264, 0265, 265a, 266, 288a; *törfbak*, G 63, 81a, L 208; *tèùfbakkə*, Groninger Veenkoloniën, opgave mij. Klazienaveen; *törrəvbak*, turfbak, houten bak in een van de hoeken bij het haardvuur, waarin turf (heien groesturf) geborgen werd, De Bont 667; **klotbak**: het type *klotbak* in: L 208; *klótbak*, L 244; **turftrommel**: *turftrommel*, ijzeren of blikken bak met deksel, tot berging van de turf, Boekenoogen 1084.

TURFBUREAU

turfbureau: *turfbureau*, een meubel tot berging van turf en hout in de vorm van een cylinder-schrijfbureau, Boekenoogen 1083.

TURFHOEK

(I, 10f. Zie ook het lemma HOEK BIJ DE HAARD in het WBD (afl. 1, 53).)

turfhoek: *törrəfhoek*, L 244, 263, 263a, 265a, 0265; *törfhoek*, L 181; *törrəfhook*, L 288a; *turfhoek*, de hoek op zulder of binnen bij de schoorsteen, schouw, Goossenaerts 770; *törrəfhōēwk*, turfhoek, een van de hoeken bij het haardvuur waar de turf in de turfbak geborgen werd, De Bont 667; *turfhoek*, links van de schuurdeur, Ebbinge W. 39; **turfhorn**: *törfhörn*, de hoek in de schuur waar de turf bewaard wordt, Ter Laan 1047. Etym.: **turfhorn**: *horn* is hetzelfde als *hoorn*, zonder de vocaalrekking; het betekent “hoek” (WNT VI 1120 *horn*).

TURFPOMP

turfpomp: *turfpomp*, Boekenoogen 1083.

9. BENAMINGEN BIJ HOOFDSTUK 3.

ad 3.0.

BAGGERAAR(S)

baggerlui: *baagəlui*, E 150; *baggelljue*, Smellingera-Land 97; *baggerlui*, De Bruyne 81; **turfmaker**: het type *turfmaker* in: E 151; *turfmaker*, De Bruyne 81; *turfmaker*, Blink 1917, 43; *turfmaker*, Stapelkamp 1953, 131; *turfmaker*, Falk. 85; **turfmakker**: *turfmakker*, Smellingera-Land 97; **trekker**: *trekker*, Falk. 85; *trekkers* (mv.) Falk. 85; *trekkers*, (mv.) Stapelkamp 1953, 129; **veentrekker**: *veentrekker*, Le Francq v. B. 561; **verveender**: het type *verveender* in: E 150; **baggelaar**: *baggelaar*, Falk. 85; **turfboer**: *turfboer*, Stapelkamp 1953, 129; **veenarbeiders**: *veenarbeiders*, De Bruyne 81; **spitter**: *spitter*, Falk 85; **prutter**: *prutter*, Boekenoogen 799; **bovenlander**: *bovenlander*, Stapelkamp 1953, 131; **turfmoffen**: *turfmof-*

fen, Stapelkamp 1953, 131; **veenluiden**: *veenluiden*, Van Claerbergen 98; **veender**: *veender*, Van Claerbergen 36.

Etym.: **baggelaar**: zie voor deze vorm het WNT (II 865 *baggelaar* 1). **Prutter**: z. WNT (XII 4649) *prutter*. **Bovenlander**: “benaming voor de bewoners der oostelijke grensstreken, vooral Westfalen en Oost-Friesland” (WNT III 1 888 *bovenlander*). **Turfmoffen**: *moffen* is de “scheldnaam voor overlandsche arbeiders of bedienden, ook wel Duitschers in het algemeen, die door de meer welvarende Hollanders werden geminacht” (WNT IX 999 *mof* 12).

BAGGERLAARZEN

kluitentrappers: *kluitetrappers*, Boekenoogen 460; **turftrappers**: *turftrappers*, Boekenoogen 460.

KIEL

buis: het type *buis* in: E 150.

ETENSZAK

knip: het type *knip* in: E 150; *knip*, Stapelkamp 1953, 138.

Etym.: het WNT geeft bij **knip** (VII 4675) geen oplossing voor deze betekenis. Stapelkamp vermoedt dat het woord een klanknabootsing is.

VUURPOT

vuurpot: het type *vuurpot* in: E 150.

PAUZE

schafttijd: *schaftijt*, E 150.

KEET

trekkerskeet: *trekkerskeet*, Smellingera-Land 96; **veentent**: *veentent*, Falk. 97; **moffenschuur**: *moffenschuur*, Stapelkamp 1953, 132.

Etym.: **moffenschuur**: dit was de schuur waar de moffen sliepen. **Veentent**: z. WNT XVIII 1201 *veentent*.

SCHUILHUT

schuilhut: *schuilhut*, Stapelkamp 1953, 137.

VEENBAAS

veenbaas: het type *veenbaas* in: E 150; de volgende opgave is meervoud: *veenbaozə*, E 151; *feanbaes*, Smellingera-Land 94; **slikmeter**: het type *slikmeter* in: E 151; *slikmeter*, Falk. 86.

TURFBOER

[De turfboer voert de turven per schuit aan en verkoopt ze.]

turfboer: *turfboer*, Boekenoogen 1083.

SPAN TREKKERS

span trekkers: *span trekkers*, Smellinger-Land 96; **span:** *span*, Falk. 85.

TREKKERSTIJD

trekkerstijd: *trekkerstijd*, Falk. 85.

VEENPUT

put: *pet*, Van Claerbergen 34; **stukjes:** het type *stukjes* in: E 151; **perceeltjes:** het type *perceeltjes* in: E 151; **veldjes:** het type *veldjes* in: E 151; **staal:** *staal*, langwerpige, vierkante strook veen, meest van twee roeden breed, Le Francq v. B. 559; **dobben:** *dobben*, mv., Van Claerbergen 77.

Etym.: **staal:** in de betekenis hier gebruikt zie ik voor *staal* slechts verwantschap met *staal* "onderste gedeelte" bijv. een "staal van een dijk" (FWH 654 *staal* I). Zie ook het Mnl. Wdb. (VII 1854) *stadel* = *staal* "grondslag van een dijk".

KIENKOUT

kienstobben: *kienstobben*, Smellinger-Land 23.

Etym.: **kienstobben:** samenstelling van *kien* en *stobbe*. Een *stobbe* is een "wortelstronk" (WNT XV 1751 *stobbe* 1). Zie verder *kien*.

BAGGERTURF

baggelaar: *baggelaar*, Van Claerbergen 4; **karturf:** *karturf*, Smellinger-Land 101; **bullewijkers:** *bullewijkers*, E 150; **blauwe baggelaar:** *blauwe baggelaar*, Smellinger-Land 61. Etym.: **bullewijkers:** deze turven werden in de *Bullewak* tussen Abcoude en Amsterdam bij Ouwerkerk geveend.

SPONTURF

sponturf: *sponturf*, Smellinger-Land 100; *sponturf*, Van Claerbergen 4; **spon:** *spon*, Pipers 675; **burgerturf:** *boargerturf*, Smellinger-Land 100.

Etym.: **sponturf:** de *sponturf* werd met de *spon* gestoken. Zie *spon*. **Burgerturf:** de *burgerturf* was bestemd voor de burgers.

BOVENLAAG IN HET LAAGVEEN

bovenste: *boppest*, Smellinger-Land 95; **knip:** *knip*, Smellinger-Land 19.

STEEK

[Verschillende achtereenvolgende spitten uit de klienaarde.]

eerste steek: *eerste stek*, Smellinger-Land 95; **tweede steek:** *tweede stek*, Smellinger-Land

95; **derde steek:** *derde stek*, Smellingera-Land 95; **onderste steek:** *onderste stek*, Smellingera-land 95.

VEENSPECIE

[Veenspecie is de opgebaggerde modder.]

klien: *klien*, Boekenoogen 447; *klijn*, Falk. 85; **slik:** het type *slik* in: E 150, 151; *slik*, Stapelkamp 1953, 129; *slik*, Falk. 85; **modder:** *modder*, Smellingera-Land 99; **slat:** *slat*, veenbagger, Pipers 659.

Etym.: **slat:** *slat* is een gewestelijke vorm naast *sloot* "grootte plas of drassige plek, inzonderheid op een heide. In oostelijke dialecten" (WNT XIV 1607 *slat* II).

STUKKEN TURF

kluiten: het type *kluiten* in: E 150; *kluitə*, E 151; *kluite*, Stapelkamp 1953; 137; *kluten*, Smellingera-Land 106; **pluk turf:** *pluk turf*, Stapelkamp 1953, 136; **brandje:** *brandje*, Stapelka 137; **gebroken turven:** *gəbrookə turrəfə*, E 151; **britten:** *brjitten*, Smellingera-Land 106; **[krommereade]:** *krommereade*, Smellingera-Land 96; **bonken:** *bonken* Van Claerbergen 77. Etym.: **pluk turf:** Stapelkamp 1953 (136) veronderstelt verband met *plukken* in de betekenis van "stelen".

ONDERGROND VAN HET LAAGVEEN

ondergrond: *ondergrond*, Van Claerbergen 121.

VEENDERIJ

veenderij: *veendəraaj*, E 151.

WATERLOOP

wetering: *wetering*, Stapelkamp 1953, 140; **vliet:** *vliet*, Stapelkamp 1953, 140.

SCHEIDINGSSLOOT

scheidssloot: *scheidssloot*, Van Claerbergen 77; **zijk:** *zijke*, Le Francq v. B. 559; **voor:** *veure*, Le Francq v. B. 559; **halmer:** *halmoer*, *halmer*, Boekenoogen 284.

Etym.: **halmer:** het WNT vermeldt het woord niet, Van Dale (741) geeft het wel nl. *halmer*, *halmoer* "heiningssloot, grensslootje tussen twee stukken land". Boekenoogen (284) noemt de afleiding onbekend maar vermoedt dat *halmoer* hetzelfde woord is als Ndd. *helmer* "zij-, dwars- of bijweg, die van den hoofdweg naar den dijk of de marsschen voert". In het Mnd. heeft het woord de vormen *helmenerde*, *helmeder*, *halmdor*, *helmede*, *helmerde*, *helmer* (Boekenoogen 286). Er is mogelijk verband met Ono. *helmingr* "helft" (Boekenoogen 286).

TEGEN ELKAAR AANZITTEN, GEZEGD VAN HET VEEN

tegen elkaar aanzitten: *teegə məkaor anzittə*, E 151.

DRAAGVERMOGEN

draagvermogen: *draogvərmoogə*, E 151.

BAGGEREN

baggeren: *baggərə*, E 150, 151; *baggeren*, Hartman D. 38; *baggeljen* Smellinger-Land 94; **met de hand baggeren:** het type *met de hand baggeren* in: E 150; **baggelaar maken:** *baggelder meitsje*, Smellinger-Land 103; **moeren:** *moeren*, Van Claerbergen 74; **flodderen:** *flodderen*, Dolk 169; **florsen:** *florsen*, Boekenoogen 213; **vlossen:** *vlossen*, Boekenoogen 213; **haken:** *houkn*, Ter Laan 347; **klienen:** *klienen*, Boekenoogen 1084; **turven:** *turven*, turf trekken, Boekenoogen 1084; **slagturven:** *slagturven*, Boekenoogen 1084; **ontgronden:** *ontgronden*, wegnemen van de turfgrond in de lage klijnlanden, Van Claerbergen 121; **jutten:** *jutn*, drabbige vloeistof (veenmodder, mest) verscheppen, Sassen 43; **sponturven:** *sponturffen*, het bereiden van sponturf, Hartman D.; **veen insteken:** *veen insteeken*, Le Francq v. B. 559; **turfmaken:** *turfmeitsjen*, Smellinger-Land 99; **kooien:** *kooien*, Boekenoogen 215; **prutten:** *prutten*, Boekenoogen 799; **slikken:** *slikken*, Boekenoogen 937; **scheuren:** *scheuren*, Dolk 169; **plukken:** *plukken*, Dolk 169; de volgende typen zijn zelfstandige naamwoorden of woordgroepen: **turfmakerij:** *turrəfmaokəri*, E 151; **steekwerk:** *steekwerrək*, E 151; **Gieterse methode:** *Gieterse methode*, Leeuwarder Courant 1953; **Friese methode:** *Friese methode*, Leeuwarder Courant 1953; **molenmethode:** *molenmethode*, Leeuwarder Courant 1953; **plasvervening:** *plasvervening*, De Lorm 1942.

Etym.: **flodderen:** *flodderen* is “baggeren naar turf” (WNT III3 4565 *flodderen* 7). Zie voor de betekenisontwikkeling het WNT. De Vries (171) noemt *flodderen* een bijvorm van *fladderen*. **Florsen:** z. WNT (III3 *florsen* 1) *florsen* “eene sloot reinigen van flab en ontuig”. **Vlossen:** Boekenoogen (213 s.v. *florsen*) noemt *vlossen* naast *florsen* en *flossen*. Deze woorden zijn waarschijnlijk afgeleid van *vlos* of *flos* “baggerbeugel” (Boekenoogen 215). **Klienen:** een afleiding van *klien*. Zie *klien*. **Slagturven:** afleiding van *slagturf* “turf die men uit laag veen baggert, baggerturf” (WNT XIV 1540 *slagturven*). **Jutten:** afleiding van *jut* “houten schepper of een hoosvat”. Zie *jutte*. **Kooien:** *kooien* betekent op Marken “baggeren” (Boekenoogen 215). **Prutten:** afleiding van *prut* fri. *prot* “dikke brij” (FWH 526). Zie ook WNT (XII 4649) *prutten* “uitbaggeren”. **Slikken:** dit woord is afgeleid van *slik* “slijk” (Boekenoogen 937). Zie ook WNT (XIV 1772 *slikken* II2). **Plukken:** de betekenis “baggeren” voor *plukken* moet wel ontleend zijn aan *plukken* “iets los- of uittrekken” (WNT XII 2870 *plukken* III1). Men vergelijk ook de etymologie van *plukturf*.

IN SPLITTING BAGGEREN

in splitting baggeren: *in splitting baggele*, Smellinger-Land 97.

SPLITTING

enkel gat: *inkeld gat*, Smellinger-Land 96; **splitting:** *splitting*, Smellinger-Land 97; **put:** *pet*, Smellinger-Land 97.

Etym.: **put:** zie voor deze variant van *put* het Frysk Wurdboek (358) op *pet*.

TREKKEN VAN BAGGERSLIJK

beugelen: het type *beugelen* in: E 151; *beugelen*, veen baggeren, Pipers 104; **leiken:** *laaiken*,

baggeren, modder uit de sloot op het land halen door middel van een beugel, Boekenooen 547; **trekken**: *trekken*, ophalen van het baggerslijk met de trekbeugel, Stapelkamp 1953, 129; **moer trekken**: *moer trekken*, Van Claerbergen 77; **kluinen**: *kluinen*, Boekenooen 460; **bagger ophalen**: *baagər ophaolə*, E 150; **slatten**: *slatten*, uitdiepen, Staring 65.

Etym.: **Leiken**: het WNT (VIII 1497) noemt *leiken* Fries, in Utrecht en Holland luidt of luidde de vorm *ladiken*, *lajiken*, *laaiken* en *laken*. Het WNT noemt de oorsprong onduidelijk maar geeft de voorkeur aan de mogelijkheid dat het woord is afgeleid van *leike* “een min of meer langwerpige vierkant ijzeren blad, met drie opstaande kanten, dat bijkans in een rechten hoek bevestigd is aan een langen stok, waarmede de modder uit het water wordt opgehaald” (WNT VIII 1497 *leike*). Het Mnl. Wdb. (IV 38) geeft als betekenis van *ladiken* (ook *laycken*, *leicken*) “de ladic wegnemen”; *ladic* is dan de “oeverzuring, waterzuring” (Mnl. Wdb. IV 38 *ladic*). **Kluinen**: afleiding van *kluin*. Zie hiervoor *klien*. **Slatten**: zie *slatten*.

TREKGAT

trekgat: *trekgat*, Stapelkamp 1953, 136; *trekgat*, Dolk 88; **putgat**: *petgat*, plas door veenaufgraving ontstaan, Smellingera-Land 36.

VEENAKKER

[Stuk veenland te midden van het water.]

veenakker: het type *veenakker* in: E 150; **legakker**: *legakker*, Stapelkamp 1953, 142; *legakker*, strook land, onverveend, tussen de trekgangen, Dolk 88; **akker**: het type *akker* in: E 150; *akker*, Van Claerbergen 34; **veenkamp**: *veenkamp*, Boekenooen 1111; **rib**: *rib*, Van Claerbergen 34; *rib*, legakker, Dolk 88; **riem**: *riem*, Van Claerbergen 34; **overschot**: het type *overschot* in: E 150.

Etym.: **veenkamp**: z. WNT (XVIII 1195) *veenkamp*; *kamp* heeft hier de betekenis van “stuk grond” (z. WNT VIII 1144 *kamp* I). **Rib**: *rib* is hier “een smalle reep vast land, dien men voorheen bij het uitvenen van een moerland (vervenen, moeren, slagturven) liet staan tegen den aandrang van het water” (WNT XIII 9 *rib* 7a). **Riem**: de betekenis is ontleend aan “lange en smalle strook of reep van het een en ander” (WNT XIII 110 *riem* I). **Overschot**: het *overschot* is het stuk veen dat het overschot was van een akker die verveend was.

KADE VAN BAGGER

leik: *laaik*, kaai, een opgeworpen dijkje van bagger, langs de waterkant van een stuk land, Boekenooen 547; **plasbermen**: *plasbermen*, Dolk 258; **voorlanden**: *voorlanden*, Dolk 88; **kaai**: *kaai*, smalle dijk langs laagliggend land, Boekenooen 382; **kraggen**: *kraggen*, zetveldstroken, Hudig 21; *kraggen* smalle, door water omgeven strooken land, Boekenooen 508.

Etym.: **leik**: *laaik* is een afleiding van *leiken*. Zie *leiken*. **Kraggen**: het WNT (VIII 62 *krag*) citeert Boekenooen en noemt de herkomst van het woord onbekend.

ZETVELD VOOR DE BAGGER

droogland: *droegerslân*, Smellingera-Land 95; **zetveld**: *setfjild*, Smellingera-Land 95; **stort**:

stort, stuk land dat gebruikt wordt om bagger of modder op te storten, Boekenooogen 1020; **stortgrond**: *stortgrond*, Boekenooogen 1021.

Etym.: **droogland**: de vorm *droegerslân* is voor Friesland niet vreemd. In het Westfries kent men woorden als *waskersdag* “wasdag”, *melkerstoid* “melktijd” (zie Pannekeet 18). Deze vormen zijn samengesteld uit een verbaalstam plus (*d*)ers gevolgd door een zelfstandig naamwoord.

WATERDOORGANG

keel: *keel*, Stapelkamp 1953, 142.

Etym.: **keel**: *keel* is verwant met *kil* “rivierbedding, geul tussen zandbanken”. Zie voor *kil* in deze betekenissen De Vries (319).

BAGGERGEREEDSCHAP

baggergereedschap: *baggergereedschap*, Smellingera-Land 98; **veldstellen**: het type *veldstellen* in: E 150.

VEENBOOR

boor: *boor*, Le Francq v. B. 560; **klienboor**: *klynboar*, Smellingera-Land 94.

TREKRIEM

trekriem: *trekriem*, Stapelkamp 1953, 130.

BAGGERBEUGEL

baggerbeugel: het type *baggerbeugel* in: E 150; **beugel**: het type *beugel* in: E 150; *bûgel*, beugel om te trekken, Smellingera-Land 96; **trekbeugel**: het type *trekbeugel* in: E 150; *trekbeugel*, Stapelkamp 1953, 129; *trekbeugel*, Le Francq v. B. 562; **grote baggerbeugel**: het type *grote baggerbeugel* in: E 150; **kleine baggerbeugel**: het type *kleine baggerbeugel* in: E 150; **treknetten**: *treknetten*, Van Claerbergen 36; **moddernetten**: *moddernetten*, Van Claerbergen 36; **kooivlos**: *kooivlos*, Boekenooogen 215; **flodderbeugel**: *flodderbeugel*, Le Francq v. B. 567; **baggernet**: *baggernet*, Schoockius 181; *baggernet*, Hartman D. 38.

Etym.: **kooivlos**: een *kooivlos* is een *vlos* = “baggerbeugel” om te *kooien* = “baggeren” (z. Boekenooogen 215 s.v. *flos*). Voor *vlos* “haak of beugel waarmee gevlost wordt” zie men het WNT (XXI 2390 s.v. *vlossen* IIIafl.). Voor *kooien* “baggeren” geeft Boekenooogen geen verklaring; wel geeft hij voor *kooi* de betekenis “naam van vele stukken land”. Met een *vlos* zou dan in die *kooien* gebaggerd moeten zijn. Misschien heeft *kooi* ook wel te maken met “eendenkooi”. **Flodderbeugel**: dit is een *beugel* om te *flodderen*.

NET VAN DE BAGGERBEUGEL

net: *net*, zakvormig net rechtstreeks aan de eigenlijke beugel bevestigd, Stapelkamp 1953, 130.

LOET

loet: *loete*, Smellingera-Land 97.

Etym.: **loet**: *loet* kan zijn “benaming voor verschillende voorwerpen, hoofdzakelijk

gereedschappen om mee te scheppen of te krabben” (WNT VIII2 2572 *loet* I). Zie ook De Vries (407) *loet*.

STOK MET DWARSPLANK

paardje: *peardtsje*, Smellingera-Land 98.

Etym.: **paardje:** het woord is metaforisch ontleend; zie ook het WNT (XIII 60 *paard* 3) *paard* “in overdrachtelijke toepassing op zaken die men met een paard vergelijkt”.

SPON

spon: *spon*, hiermee werd de sponturf gewonnen, Hartman D. 37; *spon*, Schoockius 180. Etym.: **spon:** dit *spon* moet wel afgeleid zijn van *sponde* “overlangsche plank van een bed of bedstee, inzonderheid de voorplank” (zie voor deze betekenis WNT XIV 2922 *sponde* 1).

ad 3.1.

LOSSER

losser: *losser*, Stapelkamp 1953, 138 en 129.

MENGER

menger: *minger*, Smellingera-Land 97; **bonker:** *bonker*, Le Francq v. B. 563.

HAKER

haker: *haker*, Smellingera-Land 97.

Etym.: **haker:** de *haker* werkt met de *haak* en hij *haakt*; *haken* is “met de(n) haak werken” (WNT V 1549 *haken* V).

HAKKEN VAN DE BAGGER

klauwen: het type *klauwen* in: E 150; **door elkaar klauwen:** *door mækaor klauwə*, E 150. Etym.: **klauwen:** dit is het werken met de *klauw*.

MENGEN VAN DE BAGGER MET WATER

door elkaar mengen: *deur mækaor mengə*, E 150; **flodderen:** het type *flodderen* in: E 150; **mengen:** het slijk wordt: *gəmongə*, E 150.

LOSSEN VAN DE TREKBAK

lossen: *lossen*, Stapelkamp 1953, 130.

PEILEN VAN HET UITGESPREIDE VEENSLIJK

peilen: *peilje*, Smellingera-Land 100; *peilen*, Le Francq v. B. 565.

UITGEZAKT, GEZEGD VAN DE MODDER

uitgezakt: *uitgəzaakt*, E 150.

BAGGERBAK

baggelbak: *baggelbak*, Smellingera-Land 97; **trekbak:** *trekbak*, Stapelkamp 1953, 130; **bak:** *bak*, Le Francq v. B. 561.

Etym.: **trekbak:** de *trekbak* werd gebruikt bij het *trekken*, het uit het water halen van het veenslik met de trekbeugel. In de *trekbak* werd het slik gedeponeed. Zie ook WNT (XVII 2542 *trekbak* 3).

BAGGERSCHUIT

bok: het type *bok* in: E 150; *bok*, platboomd vaartuig, waarmede turf vervoerd werd, Boekenooen 86; *bok*, Falk. 85; **vlet:** het type *vlet* in: E 150; **baggerbok:** *baggerbok*, het middelste boord van de baggerschuit, meestal onder water staand, Le Francq v. B. 566; **slikschuit:** *slikschuit*, modderpraam, Boekenooen 937; **prutschuit:** *prutschuit*, baggerschuit, Boekenooen 798; **baggerpraam:** *baggerpraam*, Le Francq v. B. 566.

PLANKEN VAN DE BAGGERBAK

zettelhout: *zettelhout*, Boekenooen 1255.

Etym.: **zettelhout:** *zettelhout* is “de benaming van de beide planken die op hun kant, dwars over de geheele breedte, in de schuit worden gezet en die met de zijkanten van het vaartuig den bak vormen, waarin de bagger enz. kan worden gestort” (Boekenooen 1255).

TREKKLAUW

klauw: het type *klauw* in: E 150; *klauwə*, E 151; *klauwe*, Smellingera-Land 97; *klouw*, Le Francq v. B. 563; **mengklauw:** het type *mengklauw* in: E 150; **krabber:** *krabber*, Stapelkamp 1953, 130.

Etym.: **mengklauw:** dit is een klauw om het baggerslijk te mengen; zie ook WNT (IX 530) *mengklauw*. **Krabber:** gereedschap om te krabben. Zie ook WNT (VIII 44 *krabber* 10) *krabber* “eene lat met ijzeren pinnen, bij het turf maken in gebruik”.

BAGGERSCHOP

jutte: *jutte*, Smellingera-Land 98; **boezemschop:** *boezemschop*, Stapelkamp 1953, 130; z. WNT III 239; **kantschuppe:** *kantschuppe*, Smellingera-Land 98; **graaf:** *graaf*, Stapelkamp 1953, 129; **truifelschop:** *truifelschop*, Le Francq v. B. 563; *truiffel-schuppe*, Schoockius 177. Etym.: **jutte:** *jut* is de gewestelijke benaming (Groningen, Friesland) voor een houten schepper of een hoosvat (WNT VIII 579 *jut* V). Zie ook Frysk Wurdboek (205) *jutte* “baggerschop”. **Boezemschop:** volgens het WNT waarschijnlijk genoemd naar de rondlopende rand of de daardoor gevormde holte of ruimte (WNT III 239 s.v. *boezem* Aanm.). **Graaf:** z. WNT (V 508 *graaf* 3) *graaf* “zekere soort van spade”. **Truifelschop:** *truifel* is een wisselvorm van *troffel* (z. WNT XVII 3554 s.v. *truifel*).

ACHTER- EN ZIJRAND VAN DE BOEZEMSCHOP

boezem: *boezem*, Stapelkamp 1953, 130.

Etym.: **boezem**: waarschijnlijk is *boezem* in deze betekenis metaforisch ontleend door de komvorm van de schop.

PEIL

peil: *peil*, Smellingera-Land 99.

NACHTPEIL

nachtpeil: *nachtpeil*, Smellingera-Land 100.

ad 3.2.

TRAPPER

[Degene die het baggerslijk trapt.]

trapper: het type *trapper* in: E 150; *trapper*, Le Francq v. B. 568; **trapster**: *trapster*, Le Francq v. B. 568; **menger**: *menger*, arbeider die de veenspecie aanleengt en trapt, Falk. 85. Etym.: **trapper**: z. WNT (XVII 2133 *trapper* c) *trapper*: hij trapt het veenslijk.

STIKKER

[Degene die het baggerslijk steekt.]

stikker: het type *stikker* in: E 150; *stikker*, De Bruyne 82; **turfstikker**: *turfstikker*, Le Francq v. B. 570; **riemer**: *riemer*, Le Francq v. B. 570.

HET UITGESPREIDE BAGGERSLIJK

pand: *pân*, Smellingera-Land 99; **trek**: *trek*, Smellingera-Land 96; **spreidlaag**: het type *spreidlaag* in: E 150; **trek**: *trek*, Smellingera-Land 96.

Etym.: **pand**: het *pân*, pand, is zoveel laagveen als een ploeg veenarbeiders in één dag verwerkt (Frysk Wurdboek 353). **Trek**: de *trek* is de "breedte van de strook laagveen, die ieder jaar wordt afgegraven" (Frysk Wurdboek 521 *trek*).

TRAPPEN VAN HET BAGGERSLIJK

trappen: *trappə*, E 150, 151; *trappen*, Stapelkamp 1953, 132; *trappen*, Le Francq v. B. 569; **knuffelen**: *knoffeljen*, Smellingera-Land 100; **drukken**: *drukkə*, E 150.

Etym.: **knuffelen**: z. WNT (VII 4823 *knuffelen* 1) *knuffelen* "(gedurig) drukken, duwen". Zie ook Frysk Wurdboek (228) *knoffelje* "eerste fase bij het turftrappen".

AANDRUKKEN VAN HET BAGGERSLIJK

slik in elkaar drukken: *slik in mækaor drukkə*, E 151.

AAN ELKAAR GAAN KLEVEN VAN HET BAGGERSLIJK

aan elkaar kleven: *an mækaor kleejvə*, E 151.

AFTRAPPEN

aftrappen: *ôftrappen*, Smellinger-Land 100.

Etym.: FWH (706) vermeldt mnl. *betrāpen*. De dialectvorm *-trappen* is niet identiek met *trappen*.

HOOG, GEZEGD VAN HET BAGGERSLIJK

hoog: *heech*, Smellinger-Land 99.

GRAAF

[Gereedschap om het land gelijk te maken.]

graaf: het type *graaf* in: E 150.

GREEP

[Gereedschap om het land gelijk te maken.]

greep: het type *greep* in: E 150.

OVERHAAL

[Soort hark om het veen op gelijkmatige hoogte over het land te spreiden.]

overhaal: *overhaal*, Stapelkamp 1953, 130; **trekker:** *treker*, Stapelkamp 1953, 130.

SCHOP OM HET BAGGERSLIJK GELIJK TE SPREIDEN

boezemschop: *boesumschop*, E 150.

TRAPBORDEN

borden: het type *borden* in: E 150; **planken:** het type *planken* in: E 150; **trapborden:** *trapborden*, Stapelkamp 1953, 132; **trapersborden:** *trapersboerden*, Smellinger-Land 98-99; **treeborden:** *treebordə*, E 150; *treebord*, plank waarop men treedt, die men onder de voeten bindt, Boekenoogen 1076; *treebord*, Le Francq v. B. 568; **stekersklompen:** *stekersklompen*, Smellinger-Land 98; **turftrappers:** *turftrappers*, Stapelkamp 1953, 132. Etym.: **treebord:** afleiding uit *treden* en *bord* (WNT XVII 2276 *treebord*). **Stekersklompen:** *stekker* is Fries voor *steker* zie Frysk Wurdboek (475 *stekker*).

PEK

[Pek strijkt men onder de trapborden.]

pek: *pek*, Stapelkamp 1953, 132.

STEUNSTOK VOOR DE TRAPPER

polsjes: *polskes*, Smellinger-Land 98; **steunstokken:** *steunstokken*, Stapelkamp 1953, 132; **krukken:** *krukken*, E 150.

SCHIJFJE

[Rond houten schijfje onder aan de steunstok.]

schijfje: *schijffe*, Stapelkamp 1953, 132.

SCHEPEMMER

schepemmer: *skepamer*, Smellingera-Land 97.

ad 3.3.

VERDELEN OF SNIJDEN VAN DE BAGGER

modellen: *mædellə*, E 151; **afsteken:** *aafsteekə*, E151; **afstikken:** het type *afstikken* in: E 150; **stikken van de wal:** *stikken van de wâl*, Smellingera-Land 101; **turf steken:** *turf steken*, het in evenredige stukken snijden van de enigszins gedroogde turf, Falk. 85; **turf uittekenen:** *turf útteikene*, Smellingera-Land 101; **uitklauwen:** *útklauwen*, Smellingera-Land 100; **munten:** *munten*, De Bruyne 82.

Etym.: **modellen:** afgeleid van het zelfstandig naamwoord "model". **Munten:** een etymologisch verband met *munten* "geldstukken slaan" lijkt mogelijk.

STEKEN IN DE LENGTE

riemen: *rieme*, Stapelkamp 1953, 132.

Etym.: **riemen:** z. WNT (XIII 126 *riemen* I4) *riemen* "het droge getripte spreij (opgebaggerde veenspecie) in de lengte in strooken ter breedte van de koppen der turven doorsteken door middel van het steekijzer of de stikgraaf langs de rechte evenwijdige lijnen, die met den turfklauw over de kruin van het spreij getrokken zijn".

DWARS STEKEN

doorhalen: het type *doorhalen* in: E 150; **stikken:** *stikke*, Stapelkamp 1953, 132.

STEKEN STUK VOOR STUK

stikken: *stikken*, De Bruyne 82; *stikken* Le Francq v. B. 571; **opsteken:** *opstekken*, Smellingera-Land 95.

SNEDEN IN HET GEDROOGDE BAGGERSLIJK

streepjes: *streepies*, E 150; **sporen:** *spoaren*, Smellingera-Land 100; **riemen:** *riemen*, Le Francq v. B. 572.

Etym.: **riemen:** z. WNT (XIII 115 *riem* I6) *riem* "In de veenderij. Een der strooken, ter breedte van de koppen der turven, die in de lengte van de gedroogde en getreden (getripte) veenstof met het steekijzer of de stikgraaf zijn gesneden".

SCHEIDING IN HET GEDROOGDE BAGGERSLIJK

[Om de twaalf strepen was er een scheiding.]

schei: *scheej*, E 151.

BLOK TURF

[Blok turf van twaalf turven in het vierkant of zes in het vierkant.]

blokken: *blokkə*, E 151.

Etym.: **blok:** z. WNT (II 2907 *blok* 18) *blok* “In de veengraverij. Elk der vierkanten, ontstaan door de snijding van rechthoekig op elkaar staande lijnen, die men over het veen trekt om te verdeelen”.

SCHEURTJES IN HET GEDROOGDE BAGGERSLIJK

hikkertjes: *hikkerjen*, Smellingera-Land 100.

Etym.: **hikkertje:** z. WNT (VI 750) *hikkertje* “klein scheurtje in het goed”.

DRIEHOEKEN

[De laatste turven van een getrapt en gestikt perceel.]

driehoeken: *driehoeken*, Stapelkamp 1953, 137; verg. Le Francq v. B. 571 *driekante stukken*: de stikker begint op de scherpe hoek, die schuin trappende gemaakt is, vervolgens in een rechte lijn, zijwaarts af, en hieruit ontstaan de driekante stukken.

HARK

[Apparaat om de bagger te snijden.]

hark: het type *hark* in: E 150.

KRABBER

[Apparaat om de bagger te snijden.]

krabber: *krabber*, Smellingera-Land 98.

KLAUW

[Apparaat om de bagger te snijden.]

klauw: *klauw*, Stapelkamp 1953, 132; *klauwe*, Smellingera-Land 98.

STEEKIJZER OF STEEKSCHOP

stikijzer: *stekizer*, Smellingera-Land 98; *stikijzer*, Stapelkamp 1953, 133; *stikajzər*, E 150;

steekijzer: *steekijzer*, Le Francq v. B. 571; **stikker:** *stikker*, Le Francq v. B. 571; **stikschup:**

stikschup, Le Francq v. B. 571; **riemijzer:** *riemijzer*, Le Francq v. B. 571.

ad 3.4.

OPBREKER

[Degene die opbreekt.]

opbreker: *opbreker*, Le Francq v. B. 574; **kaardezetter:** *kaardezetter*, Le Francq v. B. 574.

Etym.: **kaardezetter:** zie *kaardezetter*.

OPBREKEN

opbreken: het type *opbreken* in: E 150; *opbreekə*, E 151; *opbreken*, Stapelkamp 1953, 133; **opbritsen:** *opbritsen*, Smellingera-Land 101; **drogen:** *droogə*, E 150; **turf opbreken:** *turf opbreken*, Le Francq v. B. 573-574; **kaardenzetten:** *kaardenzetten*, Le Francq v. B. 574. Etym.: **opbreken:** z. WNT (XI 379 *opbreken* 2b) *opbreken* “In de veenderij. *Turf opbreken*. De gestikte (d.i. met steekijzers in rijen afgestoken) en gedeeltelijk droog geworden turf enz.”. **Opbritsen:** uit *op* en *britsen*. Waarschijnlijk is dit hetzelfde *britsen* als *brjitsje* “tot brokken worden (van turf)” (zie Frysk Wurdboek 55).

AANZETTEN

aanzetten: *aanzettə*, E 150; *ajzettə*, E 151.

KEREN VAN DE BAGGERTURVEN

keren: het type *keren* in: E 150, 151; **omkeren:** *omkeerə*, E 150; **omwenden:** *omwannen*, Stapelkamp 1953, 133; **wenden:** *weinen*, Smellingera-Land 104; **diepwenden:** *diepweinen*, Stapelkamp 1953, 133; **rollen:** het type *rollen* in: E 150; *rollə*, E 151; **koppen keren:** het type *koppen keren* in: E 150; **omzetten:** *omzettə*, E 150; **turf opbreken op de grote hoop:** *turrəf opbreekə optie grôotə hop*, E 151.

Etym.: **wenden:** de *d*-loze vorm van *wenden* *wennen* komt veel voor. Zie bijv. Elemans (97) *wèene* = “wenden” en Goossenaerts (868) *wennen*. Zie ook Frysk Wurdboek (374) *weine* “omkeren van turf in het veen”.

KOPPEN

koppen: het type *koppen* in: E 150.

KOP

kop: het type *kop* in: E 150.

Etym.: **kop:** het WNT geeft *kop* niet als veenderijterm. Maar *kop* in de betekenis hier gebruikt moet samenhangen met of ontleend zijn aan *kop* “vlak aan het uiteinde van een langwerpige voorwerp, bijv. van een baksteen, een sigarenkistje” (WNT VII 5497 *kop* III10).

ad 3.5.

STAPELAAR

turfmaker: *turfmaker*, De Bruyne 82.

TURFDRAGER

turfdrager: het type *turfdrager* in: E 150; *turff-dragers*, Schoockius 199.

HOKKEBAAS

[De hokkebaas vervoert de turf met het schip.]

hokkebaas: de volgende opgave is meervoud: *hokkənbəazən*, E 150; *hokkebaas*, Smellingera 104.

Etym.: **hokkebaas**: z. WNT (VI 862 s.v. *hok* I Samenst.) *hokkebaas* “(klein) handelaar in brandstoffen”. Het WNT vermoedt dat de benaming ontleend is aan de hokken (afgeschoten vakken) in de winkel of het magazijn”.

OP RIJEN ZETTEN

op regels zetten: *op reegals zettə*, E 151.

DOORZETTEN VAN DE TURF

[Het maken van twee rijen tot één rij turven.]

doorzetten: het type *doorzetten* in: E 150; *deur zettə*, E 151.

WISSEN

wissen: *wissə*, E 150.

Etym.: **wissen**: werkwoord afgeleid van *wis*; zie voor de etymologie aldaar.

BULT MAKEN

bult maken: *bult maokə*, E 151; **bulten**: *bultsjen*, Smellingera-Land 104.

STAPELEN

steupelen: *steupələn*, E 150; **stupelen**: *stupelen*, op stapeltjes zetten van de halfdroge turf, Boekenoogen 1038; **turf op steupels zetten**: *turf op steupels zetten*, in grote vierkante of ronde hopen plaatsen, naar keuze van 50-100 ton, Le Francq v. B. 575; **turfschelven zetten**: *turfschelven zetten*, turf op steupels zetten, Le Francq v. B. 575.

Etym.: **steupelen**: *steupelen* en **stupelen** moeten wel afgeleid zijn van de wortel die ook zit in *stuip* (WNT XVI 290 *stuip* II) “Een gewestelijk t.w. Zaaansch woord (stuip) voor bochel”. Boekenoogen (1037 *stupel*) verwijst voor deze betekenis “stapeltje turf” naar *stuup* “bochel, bult”. **Turfschelven zetten**: voor het lexeem *schelf* verwijs ik naar *schelf* “zorgvuldig (tegen inregenen) opgestapelde hoop hooi, stroo, ongedorscht graan, vlas, riet enz.; mijt” (WNT XIV 386 *schelf* I2).

RIJ TURF

(DC 44, 21g)

regel: *reejəl*, E 151; **rij**: de volgende opgave is meervoud: *reejə*, E 150; *Réén*, rijen turf bij het droog zetten, Smellingera-Land 102; **bank**: *bank*, E 150; **rim**: de volgende opgave is meervoud: *rimmn*, G 170 (rijen van ± 4 hoog turven); **rimmetje**: de volgende opgave is meervoud: *rimkəs*, G 170 (rijen van ± 4 hoog turven).

Etym.: **regel**: z. WNT (XII 1261 *regel* I3) *regel* “rij, reeks”. **Rim**: zie *rim*.

OTTERTJE

ottertje: het type *ottertje* in: E 151; *ottertje*, Stapelkamp 1953, 135; **otter**: *otter*, Le Francq v. B. 575; *otter*, Smellingera-Land 102.

Etym.: **otter**: Stapelkamp 1953 (135) kent geen etymologie. Le Francq v. B. echter (575) zegt, dat men ze *otters* noemt, “naar de gelykheid eener soorte van schuine afdammingen van dien naam, hoedanigen men in de cingels van sommige Steden ligt. Volgens deeze

manier van stapeling, schikt men de Turven indiervoegen, dat ze by vermindering en enkel opgestapeld worden, met eene lange holte: dat is, men maakt twee van elkanderen vry wyd afleggende grondslagen van Turven, en stapelt ze allengs meer en meer binnenwaards, tot dat zy in den top samenkomen, en een gewelf formeeren; even als een Metselaar een riool uit de vuist metselt.” Zie ook WNT (XI 519 *otter* 4b) *otter* “als benaming voor een soort van afdamming; bij overdracht ook in andere toepassing”. Het WNT citeert verder Le Francq v. B. in zijn verklaring voor *otter*. Zie ook Frysk Wurdboek (352) *otter* “min of meer ronde hoop sponturf (in het veen)”.

WIS

wis: het type *wis* in: E 150, 151.

Etym.: **wis:** *wis* kan een “bos (hooi, stro)” betekenen (Van Dale 2393 *wis* II), maar Van Dale (2393) geeft ook *wisse* in de betekenis van “kubieke meter” in het bijzonder als een maat voor brandhout; z. FWH (799) *wisch* = mnd. “bos hooi of stroo” en *wisse* (799) is een “inhoudsmaat voor brandhout”. Zie De Vries (842) *wis* “strobundel”. Voor mij is *wis* “hoop turf” verwant met *wis* “bos (hooi, stro)”.

STAPELTJE

stapeltje: het type *stapeltje* in: E 150; **steupeltje:** *steupəltjə*, E 151; **turfstapel:** *turfstapel*, Boekenooen 1037; **steupel:** *steupel*, Smellingera-Land 102.

HOOP TURF

bult: het type *bult* in: E 151; *bult*, Falk. 85; **turfhoop:** *turrəshoop*, E 151; **vuur:** *vuiren*, (mv.) hopen turf, Van Claerbergen 4.

DROGE VOET

droge voet: *droege foet*, Smellingera-Land 103.

STUIK

stuik: *stûke*, Smellingera-Land 104.

KOP VAN EEN TURFHOOP

kop: het type *kop* in: E 151.

RAND VAN EEN TURFHOOP

loeft: *loeft*, E 150.

Etym.: **loeft:** *loef* naast *loeg* (zie volgend woord) is normaal. Zie ook *loeg*. De *t* in *loeft* is epenthetisch toegevoegd.

OPLOEGEN

oploeven: *oploevən*, E 150.

Etym.: **oploeven:** *oploeven* komt naast *oploegen* voor. Zie voor die v/g-wisseling s.v. *loeg*.

WIERS

[Lange, smalle rij turf.]

wiers: *wiers*, Stapelkamp 1953, 134; *wierst*, Stapelkamp 1953, 134; *wirs*, Westerwolde, Stapelkamp 1953, 135.

Etym.: **wiers:** de betekenis hier is ontleend aan *wiers* “een in Friesland en Groningen gebezigde naam voor een “rij gemaaid hooi”” (De Vries 835 *wiers*). De Vries noemt de herkomst van *wiers* onbekend. Zie echter TON (de toelichting bij kaart 11-20 pag. 5 vlgg.).

DROOGZETTEN

droogzetten: *trochsetten*, Smellingera-Land 102.

DWARS

[Gezegd van de turf bij het droogzetten.]

schriks: *skriks*, Smellingera-Land 102.

Etym.: **schriks:** het woord is identiek met *schriks* “scheef, schuin” (z. WNT XIV 1071 *schriks* 3).

DROOGZETTERSTORENTJES

droogzetterstorentjes: *trochsetterstoerkes*, Smellingera-Land 102.

AANZETTEN

aanzetten: *oansette*, Smellingera-Land 102.

STUT

stort: *stirt*, Smellingera-Land 102.

HERHAALDELIJK OMKEREN VAN DE TURVEN

opbreken: *opbreken*, Stapelkamp 1952, 30; **omwenden:** *omwannen*, Stapelkamp 1952, 30; **diepwenden:** *diepwenden*, Stapelkamp 1952, 30; **doorslaan:** *deurslaan*, Stapelkamp 1952, 30; **koppen:** *koppen*, Stapelkamp 1952, 30; **kantelen:** *kantelen*, Stapelkamp 1952, 30; **doorkeren:** de turven worden: *trochkeard*, Smellingera-Land 104.

Etym.: **doorkeren:** *troch* in *trochkeard* is “door” (zie Frysk Wurdboek 524).

BULTPLEK

[Open plek tussen twee richels van turf.]

bultstee: *bultsté*, Smellingera-Land 104.

OP KOPJES ZETTEN

op kopjes zetten: *op kopkes setten*, Smellingera-Land 104.

STUTTEN

stutten: *stutten*, Smellingera-Land 102.

VIJMEN

[Opstapelen van de turf in vijmen.]

vijmen: *fimen*, Smellingera-Land 102.

Foto 20. Een wat ruw opgestapelde vijm.

KOPLAAG

koplaag: *koplaag*, Smellingera-Land 102.

KOPTURF

kopperd: *koppert*, Smellingera-Land 103; **kopturven:** *kopturven*, Smellingera-Land 103.

SCHEERLAAG

scheerlaag: *skearlaag*, Smellingera-Land 102; **streklaag:** *streklaag*, Smellingera-Land 102.

SCHEERTURF

strekkerd: *strekkerd*, Smellinger-Land 103.

STOUWEN

stouwen: de turven worden: *stoud*, Smellinger-Land 102.

RIMMEN

[Bepaalde turfhopen.]

rimmen: *rimmen*, Smellinger-Land 104.

IN KARNEN ZETTEN

in karnen zetten: *yn tsjernen setten*, Smellinger-Land 104.

Etym.: **in karnen zetten:** *tsjerne* = “karn”; “ronde, van openingen voorziene stapel drogende baggelaarturf” (z. Frysk Wurdboek 530).

VIM

[Hoop sponturf.]

vim: *fime*, Smellinger-Land 102.

AFDEKKEN MET RIET

afdekken: het type *afdekken* in: E 150; *afdekkə*, E 150; **dekken:** het type *dekken* in: E 150.

MATERIAAL OM TURF AF TE DEKKEN

[De turf wordt met riet, ruigte of zoden beschermd.]

riet: het type *riet* in: E 150; **ruigte:** *ruigt*, E 150; *ruigt*, Stapelkamp 1953, 134; **ruigtebossen:** *ruigtbossən*, E 150; **zoden:** *zooj*, E 150.

BEVROREN BAGGERTURF

smoezen: *smoezen*, Smellinger-Land 103; **gladde smoezen:** *glêdde smoezen*, Smellinger-Land 103; **rauwe smoes:** *rauwe smoezen* (mv.), Smellinger-Land 103; **stuiveling:** het type *stuiveling* in: E 150; *stuiveling* Stapelkamp 1953, 137; **stuivelingturf:** *steuveling-turf*, Le Francq v. B. 576.

Etym.: **smoezen:** een *smoes* is een “uitgevroren zeer lichte turf, uit de bovenste veenlagen gestoken” (z. Frysk Wurdboek 454). **Stuiveling:** z. *stuiveling*.

KLIENNAT

[Gezegd van de turf die nat de winter ingaat.]

klienwiet: *klynwiet*, Smellinger-Land 103.

Etym.: **klienwiet:** *wiet* is “nat” (z. Frysk Wurdboek 581).

ERUIT ZIJN VAN DE ZIEL

[Van bevroren turf gezegd.]

eruit zijn van de ziel: men zegt: *de ziel is eruit* in: E 150; **eruit zijn van het lichaam:** men zegt: *it lichem is der út*, Smellingera-Land 103.

IN DE SCHUIT DRAGEN

in de schuit dragen: het type *in de schuit dragen* in: E 150; **turf sjouwen:** *turf sjouwen*, Boekenooogen 1084.

TURFMAND

turfkorf: *turfkoer*, Smellingera-Land 98.

Etym.: **turfkorf:** *koer* is de nfri. vorm voor *korf* (z. WNT VII 5637 *korf* I).

SCHRIJF

[Bevel aan de turfdrager.]

schrijf: *schrijf*, E 150.

SCHRIJFPLANK

schrijfplank: het type *schrijfplank* in: E 150.

VAANTJE

[Vier staande streepjes met één er dwars doorheen.]

vaantje: *faantjə*, E 150.

Etym.: **vaantje:** zie in deze betekenis ook het WNT (XVIII 31 *vaan* I7a).

TURFSCHUUR

turfschuur: *turfschuur*, Stapelkamp 1953, 135; *turfskûrre*, Smellingera-Land 105; **schuur:** *schuur*, Le Francq v. B. 576.

GROTE TURFHOOP

hoopstede: *hoopsteden*, (mv.) Smellingera-Land 105.

IN DE SCHUREN OF OP EEN HOOP BRENGEN VAN DE TURF

schuren: *skueren*, Smellingera-Land 105; *schuuren* de turf in schuren verzamelen, Le Francq v. B. 576.

NATTE TURF STAPELEN

opstalen: *opsteale*, Smellingera-Land 105; **in staal zetten:** de turven worden: *in stael set*, Smellingera-Land 105.

Etym.: **opstalen:** een afleiding van *stael* "onderlaag, voeting van takkebossen, stroo, riet

en derg., waarop in de schuur hooi of koren wordt gestapeld, om het vochtig worden van onderen te voorkomen; enz.” (WNT XV 48 *staal* IV 8).

WAARSCHUWEN

de sjouw opsmijten: *de sjou opsmiten*, Smellingera-Land 105; z. Frysk Wurdboek (421) *sjeau* = teken waaraan veldarbeiders kunnen zien dat zij thuis moeten komen om te eten. Etym.: **de sjouw opsmijten:** *sjouw* komt volgens het WNT (XIV 1405 *sjouw* III) van *sjouwen* “goederen door het water aan boord brengen” of mogelijk is het een verouderd Fries (Hindelopens) woord. Zie ook het Frysk Wurdboek (421) *sjeau* “teken waaraan veldarbeiders kunnen zien, dat zij thuis moeten komen om te eten”.

HANDSCHOEN

opbreekswant: *opbrikswant*, E 150.

Etym.: **opbreekswant:** een *want* gebruikt bij het *opbreken*; zie ook WNT (XI 386) *opbreekswant*.

10. BENAMINGEN BIJ HOOFDSTUK 4.

ad 4.0.

BAGGERAAR

(I, 88a)

ene die baggeren gaat: *ejnə die baggərn gajt*, G 63; **baggeljong:** *baggəljong*, G 81a; de volgende opgaven zijn meervoud: *baggəljongəs*, de Monden; **baggerman:** *baggerman*, Oude Tijd 354; **baggerboer:** *baggerboer*, Pipers 77; **bagelder:** *bagelder*, Ter Laan 52; **veentrekker:** *veentrekker*, Oude Tijd 354.

Etym.: **veentrekker:** dit is iemand die veen trekt; zie ook WNT (XVIII 1201) *veentrekker*.

SPITTER

spitter: het type *spitter* in: de Monden.

BAGGERBROEK

(I, 88b)

baggerboks: *baggərsbóks*, L 263a, 265, 0265, 288a; *baggərbuksə*, G 63.

BAGGERLAARZEN

(I, 88c)

baggerstevens: *baggərsteevəls*, G 63; **bagelstevens:** *baagəlsteevəls*, G 81a; *bagelsteevels*, Ter Laan 52; **stevens:** *steevəls*, L 0265; **klomplaarzen:** het type *klomplaarzen* in: L 265a; *klompléérzə*, L 264; **baggerlaarzen:** *baggərléérzə*, L 244; *baggerleerze*, Poortman 105.

Etym.: **baggerstevens:** zie voor *steevel* “hooge laars enz.” het WNT (XV 1560). **Klomplaarzen:** z. WNT (VII 4264) *klomplaars*. **Baggerlaars:** z. WNT (II 867) *baggerlaars*.

BARREVOETS

barrevoets: *berrəvoets*, L 242a, 266.

BOERENKIEL

(I, 88d; N 69, 91)

kiel: het type *kiel* in: L 263a, 265, 0265.; *keel*, L 242a, 263b, 264, 265, 266, 288a; *kielə*, G 63, 81a.

MANCHESTERSE BROEK

(N 69, 91)

Manchesterse boks: *məsjestərsə boks*, L 263b.

TREKKER

beugelaar: *beugelder*, hij, die met de beugel werkt, Ter Laan 80.

PLOEG BAGGERAARS

tweemanswerk: *tweemanswerk*, Edelman 104; **veenploeg:** *veenploeg*, Oude Tijd 355.

BAGGERHUT

keet: *kiet*, L 288a; **baggerkeet:** de volgende opgave is meervoud: *baggərkeetn*, G 63; **schuilplaats:** *schoelplaats*, L 288a; **bagelhutten:** *bagelhutn*, Ter Laan 52.

BAGGERTURF

(I, 86; N 27 (bijvoeg.))

baggerd: *baggərt*, L 208, 210, 242a, 244, 263, 263a, 265, 0265, 288a; *baggerd*, Hanewinkel 364; *baggerd*, Corn. Vervl.; *baggerd*, K 191, K 276, Weyns 84; **bagger:** het type *bagger* in: G 63, 81a, L 264, 288a; *bagger*, Havermans 1959, 121; *bagger*, Bergsma 24; **baggerturf:** *baggertörrəf*, L 244; *bagger-turffen*, Schoockius 180; *baggerturf*, Venema 331; *baggerturf*, Weyns 84; *baggerturf*, turf uit de kanalen en wijken, Van der Steen 40; **bagel:** *baagəl*, G 81a; *bagel*, Ter Laan 52; *baggel*, Hogelandster uitspraak voor bagel, Ter Laan 52; **baggelaar:** *baggelaar*, Stemfoort 62; *baggelaar*, Horch 1922, 27; **bagelturf:** *bageltörf*, Ter Laan 52; **bagelder:** *bagelder*, Ter Laan 52; **bagelder turf:** *bagelder törf*, Ter Laan 52; **derrie:** *derrie*, K 223, Weyns 84; *derrie*, Havermans 1959, 121; **darie:** *darie*, Ceysens 37; *darie*, Coveliers; **darink:** *darink*, Havermans 1959, 121; **moerturf:** *moerturf*, Prims 2; *moerturf*, Albertinus 68; **klot:** het type *klot* in: K 174, 188a; *klot*, Havermans 1959, 121; **dargturf:** *dergturf*, Van der Steen 40; **platturf:** *platturf*, turf uit darg of derrie, Dagblad van het Oosten 1942; **derdeling:** *terdelink*, Prims 3; **slagturf:** *slagturf*, K 201, Vorsselmans 11; *slagturf*, Goossenaerts 684; *slagturf*, a° 1649, Prims 241; **laagveenmoer:** *laagveenmoer*, K 201, Vorsselmans 11; **blekkeling:** *bleckelinc*, a° 1425-1428, 's-Hertogenbosch R 1197 folio 288; **baggerdkluit:** *baggərtklōētə*, L 266; **grauwe heks:** *grauw hekse*, een lange grauwe turf, Ter Laan 275; **zoute brand:** *zōlte braand*, Ter Laan 128; **bakkersturf:** *bakkerstörf*, grauwe turf, Ter Laan 55; **kluun:** *kluun*, gebaggerde turf, Halbertsma; *kluun*, zwarte turf, Sassen 56; *kloen*, turf, Wanink 123; *klün*, turf, kloen, bagger, Gallée 22; **bovengroninger:** *boppegrinzer*, Smellingera-Land 106.

Etym.: **bagger**: volgens het WNT (II 866) wordt het woord alleen in Ned. gevonden en wijst het op een mogelijke gelijkenis met Eng. *bog* “moerassige grond”. De Vries (26) geeft geen duidelijke verklaring voor het woord. Hij plaats alleen grote vraagtekens bij de verklaring van Van Wijk, die het ziet samenhangen met Russ. *bagnó* “moerassige plaats”, Pools *bagno*. De Vries vindt Indogermaanse oorsprong weinig aannemelijk voor een woord dat uitsluitend in het Ndl. kustgebied voorkomt. **Baggerd**: het mnl. kent *baggaert* “modder, slik” (De Vries 26). **Platturf**: *platturf* is “platte turf: in tegenstelling met *lange turf*” (z. WNT XIII 2395). **Derdeling**: verg. *derdeling* “een bepaalde soort steen” (Coopman 13). **Slagturf**: *slagturf* komt van “*slaan en turf*, turf die men uit laag veen baggert, baggerturf” (WNT XIV 1540). **Blekkeling**: dit woord is afgeleid van *blekken* “ontvellen” (z. WNT II 2824 *blekken* I). **Grauwe heks**: combinatie van kleuraanduiding en metaforische ontlening. **Zoute brand**: dit is “turf van daarg; die is vaak zo *zòlt*, dat hij alleen te gebruiken is voor vuur buitenshuis” (Ter Laan 128 s.v. *braand*). **Bakkersturf**: deze turf was bestemd voor de bakkerij-oven. **Kluun**: zie *klien*. **Bovengroninger**: deze turf werd genoemd naar de streek waar hij vandaan kwam.

DARG

(N 27, 39f)

[De onderste laag van laagveen en ook wel modder.]

derrie: het type *derrie* in: I 57b, K 133a, 163, 164, 174, 179a, 188a; *dèrie*, K 176, 240; *derrie*, Staring 59; **derries**: *dèrrəs*, K 240; **derring**: het type *dering* in: K 151; *dériëng*, K 358; *dering*, L 183; *dèring*, L 182; *daariëng*, I 220; *diring*, L 207; **darg**: het type *darg* in: G 63; *darg*, Pipers 177; *darg*, darf, Bergsma 85; *darg*, Venema 330; *darg*, Havermans 1959, 121; **darglaag**: *darglaag*, Keuning 86; **darggrond**: *darggrond*, = *darink*, Bergsma 85; **bonk**: *bonk* de onderste veenlaag (in de lage venen), Pipers 133.

Etym.: **derrie**: het WNT (III 2 2427) noemt *derrie* waarschijnlijk een jongere vorm ontstaan uit *darig*, *darg* naast *daring*, *derring*. FWH (112) verklaart de verschillende vormen, wvla. *dèring*, *dèrring*, *-nk*, Goereesch *deerəjə*, Zaans *derg*, Kampens *darch*, Drents *darf*, *darg*, Gronings *darg(-k)* uit **dar(i)ha-*, *-ô-*, mogelijk uit **dar(i)zja-*, *-ô-*. Volgens FWH is het woord identiek met Got. *þarihs* “ongevold”, Germ. *þariχa-* “week”. De Vries (112) laat zich niet met zekerheid uit over *derrie*. Hij vernoemt de theorie van FWH, zij het dat hij die niet bevredigend vindt semasiologisch gezien. Hij citeert vrij uitgebreid de theorie van Heeroma, dat *darie*, *derrie* ontstaan zou zijn uit *darg*, *derg* na overgang van *rg* > *rj*. Door suffixsubstitutie is dan in Vlaanderen en Zeeland *darink*, *derrink* ontstaan. Om voor *darie* uit te gaan van een grondvorm *darχio, zoals ook Heeroma doet, lijkt De Vries hoogst onwaarschijnlijk. De laatste visie op *derrie* is die van Weijnen. Hij zegt (Weijnen 1980, 11), dat men bij *derrie* heel goed kan uitgaan van een grondvorm *darχiō-* of *þarχiō-*. In zo'n geval als *derrie* stelt Weijnen (Weijnen 1980, 15), dat de *ie* een rest is van een oud suffix en dat dit suffixkarakter nog actief is, hetgeen blijkt uit het feit dat er afwisseling is met andere suffixen als *-ing* bijv. (men denke aan *derring*) en ook uit het feit dat het nog wel als versterking van bepaalde semantische features (vocht, vormeloze massa, ruimte, werktuig) fungeert.

GLIEDE

[Week laagveen.]

gliede: het type *gliede* in: G 63; *gliede*, zuivere laagveenformatie, Horch 1922, 9; *gliede*, Horch 1942, 43; *gliede*, week laagveen, Ter Laan 260; *gliede*, Top 156; **gliedebagel**: *gliedebagel*, Ter Laan 261; **klijt**: *kliet*, Havermans 1959, 121.

Etym.: **gliede**: misschien is *gliede* een afleiding van *glijden*. Verg. de vorm *gliedn* “glijden”

(Ter Laan 261). Het WNT vermeldt *gliede* niet, maar Van Dale (681) geeft *gliede* als “soort fabrieksturf”. Mogelijk echter is *gliede* identiek met het Romaanse leenwoord *glui/glei* (zie over dit woord Weijnen 1975, 246). **Klijt**: z. WNT (VII 4034) *klijt* “klei, aarde die vet en taai is”.

BLAUWVEEN

blauwveen: *blauwveen*, Venema 330; **blauwe gliede**: *blauwe gliede*, Venema 330.

BAGGERSLIJK

bagger: het type *bagger* in: L 264, 288a; *bagger*, baggerslijk, L 262, Iven 103; *bagger*, slijk, modder, Pipers 77; **baggerd**: het type *baggerd* in: L 263a; **baggerslijk**: het type *baggerslijk* in: L 263a; *baggersliek*, L 265, 0265; **baggerdsljik**: *baggersliek*, L 210; **baggerbrij**: *baggersbrèj*, L 288a; **slijk**: het type *slijk* in: L 244; verg. *Schlick*, veenmoerslijk, Schneider H.; **modder**: het type *modder* in: G 63; 81a; *móddar*, de Monden; **baggermodder**: het type *baggermodder* in: L 208; **kluun**: *kluun*, G 63, 81a; **klijn**: *klain*, veenspecie, waarvan in 't hoogveen de turven gestoken worden, Ter Laan 416; *klien*, Ter Laan 420; **moer**: het type *moer* in: L 181, 266; *moor*, L 288a; *moer*, L 262, Iven 103; **moerbrij**: het type *moerbrij* in: L 181; **brij**: *brij*, de veenspecie uitgespreid in de bak, Stemfoort 68; **glibber**: het type *glibber* in: L 288a; **bras**: het type *bras* in: L 265; **onvergraven klijn**: *onvergraven klijn*, vaste overgebleven veenspecie, Stemfoort 121; **greinmank**: *graimmaank*, bij het baggeren van laagveen een mengsel van goed veen en slechte grond, Ter Laan 276.
Etym.: **glibber**: z. WNT (V 59) *glibber* “gelei”. Het WNT veronderstelt dat *glibber* een afleiding is van *glibberig* dat weer een mogelijke afleiding is van *glijpen* (z. WNT V 62 s.v. *glibberig*).

ZWARE, HARDE TURF

barde: *barde*, Bergsma 29; **ondergraven turf**: *ondergraven turf*, Stemfoort 55.
Etym.: **barde**: metaforisch ontleend aan *berd*, *bard* “plank”. Zie voor *bard* “plank” het WNT (II 1844 *berd* 1).

SPONTURF

sponturf: *sponturf*, Blink 1917, 43; *sponturf*, Stemfoort 62; *spontörf*, de kleinste en hardste soort van baggerturf, Ter Laan; *sponturf*, Horch 1922, 47; *sponturf*, Venema 329; *sponturffen*, sponturven, Schoockius 180; **korte turf**: *korte turf*, Blink 1917, 43; **harde turf**: *harde turf*, Blink 1917, 43.
Etym.: **sponturf**: samenstelling van *spont* en *turf*. Z. WNT XIV 2930 *sponturf*; zie ook *spont*.

VAST VEEN

vast veen: *vaste veen*, Venema 322.

KLEINE PLEK MET DIEP VEEN

kliendobbe: *kliendobbe*, Ter Laan 169; **vennetje**: *venkə*, L 288a.
Etym.: **kliendobbe**: samenstelling van *klien* en *dobbe*.

VEENPUT

(zie ook het lemma VEENKUIL)

veenput: *veenput*, Venema 321; **baggerput:** *baggerput*, Venema 321; **put:** *pet*, veenput, Schönfeld 51.

BAGGERGAT

bagelgat: *bagelgat*, Ter Laan 52; **baggelgat:** *baggelgat*, Smilde, (N).

KIENHOUT

kienhout: *kienhout*, Staring 192.

OVERGEBLEVEN STUK GROND

boord: het type *boord* in: L 288a; **ruggen:** het type *ruggen* in: G 63; **straag:** *straag*, Ter Laan 984.

Etym.: **boord:** hier is de betekenis wel verwant met *boord* “Aan wegen. Rand, berm” (z. WNT III 462 *boord* 15). **Ruggen:** de hier gebruikte betekenis is verwant met *rug* “een lange smalle opgehoogde strook gronds” (z. WNT XIII 1597 *rug* 12). **Straag:** Ter Laan (984) geeft ook de vorm *strage* voor “smalle streek land, overgebleven tussen twee baggerplassen”. Etymologisch is het mij onduidelijk.

LIGVELD VOOR HET BAGGERSLIJK

(I, 90).

ligveld: het type *ligveld* in: L 210, 263a, 265, 288a; **legveldje:** *légvèèltjə*, L 244; **zetveld:** het type *zetveld* in: G 81a, L 208, 242a; *setvelt*, G 63; *zetveld*, Venema 332; **veld:** het type *veld* in: L 266; **bagelveld:** het type *bagelveld* in: G 81a; **baggerdkuil:** het type *baggerdkuil* in: L 263a; *baggərtkul*, L 0265; *baggərtkèul*, L 208; *baggerdkuil*, Corn. Vervl. A.; **baggerskuil:** *baggərskuul*, L 242a; *baggərskoel*, L 288a; **baggerveld:** *baggərvelt*, L 0265; **baggerbad:** *baggərvat*, L 265; **stortplaats:** *stortplats*, L 242a; **hoogte:** *heugtə*, L 181; **baggerbak:** het type *baggerbak* in: G 63; **legge:** het type *legge* in: de Monden; **pand:** het type *pand* in: de Monden; **plein:** het type *plein* in: K 174.

Etym.: **legge:** een afleiding van *leggen*.

ZODEN WEGNEMEN OM EEN LIGVELD TE KRIJGEN

zoden afzetten: *zoj afzittə*, L 244.

BAGGEREN

(I, 87; N 27, 1 (bijvoeg.))

baggeren: het type *baggeren* in: L 263a, 288a; *baggərn*, G 63; *baggərdə*, L 263; *baggeren*, Hanewinkel 345; *baggeren*, veenplassen ophalen, Pipers 77; *baggeren*, K 201, Vorsselmans 11; *baggeren*, slijk en derg uit een sloot halen, Goossenaerts 61; *baggeren*, Goossenaerts 932; *baggeren*, Weyns 86; *baggeren*, Venema 322; *baggeren*, L 262, Iven 103; *baggeren*, Edelman 103; *baggeren*, Vliebergh 74; **baggelen:** *baggəln*, de Monden; *baagəln*, G 81a; *bagəln*, Ter Laan 52; **baggerd maken:** *baggərt maakə*, L 208, 210, 242a, 263a, 204, 265, 0265, 266, 288a; *baggət maakə*, L 244; **uitbaggeren:** *uitbaggeren*, Goossenaerts 776;

uitbaggeren, Albertinus 69; *uitbaggelen*: *oetbagelŋ*, Ter Laan 635; *baggerd schieten*: *baggərt schietə*, L 242a; *baggel steken*: *baggel steken*, Bergsma 25; *verbaggeren*: *verbaggeren*, tot baggerturf maken van de veengrond, Stemfoort 63; *klot maken*: *klot maakə*, L 181; *klot slaan*: *klot slaon*, L 181; *modden*: *mōdden*, baggeren van turf, Wanink 144; *op tafel baggeren*: het type *op tafel baggeren* in: G 63; *op tòðfəl baggərn*, G 63; *korteturfmakerij*: *korteturfmakerij*, Stemfoort 66; *ontgronden*: *ontgronden*, het veen uitbaggeren of afgraven, Pipers 524; *spitten van het laagveen*: *spitten van het laagveen*, Blink 1917, 43; *turven*: *turvən*, P 46; *ontginnen van veengrond*: het type *ontginnen van veengrond* in: L 352; de volgende typen zijn zelfstandige naamwoorden: *ontginning van veengrond*: het type *ontginnig van veengrond* in: K 318; *baggelarij*: *baggelarij*, Stemfoort 65; *bagger*: *bagger*, Top 157; de volgende typen geven het turfmaken met de bak aan: *bakbaggeren*: *bakbaggərn*, G 63; *bakbaggelen*: *bakbaggəln*, de Monden; *bokwerk*: *bokwerk*, het baggeren van veen in den bok, Pipers 130; *naar de bak gaan*: *naar den bak gaan*, Pipers 77; *een bak hebben*: *een bak hebben*, Pipers 77; *in de mengbak gaan*: *in de mengbak gaan*, Blink 1917, 43. Etym.: *modden*: verg. *modden* “met modder of slijk werken” (WNT IX 894).

VEEN OF MODDER OPHALEN

(I, 91)

beugelen: *beugələ*, L 244; *beugelen*, uit het water halen van het klier en het bonksel met de beugel, Bergsma 25; *beugelŋ*, met een beugel bewerken, Ter Laan 80; *uitbeugelen*: *oetbeugelŋ*, Ter Laan 635; *uit de kuil schieten*: *uit də keul scheejtə*, L 244; *trekken met de netring*: *trékkə mit də nitrink*, L 288a; *schieten*: het type *schieten* in: L 242a; *leiken*: *laaiken*, Van Ankum 376; *op de wagen schieten*: *op də waagə schīētə*, L 0265; *trekken*: *trekken*, het trekken van de baggerspecie met het baggernet, Stemfoort 66. Etym.: *beugelen*: identiek woord met *beugelen* “met den baggerbeugel uitbaggeren” (WNT II 2268 *beugelen* 3).

PEILEN

peilen: *pajlən*, de Monden.

BAGGERPLAS

put: *pet*, gegraven kuil, inzonderheid veenplas, Ter Laan 747; *bagelput*: *bagelput*, put, waar 't veen uitgehaald is, Ter Laan 52; *rietboord*: *raaitboor*, baggerplas vol riet, Ter Laan 794; *klijnputten*: *klienpetŋ*, baggerplassen, Ter Laan 420.

OPSTOTEN VAN HET BAGGERSLIJK OP HET LIGVELD

(I, 99)

baggerd opstoten: *baggərt ópstôetə*, L 265; *baggərt opstootə*, L 263a; *uiteendoen*: *ujtəréndōē*, L 242a; *op de kant schieten*: *op də kant scheejtə*, L 244; *leegscheppen*: *leegschuppə*, L 288a; *in de remel gieten*: *in də rimməl gietən*, L 244; *baggerd opkippen*: *baggərt ópkiëppə*, L 0265; *baggerd neerschieten*: *baggərt nérskiētə*, L 208; *spreiden*: *spreiden*, Weyns 86; *spreiden*, Stemfoort 66; *spreiden van de specie*: *spreiden van de specie*, Blink 1917, 43. Etym.: *in de remel gieten*: zie *remel*. *baggerd opkippen*: *opkippen* is een afleiding van *kippen* “kantelen; omslaan”. Als term in de techniek is dit *kippen* ontleend aan het nhd. *kippen* (z. WNT VII 3127 *kippen* XII).

VASTE WAL

remel: *rimməl*, L 244.

Etym.: **remel:** de variant *rimməl* wordt door Heeroma (TON II 13) als “remel” getypeerd. Het komt voor als woordtype-variant van *wiers* “rij hooi”.

BAGGERSLIJK MET WATER BEGIETEN

baggerd gieten: *baggərt gītətə*, L 242a; **sleuven maken:** *sleupə maakə*, L 242a.

VOLWERPEN VAN DE KARBAK MET BAGGERMODDER

(I, 96)

volschieten van de karbak: *vólsjītətə van də karbak*, L 265; *volschietətə van də karbak*, L 264; **volschieten:** *vólsjītətə*, L 0265; *volscheetətə*, L 288a.

WATERDOORGANG

schuitgang: *schuutgank*, L 288a; **raaiing:** *ròink*, swetsloot in het veen, Ter Laan 833.

Etym.: **raaiing:** afleiding van *raai* “in veenderijen greppel, die bij ontginning gegraven wordt” (De Vries 555 *raai* 1).

BAGGERBEUGEL

(N 18, 148; I, 92; van N 18, 148 zijn alleen die opgaven genoteerd die specifiek op het turf of baggerturf bereiden slaan.)

baggerbeugel: het type *baggerbeugel* in: K 124a, 125a, 133a, 135, 141, 143, 146, 148, 157, 173b, 174, 176, L 144, 150, 206, 263a, 288a; *baggərbeugəl*, K 241; *bòggərbeugəl*, K 278; *baggərbeujgəl*, K 183; *bòggərbuggəl*, K 210, 212, 235; **bagelbeugel:** *bagelbeugel*, werktuig waarmee het weke veen uit de bodem der plassen wordt gehaald, Ter Laan 52; *baggerbeugel*, Blink 1917, 43; **bagger:** *bagger*, K 201, Weyns 84; **baggerzak:** het type *baggerzak* in: K 241, L 206; *bòggərzòk*, K 241; **baggernet:** het type *baggernet*, K 102*; *baggernet*, Stemfoort 65; **trekbeugel:** *trekbeugel*, Venema 322; **beugel:** het type *beugel* in: L 244; *beugel*, Bergsma 25; *beugel*, Blink 1917, 80; **baggermolen:** *baggərmeulə*, L 187; *baggərmijlə*, P 88; **halvemaan:** *halvə maon*, K 174; [*kòskit*]: *kòskit*, P 5; **netring:** het type *netring* in: L 288a; *nitrink*, L 265; *nètreenk*, L 318b; *netring*, Creemers 101; **ring:** *rijnk*, L 264; **moerschep:** *moerschep*, Weyns 84; **leikbeugel:** *laajkbeugəl*, G 63; *leikbeugel*, Venema 322; **beugelnet:** *beugelnet*, L 262, Iven 103; **moerbeugel:** *moerbeugel*, K 192, Weyns 85; de volgende woordtypen duiden andere voorwerpen aan als de *baggerbeugel*, maar hebben dezelfde functie: **riek:** het type *riek* in: L 208; **strontschupper:** *stróntschuppər*, L 244; **sloothouw:** *sloothaauw*, Ter Laan 296; **klauw:** *klaauw(e)*, Ter Laan 415.

Etym.: **baggerbeugel:** samenstelling van *baggeren* en *beugel*. Zie ook het WNT (II 866) *baggerbeugel*. **Halvemaan:** zie WNT (V 1718 *halvemaan* 3) *halvemaan* “iets in de vorm, de gedaante van eene *halvemaan*”.

NET VAN DE BAGGERBEUGEL

net: *net*, Venema 322.

BAGGERSCHOP

(I, 94)

baggerschup: *baggərschup*, L 0265, 288a; *baggərschuppə*, G 63; *baggerschup*, Bergsma 24; *baggerschup*, Weyns 86; **baggerschoep:** *baggərschoepə*, L 263a; **baggerschup:** *baggerschup*, Corn. Vervl. A.; **schup:** *schup*, L 242a, 244, 266; **schupje:** *schuupkə*, L 0265; **schoep:** *schoop*, L 288a; **bats:** het type *bats* in: L 244; *bats*, troefel, Goossenaerts 933; **batsje:** *betskə*, L 242a; **houteren bats:** *höltərə bats*, L 210; **modderschup:** *moddərschup*, G 63; *móddərschuppə*, G 63; **denschoep:** *dénsjoep*, L 265; **bagger:** *bagger*, Goossenaerts 61; **troefel:** *troefel*, brede bijna vierkante tamelijk zware schup om losse grond te verwerken ook bij baggerd gebruikt, Goossenaerts 765; **troefelschup:** *truffelschuppe*, Hartman D. 35; **stik:** *sték*, G 63; **hoosvat:** *hoosvat*, Stemfoort 28 en 68; *hoosvat*, houten schop, waarmee men de verdunde baggerspecie over het zetveld spreidt vanuit de bak, Top 157. Etym.: **bats:** Goossenaerts (933) zet bij de herkomst van *bats* een groot vraagteken. Waarschijnlijk is het woord door klanknabootsing ontstaan. Zie WNT (II 1074 *bats*) *bats* "eene groote schop, om zand te scheppen". WNT geeft geen verklaring voor *bats*. **Denschoep:** dit is een *schoep* die gebruikt werd voor de *den*. Voor *den* = "dorsvloer" zie WNT (III2 2405 *den* 7). **Troefel:** zie in deze betekenis het WNT (XVII 3061 *troefel*).

SCHOP VOOR HET AFSTEKEN VAN HET VEEN BOVEN WATER

gewone ijzeren schop: *gewone ijzeren schop*, Venema 321.

SCHOP OM VEEN AF TE STEKEN ONDER WATER

houten slatschop: *houten slatschop*, Venema 321; **loet:** *loet*, loed, Ter Laan 521.

BAGGERBAK

(I, 104c)

bak: *bak*, mengbak (in den veenarbeid), Pipers 77; **baggerbak:** *baggerbak*, Venema 322; **mengbak:** *mengbak*, Blink 1917, 43; **schotten:** *schòtn*, de Monden; *schottə*, L 264; *schòt*, in 't veen de planken, die de natte, over 't land gespreide bagger moeten beletten, om weg te stromen, Ter Laan 886; **bagelschotten:** *baagəlschotn*, G 81a.

PUNTIG PAALTJE

(I, 98)

bakpik: *bakpikke*, Ter Laan 55; **bakstik:** *bakstikkə*, G 81a.

Etym.: **bakpik:** een *bakpik* is "een puntig paaltje, dat in de grond geslagen wordt, om de *schòtn* vast te zetten, die de natte over 't land gespreide bagger tegenhouden" (Ter Laan 55). Het woorddeel *pik* is ontleend aan *pikken* "houwen" (z. FWH 501 *pikken*). **Bakstik:** samenstelling van *bak* en *stik*. Voor *stik* = "ijzeren pin; ook andere ijzeren of houten pinnen" zie Ter Laan (969 *stik*).

BAKHAAK

bakhaak: *bakhoak*, 54.

BAGGERPRAAM

baggerpraam: *baggerpraam*, Venema 322.

KAR BIJ HET BAGGEREN GEBRUIKT

(I, 95a)

korte kiepkar: *körtə kiepkaar*, L 265; **korte kar:** het type *korte kar* in: L 181; **slagkar:** *slaagkèr*, L 288a; *slagkaar*, L 264; **aardkar:** *erdkar*, ene stortkar, mistkar om aarde, mist en diergelijke mede te halen, Heeroma 1968, 12; *ertkaar*, L 181; **mestkar:** *meestkaar*, L 265; **wipkar:** *wupkoare*, boerenkar met draaibare bak, Schuringa 64.

KARBAK

(I, 95b)

karbak: het type *karbak* in: L 265; *kèrbak*, L 288a; **bak:** het type *bak* in: L 264.

VOORSTE SCHOT VAN DE KAR

(I, 95c)

voorstes schot: *veurstə schot*, L 264; *veurstə sjót*, L 265; **schot:** het type *schot* in: L 288a; **turfhekken:** *törfhekkə*, L 181.

ACHTERSTE SCHOT VAN DE KAR

(I, 95d)

achterste schot: het type *achterste schot* in: L 264; *aachtərstə sjót*, L 265; **los schot:** *los sjót*, L 288a.

SCHARNIEREN

(I, 95e)

[De scharnieren waarin het achterste schot draait.]

gehangen: *gəhengə*, L 264, 265; *gəhingə*, L 288a.

SLUITPIN

(I, 95f)

[De sluitpin in het midden van het achterste schot.]

sluitpin: *slutjpeen*, L 265; *slōētpin*, L 288a.

ad 4.1.

BONKER

bonker: *bonker*, die de gebaggerde krijn met water verment en fijn maakt, Pipers 133; *bonker*, Oude Tijd 354.

Etym.: **bonker:** voor *bonker* in deze betekenis zie het WNT (III 361 *bonker*).

VEENBRIJ

veenbrij: *veenbrij*, Venema 322.

HAKKEN VAN HET BAGGERSLIJK

(I, 103a)

hakken: *hakkə*, L 244, 266, 288a; **baggerd hakken:** *baggərt hakkə*, L 242a, 265; **baggerd kort maken:** *baggərt kort maakə*, L 208, 210; **kort maken:** *kórt maakə*, L 244; **baggerd ondereen werken:** *baggərt ondərén wéérəkə*, L 0265; **kappen:** *kappə*, L 208; **klein maken:** *kléjn maakə*, L 266; **klot platslaan:** *klot platslaon*, L 181; **moer kort slaan:** *moer kort slaon*, L 181; **slatten:** *slatten*, kort hakken en dooreenmengen van de bagger, Stemfoort 68.

MENGEN VAN HET BAGGERSLIJK

baggerd mengen: *baggerd mengen*, Weyns 85; **mengen:** *mengen*, Stemfoort 66; *mengen*, Venema 322; **slatten:** *slatten*, dooreenmengen van de specie, Top 157.

Etym.: **slatten:** werkwoord dat afgeleid is van *slat*. Zie *slat* en zie ook WNT (XIV 1608 *slatten*).

GEREED OM AAN TE SNIJDEN, GEZEGD VAN HET BAGGERSLIJK

(I, 103g)

bouwklaar: *bowklaor*, L 265; **klaar om aan te snijden:** *klaor om an tə snééjə*, L 244; **gesneden liggen van de baggerd:** *gəsnèéjt liggə van də baggərt*, L 242a; **bestijfd:** *bəstīəft*, de Monden.

BAGGERBAK

(I, 103b)

baggerbak: het type *baggerbak* in: G 63; *baggerbak*, Venema 331.

Etym.: **baggerbak:** van *baggeren* en *bak*. Zie ook het WNT (II 866 *baggerbak*).

BAGGERSCHUIT

(I, 97)

baggerschuit: *baggərschuut*, L 288a; **schuit:** *schuut*, L 288a; **schuitje:** *sjutjə*, L 265; **bak:** het type *bak* in: L 288a; *bak*, K 174, Albertinus 69; **bagelbak:** *bagelbak*, vierkante bak, waarin de veenbagger fijn gemaakt wordt, eer hij over het land wordt geschept, Ter Laan 52; **baggelbak:** *baggelbak*, Bergsma 25; **vierkante bak:** *vierkanten bak*, Stemfoort 68; **schouw:** *schaauw*, vierkante praam voor 't baggeren, Ter Laan 857; **bagelschouw:** *bagelschaauw*, baggerpraam, Ter Laan 857; **vlot:** het type *vlot* in: L 263a; *vlot*, K 174, Albertinus 69.

BAGGERSCHOP

(I, 103c)

[Schop speciaal om te roeren.]

baggerbats: het type *baggerbats* in: L 288a; **baggerschuppe:** *baggərschuppə*, G 63; **busselschop:** *busselschop*, Venema 322; **buizelschop:** *buizelschobbe*, houten schop om de natte bagger door te roeren, Ter Laan 138; **emmer met steel:** *emmer met steel*, Venema 322.

Etym.: **busselschop:** zie *buizelschop*. **Buizelschop:** mogelijk hangen *busselschop* en *buizelschop* samen met *boezelen* o.a. "schoonmaken" (WNT III1 227 *boezelen*).

BAGGERHAK

(I, 103d; I, 103e)

[Hak om het baggerslijk fijn en kapot te maken.]

haak: *haok*, L 208, 210, 266; *houk*, Ter Laan 347; **mesthaak:** *mesthaok*, L 208; *mesthaak*, Weyns 86; **baggerhak:** het type *baggerhak* in: L 265, 288a; **hak:** het type *hak* in: L 288a; **klauw:** *klouw*, Stemfoort 68; *klouw*, Venema 322; *klauw*, Venema 331; *klauw*, Bergsma 24; *klauw*, Top 157; **krabber:** het type *krabber* in: G 63; *krebbær*, L 242a, 244; *krebbær*, L 262, Iven 103; **veenhouw:** *veenhaauw*, werktuig om 't veen los te hakken, Ter Laan 1081; **houw:** *haauwe*, Ter Laan 296; **hark:** het type *hark* in: L 0265; **riek:** het type *riek* in in: L 242a; **bats:** het type *bats* in: L 242a; **doorhaler trekklauw:** *doorhaler trekklauw*, Venema 329. Etym.: **veenhouw:** samenstelling van *veen* en *houw*. Zie ook WNT (XVIII 1194 *veenhouw*).

DAGPEIL

dagpeil: *dagpeil*, Venema 323.

NACHTPEIL

nachtpeil: *nachtpeil*, Stemfoort 68.

ad 4.2.

TRAPPER VAN DE BAGGER

(I, 106b)

trapper: het type *trapper* in: L 263a; *trappær*, G 63; *trapper*, Oude Tijd 354; **trapster:** *trapster*, Oude Tijd 354; **baggertrapper:** de volgende opgave is meervoud: het type *baggertrappers* in: L 288a; **aantreder:** *aantrèjær*, L 288a; **droogmaker:** *dreuchmòðkær*, de Monden; **intrapper:** *intrappers*, (mv.) Albertinus 69; **tripper:** het type *tripper* in: G 81a; *tripper*, Stemfoort 69; *tripper*, die de bagger trapt, Bergsma 24. Etym.: **tripper:** afleiding van *trip* "voetplankje der veenarbeiders" (zie WNT XVII 2923 *trip* I4).

TURFSTEKER

turfstikker: *turfstikker*, Oude Tijd 354; **riemer:** *riemer*, Oude Tijd 354.

Etym.: **riemer:** van *rieman* "het droge getripte spreij (opgebaggerde veenspecie) in de lengte in strooken ter breedte van de koppen enz...." (z. WNT XIII 126 *riemen* I4).

UITGESPREID BAGGERSLIJK

(I, 104b)

bed: het type *bed* in: L 264; *bét*, L 242a, 244, 265, 266, 288a; **baggerdbed:** *baggærtbét*, L 208; **sprei:** *spréj*, L 210, 265, 0265; *sprei*, Stemfoort 68; **veensprei:** *veensprei*, Venema 332; **modderveld:** *modderveld*, Edelman 104; **moerbrij:** *moerbrij*, K 191, K 192, Weyns 86; **pand:** *paant*, G 81a; **baggerveld:** het type *baggerveld* in: G 63.

DICHTGEDREVEN BAGGERSLIJK

(I, 108)

dichtgedreven baggerd: *deechtǣdrivvǣ baggǣrt*, L 265; *dichtǣdrivvǣ baggǣrt*, L 0265; **aaneengekrepte baggerd:** *aniēngǣkréptǣ baggǣrt*, L 266; **dichtgeslempt:** men zegt: de bagger is: *dichtslempt*, G 81a.

Etym.: **aaneengekrepte baggerd:** in *aaneengekrept* zit waarschijnlijk *krep* “ronde koek, soort stof” (z. De Vries 363 s.v. *krip*); *aaneengekrept* zou dan kunnen betekenen zoiets als “aaneengekoekt”. **Dichtgeslempt:** van *dicht* en *slempen* “brassen” (z. De Vries 648 *slempen*). *Slempen* is mogelijk wel verwant met mhd. mnd. *slam* “modder, vuiligheid” (FWH 613 s.v. *slampampen*).

SPREIVELD

spreiveld: *spreiveld*, Venema 322.

Etym.: **spreiveld:** *sprei* is een afleiding van het werkwoord *spreiden*. Zie ook WNT (XIV 3007 *sprei* 3b).

OP DE WAL WERPEN VAN DE BAGGERBRIJ

op de wal werpen van de brij: *op de wal werpen van de brij*, Venema 322.

TRAPPEN VAN HET BAGGERSLIJK

(I, 106a)

trappen: *trappǣ*, L 244, 0265; *trappen*, K 201, Vosselmans 11; *trappen*, Blink 1917, 43; **baggerd trappen:** *baggǣrt trappǣ*, L 208, 242a, 288a; **bagger trappen:** het type *bagger trappen* in: L 264; *baggǣr trapm*, G 63; **baggel trappen:** *baggel trappen*, Bergsma 25; **betrappen:** *betrappen*, Pipers 104; **aftrappen:** *ǒstrapm*, de Monden; *aftrappen*, veen grond aftrappen, hem met de treeborden geheel en al vast en gelijk trappen, Pipers; **trippen:** *trippen*, het trappen met trippen, Bergsma 24; *trippen*, Stemfoort 66; **treden:** *treden*, Venema 323; *treden*, Venema 332; *treden*, Venema 324; **baggerd treden:** *baggǣrt trééjǣ*, L 208, 263a, 265, 0265; **dompen:** het type *dompen* in: G 81a; *dómpm*, de Monden; **baggerd kneden:** *baggǣrt knééjǣ*, L 266.

Etym.: **dompen:** zie *dompen*.

AANSTAMPEN VAN HET BAGGERSLIJK

(I, 104d)

aanstampen van de baggerd: *aanstampǣ van dǣ baggǣrt*, L 0265; *enstampǣ van dǣ baggǣrt*, L 265; **aanstampen:** *aanstampǣ*, G 63; **klot aantreden:** *klot aontrééjǣ*, L 181; **aantreden:** *aantrééjǣ*, L 288a; **pletsen:** het type *pletsen* in: L 210.

Etym.: **pletsen:** onomatopoëtisch gevormd en afgeleid van *plets* “klankwoord voor het vallen van een voorwerp in het water” (De Vries 529).

SLECHTEN VAN HET BAGGERSLIJK

(I, 105)

slechten: *sleechtǣ*, L 210, 244, 263a, 264, 265, 0265, 288a; *slechtǣ*, L 266; *sleejtǣ*, L 288a; **baggerd slechten:** *baggǣrt sleechtǣ*, L 242a; **uiteendoen:** *utjǣréndōē*, L 265; **gelijk strijken:** *gǣliek strīēkǣ*, L 288a; **opjagen:** *opjaogǣn*, de Monden; **klot spreiden:** *klot spraajǣ*, L 181;

klot gaaf strijken: *klot géf strijkə*, L 181; **modder doorscheppen:** het type *modder doorscheppen* in: G 63; **uiteenschieten:** *öjtəreen scheejtə*, L 244; **schoon bed maken:** men zegt: *schón bét gəmarkt*, L 242a; **bemodderen:** *bemodderen*, baggergrond over een land uitspreiden, Pipers 97.

VAST KOMEN TE ZITTEN, GEZEGD VAN HET BAGGERSLIJK

(I, 104f)

vast komen zitten: *vaast kómmə zittə*, L 244; **aaneen vast komen zitten:** *anén vaast kómmə zittə*, L 265.

SNIJDEN VAN DE BAGGERTURF

(I, 107a)

baggerd snijden: *baggərt snééjə*, L 208, 242a, 263a, 265, 0265, 266; *baggərt sniejə*, L 210; **bagger snijden:** *baggər sniedn*, G 63; *bagger snijden*, Edelman 104; *bagger snijden*, Top 157; **bagel snijden:** *baagəl sniedn*, G 81a; **baggerd aansnijden:** *baggərt ansnééjə*, L 244; **baggerd in ruitjes snijden:** *baggərt in rutjəs snééjə*, L 265; **klot snijden:** *klot sneejə*, L 181; **snijden:** *snijden*, Blink 1917, 43; **bagel steken:** *bagel steekn*, Ter Laan 52; **in blokken steken:** *in blokn steekn*, C 912; **stikken:** *stikken*, Stemfoort 70; **baggerd schrijven:** *baggərt schrievə*, L 288a; **afschrijven:** *aafschrievə*, L 288a; **baggerd verdelen:** *baggerd verdelen*, Weyns 86; **afschuiven:** *òfschūūwm*, de Monden; **flikken:** *flikken*, afdelen van de specie, Stemfoort 70; **slaan:** *slaan*, Vorsselmans 11; **strepen:** *strepen*, afdelen van de specie in evenwijdige lijnen, Stemfoort 70; **blokken:** *blokken*, Stemfoort 70; **in baggers verdelen:** *in baggers verdelen*, Venema 324; **afstikken:** *afstikken*, den veengrond afsteken die voorafgaandelijk door het treebord of de stickersplank ter grootte van de verlangde turven in ruiten is afgedeeld, Pipers 48; **greven:** *greven*, Vorsselmans 11; de turf wordt: *gəgrèèft*, K 174, N 27 (bijvoeg.).

Etym.: **flikken:** zie *vlik*. **Slaan:** voor de betekenis “turf baggeren” zie het WNT (XIV 1444 *slaan* 14). **Strepen:** voor deze betekenis zie het WNT (XV 2199 *strepen* b). **Blokken:** afleiding van *blok*; zie *blok*. **Greven:** afgeleid van *gref* “soort van zware, brede schop enz.” (z. Goossenaerts 252). Voor het werkwoord *greven* “met een gref doorsteken” zie ook Goossenaerts (253).

SNIJDEN IN DE LENGTE

verdelen in de lengte: *verdelen in de lengte*, Venema 325; **riemen:** *riemen*, Stemfoort 70. Etym.: **riemen:** z. WNT (XIII 126 *riemen* I4). Verg. ook *riemer*.

SNIJDEN IN DE BREEDTE

verdelen over dwars: *verdelen over dwars*, Venema 325.

GESNEDEN BANEN

(I, 107b)

banen: *baanə*, L 263a, 265, 0265, 266, 288a; **baggerstrepen:** *baggərstreepə*, G 63; **snee:** het type *snee* in: L 288a; **riemen:** *riemen*, de strepen in de baggersprei, Venema 327; **spoor:** *spoor*, Venema 324.

VERDELEN VAN DE BLOKKEN

baggersteken: *baggersteken*, Venema 326.

BLOK

blok: *blok*, Venema 326.

Etym.: **blok:** zie *blok*.

KNITTEREN

[Ontstaan van scheurtjes in het veen.]

knitteren: *knitteren*, Venema 324; **barsten:** *barsten*, Stemfoort 69.

Etym.: **knitteren:** naast *knetteren* bestaat *knitteren* als een duidelijk affectief klankwoord (De Vries 336 s.v. *knetteren*). Zie ook WNT (VII 4705) *knitteren* “barsten krijgen”.

SCHEURTJES

scheurtjes: *scheurtjes*, Venema 324.

OVERHALER

(I, 105b)

[Gereedschap om de veensprei gelijke dikte te geven.]

overhaler: *overhaler*, Venema 323; *overhaoler*, Bergsma; **krabber:** het type *krabber* in: L 288a; *krebber*, L 244.

BUSSELSCHOP

[Schop om het slijk te spreiden.]

busselschop: *busselschop*, Venema 332.

TRIPPEN

(I, 106c)

[Houten plankjes onder de voeten om bagger te trappen.]

trappen: *tripm*, G 63, de Monden; de volgende opgave is enkelvoud: het type *trip* in: G 63; *trappen*, Stemfoort 24 en 69; *trappen*, Bergsma 24; *tripm*, Ter Laan 1058; *trappen*, Venema 323; **baggertrappen:** het type *baggertrappen* in: G 63; **tripklompen:** het type *tripklompen* in: L 288a; *tripkloompə*, L 265, 0265; **trapklompen:** *trapkloompə*, L 263a; **klompen:** *klompm*, de *tripm* die een paard onder krijgt op het veen, Ter Laan 424; **baggerdklompen:** *baggərtkloompə*, L 208, 242a; **moerklompen:** *moerkloompə*, L 242a; **peelblokken:** *pilblök*, L 263a; *pilblük*, L 263, Weijnen 1938, 333; **dompers:** *dompers*, plankjes onder de voeten om de veenbagger in elkander te trappen, Ter Laan 176; **baggerplankjes:** *baggərplenkškəs*, L 288a; **trapborden:** *trapborden*, Venema 323; **treeborden:** *treeborden*, Stemfoort 69; *treeborden*, Top 157.

Etym.: **trip:** zie voor deze betekenis het WNT (XVII 2923 *trip* 4). **Tripklomp:** z. WNT (XVII 2924 *tripklomp*). **Dompers:** zie o.a. *dampen*.

PEK

[Pek dat onder de trapborden zit.]

pek: *pik*, Venema 323.

KRUKKEN

(I, 106d)

[Stokken die dienden tot steun voor de trapper.]

kruk: *kruk(ke)*, Ter Laan 474; *kruk*, Venema 324; **baggerstokken:** *baggərstokkə*, G 63; **polsjes:** het type *polsjes* in: G 81a; *polsjes*, Bergsma 24; **pols:** *pols*, Venema 324.

Etym.: **pols:** semantisch verband met *pols* “springstok” (z. FWH 515 *pols* II). *Pols* kan ook betekenen bij Kiliaen “klos onder aan een stok” (FWH 515). Als men bedenkt, dat de “trapper van het baggerslijk” stokken tot steun bij zich had met aan de onderkant schijfjes of klosjes, dan is er bij *pols* “steunstok” sprake van een metonymia. Zie ook het WNT (XII 3189 *pols* 3) *pols* “lange stok, gewoonlijk gebezigd om oover slooten en smalle vaarten te springen, onderaan voorzien van een dikke, platte knop, zoodat de stok niet in de weeke modder wegzinkt; springstok”.

SCHOTTEN

(I, 104c)

[Planken die de natte bagger vasthouden.]

schotten: *schòtn*, G 63; *schòt*, in het veen de planken, die de natte, over 't land gespreide bagger moeten beletten, om weg te stromen, Ter Laan 886; **schotbred:** *schotbred*, Stemfoort 24.

STAMPER

(I, 104e)

[Blok hout met houten steel, gebruikt bij het stampen van de baggerbrij.]

stamper: *stempər*, L 264, 265, 288a.

SCHEPEMMER

(I, 104g)

schepemmer: het type *schepemmer* in: G 63, 81a; *schupemmər*, L 264; *schepemmer*, emmer met steel er aan, om water over de bagger te brengen, Ter Laan 865; **strontschepper:** *stróntschuppər*, L 208, 244; **schepper:** *schuppər*, L 244; **scheplepel:** *schupleepəl*, L 288a; **houteren emmer:** de volgende opgave is meervoud: *houtərən emmər*s, L 266; **emmer met steel:** *emmer met steel*, Venema 331.

MORGENPEIL

morgenpeil: *morgenpeil*, Venema 323.

TREKKLAUW

doorhalers trekklauw: *doorhalers trekklauw*, Venema 324.

stikbrede(n): *stikbrede(n)*, Venema 325.

BLOKLAT

bloklat: *bloklat*, Venema 326.

APPARAAT OM DE BAGGER TE SNIJDEN

(I, 107c. In dit lemma zijn de antwoorden ondergebracht op de vraag naar *werktuig waarmee het slijk gesneden wordt*. Hierdoor zijn verschillende zaken bij elkaar terechtgekomen. In 4.2.4. zijn deze voorwerpen met hun verschillen beschreven.)

baggerdmes: *baggartmes*, L 208, 242a, 0265; *baggerdmes*, L 262, Iven 103; **schrijfgeerde:** *schriēfgéért*, L 288a; *schriefgaerd*, L 288, hs Vossen; **schrijfstek:** *sjriēfstek*, L 265; **afschrijver:** *afschriever*, *ōfschriever*, een werktuig in de vorm van een hark waarmee op de klie, de vastgetrapte bagger, aangegeven wordt, hoe de turf gestoken moet worden, Barg. Compascuum (N); **baggerijzer:** *baggerijzer*, Weyns 85; *baggerijzer*, Venema 325, 332; **sponturfijzer:** *sponturfijzer*, Venema 329; **slagijzer:** *slagijzer*, Vorsselmans 11; *slagijzer*, K 201, Weyns 85; *slagijzer*, Goossenaerts 684; *slagijzer*, K 188a, N 27 (bijvoeg.); **moerijzer:** *moerijzer*, Albertinus 69; *moerijzer*, Weyns 85; **steekijzer:** *steekizer*, *stikizer*, ijzeren werktuig, schoffel, soms in de vorm van een asschop, om de bagger te steken, Bergsma 25; *steekijzer*, *stikijzer*, Stemfoort 70; **baggersnijder:** *baggərsniedər*, G 63; **afsnijder:** *aof-schniedər*, G 81a; **baggersteker:** het type *baggersteker* in: G 63; **klotsnijstaak:** *klotsniestaak*, L 210; **moerroei:** *moerroei*, slagijzer, Weyns 85; **slagroei:** *slagroei*, K 192, Weyns 85; *slagroei*, ijzeren roede om moerturf die beslagen is in vierkante klompen te verdelen, Corn. Vervl.; **turfroei:** *tōrfroei*, ook slagroei, Corn. Vervl.; **moerpen:** *moerpen*, slagijzer, Weyns 85; **turfpen:** *tōrfpen*, slag van viertand met een steel van 6 à 7 meter lang dienend om turf te schrijven, Corn. Vervl.; **schuiver:** *schūūvər*, de Monden; **vorenschuiver:** *vorenschuiver*, Venema 332; **bagelkarretje:** *bagelkarechie*, een karretje met een mes, waarmee de stijfgetrapte bagger wordt verdeeld in turven, Ter Laan 52; **karretje:** *karrəchie*, G 81a; **rijger:** *rieger*, schrijft af evenwijdig met de veenput de dikte van de baggelaar, Ter Laan 655; **klotslager:** *klotslager*, Vorsselmans 11; *klotslager*, hiermee wordt de klot geslagen in tegenstelling tot turfsteken, Goossenaerts 388; **blokker:** *blōkker*, schrijft af de breedte van de baggelaar, Ter Laan 655; **baggelstok:** *baggelstok*, Bergsma 25; **hakselhak:** *hakselhak*, Albertinus 69; **hark:** *hark*, voorzien van ijzeren tanden, waarmee rechte lijnen over de kruin van de spreid getrokken worden, Stemfoort 70; **greef:** het type *greef* in: K 188a, N 27 (bijvoeg.); *grèēf*, K 174, N 27 (bijvoeg.); **spa(de):** het type *spa* in: L 266; *spaa*, L 244, 263a; **schup:** *schup*, L 266.

Etym.: **schrijfgeerde:** dit is een *geerde* om te *schrijven*. *Geerde* is een variant van *gard* "roede, tak" (FWH 175 *gard*). **Slagroei:** samenstelling van *slag* en *roei*; z. WNT XIV 1519 *slagroede*. **Rijger:** de *rijger* snijdt het baggerslijk in rijen. Zie voor *rīēge* "rij" Ter Laan (810). **Blokker:** de *blokker* verdeelt het baggerslijk in *blokken*.

ad 4.3.

OPBREKEN VAN BAGGERTURF

(I, 109a)

opbreken: het type *opbreken* in: G 81a; *ōpbréékə*, L 265, 0265, 266, 288a; *opbreekn*, G 63,

81a, de Monden; *opbreken*, Venema 327 en 332; *opbreken*, Top 157; *opbreken*, Stemfoort 71; *opbreekn*, bij de turfbereiding de drogende bagger van de grond losmaken en overeind zetten, Ter Laan 703; *uitbreken*: *oetbréékə*, L 288a; *öjtbréékə*, L 244; *opsteken van de moer*: *opsteekə van də moer*, L 181; *baggerd opdoen*: *baggərt opdoon*, L 288a; *optrekken*: *optrekkə*, L 208, 242a; *baggerd drogen*: *baggərt dreugə*, L 242a; *baggerd omtrekken*: *baggərt umtrekkə*, L 210.

Etym.: *opbreken*: zie *opbreken*.

SPONTURF OPBREKEN

sponturf opbreken: *sponturf opbreken*, Venema 329; *sponturf opbreken*, Horch 1922, 24; *sponturf aanzetten*: *sponturf aanzetten*, Horch 1922, 24; *sponturf doorzetten*: *sponturf doorzetten*, Horch 1922, 24.

BAGGERTURF INZETTEN

(I, 109b)

opzetten: *opzettə*, L 288a; *opkammen*: *opkamm*, G 63; *op rijen zetten*: *op rééjə zittə*, L 208; *op rijen staan*: *op réejə stao*, L 242a; *bagel inzetten*: *bagel inzetn*, de nog natte turven op elkaar zetten, zodat de bovenste kunnen drogen, Ter Laan 368.

Etym.: *opkammen*: uit *op* en *kammen*. Verg. *kammen* “hooi in hoopjes bijeenscharen” (z. WNT VIII 1140 *kammen* I, II4).

BAGGERTURF WENDEN

(I, 109c)

omzetten: het type *omzetten* in: G 81a; *eumzittə*, L 244; *omliggen*: *omlign*, G 81a; *omkammen*: *ömkamm*, de Monden; *umkammən*, G 63; *wenden*: het type *wenden* in: L 288a; *wenden*, Venema 327; *winn*, *törf winn*, de baggerturf bij het droogmaken zo plaatsen, dat de droge beneden en de natte boven komt, Ter Laan 1197; *bagel wenden*: *bagel winn*, Ter Laan 368; *keren*: *keren*, Venema 327; *verleggen*: *vərléggə*, L 288a; *baggerd omdraaien*: *baggərt eumdrèèjə*, L 0265; *omrijen*: *umréejə*, L 208; *vertijlen*: *vərtielə*, L 288a; *omleggen*: *omleggen*, Venema 327 en 333; *afwenden*: *afwenden*, Venema 327.

Etym.: *Vertijlen*: afleiding van *tijl* “reeks graanschoven of griendhout” (z. De Vries 734 *tijl*).

DROOG, GEZEGD VAN BAGGERTURF

droog: *droog*, Venema 327.

INKRIMPEN VAN BAGGERTURF

(I, 109e)

beklinken: *bəklinkn*, G 81a; *beklingn*, Ter Laan 66; *inklinken*: het type *inklinken* in: L 288a; *krimpen*: *krimpə*, L 244; *krumpə*, L 288a; *wegdrogen*: *wegdreugə*, L 242a; *uitkroden*: *uitkrodn*, G 81a; *kleiner geworden zijn*: de turf is: *kléjnər gəwórrə*, L 208; *ineengedroogd zijn*: de turf is: *inéjngədröjcht*, L 288a.

Etym.: *beklinken*: samengesteld uit *be* en *klinken*, “vast, stevig, compact worden, t.w. van den grond en van aardwerken tengevolge van indroging als anderszins” (z. WNT VII 4116 *klinken* II8 B1).

STAPELAARS

kaardezettters: *kaardezettters*, Oude Tijd 354; **vuurder:** het type *vuurder* in: L 244; **stobber:** *stobber*, hij die de turf in stobben stapelt, Ter Laan 974.

Etym.: **kaardezetter:** dit is de zetter van een *kaarde*. **Vuurder:** deze persoon moet de turf *vuren*; hij zet de turf in een *vuur*. **Stobber:** de *stobber* stapelt de turf in *stobben*.

HOOP BAGGERTURF

(I, 111; N 27,1)

[In dit lemma is de grootte van de hoop turf variabel.]

vijm: *viem*, G 63; *vijm*, langwerpige smalle hoop baggerturf, Stemfoort 72; *viem*, Venema 330; **baggervijm:** *baggərviem*, G 63; **turfbult:** *tèurfbeultj*, L 288a; **baggelbult:** *baggelbult*, Bergsma 25; **bagelbult:** *bagelbult*, Ter Laan 52; **stobbe:** het type *stobbe* in: G 81a; *stobbe*, hoop baggerturf, Top 156; **baggelstobbe:** *baggelstobbe*, Bergsma 25; **baggelstuip:** *baggelstoep*, Bergsma 25; **zwil:** het type *zwil* in: de Monden; *zwil*, hoop turf van harde dargturf, Venema 339; **baggerhoop:** *baggərhôep*, L 0265; **hukkers:** *hökkərs*, L 208; **drievierdels:** *dréjvördəls*, G 63; *dréjvörrə*, G 81a; **turfvierdels:** *turrəfvéjrs*, K 318; **halfmanen:** *haolfsmaonə*, L 242a; **schranken:** *schrankə*, L 266; **schrankje:** *schrenkskə*, L 210; **klad:** *klaat*, L 244; **kegel:** *keegəl*, L 266; **paddevoet:** *paddevoet*, hoopje baggerturf, drie tegen elkaar en één erboven op, Goossenaerts 509; **pijphopen:** *pijpoopə*, K 174, N 27 (bijvoeg.); **stuik:** *stuik*, Van Senden 74; *stoek*, Venema 328.

Etym.: **stobbe:** zie bij *stobbe*. **Zwil:** Van Dale (2477 *zwil* II) verwijst voor *zwil* naar *zweel* “regel van uit enige zwaden bijengeharkt hooi, wiers”. Heeroma (TON II, 9) wijst er echter op, dat *swil* identiek is met ndl. *Zwil*, du. *Schwiele* “eelt” (eig. “opzwellings”). Heeroma ziet niet direct etymologisch verband met *swelen* “hooien, bijeenharken”. **Drievierdel/turfvierdel:** *vördəl*, *vörrə* en *véjrs* zijn varianten van *vierdeel*. Zie ook *vöddel*, *vörrəl* “t vierde deel” bij Ter Laan (1132 *vöddel*). **Klad:** FWH (310) geeft onder *klad* betekenissen als “klomp” en “in elkaar gewrongen massa”. Het woord wordt vaak pejoratief gebruikt bijv. een “klad spuug” of denigrerend voor een restant van iets, een “klein hoopje” dus. **Paddevoet** en **pijphopen** zijn metaforisch ontleend.

OPSTAPELEN VAN DE BAGGERTURF

(I, 110)

in tijlen zetten: *in tiellə zittə*, L 265, 0265; *in tijlə zettə*, L 288a; **in tijltjes zetten:** *in tielkəs zittə*, L 288a; **dijken:** *diekn*, G 81a; **bagger dijken:** *baggər diekn*, G 63; **bagel dijken:** *bagel diekn*, in dijkjes zetten om te drogen, Ter Laan 162; **op halfmanen zetten:** *op half maonə zittə*, L 244; *op half maonə zettə*, L 242a; **ophukkeren:** *ophukkərs*, L 244; **op hukkers zetten:** *op hukkərs zittə*, L 244; **op schragen zetten van de moer:** *op schraagə zettə van də moer*, L 181; **in schranken zetten:** *in schreng zittə*, L 210; **rondloegen:** *rontlowgən*, de Monden; **opkegelen:** *opkeegələ*, L 266; **op rijen zetten:** *op riejs zittə*, L 266; **in zwillen zetten:** *in zwille zettən*, Venema 340; **op pijphopen tassen:** *op pijpoopə tassən*, K 174, N 27 (bijvoeg.); **bagger stuiken:** *baggər stoekn*, G 63; **in stuiken zetten:** *in stoeken zettən*, Venema 328; **vijmen:** *viemə*, L 244; **op ringen zetten:** *op ringə zettə*, L 244.

VOETTURF

[De onderste laag turven van de stuik.]

voetturf: *voetturf*, Venema 328.

KARN

[De buitenomtrek van de stuik.]

karn: *karn*, Venema 328.

IN DE KARN ZETTEN

in karnen zetten: *in karnen zetten*, Venema 333; **in de karn zetten:** *in de karn zetten*, Venema 328.

OMZETTEN

(I, 112a)

omzetten: *umzettə*, L 181.

IN KRUISVORM STAPELEN

(I, 112a)

in kruistijlen zetten: *in krusjtielə zittə*, L 265; *in kröjstielə zittə*, L 288a; **in kruisen zetten:** *in krusjə zittə*, L 0265; **kruistijlen:** *kruustielə*, L 288a; **baggerd van de grond doen:** *baggərt van də grónt dōē*, L 265, 0265; **opschraken:** het type *opschraken* in: L 242a.

HOOPJE BAGGERTURF IN KRUISVORM

(I, 112b)

de volgende woordtypen en opgaven zijn meervoud: **kruistijlen:** *krusjtielə*, L 265; *kruustielə*, L 288a; **kruisen:** *krusjə*, L 0265; **ronde schranken:** *róndə schrankə*, L 242a; **turfschraken:** *tèürfschrankə*, L 288a.

VERBAND

(I, 112c)

[Het stapelen van de turven als de stenen van een muur.]

verband: het type *verband* in: L 265, 288a; **in het verband:** men stapelt: *in ət vərbant*, L 264;

klobben stuiken: *klobbə stoekn*, G 81a.

Etym.: **klobben stuiken:** zie voor *klobben* het woordtype *klobbe* “dik, lomp blok hout” (Hadderingh 142).

DE STUIK VLIJEN

de stuik vlijen: *de stoek vlijen*, Venema 328; **oploegen:** *oploegen*, Venema 330.

TEERLING

teerling: *teerling*, Stemfoort 40.

Etym.: **teerling:** in dit verband metaforisch ontleend aan *teerling* “dobbelsteen”. De

vierkante vorm van de dobbelsteen gaf de benaming aan op dergelijke manier gestoken turf. Verg. ook Goossenaerts (747) *teerling* “vierkante hoeveelheid mest met behulp van een greef van het overige afgescheiden, om makkelijker op te worden geladen”.

STOBBEN

[De baggerturven in stobben verzamelen.]

stobben: *stóbm*, de Monden; **opstobben:** *opstobn*, Ter Laan 974.

STOBBE

stobbe: *stóbbə*, G 63; *stabbe*, Venema 328; *stobbe*, Venema 333; *stobbe*, Horch 1922, 24; *stob*, *stobbe*, turfhoop in 't veen, rond van vorm, van de grootte van een stobbe, 't grondvlak is een cirkel met een straal van 9 1/2 voet, de hoogte is 20 lagen turf, met een kop er op, Ter Laan 974.

Etym.: **stobbe:** een *stobbe* is oorspronkelijk een “worteltrunk” (De Vries 701). Ook Ter Laan (974) geeft als eerste betekenis voor *stob*, *stobbe* “stomp, die in de grond blijft zitten, als de boom afgezaagd is” en vervolgens geeft Ter Laan als tweede betekenis “een turfhoop in 't veen, rond van vorm, van de grootte van een stobbe”. Zie ook het WNT (XV 1752 *stobbe* 2).

VEEN BEDEKKEN

veenbedekken: *veenbedekken*, Stemfoort 20.

MEETSTOK

winkel: *winkəl*, de Monden.

Etym.: **winkel:** het woord *winkel* is hier nog gebruikt in de oude betekenis “hoek” (z. voor *winkel* = “hoek” FWH 798 *winkel*). Het gaat hier dus om een meetlat met een *hoek* erin.

BAGGERKORF

(I, 113)

baggerkorfje: het type *baggerkorfje* in: G 63; **bagelkorf:** *baagəlkörf*, G 81a; **baggelmand:** *bagəlmant*, de Monden; **turfmand:** *törrəfmaant*, L 208; **stobkorfje:** *stobkörfje*, korfje om baggerturven in de stobbe te gooien, Ter Laan 974.

Etym.: **stobkorfje:** de omschrijving van Ter Laan (974) geeft een voldoende verklaring van het woord. Zie ook het WNT (XV 1752 *stobkorfje*).

KAR

(I, 114)

kar: *kaar*, L 242a, 264; de volgende opgave duidt meer een hoeveelheid aan: **karvol:** *kervol*, L 288a.

TURFSCHUUR

turfschuur: *turfschuur*, Venema 328.

ad 4.5.

KLATSERD

(N 18, 13)

klatserd: het type *klatserd* in: L 242, 264, 288a; **turfbollen:** *tarfboll*, P 145, N 27 (bijvoeg.); **turf:** *tarf*, P 145, N 27 (bijvoeg.); verg. Oude Tijd 353 *turf*.

Etym.: **klatserd:** de naam is onomatopöëtisch gevormd van het werkwoord *klatsen*. Het feit dat men deze turf rond van vorm kneedde met de handen zal het *klatsen* sterk bevorderd hebben. **Turf:** dat turf in balvorm gekneet werd, was niet ongebruikelijk; verg. het WNT (VII 4432) *kluit* “bal van steenkolengruis en leem, als brandstof gebezigd; vroeger en wellicht nog in verschillende streken van Brabant en Limburg”. Voor *tarf* = *turf* zie Kempeneers (87).

KLATSERD MAKEN

(N 18, 13)

klatserd maken: *klatsært maakə*, L 242, 264, 288a.

11. BENAMINGEN BIJ HOOFDSTUK 5.

ad 5.0.0.

VERVENER

(II, 6; N 69, 90a)

directeur van de peel: *dirrækteur van də pil*, L 244; **directeur:** het type *directeur* in: L 244b, 245, 263a, 264, 0265, 265a, 266; **heer:** *heer*, L 263; *hîer*, L 0265; **heer van de peel:** *heer van də pil*, L 263a; **baas:** *baas*, L 288a; *baos*, G 63; *bas*, L 263b, 265.

VEENARBEIDER, TURFSTEKER

(II, 1; N 69, 89a; N 69, 28)

peelwerker: het type *peelwerker* in: L 288a; *pilwerkər*, L 263b; de volgende opgaven zijn meervoud: *pilwerkərs*, L 244, 244b, 263a, 263b, 264, 0265, 265a; *pilwéerkərs*, L 208, 263; *pielwéerkərs*, L 245, 265, 266; *pielwèerkərs*, L 288a; *piëélwerkərs*, L 264; **turfgraver:** het type *turfgraver* in: L 288a; *töfgraovər*, C 192; *törrəfgraavər*, L 263; de volgende opgaven zijn meervoud: *törrəfgraavərs*, L 266; *törfgraavərs*, G 63; **graver:** *chròövər*, de Monden; de volgende opgave is meervoud: *gréévərs*, L 245; **peelwroeter:** de volgende opgaven zijn meervoud: *pielvrutərs*, L 265; *pilvrutərs*, L 0265, 265a; **veenarbeider:** *feenarbaajdər*, G 63; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *veenarbeiders* in: G 63, L 244b, 265a; **peelkneuter:** de volgende opgaven zijn meervoud: *pilkneutərs*, L 208, 244; **veenkluit:** de volgende opgaven zijn meervoud: *veenkloetə*, G 63; *veenkloedə*, G 81a; **turfkluiten:** *törfkloede*, oude scheldnaam voor de Veendamers en in 't algemeen voor de bewoners van de Veenkoloniën, Ter Laan 1047; **veendoggen:** *veendogn*, G 81a; z. Ter Laan 173 *veendögn*; **veenders:** *veentker*, de arbeiders, die in 't veen werken, Ter Laan 1082; **turfsteker:** de volgende opgave is meervoud: *tèürfstiékərs*, L 288a; *turfsteker*, man, die de turf steekt, Goossenaerts 771; **turver:** *torffer*, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 2; z. Verdam 615 *torver*; **peelhaas:** *pieëlhaas*, L 214, L 217, Van de Voort 221; **kluinbalg:**

kluu:nbalg, scheldwoord voor een bewoner van het Oosteinde, Vriezenveen, Entjes 1969; **puut**: *puut*, veenboer in Zeeland, Pipers 598.

Etym.: **veenarbeider**: zie het WNT (XVIII 1204) *veenarbeider*. Min of meer als scheldbenaming of ironiserend zijn de volgende woordtypen gebruikt: **peelwroeter**, **peelkneuter**, **veenkluit**, **turfkluiten**, **veendoggen**, **peelhaas**, **kluinbalg** en **puut**. In *veendoggen* moet wel de naam *dog* = “grote hond” zitten. In *kluinbalg*, samenstelling van *kluin* en *balg*, moet *balg* wel “kinkel” betekenen (z. WNT II 916 *balg* II); het wordt in die betekenis in samenstellingen gebruikt o.a. in *boerenbalgen*.

VREEMDE VEENWERKERS

(II, 1b; N 69, 89c; N 69, 89b)

vreemden: *vrimdə*, L 265a; **Friezen**: het type *Friezen* in: L 264; **Deurnese [pluutə]**: *deurnəsə pluutə*, L 245; **bovenlandse ploeg**: *bovenlansche ploeg*, ploeg komende van elders, Stemfoort 45; **buitenlui**: *buitenlui*, Van Asselt 1973, 79; **omlopen**: *omlopen*, Van Asselt 1973, 71; **buitenturvers**: *buytenturvers*, turfgravers niet ingezetenen, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 2; **oliekonten**: het type *oliekonten* in: L 264, 265a (Overijsselse protestanten), 288a; *oliekontən*, L 263b; *oliekóntə*, L 263 (Drentenaren, Friezen, Overijsselse protestanten); *óliekóntə*, L 263a; *oliekóntə*, L 244b (Drentenaren), 245, 266 (Friezen); **oliemeppen**: het type *oliemeppen* in: L 244b (Drentenaren); **meppen**: het type *meppen* in: L 244b; **olievotten**: *olievottə*, L 245; **poepen**: het type *poepen* in: L 288a; *poepə*, L 244, 244b (Duitsers), 263 (Duitsers), 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266; *pōēpə*, L 245; *poepe*, Naarding 70; *poepen*, Tack 174; *poep*, iemand afkomstig uit het oosten van ons land, vooral uit Groningen, Daan 23; **thuisliggers**: het type *thuisliggers* in: L 244b, 265a; **witkielen**: *witkielen*, Sloet 339; **blauwkielen**: *blauwkielen*, Sloet 339; **Hannoveranen**: *Hanoveranen*, Coolen 578; *Hanoveranen*, Oude Tijd 355; **Duitse veenarbeiders**: *Duitsche veenarbeiders*, De Bruyne 74 en 76; **Groningers**: *Groningers*, Kocks 19; **Emslanders**: *Emslanders*, Kocks 19; **vreemde arbeiders**: *vreemde arbeiders*, Tack 11, 12 e.a.; **Lippers**: de volgende opgave is enkelvoud: *Lipsker*, arbeider uit Lippe, die werkte in de turfgraverijen, Ter Laan 517; **Westfalingers**: *Westphalingers*, Oude Tijd 355; **Lunenburgers**: *Lunenburgers*, Oude Tijd 355; **Hollandgänger**: *Hollandgänger*, Van Asselt 1976, 4 en 23.

Etym.: **Friezen**, **Hannoveranen**, **Duitse veenarbeiders**, **Groningers**, **Emslanders**, **Lippers**, **Westfalingers**, **Lunenburgers** zijn alle benamingen ontleend aan de streek van afkomst of plaats van de verschillende veenarbeiders. De woordtypen **oliemeppen**, **meppen**, **oliekonten**, **olievotten** zijn scheldbenamingen ontleend aan het veelvuldig gebruik van olie door die bewuste arbeiders. *Meppen* betekent hier “drinken”. Zie voor deze betekenis van *meppen* het WNT (IX 572 *meppen*). **Witkielen** en **blauwkielen** zijn metonymia. **Deurnese pluutə**: Van de Voort (224) geeft *plüt* in de betekenis “zwaar, sterk zakmes”. Meterik (L 245), de plaats van de opgave, ligt dicht bij Meerlo (L 214) waarvan Van de Voort het dialect behandelt. Dus het gebruik van dit woord is voor Meterik goed denkbaar. Wij moeten dan aannemen, dat de benaming *pluutə* langs metonymische weg is gaan betekenen “messenstekers”, een geliefd scheldwoord voor mensen die van elders kwamen. Van de Voort typeert *plüt* verder niet. **Poepen**: FWH (513) noemt de oorsprong van het woord onzeker, terwijl De Vries (534) zowel denkt aan een afleiding uit het nhd. *bube* als aan het gebruik van *poep* “wind, veest”. Wanneer de scheldbenaming slaat op Duitse seizoenarbeiders, dan is een afleiding uit *bube* heel aannemelijk. Maar *poepen* werd ook gezegd tegen arbeiders die in Nederland van een andere streek kwamen en in dat geval zou je vooral aan het gebruik *poep* in de betekenis van “wind, veest” kunnen denken. Dit laatste temeer, omdat in dit lemma anaal woordgebruik (*oliekonten*, *olievotten*) meer wordt toegepast op vreemde arbeiders. Zie verder ook het WNT (XII 2972 *poep* IV).

WERKBROEK

(I, 20)

turkslerenboks: *turkslérrebóks*, L 244; *törræfslérrebóks*, L 265; **pilosebreek:** *pieloosæ broek*, L 265a; **mollevellenboks:** *mollævellæbóks*, L 244; **bombazijnenboks:** *bombæzienæbóks*, L 266; **moltonboks:** *woltonnæboks*, L 263a.

Etym.: **turkslerenboks:** de variant *törræfslérrebóks* is een duidelijk voorbeeld van volksetymologie. **Pilosebreek:** *pilo* is een “soort van glad fustein”; het woord is hetzelfde woord als ne. *pilow* “kussen” (De Vries: 521). Zie Van Dale (1522) *pilobroek*. **Mollevellenboks:** samenstelling van *mollevellen* (= “naam voor eene soort van katoenen molton dat zeer fijn endichtis”; z. WNT IX 1019) en *boks*. **Bombazijnenboks:** *bombazijnen* is afgeleid van *bombazijn* “zeker geweven stof enz.” (z. WNT III 329 *bombazijn*). **Moltonboks:** de variant *woltonnæboks* is volksetymologisch afgeleid van *moltonboks*. *Molton* is “zachte wollen stof”, uit ne. *molton*, dat dan waarschijnlijk afkomstig zou zijn van de plaatsnaam Molton in North Devon (De Vries 452).

ETENSZAK OF ETENSTROMMEL

(II, 2b; N 69, 93a)

knik: het type *knik* in: L 244, 244b, 245, 263, 263a, 263b, 264, 265, 265a, 266, 288a; **knapzak:** het type *knapzak* in: L 244b, 245, 265, 0265, 266; **pannekoekspot:** *pankowkspot*, G 63; **pannekoekspotje:** *pankowkspotje*, G 63; de volgende opgave is meervoud: *pannækoekspotjæs*, G 63; **karbies:** het type *karbies* in: G 63, 81a; **etensmietje:** *éétænsmietjæ*, L 245; **etenspotje:** *eetnspotje*, G 63; **spierzak:** het type *spierzak* in: L 208, 263a, 263b, 264; *spierzak*, een knapzak, een zak om eten in te doen, die voor over de borst en achter over den rug hangt, Heeroma 1968, 60; **peelmandje:** *pielmentjæ*, L 288a; **mand:** *maddæ*, G 81a; **boterhammentrommel:** *bootærhammætrommæl*, L 288a; **henkelman:** *enkælman*, L 244; *henkælman*, L 263; *hinkæman*, L 288a; *hinkelman*, tweelingpanneje met in de ene ruimte de stamp en in de andere de pap, Elemans 176.

Etym.: **knip:** het WNT (VII 4655 *knik* VB) noemt *knik* waarschijnlijk een verkorting van *knikzak*, welke samenstelling licht van de hannekemaaiers kan zijn overgenomen; het woord is volgens het WNT Gronings, Oostnoordned. **Knapzak:** een samenstelling van de stam van *knappen* in de “bijten, eten” en *zak* (FWH 322 *knapzak*). **Karbies:** FWH (293) veronderstelt, dat *karbies* uit fr. *cabas* “handtasch, karbies” komt. Zie ook WNT (VII 1595 *karbies*). **Etensmietje:** samenstelling van *etens* en *mietje*. Roukens (170) geeft *miet* als een woordtype naast *marmiet*. *Miet* is dan de verkorte vorm uit *marmiet*. Verg. ook Van de Voort (192) *marmiet* “ketel, waterketel”, ook *miet*. **Mand:** voor *madde* “mand”. Voor de overgang van *-nd* naar *-dd* verwijs ik naar het parallelle geval *klombe-klobbe*. Zie de etym. van *klampen stuiken*. **Henkelman:** samenstelling van *henkel* en *man*. *Henkel* is het Duitse *Henkel* “hengsel, oor, handvat”. Verg. voor *henkelman* Duitse woorden als *Henkelkorb*, *Henkeltopf*.

SPEKKOEK

(II, 2c; N 69, 93c)

[Spekkoek zit o.a. in de etenszak.]

spekkoek: het type *spekkoek* in: L 244b; 0265, 265a; *spekkōēk*, L 245, 265; *spekkook*, L 266, 288a; **spekstruif:** het type *spekstruif* in: L 263a; *spekstreuif*, L 208, 244, 263, 264; **peelstruif:** *pilstreuif*, L 263b; **spekpannekoek:** *spekpannekoek*, De Bruyne 77.

Etym.: **spekstruif:** zie voor *struif* “eierpannekoek” FWH (679 *struif*); zie ook De Bont (615) *strèuf* “pannekoek” en het WNT (XVI 212) *struif*.

BOTERHAMMEN

(II, 2c)

[Boterhammen worden in de etenszak meegenomen.]

boterhammen: *bóttərhammə*, L 244, 263, 264, 0265; *bootərhammə*, L 244b, 263a, 265a; *bottərhamms*, L 245.

BOEKWEITEKOEK

(II, 2c)

[Boekweitekoek wordt o.a. meegenomen in de etenszak.]

boekentskoek: *boekəskoek*, L 245, 265, 0265; **bogentskoek:** *boggəskook*, L 288a; **boegende-koek:** *boegəndəkoek*, L 244b; *boegəndərkoek*, L 265a; **boekendestruif:** *boekəndəstreuf*, L 244.

Etym.: **boekentskoek:** De Bont (121) geeft voor Noord-Brabant de volgende varianten van "boekweit": *boegent*, *bogent*, *bongent*, *boekent*, *bokkent*. Op grond hiervan is mijn typering mede bepaald.

DRINKKAN

(II, 2d; N 69, 93b)

tuit: het type *tuit* in: G 81a, L 245, 265a; *tèùtj*, L 0265; *tuitə*, G 63; **drinkenstuit:** *drinkəstuit*, L 266; **drinkenstuitje:** *drinkəstuitjə*, L 288a; *drejnkestojtjə*, L 264; **kruik:** het type *kruik* in: L 244b; **kruikje:** *kruikskə*, L 263; **drinkenskruik:** *drinkəskruik*, L 244b, 263a, 263b; **drinkenskruikje:** *drinkəskröjkə*, L 208; **aarden kannetje:** het type *aarden kannetje* in: L 288a; **peeluil:** *pieëliul*, grote aarden waterkruik die men meenam als men naar de Peel ging om turf te steken, Van de Voort 221.

Etym.: **peeluil:** Roukens (161 e.v.) geeft een uitvoerige beschrijving van de ontwikkelingen van het Latijnse *aula* of *olla* in Zuid-Oost-Nederland; Roukens geeft het woord *pieluul* voor Castenray en noemt het een jonge samenstelling; de betekenis voor Castenray is "Krug, in dem die Arbeiter Trinkwasser oder Kaffe zur Arbeit mitnehmen".

LAVEIMEESTER

[De laveimeester geeft de schafttijd aan en het einde van de werktijd.]

laveimeester: *levaymeester*, Top 138; *levaymeester*, Van Asselt 1973, 66.

Etym.: **laveimeester:** samenstelling van *lavei* en *meester*. Zie voor een verdere verklaring *lavei*.

KEET OF HUT

(II, 4)

[De verblijf- en slaappleats van de veenarbeider.]

keet: het type *keet* in: G 63, 81a, L 244b, 263, 263a, 264; *kiet*, L 245, 0265, 266; *keejt*, L 288a; de volgende opgaven zijn meervoud: *keetə*, L 244, 265a; *keetən*, L 288a; *keetn*, G 63; *keet*, huisje, hut, midden in de turfvelten, waarin moerarbeiders tijdelijk verbleven, Goossenaerts 362; *keet*, Linssen 142; *keet*, De Bruyne 77; **turfkeet:** *turfkeet*, Goossenaerts 771; *turfketen*, Havermans 1956, 17; **keeskeskeet:** *keeskəskeet*, L 265a; **turfhut:** *törrəfhut*, L 0265; **veenhut:** *veenhut*, slaappleats voor veenarbeiders, Ter Laan 1081; *veenhut*, Van Asselt 1976, 14; **bazenkeet:** *bazenkeet*, Drentse Courant 10 augustus 1958; **bokwoning:**

bokwoning, zeer slechte woning voor veenarbeiders, Pipers 130; **russenhut**: het type *russenhut* in: L 288a; **zodenkeet**: *zoojankeet*, L 288a.

Etym.: **keeskeskeet**: volgens mijn zegsman moet *keeskeskeet* de keet zijn geweest van ene Kees. **Veenhut**: z. WNT (XVIII 1194) *veenhut*. **Bokwoning**: ik denk aan een samenstelling van *bok* in de betekenis “platboomd vaarttuig, waarmede men op de binnenwateren ... turf, veen, modder vervoert” (z. WNT IIII 264 *bok* II) en *woning*.

KEETVROUW

keetvrouw: het type *keetvrouw* in: L 244; **keetmeid**: de volgende opgave is meervoud: het type *keetmeiden* in: L 244b; *keetmeid*, vrouw, die zorgde voor het eten, Goossenaerts 363. Etym.: **keetmeid**: z. WNT (VII 2021) *keetmeid*.

POEPEGOED WASSEN

poepegoed wassen: *poepegoed wassen*, Weekl. Deurne 1877.

Etym.: **poepegoed wassen**: onder *poepegoed* wordt verstaan het “wasgoed van de poepen”.

KEETHOND

keethond: *keethond*, bewaker van een turfkeet, wanneer de arbeiders 's zondags vertrokken waren, Goossenaerts 363.

DIKKE MEID UIT HET VEEN

(II, 13)

veendogge: het type *veendogge* in: G 81a; *veendogge*, scheldwoord voor een dikke meid uit het veen, Ter Laan 1081; **turfkluit**: *törfkloede*, een dikke meid uit het veen, Ter Laan 1047; **turfklitsen**: *turfklitsen*, vrouwen in de hoogveengraverij, Smellingera-Land 105.

Etym.: **veendogge**: samenstelling van *veen* en *dogge* “dog”. *Dög* komt als tweede lid van samenstellingen voor, om scheldwoorden te vormen bijv. *veendög* = “lui uit de venen” (Ter Laan 173). **Turfkluit**: *kluit*, in het Gronings *kloede*, wordt wel langs metaforische weg voor personen gebruikt bijv. *η kloet van η maaid* = “een stevige meid” (Ter Laan 423 s.v. “kloet”). **Turfklitsen**: samenstelling van *turf* en *klitsen*. Ter Laan (421) geeft voor *klitse* de betekenis “vrouwspersoon, die de mannen naloopt of lokt”. De Vries (330) geeft als betekenis voor *klits*, ook *klis*, “teef, wijfje van de hond; ontuchtige vrouw”. Het is een zeer lokaal (Fries) woord. De Vries associeert het woord met *klis*, *klit*, woorden die hij in verband brengt met het gedrag van honden in de paartijd. Dan zou de betekenis “vrouwspersoon, die de mannen naloopt of lokt” langs metaforische weg ontstaan zijn.

LANGE KEREL UIT HET VEEN

(II, 56)

veenbonk: het type *veenbonk* in: G 81a; **bonk**: het type *bonk* in: L 263a, 0265, 265a; *bónk*, L 244; *bonk*, lange kerel uit het veen (Borger), Bergsma 65.

Etym.: **veenbonk**: zie voor deze betekenis het WNT (XVIII 1207 *veenbonk*).

VROUW OF DOCHTER VAN TURFSCHIPPER

turfbeer: *törfbere*, (Städ) vrouw of dochter van een turfschipper, die met turf venten en de bij 't vak behorende bruine tint hebben, Ter Laan 1047.

Etym.: **turfbeer**: *bere* in *törfbere* is Gronings voor “beer” (Ter Laan 61). Ter Laan geeft de betekenissen voor 1) “beer”, 2) “een wilde jongen” en 3) “een grof gebouwd man”. De laatste twee betekenissen zijn metaforisch ontstaan. Blijkbaar werd *bere* ook op vrouwen toegepast.

VEENBAAS

(II, 7)

[De veenbaas meet de hoeveelheid turf en betaalt uit.]

veenbaas: het type *veenbaas* in: G 81a, L 244, 263, 265a; *veenbaas*, Hermans 1871, 16; *veenboas*, opzichter in 't veen, die 's zaterdags de turf opmeet en 't loon betaalt, in dienst van veenboer of vervener, Ter Laan 1080; **baas**: het type *baas* in: L 263a, 244b; *bas*, L 264, 0265; **onderbaas**: het type *onderbaas* in: L 244b, 0265, 265a; *óndərbaas*, L 263a, 264; *óndərbas*, L 265; *óngərbaas*, L 266; *ongərbaas*, L 288a; de volgende opgave is meervoud: *óndərbaozə*, G 63; **hoofdbaas**: *hoofbaas*, L 265a; **peelbaas**: de volgende opgave is meervoud: *pielbaazə*, L 245; **opzichter**: het type *opzichter* in: L 244; **ploegbaas**: het type *ploegbaas* in: L 244b, 263; *ploegbas*, L 244, 0265; *ploogbaas*, L 266; **veenmeester**: *veenmeester*, Hartman D. 34; *veenmeester*, Schoockius 192; *veenmeester*, de ambtenaar der Stad, die 't opzicht had bij 't veengraven, Ter Laan 1082.

Etym.: **veenbaas**: z. WNT (XVIII 1205 *veenbaas* 2). **Ploegbaas**: de *ploegbaas* is het hoofd van een ploeg veenarbeiders en in feite dus een kleine baas.

PUTGELD

(II, 12)

[Putgeld wordt op het einde van het veenseizoen met St. Petrus en Paulus uitbetaald.]

putgeld: het type *putgeld* in: L 244, 244b, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266; *putgeljt*, L 288a; *putgèelt*, L 245; **afrekening**: het type *afrekening* in: G 81a.

PUTGELD BEUREN

putgeld beuren: *putgelt beurə*, L 244b; **gereedschap inleveren**: *gərītschap inleevərə*, L 244b.

DAGGELDERS

daggelders: het type *daggelders* in: L 265a.

PLOEG

[Ploeg veenarbeiders.]

ploeg: het type *ploeg* in: L 244b; *plowch*, de Monden; *ploeg*, Sloet 338; *ploech*, Schoockius 192; *ploeg*, Stemfoort 15; *ploeg*, Venema 337; *ploeg*, Tack 163.

VOORMAN VAN EEN PLOEG

(Verg. het lemma VEENBAAS)

ploegbaas: het type *ploegbaas* in: L 245; **werkbaas**: het type *werkbaas* in: L 244; **graver**: *graver*, Stemfoort 45; *graver*, hoofd van een ploeg, Top 152.

WALDIJKER

[Degene die waldijkt.]

waldijker: *waldijker*, Top 150; *waldijkers*, Venema 338.

ad 5.0.1.

KIENHOUT

(II, 132; N 69, 80a)

kienhout: het type *kienhout* in: G 63, L 244; *kéjnholt*, C 192, G 81a; *kienhout*, Le Francq v. B. 447; *kienhout*, Staring 64, 191, 192; *keenhòlt*, Sassen 61; *kienhout*, Edelman 105; *kienhòlt*, Gallée 20; *kienhòlt*, Ter Laan 407; *kainhòlt*, Ter Laan 389; *kainholt*, Schuringa 37; **kien:** *kien*, hout dat in de venen uit de grond wordt gehaald, Gallée 58; *keen* of *kien*, Hartman D. 78; *keen* of *kien*, Schoockius 74; **kienstobben:** *kéjnstobbən*, G 63; *kynstòbben*, Top 22; *keestóbbə*, Sassen 61; **stobben:** *stòbben*, Wanink 190; **peelpuisten:** *pilpuistə*, L 244, 244b, 263, 263a, 263b, 265a; *pilpoestə*, L 0265; *piêlpuust*, L 265, 266; *piêlpuistə*, L 264; *peelpuisten*, Weijnen 1938, 334; **puisten:** *puust*, L 245, 288a; **peelhout:** *pilhout*, L 208, 263a, 0265; *pilhawt*, L 263b; *piêlhout*, L 266, 288a; **kienbongels:** *kéjnbongəls*, G 63; **veenstobben:** *veenstobben*, Keuning 86; **ondervenige bomen:** *onderveenige boomen*, Van Claerbergen 17. Etym.: **kienhout:** samenstelling van *kien* en *hout*. *Kien* betekent hier “fossiel hout dat in 't veen in veengrond gevonden wordt” (WNT VII 2784 *kien*). De Vries (317) geeft de betekenis “pijnboom” voor *kien* als mnl. In *kienhout* zou de mnl. betekenis “pijnboom” nog gehandhaafd zijn. **Kienbongels:** samenstelling van *kien* en *bongels*. Een *bongel* betekent hier “stok, knuppel” (z. WNT II 1797 s.v. *beugel* I).

BONKTURF OF BONKVEEN

(II, 16)

bonksel: het type *bonksel* in: L 244b, 28Ba; *bonksəl*, de Monden; *bónksəl*, L 244, 245, 263, 264, 0265, 265a, 266, 288a; **bonkerd:** *bonkərt*, L 263a; *bonkerd*, Dalen, Bergsma 65; **bolster:** het type *bolster* in: G 63; **bolsterturf:** *bolstərtörrəf*, L 263a; **bonk:** *bonk*, Keuning 85; **bonkaarde:** *bonkaarde*, Wortman 136.

GRAUWE TURF OF GRAUWVEEN

(II, 108)

[Met *grauwveen* kan het “produkt turf” bedoeld zijn, maar meestal geeft het de substantie “grauw veen” aan; uiteraard is *grauwe turf* het “produkt”.]

vale turf: het type *vale turf* in: L 264; *vaalə törrəf*, L 263; *vaalə turf*, L 264; *vaalən törrəf*, L 244, 245; **vale:** *vaalə*, L 244b, 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a; **bolster:** het type *bolster* in: G 63, 81a; *bolster*, Stemfoort 14; z. FWH 80 *bolster*; **bolsterd:** *bolstərt*, L 263a, 0265; **bolsterturf:** *bolstərtörf*, G 81a; *bolsterturf*, Keuning 85; **afbreeksel:** *afbreeksel*, Bergsma 65; **grauwe:** het type *grauwe* in: L 264; *graawə*, G 81a; *grauwe*, Horch 1922, 8; **harde grauwe:** *harde grauwe*, Horch 1922, 8; het volgende type is een zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord: **grauw:** *chraaw*, G 63; **grauwe turf:** *grauwe turf*, Keuning 85; *grauwen turf*, Hartman D. 55; *grauwen turff*, Schoockius 180; *grauwe turf*, Linssen 139; **bolle turf:** *booləttörrəf*, L 265, 288a; het volgende type is een zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord: **bolle:** *boolə*, L 264; **schiere turf:** *schiere turf*, Smellingera-Land 62; **schaverd:** *schaavərt*, L 266; **tus:** het type *tus* in: L 288a; **bonksel:** het type *bonksel* in: G 81a; **bolle vale:** *bollə*

vaalə, L 266; **grauwveen**: het type *grauwveen* in: G 81a; **grauwe veen**: *grauwe veen*, Wortman 136 en 137; **bovenveen**: *boovəveen*, L 244b; *bovenveen*, Dilling 19.

Etym.: **schiere turf**: *schier* betekent hier “grauw”. Zie voor de verdere etymologie van het woord De Vries (618).

ZWARTE TURF OF ZWARTVEEN

(II, 36)

[Met *zwartveen* kan het “produkt turf” bedoeld zijn, maar meestal geeft het de substantie “zwart veen” aan; uiteraard geeft *zwarte turf* alleen het “produkt” aan.]

zwarte: het type *zwarte* in: G 63, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 264, 265, 265a, 266, 288a; *’t swarte*, Van Asselt 1973, 79; *swarde*, turf zoals hij uit het veen gestoken wordt, Ter Laan 1002; **zwarte turf**: *zwarte tørrəf*, L 244, 245, 263a, 0265; *zwarte turf*, Stemfoort 82; *zwarte turf*, Albertinus 69; *zwarte turf*, Horch 1922, 22; *zwarte turf*, Linssen 136; *zwarte turf*, Goossenaerts 919; **zwartveen**: het type *zwartveen* in: G 63, 81a; **zwarte stof**: *zwarte stoffe*, Van Claerbergen 3; **klot**: het type *klot* in: L 264; *klot*, Goossenaerts 387; **zwarte klot**: het type *zwarte klot* in: L 208; *zwarte klot*, Hermans 1871, 30; **kluiten**: *kluutə*, L 210; *kloetə*, L 266; *klütte*, znw., mv., turf, Van de Voort 164; **kluitjes**: *kloetjəs*, L 244b; **klottertje**: *klotterken*, a° 1538, Prims 46; **kluitenmoer**: *kluutəmoer*, L 210; **knip**: het type *knip* in: G 63, L 244b; *knip*, dergturf, Van der Steen 40; *knip*, Eshuis 1946, 91; **kniplagen**: *kniplòəGn*, de Monden; **gliede**: *chliedə*, G 63, de Monden; **fabrieksturf**: het type *fabrieksturf* in: L 264, 288a; *fabriekstørrəf*, L 244, 265; *fabrieksturf*, Hermans 1871, 14; *fabrieksturf*, Wortman 136; *fabrieksturf*, Venema 335; **kwartierturf**: *kwartierturf*, fabrieksturf, Van der Steen 40; **dikkonten**: *dikkóntə*, L 244, 244b; **dosterd**: *dóstərt*, G 63, de Monden; *dostərt*, G 81a; *dosterd*, de middelste laag in het hoogveen, Ter Laan 181; *dosterd*, Gronings voor een soort bosturf, Horch 1942, 43; **Astense turf**: *aastənsə tørrəf*, L 263; **Hollandse turf**: *Hollandsche turf*, Prims 113; **maatschappij turf**: het type *maatschappij turf* in: L 263; **zwarte moer**: *zwarte moer*, moergrond, waaruit zwarte turf gehaald werd, Goossenaerts 919; **moerpeperkoek**: *moerpeperkoek*, Goossenaerts 387; **klijn**: *klijn*, het goede veen, Top 151; **lange turf**: *lange turf*, Blink 1917, 44; **steekturven**: *steekturven*, Le Francq v. B. 578; **haardbrand**: *heertbrant*, de Monden; *haardbrand*, Venema 335; *haardbrand*, Wortman 1885; **burgerturf**: *burgerturf*, Hermans 1871, 15; **kleinwerk**: *kleinwerk*, Hermans 1871, 15. Etym.: **klot**: *klot* is vooral Oostnoordbrabants, Noordlimburgs met nog enkele varianten in België. Het is duidelijk Zuidned. FWH (320) kent *kloot* als een ablautende vorm van *kluit*. FWH (319) noemt mnl. *clotte* “kluit, klomp” als een ablautvorm van *kloot* “klomp, kluit, bol, bal, teelbal, kogel”. *Klot* heeft dezelfde ablautsvorm als *clotte*. Zie ook het WNT (VII2 4383 *klot* 2). **Knip**: zie “knip”. **Fabrieksturf**: dit is turf bestemd voor fabrieken. Zie ook WNT (III 4379 *fabriekturf*). **Kwartierturf**: *kwartier* zal hier wel betekenen “district en derg.”. **Dikkonten**: dit is een metaforische ontlening. **Maatschappij turf**: dit is turf door veenmaatschappijen gegraven. De maatschappij turf staat tegenover de boerenturf. **Moerpeperkoek**: samenstelling van *moer* en *peperkoek*, waarbij het laatste deel metaforisch is gebruikt.

SCHERPE TURF

(I, 67)

[Turf die scherp is door de aanwezigheid van veel heidestengels.]

scherpe turf: het type *scherpe turf* in: L 264, 265; *scherpə tørrəf*, L 244, 244b, 245, 263a, 0265, 265a (tweede soort fabrieksturf); *scherpə tørf*, de Monden (turf van blauwveen); *scherpe turf*, Keuning 85; *scherpe turf*, Horch 1922, 9; *scherpe turf*, Horch 1942, 43; *scherpe turf*, Stemfoort 82; **grote scherpe turf**: *grootə scherpə tørf*, G 81a; **splinter**: *splinter*, Venema 330;

ijzermannetje: *ijzermannetje*, scherpe turf, Horch 1922, 9; *iesermannechies*, bijzonder harde soort scherpe turf, (mv.), Horch 1942, 43; **bonte turf:** *bonte turf*, vermenging van grauw met scherp veen, Horch 1922, 8.

Etym.: **scherpe turf:** de scherpe turf komt uit het scherpe veen, dat zit onder het grauwe veen. De turf wordt zo genoemd vanwege het voorkomen erin van scherpe substanties van plantenresten. **IJzermannetje:** dit is scherpe turf “meer bijzonder bekend onder den naam van ijzermannetje (Drentsch: iesermannechie) door zijn buitengewone zwaarte en hardheid” (Horch 1922, 9). De benaming is metaforisch ontstaan. **Splinter:** “splinter” wordt als een betekenis van *spaalter* (Ter Laan 937 *spaalter*) gegeven; dit *spaalter* heeft als laatste betekenis “plaatachtig gelaagd veen”. Op grond van voornoemde betekenissen van *spaalter* zou men kunnen denken aan een verband “splinter” - “plaatachtig gelaagd veen”. Dit soort veen zou dan splinters turf in zich hebben.

BLAUWVEEN OF BLAUWE TURF

(I, 2c)

[Zware, zwarte turf.]

blauwveen: het type *blauwveen* in: G 63, 81a; **blauwe klot:** het type *blauwe klot* in: L 208; **blauwe turf:** het type *blauwe turf* in: L 264, 288a; *blauwə törrəf*, L 244; *blauwe turf*, Horch 1922, 9; *blauwe turf*, Horch 1942, 43; *blauwe turf*, Stemfoort 50; **zware turf:** *zware turf*, *blauwe turf*, Stemfoort 51; **greinmank:** *graimmaank*, in 't hoogveen een mengsel van dosterd en blaauwe törf, Ter Laan 276; **de blauwe:** het type *de blauwe* in: L 263a; **het blauwe:** *ət blaawə*, G 63 (blauwveen).

WITTE TURF

(I, 2b)

[Witte turf volgt op het zwartveen.]

witte turf: *witte turf*, K 189, Weyns 84; *witte turf*, Goossenaerts 884; **witte klot:** het type *witte klot* in: L 208; **witte moer:** *witte moer*, moergrond, waaruit witte turf gehaald werd, Goossenaerts 883; **lichte turf:** *lichten turf*, L 263, Weijnen 1938, 334; *lichte torffen*, in quibus sulphur praedominatur, Schoockius 121; **witte:** het type *witte* in: L 265; **assen:** *askə*, de Monden; **peel:** *peel*, witte turf, Erens 603; **grauwe turven:** *grauwe turffen*, witte turffen of eyerturffen, Schoockius 186.

Etym.: **assen:** deze betekenis van *assen* moet metaforisch ontstaan zijn op grond van de vergelijking witte turf - assen. **Peel:** metonymisch gebruik van het woord *peel*.

GELE TURF

[Turf, ontstaan uit wier, waterlelies en fonteinkruid; hij is gelig van kleur.]

leverturf: *leevərtörrəf*, G 63; *leverturf*, Horch 1942, 43; **lever:** *leevər*, G 63; *lever*, Horch 1922, 9; **leverlaag:** *leevərlòögə*, G 63; **gal:** *chal*, G 63.

Etym.: **leverturf:** uit *lever* en *turf*. Deze turf had de kleur van lever. Verg. ook *Lebertorf*, Hausding 20.

SMOEZEN

(I, 2c)

[Slechte turf, vermengd met lok.]

smoezen: *smoezə*, L 244; *smoezən*, L 264, 288a; *smoezəl*, L 244b; **heiturf:** het type *heiturf* in: L 264, 288a; **haardbrandturf:** *haardbrandturf*, stukken goede turf, slechte turf, smoezen,

Van der Steen 40; **lokturf**: *loktörrəf*, L 244b; **rauwe turf**: *rawə tōrrəf*, L 266; **pluisturf**: *pluustōrrəf*, L 288a.

Etym.: **smoezen**: het WNT XIV 2182 *smoes* II vermoedt, dat het woord is afgeleid van *smoezen* in de betekenis van “smeulen” of is verkort uit *smoesturf*.

SMOEZEN

[Uitgevroren veenkluif of turf.]

smoezen: *smōēzə*, G 63; *smoezen*, Horch 1942, 40.

Etym.: **smoezen**: z. WNT XIV 2182 *smoes* II = “uitgevroren veenkluif of turf, oorspronkelijk misschien: kluif of turf die wel smeult maar niet brandt? In Drente”.

ZWARE, HARDE TURF

(II, 16h)

barde: *barde*, zware, harde turf uit de Oostermoersche venen, Bergsma 29; **kolig veen**: *kolig veen*, Horch 1942, 43; **kolige turf**: *kolige turf*, Horch 1922, 9; *kolige turf*, Stemfoort 82; **klot**: het type *klot* in: L 288a; **wanblauwe turf**: *wanblauwe turf*, Horch 1922, 9.

PIJPERD

(II, 16i)

[Turf die onder de zwarte zit, waarschijnlijk ontstaan uit moerasplanten.]

pijperd: *piepərt*, L 263, 264, 266; *pīēpərt*, L 265; *peepərt*, L 244; *pijper*, Eshuis 1946, 44; **pijper turf**: *pijper turf*, Hermans 1871, 30; **pijper turf**: *pijper turf*, Hermans 1871, 30; **korte pijperd**: *kortə pijpərt*, L 264; *kórtə pijpərt*, L 244b; *kórtə peepərt*, L 244; *kórtə pīēpərt*, L 265; *kortə piepərt*, L 263, 263a, 264, 0265; *kortə pīēpərt*, L 266; *korte pijperd*, Eshuis 1946, 55; **zware pijperd**: *zwaarə piepərt*, L 264; **losse pijperd**: *possə piepərt*, L 288a; **pijperdarg**: *piepiesdarch*, G 63; **deriepijperd**: *deriepijperd*, L 265a; **korte turf**: *kórtə tōrrəf*, L 244; **haardbrand**: het type *haardbrand* in: L 244; **schelturf**: *scheltōrrəf*, L 244; **heiturf**: *hééjtōrrəf*, L 244; **tussenbol**: het type *tussenbol* in: Groninger Veenkoloniën, opgave maatschappij Klazienaveen; **polderturf**: *polderturf*, Van der Steen 33; **stokkerige turf**: *stòkkerge tōrf*, Ter Laan 978.

Etym.: **korte en lange pijperd**: de bijvoeglijke naamwoorden *kort* en *lang* wijzen op het aanwezig zijn in deze turf van korte of lange plantepijpjes. **Tussenbol**: samenstelling van bijwoord *tussen* en *bol* “bolle turf”. Zie *bolle turf*.

HAVERSTRO

(II, 16j; N 69, 72d)

[Veen met veel wortelstokresten.]

haverstro: het type *haverstro* in: G 63, L 244, 244b; *haavərstroo*, G 63; *haavərenstrōe*, L 265; *haavəstroj*, L 264; *haavərenstroo*, L 263a; *haverstro*, Blink 1917, 14; *haverstro*, Horch 1922, 9; **grove pijperd**: *groovə piepərt*, L 266; *grovvə piepərt*, L 263a; **pijperd**: *pijperd*, L 264, 265a; *pīēpərt*, L 245; *pīējpərt*, L 263b; **pijperdarg**: *piepiesdarch*, G 63, de Monden; **lintjesdarg**: het type *lintjesdarg* in: de Monden; **haverstropijperd**: *haavərenstroopijpərt*, L 244b; **vliezenturf**: *vleezəntōrrəf*, L 288a; **rauwe pijperd**: *rawə piepərt*, L 263; **lange pijperd**: *lange pijperd*, Eshuis 1946, 55.

PLANKERD

(I, 7)

[Plaatachtig gelaagd veen.]

plankerd: *plankært*, L 244, 264, 265; *planker*, Van der Steen 39; *planker*, Hermans 1871, 30; **plankjesturf:** *plenkskæstörraf*, L 266; **droge grauwe:** *dröggə graawə*, G 81a; **spalter:** *spalter*, plaatachtig, gelaagd veen, Ter Laan 937; **splinter:** het type *splinter* in: G 81a; **spalterveen:** *spalterveen*, Hudig 20; *spalterveen*, Eshuis 1946, 56.

Etym.: **plankerd:** een afleiding van een sterk beeldend, metaforisch gebruikt woord *plank*. **Spalterveen:** samenstelling van *spalter* en *veen*. *Spalter* moet wel een Hoogduitse ontleening zijn, afgeleid van *Spalt* “spaan, splinter”. Verg. *Spalttörf* “wolgrasturf”, Wesche.

SPALTERIG, GEZEGD VAN TURF

spalterig: *spalterig*, Top 14; **stokkerig:** *stokkerig*, Top 14; **pijperig:** *pijperig*, Top 15.

DARG OF DERRIE

(I, 2a; verg. het lemma DARGVEEN)

[De onderste veenlaag in het hoogveen.]

darg: het type *darg* in: G 81a; *darg*, Wortman 136; *darg*, Horch 1922, 9; **dargturf:** *dergtörraf*, L 263; **derrie:** het type *derrie* in: L 244; *derri*, Goossenaerts 945; *derrie*, Hartman D. 10; *derrie*, Blink 1917, 13-14; *darri*, Hartman D. 10; *dary*, Blink 1917, 13-14; *dary*, Le Francq v. B. 80-81; **derrieveen:** het type *derrieveen* in: L 244b; **derrieturf:** *derietörraf*, L 265; **derring:** *diring*, L 263a; *derring*, Goossenaerts 161; **cichoreidarg:** *sokkeraaidarg*, korrelig daarg, Ter Laan 935; **smeerlaag:** *smeerlòdgə*, G 63; **smeerklot:** *smeerklot*, L 263; **smurrieveen:** het type *smurrieveen* in: L 244; **zware klot:** *zwaorə klot*, L 0265; **pekkerd:** *péékært*, L 0265; **korte pijperd:** *kórtə piepært*, L 263; **greinmank:** *grijnmonk*, G 81a; *greinmank*, bijzonder soort darg, Horch 1922, 9; **tuil:** *toel*, een veenlaag onder de klei, dargachtig veen, Ter Laan 1040; **vaal land:** *voal land*, grond op de grens van klei en laagveen, Ter Laan 1131.

Etym.: **pekkerd:** zie *pekkerd*. **Tuil:** z. WNT (XVII 3775 *tuil* III3b) *tuil* = “zekere soort van veenlaag” (Gron.). Het WNT noemt *tuil* vermoedelijk een afleiding van *tuilen* “(land) bewerken, bebouwen, (be)ploegen”, maar dat is zeker niet het geval. Eerder zal *tuil* hier in betekenis verwant zijn met *tuil* “bos koren, vlok” (z. De Vries 753 *tuil*). De grondbetekenis moet dan zoiets zijn als “wortelvezels”.

ONDERKUIL

[Turf uit het onderste van de kuil of put gegraven.]

onderkuil: *onderkuil*, Pipers 518.

KANAALSTER TURF

kanaalster turf: *knoalster törf*, Ter Laan 433.

GOORTURF

goorturf: *goortörraf*, turf in het Goor gestoken, De Bont.

BURGERTURF

burgerturf: *burgerturf*, kleinwerk, Van der Steen 36.

Etym.: **burgerturf:** deze turf werd zo genoemd, omdat hij aan de burgers verkocht werd.

BOLLE TURF

bolle turf: *bolle turf*, losse, onvaste lange turf, Boekenoogen 88.

SLOF

[Turfbriket.]

slof: *slôffe*, turfbriquet; wegens de overeenkomst in vorm met een pantoffel zo genoemd, Wanink 181.

ZANDTURF

zandturven: *zandturven*, uit de beddingen gehaald, die men onder de zanderijen vindt, Le Francq v. B. 579.

BRAKKE TURF

brakke turf: *brakke-turf*, turf meer naar de zee toe gewonnen, ook daryturf, Hartman D. 55; *brakke turf*, Pipers 150.

TURFVLOK

[Wollige buitenkant van turf.]

turfvlok: *törfflók*, G 6.

BARSTEN, SCHILFERS LOSLATEN, GEZEGD VAN TURF

afschobben: *afschobben*, Pipers 44.

Etym.: **afschobben:** uit *af* en *schobben*. *Schobben* is afgeleid van *schobbe* “schilfer, bepaaldelijk van de huid” (z. WNT XIV 734 *schobbe* II2).

TURFKLUIT

(II, 16j)

kluit: *kloede*, kluit, klomp, Schuringa 44; **turfkluit:** *törfkloedə*, G 81a; *törfkloede*, turfkluit, Ter Laan 1047; **derg:** *derg*, veenkluit, die zich van het zand heeft losgescheurd en nu los in het water drijft, Boekenoogen 142; **schok:** *schocke*, oud-Belgisch woord voor turf, Schoockius 62; *schocken*, schitten, Schoockius 220.

Etym.: **schok:** in Holland, Friesland en Zeeland is *schok* “turfachtige brandstof uit gedroogde koemest bereid, schit” (z. WNT XIV 774 *schok* III).

TURFMOLM

turfmot: *törfmôt*, de Monden; *törfmôt*, turfmolm, Wanink 145; *törfmot*, turfmolm, Bosch 94; *turff-modt*, stukken turf, Schoockius 191; **turfmul:** *türfmül*, turfmolm, Gallée 30; **gemul:** *ge-mul*, Schoockius; **turfmeluw:** *turf-meuluw*, Le Francq v. B. 601.

Etym.: **turfmeluw**: zie voor *meluw* “molm, tot pulver vergane stof” het WNT (IX 510 *meluw*).

ad 5.0.2.

VEENDERIJ

(N 69, 81a)

[Plaats waar geturfd wordt.]

veenderij: het type *veenderij* in: L 263b; **peel**: *pil*, L 263b; **afsteking**: *afsteking*, plaats waar het veen afgestoken of gesneden is, Pipers 48; **vroenten**: *vroenten*, plaatsen, waar geturfd werd, Erens 602; **vennen**: *vennen*, Erens 602; **zwammetjes**: *swammekens*, Erens 602; **wildert**: *wildert*, Erens 602; **willaert**, Erens 602; **moer**: *moer*, Erens 602; **wadttinae**: *wadttinae*, plaatsen waar geturfd werd, Erens 602; **warescopia**: *warescopia*, plaatsen waar geturfd werd, Erens 602.

Etym.: **warescopia**: wel hetzelfde als *waerschap* “aandeel in de mark (of meent), markgerechtigheid” (zie *waerschap* het Mnl. Wdb. IX 1583).

VEENKUIL (zie kaart)

(II, 10; DC 21, 19. In DC 21 is gevraagd: “Hoe noemt U de holte in het veen, waaruit turf wordt gegraven?”; omdat de Amsterdamse lijst over heel Nederland is afgevraagd, zijn er gegevens, die een “baggerput” aanduiden en gegevens, die een “hoogveenput” aanduiden; aangezien het onderscheid niet in alle woordtypen te zien is, heb ik één lemma VEENKUIL gemaakt.)

[De veenkUIL is de put of holte in het veen waaruit turf wordt gegraven of gebaggerd.] **turfkuil**: het type *turfkuil* in: L 157, 263a; *törfkuul*, L 185, 187; *turfkuul*, L 185; *turfkoel*, G 33, 34, 35, 58, 60, 78, L 268, 292; *törfkoel*, C 184, G 173*, L 246; *tèurfkoel*, L 244c; *tuirfkoel*, L 288a; *turræfkōēl*, L 381a; *torfkoel*, G 234; *turfkōēl*, L 263a; de volgende opgaven zijn meervoud: *törræfkōjla*, L 244b; *törræfkuulā*, F 86, 87; *turfkuulā*, F 87; *turfkoelā*, G 74, 89, L 327; *turfkoelān*, L 291; *teufkoelān*, G 14; *torfkoelā*, M 9a, 48a; *turfkōēlā*, M 49; *törfkoelā*, C 199, G 14a, 48, 75, 91b*, 95, 112*, 140a, 173*, 259; *törfkōelā*, G 113; *tòðærfkoelā*, G 75; *teurfkoelā*, G 75; *tjörfkōēlā*, G 171; *tjörfkōēllā*, G 171; **veenkuil**: het type *veenkuil* in: E 56, 150, G 37; *veenkuilā*, G 37; *feenkuulā*, G 63; *veenkoel*, C 113, 146, 148, 149, 176*, 177a, 182, 182a, 184, G 6, 7, 11, 32b, 54, 55; *veenkōēl*, G 53; *feenkōēl*, G 77; *veenkoelā*, F 88, G 15, 28, 37, 50, 63, 81a, 95, 140; *vèenkoelā*, F 73, G 89; *vééänkoelā*, M 11; **venekuil**: *veenākoelā*, F 76; *véénākoelā*, F 63; *vèènākoelā*, M 49, de volgende opgave is meervoud: *vèènākoelān*, F 62; **vennekuil**: *vennākoel*, G 0173; *fennākoelā*, G 118; *vènnākoelā*, G 75c, M 7, 11; *vennākoelā*, G 94, 113a, 140a, 177, 0196a, 203, 222, 223; *vènnākoelā*, F 76, G 47; *veenākōēlā*, G 231*; *vinnākoelā*, F 75; **venkuil**: *venkoel*, G 178, 211; *venkōēl*, G 233; *venkoelā*, F 107b, G 231; **kuil**: het type *kuil* in: E 38a, K 140, L 100, 263a, M 7*; *kul*, L 186; *köl*, L 244, 263; *koel*, C 149, L 244c, 266; *koelā*, F 178a, G 2a, 2*, 75, 95; *kōēlā*, F 96, G 233; de volgende opgave is waarschijnlijk meervoud: *kēūlā*, B 115a; de volgende opgave is meervoud: *kōēlān*, F 96*; **moerkuil**: het type *moerkuil* in: K 190, L 208, 264; *kuil*, waaruit gemoerd werd, Goossenaerts 510; **peelkuil**: *pielkeul*, L 264; *peeëlkoel*, L 289, 289b; *pielkoel*, L 288a; de volgende opgave is meervoud: *pielkoelā*, L 245; **klotkuil**: het type *klotkuil* in: L 271, 281, 281*; *klotkuul*, L 205, 206, 208; *klotkōōl*, L 178a; *klotkowl*, L 183; **klootskuil**: *klôetskoel*, L 288a; **boerenkuil**: het type *boerenkuil* in: L 264, 288a; **baggerkuil**: *baggærkuul*, L 209a; *baggærkoel*, C 184*; *baggærkoelā*, C 154a, G 280; **baggerskuil**: het type *baggerskuil* in: L 262; *baggærskœul*, L 205, 206; *baggærkoel*, L 283; **baggelkuil**: *baggælkoel*, C 182; **modderkuil**: *mòððākoelā*, G 259; **moerekuil**: *morrākoelā*, G 197; *moorākoelā*, G 198; **steekkuil**: *staekkoel*,

L 269; **peelven**: de volgende opgave is meervoud: *pielvénna*, L 266; **kluinenkuil**: *kluunænkoelə*, G 285; **graverskuil**: *graaværskoelə*, G 140; **aardappelkuil**: *jirpælkêûlə*, B 115a; **bagel**: het type *bagel* in: F 142b; **turfput**: het type *turfput* in: C 111, E 43, 63, 72, 177, I 140, L 96a; *turfput*, C 112, L 264; *törfput*, C 78a, 85, 116, 163a, 184; *törræfput*, I 78, L 265; *tèuræfpöt*, L 291; *turfputtə*, F 90, G 91; *törfputtə*, C 130, 157*, 165, F 90, 94, G 28, 75, 173; *töfputtə*, C 165; *teurfputtə*, C 129; *tèufputtə*, C 129, 164; *turfpuddə*, C 159; *törfpuddə*, C 159, 192; *töæfpuddə*, G 15*; *turfpet*, K 9; *turfput*, Goossenaerts 771; **veenput**: het type *veenput* in: C 68, 85, 103a, 108, 113, 114, 118, 121, 123, 146, 150, 154*, 155, 177a, 181a, 183, 185, D6a, E 32, 51, 68*, 69, 121, 144, 146*, 198, 199, 208, F 019b, 29, 51, 121, 139, 170b, G 10, 11, 33, 36, 39, 54a, 58, K 2, 6, 7, 17, 42a, L 288a; *vêênput*, K 22; *fiênput*, B 99; *feanput*, B 48; *feenput*, F 3*; *veenputtə*, C 127, 128, 131, 132, 134, 152, 161, 163, 192, F 24, 52a, G 14, 24, 74, 76b, 91, 140; *vèênputtə*, F 63; *feenpöttə*, G 63; *veenpuddə*, C 126, 152, 156, 159, 160, 186, 187, 189, G 13; *veenpet*, C 102, 146; *feenpet*, B 99; *feanpet*, B 98, 117b; *veenpettə*, F 23; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *veenputten* in: F 38; *feenpettən*, B 121; **veneput**: *feanəput*, F 8; **veenputje**: het type *veenputje* in: C 186; **put**: het type *put* in: C 77*, 114, 114a, 185, 187, E 19, 140a, 144, 150, F 5*, 9, 40c, G 33a, 177a, K 182b, L 265c; *puttə*, F 73a, 115, G 75b, 168*, M 4, 8; *puddə*, C 160, 187, G 13; *pet*, B 51, 092a, 96, 102, 122, 123*, C 105, 144*, 145, F 13a, 13c, 20; de volgende opgaven zijn meervoud: *pettən*, B 111a, C 99, F 46; *petn*, C 68; *pettəns*, F 21; *put*, L 244 a° 1525-1665, Varia P. DKB 63; *pet*, uitgegraven veendobbe, Boekenoogen 742; **venput**: *vènputtə*, F 106*, M 9; **venneput**: *vennəputtə*, G 169, 231*, M 3; *vènnəputtə*, M 9; **moerput**: het type *moerput* in: K 162, 188a; **kluinput**: *kluunputtə*, F 112; **derrickput**: *djérrækput*, I 239; **woelput**: *wuilpuddə*, C 153; **delfput**: *dèllæfput*, K 175; **aardappelput**: *aerpæpet*, I 25; **baggelput**: het type *baggelput* in: C 151a; **baggerput**: het type *baggerput* in: E 204, 208, L 8a; **turfgat**: het type *turfgat* in: B 77, 117, C 114a, 146, 185, E 56, 220, F 1, 2e, 27, 43a, 86, 92, 102a, G 47, 91, L 192a; *törfgat*, C 114, 114a, 121, G 207, L 211, M 9, 44; *turræfgat*, E 72; *turfgot*, B 68; *turfgót*, F 29a; *törfgoot*, L 250; **veengat**: het type *veengat* in: B 71, C 105, 185, E 50, 220; *veengot*, B 64b, 66; *fiêngot*, B 99; *feangat*, B 62; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *veengaten* in: F 170e, 175; *feangattən*, B 94; **vennegat**: *vènnəgat*, F 21*; *vennəgaetə*, G 246; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *vennegaten* in: G 246; *vinnəgootn*, G 204; **venegat**: *veenəgat*, F 72; *veanəgat*, M 15; *vêênəgat*, F 75; **putgat**: *petgat*, B 73, 85b, 120, 122, C 104, F 22, 43b, 44, 46, 59c; *petgot*, B 67a, 99, F 13a; *petgòt*, F 5*; de volgende opgaven zijn meervoud: *petgattən*, B 98, 117c; *petgottən*, F 6, 13b; *putgaatn*, F 89*; **baggergat**: het type *baggergat* in: C 118, F 192, 192a; de volgende opgave is meervoud: *baggərgaotən*, C 119; **bagelgat**: het type *bagelgat* in: C 118, 155; **gat**: het type *gat* in: E 114, F 96; **goot**: *geutə*, F 178a; **trekgat**: het type *trekgat* in: F 38, 42a, 44, 48, 55, 56, 57*, 59e, 60, 63a, 65, 70, 72, 74b, 83, G 183; de volgende opgaven zijn meervoud: *trekgattən*, F 38, 41c*, 53, 59c; **kluingat**: *kluungat*, F 112, 205*, G 278, M 2, 44; *klūūngat*, G 278, M 9; *kluungaetə*, G 252; de volgende opgaven zijn meervoud: *kluungattən*, G 252; *kluungaetər*, G 252; **moergat**: *morgat*, G 173*; **moeregat**: *morrəgat*, G 173*, 197; **peelgat**: *pielgat*, L 245; **watergat**: *wattərgat*, L 244b; **veentje**: *veentie*, C 185; **veenplek**: de volgende opgave is meervoud: het type *veenplekken* in: E 58; **ven**: het type *ven* in: B 83a, G 234, L 144a; **venne**: het type *venne* in: G 139, 222a; **venneplas**: de volgende opgave is meervoud: *vènnəplassə*, F 161; **veenpoel**: het type *veenpoel* in: F 50b; **poel**: *pul*, C 144a; **veendobbe**: het type *veendobbe* in: B 90, F 24; *veendòbə*, C 145; *veendòbbə*, C 146; *faandobbə*, F 8; *veendòəpə*, C 102; **dobbe**: het type *dobbe* in: G 81a; *dobbe*, veenput, met water volgelopen kuil ontstaan door het uitgraven van het veen, Boekenoogen 152; *dobbe*, watergat, veenkuil, Bergsma 90; **waterplas**: de volgende opgave is meervoud: *waatərplassə*, L 184; **klijndobbe**: *klijndobbə*, B 99, 100, 122; *kliendòbbə*, F 20; **grift**: *grèft*, G 174; de volgende opgaven zijn meervoud: *grèftə*, G 143, 143*; **plak turf**: *plak turf*, F 173a; **plomp**: de volgende opgave is meervoud: *plompər*, K 176; **schadden**: het type *schadden* in: F 173a; **schaddenkot**: *schaddəkot*, K 212; **slat**: *sleat*, B 114; **slenk**: het type *slenk* in: F 121, 139; **trek**: het type *trek* in: F 18, G 140; **venkolk**: het type

venkolk in: G 232; **kolk**: het type *kolk* in: F 0129d, 131; **kavel**: het type *kavel* in: L 283a; **kleipolder**: het type *kleipolder* in: E 36; **haag**: *hach*, M 10; **moer**: het type *moer* in: I 49; **moerebedde**: *morraberrā*, G 224.

Etym.: **kuil**: *koel* is een gewestelijk verspreide vorm van *kuil* waarin de oude germ. *û* bewaard bleef; vooral in het O. en N. van N.-Nederland maar ook in sommige streken van Z.-Nederland (WNT VII 4935 *koel* II). **Veenkuil**: z. WNT (XVIII 1195 *veenkuil*). **Put**: het mnl. kende de vormen *put* (*pet*, *pit*), *putte* (FWH 528 *put*). **Woelput**: put waarin gewoeld wordt; verg. Ter Laan (1215) *wuiln* “woelen”. **Veengat**: z. WNT (XVII 1192 *veengat*). **Trekgat**: een gat waaruit het baggerslijk met baggernet of baggerbeugel getrokken werd. Zie ook WNT (XVII 2442 *trekgat* II5). **Moergat**: z. WNT (IX 65 *moergat*). **Veendobbe**: z. WNT (XVIII 1192 *veendobbe*). **Grift**: zie ook WNT (V 722) *veengrift* “kanaal in het veen”. **Plomp**: z. WNT (XII 2733 *plomp* III) *plomp* “stilstaand water, poel, gracht”. **Schadden**: naast “zode van veenachtige heidegrond” kan *schadde* volgens De Vries (605 *schadde*) ook betekenen “afgestoken stukken grond”. **Slat**: zie *slat*. **Slenk**: het mnl. *slenke* = “poel” (FWH 615 *slenk*); zie ook WNT (XIV 1676 *slenk* I3) *slenk* = “plas, poel”. **Trek**: afgeleid van *trekken* “turftrekken, baggeren”. **Kolk**: waarschijnlijk hier identiek met de betekenis “met stilstaand water gevuld gat in den bodem, ontstaan door de werking van een *kolk*” (WNT VII 5130 *kolk* 2). **Kavel**: hier is waarschijnlijk van toepassing de betekenis “stuk (perceel) grond of land in ’t algemeen” (z. WNT VIII 1896 *kavel* I5). **Haag**: zie voor deze betekenis het Frysk Wurdboek (155) *haech* “smalle overgebleven veenstrook in uitgeveende plassen”. **Moer**: *moer* moet men hier wel interpreteren als “stuk moergrond”. **Moerebedde**: verg. voor *berre* = *bedde* Ter Laan (73) *bèrrelëgger* (de Veenkoloniën) = “paal, waar de planken onder ’t bed oprusten”; de wisseling *dd/rr* komt voor in het Noordoosten van Nederland. Zie voor *morrā* o.a. Entjes 1970 (162), die *morrā* noemt in de betekenis van Du. “Dreck”.

EENSTOKSKUIL

eenstokskuil: *eenstokskuil*, Pipers 199.

VEENPLAS

(II, 11; N 69, 81b. Verg. ook het lemma PLAS OF MEERTJE MIDDEN IN DE HEI.) **ven**: het type *ven* in: L 265a; *vén*, L 244, 244b, 263, 263a, 266; de volgende opgaven zijn meervoud: *vennā*, L 244b, 263b; *vénnā*, L 244, 263; *ven*, Iven 34; *vennen*, Ouwering 13; **peelven**: het type *peelven* in: L 263, 264; de volgende opgaven zijn meervoud: *pilvennā*, L 263a, 265a; *pilvénnā*, L 0265; *pielvénnā*, L 265; **kruisven**: *kruisven*, misschien stond er vroeger een kruis op of waren het oorspronkelijk geestelijke goederen, Boekenoogen 529; **moerven**: *moerven*, waterplas, ontstaan door turfsteken, Albertinus 68; **leren woep**: *lerrānwoep*, L 288a; **kwacht**: *kwaagt*, L 288a; de volgende opgaven zijn meervoud: *kwaagtān*, L 264, 288a; **kwaak**: de volgende opgave is meervoud: het type *kwaken* in: L 288a; **kweb**: *kweb*, moerassige plaats, die met gras enz. begroeid, op vasten grond gelijkt, maar waar men inzinkt, als men er op loopt, Goossenaerts 436; *kwabe*, moeras, plas, vooral een half dicht gegroeide veenplas met raaitboorn aan de kanten, Ter Laan 481; **vloos**: *vlos*, L 208; *vlós*, L 244, 0265; **vloosjes**: *vlooskes*, ondiepe moerasvennetjes, L 263, Weijnen 1938, 331; **peelvloos**: *pilvloos*, L 263a; **vloosvennen**: *vlosvennā*, L 244b; **vlaas**: *vlaas*, waterplas in de heide, L 262, Iven 34; *vlaes*, drassig perceel grond, L 244° 1658, Varia P. DVB 26; verg. Verdam 718 *vlaesch*, wouddal, een door bos omringde open plek; *vlazen*, Ouwering 13; **vliet**: *vliet*, ondiep water in de Peel, soms van hectaren groot, die in de inzinkingen van het terrein liggen, Van Beurden-Peelland 23; **peelvliet**: *peelvliet*, veenplas, veenmeer, Kok 243;

watervlies: de volgende opgave is meervoud: *waatərvliëssə*, L 210; **peelkuilen:** *pilkuilə*, L 244b; **peelgaten:** *pielgaatər*, L 25; **slat:** *slat*, grote waterplas in de heide, Gallée 61; *slad*, plas, moeras, Wanink 179; **veentjes:** *veenties*, G 63; **blaak:** het type *blaak* in: L 288a. Etym.: **kwaak:** *kwaak* is waarschijnlijk verwant met bijvoeglijk naamwoord *kwak* “zwak, slap” (WNT VIII *kwak* X). **Kweb:** er is etymologische samenhang van *kweb* met *kwacht*, zie *kwacht*. Zie verder ook FWH 360 *kwab* en het WNT (VIII 664 *kwab* 2). **Vloos:** een *vloos* = “een benaming voor een kleinen, ondiepen plas” (WNT XXI 2365 *vloos*). Zie voor een verdere verklaring ook *vlaas*. **Vlies:** dit *vlies* moet ook verwant zijn aan ofr. *flius*, nfr. *flues* “dunne laag van slijk op drooggelopen overstroemd land; laag van vervlochten platen aan de oppervlakte van een moeras” (De Vries 792 *vlies*). **Blaak:** ik vermoed zeker samenhang met *blak* “effen, bloot, kaal; inzonderheid van eene landstreek waar het oog ver reikt” (z. WNT II 2775 *blak* I). De Vries (62 s.v. *blakstil*) legt ook verband tussen de naam van een water *Blaak* “het stille, rustige water” en *blak* “effen, bloot, kaal”.

DRIJFTIL

[Drijvend zodenveld in veenplas.]

eilandjes: *ijlandjies*, E 150; **darg:** *derg*, drijvend eiland van riet of veen, Boekenooen 141; **eilandige polletjes:** *eilandige poltjes*, Van Claerbergen 3; **tillever:** *tillèèvər*, Sassen 42. Etym.: **tillever:** samenstelling van *til* “drijftil” en *lever*. *Lever* is dan metaforisch ontleend vanwege de kleur van de til.

VASTE KANT

(II, 46)

[Vaste kant bij het afgraven van het veen.]

vaste kant: *vaastə kant*, L 244; **hoge:** het type *hoge* in: G 81a; **moude:** *moud*, vaste kant bij het afgraven van het veen, Ter Laan 585.

Etym.: **moude:** het Frysk Wurdboek (290) geeft *moude* in de betekenis “mul, stofvormige kleiaarde”; de vaste kant van het veen bestond dan uit deze moude. Zie ook *moude* “stof, aarde” in het WNT (IX 1180).

ad 5.0.3.

NAAR DE VEENDERIJ GAAN

(II, 2)

naar de peel gaan: *nao də piel gaon*, L 288a; *nao də piel gao*, L 245, 264, 266; *nao də pil gao*, L 263a, 0265, 265a; **met de knik gaan:** *mi də knik gao*, L 245, 265; **de knik krijgen:** *də knik kriegə*, L 244; **met de knapzak gaan:** *mi də knapzak gao*, L 266; **peelwerken:** *pilwéérkə*, L 263; **naar de Moost gaan:** *nao də mowəst gaon*, L 288a.

Etym.: **naar de Moost gaan:** *Moost* is een toponiem in de Nederweertse Peel. *Moost* is hetzelfde als *moos* (WNT IX 1119-1120 *moos* I1) “moer, slijk, modder”. De *t* is epenthetisch.

IN HET VEEN WERKEN

(N 69, 37a; II, 3).

turfgraven: *törf graam*, G 63; *törrəf graavə*, L 244b, 263a, 264; **graven:** *graavə*, L 245; **in de peel werken:** *in də wéérəkə*, L 263; *in də piel werkə*, L 288a; **turfsteken:** *törrəf stèèkə*, L 263b;

törrəf stéékə, L 264; **veentjen**: *veentjn*, in 't veen werken, Ter Laan 1082; **moerning doen**: *moerneeringe doen*, Hartman D. 27.

PLOEGWERK

ploegwerk: *ploegwerk*, werk gedaan door de ploeg, Stemfoort 26.

Foto 21. Twee soorten veenboren.

WALDIJKEN

[Turfgraven op de ondergrond.]

waldijken: *waldijken*, Venema 338; *waldijken*, Van Asselt 1973, 80; *waldijken*, Top 150.

SCHAFTTIJD

(N 69, 92a)

schoft: het type *schoft* in: L 263b; **schaftuur:** *schaftuur*, Stemfoort 61.

PEILEN

(II, 8)

[Onderzoeken hoe dik de veenlaag is.]

peilen: het type *peilen* in: L 288a; *péjla*, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 0265, 265a, 266, 288a; *péjln*, G 81a; **pegelen:** *pegeln*, onderzoeken, hoe dik de veenlaag is, Ter Laan 743; **boren:** het type *boren* in: G 63, L 288a; *boren*, Keuning 86; **tintelen:** *tintelen*, door een stok in de grond te steken, onderzoeken hoe diep de moer zit, Goossenaerts 753.

Etym.: **pegelen:** z. WNT (XIII 922 *pegelen* 2) *pegelen* “een diepte van water peilen”; verg. Du. *pegeln*, Schneider H. **Tintelen:** z. WNT (XVII 191 *tintelen* IV2); het WNT verwijst naar *tenten* “een lang of dun voorwerp, b.v. een ijzeren peilstang, in iets steken om na te gaan wat er in schuilt” (z. WNT XVI 1529 *tenten* 2).

ad 5.0.4.

VEENBOOR

(II, 8b)

veenboor: het type *veenboor* in G 63, 81a, L 244, 244b, 263a, 0265, 288a; *feenbóór*, de Monden; *feenbóórə*, G 63; *veenboor*, Stemfoort 10; **peelboor:** *pielboor*, L 288a; **lepelboor:** het type *lepelboor* in: L 288a; **boor:** het type *boor* in: L 266; *boor*, Eshuis 1946, 36; **deringboor:** *deringboor*, een boor aan 't einde van eene lange ijzeren stang, om in den grond te booren of er daar geen dering schuilt, De Bo 196; **stok:** het type *stok* in: L 264; **peilstok:** het type *peilstok* in: L 263; **peilijzer:** het type *peilijzer* in: L 244.

Etym.: **veenboor:** z. WNT (XVIII 1208) *veenboor*. **Lepelboor:** z. het WNT *lepelboor* s.v. *lepel* (z. WNT VIII 1595 *lepel* Samenst.). **Peilstok:** z. WNT (XII 960 *peilstok* 4).

LAVEI

(verg. het lemma LAVEIMEESTER)

[Seinpaal die de schafttijd aangeeft en het einde van het werk.]

lavei: *levay*, Van Asselt 1973, 66; *levay*, Top 138; *lawei*, Smellingera-Land 14; *laweij*, Stemfoort 74.

Etym.: **lavei:** zie voor verdere etymologie het WNT (VIII 1180 *lavei*); zie ook FWH (373 *lawaaï* 2).

ad 5.1.

WATERLOSSINGVEGERS

(II, 17b; N 69, 25c)

waterlossingvergers: het type *waterlossingvegers* in: L 288a; *wattərlosingəvéégərs*, L 263; *wattərlosingəvéégərs*, L 265; **waterwerkers:** *wattərwéérkərs*, L 244, 263a; *wattərwerkərs*, L 244b, 264; *waatərwerkərs*, L 265a; **watermannen:** *wattərmannə*, L 244b, 0265; *waatər-mannə*, L 266; **modderbazen:** *móddərbaazə*, L 266; **slotevegers:** *sloowtəvéégərs*, L 288a; **gemeentewerker:** *gəmintəwerkər*, L 263b; **in de waterlossingen zitten:** men zegt: *hij zit in də waatərlosingə*, L 245.

KLOMPLAARZEN

stevels: *steevəls*, L 244.

VEENPLAATS

(II, 44; II, 43)

[De oppervlakte die ontwaterd wordt.]

veenplaats: *feenplòòtsə*, G 63; **plaats:** *plaats*, Eshuis 1942, 74; *plaats*, Stemfoort 11; **bonk:** het type *bonk* in: L 263a; z. Bergsma 65 *bonken*; **bonkakker:** *bonkakkər*, G 63; **kleine bonk:** het type *kleine bonk* in: L 244b; **grote bonk:** het type *grote bonk* in: L 244b; **blokplaats:** *blokplaats*, Kniphorst 225; **dwarsplaats:** *dwarsplaats*, Kniphorst 258.

Etym.: **plaats:** z. WNT (XII 2094 *plaats* 3c) *plaats* “de voor afgraving aangewezen strook veengrond”.

ONTWATERING

(N 69, 25b)

ontwatering: *ontwatering*, Van der Steen 11; **waterlossing maken:** *waterlossing maken*, Weekl. Deurne 1887; **bewatering:** *bewatering*, Top 148; **sloten graven:** *slootə graavə*, L 263b.

WATERLOSSING

(II, 17a)

waterlossing: het type *waterlossing* in: G 63, L 266, 288a; *wattərlosing*, L 244b, 263, 264; *waatərlòssəng*, G 63; de volgende opgaven zijn meervoud: *wattərlosingə*, L 244, 263a, 0265; *wattərlòsingə*, L 265; *waatərlosingə*, G 81a, L 245, 265a; *waatərlòsəgə*, Entjes 1970, 19; **hoofdwaterring:** het type *hoofdwaterring* in: L 264; **zijpen:** *sijper*, (mv.) Smellingera-Land 20; **turflei:** *turfleije*, turfwatering, Hoeufft 355; **riolen:** *riolen*, afvoeren van veenwater, Varia P. Gloss. 1969, 57.

HOOFDRAAI

(II, 18b)

[Vrij brede greppel waarin de raaien uitkomen.]

hoofdraai: het type *hoofdraai* in: G 81a, L 245; *hoofdrooj*, G 63; *hoofraaj*, L 263, 265, 266; *hoofraj*, L 263a; *hooftróój*, G 63; *hoofdraai*, Stemfoort 11; *hoofdraai*, Top 146; *hoofdraai*, Keuning 87; *hoofdraai*, Eshuis 1942, 73; **hoofdwaterring:** het type *hoofdwaterring* in: L 264, 288a; **hoofdsloot:** het type *hoofdsloot* in: L 244b; **dwarswijk:** *dwarswijk*, Kniphorst 222; **hoofdwateringsraai:** *hoofdwateringsraai*, Kniphorst 262; **wijkraaien:** *wijkraaien*, Teixeira de M. 22; **raaisloot:** *raaisloot*, Van der Steen 40; **raai:** *raoj*, L 264.

Etym.: **hoofdraai**: z. WNT (VI 968) *hoofdraai* “greppel bij het ontginnen van het (hoog)veen ingelegd (gegraven) tot aanwijzing van de richting bij de opsplitsing”.

HOOFDWIJK

(II, 18)

hoofdwijk: *hoofwiek*, G 63, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 265, 265a, 266; de volgende opgave is meervoud: *hooftwiekə*, G 81a; *hoofdwijk*, Van Bemmelen 294; **hoofdvaart**: het type *hoofdvaart* in: L 263; *hoofvaart*, L 263; **hoofdvaartje**: *hoofvartjə*, L 264, 288a; **rechte wijk**: *rechtə wiek*, L 0265; **hoofddiepsraai**: *hoofddiepsraai*, Kniphorst 221.

DOORSNEE

[Strook tussen hoofdraai en hoofdwijk.]

doorsnee: *deursnéé*, L 263.

RAAI

(II, 18c)

[Greppel in het hoogveen.]

raai: het type *raai* in: L 244b, 264 265, 288a; *raj*, L 244, 245, 263a, 266; *rooj*, G 63. *róójə*, G 63; *rui*, Ter Laan 847; *roai*, afwateringsgreppel, Ter Laan 825; *raaiŋ*, Ter Laan 794; *raden*, fossae minores, Schoockius 176; **diepsraai**: *diepsraaij*, Kniphorst 236; **zijraai**: het type *zijraai* in: G 81a; *zijraaijen*, Stemfoort 11; **veldraai**: het type *veldraai* in: L 264, 288a; **afwateringsraai**: *afwateringsraai*, Kniphorst 262; **raai-groep**: *rey-groepe*, Top 51; **raaisloten**: *raaisloten*, Hermans 1871, z.p.; **wijkraai**: *wijkraai*, Eshuis 1942, 74; *wijksraaij*, Kniphorst 223; **grip**: *grip*, L 244, 263a, 0265, 265a; **grib**: de volgende opgaven zijn meervoud: *gribbə*, L 245, 264, 265, 266; *gribbən*, L 263; *gribbə*, L 244b, 288a; *grib*, Goossenaerts 253; *gribben*, Vosselmans 5; *gribben*, Hermans 1871, z.p.; **grub**: de volgende opgaven zijn meervoud: *grubbə*, G 63; *gruppən*, G 81a; *gruppen*, Schoockius 184; **gribbetje**: *gribbeke*, kleine grib, Goossenaerts 253; **greppel**: *gruppel*, Top 147; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *greppels* in: L 264, 288a; *greppels*, Eshuis 1942, 74; **dwarsgrob**: *dwars-groep*, Top 52; **bonkgrubben**: *bonkgruppen*, Teixeira de M. 22; **zijgrubben**: *zijgruppen*, Teixeira de M. 22; **sloot**: het type *sloot* in: G 81a; **moersloot**: *moersloot*, oude sloot door het moer, Goossenaerts 510.

Etym.: **raai**: z. WNT (XXI 69 *raai* II3) *raai* “greppel die bij de ontginning van een hoogveengebied gegraven wordt op plaatsen waar later een hoofd- of zijkanaal komt te liggen”.

MIDDENRAAI

(II, 18d)

[De raai die tussen elke splitsing overblijft.]

middenraai: het type *middenraai* in: G 81a; *middenraai*, Horch 1942, 42.

RUGGERAAI

(II, 18d)

[Raaisloot tussen twee wijken.]

ruggeraai: *röggərooj*, G 63, de Monden; *roggeroai*, Ter Laan 825; *ruggeraai*, Top 147;

ruggeraai, Eshuis 1942, 74; *zwetsloot*: *zwetsloot*, Boekenoogen 1276; *scheidraai*: *scheidraai*, Kniphorst 236.

Etym.: **zwetsloot**: samenstelling van *zwet* en *sloot*. *Swette* is mnl. voor “grensscheiding” (Schönfeld 56).

STEEK

[Bij het gribben graven een steek van 30 cm diepte.]

steek: *steek*, Hermans 1871, z.p.

HOOFDVAART

(II, 19a; N 69, 25a)

hoofdvaart: het type *hoofdvaart* in: L 264; 288a; *hoofvaart*, L 263; *hoofvaart*, L 263b; *hoofdvaart*, Van der Steen 34; **hoofdvaartje**: *hoofvaartjə*, L 265, 0265; *hoofvaartjə*, L 264; *höjtvartjə*, L 288a; **vaart**: *vaortě*, Ebbinge W. 130; **vaartjes**: *vartjəs*, L 263b; **recht kanaal**: *recht kanaal*, Hermans 1871, 10; **hoofdkanaal**: *hóóftknòòl*, G 63; **vast kanaal**: *vaast kanaal*, L 265; **veenkanaal**: het type *veenkanaal* in: L 244b; **turfkanalen**: *törrəfkanaalə*, L 244b; **wijken**: *wiekə*, L 0265; **dobbe**: *dobbe*, vaart, die door de veenderij gegraven werd, Boekenoogen 152; **moervaart**: *moervaart*, Vosselmans 9; **watervaart**: *watervaart*, turfkanaal, K 164 a° 1396, Enklaar 44; **scheuren**: *schoeren*, vaarten, waterlopen, L 208 a° 1646, Varia P. BKB 11; **turfvaart**: *turfvaart*, K 174, Albertinus 67; *turfvaart*, Meeusen 145; *turfvaart*, Havermans 1956, 17.

Etym.: **scheuren**: waarschijnlijk een afgeleide betekenis van mnl. *schore* “scheur”. Zie voor *schore* “scheur” het Mnl. Wdb. (VII 664 *schore*). **Dobbe**: de betekenis “vaart” is zeker wel afgeleid van *dobbe* = “gegraven kom, waarin water staat” (zie voor deze betekenis het WNT (III2 2669 *dobbe* 1)).

ZIJVAART

(II, 19b; N 69, 25a)

vaartje: *vartjə*, L 244, 244b, 0265, 266, 288a; **zijvaartjes**: *zijvartjəs*, L 263b; **wijk**: het type *wijk* in: L 245, 0265; [**bérrəwiek**]: *bérrəwiek*, L 0265 (toponiem); **Liesselse wijk**: *lissjəlsə wiek*, L 0265 (toponiem); **Bladdersvaartje**: *blattərsvartjə*, L 244 (toponiem); **Astense pijp**: *astənsə piēp*, L 264 (toponiem); **Meijelse pijp**: *mijəlsə piēp*, L 263 (toponiem); *méélsə piēp*, L 264; **zoom**: *zoom*, een oude turfvaart, Havermans 1956, 18; **IJzermeulen vaart**: *ijzermeulen vaart*, oude turfvaart vanuit de Maatjes naar Breda, Goossenaerts 328; **Roosendaalse vaart**: *rozendaalsə vaart*, oude turfvaart uit de Maatjes naar Rozendaal, Goossenaerts 634; **turfvaart**: *turfvaart*, niet breed en niet diep kanaal waarover de turf uit het N.W. van de Antwerpse Kempen naar het noorden tóe werd gevoerd, Goossenaerts 772; **moervaart**: *moervaart*, turfvaart, Goossenaerts 510; **diep**: *diep*, vaart, Van Bemmelen 293; **maar**: *maar*, kleine gegraven vaart, Hunsingo, Schuringa 35.

Etym.: **maar**: “in het Friesch en in de Noordelijke provinciën betekent het woord *gracht* of *afvoerkanaal*” (WNT IX 40 *maar* II).

WATERLOSSINGEN VEGEN

(II, 17c)

waterlossing(en) vegen: *wattərlósingə véégə*, L 244, 263, 263a, 264, 0265; *waatərlósingə véégə*, L 266; *wattərlósingə véégə*, L 265; *waatərlósing véégə*, L 288a; **lossingen vegen**: *losingə véégə*, L 265a; **veging**: *veging*, opschonen ener waterlossing, L 263 a° 1755, Varia P.

ACart 21; **greppels vegen**: *grippels vegen*, Weekl. Deurne 1877; **greppels opvegen**: *grippels opvegen*, Werkl. Deurne 1887; **grebben opschonen**: *gribbə opschoonə*, L 263; **greppen opschonen**: *greppen opschoone*, Weekl. Deurne 1910; **opschonen**: *opschoonə*, G 63; **waterlossing opschonen**: *waatərlössəng opschoónn*, G 63; **schoonmaken**: het type *schoonmaken* in: L 264; **sloten vegen**: *slootə véégə*, L 244b; **schouwen**: *schouwen*, Weekl. Deurne 1877; **in het water werken**: *in ət wattər wéérəkə*, L 0265, het volgende type is een zelfstandig naamwoord: **waterwerk**: *wattərwerk*, L 244b, 263a; *wattər wéérək*, L 244.

Etym.: **schouwen**: bedoeld is hier het “inspecteren van bouw-of grondwerken, wateren enz.”; zie voor deze betekenis het WNT (XIV 960 *schouwen* I3).

GREPPELS AFLIJNEN

greppels aflijnen: *grippels aflijnen*, Weekl. Deurne 1877; **grebben uitlijnen**: *gribben uitlijnen*, Hermans 1871, 21.

IN DE GEUL WERKEN

in de geul werken: *in de geul werken*, Weekl. Deurne 1877.

GREPPELS GRAVEN

(II, 18e)

grebben graven: *gribbə graavə* L 244b, 245, 263, 265a, 266; **grebben maken**: *gribbə maakə*, L 0265; *gribben maken*, Van der Steen 31; *gribben maken*, Hermans 1871, 20; **grub graven**: *grub graavən*, G 81a; **grobben**: *grōppen*, veengreppels losmaken, G 2, Bergsma 70; *groepen*, G 7, G 11, Bergsma 70; *groepen*, C 147, Bergsma 64; **grubben**: *gruppen*, F 76, G 50, G 52, G 58, G 78, Sleen, Bergsma 70; **greppels diepen**: *grippels diepen*, Weekl. Deurne 1877; **greppels maken**: *grippels maken*, Weekl. Deurne 1877; **greppels graven**: het type *greppels graven* in: L 264, 288a; **opgrebben**: *opgribbə*, L 263a; *opgribben*, maken van gribben, Goossenaerts 547; **geul uitdiepen**: *geul uitdiepen*, Weekl. Deurne 1887.

RAAISLOTEN UITLIJNEN

raaisloten uitlijnen: *raaisloten uitlijnen*, Hermans 1871, 21.

NADIEPEN VAN GREPPELS

bollen: *bollen*, Van Asselt 1973, 85; **uitbollen**: *uitbollen*, Eshuis 1942, 74.

Etym.: **bollen**: werkwoord afgeleid van *bol* “vierkant brok veengrond enz.”; zie voor deze betekenis van *bol* het WNT (III1 292 *bol* III).

VIERKANT BROK VEENGROND

(I, 33)

bol: *bollə*, G 81a; *bol*, Pipers 130; *bōl*, vierkante brok veen met de bonkschovvel afgestoken, Ter Laan 111; **bonk**: *bonk*, groot zwaar stuk veen, Bergsma 65; **bob**: *bobbə*, G 81a.

Etym.: **bol**: z. WNT (III1 292 *bol* III) *bol* “vierkant brok veengrond, van de oppervlakte gestoken”. **Bonk**: zie voor de betekenis “kluit, brok veen” het WNT (III 359 *bonk* III1). **Bob**: waarschijnlijk is dit *bob* identiek met een nog niet aangetroffen *bob*(*be*) “dik, rond, opgezwollen ding”; z. WNT (III1 2 s.v. *bobbel*).

EEN SPIT DIEP

bol: *bol*, Stemfoort 12; *bol*, Hermans 1871, z.p.

Etym.: **bol:** zie *bol*.

SCHOP OM GREPPELS TE MAKEN

bonkschop: *bonkschop*, Hermans 1871, 23; **modderschop:** *modderschop*, Hermans 1871, 23.

GREPPELSCHOP

[Schop om greppels schoon te maken en te verdiepen.]

greppelschop: *greppelschop*, Top 148; **greppelschup:** *greppelschup*, Stemfoort 12; **bonkschoffel:** het type *bonkschoffel* in: G 81a; *bonkschovvel*, Ter Laan 114; **bolschop:** *bolschop*, Top 148; *bölschop*, spade van de veenarbeiders en slootgravers, waar ze de bovenste laag met riet en gras afsteken, Ter Laan 112; **bolschup:** *bolschup*, Stemfoort 11; *bolschup*, Pipers 132. Etym.: **greppelschop/schup:** zie voor dezelfde betekenis het WNT (V 679) *greppelschop*. **Bolschop/schup:** dit is een schop om “bollen” af te steken; zie ook het WNT (III 312 *bolschup*).

HOOSVAT

hoosvat: *heusvat*, F 73, G 74, Bergsma 112; *eusvat*, Van der Steen 40.

ad 5.2.

KANAALGRAVER

(II, 24a)

wijkgraver: *wiekchròðvər*, de Monden; de volgende opgave is meervoud: *wiekgraovərs*, G 81a; *wijkgraver*, die wijken in de veenderijen graaft, Piper 794; **turfgraver:** de volgende opgave is meervoud: *törrəfgréévərs*, L 266; **graver:** de volgende opgave is meervoud: het type *gravers* in: L 264; *graver*, Edelman 98; **haker:** de volgende opgaven zijn meervoud: *haokərs*, L 244, 264, 265, 0265, 265a; **splittinggraver:** de volgende opgave is meervoud: *splittinggraavərs*, L 263; **ploeg:** de volgende opgave is meervoud: het type *ploegen* in: L 244b.

Etym.: **haker:** afleiding van *haken* in de betekenis “de gegraven turven op de(n) haak (schop van bepaalden vorm) aannemen”; z. WNT (V 1549 *haken* V). Het WNT neemt aan, dat *haken* afgeleid is van *haak* “soort van akkergereedschap”.

HAKER

(II, 24a)

[Arbeider bij het kanaalgraven; verg. het lemma KANAALGRAVER.]

haker: de volgende opgaven zijn meervoud: *haokərs*, G 63; *haokərs*, G 81a; *haker*, Van Asselt 1973, 79; *haker*, man, die met het haakschopje werkt, Edelman 98; **wijkgravers:** *wiekgraavərs*, G 63; z. Van Dale *wijkgraver*; **splittinggravers:** het type *splittinggravers* in: L 244.

KAARZETTER

[Arbeider die de turven overneemt van de haker en ze op de kruiwagen legt.]

kaarzetter: *kaarzetter*, Edelman 98.

PLOEG VAN WIJKGRAVERS

straal: *stròdl*, de Monden; **kommunie:** *komuunie*, de Monden; **tweemanswerk:** *tweemanswerk*, Weekl. Deurne 1877; **viemanswerk:** *viemanswerk*, Weekl. Deurne 1877; **ploeg:** *ploeg*, Edelman 97; **bovenlandse ploeg:** *bovenlandsche ploeg*, Hermans 1871, 7.

Etym.: **straal:** het WNT (XV 2048 *straal*) geeft de betekenis “bij kruiwerk: loopgang, ter breedte van één plank, waarover gekruid wordt tusschen zolder of stek en stort”. Van Dale (1955 *straal* I11) geeft de betekenis “rij lange, smalle planken”. Een ploeg kruiers die over die rij kruide over een bepaalde afstand werd dan langs metonymische weg een *straal* genoemd. **Kommunie:** *kommunie* “ploeg” is een volksetymologische vervorming van het Franse *commune*.

WIJK

(II, 21a)

[Turfkanaal.]

wijk: *wiek*, G 63, L 244, 244b, 245, 263a, 265, 0265, 265a, 266; *week*, L 264, 288a; de volgende opgaven zijn meervoud: *wiekə*, G 81a, de Monden, L 265; *wijk*, Wortman 138; *wik*, kreek, Gallée 53; *wijk*, Stemfoort 15; *wijk*, Top 146; *wiek*, in de Vk een vaart, gegraven om de turf naar het hoofddiep te vervoeren, Ter Laan 1185; *wijk*, breede sloot in de veenderijen, Pipers 794; *wijc*, Verdam 796; *wijken*, Falk. 86; **plaatswijk:** *plaatswiekə*, G 63; **hoofdwijk:** *hooftwiek*, L 263; **zijvaartje:** het type *zijvaartje* in: L 263; **uitbatingsvaarten:** *uitbatingsvaarten*, Havermans 1956, 20; **afbakeningsraai:** *afbakeningsraai*, Havermans 1956, 20.

Etym.: **wijk:** Schönfeld (XXIII) noemt het veenkoloniale *wijk* verwant met het oud-noorse *vik* en beschouwt het als Oudwestgermaans. Zie ook Van Dale (2381 *wijk* III). Verg. Du. *Wieke*, Schneider H. **Plaatswijk:** z. WNT (XII 2137 *plaatswijk*).

SPLITTING

(II, 21c)

[De eerste sleuf die men uitgraaft op de plaats waar de wijk komen moet.]

splitting: het type *splitting* in: G 63, 81a, L 244b, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a; *splitting*, de Monden; *splitting*, Keuning 88; *splitting*, Stemfoort 15; *splitting*, wiek of kanaal, dat men aan het graven is, Van der Steen 40; *splitting*, Edelman 97; *splitting*, 't kanaal en zijne wieken vanaf men er het vaal heeft afgekruid, tot dat men ze vol water zet, Hermans 1871, z.p.; *splitn*, sleuf, die in 't veen gemaakt wordt op de plaats, waar de wiek wordt gegraven, Ter Laan 948; **opsplitting:** *opsplitn*, Ter Laan 714; **grip:** *grip*, L 263. Etym.: **splitting:** z. WNT (XIV 2896 *splitting* 3) *splitting* “breede sleuf die men bij een ontginning door het veen trekt en in het midden waarvan de wijk komt te liggen”. Het WNT laat *splitting* komen van *splitten* met *-ing*.

SPLITTINGSTURF

(II, 21e)

[Turf uit de splitting.]

splittingsturf: *splittingstörraf*, L 244, 244b, 263a, 265, 265a, 266; **splittingturf:** *splittingtörf*, G 81a, L 0265.

Etym.: **splitting(s)turf:** dit is turf uit de splitting komend.

POLDERTURF

polderturf: *polderturf*, Hermans 1871, 8; *polderturf*, Van der Steen 33.

PUT VAN EEN WIJK

(II, 23)

put: het type *put* in: L 244, 244b, 263, 263a, 264, 265, 265a, 266; *put*, Keuning 88; *put*, Ter Laan 791; de volgende opgaven zijn meervoud: *puttə*, L 0265; **veenput:** *veenpuddə* G 63; **nieuwe put:** *noewən put*, L 288a; **pand:** het type *pand* in: G 63; *paant*, G 81a; *panden*, zekere gedeelten bij de zanduitgraving der wijken, Stemfoort 17.

Etym.: **pand:** de betekenis “put van een wijk” is nauw verwant met *pand* “kanaalgedeelte tusschen twee waterkeeringen” (zie voor deze laatste betekenis het WNT XII 294 *pand* 2d).

RECHT STUK VAN DE WIJK

(II, 31)

recht stuk: het type *recht stuk* in: L 244b, 264, 265a; *réécht stuk*, L 263a, 266; *rèècht stuk*, L 265, 0265; **rechte kant:** *rechtə kanjt*, L 288a; **hoofdwijk:** *hoofwiek*, L 244.

RECHTERARM VAN DE WIJK

(II, 31b)

rechterarm: *rééchtəréérəm*, L 244; **rechtse arm:** *rèèchsə èèrəm*, L 265; *rééchtsə errəm*, L 263, 263a; *rechtsə errəm*, L 244b, 0265, 265a; **lange arm:** *langə errəm*, L 0265; **rechtse zijwijk:** *rechtsə zijwiek*, L 264.

LINKERARM VAN DE WIJK

(II, 31c)

linkerarm: *linkəréérəm*, L 244; **linkse arm:** *linksə errəm*, L 263, 263a, 265a, 0265; *linksə èèrəm*, L 265; **zijwijk:** *zijwiek*, L 264; **linkse zijwijk:** *linksə zijwiek*, L 264.

KRUISPUNT VAN LINKER- EN RECHTERARM

(II, 31d)

kruis: het type *kruis* in: L 244, 244b, 263a; *krusj*, L 265, 0265.

ZIJWIJK

(II, 31e)

zijwijk: *zééjwiek*, L 263, 265, 265a, 266; *zietwiekə*, G 81a; *zijwijk*, Van Bemmelen 292; **zijarm:** *zééjerrəm*, L 263a, 288a; de volgende opgave is meervoud: *zijerrəmə*, L 244b; **zijvaartje:** het type *zijvaartje* in: L 263, 264; **kromme wijk:** *krommə wiek*, G 63; **dwarswijk:**

dwarswijken, (mv.) Van Claerbergen 29; **krukvaart**: *krukvaart*, hulpvaart, die uitmondde in de hoofdvaart, Meeusen 137.

Etym.: **krukvaart**: Meeusen (146) zegt terecht, dat men deze vaart zo noemde, omdat die gewoonlijk dwars op de hoofdvaarten uitkwam.

PLAT STUK

(II, 31f)

[Stuk van de zijwijk dat loodrecht op de hoofdwijk staat.]

plat stuk: het type *plat stuk* in: L 244, 263a, 265, 0265; **haaks stuk**: het type *haaks stuk* in: L 264; **mond**: het type *mond* in: G 81a; *mond(en)*, Edelman 96; *mond*, Ter Laan 580.

Etym.: **mond**: dit kanaal “mond uit” in het hoofdkanaal, vandaar de benaming *mond*. Zie ook het WNT (IX 1062 *mond* B1) *mond* “van eene rivier, van eene baai: het inkomen daarvan”.

VERBINDINGSKANAAL

(II, 32)

doorsteek: het type *doorsteek* in: L 264; **doorsnee**: het type *doorsnee* in: G 81a; *deursnee*, verbindingskanaal, Ter Laan 159.

KOM VAN DE WIJK

[Verbreeding in de wijk]

kom: het type *kom* in: L 244b; **wisselkom**: *wisselkom*, in de oude turfvaarten de plaats, waar de scheepjes elkaar voorbij konden varen, Goossenaerts 881; *wisselkom*, verbreeding in de vaart, zodat de vletten elkaar konden passeren, Albertinus 73; **splitting**: het type *splitting* in: L 244b.

KANT VAN DE WIJK

(II, 33)

talud: *taluu*, L 244, 263, 264; *teluu*, L 288a; **taludkant**: *taluukant*, L 244b, 263a, 265, 0265, 266; *taluutkant*, G 81a; **wijkkant**: *wiekkant*, L 244b, 265a; **wijkswal**: *wiekswal*, G 63; *wiekswaalə*, G 63.

BONK

[Blok veen tussen de greppels.]

bonk: de volgende opgave is meervoud: het type *bonken* in: L 264, 288a; *bonk*, lengtebepaling van veenputten, G 11, Bergsma 65.

VEENPLAATS

veenplaats: *veenplaats*, Edelman 102; *veenplaats*, Keuning 87; **plaats**: *plaats*, Kok 247.

OPSTREKKENDE PLAATS

opstreckende plaats: opstreckende plaats, Keuning 95.

DWARSPLAATS

dwarsplaats: *dwarsplaats*, Keuning 95.

BLOKPLAATS

blokplaats: *blokplaats*, Keuning 95.

VOL SLAG

[Ruimte tussen twee wijken, bevattende twee plaatsen.]

vol slag: *vol slag*, L 265a, Kok 247; **leijen:** *leijen*, B 128, Van der Molen 1958, 42; **eiland:** *aailand*, land gelegen tussen het hoofddiep en 2 wieken in de Veenkoloniën, Ter Laan 3.

KLEMSLOOT

(II, 34)

[Strook aan weerskanten van de wijk.]

klemsloot: het type *klemsloot* in: G 63, 81a, de Monden; *klemsloot*, Keuning 88; *klemsloot*, strook aan weerskanten van de wiek in het veen, waar het zand uit de wiek op neergelegd wordt bij 't graven, Ter Laan 418; *klemsloot*, Edelman 98; **walkuil:** het type *walkuil* in: L 244; de volgende opgaven zijn meervoud: *walkuilə*, L 244b, 263, 263a, 0265, 265a; *walkuilen*, Hermans 1871, 8; **wijkswal:** *wijkswal*, Stemfoort 16.
Etym.: **klemsloot:** zie verder het WNT (VII 3866) *klemsloot*.

WALPUT

walput: *walput*, Edelman 102.

GAFFELWIJK

[Wijk met een bocht.]

gaffelwijk: *gaffelwijk*, Keuning 95.

BANKET

[Bank veen.]

banket: *banketten*, (mv.) Hermans 1871, 9.

OPLEG VAN WIJKEN

opleg van wijken: *opleg van wijken*, Kniphorst 214; **wijken verlengen:** *wijken verlengen*, Werkl. Deurne 1888.

INLEG VAN WIJKEN

inleg van wijken: *inleg van wijken*, Kniphorst 214; z. WNT VI 1774 *inleggen* 12: "in de veenderijen. Van raaien en vaarten. Ingraven, uitsteken".

GRAVEN VAN EEN WIJK

(II, 21b)

wijk(en) graven: *wiek graovə*, G 81a; *wiek graavə*, L 244; *wiek chraawm*, G 63; *wiekən graavən*, L 264, 288a; *wiekə graovə*, G 63, L 244b, 245, 265, 265a, 266; **wijken uitgraven:** *wiekə uitgraavə*, L 0265; **splitting graven:** *splitting graavə*, L 244, 263, 263a; **vaartjes graven:** het type *vaartjes graven* in: L 263; *varijəs graavə*, L 264, 288a; **graven van een turfvaart:** *graven van een turfvaart*, Meeusen 148; **aanleg der wijken:** *aanleg der wijken*, Linssen 130, 131; **veenkoloniale aanleg:** *veenkoloniale aanleg*, Eshuis 1942, 73, 74; **aanleg van veenkanalen:** *aanleg van veenkanalen*, Wortman 143; **drietandsysteem:** *drietandsysteem*, Kok 247; **opsplitsen van het veen:** *opsplitsen van het veen*, Top 148; **kanaal maken:** *kanaal-maken*, Hermans 1871, 10; **aanleg van wijken:** *aanleg van wieken*, Hermans 1871, 24.

WATERPAS MAKEN VAN DE WIJK

(II, 22a)

waterpassen: het type *waterpassen* in: L 244b, 264; *wattərpasə*, L 244, 263, 263a, 265, 0265; **waterpas maken van de wijk:** *waatərpas maakə van də wiek*, L 266; **wijk waterpassen:** *wiek wattərpasə*, L 244; **wijk uitzetten:** *wiek uitzettə*, L 244; **uitzetten:** het type *uitzetten* in: L 264; **zichten:** het type *zichten* in: L 264; z. Van Dale 2438 *zichten* III; **wijken uitbakenen:** *wijken uitbakenen*, Weekl. Deurne 1877; **banket uitzetten:** *banket uitzetten*, het zichten van banket op bepaalde hoogte boven de waterspiegel, Weekl. Deurne 1877; het volgende type is een zelfstandig naamwoord: **waterpassing:** *waterpassing*, het waterpassen van het terrein met stokjes of paaltjes, Stemfoort 11.

PROFIELEN

[Uitzetten van de kanten van het kanaal.]

profielen: *profillen*, Weekl. Deurne 1877.

ENKEL-KANAALSTELSEL

enkel-kanaalstelsel: *enkel-kanaalstelstel*, Edelman 96.

DUBBEL-KANAALSTELSEL

dubbel-kanaalstelsel: *dubbel-kanaalstelsel*, Edelman 96.

KIELSPIT

kielspit: het type *kielspit* in: L 244.

Etym.: **kielspit:** een *kielspit* is een “spit in de vorm van een *kiel*, b.v. wanneer men een diepe greppel maakt” (Ter Laan 407). Zie ook WNT (VII 2770 *kielspit* 2).

BONKEN VAN DE WIJK

bonken: *bonkn*, de Monden; **zoden steken:** *zoden steken*, Weekl. Deurne 1877.

GRAVEN VAN DE SPLITTING

(II, 21d)

splitting graven: het type *splitting graven* in: G 81a, L 264, 288a; *splitting graavə*, G 63, L 244b, 265, 0265, 265a, 266; *splitting graven*, Van der Steen 33; **opsplitten:** *opsplitn*, G 81a; *opsplitten*, Stemfoort 14; *opsplitn*, een wiek door 't veen graven, Ter Laan 714; **het ingraven:** *ət ingraavə*, L 244; **graven:** *graavə*, L 288a; **opsnijden:** *opsniedən*, de Monden; **splittingturf graven:** *splittingturf graven*, Horch 1942, 42; **turfgraven uit de splitting,** *turfgraven uit de splitting* Hermans 1871, 7 en 9; *turfgraven uit de splitting*, Van der Steen 32; **splitting(s)werk:** *splittingwerk*, Horch 1942, 42; *splittingswerk*, het maken van de split, Stemfoort 14.

Etym.: **opsplitten:** z. WNT (XI 1231 *opsplitten* 2) *opsplitten* “In de hooge veenderij. *Het veen opsplitten:* dit wegsteken aan weerskanten van de hoofdraai, b.v. om door den ondergrond de wijk (*vaart*) te brengen”.

UITDIEPEN VAN DE WIJK

wijk uitdiepen: *wijk uitdiepen*, Weekl. Deurne 1887.

TONMOLEN DRAAIEN

tonmolen draaien: *tonmolen draaijen*, Weekl. Deurne 1877.

TONMOLEN CONTROLEREN

tonmolen schouwen: *tonmolen schouwen*, Weekl. Deurne 1877.

OPSTREKKENDE HOOFDEN

vooraffen: *vooraffen*, Keuning 93; *vooraffen*, Edelman 96; *voor-affen*, Stemfoort 16; **koppen:** *koppen*, Stemfoort 16.

Etym.: **vooraffen:** z. Van Dale (2813 *vooraf* II) *vooraf* “stuk akkergrond vóór de eigenlijke plaats (het “opstreckende land”) bij de veenkoloniale boerderij”.

HEEM GROND

heem grond: *heem grond*, Edelman 96.

ACHTERAFFEN

achteraaffen: *achter-affen*, Stemfoort 16.

Etym.: **achteraaffen:** een *achteraf* is “in de veenderij waar de uiterste zijkanten eener afgebakende verving, de stukken veen die het laatst in bewerking komen”; z. WNT (I 643 *achteraf* 2a).

KRUIS

[Bepaalde greppel.]

kruis: *kruis*, Keuning 87.

POLDEREN

[Graven van polderturf.]

polderen: *polderen*, Hermans 1871, 8.

HAKEN

(II, 24b)

[Modder en zand weggraven.]

haken: het type *haken* in: G 63; *haakə*, L 263; *haokə*, L 244, 0265; *haokən*, G 81a, L 263a, 264, 265, 265a; *haakn*, G 63; *haokn*, graven, waarbij de ene graver aan de ander de spitten grond aangeeft, die ze dan weer aan een ander overgeeft tot ze op de wal liggen, Ter Laan 325; **zand haken:** *zand haken*, Weekl. Deurne 1877; **overhaken:** *overhoakn*, aanlangn van spitten grond door de ene hoaker aan de andere, Ter Laan 726; **tussenhaken:** *tussənhoakən*, G 81a; **grond smakken:** *grond smakken*, Weekl. Deurne 1877.

MODDER OF VEEN NAAR BOVEN HALEN

(II, 26)

[Modder of veen naar boven halen uit de bodem van het veenkanaal.]

baggeren: het type *baggeren* in: L 244b, 264; *baggərə*, L 244, 263; *baggeren*, Weekl. Deurne 1877; **wijken baggeren:** *wijken baggeren*, Weekl. Deurne 1910; **beugelen:** het type *beugelen* in: L 263a, 0265; *beugələ*, L 263; *beugəln*, G 81a; *beugeln*, Ter Laan 487; **leiken:** *laajkn*, G 63, 81a; *lajkən*, de Monden; *laaikn*, de modder of het veen naar boven halen uit de bodem van een kanaal, sloot, baggerplas, Ter Laan 487; **uitleiken:** *oetlaajkən*, G 63; *oetlajkən*, de Monden; **kanaal diepen:** *kanaal diepen*, Weekl. Deurne 1877; **opmodderen:** *opmodderen*, Weekl. Deurne 1877.

DAM IN DE WIJK

(II, 28a; II, 28c)

dam: het type *dam* in: G 63, 81a, L 244, 244b, 263, 263a, 265, 0265, 265a, 266, 288a; *dam*, aarden wal in het kanaal, Weekl. Deurne 1877; **schoordam:** *schoordam*, Stemfoort 26; **damwand:** het type *damwand* in: L 244; **afsluitdam:** het type *afsluitdam* in: L 264; **keersluis:** het type *keersluis* in: L 244; **zijl:** *ziel*, Havermans 1956, 19; **schutting:** het type *schutting* in: L 265a; **klief:** *klīēf*, overlaat, stenen dam of houten schot in 'n wiek, waarover 't water wegstroomt als 't boven peil komt, Ter Laan 419; **waterlaat:** het type *waterlaat* in: L 288a; **baggerwal:** de volgende opgave is meervoud: *baggərwallə*, L 263a; **ril:** *ril*, Van Claerbergen 106; **halling:** *halli(n)g*, walletje niet vergraven veen als waterkering tussen twee veenputten, Naarding 41; **watering:** *watering*, Van Claerbergen 119; **overloop:** het type *overloop* in: L 264; **stuw:** het type *stuw* in: L 264; **sluisje:** *sluiskə*, L 263.

Etym.: **zijl:** z. De Vries (866 *zijl*) *zijl* "waterloop, sluis". **Klief:** zie in deze betekenis het WNT (VII 4008 *klief*). **Ril:** z. FWH (550 *ril*) *ril* "groeve, voor". **Halling:** verg. WNT (V 1642 *haling* Aanm.) *haling* "benaming van sommige stukken land in Noord-Holland". Waarschijnlijk is *haling* ontstaan uit *halfdeling*.

DAM LATEN ZITTEN

dam laten zitten: *dam laotə zittə*, L 244; **water keren:** *water keren*, Weekl. Deurne 1877.

DAM UITBAGGEREN

(II, 28b)

dam uitbaggeren: *dam uitbaggərə*, L 244; *dam utjaggərə*, L 265; *dam uitbaggeren*, Weekl. Deurne 1887; **baggeren:** het type *baggeren* in: L 263a; *baggeren*, Werkl. Deurne 1888; **dam baggeren:** *dam baggərə*, L 266; **uitbaggeren:** het type *uitbaggeren* in: L 244b, 265a; *utjaggərə*, L 0265; **dam eruithalen:** *dam əruihaalə*, L 263; **dam uitleiken:** *dam uitleikn*, G 63; **afgraven van de dam:** het type *afgraven van de dam* in: L 264; **damsteken:** het type *damsteken* in: G 81a; **dammen opvissen:** *dammen opvisschen*, Weekl. Deurne 1877.

TALUD MAKEN

(II, 29)

[De kant van de wijk maken.]

verspringen: *vərspringə*, L 244, 265a; **elke klem verspringen:** men zegt: *verspringt elkə klim*, L 244b; **talud maken:** *taluu maakə*, L 0265; **talud graven:** *taluu graavə*, L 263a; **met de tanden graven:** *mi də taant graavə*, L 265; **schuin graven:** *schöjn graavə*, L 266; **wal opzetten:** het type *wal opzetten* in: G 81a; de volgende twee typen zijn zelfstandige naamwoorden: **banket:** het type *banket* in: L 264; **taludswerk:** *teludswerk*, Weekl. Deurne 1877; het volgende type is een bijwoord: **trapsgewijze:** *trapsgəwies*, L 288a.

Etym.: **elke klem verspringen:** telkens een *klem* = “dikte van een turf” inspringen. **Met de tanden graven:** hier is waarschijnlijk bedoeld “tandsgewijs graven”.

DE KANT VAN DE WIJK MET ZODEN BEKLEDEN

(II, 30)

met zoden afzetten: *met zoøj afzettə*, L 263, 263a, 265, 0265; *met zoøjən afzettə*, L 264, 266; **met russen afzetten:** *met rössən afzettə*, L 288a; **met rissen afzetten:** *met ris afzettə*, L 288a; **beglooiing maken:** *bəgloojing maakə*, G 63; **tuinen:** *tuunn*, G 63; **dijk maken:** *dijk maken*, Werkl. Deurne 1888; **zoden zetten:** *zoden zetten*, Weekl. Deurne 1877; **zoden kruien:** *zoden kruijen*, Weekl. Deurne 1887; **de talud met zoden bekleden:** *de telu met zoden bekleden*, Hermans 1871, 11; **dijken bezoden:** *dijken bezoden*, Werkl. Deurne 1888; **banket bezoden:** *banket bezoden*, Weekl. Deurne 1877.

Etym.: **tuinen:** in deze betekenis verwant met *tuinen* = “vlechten”. Zie voor *tuinen* = “vlechten” het WNT (XVII 3923 *tuinen* 3).

DOOFGAT

doofgat: *doofgat*, Hermans 1871, 20; *doofgat*, Van der Steen 38.

BERMSLOOT MAKEN

bermsloot maken: *bermsloot maken*, Weekl. Deurne 1877.

DAMMEN OPHALEN

[Dammen opknappen.]

dammen ophalen: *dammen ophalen*, Weekl. Deurne 1877.

ZAND TERUGZETTEN

zand terugwerken: *zand terugwerken*, Weekl. Deurne 1877; **zand terugzetten:** *zand terugzetten*, Weekl. Deurne 1877; **zand opschieten:** *zand opschieten*, Weekl. Deurne 1910.

BANKETPALEN SLAAN

banketpalen slaan: *banketpalen slaan*, Weekl. Deurne 1887.

SPOORLEGGEN

spoorleggen: *spoorleggen*, Weekl. Deurne 1887.

SPOORLIJN VERPLAATSEN

lijn verplaatsen: *lijn verplaatsen*, Weekl. Deurne 1887.

HOUT UITROOIEN

hout uitrooien: *houtuitroeijen*, Weekl. Deurne 1877.

UITTEREN VAN HET VEEN

[Uitrusten van het veen.]

uitteren van het veen: *uitteren van het veen*, Blink 1917, 44.

WATERPASPALLEN

(II, 22b)

paaltjes: *pölkəs*, L 244, 244b, 263a, 265, 0265, 266; *paolkəs*, L 264; **richtpaaltjes:** *richtpölkəs*, L 288a; **zichtpaaltjes:** het type *zichtpaaltjes* in: L 264; **monniken:** *munnekən*, G 81a; *munneken*, Stemfoort 18; **jalon:** *jalon*, Van der Steen 40; **baak:** het type *baak* in: L 244b; **piketten:** *pīkettə*, L 244; **sparren:** *sparren*, gebruikt door de werkman bij het maken van gribben voor jalons, Van der Steen 38; **zichtbordjes:** *zichtbortjəs*, L 264.

Etym.: **monniken:** z. WNT (IX 1078 *monnik* 2e) *monnik* "In de veengraverij. Benaming voor paaltjes, die in de met water gevulde greppel van eene uitgegraven splitting gelijk met den waterspiegel worden ingeslagen, ter bepaling van het peil bij het graven eener wijk (zijvaart)". **Jalon:** z. Van Dale (887) *jalon*. **Piketten:** meervoud van *piket*. De Vries (520 *piket*) geeft als eerste betekenis "troep soldaten" uit fra. *piquet* "een afdeling soldaten die de vijand moet aanvallen". Deze betekenis moet wel afgeleid zijn van *planter le piquet* "de tent opslaan". *Piquet* betekent dan "houten paaltje om iets af te zetten".

HAAKSCHOP

(II, 24c)

[Schop om te haken.]

haakschop: het type *haakschop* in: G 81a, L 264; *haakschobbə*, G 81a; *haakschop*, Venema 338; **haakschup:** *haakschup*, G 63, L 244; *hòðkschöp*, de Monden; *haakschup*, L 263, 263a; *haaksjup*, L 265, 0265; **haakschopje:** *haakschopje*, Edelman 98; **zandhaak:** *zandhaak*, Weekl. Deurne 1877; **teef:** *teef*, Top 150; *teef*, Stemfoort 24; **bats:** het type *bats* in: L 265a. Etym.: **teef:** z. WNT (XVI 1134 *teef* IIA1) *teef* "In de hooge veenderij. Schup waarmede

een turfgraver de afgestoken turven, die hem met den “oplegger” worden toegeworpen, opvangt en op het “schotbred” werpt”. Het WNT noemt de afkomst niet duidelijk in deze betekenis.

HAAK

(II, 25)

[Soort hark.]

haak: het type *haak* in: L 244; *haok*, L 263, 264, 265.

STEEKSCHOP

(II, 27)

[Schop om grond los te steken bij het graven van wijken.]

bonkschup: *bonkschup*, L 263a, 0265; *bónkschup*, L 244, 263; **stik:** *stek*, G 63, 81a; **zandstik:** *santstek*, de Monden; *zandstek*, spade, gebruikt bij het uitgraven van wijken en sloten, Top 152; *zandstek*, Stemfoort 28; **handstik:** *hantstek*, G 81a; **aardschup:** *éértsjup*, L 265; **steekschop:** het type *steekschop* in: L 264; **steekschup:** *steekschup*, L 265a; **stikker:** het type *stikker* in: L 244; **spieker:** *spiekər*, L 244b, 265a; **pan:** het type *pan* in: L 264; **lijnijzer:** *lijnijzer*, bij het uitsteken en maken van greppels gebruikt, Top 152; **greep:** *greep*, gebruikt om af te bonken, Top 152; **hoosvat:** *eusvat*, zandschop, houten schop, Bergsma 112. Etym.: **stik:** zie voor *stik* in de hier toepasbare betekenis het WNT (XV 1657 *stik* I). **Spieker:** waarschijnlijk identiek met *spijker* gezien het stekende karakter. **Hoosvat:** *eusvat* is een variant van *oosvat*. Zie voor de variant *oosvat* het WNT (VI 1105) s.v. *hoosvat*.

SCHOTBORD

[Houten plank.]

schotbord: *schotbord*, Edelman 98; **schietelbord:** *schietelbord*, Edelman 98.

TONMOLEN

tonmolen: *tonmolen*, Van der Steen 41; *tonmolen*, Weekl. Deurne 1877; **borrie:** *borrie*, tonmolen die met de hand gedraaid wordt om een sloot of een kleigat droog te houden, Ter Laan 123.

Etym.: **borrie:** Ter Laan (123) geeft onder *borries* de nevenvorm *barries* “de spokende helhond op de hellingen van wierden en op de driesprongen”. Mogelijk is *borrie* “tonmolen” dan metaforisch hieruit ontstaan.

BAGGERBEUGEL

(II, 28d)

[Instrument dat gebruikt wordt bij het uitbaggeren van de dam.]

baggerbeugel: het type *baggerbeugel* in: L 244, 244b, 263a, 264, 0265, 265a; de volgende opgave is meervoud: het type *baggerbeugels* in: L 265a; **beugel:** het type *beugel* in: L 263a; **baggerring:** *baggərrink*, L 263, 265, 266, 288a; **leikbeugel:** *laajkbeugəl*, G 63, 81a; *lajk-beugəl*, de Monden; *laaikbeugel*, een lange stok met van onder een net in een ronde, ijzeren beugel, Ter Laan 487; **netring:** *nitrink*, L 265; *nétrink*, L 288a.

STEEL VAN DE BAGGERBEUGEL

(II, 28e)

steel: het type *steel* in: G 81a, L 263, 264, 266; **baggerstok:** het type *baggerstok* in: L 244; **stok:** het type *stok* in: L 264, 265a; **gaard:** *géért*, L 265, 0265; **baggergaard:** *baggargéért*, L 0265; **roede:** *roej*, L 244b.

Etym.: **gaard:** de betekenis van “steel” is afgeleid van *gard* “roede”. Het WNT (IV 282 *gard*) geeft als vroegere varianten *gaard* en *geerd*. Zie ook De Vries (183) *gard*.

STIKDRAAD

stikdraad: *stikdraad*, touw om de lengte van een turf te meten, Van der Steen 38 en 41.

ad 5.3.

BONKER

[Degene die bonkt. De bonker is ook de vijfde man in een ploeg.]

bonker: *bonker*, maakt ook de leger, Venema 337; *buncker*, de vijfde man in de ploeg en de laatste, Hartman D. 31; *buncker*, Schoockius 180; **viller:** *villers*, (mv.) Weekl. Deurne 1877; **slechter:** de volgende opgave is meervoud: *slichtærs*, L 244b.

BONKEN

[Afgraven van de bovenste laag.]

veld slechten: *veld slechten*, Weekl. Deurne 1910; **bovengrond afwerken:** *bovengrond afwerken*, Weekl. Deurne 1877; **afbonken:** *afbonken*, Falk. 85; *afbonken*, Wortman 137; *afbonken*, Venema 334; *afbonken*, Weekl. Deurne 1877; **bonken:** *bonken*, Dolk 169; **bossen:** *boskn*, de bosk afgraven om te kunnen venen, Ter Laan 123; **stoten:** *stoten*, Falk. 85; **bonken slechten:** *bonken slichten*, Weekl. Deurne 1877; **turf ruimen:** *turf ruimen*, Weekl. Deurne 1877; **villen:** *villen*, afsteken van de humuslaag, Weekl. Deurne 1877.

HOUT UITROOIEN

hout uitrooien: *hout uitroeijen*, Weekl. Deurne 1877.

BONKWERKTUIG

bonkschoffel: *bonkschoffel*, Venema 334; **kantschop:** *kantschop*, schop die spits toeloopt, Top 152; **troffelschop:** *truffel- of troeffelschop*, Top 152; **asschop:** *aschschoop*, schop, gebruikt bij het werken in losse zandgrond, Top 152.

LINIEIJZER

(II, 39)

veenbonk: *veenbonk*, Bergsma 65; **linieijzer:** het type *linieijzer* in: L 244.

STIKKER

[Persoon die de turf steekt.]

stikker: *stikker*, Venema 335; *sticker*, hoofd van de ploeg, Hartman D. 30; *stikker*, Dagblad van het Oosten 1942.

GRAVER

[De graver graaft de turf en is de tweede man van de ploeg.]

graver: *graver*, Venema 336; *graver*, graaft de turf met een hak, Hartman D. 31; *graver*, Schoockius 187; **uitsmijter:** *uitsmijter*, Dagblad van het Oosten 1942.

KARZETTER

[De derde man in de ploeg, die de turf aangereikt krijgt door de graver.]

karzetter: *kaer-setter*, Hartman D. 31; *kaer-setter*, Schoockius 187.

PLOEG

[Een ploeg van veenarbeiders.]

ploeg: *ploeg*, Top 149; **driemanswerk:** *driemanswerk*, Weekl. Deurne 1877; **tienmanswerk:** *tienmanswerk*, Weekl. Deurne 1877; **bovenlandse ploeg:** *bovenlandse ploeg*, (Hanoveranen) 10 man, Van der Steen 33; **inlandse ploeg:** *inlandsche ploeg*, Stemfoort 46; **span:** *span* Dagblad van het Oosten 1942.

ZWARTE TURF SORTEREN

(II, 52a)

sorteren: het type *sorteren* in: L 264; **zwarte sorteren:** *zwartə sorteərə*, L 244, 244b, 245, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a.

LOKTURF

(II, 52b)

smoezen: het type *smoezen* in: L 264; *smoezə*, G 63, 81a, L 263; *smōēzə*, L 263a, 264, 265, 0265, 265a, 288a; **lokturf:** het type *lokturf* in: L 264; *loktōrrəf*, L 245; **dikkonten:** *dikkóntə*, L 244b.

PIJPERD

(II, 52c)

[Turfsoort van het zwartveen.]

pijperd: *pijpart*, L 244b, 264, 265a; *piepart*, L 245, 264, 0265, 288a; *peepart*, L 244; *pīēpart*, L 266; **haardbrand:** het type *haardbrand* in: L 244b, 263a; **haverstro:** het type *haverstro* in: L 244; **eerste soort:** het type *eerste soort* in: L 263; **tweede soort:** het type *tweede soort* in: L 263.

Opm.: de opgaven *eerste soort* en *tweede soort* spreken elkaar wel tegen, maar het is natuurlijk goed mogelijk, dat de ene turfsteker een bepaald soort turf *eerste soort* noemt en dat de andere diezelfde soort *tweede soort* noemt.

FABRIEKSTURF

(II, 52d)

[Soort zwarte turf.]

fabrieksturf: het type *fabrieksturf* in: L 264; *fabriekstörf*, G 63, 81a; *fabriekstörrəf*, L 244, 244b, 263, 263a, 264, 0265, 265a, 266, 288a; *fabrieksturf*, Stemfoort 33.

OVERBLIJFSELEN

(II, 52e)

[De overblijfselen van het zwartveen.]

stukken: het type *stukken* in: L 264; *stukkə*, L 244, 244b, 264, 0265, 265a; *stukkər*, L 263, 263a, 265, 266; **brokkelen:** het type *brokkelen* in: L 264; *brokkələ*, L 288a; **brokken:** *brokkə*, G 63; **kluiten:** *kloetn*, G 63; **mul:** het type *mul* in: L 245.

GROOT STUK ZWAAR VEEN

(II, 54)

bonk: het type *bonk* in: G 81a, L 263, 264, 265a; *bónk*, L 263a, 0265; **bol:** *bol*, Van der Steen 40.

KLUITJE TURF

(II, 69)

turfkluitje: *törfkloetjə*, G 81a; **britje:** *braitje*, kluitje turf, Ter Laan 129.

Etym.: **britje:** zie *brit*.

SCHEUR IN HET VEEN

(II, 55a; II, 55b; II, 55c)

kalf: het type *kalf* in: G 81a, L 244, 263, 265a; *kalf*, afgezakte grond, Boekenoogen 392; *kaalf*, scheur in 't veen, Ter Laan 383; **kalf in de wijk:** *kalf in də wiek*, L 263a; **komen van een kalf:** men zegt: *er is un kalf gəkómmə*, L 0265; **koe:** het type *koe* in: G 81a; *koej*, L 265a; *kou*, G 63; *kou*, scheur in 't veen, Ter Laan 383; **hond:** *hond*, Ter Laan 383; *honden*, Stemfoort 27; *honden*, Van Asselt 1973, 86; **scheur:** het type *scheur* in: L 244, 244b, 245, 263, 263a, 0265, 265a, 266; **barst:** *beurst*, L 288a.

Etym.: **kalf**, **koe** en **hond** zijn metaforisch ontleend. Zie voor *kalf* het WNT (VII 933 *kalf* III5) = “benaming voor een portie afgezakte aarde aan een slootkant, een kanaaloever enz.”. Zie voor *hond* het WNT (VI 901 *hond* Ie) = “In de veenderijen. Benaming voor een brok veen dat in een reeds uitgegraven veenput valt; ook voor een gedeelte van den bodem der grup van het vorig jaar”. Zie voor *koe* = “scheur in het veen, voorts ook: stuk veen dat van den wal losraakt en in den put rolt” het WNT (VII 4862 *koe* V). Wesche (Oost-Friesland) kent ook de benamingen *Kalv* en *Kau* voor “stukken veen die uit de turf wand breken”.

VEENPUT

(II, 42. Verg. het lemma VEENKUIL)

put: het type *put* in: L 244b, 245, 263, 263a, 264, 0265, 265a, 266, 288a; *pöt*, de Monden; *put*, veenput, kuil, Stemfoort 15; *put*, veenput, Ter Laan 791; *put*, vast of vergraven veen met een lengte van 10 bonken en 5 m breed, Van der Steen 40; *put*, Hermans 1871, z.p.;

veenput: het type *veenput* in: G 81a; **klink:** *klink*, put, Van der Steen 40; **kuil:** *kuil*, veenput, sleuf, Stemfoort 15.

VASTE KANT VAN HET VEEN

(II, 46)

vaste kant: het type *vaste kant* in: G 63, L 265a; *vaastə kant*, L 244b, 245, 264, 0265, 266; *vastə kanjij*, L 288a; **putkant:** het type *putkant* in: L 264; **taludkant:** *talukant*, L 263a; **het hoge:** *ət hoogə*, G 63.

BONK

(II, 43)

[Strook tussen twee evenwijdige dwarsgreppels.]

bonk: het type *bonk* in: G 63, 81a, L 244, 244b, 264, 265a, 266; *bónk*, L 264, 0265, 288a; de volgende opgave is meervoud: *bónkə*, L 265; *bonk*, stuk veen van mindere hoedanigheid, akker (in de hoge venen), Pipers 133; *bonk*, lengtebepaling van veenputten, Bergsma 65; *bonken*, de akkers of stroken veen tussen twee evenwijdige dwarsgreppels, Bergsma 65; **bonkje:** *bunskə*, L 245.

VEENPLAATS

II, 44. Verg. het lemma VEENPLAATS (ad 5.1.2.)

[Stuk land ter grootte van een veenplaats.]

klink: het type *klink* in: G 63, L 263a, 264, 0265, 266; *klink*, 10 bonken of 100 ellen lengte, Hermans 1871, z.p.; **strook:** het type *strook* in: L 244b; **strook turf:** *strook törraf*, L 265a; **vale strook:** *vaalə strook*, L 245; **kroft:** *kroft*, tussenveld, nog niet uitgegraven stuk land te midden van veenderijen, Boekenoogen 520; **lot:** *löt*, stuk land ter grootte van een veenplaats, Ter Laan 530; **bonk:** *bónk*, L 263; **plaats:** *plaotsə*, G 81a; **veenplaats:** het type *veenplaats* in: G 63; **turfmoeren:** *turfmoeren*, (mv.) Albertinus 68'

Etym.: **klink:** het WNT (VII 4097 *klink* IX) noemt dit woord in de betekenis "dat gedeelte kantveen, hetwelk zonder uit of in te springen, rechtlijnig wordt vergraven" van onbekende oorsprong. Zeer waarschijnlijk is dit woord afgeleid van *klinken* "vast, stevig, compact, worden, t.w. van den grond en van aardwerken tengevolge van indroging als anderszins; "inklinken", "beklinken"" (zie voor deze betekenis het WNT (VII 4116 *klinken* II8B1)). **Vale strook:** dit is de strook veen waar *vaal* veen wordt verveend. **Kroft:** het WNT (VIII 299 *kroft* I2) geeft als variant van *krocht* ook *kroft* in de betekenis "een tussenveld, een nog niet uitgegraven stuk land te midden van veenderijen". **Lot:** voor een verwante betekenis zij verwezen naar het WNT (VIII 3057 *lot* II9) *lot* = "een stuk of perceel grond (met wat zich daarop bevindt) dat, al of niet door loting, iemand ten deel is gevallen, of bestemd is om iemand toegewezen te worden".

GRAVEN VAN HET ZWARTVEEN

II, 37)

zwarte graven: *zwartə graavə*, G 63, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a; *zwartə graovə*, G 81a; *zwarten graven*, Weekl. Deurne 1877; **zwarte turf steken:** *zwarte turf steken*, Schönhage 141; **turfgraven:** *turfgraven*, Wortman 137; *turfgraven*, Weekl. Deurne 1877; **afgraven:** *afgraven*, eene veenlaag afgraven, Pipers 30; **afvenen:** *afvenen*, het veen van een grond afsteken, Pipers 51; **aan de snede brengen:** *aan de snede brengen*, Wortman 137; **aflichten:** *oflichtn*, G 63; **dikken graven:** *dikn chraawm*, G 63; **los**

steken van de turf: *los steekn van də tōf*, C 192; **in de zwarte staan:** men zegt: *vir staon in də zwèrtə*, L 288a; **losmaken:** *lōsmoakn*, Ter Laan 530; **Nieuwkerkerwerk:** *Nieuwkerkerwerk*, Hermans 1871, 14; *Nieuwkerkerwerk*, Van der Steen 36; **kuilsysteem:** *kuilsysteem*, Horch 1942, 41; **kuilgraven:** *kuilgraven*, Horch 1942, 41; **grupsysteem:** *grupsysteem*, Horch 1942, 41.

NABONKEN

nabonken: *nabonken*, Keuning 88.

STIKKEN

(II, 38c, N 69, 43d)

[Met de stikker de turf snijden.]

stikken: *stikkə*, G 63, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266; *stikn*, G 63, de Monden; *stikken*, Venema 335; **banken snijden:** *bankə snéjə*, L 263b; **korten:** *kortə*, L 210; **met de stikker graven:** *met də stikkər graavə*, L 264.

Etym.: **stikken:** z. WNT (XV 1672 *stikken* IV4) *stikken* “in de turfgraverij bepaaldelijk: de eerst door het riemen in de lengte gesneden veengrond dwars doorsteken”.

KOPPEN

(II, 38c)

[De breedte van de turf snijden.]

koppen: *koppə*, L 244b, 245, 264, 0265, 265a, 266; *kòpm*, G 63.

NAKOPPEN

nakoppen: *nòðkopm*, G 63.

BANK

(N 69, 43a)

[Eén laag turf van een turf lang en diep tot op de bodem over de gehele breedte van de veenkuil.]

bank: het type *bank* in: G 63; *bank*, Venema 335; **bankje:** *benkskə*, L 263b; **steek:** het type *steek* in: de Monden.

BANK

[Het veen waaruit men steekt.]

bank: het type *bank* in: G 63; *bank*, afgebonkt te vergraven veen, Van der Steen 40; **[vout]:** *vout*, veenlaag van ongeveer 1 m dikte, Pipers 776.

MERK

[Oude snede van een turflaag in een bank.]

merk: *merk*, Van der Steen 40.

IN BANKJES GRAVEN

(II, 49)

bankjes graven: *bankjəs graovə*, G 81a; *bankjəs graavə*, G 63; *benkskəs graavə*, L 244, 263a, 265a; **in bankje(s) graven:** *in benkskə graavə*, L 245; *in benkskəs graavə*, L 265, 0265, 266; **bank graven:** *bank graavə*, L 264; **bank aansnijden:** *bank ansniedən*, G 63.

KLEM

(II, 64; N 69, 43b)

[De dikte van een turf of van één steek veen.]

klem: het type *klem* in: G 63, L 265a; *klem*, de Monden; *klim*, L 244, 244b, 263, 263a, 263b, 264, 265, 0265, 266; *klum*, L 245, 288a; *klem*, diepte van 15 cm, Van der Steen 40; *klem*, dikte van elke turf, Stemfoort 31; *klim*, Hermans 1871, z.p.; *klim*, steek veen, Ter Laan 420; *klem*, laag veen van 15 cm dik, Ter Laan 418; **steek:** het type *steek* in: G 81a; *steek*, diepte van één spade, Ter Laan 961; **steek moer:** *steek moor*, L 288a; **turflaag:** *töflaogə*, C 192.

Etym.: **klem:** het WNT (VII 3852 *klem* II) zegt, dat *klem* eigenlijk betekent “de met de vingers overklemde, overspannen hoogte (dikte) of breedte; een spandikte of -hoogte”. Verg. *Klemm*, Schneider H. en *Klemm*, Oost-Friesland, Wesche.

NAGRAVEN VAN DE KLEMMEN

klemmen naschieten: *klim naoschiētə*, L 244b.

BEDRIEGEN, GEZEGD VAN DE VEENPUT

[Niet voldoen aan de verwachtingen, gezegd van de veenput.]

bedriegen: het type *bedriegen* in: de Monden.

ZANDBULT

(II, 50)

zandbult: het type *zandbult* in: L 244, 0265, 265a; de volgende opgaven zijn meervoud: *zantbultə*, L 263, 264; **zandbank:** het type *zandbank* in: L 245; *zantjbank*, L 288a; **zandkop:** het type *zandkop* in: L 244b; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *zandkoppen* in: L 264; *zantkoppə*, G 63.

VEENBANKEN LATEN ZITTEN

taluds laten zitten: *taluutə laotə zittə*, L 244b; **banketten laten zitten:** *bakettə laotə zittə*, L 263a; **refel laten zitten:** *riffəl laotə zittə*, L 265a.

TURF OP ZAND LATEN ZITTEN

(II, 51)

turf op zand laten zitten: het type *turf op zand laten zitten* in: L 263; *törrəf op zant laotə zittə*, L 244, 263a, 265, 266, 288a, **turf laten zitten:** *törrəf laotə zittə*, L 264; **klemmen laten zitten:** *klum laotə zittə*, L 245; **veen laten zitten:** *veen laotə zittə*, G 63.

VEENBANKET

[Veen dat men laat zitten om afkalven te voorkomen.]

banket: *pæket*, L 245; *baket*, L 263a; *bonket*, Van der Steen 40; **refel:** *riffəl*, L 265a.

Etym.: **banket:** de varianten *pæket* en *baket* zijn verbasterde vormen van *banket*. **Refel:** de variant *riffəl* kent de Peellandse verkorting van de vocaal, verg. *lepel* - *lippel*. Het WNT (XII 1096 *refel*) geeft de betekenis "rafel" voor *refel*. De betekenis "veenbanket" moet wel van dit *refel* "rafel" afgeleid zijn.

ZETVELD

(II, 53; N 69, 40a)

[Plaats waar men de turf neerzet.]

zetveld: het type *zetveld* in: G 63, 81a, L 244, 244b, 245, 264, 265a, 266; *setfelt*, G 63, de Monden; *zitvelt*, L 263, 263a, 0265; *zetveld*, Stemfoort 15; *zetvèld*, veld, waar in 't hoogveen de turven te drogen worden gezet, Ter Laan 1229; **veld:** het type *veld* in: L 264; **slagveld:** het type *slagveld* in: L 263b; **stort:** *stort*, Van der Steen 41.

Etym.: **slagveld:** op dit veld wordt de turf *opgeslagen*.

EEN HANDIGHEID ZIJN

een handigheid zijn: men zegt wel van veenarbeid: *dat was ən handəchhaajt*, de Monden.

HALHAKEN

[Uit het veen trekken van puisten.]

halhaken: *halhaken*, Van der Steen 40.

Etym.: **halhaken:** dit werkwoord is afgeleid van het zelfstandig naamwoord *halhaak*.

PUT SLECHTEN

[De oude veenput dichtmaken.]

put slechten: *pöt slichtn*, G 63.

ACHTERKUIL

[De laatste kuil bij het turfgraven.]

achterkuil: het type *achterkuil* in: L 263a.

STIKKER

(II, 38a; N 69, 34c)

[Ijzer om turf te steken.]

stikker: het type *stikker* in: C 192, G 63, 81a, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 263b, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a; *stikkər*, G 63, de Monden; *sticker*, Schoockius 178; *stikker*, Stemfoort 24; *stikker*, Edelman 97; *stikker*, Top 149; *stikker*, steekiezer, een schoffel, waarmee 't hoogveen of ook het over het land uitgespreide laagveen in blokjes gestoken wordt ter grootte van een turf, Ter Laan 970; *stikker*, L 263, Weijnen 1938, 332; **turfstikker:** *törfsstikker*, 't steekiezer, Ter Laan 1048; **steekijzer:** *steekiezer*, ijzer om turf te steken, Ter Laan 962; **wadder:** *wadder*, steekijzer in 't hoogveen, Ter Laan 1158; *wadder*,

Venema 335; *wadder*, gereedschap van de stikker, Hartman D. 31; *wadder*, Schoockius 178; *pavoet*: *pavoet*, soort schop, hiermee steekt men het veen verticaal door, Ebbinge W. 47.

Etym.: **stikker**: zie *stikker*. **Wadder**: waarschijnlijk afgeleid van Fries *wâd* “trap, stamp, schop”; zie voor deze betekenissen van *wâd* het Frysk Wurdboek (566). Met *wâd* hangt ook samen *wâdzje*, *wâdde* “met zware, plompe stap lopen” (Frysk Wurdboek 566); zo is *klyn wâdzje* “turf trappen” (Frysk Wurdboek 566). Verg. ook het Duits *Watter*, Schneider H. **Pavoet**: de herkomst van dit woord is mij niet bekend.

STEEL VAN DE STIKKER

(II, 38b)

stikkerstok: het type *stikkerstok* in: G 63, 81a, L 244, 244b, 263a, 264, 0265, 266; **stikkerstek**: het type *stikkerstek* in: L 265; **stikkersteel**: het type *stikkersteel* in: L 244, 245, 263, 265a, 288a; **staal**: *staolə*, C 192.

Etym.: **staal**: Ter Laan (964) geeft voor “steel” de variant *stele*, maar *stoale* is ook “steel”. *Staolə* moet dan wel als type hebben “staal”, en niet “steel” op grond van de uitspraak.

IJZER VAN DE STIKKER

blad: het type *blad* in: C 192.

STIKKERSPLANK

voethout: *voutholt*, G 63; **voetplank**: het type *voetplank* in: L 244; **stikkersplank**: *stikkersplank*, Top 149; *stikkersplank*, Stemfoort 24; **stikplank**: *stikplank*, Venema 335; **trippen**: *trippen*, plankjes, die met leren riemen of touwen aan de voeten bevestigd worden van de man die in een uitgegraven veenput staat, Top 149.

Etym.: **stikkersplank**: een *stikkersplank* is een “treebord waarmee de maat der te stikken turven wordt aangegeven”; z. WNT (XV 1675 s.v. *stikker* Samenst.).

LINIEIJZER

(II, 39)

linieijzer: het type *linieijzer* in: L 263, 263a, 264; **lijnijzer**: het type *lijnijzer* in: L 264; *lienijzər*, L 0265; *lieniezər*, G 81a, L 245, 266, 288a; *linijzər*, L 265; *lijn-ijzer*, instrumentum ferreum, Hartman D. 34; *lijn-ijser*, Schoockius 176; **bonkijzer**: *bonkijzer*, Top 152.

OPLEGGER

(II, 40a)

oplegger: het type *oplegger* in: G 63, 81a, de Monden L 244b, 245, 263, 236a, 264, 0265, 265a, 266; *ópleggər*, L 244, 265, 288a; *oplegger*, L 263, Weijnen 1938, 332; *oplegger*, Stemfoort 24; **opleg**: *opleg*, Bergsma 65; **schuppe**: *schuppe*, Schoockius 177.

Etym.: **oplegger**: z. WNT (XI 986 *oplegger* 2b) *oplegger* “eene langwerpige smalle schop, waarmede de afgestoken turven uit het bankveen op de vereischte dikte worden gelicht en aan een arbeider, die hooger staat, worden toegeworpen”. Verg. ook Duitse *Aufleger*, Hausding 45 en Duitse *Oplegger*, Schneider H.

HET HOUT VAN DE OPLEGGER

(II, 40b)

hout: het type *hout* in: L 244b, 245, 264, 266; **hout van de oplegger:** het type *hout van de oplegger* in: L 265a; **houtje:** *holtjə*, G 81a; **houtwerk:** *houtwèèrək*, L 265; **opleggerhoutje:** het type *opleggerhoutje* in: L 244; **blad:** het type *blad* in: G 63.

IJZEREN BEK VAN DE OPLEGGER

(II, 40c)

bek: het type *bek* in: G 63, 81a, L 244, 244b, 288a; *bek*, L 263, 265a; **stalen bek:** het type *stalen bek* in: L 264; *staolə bek*, L 245, 263a, 265, 0265; **ijzeren bek:** *iezərən bek*, L 266.

SLAKKEN VAN DE OPLEGGER

[De twee ijzeren uitsteeksels waarin het hout van de oplegger vastgeklonken zit.]

slakken: *slek*, L 245, 263a, 264, 0265, 266; *slekkə*, L 244b; *slekkən*, L 263a; *slakkən*, E 150. Etym.: **slakken:** het WNT (XIV 1546 *slak* 7) geeft voor *slak* de betekenis van “strook metaal, scheen”, in Zuid-Nederland. De vorm *slek* is gewestelijk nog zeer verbreid, vooral in Zuid-Nederland (WNT XIV 1544). Toch zijn de opgaven *slek* hier meervoud.

OPSCHOT

(II, 41; N 69, 44)

[Oplegger met handbeschermer.]

opschot: het type *opschot* in: C 192, G 63, 81a, L 244b; *ópschòt*, de Monden; *opschot*, Venema 336; *opschòt*, een smalle schop, om de turven van onderen los te steken en uit de put te gooien, Ter Laan 712; **turfspa:** *turfspa*, schop, hiermee steekt men het veen horizontaal, Ebbinge W. 47; **veengreep:** *veengrepe*, Hartman D. 35; **veenschuppe:** *vèènə-schippə*, spade om turf mee te steken, Sassen 42; **spade:** *spaj*, L 263b.

Etym.: **opschot:** het WNT geeft het woord in deze betekenis niet onder *opschot*. Het moet afgeleid zijn van *opschieten* “met de hand, met eene schop enz. omhoogwerpen, op een hoop gooien” (zie voor deze betekenis het WNT, XI 1154 *opschieten* Id).

STEEKSCHOP

(II, 41)

[Lange, smalle spa voor zwaar graafwerk.]

bonkschup: *bonkschup*, L 265a; *bónkschup*, L 263a, 0265; **stik:** *stek*, G 81a; *stek*, een lange smalle spa voor zwaar graafwerk, in 't veen en op de klei, Ter Laan 963; **steekschop:** *steekschop*, een spa om veen te steken, Ter Laan 962; **spade:** *spaede*, Schoockius 178; **veengreep:** *veengrepe*, Schoockius 177; **schuppe:** *schuppe*, Hartman D. 35; **bonklep:** *bunck-leppe*, Schoockius 179.

Etym.: **bonklep:** samenstelling van *bonk* en *lep*. Een *lep* is “benaming voor eene spade, een schop, die inzonderheid in Friesl. (nfr. *leppe*, in 't Bildt *lep*) en een aangrenzend gedeelte van Gron. bekend is”; z. WNT (VIII 1587 *lep*).

RAAPOLIE

raapolie: *raapolie*, Weekl. Deurne 1877.

ad 5.5.

RECHTSE GRAVERS

rechtse gravers: *rechtsə graavərs*, L 244b.

LINKSE GRAVERS

linkse gravers: *linksə graavərs*, L 244b.

KARZETTER

[Iemand die de turf met een bepaalde vork wegzet.]

karzetter: het type *karzetter* in: L 263; *kaarzetter*, hij zet de turf van het schotplankje op de slagkaar, Venema 336; **kaardezetter:** *kaardezetter*, Albertinus 69; **afzetter:** *afzetter*, Dagblad van het Oosten 1942.

Etym.: **karzetter:** deze persoon zet de turf op de kar. **Kaardezetter:** een *kaarde* is in de veenderijen de naam voor “een turf in de breedte op twee turven in de smalte”; z. WNT (VIII 673 *kaarde* II). een *kaardezetter* zet nu de turf op dergelijke *kaarden*. Zie ook *kaardenzetter* WNT (VIII 673 s.v. *kaarde* II).

HAKER

(Verg. het lemma HAKER (ad 5.2.))

[De haker vangt de turven van de graver op en legt ze op een plank.]

haker: *haker*, Venema 338.

KLINK

[Strook veen.]

klink: het type *klink* in: L 244, 244b, 264; de volgende opgave is meervoud: *klinkə*, G 63.

Etym.: **klink:** zie *klink*.

TURF VAN HET HOOG

hoogteturf: *hoogten-turf*, Stemfoort 31.

EEN KLINK GRAVEN

(II, 58)

klink graven: *klink graavə*, L 244b; **klinken graven:** *klinkə graavə*, L 0265, 265a; **in één keer:** men graaft: *in één keer*, L 265a; **ineens erlangs:** men graaft: *ineens erlangs*, G 63.

HET HOGE

[De vaste veenkant of het bovenveen.]

het hoge: *ət hóógə*, G 63, de Monden; *'t hooge*, 't bovenveen, Stemfoort 26; *'t hoge*, de törfgroaver kruit de turf ofwel naar 't lege ofwel naar 't hoge (= onvergraven veen) om ze in slag te zetten, Ter Laan 1047; *'t hooge*, het bovenveen, Van Asselt 1973, 79; **het hoog:** *ət hooch*, L 263a (bovenveen); *hóóch*, G 63 (bovenveen); *het hoog*, boven op het onvergraven veen, Smellingera-Land 61; *het hoog*, vast veen, Hermans 1871, 11.

HET HOOG GRAVEN

(II, 57)

hoog graven: het type *hoog graven* in: G 81a, L 264; *hoch graavə*, L 265, 0265; *hooch graavə*, L 263a; **naar het hoog graven:** *nao ət hoch graavə*, L 264; *nao ət hóch graavə*, L 244b; **naar het hoge graven:** *nao ət hoogə graavm*, G 63; **graven naar het hoog:** *graavə nao ət hōech*, L 266; *graavə nao ət hooch*, L 244; **graven het hoog op:** *graavə ət hōech op*, L 245; **het hoog op graven:** *ət hooch op graavə*, L 265a; **op het hoog neerzetten:** *op ət hooch neerzettə*, L 263; **het omhoog kruien van de turf:** *ət omhōech kruujə van də tōrrəf*, L 288a; **turfgraven op het hoog:** *turfgraven op het hoog*, Van der Steen 34; *turfgraven op het hoog* Hermans 1871, 11 en 12.

ZWARE PUT

zware put: *zwaor put*, L 245.

VOORKUIL

voorkuil: het type *voorkuil* in: L 263a; *veurköl*, L 0265; *veurkuul*, L 265; *veurkōēl*, L 266; *veurkuil*, L 244b.

ACHTERKUIL

(II, 59)

achterkuil: het type *achterkuil* in: L 244b, 264; *achtərköl*, L 0265; *achtərkōēl*, L 266; *aachtərkuul*, L 265; **kuil:** *köl*, L 244; **losse put:** het type *losse put* in: G 63; **zetveld:** het type *zetveld* in: L 244b; **het laag in:** men zegt: *ət léch in*, L 264; **in het laag:** men zegt: *in ət lech*, L 263.

SLEUF IN DE ACHTERKUIL

(II, 61a)

grep: het type *grep* in: L 264; *grip*, L 263, 264, 266; **grepje:** *gripkə*, L 244, 244b, 0265, 265a; **zandgeut:** *zandgeutə*, G 63; **geultje:** *geulkə*, L 263a; **sleufje:** *sleufkə*, L 265; **bermsloot:** *bermsloot*, Hermans 1871, 14.

SLEUFJES MAKEN IN DE ACHTERKUIL

(II, 61b; N 69, 42a)

grepjes maken: *gripkəs maakə*, L 244, 0265; **grebben maken:** *grebbə maakə*, L 288a; **greppels maken:** het type *greppels maken* in: L 264; **geulen graven:** *geulə graavə*, L 263a; **zandgeuten spitten:** het type *zandgeuten spitten* in: G 63; **sleufjes maken:** *sleufkəs maakə*, L 265; **grepje graven:** *gripkə graavə*, L 244b; **grepjes graven:** *gripkəs graavə*, L 265a, 266; **grep graven:** *grip graavə*, L 263; **grebben graven:** *gribbə graavə*, L 264; **afdammen:** *afdammə*, L 263b.

SLECHTEN VAN DE LAATSTE ACHTERKUIL

(II, 62; N 69, 40b)

slechten: *slichtə*, L 245, 0265, 266; *slichtən*, L 265a; *sleechtə*, L 244b, 263, 263a, 263b, 264, 265; *slééjtə*, L 288a; **put slechten:** het type *put slechten* in: G 81a; *put slichtən*, G 63; **kuil**

slechten: het type *kuil slechten* in: L 264; *köl sleechtə*, L 244; **slagveld slechten:** *slagveld sligten*, Stemfoort 15; **zetveld slechten:** *zetveld sligten*, Stemfoort 15.

OVERKRUIEN

[De turf het verste weg kruien.]

overkrooien: het type *overkrooien* in: G 63.

OVER DE KOP BONKEN

[De kuil achter je dichtbonken.]

over de kop bonken: het type *over de kop bonken* in: L 244b; **bonken over de kop:** *bónkə ovvər də kop*, L 244.

TURF OP LOSSE PUT ZETTEN

[Turf neerzetten op de vorig jaar vergraven put.]

op een losse put zetten: *op ə lɔssə pöt zetn*, G 63.

NAGRAVEN VAN KLEMMEN TURF

het klemmen naschieten: *ət klim naoscheetə*, L 245.

PRIKKEN VAN DE TURF OP DE KRUIWAGEN

(II, 60a; N 69, 38c)

karzetten: *karzittə*, L 244, 244b, 263, 263a, 265, 0265, 265a; *karzettə*, L 266; **handvangen:** het type *handvangen* in: G 63; **aanwachten:** *anwachtə*, L 264; **kluiten vuisten:** *kluutə voestə*, L 210; **haken:** *haakə*, L 244; **opleggen:** het type *opleggen* in: L 264; **laden:** *laajə*, L 263b; **turf prikken:** het type *turf prikken* in: L 288a.

Etym.: de woordtypen **handvangen**, **kluiten vuisten** en **aanwachten** duiden meer aan het opvangen van de turven door degene die ze op de kar legt dan het moment van het neerleggen ervan.

KARZETTER

(II, 60b; N 69, 38b; N 69, 40c)

[Soort platte riek.]

karzetter: het type *karzetter* in: L 265a, 266; *karzittər*, L 244, 263, 263a, 265, 0265; *kaarzetter*, Venema 336; **karzetersvork:** *kaarzetersvork*, Stemfoort 24; *kaarzetersvork*, vork met 4 korte gebogen tanden, waarmee de turf van het schotbred op de slagkaar wordt gezet, Top 150; *kaarzetersvork*, Tack 163; **heihaak:** *hééjhaok*, L 263b; **heirik:** *hééjriëk*, L 263b; **riek:** *reek*, L 245; **vork:** het type *vork* in: G 63; *vorke*, viertandige vork, waarmee de kaer-setter werkt, Hartman D. 31; **viertandvork:** *vier-tande vorcke*, Schoockius 179; **bree:** *bree*, Dagblad van het Oosten 1942.

Etym.: **bree:** een *bree* is “een breede vork met kleine tanden” (Dagblad van het Oosten 1942). Misschien hangt *bree* samen met dat “breed zijn”.

PLANK OP HET BOVENVEEN

luik: het type *luik* in: L 244; **schotbred:** *schotbred*, Top 156; *schotbred*, Venema 338;

schotplankje: *schotplankje*, Venema 336; **groot schotbred:** *groot schotbred*, Stemfoort 28. Etym.: **luik:** afgeleide betekenis van *luik* “houten schot waarmee een kozijnopening kan worden gesloten enz.” (zie voor deze betekenis het WNT, VIII2 3232 *luik* 3). **Schotbred:** z. WNT (XIV 922 *schotbred* s.v. *schot*) *schotbred* = “in hooge veenderijen: houten vloertje waarop de uitgegraven turven worden gelegd”. Verg. Oostfriesche *Schottbred*, Wesche.

SCHOP OM SLEUFJES TE MAKEN

(II, 61c; N 69, 42b)

bonkschop: het type *bonkschop* in: L 264; **bonkschup:** *bonkschup*, L 263a, 288a; *bónkschup*, L 244, 244b, 245, 263, 264, 266; **bats:** het type *bats* in: L 244, 263a, 265, 0265, 265a; **batsje:** *batskə*, L 244b; **pan:** het type *pan* in: L 264; **steekschup:** *stééksjup*, L 265; *steekschup*, G 63; **modderschup:** *moddəršchup*, L 263a; **spieker:** *spiekər*, L 263b,

WALDIJKERS

[De waldijkers groeven de turf naar het lage.]

waldijkers: *waldijkers*, Hermans 1871, 13.

ad 5.6.

LAAGTETURF

[Turf die de laagte in wordt gekruidd.]

laagteturf: *laagtenturf*, Stemfoort 34; **lichte put:** het type *lichte put* in: L 245.

HET LAGE

[Reeds afgegraven gedeelte.]

het laag: *ət léch*, L 263a; *leech*, G 63; *het laag*, het omgegraven veen, Hermans 1871, z.p.; verg. Goossenaerts 452 in *'t leeg* = in het lager gedeelte van een bep. opp. gronds; **het lage:** *'t lage*, ondergrond, waar de turf vergraven is, dienend tot zetveld, Stemfoort 26; *'t lege*, de töffgroaver kruidd de turf naar 't lege ('t dal) om ze daar in een slag te zetten, Ter Laan 1047; *'t lage*, de ondergrond, Van Asselt 1973, 79.

HET LAAG GRAVEN

(II, 58; N 69, 39a)

laag graven: het type *laag graven* in: L 264; *laach graavə*, L 263a; *lech graavə*, L 264; *léch graavə*, L 244, 265, 0265; **naar het laag graven:** *nao ət lech graavə*, L 244; **naar het lage graven:** *naoətleeğə graavm*, G 63; **graven naar het laag:** *graavə nao ət léch*, L 244b; *graavə nao ət liech*, L 266; **in het laag neerzetten:** *in ət laach neerzettə*, L 263; **het laag in graven:** *ət leech in graavə*, L 265a; *ət liech in graavə*, L 245; **turfgraven in het laag:** *turfgraven in het laag*, Van der Steen 35; *turf-graven in het laag*, Hermans 1871, 13; **omlaag kruien:** *omliech kruujə*, L 288a; **in de klinken graven:** *in də klinkə graavə*, L 264, 265; **klinken graven:** *klinkə graavə*, L 263a; **stulpen:** *stölləpə*, L 263b; **tafelen:** *tafelen*, waldijken, Stemfoort 21; **waldijken:** *waldijken*, het op de ondergrond plaatsen van de turf, Stemfoort 26; **waldijkerwerk:** *waldijkerwerk*, Hermans 1871, 13; **grootwerk:** *grootwerk*, Hermans 1871, 13.

Etym.: **stulpen:** toegepaste betekenis van *stulpen* “ondersteboven keeren, omkeeren” (zie voor deze betekenis van *stulpen* het WNT, XVI 381 *stulpen* III). **Tafelen:** z. WNT (XVI 768

tafelen III) *tafelen* “benaming voor zekere wijze van werken in de hoogeveenderij, hierin bestaande dat men, na in het eene jaar de turf ter breedte van een aantal kuilen en ter diepte van weinige turven (“klemmen”) te hebben afgegraven, in het volgende jaar uit de buitenste kuilen de onderste klemmen turf uitgraaft en deze turf op de overige in het vorige jaar gegraven kuilen zet als op een tafel”.

ad 5.7.

STOK

(II, 63a; N 69, 48a)

[Bepaalde maat met een lengte van doorgaans 2.50 m.]

stok: het type *stok* in: G 81a, L 244, 245, 263, 263a, 264, 265a, 266, 288a; *stok*, L 263b; *stók*, L 265; *stok*, een zekere hoeveelheid turf bij het turfsteken, Van de Voort 278; *stòk*, maat in 't veen = 1/2 rou, Ter Laan 977; *stok*, = 8 voet, Stemfoort 34; *stok*, Horch 1922, 21; *stok*, Van der Steen 41; *stok*, Hermans 1871, z.p.; *stok*, Linssen 140; **Amsterdamse stok:** het type *Amsterdamse stok* in: G 63 (= 2.50 m); **kanaalster stok:** *knòðlstær stòk*, G 63 (= 2.10 m).

Etym.: **stok:** een *stok* is een “lengtemaat in veenderijen”; z. WNT (XV 1828 *stok* 6). Het WNT geeft geen specifieke maat aan. Verg. Duitse *Stock* (= 3.10 m), Hausding 49. **Kanaalster stok:** met *kanaalster* of *knòðlstær* wordt bedoeld “van het Stadskanaal”.

GROTE STOK

(II, 63b)

[De grote stok bestaat doorgaans uit 7 slagen turf.]

grote stok: het type *grote stok* in: L 244b, 263, 264; *gròetā stok*, L 245, 0265, 266; *gròetā stók*, L 265.

KLEINE STOK

kleine stok: het type *kleine stok* in: L 244b ($\pm$ 1.50 m), 0265.

GROOTWERK

grootwerk: *grootwerk*, Horch 1922, 21.

KLEINWERK

kleinwerk: *kleinwerk*, Horch 1922, 21.

DAGWERK

(II, 63c)

[Een dagwerk is $\pm$ 50 stok.]

dagwerk: het type *dagwerk* in: G 63, 81a, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 264, 265a, 266; *dagwèræk*, L 265, 0265; *dagwark*, G 63; *dach-werck*, Schoockius 188; *dagwerk*, Hartman D. 32; *dagwerk*, lengte van 22 veenroeden, breed 8 aanstorten, Stemfoort 30; *dagwaark*, = 2 stobben = 16 wipkoarṇ vol (versch. in verschillende streken), Ter Laan 146; *dagwerk*, 45 vierkante stokken, Hermans 1871, z.p.; *dagwerk*, een 50-tal stokken, Linssen 140; *dagwerk*, wisselt van 9000-13000 turven, Wortman 137; *dagwerk*, Top 154; *dagwerk*, 40

stok (een stok is 9 voet lang), Bergsma 83; *dagwaark*, Schuringa 92; *dagwerk*, in Dedemsvaart en Hoogeveen is een dagwerk 45 stok, een stok is 8 voet Rijns, Van Asselt 1976, 20; *dagwerk*, Van Asselt 1973, 85; *dagwerk*, 50 stok, Horch 1922, 21; **stokwerksdagwerk**: *stokwerksdagwerk*, 30 stok, 22 roeden of 300 voet, in gebruik in de Noorderkolonie te Nieuwepekela, Top 155; **Veendammer dagwerk**: *Veendammer dagwerk*, Top 154. Etym.: **dagwerk**: z. WNT (III2 2244 *dagwerk* 4c) *dagwerk* “maat in veenderijen”. Verg. Duits *Tagewerk* (= 12.200-12.225 turfzoden), Hausding 48; ook Duits *Dagwark* (= 10 uur met 4 man graven), Oost-Friesland, Wesche.

HALF DAGWERK

(II, 63d)

half dagwerk: *haalf dagwèrək*, L 0265; **zwil**: het type *zwil* in: G 63, L 244; *swil*, een turfmaat, nl. 'n haalf dagwaark, (Stadskanaal), Ter Laan 1008.

GROOT DAGWERK

groot dagwerk: *groot dagwerk*, Top 155; **gegraven dagwerk**: *gegraven dagwerk*, te Stadskanaal een lengte van 95.5 meter, Venema 339.

TURF METEN

turf tekenen: *tōrrəf teekənə*, L 263a.

VEENVOET

veenvoet: *veenvoet*, Top 153; **houtvoet**: *hout-voet*, Schoockius 189; z. Verdam 260 *houtvoet*, een voet van die waarmede hout gemeten wordt.

Etym.: **houtvoet**: “zekere lengtemaat, oorspronkelijk in gebruik bij het meten van hout”; z. WNT (VI 1186 *houtvoet* s.v. *hout*).

VEENROEDE

(II, 63e)

roede: *roej*, L 263, 0265; *roede*, maat van 4.340 el lang, Stemfoort 30; *roede*, 3.76 - 3.78 m, Goossenaerts 624; *roede*, Van der Steen 41; *roede*, Hermans 1871, z.p.; *roede*, Oude Tijd 355; *roede*, Havermans 1956, 23; *raede*, roede, lengtemaat, L 208 a° 1646, Varia P. BKB; **roe**: *rou*, G 63, 81a; *rou*, Ter Laan 844; **veenroe**: *veenrou*, Ter Laan 1082; **veenroede**: *veenroede*, Top 153; **Groninger roede**: *Groninger roede*, Stemfoort 17.

HALVE ROE

(II, 63f)

halve roe: *halvə rou*, G 63; *haalvə rou*, G 81a; **halfroe**: *halfrooj*, L 288a; *haalfrou*, maatstok van 217 cm, Ter Laan 289; **grote roe**: *grōetə rooj*, L 288a.

BESTEK

(II, 66a)

[Verschillende bestekken bij het meten van turfhoeveelheden.]

bestek: *bestek*, Stemfoort 30; **kanaalster bestek**: *knèùlstər bəstek*, G 63; *knoalstər bəstek*, G

63; *knoalster bestek*, Ter Laan 433; *kanaalster bestek*, Top 155; **Wildervankster bestek**: *Wildervankster bestek*, Top 154; **Amsterdams bestek**: *Amsterdams bestek*, Horch 1942, 44; **groot werk**: *groot werk*, Horch 1942, 44; **klein werk**: *klein werk*, Horch 1942, 44; **Sappemeester dagwerk**: *Sappemeester dagwerk*, Top 154.

STÈRE

stère: *stère*, (= m³), Werkl. Deurne 1887.

Etym.: **stère**: het woord is ontleend aan fr. *stère* en betekent “kubieke meter”; z. WNT (XV 1493 *stère*). Zie ook De Vries *stère* (697).

TON

ton: *ton*, Hermans 1871, 18; *ton*, Erens 607; *ton*, Havermans 1956, 22; **turfton**: *turfton*, Wortman 137; **Moerbeekse ton**: *Moerbeeksche ton*, Prims 241.

Etym.: **ton**: “voor turf, het laatst overeenkomende met 2 hl. Thans niet meer in gebruik”; z. WNT (XVII 994 *ton* I,II3).

TURF TONNEN

tonnen: *tunn*, Ter Laan 1062.

VRACHT TURF

(II, 68)

een wagen turf: ə *waagə tōrrəf*, L 244; **zudelvracht**: het type *zudelvracht* in: G 81a; *zudelvracht*, vracht om er mee te venten, Ter Laan 1243; **voeder**: *voeder*, wagenvracht vooral turven, Goossenaerts 769 en 1025; *voeder*, Prims 69 en 112.

Etym.: **zudelvracht**: samenstelling van *zudel* en *vracht*. *Zudel* is afgeleid van *zudelen* “venten”; zie *zudelen*. **Voeder**: z. WNT (XXII 91 *voeder* III1) *voeder* “wagenvracht”.

LAST

(II, 90b)

turflast: *tōrflast*, G 81a; **last**: *last*, de last van een schip (een maat), Ter Laan 500; *last*, de last van een turfschip, Prims 77; *last*, Meeusen 137; *last*, Leenders 1980, 59.

BAKWAGEN

(II, 67)

bakwagen: het type *bakwagen* in: L 264; *bakwaagən*, L 288a; *bakwoagŋ*, turfswagen in de stad Groningen die een “bak” inhield (= 30 hl), Ter Laan 55.

Etym.: **bakwagen**: zie WNT (II 899 *bakwagen*) *bakwagen* “te Groningen als naam voor een groteren wagen voor het vervoeren van turf”.

HEISTOK

[Een heistok op iedere derde hoop drogende turf.]

heistek: *héjstek*, L 263a.

VIJF TOT ZEVEN KLEMMEN VOOR DE BORST KUNNEN HEBBEN

vijf klemmen voor de borst hebben: men kan niet meer dan *fīef klem vèùr dā borst hebn*, G 63; **zeven klemmen voor de borst kunnen hebben:** *zèùvm klem fèùr dā bōrst könn hebm*, de Monden.

HOEVE MOERS

hoeve moers: *hoeve moers*, (a° 1324), Cerutti I, 112; **hoeve:** *hoeve*, oppervlaktemaat ter grootte van 12 bunder, Leenders 1980, 24.

Etym.: **hoeve moers:** een *hoeve* is “een stuk grond van zekere grootte”; z. WNT (VI 829 *hoeve* I1). Het WNT noemt de etymologie van het woord in deze betekenis onbekend.

OPMETEN

opmeten: het type *opmeten* in: E 150.

DUIM

duim: *dóóm*, E 151.

VOET

voet: het type *voet* in: E 151.

STOK

stok: *stok*, Smellingera-Land 61.

DAGWERK

dagwerk: *dagwerk*, 12.800 turven, Smellingera-Land 61.

VEENROEDE

roede: het type *roede* in: E 150; *roejə*, E 151; *roei*, maatstok van 14 Eng. voet lengte, Stapelkamp 1953, 138; **roe:** het type *roe* in: E 150; **geijkte roe:** *gəijktə roe*, E 151; **Rijnlandse roe:** *rijnlantsə roe*, E 150; *rienlantsə roe*, E 151; **vier-ellen:** *fjouwer-jelne*, Smellingera-Land 101; **Hollandse roede:** *Hollandsche roede*, Van Claerbergen 150.

Etym.: **roede:** de *roede* stond bekend als inhoudsmaat voor turf, z. WNT (XIII 669 *roe* 5d). De maat varieerde vaak van streek tot streek, vandaar de woordtypen: **Rijnlandse roe** en **Hollandse roe**.

RIETJES

[Hiermee worden de roeden afgebakend.]

rietjes: het type *rietjes* in: E 151.

GETALLEN PER ROEDE

roedetallen: *roedtallen*, Van Claerbergen 104.

STOBBE

(II, 65a)

stobbe: het type *stobbe* in: G 63; *stob(be)*, hoeveelheid turf van 120 hl, Ter Laan 974; *stobbe*, Venema 333.

Etym.: **stobbe**: “In het veenbedrijf: groote stapel turf. De grootte wordt opgegeven als 1/3 van een dagwerk en als 60 tonnen”; z. WNT (XV 1752 *stobbe* 2).

STOBBESTOK

(II, 65b)

[Stok die in de grond gestoken wordt, wanneer men een stobbe wil maken.]

stobbestok: het type *stobbestok* in: G 81a; **stobstok**: *stobstòk*, Ter Laan 974; z. WNT XV 1752 *stobstok*; **koning**: *keunnk*, Ter Laan 974.

Etym.: **stobstok**: de *stobstok* steekt men in de grond waar men de stobbe wil maken. Zie ook WNT (XV 1752) *stobstok*. **Koning**: metaforische ontleening. De betekenis hier is wel het meest verwant aan *koning* “as, spil, cylinder, paal”; z. WNT (VII 5267 *koning* a).

WAGENVOL

wagenvol: *woagṇvol*, baggerturven werden ook verkocht met 't woagṇvol, Ter Laan 1203.

ad 5.8.

OP SLAG ZETTEN, GEZEGD VAN DE TURF

(II, 78b; II, 79d; N 69, 47e)

[Het verzamelen van de turf in slagen.]

slaan: het type *slaan* in: L 244; *slao*, L 264; **slaan van de turf**: *slao van dā tōrrəf*, L 263; *slao van dā tōrrəf*, L 288a; **turf slaan**: *tōrrəf slao*, L 0265; **in slag zetten**: het type *in slag zetten* in: G 63; *in slach zettə*, L 265a; *in slach zittə*, L 265, 0265, 266, 288a; **in de slag zetten**: *in dā slach zettə*, L 263a; **op slag zetten**: de turven worden: *op slag gezet*, Weijnen 1938, 333; **in een slag zetten**: de turven worden: *in een slag gezet*, Weijnen 1938, 333; **in de slag stulpen**: de turven worden: *in de slag gestulpt*, Weijnen 1938, 333; **in slag slaan**: het type *in slag slaan* in: L 264; *in slach slao*, L 265a; **in de slag slaan**: het type *in de slag slaan* in: L 244; *in dā slach slao*, L 244b, 263; **aanslaan**: *anslao*, G 63; *aonslaon*, G 81a; *anslòòn*, G 63; **aanslaan**, het slaan van de turf in slagen door de kruiwagen op zijde te doen vallen, Stemfoort 25; **aanslagen**: *aonslaogən*, G 81a; **opslaan**: *opslao*, L 244b, 265; **turf op het veld slaan**: het type *turf op het veld slaan* in: L 264; **op bedjes slaan**: *op bétjəs slao*, L 245; **op zijn kanten zetten**: *op zijn kanten setten*, Schoockius 188; *op zijn kanten zetten*, Hartman D. 31; **opmijten**: *opméjtə*, L 263b; **turf stulpen**: *tōrrəf stölpə*, L 263; **het slag slaan**: *ət slach slao*, L 264. Etym.: **in de slag stulpen**: *stulpen* is hier semantisch het meest verwant met “ondersteboven keeren, omkeeren”; zie voor deze betekenis van *stulpen* het WNT (XIV 381 *stulpen* III).

SLAG OF STORT

(II, 78a; N 69, 47d)

[Rij van twee turven dik en een turf lang opstaande turven.]

slag: het type *slag* in: L 244, 244b, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a; *slach*, G 63; *slaach*, L 245; **slag turf**: *slag tōrf*, Ter Laan 906; **stort**: *stört*, G 63, 81a, de Monden; *stöt*, G

63; *stort*, Venema 336; **aanstort**: *aanstöt*, G 63; *aanstorten*, zeven paren turven bij het slag of 8 paren, Stemfoort 25; **stuik**: *stoek*, L 263b.

Etym.: **stort**: een *stort* is een “kruiwagenvracht pas gestoken turf, in Groningen”; z. WNT (XV 2000 *stort* III2b). Verg. ook Duitse *Stört*, Hausding 48. **Aanstort**: het WNT (I 377) geeft bij *aanstort* als enige betekenis “In de veenderij. Dubbele rij overeind staande turven, hoedanige er zeven of acht tegen de eerst tot een *leger* plat gestapelde turven gestort of aangebracht worden, om gezamenlijk het *slag* (de benaming van den geheelen stapel turven) te vormen”. **Stuik**: waarschijnlijk ten onrechte is deze opgave (*stoek* (L 263b)) gegeven voor het “slag”. Een *stoek* is een “turfhoopje”.

LEGER

(II, 79a; N 69, 47a)

[Dubbele rij op elkaar liggende turven.]

ligger: het type *ligger* in: G 63, 81a, L 244, 265; **leger**: het type *leger* in: G 81a, L 264; *leegər*, L 244b, 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 266; *leger*, Top 150; *leger*, Venema 336; *leger*, Stemfoort 25; *leger*, touw, waartegen men het slag zette, Van der Steen 40; **enkele leger**: *enkele leger*, Top 155; *enkel leger*, Venema 336; **voet**: *vōēt*, L 263b; **tijl**: de volgende opgave is meervoud: *tielə*, L 288a; **slag**: het type *slag* in: L 244.

Etym.: **leger**: z. WNT (VIII 1397 *leger* 6cβ) *leger* “bij de veengraverij, een liggende, dubbele regel van turven, tegen welke de rechtstaande paren turven (aanstorten) worden gezet, die daartegen leunen”. Verg. het Duitse *Lager*, Hausding 48. **Tijl** en **slag**: deze woordtypen vallen semantisch gezien hier uit de boot. Een *tijl* is een “turfhoop” en een *slag* is het “bed turf met leger”.

DUBBELE LEGER

dubbele leger: *dubbele leger*, Stemfoort 25; *dubbele leger*, Top 155; *dubbel leger*, Venema 336.

MAKEN VAN EEN LEGER

(II, 79b)

legeren: het type *legeren* in: L 264; *léégərə*, L 244, 244b, 245, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266; *leegərñ*, G 81a; **liggeren**: het type *liggeren* in: G 63, L 265; *liggərñ*, G 63, 81a; **leger zetten**: *léégər zittə*, L 263; **tijlen zetten**: *tielə zittə*, L 288a.

EEN BED TURF

(II, 79e)

[Leger met zes à zeven storten er tegenaan.]

bed: het type *bed* in: L 264; *bét*, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a; **slag**: het type *slag* in: G 63, 81a, L 244, 263a; *slag*, een laag van 2 hoog liggende of recht opstaande turf van 2.5 m breed, Van der Steen 41; *slag*, Top 150; *slag*, Venema 337; *slag*, het ligger met zeven storten er tegen aan, Ter Laan 906; *slag*, Stemfoort 25; **klamp**: *klamp*, 7 of 8 storten ieder van 2 rijen, Edelman 98; **kleine stok**: het type *kleine stok* in: L 263 (= 6 slagen); **grote stok**: het type *grote stok* in: L 263 (= 7 slagen).

Etym.: **bed**: *bed* in de betekenis “slag turf” moet wel gebruikt zijn naar analogie van bijv. een *bed* bloemen. **Slag**: z. WNT (XIV 1506 *slag* 53) *slag* “bij het turfgraven, een aantal rechthoekig geschikte turven die den grondslag vormen voor een stapel”. Verg. ook Duits *Schlag*, Hausding 48. **Klamp**: zie *klamp*. Bij **kleine** en **grote stok** zijn maat en hoeveelheid turven samengevallen.

Foto 22. Een bed turf met daarachter opgestuikte turven.

SLAGKAR

(II, 78c)

slagkar: *slagkaar*, Stemfoort 24; **stort:** *stört*, slagkoar vol pas gegraven turf, Ter Laan 982.

OPLEGGER

(II, 78d. De oplegger is eerder ter sprake gekomen. Met dit voorwerp worden de veenblokken op de slagkar gelegd; vandaar dat dit lemma ook hier voorkomt.)

oplegger: het type *oplegger* in: G 63, 81a, L 244, 245, 263a, 264; *oplēgger*, een smalle schop, waarmee de veenblokjes op de slagkoar gelegd worden, Ter Laan 708; **opschot:** het type *opschot* in: G 81a.

LEGERTOEW

(II, 79c)

[Meettouw voor het maken van het leger.]

legertouw: het type *legertouw* in: L 264; *léégærtouw*, L 244, 263, 263a, 264, 265, 0265; *leegærtouw*, L 244b, 265a, 266; **liggertouw:** het type *liggertouw* in: G 63; **legerlijn:** *leegərlijn*, L 265a; *léégərlien*, L 245; **liggerlijn:** *liggerliēnə*, G 63, 81a.

Foto 23. Leger met drie slagen. Links ziet men het leger touw.

ad 5.9.

KRUIER

(II, 75a)

kruier: het type *kruier* in: L 263, 264, 0265; *kruujær*, L 245; *kruyder*, Schoockius 187; *kruyder*, Hartman D. 31; **kroder:** *kroder*, kruier, kruit de turf uit de put naar het zetveld, Edelman 98; *kroder*, kruit de slagkaar naar het slag, Venema 336; **bonker:** *bonker*, veenarbeider die de bonk weg kruit, Pipers 133.

BIJKRUIER

(II, 74)

[De bijkruier neemt de kruitwagen over van de kruier.]

tegenkruier: *teegækröjær*, L 244, 0265; de volgende opgaven zijn meervoud: *teegækröjærs*, L 244b, 263a, 265a; **tussenkruier:** de volgende opgave is meervoud: het type *tussenkruiers* in: L 265a; **tussenkrooier:** de volgende opgave is meervoud: het type *tussenkrooiers* in: G 63; **bijkrooier:** *bijkrooijer*, kruit de turf tot aan het schip, Stemfoort 60; *krooier*, *króójær*, de Monden; **bijkruier:** *bijkruier*, Hermans 1871, 8.

HANDVANGER

[De handvanger neemt de turven over van de graver.]

handvanger: *hantfangər*, G 63, de Monden.

AFPAKKER

[De afpakker neemt de plankjes met turf van de bank.]

afpakker: *ofpakkər*, De Monden.

VULLER

(II, 73)

[De vuller vult de kruiwagen met turf.]

vuller: het type *vuller* in: L 263; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *vullers* in: G 63, 81a, L 244b, 264, 266; *vuldərs*, L 263a, 265, 0265, 265a; *földərs*, G 63, de Monden; *vulder*, vuller bij een schip, Stemfoort 60; *vulders*, Van Asselt 1973, 79; *vulders*, de tonnen- en zakkenvullers, Prims 47; **wagenvuller:** de volgende opgave is meervoud: *waagəvullərs*, L 245; **karzetter:** de volgende opgave is meervoud: het type *karzettters* in: L 244; **tussenvuller:** *tussənvuldər*, L 0265.

TURFDRAGER

turfdrager: *turfdrager*, draagt de turf het schip binnen, Albertinus 70.

PLAATS VAN DE BIJKRUIER

post: *poost*, L 266.

KRUIEN

(II, 71)

[De turf naar het zetveld of de kant van de weg kruien.]

kruien: *kröjə*, L 244, 244b, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a; *kruujə*, L 245, 266; **kroden:** *kroodn*, C 192; *krodn*, G 81a; **krooien:** *króójn*, G 63; *kroojn*, G 63; *krojən*, G 81a; **afkruien:** *afkröjə*, L 0265; *afkruien*, Weekl. Deurne 1877; **afkrooien:** *afkrooijen*, Stemfoort 14; **veen afkruien:** *veen afkruijen*, Weekl. Deurne 1877; **moer afkruien:** *moer afkruien*, Van der Steen 31; *moer afkruien*, Hermans 1871, 4; **uitkruien:** *uitkruien*, van moerturf om ze op de vletten te laden, Goossenaerts 782; **uitkrooien:** *uitkrooijen*, Stemfoort 51; **turf uitdoen:** *törrəf uitdoon*, L 288a; **schurgen:** *schurrəgə*, L 266; **op het zetveld slaan:** het type *op het zetveld slaan* in: L 264; **varen:** *vaarə*, L 265; het volgende type is een zelfstandig naamwoord: **kruiwerk:** *kruiwerk*, Weekl. Deurne 1877.

Etym.: **kroden:** zie *kroden*. **Schurgen:** het WNT (XIV 1133 s.v. *schuieren* II) zegt, dat het Limb. *schurgen* “kruien” blijkaar ontleend is aan het Hd. *schürgen* “duwen”.

KRUIEN OVER ÉÉN HAND

[Kruien zonder tussenkruijer.]

kruien over één hand: *kröjə oovər één hant*, L 264.

KRUIWAGEN LADEN

(II, 72)

spilwagen laden: *spilwaagə laajə*, L 244b, 263, 263a, 264, 265, 265a, 0265; **vullen:** het type *vullen* in: G 81a; *vullə*, G 63, L 244, 244b; *föln*, G 63; **wagen laden:** *waagə laajə*, L 266; **kruikar laden:** *krukkər laajə*, L 288a; **wagen vullen:** *waagə vullə*, L 264; **spilwagen vullen:** *spielwaagə vullə*, L 245; **opschieten van de turf op de kar:** *opschéjtn van də tōf op də kaorə*, C 192.

TURF PRIKKEN

[De turf met de riek op de kar laden.]

turf prikken: *törrəf prikkə*, L 288a.

TEGEMOET KRUIEN

(II, 74)

tegenkruien: *teegə kröjə*, L 244, 244b, 263, 264, 265, 0265, 266; *teegən kröjə*, L 263a; *teegə kruujə*, L 245; **tussenkruien:** *tussənkröjə*, L 265a; **tussenkrooien:** *tösnkróójn*, G 63; **bijkruien:** *bijkruijen*, Weekl. Deurne 1877; **bijkroden:** het type *bijkroden* in: G 81a; **uitkroden:** *uutkrodn*, G 81a; **uitkrooien:** *uutkrojən*, G 81a; **uitzetten:** *öjtzettə*, L 264.

HAND

[Zoveel afstand als een kruier kan maken, terwijl een ander zijn wagens vult.]

hand: *hand*, Hermans 1871, z.p..

Etym.: **hand:** verg. WNT (V 1856 *hand* III4b) *hand* “de afstand over welken een aardwerker eene even groote hoeveelheid specie in hetzelfde tijdsbestek voort kan kruien”.

OVERKRUIEN

[De turf zo ver mogelijk weg kruien over het lage.]

overkruien: het type *overkruien* in: L 244b.

Etym.: **overkruien:** z. WNT (XI 1807 *overkruien* I) *overkruien* “in een kruiwagen over iets heen kruien. Meestal met eene bep. in den 4den nv.”.

AFKRUIEN

[De bovenste laag wegkruien.]

afkrooien: *afkrooien*, de onbruikbare bovenste laag door krooien (d. i. kruien) wegnemen, ze afsteken en met kruiwagens vervoeren, Pipers 35; **stuiken uitkruien:** *stoeken uitkruijen*, Weekl. Deurne 1910.

SCHERP ZETTEN

(II, 77)

[Pinnetjes onder de klompen slaan.]

scherp zetten: *scherp zettə*, L 264; *scherp zittə*, L 244; **scherp zijn:** men zegt: *də kloompə zien scherrəp*, L 288a.

SCHERP STAAN

(II, 77)

[Gezegd van mensen die ijspinnen droegen.]

scherp staan: *scherp stao*, L 244b.

OVERHANDIGEN

[De kruiwagens overhandigen aan elkaar.]

overhanden: het type *overhanden* in: de Monden.

KRUIGELD

kruigeld: *kröjgelt*, L 263.

PLANKEN DRAGEN

richters halen: *richters halen*, Weekl. Deurne 1877; **planken dragen:** *planken dragen*, Weekl. Deurne 1877.

PLANKEN CONTROLEREN

planken schouwen: *planken schouwen*, Weekl. Deurne 1877.

KRUIWAGENS VERZAMELEN

wagens bijeenbrengen: *wagens bijeenbrengen*, Weekl. Deurne 1877.

TURF BIJKARREN

turf bijkarren: *turf bijkarren*, Weekl. Deurne 1888.

MOLM BIJKRUIEN

mul bijkruien: *mul bijkruijen*, Weekl. Deurne 1910.

VEENKRUIWAGEN

(II, 70)

klotwagen: het type *klotwagen* in: L 264; *klotwaagə*, L 244b, 0265, 288a; *klótwaagə*, L 244, 263a, 264, 265, 266; **klotkruigen:** *klótkrejgə*, L 244; **peelwagen:** *pielwaagə*, L 245, 288a; **kar:** *kaorə*, C 192; **slagkar:** *slagkaarə*, G 81a; *slagkaar*, Top 150; *slagkaar*, Venema 336; *slagkoare*, de kruikar, waarop de nog natte veenblokjes naar 't slag op 't zetvèld gebracht worden, om daar te drogen; deze kruikar heeft geen zij- of achterwand, Ter Laan 906; **slagkrooi:** *slagkroojə*, G 63; *slachkróójə*, G 63; *slagkrojə*, G 81a; **bakkrooi:** *bakkroojə*, G 63 (diepe kruiwagen); **scheepskrooi:** *scheepskrojə*, G 81a; **natte wagen:** het type *natte wagen* in: L 264; *nattə waagə*, L 263; **natte kruigen:** *nattə krejgə*, L 263; **graverswagen:** *graavərswaagə*, L 264; **graverskruigen:** *graavərskröjgə*, L 244b; **turfgraverswagen:** het type *turfgraverswagen* in: L 265a; **lattenwagen:** *lattəwaagən*, L 264; **kruiwagen:** *kröjwaagə*, L 265a; **turfkar:** *turf-karre*, Hartman D. 36; *turff-kare*, turfkruiwagen, Schoockius 179.

Etym.: **slagkar**: met deze kruiwagen werd de turf in het slag geslagen. Zie ook het WNT (XIV 1516 *slagkar*). **Slagkrooi**: samenstelling van *slag* en *krooi*. *Krooi* is een variant van *krood*; zie voor *krood* “kruiwagen” het WNT (VIII 341). **Natte wagen**: met deze kruiwagen werd de natte turf vervoerd, vandaar *natte wagen*.

SPILOWAGEN

(II, 70)

[Soort veenkruiwagen.]

spilwagen: het type *spilwagen* in: L 264, 265a; *spilwaagə*, L 244, 263, 263a, 264, 265, 0265, 266, 288a; *spielwaagə*, L 245.

Etym.: **spil**: *spil* heeft hier de betekenis van “dunne stok of metalen staaf, die deel uitmaakt van een hek, een traliewerk” (z. WNT XIV 2790 *spijl* 1); de achterwand en het laadgedeelte van deze wagen bestaan uit spijlen, waardoor alleen droge turf vervoerd kan worden.

DE ARMEN VAN DE VEENKRUIWAGEN

(II, 70c)

burries: het type *burries* in: L 263a, 264, 265a; *börries*, L 244b, 264, 265, 0265, 266; de volgende opgave is enkelvoud: *börrie*, L 245; *burrie*, boom aan kruiwagen, Goossenaerts 153; **kruikarburries**: *krukkərbörries*, L 288a; **krooiarmen**: *kroojarmə*, G 63; **bomen**: het type *bomen* in: G 81a; **handsels**: het type *handsels* in: G 81a; **priemen**: *priemə*, L 263, 264. Etym.: **priemen**: *priemen* in de betekenis “armen van de veenkruiwagen” moet wel een volksetymologische vervorming zijn van *triemen*. Een *triem* is een “sport van een stoel”. Zie voor de verdere etymologie van *triem* De Vries (746 *treem* 1).

VOORKANT VAN DE VEENKRUIWAGEN

(II, 70b)

kop: het type *kop* in: G 81a, L 244b, 263a, 264, 265a, 266; *kóp*, L 263, 265; **bred**: *brét*, L 0265; **voorbred**: *veurbret*, G 63; **hek**: *hek*, G 63 (hoge voorkant van de scheepskrooi); **hoofd**: *hûut*, L 245.

Etym.: **hoofd**: *hûut* voor *hoofd* is gebruikelijk in Limburg. Zie ook Van de Voort (144) *hûuët* “voorwand van de karbak”.

RAD VAN DE VEENKRUIWAGEN

(II, 70d)

rad: het type *rad* in: C 192, L 244b, 245, 263, 263a, 264, 265a; *ra*, L 244, 265, 0265; *raat*, L 266, 288a; **kruikarrad**: *krukkərraat*, L 288a; **karrad**: *kaorrat*, G 81a; **krooirad**: *kroojərat*, G 63; **wiel**: het type *wiel* in: L 264.

PLATTE DEEL VAN DE VEENKRUIWAGEN

platte deel: *plattə dijl*, C 192.

SPIJLEN AAN DE ACHTERWAND VAN DE VEENKRUIWAGEN

(II, 70e)

spillen: *spillə*, L 244, 244b, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266; **spijlen**: *spieln*, G 63; devolgende

opgave is enkelvoud: *spiel*, G 63; **latten**: het type *latten* in: L 264; *lattə*, L 244, 245, 288a; **hek**: het type *hek* in: G 81a.

Opm.: het onderscheid *spillen-spijlen* is o.a. gebaseerd op de uitspraak van *spijlen* in L 265; hier zouden “spijlen” zeker *spiǽllə* genoemd zijn.

KRUIPLANK

(II, 76; N 69, 41a)

straal: *straol*, G 81a; *stròòl*, de Monden; de volgende opgaven zijn meervoud: *straalə*, L 263, 265a; *straolə*, G 63, L 244, 244b, 263a, 264, 265, 0265, 266; *stralen*, kruiplanken, 7.5 m lang, 20 cm breed, 3.5 cm dik, Van der Steen 41; **kruiplank**: de volgende opgaven zijn meervoud: het type *kruiplanken* in: L 264; *kröjplankə*, L 244, 244b, 263, 263a, 264, 265; *kröjplenk*, L 0265; *kruujplenk*, L 245, 266; *kruujplenkə*, L 288a; **krooiplank**: de volgende opgave is meervoud: *kroojəplankən*, G 63; **kroederplank**: de volgende opgave is meervoud: *króódərplankn*, G 63; **gripplank**: *gripplank*, L 0265; **putplank**: het type *putplank* in: L 244; **vaarplank**: de volgende opgave is meervoud: *vaarplankə*, L 263b.

Etym.: **straal**: z. WNT (XV 2048 *straal* 18) *straal* “bij kruitwerk: loopgang, ter breedte van één plank, waarover gekruid tusschen zolder of stek en stort”.

KRUIKLOMPEN

(II, 77)

[Klompen met pinnen in de hak om tegen de planken op te kunnen kruien.]

peelklompen: *pielkloompə*, L 245, 265, 266; **klompen**: *kloompə*, L 265a; **scherpe klompen**: *scherpə klompə*, L 263a; *scherpə kloompə*, L 0265; **kruiklompen**: *kröjklompə*, L 244b; **peelblokken**: *pilblök*, L 244.

PINNEN ONDER DE KRUIKLOMPEN

ijsspinnen: *ijspinnə*, L 263a; *isjinnə*, L 0265; **ijskrammen**: *ieskrammə*, G 63; **klompenagels**: het type *klompenagels* in: L 264; **klompepinnen**: het type *klompepinnen* in: L 244b; het volgende type is een werkwoordelijke uitdrukking: **scherp zijn**: men zegt, wanneer men dergelijke klompen aan heeft: *ik bin scherrəp*, L 245.

SPOREN

(II, 77)

[Pinnen onder de schoenen.]

sporen: *spoorə*, L 245, 263, 263a, 264, 265a, 266, 288a; *spórrə*, L 244b, 0265.

Etym.: **sporen**: dit *sporen* is identiek met *ijsspoor* “ijzeren toestel met scherpe punten, dat men onder de schoenzool bevestigt om over het ijs te gaan”; zie voor deze betekenis van *ijsspoor* het WNT (VI 1418 *ijsspoor*).

HAKKEBIJTER

[Lat tussen de poten van de kruitwagen.]

hakkebijter: *hakkəbietər*, L 244b.

Etym.: **hakkebijter**: deze lat wordt beschouwd door de kruier als “iets dat in de hakken bijt”; *hakkebijter* is dus een personificatie. De lat blijft vooral in de hak haken bij het afdalen van de kruier van de richter die tegen het turfschip staat.

DROOGMAKER

(II, 86b)

[Degene die de turf droogt.]

turfdijker: *törfdiekər*, G 63, 81a; *törfdieker*, die de turf in diek η opstapelt, Ter Laan 1047; **droogmaker:** *dreugmaokər*, G 81a; *dreugmoaker*, Ter Laan 187; **droger:** het type *droger* in: L 264; **turfwerker:** de volgende opgave is meervoud: *törrəfwerkərs*, L 263a; **peelwerker:** *pilwээрkər*, L 263; **opbrekers:** *opbrekers*, Oude Tijd 354; **veenluiden:** *veen-luiden*, drogers van turf, Hartman D. 32.

Etym.: **opbrekers:** zie voor *opbreker* in deze betekenis het WNT (XI 387 *opbreker* 1).

TURFLEGGER

[Persoon die de turven legt.]

turflegger: *turflegger*, Van Asselt 1973, 87; **vletter:** *vletter*, turvenlegger, Pipers 765; **vletster:** *vletster*, turvenlegster, Pipers 765.

Etym.: **vletter:** een *vletter* is “hij die vlet”. *Vletten* betekent dan “(turf) vlak leggen of stapelen”; z. WNT (XXI 1800 *vletten* I3).

DROGEN VAN DE TURF

(N 69, 46)

turf drogen: *tòòf dreugn*, C 192; *turf drogen*, Weekl. Deurne 1877; **turf opmaken:** *turf opmaken*, Weekl. Deurne 1877; **in de turf werken:** *in dən törf wèèrkə*, L 263b.

ZETVELD

(II, 80b)

[Veld waar de turf te drogen wordt gezet.]

zetveld: het type *zetveld* in: G 81a, L 245, 263a, 264, 266, 288a; *zétvelt*, L 244; *zitvelt*, L 263, 265, 0265, 265a; *zetvèld*, Ter Laan 1229; *zetveld*, Stemfoort 15; **veld:** het type *veld* in: L 264; **slagveld:** *slagveld*, Stemfoort 15; **droogveldje:** *drûugveltjə*, L 288a.

Etym.: **zetveld:** een *zetveld* is een “veld om turf op te zetten”; zie Van Dale (2436) *zetveld*; verg. ook Duitse *Settfeld*, Oost-Friesland, Wesche. **Slagveld:** z. WNT (XIV 1543 *slagveld* B) *slagveld* “in veenderijen, vlak gemaakte plaats waar de slagen turf worden neergezet”; verg. Duitse *Schlagfeld*, Hausding 46. **Droogveldje:** verg. het Duitse *Trockenfeld*, Hausding 48.

OPBREKEN VAN HET SLAG

(II, 80a)

opbreken: het type *opbreken* in: L 263; *opbreekn*, G 63, 81a; *opbréékə*, L 244, 244b, 266, 288a; *opbreken*, Venema 338; *opbreken*, Stemfoort 47; *opbreken*, turf opbreken, de afgetroffelde turf van den grond losmaken en overeind zetten, Pipers 532; **opbreken van het slag:** *opbréékə van ət slach*, L 245, 263a, 265a; *ópbréékə van ət slach*, L 265; *opbreken van het slag*, Top 151; **slag opbreken:** het type *slag opbreken* in: L 264; **openbreken van het slag:** *oopənbréékə van ət slach*, L 264; **openbreken:** *oopənbréékə*, L 0265; **uitbreken:** *uitbréékə*, L 244b; **uitbreken van het slag:** *uitbréékə van ət slach*, L 263a; **opslaan:** *opsloòn*, G 63; **uit het**

slag opdoen: *uut at slach opdoon*, L 288a; **opsmijten:** *opsmietən*, G 81a; **turf keren:** *tòðf keern*, C 192; **oproeren:** *oproeren*, Stemfoort 51; z. WNT XI 1132 *oproeren*; **aanleggen van de ring:** het type *aanleggen van de ring*, L 264; **doorscheren:** *deurscheern*, de Monden. Etym.: **opbreken:** zie *opbreken*. **Oproeren:** z. WNT (XI 1132 *oproeren*) *oproeren* “In veenderijen. Van turfhoopen. Deze omhalen en uiteenleggen om ze te drogen”.

IN HET KRUIS OP HET SLAG LEGGEN, GEZEGD VAN TURF

in het kruis op het slag leggen: de turven worden: *in at kruus opt slach lecht*, de Monden.

ENKEL OPBREKEN

enkel opbreken: *enkel opbreken*, Venema 338; *enkel opbreken*, Stemfoort 47.

DUBBEL OPBREKEN

dubbel opbreken: *dubbel opbreken*, Venema 339; *dubbel opbreken*, Stemfoort 48.

OPBREEKSEL

opbreeksel: *opbreekstel*, Stemfoort 48.

SPALKEN

[Open splijten van turf bij het drogen.]

spalken: *spalken*, Stemfoort 49; **openspalken:** *open spalken*, Venema 338.

Etym.: **spalken:** z. WNT (XIV 2567 *spalken* B) *spalken* “splijten”.

STUIK

(II, 84a; N 69, 57a)

[Kleine turfhoop.]

stuik: *stoek*, L 263, 263b, 0265, 265a, 288a; de volgende opgaven zijn meervoud: *stoekən*, L 264; *stoekə*, G 81a, L 244, 244b, 245, 263a, 264, 265, 266; *stoek*, Venema 339; *stoeken*, Stemfoort 50; **stuikje:** *stoekie*, G 63.

Etym.: **stuik:** *stuik* voor een stapel droge turf is reeds mnl. (Mnl. Wdb. VII 2368). Goossens 1963 (I 152) komt op een grondbetekenis uit voor *stuik* van “wat rechtgezet wordt” of “wat opgestapeld wordt”. FWH (680) geeft als eerste betekenis van *stuik* “acht of tien schooven”, terwijl Brouwers (133) *stuik* omschrijft als “de hopen of hokken waarin de pas gebonden schranken met 8 of 10 twee aan twee tegen elkaar worden gezet om verder op te drogen”. Het woord *stuik* is niet aan één bepaalde vakterminologie gebonden. Zie verder het WNT (XVI 280 *stuik* 5) *stuik* “In sommige streken, b.v. in Friesl. (*stúke*), ook gebezigd voor een hoopje turven, in ’t veen opgestapeld om te drogen” en Goossenaerts (741 *stuik*). Verg. Halbertsma *stoekie* = “eenige schooven piramidaal aan elkander opgezet”. Verg. Duitse *Stuke*, Oost-Friesland, Wesche en *Stucken* (hoopjes turf van 7-8 hoog), Schneider H.

IN STUIKEN ZETTEN, GEZEGD VAN TURF

(II, 84b; N 69, 57b)

stuiken: *stoekə*, L 244b, 263b; *stoekŋ moakŋ*, Ter Laan 975; *stuikēn*, (v. turf) aan bultjes

zetten, Ebbinge W. 128; **opstuiken**: *opstoekən*, L 263a 264; *opstoekə*, L 245, 264, 265a, 288a; *ópstoekə*, L 244, 263, 265, 0265, 266; *opstoekn*, G 63, 81a; *opstoekŋ*, op stoekŋ zetŋ van de turf, Ter Laan 715; **opstoepen**: *opstoepen*, turf opstoepen, op hoopen zetten, Pipers 538; **stoepen**: *stoepm*, turven in het veld opstapelen tot een stoepe, Sassen 59; **op stuiken zetten**: *op stoeken zetten*, Weijnen 1938, 333; **in stuiken zetten**: *in stoeken zetten*, Venema 339; **uitkroden**: *uitkroden*, het in stoeken zetten van de turf, Venema 339; **turf opzetten**: *turf opzetten*, Weekl. Deurne 1910.

Etym.: **stuiken**: de turf op een stuik zetten is *stuiken*. Zie *stuik*. Verg. Duits *stucken*, Schneider H. **Opstoepen**: dit is de turf op een *stoepe* zetten; een *stoepe* is “torenvormig hoopje turf (Ruinen)”.

Foto 24. Het opstuiken van de turven.

OMSTUIKEN

[Vier of vijf bovenste lagen van een ring opnieuw opstapelen.]

doorstuiken: *dörstoekən*, L 244b; *dörstoekə*, L 245, 264, 0265; *doorstoeken*, Weekl. Deurne 1888; **omstuiken**: *umstoekə*, L 244b, 245, 288a; *umstoekən*, G 63; **doorzetten**: *doorzetten*, Werkl. Deurne 1888; **doorringen**: *dörriŋən*, L 244b.

EEN RING MAKEN

(II, 80d)

ringen: *ringen*, turf opstapelen, Ebbinge W. 125; *ringen*, Van Asselt 1973, 79; *ringen*, Horch 1922, 23; **opringen:** het type *opringen* in: G 63, 81a, L 264; *opringng*, G 63; *opringen*, Horch 1922, 23; **turf op de ring werken:** *törrəf op də ring wéérəkə*, L 244, 265a; *törrəf op də rink wéérəkə*, L 263, 263a, 264, 265, 0265; **op de ring werken:** *op də rink wéérəkə*, L 263a; 266; **ring zetten:** *ring zéttə*, L 244; **op ring zetten:** *op ring zéttə*, L 288a; **op ringen zetten:** het type *op ringen zetten* in: L 263; **ring maken:** *rink maakə*, L 263a, 265, 0265; **aanleggen:** *anléggə*, L 263, 0265; **ring uitscheren:** *ring oetscheern*, G 63; **turf opdijken:** *törf opdieken*, opstapelen in lange rijen, Bergsma 88; *opdiekn*, G 81a; **omdijken:** *omdieken*, Bergsma 88; **twee maken:** *twee maken*, Horch 1922, 23; **opzetten:** *opzetten*, Horch 1922, 23; **opwerken van de stuiken:** *opwerken van de stoeken*, Werkl. Deurne 1888; **in hallen zetten:** *in hallen zetten*, Hermans 1871, 17.

Etym.: **opringen:** samengesteld uit *op* en *ringen*: de turf op een ring zetten. Verg het Duitse *aufringen*, Hausding 49 en *aufringeln*, Bock 47.

Foto 25. Het opringen van de turf.

DE STUIK BINDEN

[De ene stuik met de andere verbinden.]

stuik binden: *stoek bindən*, L 244b.

RING

(II, 80c)

[Een wal turf van ongeveer 9 lagen turven dik hoog.]

ring: het type *ring* in: G 63 (elf turven hoog), L 245, 263a, 264, 265a, 288a; *ringhe*, Schoockius 188; *ringe*, Hartman D. 32; *ring*, Stemfoort 48; *ring*, Top 151; *ring*, Venema 338; *ring*, wal turf, 5-7 lagen hoog, Van der Steen 41; *rink*, G 81a, L 263, 263b, 265, 0265, 266; *reeng*, L 244b; **dijk:** *diek*, de Monden (11 à 12 lagen hoog).

Etym.: **ring:** de naam *ring* is eigenlijk wat misleidend, omdat de ring meer een wal turf is in een rechte lijn dan een ronde stapel turf. Verg een *ring* is een “laag schoven op kar of wagen” (Goossens 1963 (I, 208)). Zie verder het WNT (XIII 503 *ring* 3k). Verg. Duitse *Ringe*, Hausding 49, Schneider H., Bock 47. Overigens is *ring* hier wel hetzelfde woord als *ring* “rond voorwerp”.

SCHEERTURF

(II, 80f)

[Turf in de lengte liggend van een stapel.]

scheerturf: het type *scheerturf* in: L 244b, 264; *schirtörraf*, L 244, 263; *schértörraf*, L 265a; *sjértörraf*, L 265, 0265; *schiertörraf*, L 245; *scheertörraf*, L 263a, 264, 266; *scheertörf*, G 63, 81a *scheerturven*, Stemfoort 27; *scheerturven*, turven, die in de lengterichting van een loeg liggen, Van der Steen 41; **dwarsturf:** *dwarstörraf*, L 288a; *warstörraf*, L 263a.

Etym.: **scheerturf:** z. WNT (XIV 481) *scheerturf* “turf die in de lengte van een stapel ligt (tegenover kopturf)”. Verg. het Duitse *Schertorf*, Schneider H.

KOPTURF

(II, 80e)

[Turf die ligt in de breedterichting van een loeg.]

kopturf: het type *kopturf* in: G 63, L 244b, 264; *koptörf*, G 63, de Monden; *koptörraf*, L 244, 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a; *kopturven*, Stemfoort 49; *kopturven*, turven, die in de breedterichting van een loeg liggen, Van der Steen 41; **kopper:** het type *kopper* in: G 81a; **loegturf:** het type *loegturf* in: L 265a.

Etym.: **kopturf:** z. WNT (VII 5507) *kopturf* “lange turf waarvan een der beide kleinste vlakken zichtbaar is”. Verg. het Duitse *Kopstorse*, Schneider H. **Loegturf:** verg. WNT (VIII 2555 *loegturf* s.v. *loeg* Samenst.) “Loegturven zijn de turven die niet gestort zijn, maar in den omtrek of de buitenzijden van den hoop zijn gestouwd of gevlaakt”.

KOPLAAG

(II, 80e)

[Een laag van kopturven.]

koplaag: *koplaoch*, L 288a.

(DC 44, 21g)

[De eerste laag bij het aanleggen van een ring.]

rim: het type *rim* in: C 192, 193, G 14a, 76; de volgende opgaven zijn meervoud: *remn*, G 32b; *rimn*, G 170; **rimme:** het type *rimme* in: C 190, G 112*; **rimmetje:** de volgende opgave is meervoud: *rimkəs*, G 170; **ring:** het type *ring* in: C 147, 149, F 23, G 35; *ringk*, L 291; *rink*, G 75; *reenk*, G 197; *ringə*, C 189; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *ringen* in: C 192, F 51; *ringn*, C 192a; **windring:** *wintringə*, C 160; **voetring:** het type *voetring* in: L 180a; **stuikring:** *stoekring*, G 35; **ringlaag:** *ringlaoch*, C 149; *ringlaagə*, C 189; **onderste loeg:** *onnərstəloech*, B 102; *undərstə lōēgə*, G 81; **onderlaag:** het type *onderlaag* in: E 40a; **voetlaag:** *voutlaogə*, C 187; **grondlaag:** *grontlaogə*, F 23; *groundlaech*, B 121b*; **voet:** het type *voet* in: B 69b, G 39, K 116a; *foet*, B 126; *vajt*, C 32; *voot*, G 39; *vuwt*, K 196; *voetə*, F 47, G 89; **voetturf:** *voettōrf*, G 76b; de volgende opgaven zijn meervoud: *vouttjurvə*, G 171; *voettōrrəm*n, G 2a; **dijk:** *diek*, C 158, 192; de volgende opgave is meervoud: *diekən*, G 52*; **stuik:** *stoek*, G 12; *stōēkkə*, B 111; de volgende opgaven zijn meervoud: *stoekən*, C 100; *stoekn*, C 148b; *stōēkkən*, G 58; *stuukən*, F 87; **stuikjes:** *stuukies*, F 72; **stuip:** de volgende opgaven zijn meervoud: *stoepən*, C 0180; *stoebn*, C 0146a (het gehele torentje, niet de ring); **aanslag:** *aansjlaach*, L 270; **raam:** het type *raam* in: L 52; *ramt*, F 13b; **rechthoekraam:** *rechthoekramt*, F 13b; **ruiter:** het type *ruiter* in: E 20; de volgende opgave is meervoud: het type *ruiters* in: P 184; **ruitersvloer:** *ruitərsvloer*, P 110; **ruit:** de volgende opgave is waarschijnlijk meervoud: *ruitəs*, G 195b; **opzet:** het type *opzet* in: C 183; **stuit:** *stojt*, Q 75; **legrij:** het type *legrij* in: K 73; **turfhoopje:** de volgende opgave is meervoud: het type *turfhoopjes* in: L 266; **telder:** de volgende opgave is meervoud: het type *telders* in: F 18; **richel:** de volgende opgave is meervoud: *richələ*, M 9a; **wissel:** de volgende opgave is meervoud: het type *wissels* in: G 24; **tuit:** de volgende opgave is meervoud: *toetən*, F 87a; **opper:** *ōppər*, H 66; **scheerlaag:** *skeerlaach*, E 40; **rug:** de volgende opgave is meervoud: *rikkən*, K 54; **rimsel:** *rimsel*, Venema 338; *rimsel*, Top 151; *rimsel*, Stemfoort 48; de volgende twee typen zijn waarschijnlijk werkwoorden: **doorscheren:** *deurscheern*, C 160; **rimmen:** *rimjə*, B 121b.

Etym.: **rim:** het WNT (XIII 479 *rim*) geeft geen betekenis van *rim* toegepast op veenderij. De hier gebruikte betekenis moet wel afgeleid zijn van de grondbetekenis van *rim* “een in het N.O. van ons land (Groningen, Overijssel) bekend woord voor den rand of richel aan het houten beschot in een vertrek, waarop men voorwerpen ter versiering plaatst”; z. WNT (XIII 479). In de woordtypen **raam**, **rechthoekraam** en **ruit** komt de overeenkomst met een raam of ruit naar voren. **Ruiter:** *ruiter* kan zoiets betekenen als “rek”; z. WNT (XIII 1790 *ruiter* B10) *ruiter* “samenstel van stokken waarop de te drogen gewassen worden opgestapeld, droogrek”. **Telder:** ik zie voor betrokken betekenis verwantschap met *telder* “opstaande lat, op muurtje tussen potstal en voergang” (z. Frysk Wurdboek 506 *telder*), in elk geval eerder dan met *telder* “bord”. **Stuit:** de betekenis van *stuit* “eerste laag enz.” moet verwant zijn met *stuit* “hoop, t.w. van hooi of mest” (zie voor deze betekenis van *stuit* het WNT (XVI 296 *stuit* III1)). Verg. hiervoor bijv. de woordtypen **stuik**, **stuip**, **turfhoopje**, **opper**. **Rimsel:** z. WNT (XIII 490 *rimsel*) *rimsel* “hetgeen door het rimmen ontstaat, het gevolg van het rimmen”. Het woord is ontstaan uit *rimmen* met *-sel*-uitgang. **Rug:** *rik* voor *rug* is normaal in Zuid-Holland (zie de kaart RUG in de Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland, afl. 4, kaart 3).

DE EERSTE LAGEN LEGGEN VAN EEN RING

op de ring werken: *op də rink wéérəkə*, L 244b, 245; **aanleggen:** *anleggə*, L 244b, 264; **inleggen:** *inleggə*, L 244b, 245; **droge inleggen:** *droge inleggen*, Horch 1922, 23; **inzetten:** het

type *inzetten* in: L 210; **in scheren zetten**: het type *in scheren zetten* in: L 265a; **de ring uitscheren**: *də ring oetscheerən*, G 63; **rimmen**: *rimmen*, Stemfoort 48; *rimm*, turf aan een *rimmə zetten*, *Sassen 41*; **turf oprimmen**: *tjölf (op)rimən*, Entjes 1970, 155.

Etym.: **rimmen**: z. WNT (XIII 480) *rimmen* "In de hooge veenderij. De eerste laag turven in een ring schikken als grondlaag voor den verder te vormen *ring*". **Scheren**: z. WNT (XIV 477 *scheren* III) *scheren* "bij elkaar schikken, rangschikken, ordenen". Van dit *scheren* is ook *scheerturf* afgeleid.

KOPS VOORLIGGEN, GEZEGD VAN KOPTURVEN

kops voorliggen: men zegt: *die tōrwm moetər kòps feurliGn*, G 63.

OVERLEGGEN

[Een laag op de vier aangelegde lagen van de ring leggen.]

overleggen: *oovərleggə*, L 264.

TOELAAG

[De laatste laag van de ring.]

toelaag: het type *toelaag* in: L 244, 264; *toelaoch*, L 244b, 245, 266; **opzetsel**: *opzetsel*, Stemfoort 49; **bovenlast**: *bovenlast*, het bovengedeelte van de ring na de 9 à 10 turven hoogte, Top 151.

DICHTLEGGEN VAN DE RING

[De ring toedekken met de toelaag.]

ring dichtleggen: *rink dichtleggə*, L 266; **dichtleggen van de ring**: het type *dichtleggen van de ring* in: L 264; **dichtleggen**: *dichtleggen*, Horch .1922, 23; **toeleggen**: *toeleggə*, L 244b, 245.

OMRINGEN

(II, 81; N 69, 52a)

[De bovenste turven van de ring onder en de onderste turven boven plaatsen.]

omringen: het type *omringen* in: G 81a, L 244b, 264; *omringə*, L 263b; *umringə*, G 63, L 244, 245, 263a, 265a, 288a; *eumringə*, L 263, 264, 265, 0265, 266; *omringen*, Stemfoort 50; *omringen*, Venema 339; *omringen*, Top 151; *omringen*, Weekl. Deurne 1877; **omzetten**: het type *omzetten* in: G 81a; *umzetn*, G 63; *ömsetn*, de Monden; men heeft de turven: *umgezet*, Weijnen 1938, 334; *omzetten*, Venema 339; *omzetten*, Weekl. Deurne 1877; **omdijken**: *umdiekn*, G 63; **doorringen**: *doorringen*, het half omzetten van een ring, Van der Steen 40; **omstapelen**: *omstapelen*, de turven verplaatsen en anders stapelen, om ze gelijkmatig te doen drogen, Pipers 513.

Etym.: **omringen**: samenstellende afleiding van *om* en *ringen*. Z. WNT (X 445 *omringen*) *omringen* "In de hooge veenderij. Van de *ringen* of kringsgewijze opgestapelde turfhoopen. Ze ondersteboven keeren, door de onderste lagen (het *rimsel*) van den ring naar boven te brengen, terwijl de bovenste reeds gedroogde turven onderaan in den ring worden geplaatst".

DUBBELE RING

(II, 83b)

[Ring opgebouwd op een basis van twee scheerturven en twee kopturven tot 16 turven dik hoog.]

dubbelring: het type *dubbelring* in: G 63, L 263; *dobbəlreeng*, L 244; *dobbəlreenk*, L 245, 265; *dobbəlrink*, L 0265; **dubbele ring:** het type *dubbele ring* in: G 81a, L 263a, 264, 265a; *dobbələ reeng*, L 244b; **dubbele dijk:** *döbbələ diek*, G 63.

Etym.: **dubbele ring:** verg. het Duits *Doppelringe*, Schneider H.

EEN DUBBELE RING MAKEN

(II, 83a)

[Van twee ringen één ring maken van 16 turven dik hoog.]

dubbelring maken: het type *dubbelring maken* in: L 265a; *dubbəlring maakən*, G 63; *dubbəlring maakə*, L 263a; *dubbəlreenk maakə*, L 245, 265; *dobbəlrink maakə*, L 0265; **dubbelring zetten:** *dobbəlreeng zittə*, L 244b; **in dubbelring zetten:** *in dobbəlreeng zittə*, L 244; **dubbele ring maken:** *dubbələ rink maakə*, L 264; **doorringen:** het type *doorringen* in: L 264; **dubbelringen:** *dubbelringen*, Weekl. Deurne 1910; **vimmen:** het type *vimmen* in: G 81a; *vimmen*, het zetten van dubbele ringen, Van der Steen 41.

IN TWEE RINGEN ZETTEN

[Bij vochtig weer een ring aan de zijde, een ander in het midden van de slag opbouwen.]
in twee ringen zetten: *in twee ringen zetten*, Venema 339.

KLAMP

(II, 82a)

[Stapel turf opgebouwd op de basis van twee kopturven en één scheerturf, ongeveer 9-12 turven dik hoog.]

klamp: het type *klamp* in: G 63, L 244, 244b, 245, 263, 264, 265a, 266, 288a; *klempe*, G 81a; de volgende opgave is meervoud: *klampe*, L 263a; **klampje:** *klemkə*, L 264, 265, 0265; **klomp:** *klombə*, G 81a.

Etym.: **klamp:** het WNT (VII 3360 *klamp* I) omschrijft *klamp* als “eigenlijk: wat iets met klem bijeen- of vasthoudt”. Het woord kan ook de betekenis krijgen van “turfstapel, turfmijt” (WNT VII 3366 *klamp* II3). Verg. Boekenoogen (438 *klamp* II) *klamp* “hooischelf, een ronde of vierkante stapel stevig opgetast hooi van een paar meters hoogte”. Verg. ook FWH (311) *klamp* “hoop hooi”. **Klomp:** Ter Laan (424) geeft als een Groningse vorm voor “klomp” *klombe*.

IN KLAMPEN ZETTEN, GEZEGD VAN TURF

(II, 82b)

in klampen zetten: het type *in klampen zetten* in: L 263a; *in klampe zettə*, L 244; *in klampe zittə*, L 244b, 263; *in klampe zéttə*, L 266; *in klampe zettən*, G 63; *in klampe zettə*, L 265a; *in klampm zettən*, G 63; **in klampjes zetten:** *in klemkəs zittə*, L 265, 0265; **klampen zetten:** *klampe zittə*, L 245; **klamp tegenzetten:** *klamp teegənzéttə*, L 288a.

[Een hoop turf vierkant opgebouwd.]

waterman: het type *waterman* in: L 244, 245; de volgende opgave is meervoud: *waatermannə*, L 244b; **schoorsteen:** het type *schoorsteen* in: L 264.

Etym.: **waterman:** de benaming moet wel in het personifiërende vlak liggen; het lexem *water* zal wel komen vanwege het feit, dat de turven, in deze hoop opgestapeld, nog behoorlijk nat zijn. **Schoorsteen:** de benaming is metaforisch: de hoop wordt in het vierkant opgestapeld.

Foto 26. Een waterman, op de achtergrond opgeringde turf.

EEN ENKELE WATERMAN

[Turfhoop met een basis van 4 turven in het vierkant.]

enkele waterman: het type *enkele waterman* in: L 244b.

EEN ENKELE WATERMAN ZETTEN

enkele waterman zetten: het type *enkele waterman zetten* in: L 244b; **watermannen:** *wattǽrmannǝ*, L 263a.

EEN DUBBELE WATERMAN

[Turfhoop met een basis van 6 turven.]

dubbele waterman: *dobbǝlǝ waatǽrman*, L 244b.

EEN DUBBELE WATERMAN ZETTEN

dubbele waterman zetten: *dobbǝlǝ waatǽrman zettǝ*, L 244b.

Foto 27. Een opgeklampte turfmijt.

RINGSTUIKEN

[Stuiken die van de ring afkomen.]

ringstuiken: *ringstoeken*, Stemfoort 53; z. WNT XIII 519 *ringstoeken*.

Etym.: **ringstuiken:** z. WNT (XIII 519) *ringstoeken* “in de hooge veenderij: een der holle of kleine hoopjes (*stoeken*) turf, waarin de ring zich bij voldoende droogte begint af te delen”.

TURFSTAPEL

(II, 84c; N 69, 56b)

[Grote turfbult of turfmijt.]

bult: het type *bult* in: L 244, 245, 263, 263a, 264, 0265, 265a, 266; *bölt*, G 63; *buldə*, G 81a; *bulde*, bult, hoop turf, Ter Laan 139; *bèlt*, hoop, Bosch 19; *bult*, Horch 1922, 23; **bultje:** het type *bultje* in: L 288a; **turfbult:** *törfbult*, G 63; *törrəfbult*, L 244b; *törfbult*, turfhoop, Ter Laan 1047; **mijt:** *méjt*, L 263b; **kloot:** *kloot*, Top 54; *kloten*, bepaalde turfhopen, Hartman D. 33; *cloten*, bepaalde turfhopen, Schoockius 191; **kloot turf:** *kloot turf*, in het Holsteinsche een hoop turf, Hoeufft 306; het volgende type is meervoud: **hokken:** *hokn tòðf*, C 192.

Etym.: **bult:** z. WNT (III 1887 *bult* 17) *bult* “grootte hoeveelheid”. Verg. *Bült*, Oost-Friesland, Wesche en *Bult*, Schneider H. **Kloot:** opvallend is hier de betekenis van “stapel” voor *kloot*; het WNT (VII 4308 *kloot* 11Aanm.) geeft wel de betekenis “hoop of stapel turf”. Hoeufft noch Top noch Schoockius noch Hartman D. noch het WNT zeggen iets over de vorm van deze hoop; mogelijk is deze *kloot* rond geweest.

VIM

(II, 84c; DC 25, 2a; DC 25, 2b; DC 25, 2c. In II, 84c is gevraagd naar *een turfhoop*; in DC 25, 2a is gevraagd: “Kent u in uw dialect het woord *viem*, *vim*, *vem*, *vijm*, *vum* of een daarop gelijkend woord in de betekenis van een bepaalde maat, hoeveelheid (graan, hout, turf, enz.)?”; in DC 25, 2b is gevraagd: “Voor welke zaken gebruikt men deze maat en hoe groot is die?”; in DC 25, 2c is gevraagd: “Kent u het woord ook in de betekenis van “stapel”? Uit de Amsterdamse lijsten zijn alleen die opgaven eruitgelicht die op een *maat voor turf* of een *stapel turf* betrekking hebben.)

[Langwerpige hoop opgestapelde turven.]

vim: het type *vim* in: F 74, 76, G 74 (verouderd), 140 (geen bepaalde maat), L 180a (100 turven); *viem*, B 26a (verouderd), 0123a, C 32a, 79b (onbepaalde maat), 112 (stapel van willekeurige grootte), 114 (geen bepaalde hoeveelheid), 189, F 1 (stapel van willekeurige grootte), 13b, 019b (stapel van ± 1 m hoog ± 60 cm breed en lang naar behoefte), 73 (100 turven), 73a (zonder vast getal), 74, 75, 88, G 8a, 63, 75, 75b, 76b, (104 turven), 89, 91, 91b* (willekeurig van grootte), 091d, L 244b, 245, 263, 263a, 0265, 265a, 266; *fiem*, B 65, 76, 81, 94, 98, F 13a; *fīem*, B 98a, 121; *vimmə*, F 103 (stapel is van willekeurige grootte); *fimmə*, B 122; *viemə*, F 2e (= 860 turven), G 81a (breedte van de stapel is 1.5 m, hoogte 80 cm, de lengte is verschillend), M 12; *fiemə*, F 5*; *veem*, F 2; *vim*, Hoeufft 654; *vijm*, regelmatig opgebouwde turfhoop, Goossenaerts 824; *vijm*, Top 158; *viem*, kegelvormige stapel turf, waardoor de wind goed kan blazen om ze te drogen, Pipers 758; *viem*, een om bevrozen te voorkomen met zoden afgedekte rij turf, Sassen 54; *vijn*, Stapelkamp 1953, 134; *viem*, dijk van turf, die op 't land staat te drogen, Ter Laan 1119; **stuip:** *stoepə*, F 89* (± 3000 turven); de volgende twee opgaven geven alleen de maat: 9 à 10.000 turven, F 7a, 8.

Etym.: **vim:** FWH (743) geeft de betekenis “hoop, stapel” voor *vim*, terwijl De Vries

(785) spreekt van een “regelmatige stapel” en “hoeveelheid van 104 of 120 bos”. De Vries noemt de etymologie moeilijk. Zowel FWH als De Vries nemen als mogelijkheid een idg. wortel aan **pemp(h)á* resp. *pa^xmp* in de betekenis “iets opgezwollens”, maar De Vries vindt, dat men een “stapel” bezwaarlijk “iets opgezwollens” kan noemen. Hij denkt eerder aan een woord uit een substraattaal. Zie verder ook het WNT (XXI 705 *vim* II2) *vim* “In de veenderij: langwerpige hoop opgestapelde turven die te drogen gezet zijn”. Volgens het WNT zijn de varianten *vijm* en *viem* Gronings en Drents en komt de vorm met *-n* *vijn* ten oosten van de Vecht voor. Ook De Vries (785) wijst op de vormen met *-n* naast die met *-m*. Stapelkamp 1953 (134) denkt aan de mogelijkheid, dat *vijm* door de “bovenlanders” (Duitsers) ingevoerd is in het Utrechtse polderland, immers de Hd. vorm is *Feim*. Verg. ook het Duitse *Viem*, Schneider H. De gedachte aan een Duits leenwoord is echter niet noodzakelijk.

VADEM

(DC 25, 2a; DC 25, 2b. Op de vraag naar “vim” zijn deze *vaam*-opgaven binnengekomen.)
[Hoop opgestapelde turven.]

vaam: het type *vaam* in: E 176, 210; *vaom*, C 79b (1/4 dagwerk); *voom*, G 14 (dagwerk); de volgende opgave is meervoud: *vaomān*, C 189 (800 turven).

Etym.: **vaam:** de zegsman van E 210 geeft als verklaring voor *vaam* “bij hout, turf, steen, een stapel die men juist kan *omvamen*, dus de lengte van de uitgestrekte armen”.

VUUR

(II, 84c)

[Grote hoop turven, voorheen kegelvormig of cilindervormig opgebouwd, later meer vierkant van vorm of rond.]

vuur: *vuur*, Stemfoort 33; *vuur*, Top 151 en 155; *vuur*, stobbe turf, Ter Laan 1151; *vuur*, eene groote hoop turf in de venen, Pipers 778; *vuur*, Venema 340; *vuur*, hoeveelheid turf, Edelman 99; *vuur*, ronde stapel turf, Van Dale 2323; *vuren*, Van Asselt 1973, 79; *vueren*, bepaalde turfhopen, Schoockius 191; *vueren*, turfhopen, Hartman D. 33; **vier:** *vier*, hoop turf van grauwe, bonte, splinter, blauwe of greinmank turf, Venema 339.

Etym.: **vuur:** de geraadpleegde bronnen en woordenboeken geven geen aanwijzing voor een bepaalde verklaring van *vuur* “grote hoop turven”. Waarschijnlijk is er sprake van een metafoor van *vuur* = “vuurtoren”. Zie voor deze betekenis van *vuur* Van Dale (2853).

HALFVUUR

halfvuur: *halfvuur*, hoeveelheid turf, Edelman 99.

ZWIL

(II, 86a)

[Langwerpige, lage driezijdige hoop turf.]

zwil: *zwil*, Stemfoort 34; *zwil*, Top 155.

DAGWERK

[Bepaalde hoop turf.]

dagwerk: *dagwerk*, Venema 340 en 339.

HALF DAGWERK

half dagwerk: *half dagwerk*, Venema 339.

HOPEN VAN STUKKEN TURF

stukkenbulten: *stukkərbultə*, L 263a; **stukkenbultjes:** *stukkərbultjəs*, L 264, 0265; **stukkenhoopjes:** *stukkərhöpkəs*, L 244.

VOET VAN EEN HOOP

[Onderste laag van een turfhoop.]
voetlaag: *foutlòðgə*, de Monden.

VOETTURF

[Turf dienend als voet van een hoop.]
voetturf: *voetturf*, Stemfoort 51.

GEVEL VAN DE BULT

[Voorkant van de turfbult.]
gevel: *cheevəl*, de Monden.

DE GEVEL VLIJEN

[De gevel van de bult opzetten.]
de gevel vlijen: *də cheevəl flijn*, de Monden.

BUITENTURF

[De buitenste turf bij een hoop.]
buitenturf: *buitenturf*, Stemfoort 50.

KRANS VAN EEN HOOP

krans: *krans*, Stemfoort 37.

KOP VAN EEN HOOP

[Top van een hoop.]
kop van de bult: het type *kop van de bult* in: L 244b; **kop:** *kop*, Horch 1922, 23; **kop van de ring:** *kop van de ring*, Stemfoort 49; **gevelkap:** *gevelkap*, Stemfoort 54; verg. Goossenaerts 352 *kap* = het spits toelopende 2-3 m hoge bovendeele van een stapel.

AFDEKKEN VAN DE HOOP

afdekken van de bult: *afdekken van de bult*, Horch 1922, 23.

de kop opgooien: het type *de kop opgooien* in: L 244b.

LOEG

(II, 89a)

[Opgevljide turfrand.]

loeg: het type *loeg* in: L 244b, 245, 264; *lōēg*, L 266; *lougə*, G 81a; *louge*, opgevljide turfrand, Ter Laan 1268; *loeg*, Horch 1922, 23; **laag:** *laoch*, L 288a; **kant:** *kaantə*, G 63. Etym.: **loeg:** het WNT (VIII 2555 *loeg*) geeft de betekenis “buitenste gedeelte of wand van een turfhoop, dat uit opgestapelde turven bestaat”. Ook het Mnl. Wdb. (IV 705 *loech* 2b) geeft de betekenis van “kant, zijde, of wand”. Het Mnl. Wdb. noemt *loech* vooral Fries en zegt ervan, dat het in het Nederlands uitgestorven is. In de dialecten is het blijkbaar volgens de verschillende opgaven van *loeg* toch bewaard gebleven. Het WNT (VIII 2555) acht *loeg* waarschijnlijk verwant met Lat. *locus*; het Mnl. Wdb. zegt, dat het verwant is met *locus* zonder die waarschijnlijkheid. *Loeg* moet zich in het dialect vooral gehandhaafd hebben via het vervenen en vanuit het noorden, Friesland vooral, mee naar de Peel zijn gegaan. Naast *loeg* kan ook de vorm *loef* voorkomen in het Nederlands. Leys (135) noemt deze wisseling van *v/g, f/ch* een relictverschijnsel in onze taal. Er zijn wel voorbeelden van te geven, maar toch niet zo vele. Vrij algemeen bekend is *nagel* voor *navel*. In het Westvlaams kennen we *genoef* voor *genoeg*, *loef* voor *loeg* (imperf. van *lachen*) en *ploef* voor *plœg*. In Limburg kent men *zwevel* voor *zwegel* (137). Voorbeelden van Noordnederlandse dialecten zijn (Leys 138): het Gronings *sloef* naast *sloeg* “stil, neerslachtig” en het Zees *loeven* naast *loegen* “turf opstapelen”. Deze wisseling van *v/g, f/ch* komt dus “inlautend” en “auslautend” voor. Het is een relictverschijnsel dat vanuit het centrum steeds meer en meer werd teruggedrongen en slechts enigszins stand hield aan de oostelijke en vooral aan de westelijke rand van ons taalgebied (Leys 138). **Laag:** *laoch* voor “loeg” is heel waarschijnlijk een volksetymologische vervorming van dat *loeg*.

RIM

(II, 89b)

[De opgevljide turfrand en ook de schuine laag boven de loeg naar boven toe.]

rim: het type *rim* in: G 81a; *rem*, L 244b; *rimme*, opgevljide turfrand, Ter Laan 1271; *rimmə*, rij ter droging opgestapelde turf, Sassen 41; **rimmetje:** *remkə*, L 244. Etym.: **rim:** zie *rim*.

STAANDERS

[Rechtopstaande turven, voor de afwatering tegen de rem gezet.]

staanders: *staondərs*, L 244b.

LOEGEN

(II, 89b)

loegen: het type *lōēgen* in: L 244b; *lōēqŋ*, netjes op elkaar vlijen (van turf op wagen, in schuur), Sassen 58; *lougŋ*, Ter Laan 532; **oploegen:** *óplōēqŋ*, Sassen 58; **vletten:** *vletten*, turf plat leggen, Pipers 765; **vlijen:** *vlijen*, Venema 340; *vlijn*, törf *lougŋ*, Ter Laan 1130; **rimmen:** *remmən*, L 244b; *remmə*, L 244; *rimmen*, Horch 1922, 23.

Etym.: **loegen**: z. WNT (VIII2 2556) *loegen* “van turf, en voorheen ook van hooi: plaatsen, opstapelen, stouwen, vlakken, vlijen”. Verg. het Duitse *auflugen*, Schneider H. Zie ook *loeg*. **Vlijen**: z. WNT (XXI 2093 *vlijen* A1) *vlijen* “ordelijk neerleggen of stapelen; tassen; op de vereischte wijze plaatsen, schikken, ordenen”. Verg. in het Duits *flejen*, Oost-Friesland, Wesche; *dorsflejen*, Oost-Friesland, Wesche; *upfleen*, Oost-Friesland, Wesche.

LOEGTURVEN

[Turven die in de loeg verwerkt worden.]

loegturven: *loegturven*, Stemfoort 32.

VUREN

(II, 85a)

[Turf in vuren zetten.]

vuren: het type *vuren* in: G 81a, L 264; *vuurən*, G 63; *vuurə*, L 244, 244b, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a; *veurə*, L 245, 266; *fūūrn*, G 63, de Monden; *vuren*, Stemfoort 32; *vuurn*, turf in stobm zetten, Ter Laan 1152; *vuren*, Horch 1922, 23; *vuren*, de ringen in hopen of bulten zetten, Hermans 1871, 17; *vuren*, droge turf aan vuren zetten, Pipers 778; *vuren*, Weekl. Deurne 1877; *vuren*, het bijeenbrengen van de gedroogde turf op stapels van 60 m³, Linszen 139.

Etym.: **vuren**: *vuren* is “de turf in vuren zetten”. Zie *vuur*. Verg. het Duitse *vüren*, Schneider H.

VIMMEN

(II, 85a; N 69, 53)

[De turf aan vimmen zetten.]

vimmen: *viemə*, L 263a, 265a; *viēmə*, L 244b, 245, 0265; *vimmə*, E 146*; *viemm*, de turf in dijkjes, op hopen zetten, Ter Laan 1119; *vimmen*, Horch 1922, 23; *viemen*, aan viemen zetten, Pipers 758; z. WNT XXI 706 *vimmen* 2; **turf vimmen**: *turf vimmen*, Weekl. Deurne 1877; *turf vimmen*, Weekl. Deurne 1910; **op vimmen zetten**: *op viemə zettə*, L 263b; *op viemə zittə*, L 264; **in vimmen zetten**: het type *in vimmen zetten* in: L 264; *in viemə zettə*, L 263; **opdijken**: *opdieken*, opstapelen in lange rijen, Bergsma 88; *opdiekn*, aan dijkjes zetten, Ter Laan 703; **op dijk zetten**: *op diek zettən*, C 192; **omdijken**: *omdieken*, Bergsma 88. Etym.: **vimmen**: “de turf in een vim stapelen” is *vimmen*. Zie verder *vim*. Zie ook het WNT (XXI 706 *vimmen* 2) *vimmen* “(In Gron. en Drente) De turf aan vimmen zetten”.

BULTEN

(II, 85a; N 69, 56a)

[Turf in bulten opstapelen.]

in bulten zetten: *in bultə zittə*, L 265; *in buljtə zittə*, L 288a; **bulten zetten**: *bultə zettə*, L 265a; **bulten**: *bulten*, turf opstapelen, Bergsma 76; **opmijten**: *opmijttən*, L 263b; **in hopen zetten**: *in hūup zittə*, L 265; **klot optassen**: *klot optaasə*, L 244.

Etym.: **bulten**: werkwoord afgeleid van *bult* “grote hoeveelheid”. Zie *bult*. Verg. het Duitse *bülten*, Oost-Friesland, Wesche.

SORTEREN VAN TURF

(II, 85a)

[De zwarte turf sorteren in soorten.]

zwarte sorteren: *zwartə sorteerə*, L 263; **sorteren:** *sorteerə*, L 263; **turf sorteren:** *turf sorteren*, Weekl. Deurne 1887.

DOORNAAIDE (TURF)

[Gezegd van turf die vol buntgras zit.]

doornaaide: men zegt: *dè is dörnèjəðə*, L 264.

IN HOPEN STAAN VAN DE ZWARTE TURF

(II, 85b)

in bulten staan: *in bultə stao*, L 244b, 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a; *in bultjə staon*, L 288a; **in de bult staan:** *in də buldə staan*, G 81a; **in de bult zitten:** *in də bult zittə*, G 63; **in vimmen staan:** het type *in vimmen staan* in: L 264; *in viemə stao*, L 263; *in viëmmə stao*, L 244b; **gevuurd staan:** *gəvuurt stao*, L 244; **gevuurd zijn van de klink:** men zegt: het type: *de klink is gevuurd* in: L 264; **in hopen staan:** *in hûup stao*, L 0265.

ENGELS WERK

[Bulten opstapelen met openingen als bij de vimmen.]

Engels werk: *Engelsch werk*, Horch 1922, 23.

GOED BESTEK

[Inhoud van een hoop of vuur van 4 1/2 vadem.]

goed bestek: *goed bestek*, Stemfoort 33.

SLECHT BESTEK

[Inhoud van vuur of hoop is geen 4 1/2 vadem.]

slecht bestek: *slecht bestek*, Stemfoort 33.

KALVEN VAN DE BULT

[Uitzakken van de hoop turf naar buiten toe.]

kalven van de bult: *kaalvən van də bult*, L 264; **uitzakken:** het type *uitzakken* in: L 244b. Etym.: **kalven:** z. WNT (VII 1033 *kalven* D) *kalven* “van de helling of glooiing van oeverkanten, graafwerken enz. ... Afstorten; een gedeelte laten vallen”. Zie ook *kalf*.

SNIJDEN VAN DE BULT

[De hoop turf iets naar binnen toe opbouwen om kalven te voorkomen.]

snijden: *snéjən*, L 264.

Etym.: **snijden:** in de betekenis hier gebruikt is *snijden* waarschijnlijk verwant aan de betekenis van *snijden* “metselwerk met versmalling verder optrekken of voorzetten, versnijden”; z. voor deze betekenis het WNT (XIV 2338 *snijden* A23).

STROOK TURF

(II, 86a; N 69, 55a; N 69, 55b)

[Lange rij turf van tientallen meters lengte.]

ring: het type *ring* in: G 63, L 244b, 245, 263, 264, 265a, 266, 288a; *rink*, G 81a, L 244, 265, 0265; *ring*, törfdiek, Ter Laan 1271; **ring turf:** *ring törrəf*, L 264; *reengtörrəf*, L 265; **turfkring:** *törrəfrink*, L 0265; *törfkringe*, törfdiek, Ter Laan 1047; **enkelering:** het type *enkelering* in: L 244; **vim viem**, L 244, 263, 263a; *viem*, dijk van turf, die op 't land staat te drogen, Ter Laan 1119; **turfdijk:** *törrəfdiek*, G 63; *törfdiek*, dijkvormige turfhoop, opgezet op 't veld, zodat wind en zon toetreden kunnen, Ter Laan 1047; **dijk:** *diek*, de törf stait in dieken (Eelde), Bergsma 88; **zwil:** het type *zwil* in: G 63, L 244; *swil*, lage turfhoop, zoals die in 't veen gevlijd wordt om te drogen, Ter Laan 1008; **winteropslag:** het type *winteropslag* in: L 264; **strook turf:** *strook törrəf*, L 244; **wiers:** *wirze*, törfdiek, langwerpige turfhoop om te drogen op 't veld, Ter Laan 1277; **turfmijt:** *turfméjt*, L 263b; **slagveld:** het type *slagveld* in: L 263b; **stulpveld:** het type *stulpveld* in: L 263b.

Etym.: **slagveld** en **stulpveld:** hier moet sprake zijn van metonymisch taalgebruik. Men noemt in plaats van de strook turf de plaats waar die turf op staat.

IN VERBAND ZETTEN, VAN TURF GEZEGD

[Turf opstapelen als een muur.]

in verband zetten: *in vərband zittə*, L 0265; **klampstuiken:** *klombstoekn*, G 81a.

EEN ZIEL HEBBEN

[Gezegd van turf die van binnen nog nat is en van buiten droog.]

een ziel hebben: het type *een ziel hebben* in: L 244b.

LUCHTIG(ER), GEZEGD VAN TURF

(II, 88)

[De turf zo stapelen, dat de wind er beter door heen kan spelen.]

lochter: het type *lochter* in: L 244, 264, 265, 265a, 288a; **locht:** het type *locht* in: L 244b; **locht in de ring zitten:** *lócht in də ring zittə*, L 245; **op het droge:** het type *op het droge* in: L 263a; *op ət dreugə*, G 63; **in verband gezet:** *in vərband gəzit*, L 0265; **hol zetten van de turf:** het type *hol zetten van de turf* in: G 63; **er door moeten kunnen van de wind:** men zegt: *də wintj mot ər door kennə*, L 288a.

BROKKEN VERZAMELEN

[Turf over het veld verspreid bijeen verzamelen.]

brokken opgaren: *brokken opgaren*, Weekl. Deurne 1877; **opredde:** *opredde*, Weekl. Deurne 1910.

Etym.: **brokken opgaren:** *opgaren:* uit *op* en *gaderen*, *garen*. Zie WNT (XI 705) *opgaderen* "Van zaken. Ze met moeite of zorg bijeenbrengen, bijeenverzamen, opzamen".

VEEN BEZETTEN

[De turfhoop beschermen tegen vorst door er buntgras op te leggen.]

veen bezetten: *veenbezetten*, Weekl. Deurne 1889.

Foto 28. Een overzicht van de verschillende bewerkingen bij het drogen. Rechts de uitgegraven veenkuil. Links vooraan ligt de nog natte turf in het bed. Daarachter ziet men opgestuikte turven en achteraan opgeringde turf.

ad 5.11.

SCHEEPSKRUIER

(II, 75b)

[Deze kruier kruit de turf het schip op. Aangezien de tussenkruier ook soms de turf het schip op kruit, is er een aantal opgaven dat op de tussenkruier slaat.]

kruier: het type *kruier* in: L 265; **bijkrooier:** *bijkrojær*, G 81a; **bijkruier:** het type *bijkruier* in: L 266; *bijkruyer*, Van Asselt 1973, 87; **kordewagenkruier:** *kordewagenkruier*, Prims 90; **tussenkrooier:** *tösnkroojær*, G 63; **straal:** *stròðl*, G 63; **opkruier:** het type *opkruier* in: L 244b, 264, 265a, 266; *ópkröjær*, L 263; *opkruujær*, L 245; **scheepskruier:** het type *scheepskruier* in: L 263a, 265a; *scheepskruujær*, L 288a; *schipskröjær*, L 244, 266; *sjeepskröjær*, L 265, 0265; **scheepskrooier:** het type *scheepskrooier* in: G 63; **scheepskroder:** *schipkroodær*, G 81a; **schuitekrooier:** *schuutækróójær*, G 63; *schuutækrojær*, G 81a; *schuitekrooijer*, Stemfoort 60; **schuitekruier:** *schuitenkruyer*, Van Asselt 1973, 87; **aakkruier:** *aakækröjær*, L 263a.
 Etym.: **straal:** zie *straal*. Een *straal* houdt een aantal kruiers in.

VOORWERKER

[Bij het schepen laden de baas.]
voorwerker: *feurwarkər*, de Monden.

TURFSCHIPPER

turfschipper: *turrəfschippər*, E 151; *turfschipper*, Keuning 60; *turfschipper*, Albertinus 71; **parlevinker:** *parrələvinkər*, E 150; **pijperdschipper:** de volgende opgave is meervoud: *piepərtschippərs*, L 244b; **vrachtschipper:** *vrachtschipper(s)*, Hermans 1871, 18; **veenluiden:** *veen-luyden*, Schoockius 190.

Etym.: **pijperdschipper:** een *pijperdschipper* is een “schipper die pijperd vervoert”.

LOEGER

(II, 90h)

[Degene die de buitenwand stapelt bij het laden van turf op het schip.]

loeger: het type *loeger* in: L 263; *lougər*, G 63, de Monden; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *loegers* in: G 63, L 244, 244b, 245, 263a, 265, 0265, 265a; *lōēgərs*, L 266; *loeger*, iemand die lagen aanbrengt op het schip, Stemfoort 60; **loever:** *lōēvər*, L 244; **lager:** de volgende opgave is meervoud: *laogərs*, L 288a; **vlakker:** de volgende opgave is meervoud: het type *vlakkers* in: E 150; **voeters:** *voeters*, turfladers, L 263, Weijnen 1969. Etym.: **loeger:** zie *loeg*. Zie ook het WNT (VIII 2556 s.v. *loegen*) *loeger*. Verg. ook het Duitse *Luger*, Schneider H. **Loever:** *loever* is een variant van *loeger*. Zie voor de v/g, f/ch-wisseling het woordtype *loeg*. **Lager:** waarschijnlijk volksetymologie voor *loeger*.

STOUWER

(II, 90d)

[Degene die het schip tussen de loegen volstouwt.]

stuwër: de volgende opgaven zijn meervoud: het type *stuwers* in: G 81a, L 264; **turfstuwër:** *turfstuwër*, Hoeufft 582; **stouwer:** de volgende opgaven zijn meervoud: het type *stouwers* in: L 244, 244b, 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266; *stouwer*, iemand die de turf in de schuit stouwt, Stemfoort 60; **stouger:** de volgende opgaven zijn meervoud: *stougərs*, G 63, 81a; **scheepslader :** de volgende opgave is meervoud: *scheepslaajərs*, L 265a.

Etym.: **stouger:** *stouger* staat naast *stouwer*. De wisseling van bilabialen (γ/w; w/γ) is een zeer verspreid verschijnsel, dat in de meeste Germaanse talen optreedt en zelfs tot het Oer- en Gemeengermaans opklimt (Leys 147-148).

SCHEEPSPLOEG

(II, 93)

[Ploeg van mensen die het schip vol laadt.]

ploeg: het type *ploeg* in: L 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a; *plooch*, L 266, 288a; **scheepsploeg:** het type *scheepsploeg* in: G 63; *scheepsplouch* G 63; *scheeplouch*, G 81a; **ladersploeg:** het type *ladersploeg* in: G 81a; *laodərsplouch*, G 81a; *laajərsplouch*, L 244; **laadploeg:** *laajploech*, L 244b; **opgeraapte ploeg:** *opgərap̄tə ploech*, L 0265; **veldploeg:** het type *veldploeg* in: L 264; **scheepsvolk:** *scheepsfòlk*, G 63.

Etym.: **opgeraapte ploeg:** *opgeraapt* moet hier geïnterpreteerd worden als “bij elkaar verzameld”.

LIJNDRIJVER

(II, 97b; N 69, 26b)

[De man die met paard het turfschip trekt.]

lijndrijver: het type *lijndrijver* in: L 263, 263a, 0265; *lijndrievær*, L 264; *linjdrīevær*, L 265; *liendrievær*, L 288a; **voerman**: *vðërman*, L 263b; **teugelman**: het type *teugelman* in: L 244, 244b, 263a; **teugeler**: het type *teugeler* in: L 244, 265a; *teugældær*, L 0265; **toger**: het type *toger* in: L 264; **scheepsjager**: het type *scheepsjager* in: G 63, L 263; *scheepjaogær*, G 81a; **jager**: het type *jager* in: L 244; **lijnloper**: de volgende opgave is meervoud: *lienloopærs*, G 63; **aketrekker**: *aakætrekkær*, L 245; **bakkeschipper**: het type *bakkeschipper* in: L 264; **paardeman**: *péérdæman*, L 263; *pèèrdæman*, L 264.

Etym.: **teugeler**: *teugeler* is afgeleid van *teugel*. **Toger**: *toger* komt van *togen* “aan een jaaglijn voorttrekken” (zie voor deze betekenis het WNT XVII 902 *togen* I2). **Bakkeschipper**: een *bakkeschipper* vaart met een *bak* “praam”.

TURFSCHIP

(II, 92a)

[Turfschip in het algemeen.]

turfschip: *törræfschip*, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 264, 265a; *törræfsjeep*, L 265, 0265; *törfschip*, G 63, 81a; *turfschip*, eens de naam voor de vletten, waarmee de turf door de vaarten vervoerd werd (?), Goossenaerts 771; **turfschuit**: *törræfschuut*, L 288a; **turfschuitjes**: *tjörfschüütiis*, Entjes 1970, 5; **brandschuit**: *brandschute*, turfschuit, Bergsma 69; *brandschuit*, Stemfoort 60; **turfpotten**: *turff-potten*, turfschepen, Schoockius 197.

Etym.: **turfpotten**: z. WNT (XVII 4161 *turfpot*) *turfpot* “veroud. ben. voor zeker vaartuig, bestemd voor het vervoer van turf”.

BOVENLAST

(II, 90e)

[Ruimte boven op het turfschip.]

bovenlast: het type *bovenlast* in: E 150, G 63, 81a, L 264; *boovælast*, L 263, 263a, 264, 265, 265a; *boovælaast*, L 244, 245, 0265, 266.

Etym.: **bovenlast**: z. WNT (III 889 *bovenlast* 1) *bovenlast* “hetgeen boven op een voer- of vaartuig is geladen, in tegenstelling met hetgeen zich erbinen in bevindt”.

RUIM

[De onderlast van het turfschip.]

ruim: het type *ruim* in: L 263a, 264, 0265.

TURFTJALK

(II, 92c)

turfeiker: *turfeiker*, Le Francq v. B. 577; **samoreuzen**: *sammereuzen*, tjalken of turfpleiten ook turfeikers, Le Francq v. B. 577; **hektjalk**: *hektjalk*, Keuning 178; **tjalk**: het type *tjalk* in: L 0265; *tjalk*, Keuning 175; **tjalkje**: *tjalkskæ*, L 244b; **[slòs]**: *slòs*, smalle turftjalk, Ter Laan 918.

Etym.: **turfeiker**: z. WNT (XVII 4179) *turfeiker* “naam voor zeker oudtijds gebezigd type van turfschip”. **Samoreuzen**: z. WNT (XIV 90) *samoreus* “zekere soort van lang vrachtschip voor de binnenvaart”. De naam is een verbinding van de riviernamen Sambre

en Meuse [Slòs]: moeilijk te verklaren woord. Waarschijnlijk is het identiek met *slotse* (z. WNT XIV 1921) in de betekenis van “slof, pantoffel”. In dit geval zou *slòs* “schip” metaforisch ontleend zijn aan *slotse* “pantoffel, slof”.

PRAAM

(II, 92d; II, 92c)

[Lage, platte schuit.]

praam: het type *praam* in: G 63, 81a; *praom*, G 63, 81a; *praam*, Keuning 74; *praam*, Van Claerbergen 125; verg. Duits *Prahm* (Kettmann I, 92); **bak**: het type *bak* in: L 244, 244b, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a; de volgende opgave is meervoud: *bakkə*, L 263a; **platte bak**: het type *platte bak* in: L 244; **turfbak**: *törfbak*, G 63; **bok**: het type *bok* in: G 63, 81a; *bok*, Keuning 174; *bok*, praam voor turfvervoer, Ter Laan 109; *bok*, lage, platte schuit, die getrokken of geduwd wordt, Bergsma 61; *bok*, Van Claerbergen 98; *bok*, platboomd vaartuig, waarmede turf vervoerd wordt, Boekenoogen 86; *bok*, klein turfschip, praam, Top 210; **taske**: *taske*, turfschip met een maximum van 40 ton, Keuning 174; *task*, praam, turfschip, Top 210; *taaske*, kleine turftjalk tot 40 ton, Ter Laan 1012; **molenjacht**: *molenjagt*, kleine praam, Stemfoort 60; **molmjacht**: *molmjagt*, Van Asselt 1973, 87.

Etym.: **bok**: z. WNT (III 264 *bok* II) *bok* “platboomd vaartuig, waarmede men op de binnenwateren enz. ... turf, veen, modder vervoert”. **Taske**: waarschijnlijk metaforisch afgeleid van *tas* (Gronings *taas* “zak, tas, buidel”, z. Ter Laan 1012). Het WNT geeft s.v. *tasch* geen duidelijke aanwijzing. **Molenjacht**: z. WNT (IX 1027) *molenjacht* “eene kleine praam of molenjacht (t.w. voor inlading van turf)”. Vermoedelijk is *molenjacht* een volksetymologische vervorming van *molmjacht*. **Molmjacht**: een *molmjacht* is een “jacht dat molm vervoert”.

VLET OF PLEIT

(II, 92e)

[Platboomd schuitje.]

vlet: *vlet*, Meeusen 149; *vlet*, Albertinus 69; *vlet*, Weyns 87; **pleit**: *pleit*, Meeusen 149; *pleit*, ene platboomde schuit, waarin vele goederen kunnen geladen worden, Heeroma 1968, 52; *pleit*, platronde vaartuig, Boekenoogen 759; *pleiten*, schepen met platte bodem, Prims 6; *pleiten*, (mv) Albertinus 70.

Etym.: **vlet**: zie voor de etymologie De Vries (790) *vlet*. **Pleit**: De Vries (528 *pleit* 1) noemt de herkomst van dit woord onbekend. Zie dit woord ook in het WNT (XII 2538 *pleit*).

SCHOUW

[Platboomde schuit, met platte voor- en achtersteven.]

schouw: *schouw*, Stapelkamp 1953, 135; *schouwen*, bepaalde turfschepen, Schoockius 19B; **turfschouw**: *turfschouw*, Havermans 1956, 20.

Etym.: **schouw**: z. FWH (595 *schouw* II) en De Vries (628 *schouw* 2).

BARGE

[Een ijzeren trekschuit.]

barge: *barge*, Drentse Courant 27 februari 1952.

Etym.: **barge**: z. WNT (II 1021 *barge* 2) *barge* “een soort van trekschuit voor de binnenvaart”.

BOL

[Turfschip, iets groter dan een praam.]

bolle: *bólle*, G 63.

Etym.: **bolle:** het WNT geeft geen uitsluitel; ook Molema geeft het woord niet in deze betekenis.

SLOF

[Schip zonder scherpe voorsteven.]

slof: *slóf*, L O265.

Etym.: **slof:** het WNT (XIV 1854 *slof* II6) geeft geen verklaring voor deze betekenis, waarschijnlijk is *slof* een metafoor en wordt de boot vergeleken met de *slof* = “pantoffel”.

TURFAAK

(N 69, 27; II, 92h)

[Grote praam met of zonder roer.]

turfaak: het type *turfaak* in: L 264; *törfaak*, L 244; **aak:** het type *aak* in: G 63, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 264, 0265, 265a, 266, 288a; *aok*, L 265; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *aken* in: L 263b; *aakn*, G 63.

SOMP

[Klein turfschip, platboomd vaartuig met rechte voor- en achtersteven.]

somp: *somp*, Stemfoort 60.

Etym.: **somp:** z. WNT (XIV 2514 *somp* II1) *somp* “platboomd vaartuig, met rechte voor- en achtersteven voor kleine rivieren en binnenwateren. Inzonderheid in Overijssel”. Verg. Kettmann (I, 84) *Sumpf*.

SNAB

[Turfschip, groter dan de bok, met spitse voorsteven.]

snab: *snab*, Top 210; *snab*, Keuning 174.

Etym.: **snab:** Top (210) veronderstelt terecht, dat de naam ontleend is aan de scherp toelopende, snebvormige stevens. Zie ook het WNT (XIV 2274 *sneb* 6) *sneb* “snebschuit”. *Snab* is een bijvorm van *sneb* (z. FWH 630 *snavel*).

SMAK

[Vaartuig met grote lading.]

smak: *smak*, Keuning 177.

Etym.: **smak:** z. FWH (623 *smak*) en WNT (XIV 2026 *smak* II).

KOF

[Turfschip.]

kof: *kof*, Keuning 177.

Etym.: **kof:** z. FWH (330 *kof*) en WNT (VII 5020 *kof*).

KOFTJALK

[Turfschip, soort grote tjalk.]

koftjalk: *koftjalk*, Keuning 178.

Etym.: **koftjalk:** z. WNT (VII 5021 *koftjalk*).

HERNA

[Belgisch schip voor de turfvaart.]

herna: het type *herna* in: L 244, 263, 265a.

Etym.: **herna:** de etymologie is mij niet bekend.

BALLANT

[Schip voor turfvervoer.]

ballant: het type *ballant* in: L 244, 263, 265a.

Etym.: **ballant:** de etymologie is voor mij niet duidelijk.

KEMPENAAR

[Bepaald vaartuig in de Peel gebruikt.]

kempenaar: het type *kempenaar* in: L 264.

Etym.: **kempenaar:** z. WNT (VIII 2122 *kempenaar* 3) *kempenaar* “schip van 434 ton, l. 50, br. 6.60, d. 1.94 m”.

SPITS

[Schip voor turfvervoer.]

spits: het type *spits* in: L 264.

Etym.: **spits:** z. WNT (XIV 2863 *spits* II9) *spits* “sleepschip met scherpen voorsteven, vooral in het Zuiden”.

PUNTER

[Schip voor turfvervoer.]

punter: het type *punter* in: L 264.

Etym.: **punter:** z. WNT (XII 4882 *punter* I1).

SCHILLEN VAN DE TURFHOOP

[De deklaag van de turfhoop halen.]

schillen: *schillen*, Weekl. Deurne 1910.

LADEN VAN HET SCHIP MET TURF

(II, 90a)

schip laden: *scheep laadn*, G 81a; *schip laadn*, G 63; *schip laajə*, L 244, 244b, 245; *sjeep laajə*, L 265, 0265; *scheep laajə*, L 263a, 264, 265a; *scheep laojə*, L 263; in de volgende opgave is “schip” meervoud: *scheeipə laojə*, E 151; *scheepsaadən*, L 264; **schepen:** het type *schepen* in: G 81a; *scheepm*, de Monden; **turf laden:** *turf laden*, Weekl. Deurne 1877;

verladen van de turf: het type *verladen van de turf* in: E 150; **aken laden:** *aakə laajə*, L 266, 288a; **vlakken:** *vlakken*, De Bruyne 83; **turf op de schepen laden:** *turrəf op də scheepə laojə*, E 151; **inlading van de turf:** *inlading van de turf*, Stemfoort 60; **turf naar het schip op brengen:** men zegt: *sie bròchtn də tōrf nòòrt schip op*, de Monden.

POOTJESEN

[De spilwagen tegen de richter aanzetten.]

pootjesen: *potjəsən*, L 0265.

Etym.: **pootjesen:** de *poot* van de spilwagen wordt tegen de richter gezet. Pannekeet (108) noemt voor het Westfries vergelijkbare verbale woordvormingen afgeleid van het diminutivum pluralis bijv. *kantjese* “de kanten van een gazon knippen”.

LAST VAN EEN SCHIP

(II, 90b)

last: het type *last* in: G 63, L 263, 263a, 265a, 288a; *laast*, L 244b, 245, 0265, 266; *last*, zoveel als de dragers in 40 gangen het schip op konden dragen, Albertinus 75; **onderlast:** het type *onderlast* in: L 244.

ACHTERLAST

achterlast: *achterlast*, de last achter in 't schip, Ter Laan 26.

KLAMP

[Rij turf in een schip.]

klamp: het type *klamp* in: L 264; **klam:** *klam*, de Monden.

STOUWEN

(II, 90c; N 69, 58a)

[Vol laden van het ruim van het schip.]

stouwen: het type *stouwen* in: G 81a, L 263; *stouwə*, L 244b, 245, 263a, 264, 265, 265a, 0265, 266, 288a; *stouwen*, Stemfoort 60; *stouwen*, opstapelen van de binnenstapel, Van der Steen 41; *stouwen*, in de betekenis van acervare wordt het hier, even als in Holland, van de turf gebruikt, Hoeufft 582; **volstouwen:** *volstouwə*, L 244; **het ruim stouwen:** het type *het ruim stouwen* in: L 264; **stoegen:** *stouGn*, G 63, de Monden; *stoegen*, stouwen in het ruim van het schip, Van Asselt 1973, 80; **schip stoegen:** *schip stougn*, G 63; **laden:** *laajən*, L 263b.

Etym.: **stouwen:** z. WNT (XV 2035 *stouwen* 5) *stouwen* “met een schip als voorwerp: zorgvuldig laden; afladen”. **Stoegen:** z. WNT (XV 1753) *stoegen* “in een schip stapelen of stouwen. In Drente”. Zie ook *stouger*.

BOVENLAST LADEN

(II, 90f)

bovenlast laden: het type *bovenlast laden* in: G 63, L 264; *boovənləst laodən*, G 81a; *boovəlast laajə*, L 264, 265a, 288a; *boovəlaast laajə*, L 244, 265, 0265; *boovənləst laajə*, L 244b, 263a; *boovənləst laajə*, L 266.

LOEGEN VAN DE BOVENLAST

(II, 90g)

[Lagen maken op de bovenlast van het schip.]

loegen: het type *loegen* in: G 63, L 244b, 263, 264; *loegā*, L 244, 245, 265a; *loegn*, G 81a; *loun*, G 81a; *louGn*, G 63; *lōēgān*, L 265; *lōēgā*, L 263a, 266; *lougen*, turven op elkander stapelen, Van Ankum 377; *loegen*, netjes opstapelen van de turf, Boekenoogen 584; *loegen*, stouwen, vlakken, Stemfoort 32; *loegen*, vlijen op het bovendek van het schip van de turf, Van Asselt 1973, 80; **turf loegen:** *tōrf loun*, de rand van de turf opzetten in de schuur, Ter Laan 532; **loeven:** *loeven*, loegen, Boekenoogen 586; **vlakken:** het type *vlakken* in: E 150; *flakkān*, E 151; *vlakken*, loegen, Stemfoort 32; *vlakken*, het vlak neerleggen en 't opstapelen van de turf, Stapelkamp 1953, 136; **stouwen:** *stouwen*, loegen, Stemfoort 32; **lagen:** *laogān*, L 288a.

Etym.: **loegen:** zie *loeg*. **Loeven:** zie *loeg*. **Vlakken:** z. WNT (XXI 1426 *vlakken* 4a) *vlakken* “vlak leggen of stapelen, zoodanig leggen dat een gelijkmatig oppervlak ontstaat. Als term in de veenderij. Loegen = stouwen, vlakken”.

SCHIPPERSLOEG

[Dubbele loeg.]

schippersloeg: het type *schippersloeg* in: L 244b.

AFDEKKEN VAN EEN SCHEEPSLADING TURF

toelaag laden: *toelaag laden*, Weekl. Deurne 1910.

VERHALEN

[Het schip verleggen bij het laden.]

verhalen: het type *verhalen* in: L 265a.

Etym.: **verhalen:** z. Van Dale (2206 II1) *verhalen* “een schip (met touwen of trossen) naar een andere ligplaats brengen”.

HOOFDKANAAL

(II, 91a)

kanaal: het type *kanaal* in: L 244, 245; de volgende opgaven zijn meervoud: *kanaalə*, G 63, L 263, 263a, 0265, 266; **vast kanaal:** de volgende opgave is meervoud: *vaastə kanaalə*, L 265a; **peelskanaal:** *pilskanaal*, L 264; **peelskanaaltje:** *pielskanelkə*, L 288a; **hoofdkanaal:** *hoofdkanaal*, Top 146; *hoofdkanaal*, Van Bemmelen 294; **hoofddiep:** *hoofddiep*, Kniphorst 219.

VAART

(II, 91b)

[Smal kanaal van ± 6 m breedte.]

vaartje: het type *vaartje* in: L 264; *vaartjə*, L 244, 244b, 263, 264, 265, 266; de volgende opgaven zijn meervoud: *vaartjəs*, L 245, 265a, 288a; **turfvaart:** *turfvaart*, Albertinus 71; *turfvaarten*, (mv.) Weyns 87; **moervaart:** *moervaart*, Albertinus 71; **vaart:** *vaart*, Van Claerbergen 29; **wijk:** de volgende opgave is meervoud: *wiekə*, G 63; **schoeren:** *schoeren*,

(mv.), L 208 a° 1646, Varia P. BKB 11 (schoeren zijn 7 voet breed); **hoofdwijk**: *hoofdwijk*, Top 146; **dwarsdiep**: *dwarsdiep*, Kniphorst 219.

SLUIS IN DE TURFVAART

sassen: *sassen*, sluizen in de turfvaart, Albertinus 73; **vallaat**: *vallat*, Kniphorst 227. Etym.: **sassen**: z. WNT (XIV 108 *sas* IV) *sas* “schutsluis, kolk van een schutsluis”. **Vallaat**: het WNT (XVIII 298 *vallaat*) verwijst voor *vallaat* naar *verlaat*.

VLOTTEN

(II, 92b)

[Turf met praam of vlot vervoeren.]

vloten: *vloin*, G 81a; *vlötjn*, turf met praam vervoeren, Ter Laan 1129; *vloten*, vloten, Goossenaerts 836; **vletten**: *vletten*, 't vervoeren van de turf met de schouw naar 't erf van de vervener, Stapelkamp 1953, 136; *vletten*, trekken van de schuiten door dieren of mensen, Meeusen 149; *vletten*, vervoeren van de turf per vlet, Albertinus 72; **vale turf vletten**: *valen turf vletten*, Weekl. Deurne 1887; **trullen**: *tröulen*, de turfschuitjes met de boom voort bewegen, Entjes 1969, 56.

Etym.: **vletten**: z. WNT (XXI *vletten* I) *vletten* “met een vlet aanbrengen of vervoeren a) van bagger, aarde, turf, zoden enz. De oudste betekenis en nog thans bekend”. **Trullen**: *trullen* in deze betekenis is verwant met *trullen* “zich rollend voortbewegen” (zie voor deze betekenis van *trullen* het WNT (XVII 3561 *trullen* II3).

KOPPELEN VAN DE SCHOUWEN

[Aan elkaar koppelen van de schouwen om meer turf te kunnen vervoeren.]

wegen: *wegen*, Stapelkamp 1953, 135; **drukken**: *drukken*, Stapelkamp 1953, 136.

Etym.: **wegen**: z. Van Dale (2358 *wegen* II) *wegen* “een schuit van de wal af met een boom voortduwen”. *Wegen* betekent ook “bewegen” (z. De Vries 824 *wegen*).

BRUGGELD

(II, 103a)

[Tolgeld dat betaald moest worden voor doorvaart door de brug.]

afvaartgeld: *afvaortgelt*, G 63; **sluisgeld**: *sluuschelt*, G 63; **bruggeld**: *bruchchelt*, G 63.

EEN TURFSCHIP TREKKEN

[Een turfschip trekken door mens of dier.]

in de lijn lopen: *in dā lienā loopm*, G 63; **aken trekken**: *aaken trekken*, Weekl. Deurne 1887; **togen**: *togen*, Weekl. Deurne 1910.

SCHEEPSKRUIWAGEN

[Kruiwagen voor het brengen van de turf op het schip.]

scheepskar: *scheepskoarə*, G 81a; *scheepskóór*, de Monden; **scheepskrooi**: *scheepskróójə*, G 63; **spilwagen**: *spilwaagə*, L 244b.

RICHTER

(II, 94; N 69, 41b)

[Loopplank tegen het schip op.]

richter: het type *richter* in: L 244, 244b, 245, 263, 263a, 263b, 264, 0265, 265a, 266, 288a; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *richters* in: L 264, 265; *richters*, kruiplanken over een kuil, Van der Steen 40; **post:** het type *post* in: G 63, 81a.

Etym.: **richter:** z. WNT (XIII 49 *richter* II) *richter* “eene soort van lange, dikke planken of delen. Zij worden b.v. gebezigd bij aardwerk in den dijk- en wegenbouw om een gedeelte waarvoor gewone kruidelen te kort zijn, ineens te overspannen”. **Post:** z. WNT (XII 3584 *post* I AIV 2BI) *post* “plank en wel inzonderheid dikke plank die in de waterbouwkunde wordt gebezigd”.

SCHRAGEN

[Op de schragen worden de richters gelegd.]

schragen: *schraagə*, L 244b; **bokken:** *bokkə*, L 244b.

STIK

[Houten of ijzeren pin, waaraan een touw of ketting wordt bevestigd voor het meren van vaartuigen.]

stik: *stik*, Stapelkamp 1953, 138.

Etym.: **stik:** het WNT (XV 1661 *stik* III3) geeft voor *stik* ook wel de betekenis “houten pin, die gebruikt wordt voor het afsluiten van een hek” en ook “een ijzeren pin of paal, die in den grond wordt geslagen, om een dier aan vast te leggen.”

DEKSCHOP

[Schop om ruigte en riet te laden op de schuit.]

dekschop: het type *dekschop* in: E 150.

MOLMKORF

(II, 100)

[Korfje met turfmolm, waarmee lekken in het schip gedicht worden.]

molmkorfje: het type *molmkorfje* in: L 264; **motkorf:** *motkölf*, G 81a; **motkorfje:** *mòtkölfie*, korfje met turfmolm, Ter Laan 584.

ad 5.12.

VASTE BRUG

(II, 95a)

[Een niet beweegbare brug in het veengebied.]

vaste brug: het type *vaste brug* in: G 63; *vaastə bruch*, L 244, 244b, 245, 263a, 265a; *vaastə breuch*, L 265; **hoogbrug:** het type *hoogbrug* in: L 244, 263, 263a, 0265, 265a; **hoge brug:** het type *hoge brug* in: L 264, 265a.

Etym.: **vaste brug:** de *vaste brug* staat tegenover de *beweegbare brug* (hangbrug, ophaalbrug, draaibrug, schipbrug); z. WNT (XVIII 635 s.v. *vast*).

OPHAALBRUG

(II, 95a)

ophaalbrug: het type *ophaalbrug* fn: L 244b, 245, 264; **klepbrug:** het type *klepbrug* in: L 244b; **klapbrug:** *klapbrug*, Kniphorst 202.

Etym.: **klepbrug:** z. WNT (VII 3877) *klepbrug* (*klapbrug*). **Klapbrug:** een *klapbrug* is een “brug met omhoog beweegbaar één- of tweedelig brugdek”; z. WNT (VII 3428 *klapbrug*).

DRAAIBRUG

(II, 95a)

[Brug die in horizontale richting draaibaar is.]

draaibrug: het type *draaibrug* in: L 264; **draaibrugje:** *drèèjbrugskə*, L 264; **loopbrug:** *lôepbruch*, L 245.

Etym.: **draaibrug:** z. WNT (III2 3193 *draaibrug*).

IJZEREN BALKEN

(II, 95b)

[IJzeren balken waarop het dek van de vaste brug rust.]

bielsen: *bielsən*, L 264; **rails:** *riels*, L 265; **balken:** het type *balken* in: G 81a; **ijzeren balken:** *iezərə bellək*, L 245.

Opm.: **rails:** het zijn de draaibruggen die op rails lopen, vandaar dat het woordtype *rails* in dit lemma voorkomt

PILAREN

(II, 95c)

[Pijlers waarop de vaste brug rust.]

pilaren: het type *pilaren* in: L 265a; *pielaarə*, L 263a; *pielèərə*, L 0265; *pieléərə*, L 263, 265; **palen:** *paalə*, L 244; **staanders:** het type *staanders* in: L 264; **hoofdje:** *hooffə*, L 265a.

DEK VAN DE BRUG

(II, 95d)

dek: het type *dek* in: G 63, 81a, L 265a; *dék*, L 244, 263, 265, 0265; **brugdek:** het type *brugdek* in: L 244b, 264; **dek van baddings:** *dék van badings*, L 263a; **hout:** het type *hout* in: L 245.

Etym.: **dek van baddings:** een *badding* is een “plaat van Noorsch dennenhout”; z. WNT (II 856).

PONTBRUG

(II, 96a)

[Pontonbrug.]

pontbrug: het type *pontbrug* in: L 263, 0265, 265a; *póntbruch*, L 244, 264, 265; de volgende opgave is meervoud: *póntbruggə*, L 266; **pont:** het type *pont* in: L 264; **pompbrug:** het type *pompbrug* in: L 244b, 263a; *pómpbruch*, L 244.

Etym.: **pontbrug:** het WNT (XII 3297 *pontbrug*) zegt, dat een *pontbrug* een “pontonbrug, militaire schipbrug” is. FWH (516 *pont*) geeft als Franse vorm van *pont* *ponton*. Een *pontbrug* is dus een “pont als brug”. **Pompbrug:** volgens mededelingen van zegslieden is

deze brug van binnen hol en moet ze soms leeggepompt worden, wanneer er te veel water in is geraakt. *Pompbrug* is waarschijnlijk een volksetymologische verbastering van *pontbrug*.

KLEPPEN

(II, 96b)

[Verplaatsbare opgangen naar de pontbrug.]

kleppen: het type *kleppen* in: L 264; *kleppə*, L 244b, 264, 265a; *kléppə*, L 244; *klippə*, L 263a, 265, 0265; **trappen:** *trappə*, L 266.

LOSSE BRUG

(II, 92e)

[Klein, los bruggetje, een vlot.]

vlot: het type *vlot* in: G 63, 81a, L 244b, 263, 263a, 264, 266, 288a; de volgende opgave is meervoud: *vlóttə*, L 265; **vlotje:** *vlötjə*, L 244; **half vlot:** het type *half vlot* in: L 244b; **trekvlot:** *trékvlot*, L 0265; **vlotbrugje:** *vlotbrugskə*, L 264; **brugjes:** *brugskəs*, L 265a; **juk:** *juk*, bruggetje zonder leuning over een túcht of moar, Ter Laan 380; **wiempelbrugje:** *wiempəlbrugskə*, L 265a; **zijk:** *zijk*, kleine brug, bestaande uit twee of drie aaneengetimmerde planken; **draaihout:** *draeyholt*, Van Asselt 1973, 68; **draaivonder:** *draaivonder*, Kniphorst 204; **hoofddraaien:** *hoofddraaijen*, Kniphorst 202.

Etym.: **juk:** z. WNT (VII 537 *juk* 5) "In Groningen. Kleine brug zonder leuning over een klein water enz.". **Wiemelbrugje:** samenstelling van *wiemel* en *brugje*. *Wiemel* is afgeleid van *wiemenen*. *Wiemenen* is "wiebelen" (z. Van Dale 2380). **Zijk:** z. Van Dale (2443) *zijltje* "gew. ook voor een los bruggetje van twee of drie planken". Waarschijnlijk is het woord hier metonymisch gebruikt.

TIL

[Klein bruggetje over een sloot.]

til: *til*, Edelman 61; **tille:** *tille*, Kniphorst 236.

Etym.: **til:** z. WNT (XVII 117 *til* I1) *til* "Voorheen planken bruggetje, soms een enkele plank, over een smal water; later in sommige streken ook: een brug over een breed water, hetzij van hout, hetzij van steen". Volgens Weijnen 1966 (404) komt *til* "brug" in Zeeland, westelijk Noord-Brabant en volop in Groningen voor.

BRUGPLAATS

[Plaats waar voorzieningen getroffen zijn voor het leggen van een brugdek.]

bruggestee: *bruggensjtää*, Entjes 1969, 56.

SPIJK

[Brugje van takken en zoden.]

spijk: *spieke*, brugje van takken en zoden, Wanink 185.

Etym.: **spijk:** *spieke* is een niet goed te verklaren variant van mnl. *specke* "Een uit rijshout, zand, zoden en dgl. bestaande weg, gemaakt in eene moerassige streek; ook een op dezelfde wijze gemaakte brug of dam" (z. Mnl. Wdb. (VII 1671) *specke*). Zie ook De Vries *spijk* (677) "eene gevlochten horde van rijshout (dijkwezen)".

VAARBOOM

[Vaarboom om het vlot weg te duwen.]

keu: het type *keu* in: L 264.

Etym.: **keu:** *keu* in de betekenis “vaarboom” is waarschijnlijk metaforisch afgeleid van *keu* “biljartstok”.

HOGE, HOUTEN BRUG

hooghout: *hoogholt*, Keuning 197.

MAKEN VAN EEN BRUG

brug maken: *brugmaken*, Weekl. Deurne 1877; **brug heien:** *brug heijen*, Weekl. Deurne 1887.

WEG LANGS DE HOOFDVAART

(II, 97a; N 69, 26a)

dijk: het type *dijk* in: L 265a; *diek*, L 245, 265, 0265; *dijken*, Havermans 1956, 18; **vaartjesdijk:** het type *vaartjesdijk* in: L 264; *vartjæsdijk*, L 263, 263b; *vartjæsdiek*, L 245; **wijkdijk:** *wiekdijk*, L 244, 244b, 263a, 264, 266; **wijkedijk:** *wiekædijk*, L 265a; **kanaaldijk:** het type *kanaaldijk* in: L 244, 263a; *kanaaldiek*, L 244b, 0265; **hoofdvaartdijkje:** *hoofvaartdijkskæ*, L 264; **paardsweg:** *péerswéech*, L 288a; *péerswech*, L 266; *perswech*, L 265a; *pérswéch*, L 263a, 265, 0265; **paardenweg:** *péerdæwech*, L 244b; **paardenpad:** *paardæpat*, L 0265; *péerdæpat*, L 263a; **jaagpad:** het type *jaagpad* in: G 63, L 244, 264; *jaogpat*, G 81a; *jaagpad*, Stapelkamp 1953, 136; **jagerspad:** *jaagærspat*, G 63; **toogpad:** het type *toogpad* in: L 264; **teugelweg:** het type *teugelweg* in: L 244b; **wijkslaan:** *wiekslaonæ*, G 63; **wijkswal:** *wiekswallæ*, G 81a; *wijckswal*, Top 52; **menning:** *menning*, Eshuis 1942, 75; **dreef:** *dreevæ*, de Monden; **trulpad:** *tröülpad*, pad, waarover de schippers liepen, Entjes 1970, 56.

JAAGPAD MAKEN

lijnpad maken: *lijnpad maken*, Weekl. Deurne 1877; **togerspad maken:** *togerspad maken*, Weekl. Deurne 1877; **lijnpad bezoden:** *lijnpad bezoden*, Weekl. Deurne 1877; **baan maken:** *baanmaken*, Weekl. Deurne 1887.

WIJKDIJK SLECHTEN

wijkdijk slechten: *wijkdijk slechten*, Weekl. Deurne 1910; **villen van de dijk:** *villen van de dijk*, Weekl. Deurne 1910.

ad 5.13 -

PLANKERD

(II, 109b)

[Vaste, grauwe turf die ingedroogd is.]

plankerd: *plankært*, L 244, 244b, 263, 263a, 0265; **plankjesturf:** *plenkskæstöræf*, L 245, 288a; **pijperd:** *pīējpært*, L 263b.

NATTE, GRAUWE TURF

(II, 111)

smoezen: *smoezə*, G 63, L 265a; *smōēze*, natte, losse, bevroren grauwe turf, Ter Laan 924; z. WNT XIV 2182 *smoes*; **bolsterturf:** *bolstərtörrəf*, L 244; **natte vale:** *nattə vaalə*, L 264.

LOS EN GRAUW, GEZEGD VAN TURF

bolsterig: *bolsterg*, Ter Laan 1255; **vlezig:** *vlizich*, L 244; *vlözzeg*, los in elkaar zittend van turf, Ter Laan 1130; het volgende type is een woordgroep: **losse turf:** *lossə törrəf*, L 263a.

BONK GRAUWVEEN

[Strook grauwveen van 20 m lengte en 10 m breedte.]

vaal bonk: het type *vaal bonk* in: L 245.

HOOP GRAUWE TURF

[Voorraad grauwe turf voor de winter.]

winterbult: het type *winterbult* in: L 244, 245; **bolsterhoop:** *bolsterhoop*, Horch 1922, 23.

TURFSTROOISEL

(II, 114a; N 69, 68c)

[Turfmolm, fijngemaakt bonkveen of grauwveen.]

turfstrooisel/turfstrouwsel: het type *turfstrooisel* in: L 264; *törrəfstrawsəl*, L 244, 263b, 0265; *törrəfstrouwsəl*, L 244b, 265, 265a; *törfstroojsəl*, G 63; *törrəfstroojsəl*, L 263a; *törrəfstrojsəl*, L 264; *törfstreusəl*, G 81a; *turrəfstroojsəl*, E 151; *turfstrooisel*, gezeefde bonkaarde van hoogveen, Goossenaerts 772; *turfstrooisel*, Dilling 79; **mul:** het type *mul* in: L 263.

PERSTURF

(II, 113)

[Turf uit verschillende soorten veep of alleen uit zwartveen samengeperst.]

persturf: het type *persturf* in: G 81a, L 264; *perstörrəf*, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a; *perstörf*, G 63; *persturrəf*, E 151.

GRAUWVEEN GRAVEN

(II, 108b)

vale graven: *vaalə graavən*, L 264; *vaalə graavə*, L 244, 244b, 245, 263, 263a, 264, 265, 0265, 265a, 266, 288a; *valen graven*, Werkl. Deurne 1887; **vale turf graven:** *valen turf graven*, Weekl. Deurne 1877; **grauwe graven:** het type *grauwe graven* in: L 264; **grauwe turf graven:** *grauwe turf graven*, Weekl. Deurne 1910; **bolster graven:** *bolstər graovən*, G 81a; *bolstər graavm*, G 63; **bolsterturf graven:** *bolsterturf graven*, Horch 1942, 40; **afbonken:** *afbonken*, Top 147; **grupsysteem:** *grupsysteem*, Horch 1942, 40; **kuilsysteem:** *kuilsysteem*, Horch 1942, 40.

VERGRAVEN IN MEERDERE FOUTEN

[Tien klemmen grauwveen in drie keer afwerken.]

vergraven in meerdere fouten: *vergraven in meerdere fouten*, Horch 1942, 40.

INDROGEN VAN HET GRAUWVEEN

(II, 109a)

indrogen: het type *indrogen* in: L 264; *indrúugə*, L 245, 265, 266; *indreugə*, L 244, 265a;

krimpen: het type *krimpen* in: G 81a.

AFBONKEN VAN HET GRAUWVEEN

(II, 112)

[Neerschieten van het grauwveen in de afgegraven veenkuil.]

afbonken: het type *afbonken* in: L 264; *afbónkə*, L 263, 0265; **afbonken van de vale:** *afbónkə van də vaalə*, L 263a; **bonken:** het type *bonken* in: G 63, 81a; *bónkə*, L 244; **terug in de kuil schieten:** *təruch in də kuil schietə*, L 265a; **neerschieten van de vale:** *nérsjīētə van də vaalə*, L 265.

AFKRUIEN VAN DE BOLSTER

[Wegkruien van de bolster naar het nabijliggende bovenveen.]

afkrooien van de bolster: *afkrooien van de bolster*, Top 149.

GRAUWVEEN BIJKRUIEN

vale bijkruien: *valen bijkruijen*, Werkl. Deurne 1888.

UITVRIEZEN VAN HET WATER UIT HET GRAUWVEEN

(II, 110; N 69, 62a)

droog vriezen: *dreuch vriezə*, L 263b; **doorvriezen:** het type *doorvriezen* in: L 264; de turf - het type *vriest door* in: G 81a; **uitvriezen:** *utjvreezjə*, L 0265.

WINTERBONK

[Hoop grauwveen.]

winterbonk: *winterbonk*, Van Asselt 1973, 86; *winterbonken*, Stemfoort 20.

BONKEN

bonken: *bonken*, het aangesneden hoge veen tegen den winter met bonkaarde overdekken als een middel tegen het bevroren, Pipers 133.

BESTOPPEN

veen bestoppen: *veen bestoppen*, de afgegraven veenkant tegen de vorst bedekken met grauwveen en bolster, (N).

Etym.: **veen bestoppen:** z. WNT (II 2166) *bestoppen* "iets met of onder iets verstoppen, bedekken".

BONKER

bonker: *bonker*, hij die het kantveen met bonken bedekt tegen vorst of zon, Pipers 133.

MURW, GEZEGD VAN GRAUWE TURF

(II, 110)

[Natte turf vriest kapot of murw.]

murw: *meur*, natte turf vrust meur, Ter Laan 560; **voos:** *vôes*, L 288a; **aardig droog:** *aardəch dreuch*, L 244; **kapot:** het type *kapot* in: L 265a.

GRAUWVEEN RUIMEN

vale turf ruimen: *valen turf ruimen*, Weekl. Deurne 1877; **vale ruimen:** *valen ruimen*, Weekl. Deurne 1877.

GRAUWVEEN LOSSEN

[Uit de aken de turf op de wal brengen.]

vale turf lossen: *valen turf lossen*, Werkl. Deurne 1887.

GRAUWVEEN LADEN

[Grauwveen op het schip laden.]

vale turf in aken laden: *valen turf in aken laden*, Werkl. Deurne 1887.

TURFSTROOISELFABRIEK

(II, 114b; N 69, 63a)

turfstrootisel/strouwsselfabriek: *törrəfstroojsəlfəbriek*, L 244b, 263, 263a, 264; *törrəfstrausəlfəbriek*, L 244, 245, 0265; *törrəfstrousəlfəbriek*, L 265, 265a, 288a; *törfstreusəlfəbriek*, G 81a; **turffabriek:** *törfəbriek*, L 263b; **bolsterfabriek:** de volgende opgave is meervoud: *bolstərfabriekə*, G 63.

VEENBIJL

[Bijl om de vorst kapot te maken.]

aks: het type *aks* in: L 244; **veenbijl:** *veenbijl*, Stemfoort 14; *veenbijl*, Top 148.

Etym.: **veenbijl:** z. WNT (XVIII 1189) *veenbijl*.

HALBREKER

[Houten staaf met scherpe punt om de bevroren bolster te verwijderen.]

halbreker: *halbreker*, Top 148; *halbreker*, Stemfoort 14.

Etym.: **halbreker:** voor *hal* "hardbevroren aardkorst" z. FWH (226). Zie ook WNT (V 1573) *halbreker* "stok met ijzeren beslag om den bevroren bovengrond van het veen door te stooten".

BAGGERMACHINE

baggermachine: *baagərməsjiənə*, E 150; *baggərməsjiənə*, E 151; *baggəlməsien*, de Monden; *baggermachine*, Edelman 104; **veenbaggermachine:** *veenbaggərməsjiənə*, E 150; **stik-machine:** *stikməsjiənə*, E151.

Etym.: **baggermachine:** z. WNT (II 867) *baggermachine*.

SNIJKAST

(II, 114f)

[Onderdeel van de baggermachine waarin de kluiten veen worden fijn gemalen tot molm.] **snijkast:** *sniekast*, de Monden; **wolf:** het type *wolf* in: G 81a, L 244, 245, 263, 263a, 265, 0265, 265a; z. Van Dale 2946 *wolf* 8; **duivelsmolen:** *duivelsmolen*, molen, waarin men veen tot turfstrooisel fijn maakt, Pipers 195; **fijnmolen:** de volgende opgave is meervoud: het type *fijnmolens* in: L 244.

Etym.: **wolf:** metaforische benaming. Zie ook Van Dale (2496 *wolf* 8) *wolf* “machine om turf tot turfmolm te malen= Verg. ook de Duitse woordtypen *Mullwolf*, Hausding 307, en *Reisswolf*, Bock 46.

BEUL

[De beul slaat de turf op lengte af.]

beul: *beul*, de Monden.

ELEVATOR

(II, 114e)

[Onderdeel van de persmachine, jacobs ladder.]

jacobs ladder: het type *jacobs ladder* in: G 81; *jòðkòpsleddər*, de Monden; **jacob:** *jòðkòp*, de Monden; **elevator:** het type *elevator* in: G 81a; *illəvaator*, L 244, 245, 263, 263a, 265, 0265, 265a.

Etym.: **jacobs ladder:** z. WNT (VIII 110 *jacobs ladder* 3b) *jacobs ladder* “toestel tot het ophalen van graan, meel, bagger enz.”. **Elevator:** z. WNT (III3 4069) *elevator* “naam van verschillende toestellen, waarmede stoffen of voorwerpen over eene matige hoogte worden verplaatst”. Verg. ook het Duitse *Elevator*, Schneider H.

VETEREN

[Volstorten van de bakken met bagger.]

veteren: *feejtərə*, E 151.

Etym.: **veteren:** mogelijke afleiding van een werkwoord *elevatoren*, het is dan een volksetymologische verbastering. Zie Van Dale (2755, tiende druk) *veter* “elevator”.

MODDERMAN

[Mengt het veen met water in de juiste verhouding.]

modderman: *móddərman*, de Monden.

PERSEN VAN TURF

(II, 114c)

[Persen van turf tot turfpakken.]

persen: *persə*, G 63, L 244, 244b, 245, 263, 264, 0265, 265a; *pórsə*, L 265; **balen maken:** het type *balen maken* in: G 81a.

PAKKEN TURF

(II, 114d)

[Pakken turf van turfstrooisel.]

turfpakken: *törrəfpakkə*, L 244b, 264, 265, 265a; *turfpackə*, L 263, 263a; *törrəfpek*, L 244, 0265; **pakken:** *pakkə*, L 245; het volgende type is enkelvoud: **pak gemul:** het type *pak gemul* in: L 228a; **balen:** het type *balen* in: G 81a, L 264; **turfbalen:** *törfbaalən*, G 63; **pakjesturf:** *pekskəstörrəf*, L 244b.

12. BENAMINGEN BIJ HOOFDSTUK 6.

ad 6.1.

VEENMEESTER

(N 69, 85)

[Functionaris die de turfwinning regelt voor o.a. de gemeente of abdij.]

peelmeester: *peelmeester*, L 263 a° 1658-1712, Varia P. AKB 2; *peelmeesters* (mv.) L 208, a° 1646, Varia P. BKB; **gemeentmeester:** *gemeyntmeester*, L 263 a° 1712, Varia P. AKB 2; **gemeents-peelmeester:** *gemeynts-peelmeester*, L 263 a° 1758, Varia P. ACart. 34; **goor-gezworene:** *goorgeswooren*, L 241 a° 1655, Varia P. MGG 36; **aardmeester:** *aardmeester*, Weyns 82; **cespitor:** *cespitor*, Erens 609; **veenmeester:** *veenmeester*, Van de Berg 21; **gemeenteambtenaar:** *gəmintənamtənaar*, L 263b; **turvenier:** *torvenier*, Erens 610; **turfman:** *torfman*, Erens 610.

ROEPER

[Degene die bij het verpachten inzet en afslaat.]

afhanger: het type *afhanger* in: L 263a, 0265; **roeper:** *reupər*, L 245; *roeper*, Meeusen 139; **inzetter:** het type *inzetter* in: L 265a.

SCHRIJVER

(II, 120)

[Degene die bij het verpachten noteert.]

schrijver: het type *schrijver* in: L 263, 265a; *schrievər*, L 245, 0265, 288a; *sjrīēvər*, L 265; **klerk:** het type *klerk* in: L 245, 263a; *klèèrək*, L 244; *klèèrk*, L 288a; **veenbaas:** het type *veenbaas* in: L 263a, 0265; **notaris:** het type *notaris* in: L 244b.

TURFVELDJE

(N 69, 83b; II, 117)

[Veldje turf dat verpacht wordt.]

deel: *déél*, L 288a; *déjl*, L 288a; **deeltje:** *delkə*, L 288a; **roede:** *roej*, L 208, 210; *roe*, G 63; *roede*, turf werd per roede verkocht, Goossenaerts 769; **are:** het type *are* in: L 208; **turfveldje:** *törrəfveltjə*, L 264; **veldje:** het type *veldje* in: L 245; **koop:** *koop*, L 264; z. De Bont 328 *kö.p*; **bonk:** *bonk*, L 263b; **stok:** *stok*, kavel turfgrond, jaarlijks ter verturving verpacht, Droesen 85; **beslag:** *beslach*, beslag, de door de peelmeesters of regenten aangewezen peel of gemeente, Varia P. Gloss. 1968, 16.

STUKKEN HEI

(N 69, 83a; II, 118b)

[Stukken hei die verpacht worden.]

heilplakken: *héjplakkə*, L 288a; de volgende opgave is enkelvoud: *héjplak*, L 263; **heilappen:** *héjlep*, L 244, 263a; *héjlappə*, L 265; **hei:** *héj*, L 266; **heiveld:** *héjvelt*, L 208; **heiblok:** *heiblok*, heilap, Goossenaerts 285; **peelveld:** *pilvelt*, L 263b; **stuk hei:** *stuk héj*, L 244; **kamp:** *camp*, heideveld, akker, L 264 a° 1450-1500, Varia P. SKB 4.

ONDERGROND

(N 69, 86b; II, 121b)

[De ondergrond van het veen.]

ondergrond: het type *ondergrond* in: L 263b; *óndərgrónt*, L 244, 263a, 265; *óndərgront*, L 0265; *ondərgront*, G 81a; *ongərgront*, L 288a; *óngərgront*, L 266; *óngərgroont*, L 288a; **zand:** het type *zand* in: L 265a.

BOVENVEEN

(II, 121a)

[Het bovenste deel van het veen.]

bovenveen: *baonveen*, G 81a; *boovəveen*, L 263a, 0265, 265a; **peel:** *piel*, L 288a; **bovenpeel:** *boovəpiel*, L 265, 266; **bovengrond:** *boovəgrónt*, L 244; **turf:** *törrəf*, L 288a; **vrij veen:** *vrij veen*, (het verkopen van) de veenlaag zonder ondergrond, Dolk 177.

AFGESLOTEN STUK VEENGROND

(N 69, 88a; II, 125)

[Stuk veengrond waar het door de gemeente verboden is turf te steken.]

gevreed: *gəvrét*, L 265; **dichtgelegd stuk:** *deecht galé stuk*, L 263b; **gemeentedeel:** *gəmentjə-déjl*, L 288a; het volgende type is een werkwoord: **toeleggen:** het veen is - het type *toegelegd* in: L 263.

Etym.: **gevreed:** *vreden* (z. WNT XXIII 250 *vreden* 3b) betekent “van een stuk grond (een erf, een weide enz.): afsluiten”; *gevreed* is dan het gesubstantiveerde voltooid deelwoord van *vreden*.

VERPACHTEN VAN TURFVELDEN

(N 69, 84; II, 116)

verpachten: *vərpaachtə*, L 210, 263, 263b, 265, 0265, 265a; *verpachten*, Vliebergh 73; *verpachten*, Meeusen 136; **verpachten van de veldjes:** *vərpaachtə van də veldjəs*, L 245; **verpachten van de turfvelDEN:** *vərpaachtə van də turfveldən*, L 263a; **peeldeeltje(s) verpachten:** *pieldéélkə vərpechtə*, L 288a; *pieldelkəs vərpeéjtə*, L 288a; **percelen verpachten:** *persiélə*

vərpechtə, L 288a; **turfveld verpachten**: *törrəfvelt verpaachtə*, L 266; **turf verpachten**: *törrəf vərpaachtə*, L 264; **turfveld verkopen**: *törrəfvelt vərköepə*, L 266; **veenverhuring**: *veenverhuring*, Edelman 112.

PACHTEN VAN TURFVELDEN

(N 69, 84; II, 116)

pachten: het type *pachten* in: E 150, 151; *paachtən*, G 63; *pechtə*, L 288a; **peelveldjes pachten**: *pilveltjəs paachtə*, L 244; **veldje pachten**: *veltjə paachtə*, L 244b; **plak pachten**: *plak paachtə*, L 244b; **klot pachten**: *klot paachtə*, L 208; **turf pachten**: *törrəf paachtə*, L 264; **bonk pachten**: *bónk pachtə*, L 263; **put pachten**: *put paachtə*, L 244b; **huren**: het type *huren* in: G 63.

POLLEN, GEZEGD VAN TURF

[Op de turfhopen een pol gooien.]

pollen: *pollen*, Dagblad van het Oosten 1942.

HEI (VER)PACHTEN

(II, 118a)

hei verpachten: *haj vərpaachtə*, L 265a; **heilappen verpachten**: *hééjlappə vərpaachtə*, L 263a, 265; **veld verpachten**: *velt vərpaachtə*, L 263; **heikopen pachten**: *héjkeup pachtə*, L 264; **heiveld pachten**: het type *heiveld pachten* in: L 265a.

AFPALEN VAN TURFVELD

afpalen: *afpaolə*, L 266; *afpèulə*, L 210; **afpalen met paaltjes**: *afpaolə mi pòlkəs*, L 263a; **beslaan**: *beslaen*, percelen om te turven aanwijzen, L 244 a° 1525-1665, Varia P. Gloss. 1968, 16.

RITSEN

(II, 123)

[Een scheiding maken op de veengrond.]

ritsen: *ritsn*, G 63; *ritsn*, op een heideveld of op veengrond een scheiding zichtbaar maken door het uitgraven van een driehoekige spit zand of veen, Ter Laan 816; **rits(en) maken**: *rits maakə*, L 266; *ritsn maakən*, G 63; **uitritsen**: het type *uitritsen* in: L 244b; *oetritsn*, G 63; **kielen**: *kielə*, L 263; *kielen*, kiel spitten, greppel steken, Boekenoogen 425; **kielspitten**: *kiilspitten*, op die wijze in heidegronden afbakenen hoe ver men van zins is land te ontginnen; de grup is wigvormig, Halbertsma; **afkielen**: *afkielə*, L 244; **veld afsnijden**: *velt afsnééjə*, L 244b; **veldjes afsnijden**: *veltjəs afsnééjə*, L 263a; **afreinen**: *afréjnə*, L 208; **zoden uitsteken**: *zooj oetstéékə*, L 245; **tekening maken**: *teekəning maakə*, L 265a; **afstikken**: het type *afstikken* in: L 208; **sleupje maken**: *slöpkə maakə*, L 0265.

Etym.: **afreinen**: samengesteld uit *af* en *reinen*. Zie voor *reinen*, *reenen* = “afgrenzen, met palen afzetten” het WNT (XII 1057 *reenen* I2) *reenen*.

SLEUF

(II, 123b)

[Sleuf om de verpachte stukken af te tekenen.]

grep: het type *grep* in: L 288a; **grepje:** *gripkə*, L 265, 265a; *grepkə*, L 264; **kiel:** het type *kiel* in: L 263; *kiel*, het dieper deel van een greppel, waarheen het water moet lopen, Boekenoogen 424; *kijl*, bepaald stuk grond in het veen, Kniphorst 261; **kielspit:** het type *kielspit* in: L 244, 263a, 0265; *kilspit*, spitstoelopend gat met de spade in den grond gemaakt; scheidsgrep in het land, Gallée 20; *kielspit*, een scheidsgreppel in het land, Boekenoogen 424; **sleupje:** *sleupkə*, L 208; *slöpkə*, L 0265; de volgende opgave is meervoud: *sleupkəs*, L 244b; **rits:** het type *rits* in: G 63; de volgende opgave is meervoud: *ritskəs*, L 244b; **gleuf:** het type *gleuf* in: L 265a; *glûuf*, L 266; **geul:** het type *geul* in: L 263a; **gescheid:** het type *gescheid* in: L 245.

Etym.: **rits:** z. WNT (XIII 597 *rits* 1) *rits* “reet, spleet”. **Gescheid:** z. WNT (IV 1712) *gescheid* “scheiding, grensscheiding; inzonderheid tusschen twee landen, deelen van een gebied, akkers of grondbezittingen in ’t algemeen”.

AFSCHEIDINGSGAT

(II, 124)

[Ondiep gat in het veen als afscheiding.]

doel: *dóólə*, G 63, 81a; *dole*, ondiep gat in ’t veen als grensscheiding, Ter Laan 174. Etym.: **doel:** z. WNT (III2 2692 *doel* 1) *doel* “greppel als grensscheiding”. Zie ook FWH (120) *doel*.

NUMMER

[Nummer op het turfveldje ter herkenning.]

nummer: het type *nummer* in: L 244b; *nommər*, L 263a, 0265, 288a; *nómmər*, L 266.

TURFACCIJNS

[Belasting op turfgrond.]

peelaccijns: *peelaccijns*, Frenken 44; **turfaccijns:** *turfaccijns*, Edelman 113; **gebuuraccijns:** *gebuuraccijns*, Frenken 44.

BEDRIEGEN MET TURFSTEKEN

ondersteken: *ondersteecken*, L 208, a° 1646, Varia P. BKB 4; verg. Verdam 402 *onderstéken* 5; **hoeken:** *hoecken*, *ondersteecken*, bedriegen met turfsteken door een anders grond te beturven, L 263 a° 1658-1712, Varia P. Gloss. 1968, 48.

Etym.: **ondersteken:** z. Mnl. Wdb. (V 430 *ondersteken* 5) *ondersteken* = *iemand een ondersteek doen* = “iemand afbreuk doen, hem benadeelen”. **Hoeken:** z. WNT (VI 805 *hoeken*) *hoeken* “door middel van een haak vatten, grijpen”; deze betekenis van *hoeken* is afgeleid van *hoek* “haak” een scheepswoord (z. WNT VI 802 *hoek* B).

TURFTIEND

[Belasting op turf geheven.]

turftiend: *turftiend*, Cerutti I, 42.

Etym.: **turftiend:** z. WNT (XVII 4169) *turftiend* “belasting op de opbrengst van turf”.

TURFCEDEL

[Bewijs van betaling van turfbelasting.]

turfcedel: *törfseedl*, turfcedel, het bewijs dat men de turfbelasting betaald had, Ter Laan 1048.

Etym.: **turfcedel:** z. WNT (XVII 4142) *turfcedel*.

LASTGELD

[Recht door de graaf op iedere roede turf gelegd.]

lastgeld: *lastgeld*, Van Claerbergen 79; **oortje:** *oortjen*, Van Claerbergen 79.

Etym.: **lastgeld:** z. WNT (VIII 1134 *lastgeld* 1) *lastgeld* “belasting geheven per last van de een of andere waar (haring, turf enz.)”. **Oortje:** z. WNT (XI 75 *oord* IIA) *oord* “het vierde deel van eene munt”.

STUIVERGELD

[Heffing op turf.]

stuivergeld: *stuivergeld*, Van Claerbergen 84.

Etym.: **stuivergeld:** z. WNT (XVI 323 *stuiver* Samenst.) *stuivergeld* “Oudtijds een naam voor zekere belastingen, toelagen of kortingen”.

ONTDEKGELD

[Geld dat de koper van turfgrond aan de verkoper betaalt.]

ontdegeld: *ontdegeld*, Vliebergh 74.

WATERBRIEVEN

[Bewijs van stortingen van geld door verveners aan de overheid.]

waterbrieven: *waterbrieven*, Stapelkamp 1953, 139.

KLOTGELD

[Belasting op invoer van turf.]

klotgeld: *klotgelt*, belasting die van gestoken turf werd geheven als een invoerrecht, L 263 a° 1726, Varia P. Gloss. 1968, 58.

AFVAARTSGELD

(II, 103)

[Belasting op turf die per schip vervoerd wordt.]

vaartgeld: *vaartgeld*, Meeusen 137; **uitvaartsgeld:** *uitvaartsgelt*, L 264; **afvaartsgeld:** *ōfvaartsgeld*, Ter Laan 659; **lastgeld:** *lastgeld*, Meeusen 137; **vaartrechten:** *vaartrechten*, Prims 5.

DEEL III

ALGEMENE BESCHOUWINGEN

13 DEFINITIE VAN EEN VAKTERM MORFOLOGISCHE, VOLKSETYMOLOGISCHE EN WOORDGEOGRAFISCHE ASPECTEN VAN DE VEENDERIJTERMINOLOGIE

13 0 definitie van een vakterm

Uit de inventarisatie van de vakterminologie van boer-turfsteker/kleingebruiker en van de professionele turfsteker zoals die in deel II tot uiting is gekomen, blijkt dat vaktermen, voor wat dit onderzoek betreft, door mij geïnterpreteerd worden als “woorden waarvan vakmensen zich bedienen om zaken, handelingen, levende wezens enz te benoemen die duidelijk tot hun vakgebied behoren, ook die woorden welke in dezelfde betekenis bekend zijn bij en gebruikt worden door niet-vakmensen (m a w ook tot de algemene woordenschat behoren)” (zie voor deze definitie van vaktermen in ruimere zin Janssens 222-223) Zou ik immers uitgegaan zijn van de veel strakkere definitie van vaktermen als “woorden waarvan mensen zich bedienen om zaken, handelingen, levende wezens enz te benoemen die tot hun vakgebied behoren, en die in dezelfde betekenis niet worden gebruikt door niet-vakmensen (m a w niet in de algemene woordenschat voorkomen)” (Janssens 222), dan zou ik voor de gemeenschappelijke terminologie bij de professionele turfsteker over Nederland en Nederlandstalig België hebben kunnen volstaan met een tiental termen te noemen en dan zou mijn onderzoek naar vaktermen van de turfsteker weinig opgeleverd hebben Het voorkomen van een term in een bepaalde betekenis in de algemene woordenschat moet dus geen reden zijn om die term buiten een vakterminologie te houden Een stringente norm voor het al of niet behoren van een term bij de algemene woordenschat of bij een vakterminologie is ook moeilijk te geven Een controle in het WNT of in Van Dale kan, zoals ik gedaan heb bij de afbakening van de gemeenschappelijke vakterminologie van de professionele turfsteker, volgens bepaalde normen uitgevoerd wel mee helpen afbakenen In dit geval worden het WNT en Van Dale wel als dé normatieve autoriteiten beschouwd, hetgeen ze grosso modo ook wel verdienen te zijn op lexicografisch gebied Maar er zijn nogal wat termen die door een inventariserend onderzoek naar een vakterminologie pas boven water komen en in zulke gevallen kunnen het WNT en Van Dale alweer niet als norm gehanteerd worden Een waterdicht systeem om vaktermen af te grenzen van de algemene woordenschat lijkt er voorlopig nog niet in te zitten

13 1 morfologische aspecten van de veenderijterminologie

Heel veel woorden in de veenderijterminologie vormt men als een samenstelling door voor een simplex uit de algemene woordenschat of uit een andere vakterminologie *turf* en *veen* of synoniemen hiervan als *moer*, *klot*, *peel* te plaatsen Wie het WNT (XVII 4137) onder *TURF (I) Samenst* bekijkt, ziet wat ik bedoel Woorden als *turfbak*, *turfbijl*, *turfboer*, *turfhoop*, *turfkar* en vele andere krijgen een specifieke betekenis, doordat er voor het woord uit de algemene woordenschat *turf* is geplaatst *Turf*, *veen* en synoniemen hiervan zijn binnen de veenderijterminologie lexemen die het duidelijkst de veenderijterminologie als vakterminologie bepalen Wanneer men andere vakterminologieën beschouwt zoals onderzocht door Van Doorn, Van Bakel, Stroop en Schaars, dan valt dit verschijnsel veel minder op De respectievelijk verwachte lexemen *rivier*, *klomp*, *molen* en *boer* komen daar

veel minder sterk naar voren dan *turf*, *veen* en synoniemen hiervan bij de veenderijterminologie. Men kan dus stellen dat de op deze manier samengestelde woorden het meest opvallen wat de woordvorming betreft binnen de veenderijterminologie en dat vergeleken met andere onderzochte vakterminologieën deze manier van woordvorming typisch is voor de veenderijterminologie. Een verklaring hiervoor moet zijn het feit dat de veenderijterminologie sterk dialectgebonden is en dat het produkt “turf” en het “veen” als plaats waar geturfd werd sterk domineerden in de geest van de turfsteker, wanneer hij zaken en handelingen moest aanduiden in verband met het turfsteken. De onderscheidende lexemen *turf* en *veen* lagen als het ware voor de hand.

Een tweede opvallend, woordvormend verschijnsel binnen de veenderijterminologie is het gebruik van het suffix *-erd* en *-d* als een soort suffix¹. Produktief zijn deze suffixen vooral bij het benoemen van turfsoorten. Bij benamingen voor personen zijn *-erd* en *-d* suffixen die een pejoratieve gevoelswaarde moeten uitdrukken, bijv. in *viezerd*, *lomperd*, *knoeierd*. Bij het benoemen van turfsoorten personifiëren de suffixen *-erd* en *-d* als het ware een bepaalde turfsoort en verhogen ze de expressiviteit van het woord. Deze nomina agentis op *-erd* kunnen afgeleid zijn van een substantief: *pekkerd*, *pijperd*, *plankerd*, *dosterd*, *bonkerd*; maar ze kunnen ook afgeleid zijn van een verbaalstam: *stroperd*, *plakkerd*, *klatserd*, *schaverd*, *knapperd*. Bij de woorden *bolsterd* en *baggerd* is er sprake van een suffix *-d*. De substantiva *bagger* en *bolster* krijgen door het suffix *-d* een expressievere betekenis.

Naast deze substantiva op *-erd* en *-d* komen er ook nomina agentis voor op *-er*. Afgeleid van een verbaalstam heeft men: *(af)schoeper*, *(bunt)hakker*, *(hei)kapper*, *(lappen)houwer*, *rijger*, *blokker*, *(af)snijder*, *(voren)schuiver*, *(klot)slager*, *karzetter*, *oplegger*, *stikker*, *pijpeveger*, *(hei)krabber*, *russteker*, *vlieger*, *(duivel)jager*, *brander*, *turftrapper*, *strontschupper*, *schepper*, *overhaler*, *stamper*, *hakkebijter*, *richter*, *halbreker*. Deze benamingen duiden alle bepaald soort gereedschap aan. De mening van Maurer (48), dat men woordvormingen op *-er* erg talrijk in de handwerkerstalen gebruikt voor gereedschap en dat men dit gereedschap daardoor tot handelende personen maakt, is ook van toepassing op de veenderijterminologie. Omdat die nomina agentis op *-er* voor een vakterminologie als aanduidingen van een bepaald soort gereedschap blijkbaar normaal zijn, vallen voor de veenderijterminologie des te meer de woordvormingen op *-erd* op bij het benoemen van turfsoorten. Zij hebben een sterk expressieve kracht en ze zijn enerzijds het gevolg van het onnoemlijk zware werk van de turfsteker, anderzijds van een vertrouwelijk omgaan met een produkt waarmee de turfsteker zijn kostje kon verdienen.

Een andere categorie van woordvorming binnen de veenderijterminologie vormen de substantivische afleidingen van het bijvoeglijk naamwoord met als suffix *-erik*. Volgens Pannekeet (61) noemen deze afleidingen op enigszins subjectief-waarderende wijze namen van personen of dieren die de door het basis-adjectief uitgedrukte eigenschap hebben. Voorbeelden van deze categorie zijn *rotterik* en *natterik*, die beide “moergrond” betekenen, dus een zaak aanduiden. Door het suffix krijgt die zaak iets persoonlijks en bovendien versterkt het suffix de eigenschap die door het basis-adjectief wordt uitgedrukt. Diezelfde versterkende functie heeft het suffix *-ik* in *drabbik* “moergrond”, waarbij de stam het substantief *drab* is. Het suffix *-ering* in *rottering* “moergrond” werkt eveneens versterkend. Het suffix *-ing* in *rotting* “moergrond” substantiveert het adjectief *rot* en duidt meer een toestand aan.

Sporadisch voorkomende categorieën zijn die met de suffixen *-eling* en *-oor*. In *stuiveling* “bepaalde turfsoort” is de basis een verbaalstam. Het suffix *-eling* vormt een naam van een zaak die de door het intransitieve basisverbum genoemde handeling moet

1. Op aanwijzing van Pannekeet (59) ben ik genegen om van een suffix *-d* te spreken.

verrichten (Pannekeet 64), terwijl in *blekkeling* “bepaalde turfsoort” het suffix *-eling* een naam van een zaak vormt die de door het transitieve basisverbum genoemde handeling moet ondergaan (Pannekeet 65). In *zweetoor* en *zweeloor* “heizicht” is de basis een substantief. Het suffix *-oor* heeft hier zowel een personifiërende functie als een causaal-pejoratieve. Dit suffix *-oor* moet hier wel gebruikt zijn naar analogie van *hangoor*, *neetoor*, *domoor*, waar de benaming van het lichaamsdeel “oor” logisch verantwoord was.

Merkwaardig gevormd is een woord als *pootjesen* “de spilwagen tegen de richter aanzetten”. De basis van dit woord is het dimunitief *pootje*. We hebben hier te maken met een werkwoordformatie op *-s*. Pannekeet (112) geeft daar verschillende voorbeelden van: *peerdjese* “paardje spelen”, *skoôltjese* “schooltje spelen”, *soldaatjese* “soldaatje spelen” e.a. Pannekeet wijst erop, dat deze verbale *-s*-formaties vermoedelijk een aanvangsbetekenis “spelen wat door de basis genoemd wordt” hebben. Hij signaleert deze formaties vooral in de kindertaal. Mogelijk heeft dit “pootjesen” voor de turfsteker een spelelement gehad, anders is deze vorm analoog ontstaan naar die formaties die een spelelement in zich hebben.

Een vorm *droegerslân* (Smellingera-Land 95) “droogland” is voor Friesland niet vreemd. In het Westfries kent men woorden als *waskersdag* “wasdag”, *melkerstoid* “melktijd” (z. Pannekeet 18). Deze vormen zijn samengesteld uit een verbaalstam plus (*d*)ers gevolgd door een zelfstandig naamwoord.

In *zettelhout* hebben we te maken met een met *-el* verzwaarde verbaalstam. Vergelijk voor *zettelhout* bijv. *skoidelsloôt* “scheisloot” en *zettelbord* “zetbord of -plank” (Pannekeet 18.)

De Groningse vormen *stoultjen* en *veentjen* zijn verbale formaties afgeleid van de dimunitiva *stoultje* “stoeltje” en *veentje* “veentje”.

De meervoudsuitgang *-er* in bijv. *stukkər* “stukken turf” (in Asten, Meijel, Sevenum) is in de oostelijke dialecten van Nederland een normale zaak (z. Schönfeld 122).

13.2. volksetymologieën

Er zijn woorden die ontstaan door verbastering van bestaande woorden, meestal uit een vreemde taal. Volksetymologie is het streven van ongeletterde taalgebruikers om voor hun vreemde woorden in klankvorm aan te passen aan bekende Nederlandse woorden (Van de Toorn 80). Ze ontstaan in het associatieve vlak. Vaak is er sprake van grote overeenkomst in klank. Een verbastering kan ook zijn de contaminatie maar hier zit het ontstaan van de verbastering in het feit dat meer aanduidingen die voor eenzelfde zaak of dezelfde gebeurtenis ter beschikking staan, tegelijkertijd in het bewustzijn binnendringen en zich daar vermengen (Maurer 49).

Duidelijke gevallen van volksetymologische verandering in de veenderijterminologie zijn: *törräflérrəbóks* (turfslerenbroek) voor “turkslerenboks” en *woltonnəboks* (woltonneboks) voor “moltonboks”. Zeker ook wel volksetymologieën zijn *môêrslòðpər* “turfbijl” in plaats van *môêrslòðgər* “moerslager”, *bekkeling* “bepaalde turf” voor *blekkeling*, *priemen* “armen van de veenkruiwagen” voor *triemen*, *feejtərə* voor *elevatoren*, *molenjacht* “bepaald turfschip” voor *molmjacht*, *pompburg* voor *pontbrug*, *laag* voor *loeg* en *lager* voor *loeger*, *pəkət* voor *banket* “veenbanket”. Het woord *kommunie* “ploeg” moet vervormd zijn uit het Franse *commune*. *Greneren* “waterlossing maken” is ofwel een onklankwettige vorm van *draineren* of een contaminatie van *gresbuis* en *draineren*. *Enkəlman* (in Deurne) is een verbastering van *henkelman*. De verklaring van mijn zegsman was: in een dergelijk etensblik zat eten voor een enkele man! Een andere verklaring zou kunnen zijn, dat *enkəlman* vanuit het noordoosten de Peel is binnengekomen. Omdat men in grote stukken van Groningen en de kop van Overijssel de *h*-afval kent (z. Weijnen 1966, 248), kan *enkəlman* ook *henkelman* zijn.

13.3. woordgeografische aspecten

13.3.0. algemeen

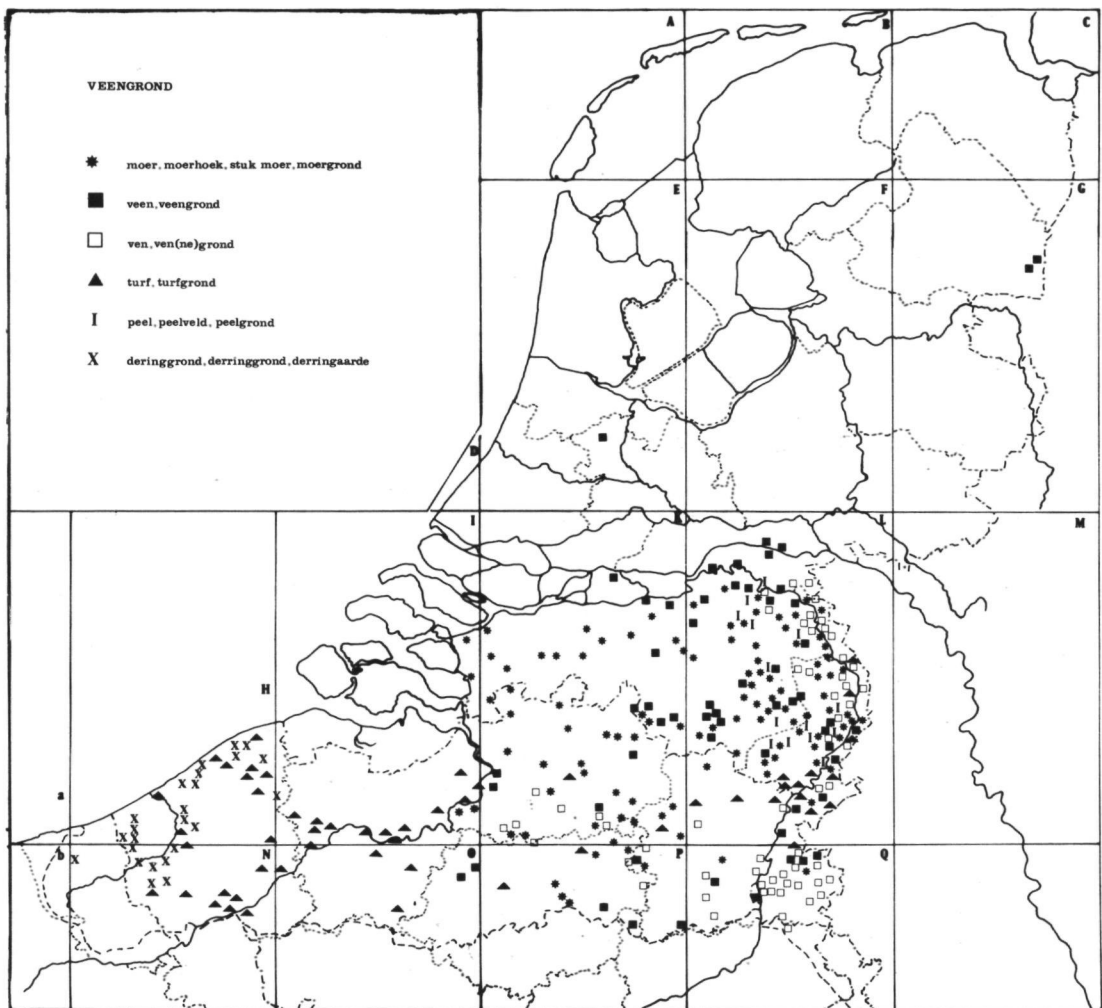
Wanneer men een vakterminologie aan dialectgeografische beschouwingen wil onderwerpen, moet men rekening houden met beperkte mogelijkheden. Al liggen die mogelijkheden per vak weer anders. Er zijn vakken die nogal beperkt voorkomen, waardoor een onderzoek naar de terminologie ervan geografisch gezien leemten zal vertonen. Zo zal het moeilijk zijn om termen van diamantslijpers, griendwerkers, hoptelers met een behoorlijk geografische spreiding in kaart te brengen. Andere vakken nemen een tussenpositie in, zoals de riviervissers en klompenmakers. De dissertaties van Th. van Doorn en J. van Bakel (zie Van Doorn en Van Bakel) laten zien, hoe het toch goed mogelijk is van beperkte informatiegebieden of verspreid liggende vakgebieden termen in kaart te brengen. A. Brouwers was voor zijn terminologie van de vlasteler voornamelijk aangewezen op vlasteeltgebieden in Oost- en Westvlaanderen, West-Noordbrabant, Zeeland en Zuid-Holland (Brouwers 26). Hij brengt dan ook geen termen in kaart. Daarentegen had J. Stroop (zie Stroop) een ruime keuze uit de molenaarsterminologie. Iedere plaats kende vroeger wel een molenaar. Zijn informantennet bood ruime mogelijkheden voor dialectgeografische beschouwingen, zodanig zelfs, dat hij zijn onderzochte begrippen kon beperken tot achttien. Aan een volledige inventarisatie van de molenaarsterminologie kon hij rustig voorbijgaan, zonder afbreuk te doen aan de kwaliteit van het beschreven en in kaart gebrachte materiaal. Hoe men voor een klein gebied toch dialectgeografisch te werk kan gaan, heeft A. Schaars bewezen, die dialectgeografische aspecten van agrarische terminologie in Oost-Gelderland belichtte en die op grond daarvan een dialectindeling van Oost-Gelderland kon samenstellen (zie Schaars). Deze, wat men zou kunnen noemen, micro-dialectgeografie, waaronder ik dan versta het bepalen van isoglossen in een geografisch klein gebied, is slechts mogelijk bij begrippen uit de algemene woordenschat of uit een vak dat overal en intensief beoefend wordt zoals dat van landbouwer. Een vak dat in een bepaalde streek uitgeoefend werd en dus niet die algemene verspreiding kende, had veel meer een uniforme vakterminologie binnen die streek. Werd zo'n vak in verschillende streken uitgeoefend, dan kan men per streek de terminologie bepalen en dan zijn er wel dialectgeografische verschillen aan te duiden tussen die streken. Een dergelijke situatie geldt voor de veenderijterminologie mijns inziens en wel in het bijzonder, wanneer het de terminologie is van de turfsteker die beroepsmatig turfstak. Voor het Peelland heb ik per plaats de terminologie van de professionele turfsteker afgevraagd. Deze turfsteker bleef niet in zijn woonplaats om te steken maar werkte in de regel bij een verveningsmaatschappij waar hij turfstekers van elders ontmoette. Begrijpelijk is het, dat hij termen ging gebruiken bij het steken die zijn collega uit een andere plaats ook gebruikte. Anders lag dit bij de kleingebruiker/turfsteker of de boer/turfsteker. Deze bleef meestal op het terrein van zijn gemeente of woonplaats waardoor contact met de boer/turfsteker of kleingebruiker uit een andere plaats bij het steken nauwelijks mogelijk was. Bij deze laatste groep van turfstekers vindt men per streek veel dialectgeografische verschillen. Wat betreft de terminologie van de professionele turfsteker kan men het beste de streken waar zij werkten, dialectgeografisch met elkaar vergelijken. Mijn onderzochte gebied heb ik daarom, zij het wat globaal, ingedeeld in: een noordwestelijk gebied (nw) = Friesland en Noord-Overijssel, een noordoostelijk gebied (no) = Groningen, Drente en Zuid-Overijssel, een westelijk (w) = Noord- en Zuid-Holland en Utrecht, een zuidoostelijk gebied (zo) = Noord-Brabant, vooral Oost-Noord-Brabant en Nederlands Limburg, en een zuidelijk gebied (z), dat vooral het Brabantse en Limburgse gebied in België betreft, maar ook, zij het in mindere mate, de Vlaamse provincies Oost- en West-Vlaanderen.

Zoals ik zei, is dit een globale aanduiding maar ik verwijs voor de aanduiding per plaats naar Deel II. Voor de dialectgeografische verschillen bij de terminologie van de boer/turfsteker of kleingebruiker/turfsteker per plaats zij ook verwezen naar Deel II. De vraag of er turf werd gewonnen uit hoogveen dan wel laagveen speelt niet zo'n belangrijke rol, omdat hoogveenturf overal gewonnen kon worden behalve in het westen en West-Vlaanderen en laagveenturf in alle genoemde gebieden. Men kan dus wel zeggen, dat het westen en West-Vlaanderen alleen termen kennen in verband met laagveenturfwinning en dat de overige gebieden zowel termen uit de laagveenturfwinning als uit de hoogveenturfwinning kennen.

Op de kaarten heb ik alleen die termen gebracht die binnen de vakterminologie van de turfsteker het meest algemeen zijn en die over een behoorlijk groot gebied afgevraagd zijn. Het gaat hier om de termen: *veengrond*, *veen-* (aan de hand van de opgaven voor "veenkuil"), *turf*, *veenkuil*, *turfspa*, *turfschuurtje* en het meer specifieke begrip *schop om vlikken te steken*.

13.3.1. opmerkingen over de kaarten

ad kaart 4a. VEENGROND

Krt. 4a. Veengrond.

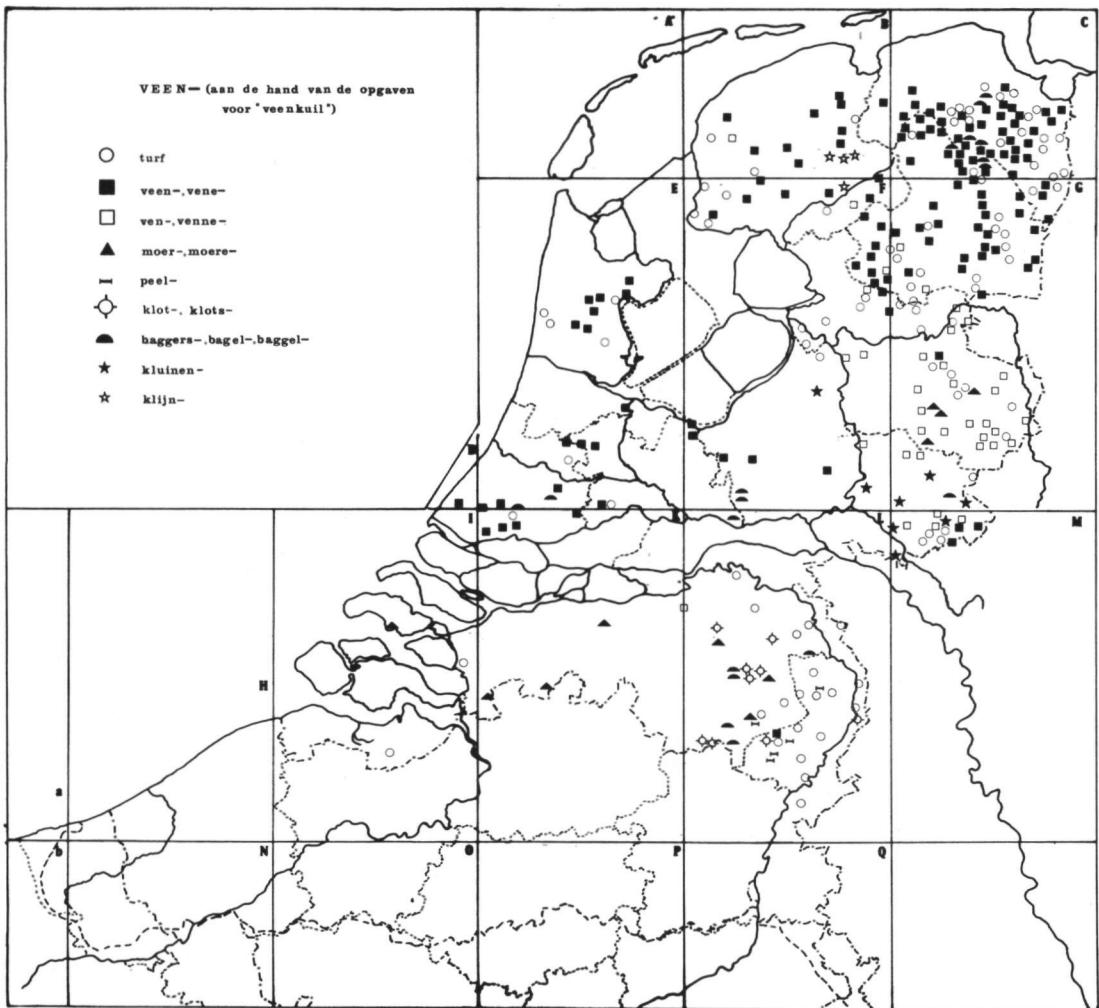
In de vraagstelling van de Nijmeegse vragenlijst 27 (N 27, 4a) zijn in één vraag verschillende zaken afgevraagd. Gevraagd werd: “Hoe noemt U *veen*, *moeras*, *stuk niet ontgonnen hei* of *woeste grond*?” Semantisch gezien zijn *veen*, *moeras*, *stuk niet ontgonnen hei* en *woeste grond* vier verschillende zaken. Daarom heb ik voor de kaart VEENGROND alleen die opgaven gebruikt die duidelijk “veengrond” aanduidden. Deze opgaven werden op de kaart versmolten met die uit de Gentse vragenlijst 3 (WVD 3, 22 *veen- of turfgrond*), verder met de opgaven uit de sgv-enquête (*veen*) en tenslotte met die uit de Nijmeegse vragenlijst (N 27, 18a *veen of veengrond*). Enkele opgaven met name voor het noordoosten en westen komen uit mijn eigen materiaal. Omdat verreweg het meeste woordmateriaal uit enquêtes komt die gericht waren op Zuid-Nederland en België, is het kaartbeeld geografisch beperkt.

Moer en *moer*-komen verspreid voor maar niet in Oost- en West-Vlaanderen. *Moer* en *moer*- domineren in het onderzochte gebied. *Veen* en *veen*- komen vooral voor in het oostelijk deel van het onderzochte gebied. De *veen*- opgaven komen uit de sgv-enquête, die juist dit gebied bestrijkt. Vooral in die gebieden waar men geen veengrond had, vindt men deze *veen*- opgaven. *Ven* en *ven(ne)grond* zijn vooral Limburgs en Belgisch Brabants. Volgens Van Dale (2185) is een *ven* in de eerste betekenis “de naam voor kleine meertjes, ook wel droge kommen, in de heide in N. Brabant, Gelderland en Limburg” en in de tweede betekenis “een door uitvening ontstane plas (elders)” en pas in de derde betekenis “veenland (niet alg.)”. Bij deze opgaven *ven*, *ven(ne)grond* moeten we zeker wel denken aan de eerste twee betekenissen van Van Dale. Opvallend nl. is, dat in het hoogveengebied de Peel de benaming *ven* voor “veengrond” niet voorkomt. *Turf* en *turf*- komen in het zuidelijk deel van het onderzochte gebied voor door alle provincies heen op gelijke hoogte ongeveer met op het eind in West-Vlaanderen een uitwaaiering naar het noordwesten en zuidwesten. In het Westvlaamse gebied moeten *turf* en *turf*- van jongere datum zijn dan *derringgrond*, *deringgrond*. *Turf* voor “turfgrond” is metonymisch ontstaan. *Peel* en *peel*-ziet men alleen aan de rand van de eigenlijke Peel. *Peel* is in deze benamingen een soortnaam voor “veengrond”.

ad kaart 4b. VEEN- (aan de hand van de opgaven voor “veenkuil”)

Aangezien kaart 4a VEENGROND alleen maar de dialectgeografische verspreiding van dit begrip bood in Noord-Brabant, Nederlands Limburg en het Nederlandstalige gebied in België, heb ik naar een mogelijkheid gezocht om voor dit begrip een uitgebreider kaartbeeld te krijgen. DC 21, 1g heeft voor heel Nederland gevraagd: “Hoe noemt U de holte in het veen waaruit turf gegraven wordt?” Op grond van de antwoorden die op deze vraag zijn binnengekomen leek het mij gewenst het eerste deel *veen* e.a. van de samenstelling *veenkuil* e.a. in kaart te brengen. Het resultaat ziet men op kaart 4b.

Vergelijkt men de kaarten 4a en 4b met elkaar voor wat betreft het gedeelte onder de rivieren, dan valt op, dat het woordtype “klot” niet op kaart 4a, maar wel op kaart 4b aanwezig is en wel in Oost-Noord-Brabant en Midden-Limburg (één opgave). Verder ziet men, dat het woordtype “turf” door kaart 4b versterkt wordt. De “bagger”-opgaven duiden een bepaald soort veen aan en vallen hier uit het synoniemisch verband. Als men zegt, dat “veen” *bagger* of *bagel* werd genoemd in die plaatsen waar men geen hoogveen dolf, gaat men te ver, omdat in Holland bijv. alleen maar gebaggerd werd en daar ziet men *bagger*- en *veen*benamingen naast elkaar voorkomen. Het feit dat hier toch meer *veen*-benamingen voorkomen zou erop kunnen wijzen, dat *veen* en *bagger* hier meer synoniem worden. Het meest opvallende echter aan het kaartbeeld van 4b is, dat er in het zuiden van Nederland geen *veen*-opgaven zijn, behalve in Ospel (L 288a), terwijl op kaart 4a *veen*- en *veengrond*-benamingen met name in Limburg, Oost-Noord-Brabant en het rivierengebied voorkomen. Het verschil is frappant te noemen. Van de 51 *veen*-opgaven op kaart 4a

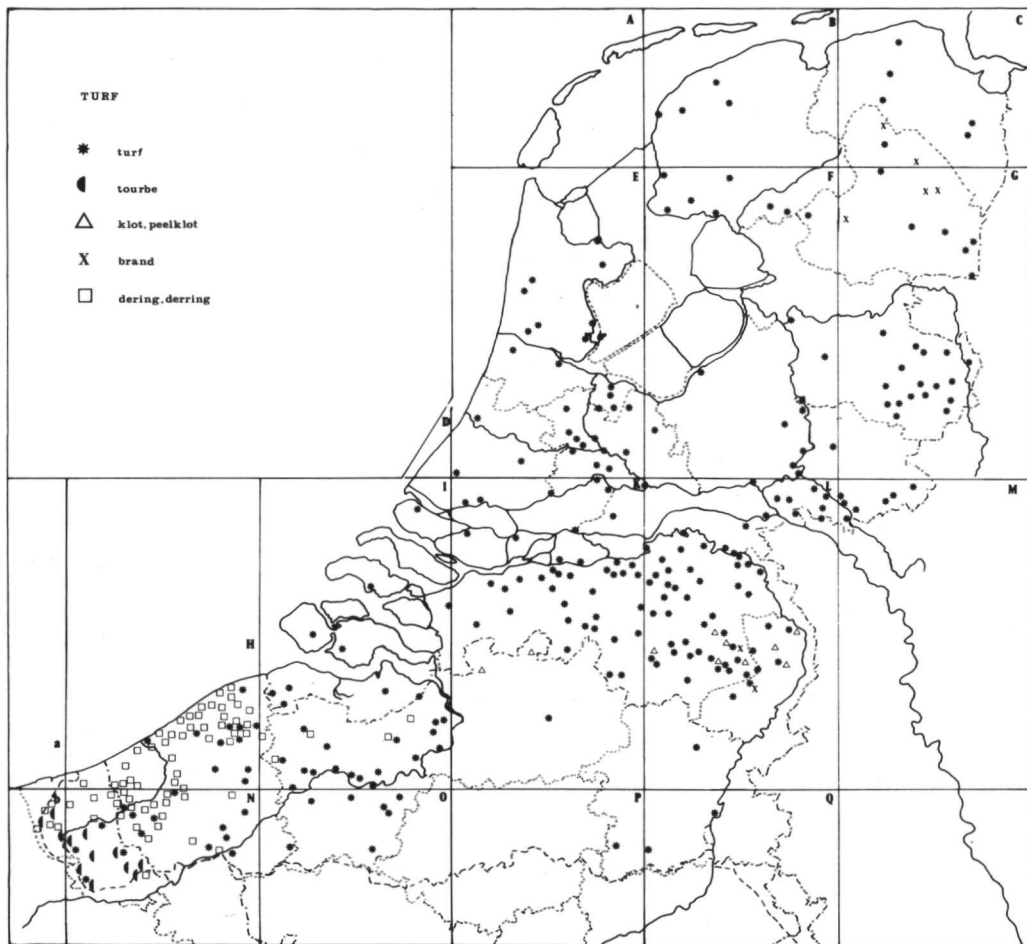
Krt. 4b. Veen- (aan de hand van de opgaven voor “veenkuil”)

komen er 38 uit de sgv-enquête, terwijl de rest via N 27, 18a opgegeven is. De sgv-enquête vroeg o.a. in een alfabetische lijst van woorden: “Hoe noemt U *veen*?” Een groot aantal respondenten heeft onder de druk van het gevraagde dan maar trouw hetzelfde *veen* ingevuld, terwijl zij veen of hoogveen absoluut niet kenden in hun woonplaats. Men kende daardoor geen heteroniemen voor *veen* en gaf dan maar het algemeen “beschaafde” woord, dat bovendien in de vraag gegeven was. Voor mij zijn de *veen*-opgaven en in zekere zin ook de *veengrond*-opgaven (deze laatste komen uit N 27, 18a, waar ook naar een benaming voor *veen*, *veengrond* gevraagd werd) voor Zuid-Limburg, het rivierengebied en de Kempen zeer verdacht. Men krijgt zo vertekende kaartbeelden. Als ik de kaarten 4a en 4b vergelijk op *veen*-, *veengrond*- en *vene*-opgaven, dan moet ik op grond van voorgaande redenering concluderen, dat *veen* hoofdzakelijk boven de grote rivieren voorkomt en in het zuiden alleen bekend is als een soort importwoord. Wanneer men naar een samengesteld begrip vraagt als *veenkuil* en op een indirecte wijze zoals in de Amsterdamse vragenlijst (DC 21, 1g), dan krijgt men zeker spontanere antwoorden en daardoor dialectgeografisch gezien ook betrouwbaardere antwoorden dan wanneer men direct vraagt naar het veel algemenere simplex *veen*. Die spontaniteit werkt ook door in de benamingen voor het eerste deel *veen* van de samenstelling *veenkuil*. De hoeveelheid

synoniemen van *veen-* op kaart 4b pleiten voor die spontaniteit en betrouwbaarheid. Wat betreft *veen* heeft de verspreiding die kaart 4b geeft voor mij een veel grotere mate van betrouwbaarheid dan kaart 4a.

Concluderend kan men zeggen, dat de vraagstelling op een kaartbeeld van grote invloed kan zijn en vertekende visualiseringen ten gevolge kan hebben. Bij een vraag in een dialectenquête zou men erbij moeten zeggen, dat de invullers beter niets invullen, als de zaak waarnaar gevraagd wordt in hun respectievelijke woonplaatsen niet bekend is en als zij de benaming voor die zaak slechts uit het algemeen Nederlands kennen. Het nauwelijks voorkomen van *veen*-opgaven in het zuidelijk deel van Nederland op kaart 4b valt des te meer op als men de talloze *veen-* en *vene-*opgaven ziet voor het gebied boven de grote rivieren met name in de bij uitstek veengebieden als Midden- en Oost-Groningen en Drente. Typisch zuidelijke heteroniemen voor “veen” zijn *moer*, *peel*, *klot*, *deringgrond*. *Turf* komt algemeen voor. *Kluin* is Achterhoeks, *klijn* is Fries. De *ven* en *venne*-opgaven duiden geen (hoog)veen aan, aangezien de ligging van de plaatsen waarvoor opgaven zijn daar niet op wijst. Ze zullen wel “vengrond” of “vennen” aanduiden. Ze zijn vooral Oostnederlands. De *bagger(s)-*, *bagel-* en *baggel-*opgaven geven zoals gezegd een bepaald soort veen aan.

ad kaart 5. TURF

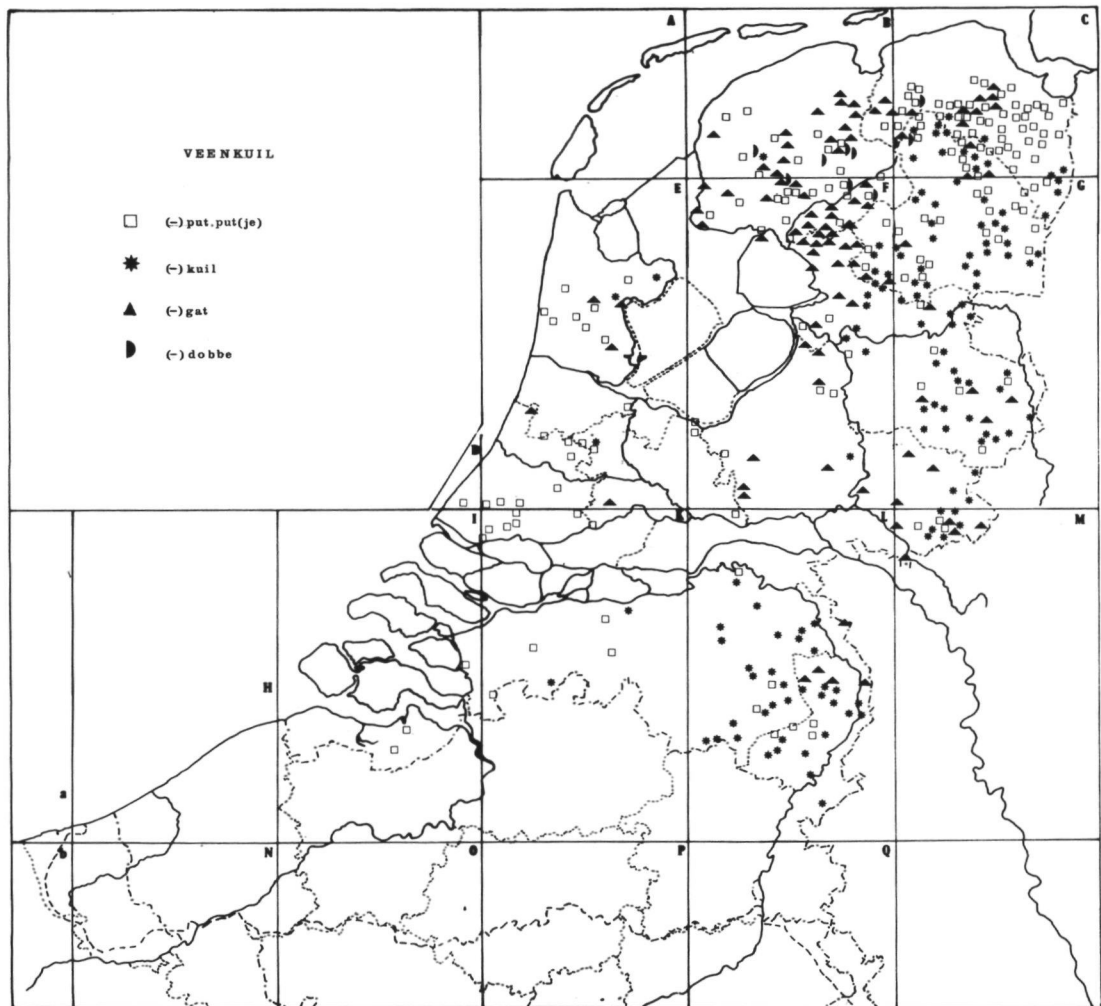
Krt. 5. Turf.

Bij de benamingen voor “turf” was het moeilijk te onderscheiden, wanneer men turf als “produkt” noemde en wanneer turf als “turfgrond”. Wanneer een turfsteker zei: “Daar zit heel wat turf”, dan bedoelde hij eigenlijk “turfgrond”. Maar in gedachten zag hij al meteen voor zich de talloze “brokjes turf” die uit de veengrond gehaald konden worden. De gegevens uit WVD 3, 21 zijn ook op deze kaart verwerkt, ofschoon de vraag luidde: “Hoe noemt U de onder afsluiting van de lucht vergane plantendelen?” In een korte verantwoording van dit Vlaamse materiaal haalt Ryckeboer (301) ook al de begrippen turf als “produkt” en als “turfgrond” door elkaar, wanneer hij zegt van de gegevens op de kaart die hij bespreekt: “Daarnaast zijn de *tourbe*-opgaven en zeker ook een groot aantal *turf*-opgaven vertegenwoordigers van een jongere taallaag die het moderne importproduct benoemen”. In de vraag is gevraagd naar de *substantie veen*, maar bij de bespreking van de gegevens op de kaart wordt bij de *tourbe*- en *turf*-opgaven gesproken van een benaming voor het “importproduct”. Op de kaart is op al de vijf woordtypen deze tweeduidige uitleg van *turf* van toepassing.

Het woordtype “turf” komt algemeen voor. Klankgeografisch zijn er uiteraard verschillen, maar die zijn op deze woordkaart niet gesymboliseerd. Heeroma (1935, kaart 13) wees al op het verschil tussen *torf* en *turf* en constateerde een parallellie *turf/up* en *torf/op*, waarbij *turf/up* meer westelijk-Hollands is en *torf/op* meer zuidoostelijk-Hollands en noord-Noordbrabants. Andere klankgeografische opposities zijn o.a. *turf-tuf*, *turf-terf*, *turf-turref*. Opvallend is de vorm *trurf* in L 159. Er is hier sprake van een metathesis, die opgeheven wordt door *-rf* in de auslaut. “Tourbe” komt op de kaart alleen in Franssprekend Vlaanderen voor. Deze *tourbe*-opgaven zijn de vertegenwoordigers van een jongere taallaag die het moderne importproduct “turf” benoemen. Het woordtype “tourbe” kent ook in Franssprekend Vlaanderen een geringe verbreiding, hetgeen toch wel wijst op het jonge karakter ervan. *Tourbe* kent geen uitbreiding naar Nederlandsprekend Vlaanderen toe. “Klot” en “klot-” zijn vooral Oostnoordbrabants en Noord-limburgs, maar ze hebben nog representanten in Kalmthout (K 201) en Meer (K 192). Het woordtype “brand” is in de voorkomende gevallen waarschijnlijk alleen synoniem met “turf”, omdat turf in de plaatsen van opgave de enige brandstof was. Het is een benaming die ook gebruikt kan worden voor andere brandstoffen. Het woordtype “brand” is op de kaart zowat beperkt tot noordelijk Drente, maar komt monografisch (Goossenaerts 141) ook in de Noord-West-Kempen van België voor en ook in de Peel (L 244, 265). De woordtypen “dering” en “derring” komen alleen in westelijk Vlaanderen voor. De benamingen *dering* en *derring* moeten zeker de oude zijn geweest voor ter plaatse gestoken turf (Ryckeboer 301). *Derrie* is in West-Vlaanderen de grondsoort die ontstaat waar zeklei op veen rust. Turf is in Vlaanderen niet meer bekend als een ter plaatse uitgegraven delfstof, maar wel als een ingevoerd produkt, dat dan *turf* of *tourbe* wordt genoemd (Ryckeboer 301).

ad kaart 6. VEENKUIL

Voor het tekenen van de kaart VEENKUIL kon ik beschikken over de gegevens van het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam en over mijn eigen materiaal. Het Amsterdamse instituut vroeg (DC 21, 1g) naar *de holte in het veen waaruit turf wordt gegraven*. Het woord *gegraven* in deze vraag zou erop kunnen duiden, dat men bedoelde een kuil waaruit de turf met een schop gestoken of gegraven werd en niet gebaggerd. Toch zijn er een aantal woordtypen als “baggergat”, “bagelgat” en “trekgat” die duidelijk op een gat of kuil slaan waaruit gebaggerd werd. Het is moeilijk om aan de hand van de typering exact af te leiden, of er met een bepaald woordtype een kuil bedoeld werd waaruit men de turf stak of groef als een vaste substantie, of een baggerkuil waaruit men het veenslijk omhooghaalde. Omdat er in het westen alleen laagveen zat, dat gebaggerd werd, zou men

Krt. 6. Veenkuil.

kunnen concluderen, dat de woordtypen “turfput”, “veenput”, “pet”, “turfpet”, “turfgat”, “gat”, “veengat”, “veenkuil” en “turfskuil” ook een *baggerkuil* kunnen aanduiden, omdat deze woordtypen daar alle voorkomen. Hetzelfde geldt voor Midden- en West-Friesland, waar ook alleen laagveen zat. Omdat men in hoogveengebieden zoals de Peel ook baggerde op plaatsen, is het moeilijk om voor die streek ook exact te zeggen welk woordtype een bepaalde kuil aanduidt, behalve wanneer het eerste woorddeel *bagger* is. Ditzelfde geldt ook voor de hoogveengebieden in Drenthe en Groningen. In het algemeen kan ik zeggen, dat het op grond van de woordtypen niet mogelijk is een precies onderscheid te maken tussen een *kuil waaruit men baggerde* en een *kuil waaruit men de turf stak of groef*. Dat deze twee manieren van turf winnen, het turfsteken of -graven en het turf baggeren, toch van invloed zijn geweest op de benamingen, wil ik aan de hand van de kaart laten zien.

Omdat op kaart 4b het woorddeel *veen* van de opgaven voor “veenkuil” en de synoniemen van *veen* zijn gesymboliseerd, heb ik mij bij kaart 6 beperkt tot de symbolisering van *kuil*-opgaven en de heteroniemen van “kuil”: “dobbe”, “gat” en “put”. “Dobbe” komt op de kaart praktisch alleen noordwestelijk voor met een paar opgaven nog in het noordoosten. Het WNT (III2 2669) noemt *dobbe* gewestelijk (in de noordelijke provinciën) nog in gebruik voor o.a. “gegraven kom, waarin water staat”. De definitie wijst in de richting, dat de *dobbe* eerst gegraven is en vervolgens vol water komt te

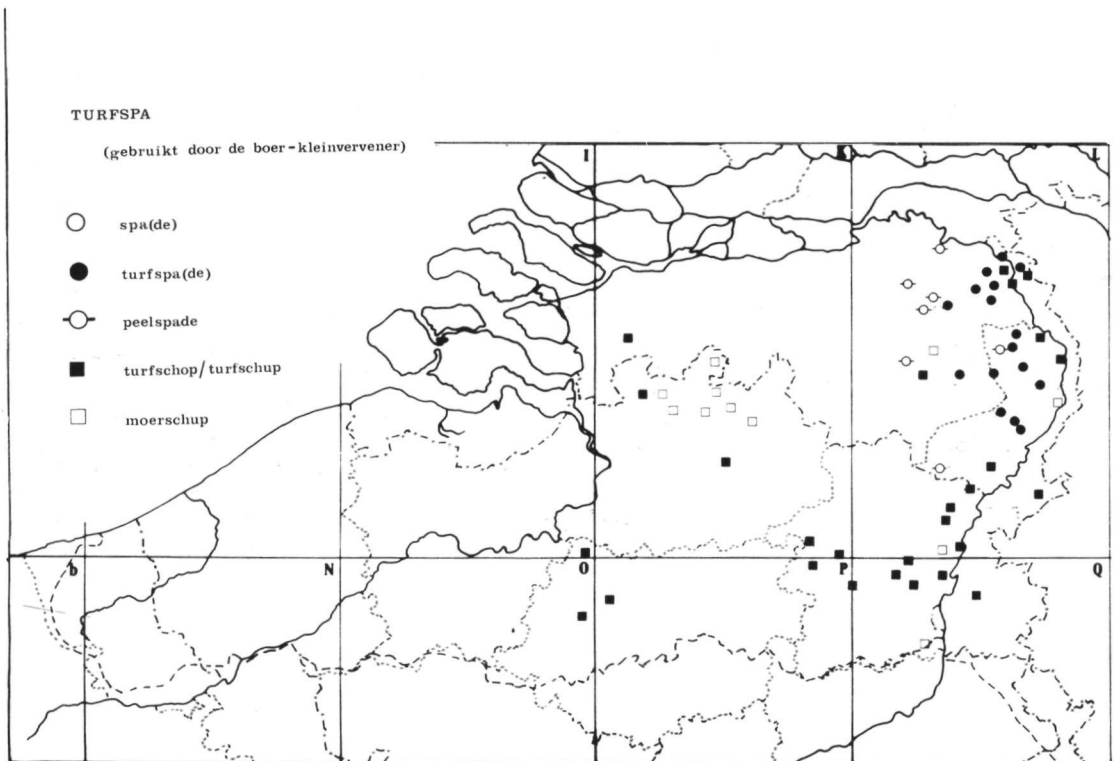

staan. Dus werd de turf uit de dobbe gegraven of gestoken en niet gebaggerd. Deze veronderstelling baseer ik alleen op de definitie van het WNT. Voor de rest blijven er op de kaart over de *gat*-, *kuil*- en *put*-benamingen. Het semantisch verschil tussen een kuil, een gat en een put lijkt op het eerste gezicht niet groot. Alle drie kunnen ze volgens het WNT “kuil” betekenen, alleen de volgorde waarin ze die betekenis hebben is bij alle drie verschillend. Een *kuil* is “eene holte, eene uitholling, eene diepte, in den regel van boven open” (WNT VIII 502 *kuil* I) en in toepassing op graven “sleuf waaruit de turf is gegraven, ook *put* genoemd” (WNT VIII 503). Een *gat* is allereerst een “open plaats in eene vaste stof of in een voorwerp, opening. 1) In ’t algemeen. In toepassing op verschillende stoffen of voorwerpen; inzonderheid met het bijdenkbeeld, dat de opening ten gevolge van een stoot, schok, slag, beet enz., of wel door bederf, verrotting enz. ontstaan is” (WNT IV 332 *gat* I). Pas in een afgeleide betekenis krijgt *gat* de betekenis “holle, min of meer diepe plaats in den grond; kuil” (WNT IV 339 *gat* 2b). Een *put* is allereerst een “diepte die geheel of ten deele met een vloeistof, gewoonlijk water, is gevuld” (WNT XII 4948 *put* A) en krijgt pas als 13e betekenis “kuil” (z. WNT XII 4955 *put* 13). Men kan dus zeggen, dat *-put* voor “veenkuil” veel specifieker is dan *-gat* en *-kuil*. *-Gat* voor “veenkuil” is weer specifieker dan *-kuil*. Op grond van dit specifieke gebruik van *-put* voor “veenkuil” zou ik willen zeggen, dat dit gebruik vooral is toegepast door de professionele turfgraver. Op grond van de eerste betekenis van *put* “diepte die geheel of ten deele met een vloeistof, gewoonlijk water, is gevuld” concludeer ik, dat *put* vooral een “laagveenkuil” is geweest waaruit het veenslijk gebaggerd moest worden. In het westen komen dan ook vooral *-put*-benamingen voor. In de historische inleiding heb ik erop gewezen, dat de georganiseerde turfwinning begonnen is in het westen, zich voortzet naar het noorden, Friesland, Groningen, en dat die vervolgens via Drente naar de Peel afzakt. Met die georganiseerde turfwinning is ook *-put* “veenkuil” meegegaan. In het westen komt *-put* verspreid maar toch regelmatig voor. Het is daar algemeen bekend geweest maar door het verdwijnen van veenaufgravingen minder alledaags geworden. In Friesland is de veenaufgraving later begonnen dan in het westen en hier is *-put* nog vrij algemeen bekend. Nog bekender is *-put* in Groningen waar nog tot in deze eeuw verveend is, en ook in Drente is *-put* in de veengebieden als veenderijterm veelvuldig voorkomend. Voor Groningen en Drente geldt dan, dat *-put* als benaming voor een “laagveenkuil” ook overgegaan is op een “kuil waaruit turf gestoken of gegraven werd”. Het blijft echter de meer vaktechnische term naast het meer algemeen gebruikte *-kuil*, vooral in Drente. Dat *-put* de vaktechnische term was voor “veenkuil” blijkt vooral uit de opgaven in de Peel. De vijf *-put*-opgaven, die nagenoeg helemaal wegvallen tegenover de talloze *-kuil*-opgaven in Oost-Noord-Brabant, Midden-Limburg en Noord-Limburg, komen uit het hoogveengebied van de Peel. Hier werkten arbeiders uit andere streken en met name uit Drente waar de verveningen op een eind liepen. Deze arbeiders hebben *-put* voor “veenkuil” meegebracht. Terwijl de boer/kleingebruiker in het zuiden sprak van zijn *-kuil*, sprak de professionele turfsteker van zijn *-put*. Dat er in Drente nog zoveel *-put*-opgaven voorkomen, komt ook door het feit, dat hier het onderscheid boer/kleingebruiker en professionele turfsteker niet zo groot was als in de Peel. In de Peel kan men terecht van twee vakterminologieën spreken, hetgeen minder geldt voor Drente en ook voor de andere gebieden. Voor deze laatste uitspraak hoeft men maar naar hoofdstuk 2 TURFWINNING DOOR DE BOER/KLEINGEBRUIKER te kijken en naar de lemmatisering van dit hoofdstuk (hoofdstuk 8). De *-gat*-opgaven zijn minder specifiek voor de echte vakterminologie van de turfsteker dan de *-put*-opgaven. Bij deze *-gat*-benamingen moeten we om drie redenen veronderstellen, dat men met *-gat* een “laagveenkuil” bedoelde. Op de eerste plaats ontstaat een *gat* door een stoot, schok, slag, enz. (zie de eerste definitie van het WNT). Zo’n veengat ontstond nl. door met de baggerbeugel het veenslijk met een stoot en een zwaai of een schep omhoog te halen. Bij een gat denkt men minder aan een

mooi afgegraven kuil. Op de tweede plaats komen de *-gat*-opgaven niet voor in de Peel en nauwelijks in Drente. In deze veengebieden was vooral hoogveen. Op de derde plaats kent men woordtypen als “baggergat”, “bagelgat” en “trekgat”, terwijl bij *-kuil* en *-put* als eerste woorddeel *bagger-*, *bagel-* en *trek* niet voorkomen. Een *trekgat* is een gat waaruit veenslijk met de baggerbeugel getrokken werd.

Conclusie: de *-put*-benamingen zijn de meest vaktechnische. De benaming *-put* voor “veenkuil” is met de historische loop van de vervening meegegaan, eerst in het westen gebruikt en vervolgens via Friesland, Groningen en Drente terechtgekomen in de Peel, waar het als een importwoord beschouwd moet worden. In principe duidt *-put* op een “kuil waaruit gebaggerd wordt” maar krijgt bij de professionele turfsteker ook de betekenis van “kuil waaruit de turf gestoken of gegraven wordt”. De *-gat*-benamingen duiden zeker wel op een “kuil waaruit gebaggerd wordt” en komen vooral noordwestelijk voor. De *-kuil*-benamingen ziet men vooral in het oosten van Nederland vanaf Drente tot Midden-Limburg. Ze bestrijken ook niet specifieke veengebieden. Op grond hiervan kan men zeggen dat *-kuil* voor “veenkuil” met name gebezigd werd door de boer/turfsteker of kleingebruiker. De *-kuil*-benamingen duiden voor het merendeel op een “kuil waaruit turf gestoken of gegraven werd en niet gebaggerd”. Nog een laatste conclusie: op grond van voorgaande beschouwing moet ik zeggen, dat de vraag door het P.J. Meertens-Instituut gesteld “Hoe noemt u de holte in het veen waaruit de turf wordt gegraven?” in tweeën gesplitst had moeten worden, nl. a) *hoe noemt u de holte in het veen waaruit turf wordt gegraven of gestoken?* en b) *hoe noemt u de holte in het veen waaruit turf wordt gebaggerd?* Structureel gezien zouden deze vragen duidelijker en semantisch betrouwbaarder materiaal hebben geboden dan de eigenlijke vraag heeft gegeven.

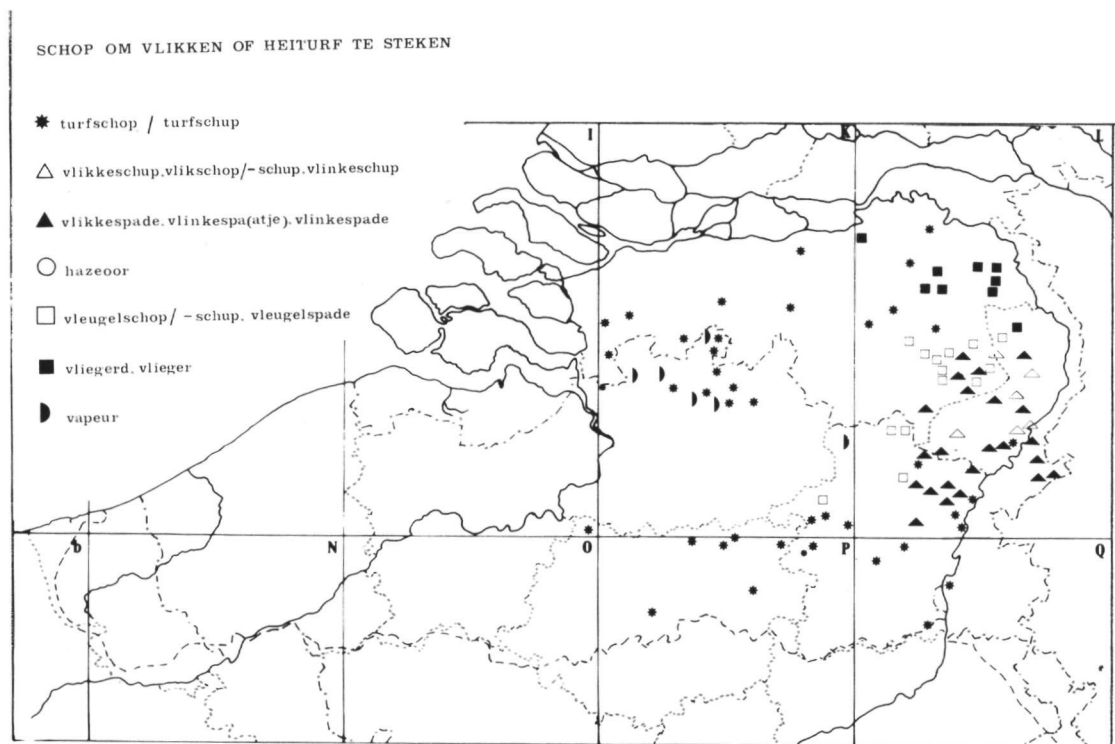
ad kaart 7. TURFSPA

Krt. 7. Turfspa.

Het gaat hier om de turfspa waarmee de boer/turfsteker of kleingebruiker turf stak. Dat deze spa niet eenvormig was, blijkt uit de woordtypen die men in het lemma vindt. Een “hazeoor” verschilt van een “oplegger” en van een “vapeur”. Nu zijn deze drie wel unica, dus representatief voor *turfspa* zijn ze niet. De woordtypen op de kaart zijn zo algemeen, dat ze niets zeggen over de vorm van de schop. Maar “baggerturfstik”, “vlikkenschup”, “vlinkenschup”, “hazeoor” en “turfbot” zeggen iets over welke soort turf met deze schoppen gestoken werd. In een gebied waar alleen maar *vlikken* gestoken werden, was de “vlikkenschup” natuurlijk dé turfschop. Op de kaart zijn alleen die woordtypen verwerkt die zo algemeen mogelijk de turfschop aanduiden. De kaart laat een oppositie *spa-schop/schup* zien. *Spa* komt alleen in het Nederlandse gebied voor, terwijl *schop/schup* hét Belgische woordtype is en een aantal opgaven heeft langs de Maas omhoog. *Spa(de)* voor “turfschop” ziet men vooral in het Peelgebied en daar rondom heen. Waarschijnlijk stak men de turf met de gewone spa en niet met een aan het turfsteken aangepaste. In het laatste geval zou men eerder gaan spreken van een *peelspade*, *turfspa(de)*, *turfschop* of *moerschop*. De *peelspade*-opgaven komen voor aan de rand van het eigenlijke veengebied in de Peel. *Peel-* moet hier opgevat worden als *veen-*. *Moer-* is overwegend Belgisch, terwijl in het Nederlandse gebied *turf-* veel meer voorkomt.

ad kaart 8. SCHOP OM VLIKKEN OF HEITURF TE STEKEN

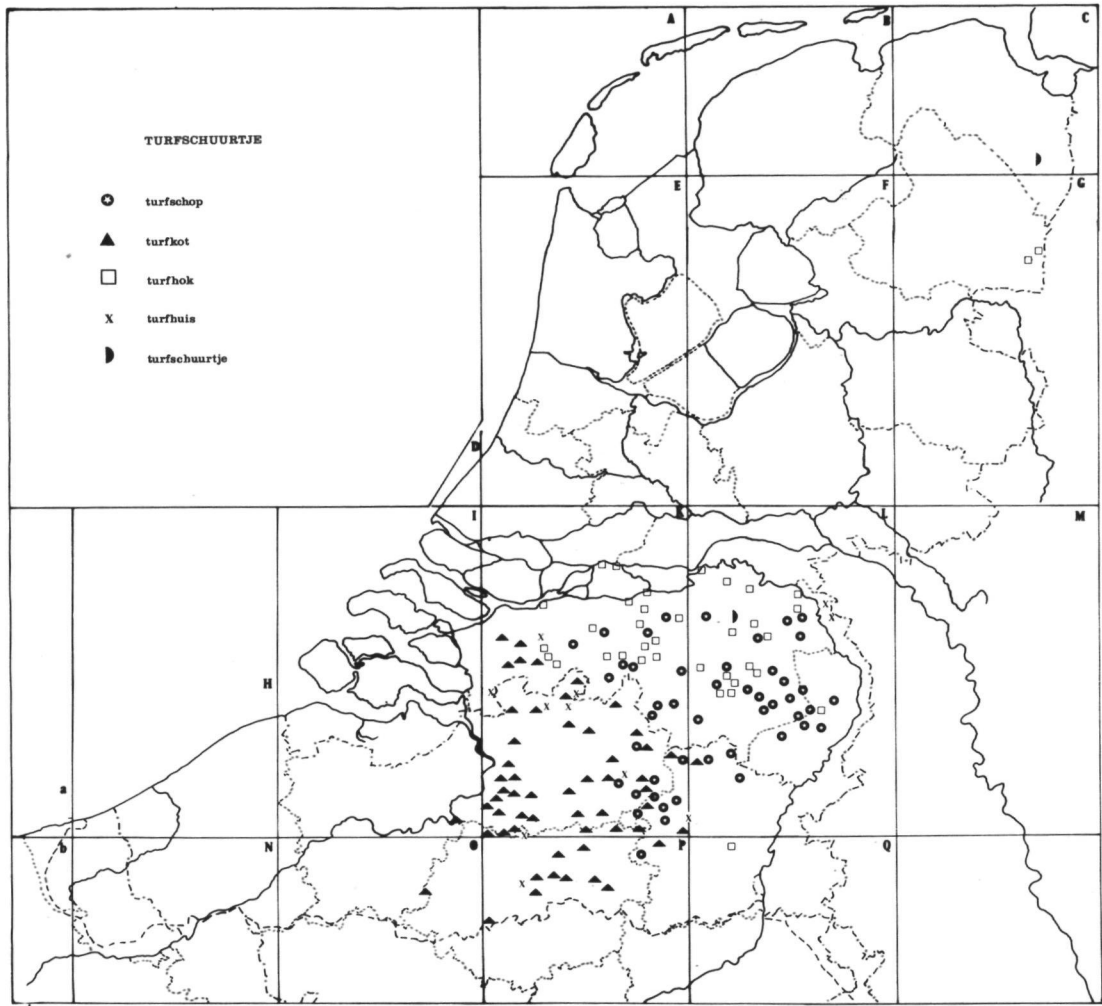

Krt. 8. Schop om vlikken op heiturf te steken.

Een belangrijke oppositie in dit lemma vormen de woordtypen “turfschop” en “turfspa(de)” tegenover “vlikkenschup”, “vlikschup”, “vlinkenschup”, “vlikkenspade”, “rischop”, “vlagenschup”, “vlagschup”, “schaddenschup”, “schabbenschup”, “schabbertenvlik”, “schavertenschop” of anders gezegd de oppositie tussen “turf-” enerzijds en “vlik-”, “schad-”, “rus-” enz. anderzijds. Uit deze oppositie zou men kunnen concluderen, dat waar de *turfschop*- en *turfspa(de)*-opgaven voorkomen, men als turf slechts de zode, de rus, de vlik enz. kende: de turf is in al deze plaatsen een soort zode, vlik of vlink, terwijl de

echte turf, de hoogveenturf, er niet voorkwam. Deze theorie wordt versterkt door het feit, dat in het Peelland er vlak rondom heen, waar wel hoogveenturf voorkwam, alleen *vlikkeschup*-, *vleugelschop*-en *hazeoor*-opgaven voorkomen en geen *turfschup* enz.-opgaven. In het veengebied onderscheidde men dus de “schop om turf te steken” en de “schop om vlikken of heiturf te steken”. *Vlik*- en *vlink*- komen alleen voor in het oostelijk deel van het gebied, in Oost-Noord-Brabant, Noord- en Midden-Limburg en Belgisch Limburg. De *vleugel*- en *vlieger(d)*-benamingen zijn bijna alle Oostnoordbrabants met een paar opgaven in Nederlands Limburg en Belgisch Limburg. Men kan nog een apart gebied “vlieger(d)” onderscheiden met één uit de toon vallende opgave (Q 9) en een “vleugelschup, vleugelspade”-gebied. *Vapeur* komt voor boven Antwerpen, alle opgaven op één na (K 278) zijn van de Belgische provincie Antwerpen.

ad kaart 9. TURFSCHUURTJE

Krt. 9. Turfschuurtje.

Op de kaart zijn naast mijn eigen gegevens ook die van het lemma TURFSCHOP (WBD afl. 1, 146) verwerkt. Ze bestrijken praktisch helemaal het enquêtegebied van het WBD en het WLD (Woordenboek van de Limburgse Dialecten). Drie opgaven zijn noordoostelijk. In de woordtypen die op de kaart gesymboliseerd zijn, komt als eerste woorddeel telkens *turf-* voor. Dus dat eerste deel kent geen oppositie. Wel zijn oppositioneel “schop”, “kot”, “hok”, “huis” en “schuur”. *-Schop* is Midden- en Oostnoordbrabants en Limburgs met nog een paar opgaven in het Antwerpse gebied tegen de Limburgse grens aan. *-Kot* ligt zuidwestelijk tegen dit *-schop*-gebied. *-Hok* is zowat beperkt tot Noord-Brabant. Het woordtype “turfhuis” is vooral Belgisch, maar het kent nog één opgave in West-Noord-Brabant (K 176) en twee opgaven in het uiterste noorden van Nederlands Limburg (L 163, 163a). *-Schuur* komt sporadisch voor, maar is wel Gronings. Op grond van de kaart kan men zeggen, dat *-schop* overwegend Nederlands is maar ook voorkomt in het aangrenzende Belgische gebied en dat *-kot* overwegend Belgisch is maar ook voorkomt in het Westnoordbrabantse gebied. *-Hok* is Nederlands op één Belgische opgave na.

14. KARAKTERISTIEKEN VAN DE VEENDERIJTERMINOLOGIE

14.0 algemeen

Naast de enkele karakteristieke zaken binnen de veenderijterminologie van morfologische, volksetymologische en woordgeografische aard wil ik in dit hoofdstuk nog andere karakteristieken van deze vakterminologie geven.

Men kan stellen dat de veenderijterminologie naast een beperkt aantal termen die men specifieke vaktermen zou kunnen noemen, sterke wortels heeft in het plaatselijk dialect. Dit geldt vooral voor de terminologie van de boer/turfsteker of kleingebruiker. Veel termen zijn ontleend aan de agrarische terminologie, een minder groot aantal zijn vanuit de scheepvaart de veenderijterminologie binnengedrongen. Die plaatsgebondenheid van de turfsteker gold voor de professionele turfsteker in mindere mate. Deze was seizoenarbeider en een aantal van deze turfstekers kwam uit een ander gebied dan waar hij turf stak (zie bijv. deel I, 5.0.0.). Een deel van deze professionele turfstekers kwam echter ook uit de streek waar ze werkten. In de Peel kwamen vele turfstekers uit de omringende plaatsen en deze mensen brachten weer termen uit hun eigen dialect mee. Ditzelfde gold ook voor het Drentse veengebied.

Naast het plaatsgebonden karakter van de veenderijterminologie kan men stellen, dat de veenderijterminologie weinig termen ontleende aan andere talen. De reden hiervoor moet wel zijn, dat het turfsteken hier al sinds prehistorische tijden plaatsvond, waardoor een sterk autochtoon karakter van het steken kon ontstaan. Van elders werden geen nieuwe technieken ingevoerd. Bovendien had het steken van de boer/turfsteker of kleingebruiker een sterk individueel karakter. Pas later, toen de georganiseerde turfwinning op gang kwam, was er sprake van ploegendienst. Ook de veenderijgebieden hebben op dialectgeografisch terrein elkaar niet sterk beïnvloed. Er zijn een paar termen vanuit het noordoosten van Nederland in de Peel terechtgekomen. De gebieden die klankgeografisch en lexicologisch enigszins een geheel vormen (het noordoosten, noordwesten, westen, zuidoosten en zuiden) zijn beperkt, hetgeen weer samenhangt met de plaatsgebondenheid van de terminologie van de turfsteker. Anderzijds is er een aantal simplicia dat over geheel Nederland in al die gebieden voorkomt; deze simplicia vormen tezamen de harde kern van de vakterminologie van de turfsteker.

Tenslotte kon de turfsteker, hoe armoedig zijn beroep ook was, in beelden spreken en zijn gevoel in woorden leggen. Vooral via spreekwoorden ontleend aan het produkt “turf” en de omgeving waar turf werd gestoken, “het veen”, kon de turfstekerswereld invloed krijgen op het Algemeen Nederlands.

Voordat ik voorgaande beweringen wil staven en verder inga op de karakteristieken van de veenderijterminologie, geef ik een inventarisatie van de simplicia zoals die per manier van vervenen uit deel II te halen zijn. Op lexicologische gronden heb ik voor deze inventarisatie het Nederlandse en Nederlandstalige gebied in België ingedeeld in vijf wat globale dialectgebieden. Omdat mijn vakterminologisch materiaal uiteraard een beperkt karakter heeft vergeleken met de algemene woordenschat van het Nederlands, was het niet goed mogelijk haarfijne dialectgebieden af te bakenen. Binnen deze wat globale gebieden kan men kernen onderscheiden vanwaaruit het dialectmateriaal komt. Zo is voor het zuidoostelijk gebied de Peel de kern met een Limburgs en een Brabants gedeelte. Voor het noordoostelijk gebied is de kern Bargerooosterveld, de Monden en Klazienaveen en voor Groningen is dat Onstwedde, waarbij moet worden opgemerkt, dat voor het Groningse gebied veel monografische gegevens komen uit Venema en Ter Laan. Voor het westelijk gebied ligt de kern rond Wilnis en Vinkeveen met vooral monografische gegevens uit de Zaanstreek (z. Boekenooogen) en Utrecht (z. Stapelkamp 1953), voor het noordwestelijk gebied is de kern Smellingerland via vooral monografische gegevens (z. Smellingerland) en voor het zuiden geldt de Kempen als kern met vooral monografische gegevens (z. Weyns en Goossenaerts).

Per gebied wordt een inventarisatie gegeven van de vaktermen die telkens voor een aparte manier van vervenen zijn opgegeven of monografisch zijn achterhaald, in dezelfde volgorde zoals ik ook de hoofdstukken bij de delen I en II heb gegeven. Van die vaktermen worden alleen de simplicia vermeld. De onderzochte en vergeleken gebieden zijn er, zoals reeds genoemd, vijf in totaal: a) Friesland en (heel beperkt) Noord-Overijssel, aangeduid met *nw* of *noordwestelijk*, b) Groningen, Drente en (heel beperkt) Zuid-Overijssel, aangeduid met *no* of *noordoostelijk*, c) Noord- en Zuid-Holland en Utrecht, aangeduid met *w* of *westelijk*, d) Noord-Brabant en Nederlands Limburg met het accent op de Peel, aangeduid met *zo* of *zuidoostelijk*, e) Nederlandstalig België, aangeduid met *z* of *zuidelijk*. Het eerst worden de termen gegeven die een beperkt verspreidingsgebied hebben. Vormen die niet volkomen exclusief voor één gebied zijn, worden met ± gekenmerkt. Als tweede groep worden die simplicia geïnventariseerd die een verspreidingsgebied hebben over verschillende gebieden heen, dus die termen die een grotere verbreiding hebben.

14.1. een inventariserende, vakterminologische vergelijking tussen vijf turfwinningengebieden

14.1.1. termen waarvan het verspreidingsgebied beperkt is

14.1.1.1. termen van de boer/turfsteker of kleingebruiker geografisch beperkt

het zuidoostelijk gebied, met name de Peel

Pelen, turfsteken voor eigen gebruik; *pijp*, pauze bij het werk; *peel*, *turf*, (beide) veengrond; ± *klot*, turf; *bult*, heiturf; *vale*, *bolle*, *schaverd*, (alle) bonk- of grauwveen; *haren*, vlokken gras in de turf; *pijperd*, haverstro; *knip*, zwartveen; *pekkerd*, *stroperd*, (beide) dargveen; *ameren*, as met gloeiende stukjes turf; *kuil*, veenkuil; *plak*, *bonk*, *bank*, (alle) turfveld; *wijer*, plas of meertje midden in de hei (ook Belgisch); *wieltje*, *peeltje*, *zipp*, *zoei*, (alle) plas of meertje in de hei; *gerizzep*, *getuig*, (beide) turfgereedschap; *olm*, *malm*, *vilt*, (alle) turfmolm; *turf*, heizoden; *villen*, slechten; *knab*, *kruk*, *snade*, (alle) handvat van de heizeis; *zicht*; blad van de heizeis en heizicht; *snade*, steel van de heizicht; *boom*, steel van de heizeis; *aks*, turfbijl; *bats*, modderschop; *hoest*, huis van de schop; *vlik*, *vlink*, vlik, heizode; *blekker*, vlik; *vlieger(d)*, vleugelschop; *wangen*, *vinnen*, opstaande randen van de

vleugelschop; *band, vlaas, slond, kweb*, (alle) veenachtig, moerassig, laaggelegen land; *kamer*, strook van 7 turven breed; *pandoer*, uit te steken oppervlakte; *opwellen*, opborrelen van het grondwater; *spa*, turfspa; *plakkerd*, smeerklot; *banen*, banen van vast veen; *graaf, sleup, riool, voots, slak, slisse*, (alle) waterlossing; *schrank*, hoopje turf; *karn, doel*, turfhoopje; *mijt*, grote turfhoop; *tijl*, turfhoop; *graf*, vier turven; *bermen*, turfvuur recht zetten; *zulten, smoren*, (beide) branden zonder vlam; *kruigen*, kruiwagen; ± *tus*, moerasturf.

het zuidelijk gebied, Nederlandstalig België

± *Moer*, veengrond; *kwacht*, uitgeveende grond; *tourbe*, ± *klot, stook, der(r)ing*, (alle) turf; *schad, turf*, (beide) heiturf; *luif*, bonk- of grauween; ± *kof*, vlokken gras in de turf; *vijver, fonteintje*, (beide) plas of meertje in de hei; *sluif*, onderste handvat van de heizicht; *waat*, blad van de hezeis en heizicht; *grees*, lijnijzer; *vapeur*, vleugelschop; *kwacht, meers, rot, zuip, trot, zuur*, (alle) veenachtig, moerassig, laaggelegen land; *prut*, smeerklot; *gracht*, waterlossing.

het noordoostelijk gebied, Groningen en Drente, Zuid-Overijssel

Klien, laagveen of vergraven hoogveen; *dal*, onontgonnen veengrond; *vlok, tas*, vlokken gras in turf; *dosterd*, haverstro; *darg, gliede*, dargveen; *hoppe*, los veen; *doders, dovers*, dovers; *bron*, veenachtig; *rijf*, turfgereedschap; *mot*, turfmolm; *zende*, gereedschap om te maaien; *stoeltje*, turfhoopje; *zwil*, grote turfhoop; *kroden*, kruien; *voer*, vervoer van turf; *boeten*, turfvuur recht zetten; *smeulen, smoegen*, branden zonder vlam; *motten*, wat laten vallen van turf; *krood*, kruiwagen; *piont*, pijpeveger.

het noordwestelijk gebied, Friesland en Noord-Overijssel, en het westelijk gebied, Noord- en Zuid-Holland en Utrecht

In deze gebieden was de kleingebruiker iemand die de turf uit het gebaggerde veenslijk bereidde. Voor deze gebieden was het onderscheid tussen de georganiseerde turfwinning en de winning door de kleingebruiker dermate ondoorzichtig geworden, dat het in het taalgebruik niet te onderkennen was. De veenontginning op grote schaal heeft in deze gebieden eeuwen geleden plaatsgevonden, terwijl de kleinschalige veenontginning tot nu toe hier en daar (o.a. Vinkeveen en Wilnis) nog wordt toegepast. In 14.1.1.2. komt de geografische afbakening van de terminologie (de simplicia) in dit verband aan de orde.

14.1.1.2. termen van de vervener als bereider van baggerturf geografisch beperkt

het westelijk gebied, Noord- en Zuid-Holland, Utrecht

knip, etenszak; *kooien, prutten, clienen, vlossen, florsen*, (alle) baggeren; *leiken*, baggerslijk ophalen; *beugelen*, optrekken van baggerslijk; *boezem*, achter- en zijwand van de boezemschop; *drukken*, trappen van het baggerslijk; *krukken*, steunstukken; *riemen*, steken in de lengte; *ottertje*, rij turf; *loeft*, rand van de turfhoop; *dompen*, losse kluiten veen; *britten*, brokken turf; *schit*, lange, lichte turf; *lobberig*, veenachtig.

het noordwestelijk gebied, Friesland en Noord-Overijssel

Pet, veenput; *riem*, veenakker; *paardje*, stok met dwarsplank; *loet*, bepaald schep- of krabgereedschap; *jutte*, baggerschop; *pand, trek*, uitgespreide baggerslijk; *knuffelen*,

trappen van het baggerslijk; *hikkertjes*, scheurtjes in het gedroogde baggerslijk; *opbritsen*, opbreken; *schriks*, dwars; *opstapelen*, natte turf stapelen; *felst*, zandoer.

het noordoostelijk gebied, Groningen, Drente, Zuid-Overijssel

beugelaar, trekker; *bagel*, baggerturf; *darg*, onderste laag veen; *gliede*, week laagveen; *kluun*, *klijn*, (beide) baggerslijk; *barde*, zware, harde turf; *legge*, ligveld voor baggerslijk; *slatten*, hakken van het baggerslijk; *schouw*, baggerschuit; *klauw*, *houw*, baggerhak; *trippen*, *dampen*, trappen van het baggerslijk; *flikken*, *strepn*, *blokken*, (alle) afdelen van het slijk; *knitteren*, ontstaan van scheurtjes; *trippen*, *dompers*, houten plankjes; *schuiver*, *rijger*, (beide) apparaat om het baggerslijk te verdelen; *omkammen*, omwenden; *stobber*, stapelaar; *stobbe*, *zwil*, hoop baggerturf; *karn*, buitenomtrek van een stuik; *winkel*, meetstok.

het zuidoostelijk gebied, Noord-Brabant, vooral de Peel, en Nederlands Limburg

± *Moer*, baggerslijk; *plein*, ligveld van het baggerslijk; *rimmel*, vaste wal; *vlot*, baggerschuit; *bed*, uitgespreide baggerslijk; *pletsen*, aanstampen van het slijk; *vertijlen*, omwenden; *hukker*, *kegel*, (beide) hoop baggerturf; *klatserd*, soort baggerturf.

het zuidelijk gebied, Nederlandstalig België

Derrie, baggerturf; *klijt*, week laagveen; *greven*, snijden van de baggerspecie; *greef*, apparaat om de bagger te snijden.

14.1.1.3. termen van de professionele turfsteker geografisch beperkt

het noordoostelijk gebied, Groningen, Drente en Zuid-Overijssel

Gliede, *dosterd*, zwarte turf; *splinter*, scherpe turf; *assen*, witte turf; *lever*, *gal*, (beide) gele turf; *spalter*, plaatachtig gelaagd veen; *tuil*, dargachtig veen; *slat*, plas in de heide; *moude*, vaste kant bij het veen; *venen*, in het veen werken; *pegelen*, peilen van de veenlaag; *lavei*, seinpaal; *bollen*, nadiepen van de greppels; *bob*, brok veengrond; *klief*, dam in de wijk; *tuinen*, met zoden bekleden; *teef*, haakschop; *britje*, kluitje turf; *hond*, scheur in het veen; *lot*, stuk land ter grootte van een veenplaats; *wadder*, stikker; *bree*, karzetter; *aanslaan*, op slag zetten van turf; *stort*, slag turf; *klamp*, een bed turf; *kroder*, kruier; *kroden*, kruien; *handsels*, armen van de veenkruiwagen, *spijlen*, spijlen aan de achterwand van de veenkruiwagen; *spalken*, opensplijten van turf; *rim*, *rimsel*, eerste laag bij een ring; *gevel*, voorkant van de turfbult; *vlijen*, loegen; *dijk*, *wiers*, strook turf op het land; *stouger*, scheepslader; *praam*, *taske*, turfschuit; *barge*, trekschuit; *bolle*, *somp*, *snab*, *smak*, *kof*, (alle) turfschip; *klam* rij turf in schip; *jacob*, elevator; *doel*, ondiep gat in het veen.

het zuidoostelijk gebied, Noord-Brabant, met name de Peel, en Nederlands Limburg

Meppen, vreemde veenarbeiders; *knik*, etenszak; *vale*, *plankerd*, (beide) grauwe turf; *witte*, witte turf; *plankerd*, plaatachtig gelaagd veen; *vloos*, *vlies*, *vlaas*, *blaak*, (alle) veenplas; *tintelen*, dikte van het moer peilen; *kruis*, kruispunt van linker- en rechterarm van wijken; *zijl*, dam in een kanaal; *spieker*, steekschop; *refel*, veenbanket; *luik*, plank op het bovenveen; *slaan*, op slag zetten van turf; *bed*, bed turf; *priemen*, armen van de veenkruiwagen; *spillen*, spijlen aan de achterwand van de veenkruiwagen; *sporen*, pinnen

onder de schoenen; *teugeler*, lijndrijver; *vlet*, *slof*, *herna*, *kempenaar*, *spits*, (alle) turfschip; *verhalen*, verleggen van een schip; *richter*, loopplank tegen het schip op; *keu*, vaarboom; *deel*, turfveldje.

14.1.2. termen die over verschillende gebieden verspreid zijn

14.1.2.1. gemeenschappelijke terminologie bij de vervening door de boer/turfsteker of kleingebruiker

Het gaat hier vooral om de overeenkomst in terminologie tussen de noordoostelijke gebieden (Groningen, Drente) en de zuidoostelijke (Noord-Brabant en Nederlands Limburg, met het accent op het Peelgebied)

Turf, substantie veen plus produkt; *schoften*, pauzeren; *bolster*, grauwveen; *lok*, vlokken gras in de turf; *haver en stro*, pijperd; *bonksel*, weggebonkt veen; *moerig*, veenachtig; *molm* turfmolm; *afbonken*, verwijderen van de hei; *huis*, huis van de schop; *kruk*, handvat van de schop; *opborrelen*, opborrelen van het grondwater; *lijnijzer* (geen simplex), linieijzer; *mes*, blad van het linieijzer; *stok*, bepaalde maatstok; *waterlossing*, waterlossing; *stuiken*, opzetten van turf; *stuik*, hoopje turf.

14.1.2.2. gemeenschappelijke terminologie in verband met het bereiden van baggerturf

Tussen het westelijk gebied (Noord-en Zuid-Holland en Utrecht) en het noordwestelijk gebied (Friesland en Noord-Overijssel) zijn de volgende termen gemeenschappelijk: *klien*, veenspecie; *kluiten*, stukken turf; *baggeren*, *trekken*, baggerslijk trekken; *rib*, legakker; *beugel*, baggerbeugel; *klauw*, trekklauw; *opbreken*, uitbreken van turf.

Tussen het noordoostelijk gebied (Groningen en Drente) en het zuidoostelijk (vooral de Peel) en het zuidelijk (België) zijn de volgende termen gemeenschappelijk: *kiel*, boerenkiel; *bagger*, baggerturf; *baggeren*, *beugelen*, baggeren; *beugel*, baggerbeugel; *trapper*, trapper van het baggerslijk; *sprei*, uitgespreide baggerslijk; *trappen*, trappen van het baggerslijk; *snijden*, snijden van de bagger; *opbreken*, *omzetten*, wenden van de baggerturf.

Gemeenschappelijke termen in verband met het bereiden van baggerturf over het gehele gebied (Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Friesland, Noord-Overijssel, Groningen, Drente, Noord-Brabant, Limburg, Nederlandstalig België) zijn: *baggeren*, *beugelen* (in de Peel één maal voorkomend), *trekken*, baggeren; *beugel*, baggerbeugel; *bak*, baggerbak; *trapper*, trapper van het baggerslijk; *trappen*, trappen van het baggerslijk; *opbreken*, uitbreken van baggerturf; *omzetten*, omleggen van baggerturf.

14.1.2.3. gemeenschappelijke terminologie in verband met het turfsteken door maatschappijen en gemeenten, de georganiseerde turfwinning

Het gaat hier vooral om de streken waar het hoogveen voorkwam, dus in Groningen, Drente en het zuidoosten, vooral de Peel.

Graver, turfsteker; *poepen*, vreemde veenwerkers; *tuit*, drinkkan; *keet*, bewoning van veenarbeider; *bonk*, lange kerel uit het veen; *bonksel*, bonkturf of bonkveen; *grauwe*, grauwe turf; *zwarte*, zwarte turf; *peilen*, dikte van de veenlaag onderzoeken; *raai*, afwateringsgreppel; *haker*, kanaalgraver; *wijk*, turfkanaal; *splitting*, eerste sleuf bij het kanaal graven; *haken*, modder en zand weggraven; *dam*, dam in de wijk; *linieijzer* (geen simplex), linieijzer; *smoezen*, lokturf; *kalf*, *koe*, scheur in het veen; *put*, veenput; *bonk*,

strook tussen twee greppels; *klink*, veenplaats; *stikken*, met de stikker snijden; *koppen*, breedte van de turf snijden; *bank*, één laag turf lang enz.; *klem*, de dikte van een turf; *stikker*, ijzer om te steken; *oplegger*, spade om te steken; *bek*, ijzeren bek van de oplegger; *opschot*, oplegger; *hoge*, vaste veenkant; *lage*, afgegraven gedeelte; *stok*, *dagwerk* (geen simplex), *roe*, bepaalde maat; *last*, last van een schip; *slag*, rij van twee turven dik en een turf lang opstaande turven; *ligger*, *leger*, (beide) dubbele rij op elkaar liggende turven; *slag*, bed turf; *vuller*, kruiwagenvuller; *vullen*, kruiwagen vullen; *kop*, voorkant van de veenkruiwagen; *rad*, rad van de veenkruiwagen; *straal*, kruiplank; *opbreken*, opbreken van het slag; *stuik*, kleine turfhoop; *stuiken*, in kleine turfhopen zetten; *ring*, wal turf; *klamp*, hoop turf; *bult*, grote hoop turf; *rim*, *loeg*, opgevlide turfrand; *loegen*, vlijen van turf; *vuren*, turf in vuren zetten; *vimmen*, turf aan vimmen zetten; *ring*, *zwil*, (beide) lange rij turf; *loeger*, *stouwer*, bepaalde stapelaar; *aak*, turfaak; *stouwen*, volladen van het ruim van het schip; *loegen*, lagen maken op de bovenlast van het schip; *vlezig*, los en grauw, van turf gezegd; *wolf*, snijkast; *elevator*, elevator; *persen*, persen van turf; *balen*, turfpakken; *pachten*, turfvelden pachten; *rits*, afscheidingsleuf.

14.2. het vakterminologische karakter van de veenderijterminologie

Afgezien van het feit dat de veenderijterminologie belangrijke wortels heeft in het plaatselijk dialect en een sterk agrarisch karakter draagt, zeker als het gaat om de terminologie van de boer/turfsteker of kleingebruiker, is er toch een aantal termen dat men kan karakteriseren als veenderijterminologisch. Het zijn de termen die vooral door het produkt en de grondstof "turf" bepaald worden. Binnen de terminologie van de boer/turfsteker of kleingebruiker wil ik als specifieke termen kwalificeren: *bult*, *vale*, *bolle*, *bolster*, *schaverd*, *pijperd*, *bonksel*, *knip*, *pekkerd*, *stroperd*, *haver en stro*, *blekker*, *plakkerd*, *derring*, *luif*, *klien*, *dosterd*, *darg*, *gliede*, *lok*, *lijnijzer*, *hoppe* en *kamer*, terwijl *klot* algemener is geworden. *Tourbe*, dat voorkomt in Frans Vlaanderen, is het algemene Franse woord voor "turf". In Frankrijk is dit een woord uit de algemene taal, maar in het Nederlandstalige gebied kan men dit woord een vakterm noemen. Voornoemde termen zijn in zoverre specifiek te noemen, daar de boer/turfsteker of kleingebruiker deze niet vlug in een andere omgeving dan de veenderij zou gebruiken. En gebruikte hij die termen thuis of in zijn woonplaats dan wist de goede verstaander, dat het om veenderijtermen ging. De termen waren immers praktisch voor één uitleg vatbaar.

De hoeveelheid specifieke vaktermen is bij de boer/turfsteker of kleingebruiker beperkt. Dat er voor de boer/turfsteker of kleingebruiker geen uitgebreide beroepsterminologie kon ontstaan, is te verklaren uit het feit, dat het steken voor hem niet beroepsmatig hoefde. Het steken vond bovendien maar in een klein gedeelte van het jaar plaats (april, mei, juni) en van dit gedeelte kon hij naast het gewone boerenwerk maar een bepaalde tijd aan het turfsteken besteden. De voorwaarden die Kettman (II, 504) stelt voor een "reich ausgebildete Berufssprache" nl. een door historie, beroepstraditie en sociale verhoudingen eng verbonden beroepsverband, gaan voor de terminologie van de boer/turfsteker of kleingebruiker niet op. In zijn eentje ging hij steken, in zijn eentje bracht hij de turf naar huis, in zijn eentje sloeg hij de turven op in een turfschuurtje bij zijn huis. Hij verhandelde de turven niet, maar gebruikte ze "voor eigen gerief". Veel contact met de professionele turfsteker/seizoenarbeider had hij evenmin.

Bij de terminologie in gebruik bij de baggerturfwinning heb ik geen onderscheid gemaakt tussen die van de baggeraar die voor eigen gebruik baggerde en die van de professionele baggeraar. Immers over het professionele baggeren zoals dat in Holland en Utrecht in het groot plaatsvond viel niet meer mondeling te enquêteren, aangezien dit in de tijd te ver terug is gebeurd. In het noordoostelijk, zuidoostelijk en zuidelijk gebied werd echter vooral door de boeren of kleingebruikers gebaggerd, terwijl in het westelijk en

noordwestelijk gebied ook nog door een enkele kleingebruiker tot in onze dagen toe is gebaggerd. Omdat in het westelijk, noordwestelijk en noordoostelijk gebied het meest professioneel gebaggerd is, vindt men hier ook de meest specifiek vakterminologische termen: *beugelen, leiken, klijnen, drukken, loeft, ottertje, riem, trek, jutte, beugelaar, kluun, klijn, darg, gliede, klijen, slatten, trippen, stobbe, stobber, klauw*. In het zuidoostelijk en zuidelijk gebied werd vooral door de boer of kleingebruiker gebaggerd, zodat de terminologie in verband met het baggeren sterke relaties had met de agrarische terminologie of het plaatselijk dialect. Als het meest specifiek vakterminologisch kan men hier beschouwen *derrie* en *klatserd*.

Wat betreft 14.1.1.3. (termen van de professionele turfsteeker geografisch beperkt) hebben ook hier vakterminologisch gezien de verschillende turfsoorten de meest specifieke betekenis: *gliede, dosterd, splinter, lever, gal, spalter, plankerd, vale, witte*. Daarnaast moet men sterk aan de veenderij verbinden: *bob, stuk veengrond, wadder, rim, stouger, meppen*.

Uit 14.1.2.3. (gemeenschappelijke terminologie in verband met de georganiseerde turfwinning) kan men tenslotte concluderen, dat hier het vakterminologisch karakter het grootst is vergeleken met de andere categorieën en dat men hier het meest van een groepterminologie kan spreken. De simplicia die in 14.1.2.3. opgesomd worden, bepalen voor het grootste deel het eigen karakter van de veenderijterminologie, waarbij men de termen *wijk, splitting, linieijzer* (geen simplex), *smoezen, klem, stikker, oplegger, opschoot, dagwerk* (geen simplex), *ligger, leger, loeg, loegen, loeger, vuren, rim* en ook nog wel *vimmen* en *zwil* als de meest typerende kan beschouwen. Hier heeft men de harde kern van de veenderijterminologie.

Om die laatste bewering fundament te geven heb ik een controle toegepast op wat voor betekenissen Van Dale geeft bij genoemde begrippen. Als Van Dale onder *wijk, splitting* enz. als eerste of tweede betekenis een betekenis geeft die op de veenderij slaat, heb ik deze term als specifieke veenderijterm beschouwd. Ik heb hiervoor Van Dale genomen en niet het WNT, omdat Van Dale de huidige betekenis situatie weergeeft en die betekenissen geeft die zijn blijven voortleven tot in deze tijd, terwijl het WNT de betekenis situatie van die betreffende woorden geeft zoals die was aan het eind van de vorige eeuw bijv. En er is toch ook nog veel verveend in Drente en de Peel in deze eeuw.

Die controle leverde het volgende resultaat op: *wijk* (Van Dale 2381 *wijk* III) in de betekenis van “kanaal” betekent inderdaad het eerst “zijvaart in de veenderijen”. *Splitting* (1879) heeft in haar tweede betekenis betrekking op de veenderij en is zeker specifiek te noemen. *Linieijzer* wordt niet vermeld evenmin als *lijnijzer* en deze termen moeten daardoor als specifiek beschouwd worden of als uitgestorven. *Smoes*, meervoud *smoezen* (1840) betekent in een aan de veenderij verwante betekenis alleen “uitgevoren turfkluit die voor de handel ongeschikt is”. Men kan dit woord specifiek noemen. *Klem* wordt niet specifiek vermeld in een op de veenderij toegepaste betekenis en moet daardoor als specifiek of uitgestorven beschouwd worden. *Oplegger* (1402) krijgt pas in de zesde betekenis verband met de veenderijterminologie en moet daardoor als minder specifiek gezien worden. *Stikker* heeft in de twee gegeven betekenissen alleen betrekking op de veenderij en moet als specifiek beschouwd worden. *Opschoot* wordt niet genoemd en moet daardoor als specifiek of als uitgestorven gezien worden. *Dagwerk* (405) krijgt in de vierde betekenis een aan het veenbedrijf verwante betekenis en is dus minder specifiek. *Ligger* wordt door Van Dale niet vermeld maar moet als een dialectvariant van *leger* beschouwd worden. *Leger* (1095) echter krijgt op de achtste plaats een op de veenderij betrokken betekenis en is dus niet specifiek te noemen. *Loeg* (1127) en *loegen* (1127) hebben een betekenis die alleen op de veenderij betrekking heeft en zijn dus specifiek. *Vuren* (2323) als overgankelijk werkwoord heeft alleen betrekking op de veenderij en is specifiek. *Vimmen* is afgeleid van *viem*. Dit *viem* (2255) heeft een eerste betekenis die betrekking heeft op de veenderij, dus *vimmen* en *viem* zijn specifiek. *Zwil* (2477) wordt naast de betekenis “eelt”

op de tweede plaats op de veenderij betrokken en men kan dit woord toch wel specifiek noemen. *Rim* (1685) wordt wel genoemd maar niet in een op de veenderij toegepaste betekenis en is dus niet specifiek. Van voornoemde groep termen blijven dus over als specifiek op de veenderij slaande: *wijk*, *splitting*, *linieijzer*, *smoezen*, *klem*, *stikker*, *opschot*, *loeg*, *loegen*, *loeger*, *vuren*, *vimmen* (en ook *viem*), terwijl *zwil* als iets minder specifiek opgevat moet worden. Op grond van dit gegeven moet men zeggen, dat de veenderijterminologie van de professionele turfsteker gemeenschappelijk over verschillende gebieden heen erg beperkt is. Verreweg het grootste aantal termen is ontleend aan het algemene Nederlands of aan andere vakterminologieën. Let wel, de samenstellingen zijn op een paar na niet in deze inventarisatie betrokken.

Dat er geen belangrijke, specifieke vakterminologie bij de professionele turfgravers heeft kunnen ontstaan, moet vooral geweten worden aan het feit, dat turfsteken seizoenarbeid was en de arbeiders seizoenarbeiders. Bovendien kwamen de arbeiders in de af te graven veengebieden uit allerlei gebieden in Nederland maar ook uit het buitenland, vooral Duitsland. Deze twee factoren hebben de homogeniteit van de vakgroep en van de terminologie niet groot gemaakt. Zo heeft Weijnen 1966 (107) geconstateerd, dat in kolonisatiegebieden, vooral in jongere, maar ook in oudere, rekening is te houden met sterke heterogeniteit der immigranten. Zo waren voor de vergraving van de Veenkoloniën ook velen van de Lutherse gemeente uit Oldenburg en Oost-Friesland naar de Veenkolonie gekomen, met als gevolg dat er nog tot diep in de 18e eeuw in het Hoogduits gepreekt werd. Een dergelijke samenloop moet tot vervlakking leiden. Over de taaltoestanden in het begin der veenontginningen in Drente ($\pm$ 1875) geeft Naarding (67) het volgende citaat van een tijdgenoot: “t Vrolijk gesnap der mannen, hier gevoerd in 't Drentsch dialect, daar in den Gelderschen tongval, ginds in 't Boerenfriesch, elders in 't plat Gronings tot in 't Amsterdamsch en Leids patois inclus”. Zo'n citaat spreekt boekdelen. In een dergelijke Babylonische toestand kon geen homogene groepterminologie van turfstekers gedijen. Dat dan een algemener taalgebruik de overhand krijgt, heeft Weijnen 1966 (339) ook voor een veenkolonie als Helenaveen in de Peel bewezen. In een jonge nederzetting als Helenaveen is de bevolking van alle kanten toegestroomd vanuit Brabant, Limburg, Holland en Drente. Ieder bracht zijn eigen dialect mee en in zo'n situatie gaat men zijn eigen dialect wijzigen in de richting van het Algemeen Nederlands om zich beter verstaanbaar te maken. Dit geldt voor de mensen die in zulk een kolonie gaan wonen maar datzelfde geldt ook seizoenarbeiders die van alle kanten toestromen en dan voor een bepaalde tijd van het jaar een bepaald beroep uitoefenen in een bepaalde streek. In dit laatste geval is de kans groot dat er geen homogene vakterminologie kan groeien. Daarbij komt nog het feit, dat de professionele turfgraver die uit de streek zelf kwam en 's avonds weer naar zijn huis keerde, buiten zijn werktijd geen contact zocht met de vreemde veenarbeiders die in keten in het veen woonden. De autochtone bevolking accepteerde deze “poepen” niet als bij haar horend. Dat blijkt bijv. uit het grote aantal scheldbenamingen dat de eigen bevolking had voor deze vreemde arbeiders. In het Peelland bijv. is de invloed van deze vreemde arbeiders op de taal van de bevolking niet groot geweest, afgezien van de Veenkoloniën Helenaveen en Griendtsveen. Maar het feit, dat de boer/turfsteker of kleingebruiker hier en daar toch al ging spreken van zijn *oplegger* en *stikker* in plaats van de *turfspa* wijst op invloed van de professionele turfgraver.

Een laatste factor die de vakterminologie van de turfsteker beperkt hield, was ook wel de inhoud van het vak. Turfsteken was een eenvoudig beroep met weinig gereedschap. Het ging erom zoveel mogelijk turven te steken met zo weinig mogelijk middelen. Kortom een hard beroep waarbij veel gezweet moest worden maar weinig gesproken werd.

14.3. het plaatsgebonden karakter van de veenderijterminologie

14.3.1. termen ontleend aan de algemene plaatselijke woordenschat

Uit paragraaf 14.2. (het vakterminologisch karakter van de veenderijterminologie) kan men concluderen, dat binnen de veenderijterminologie de termen die men als specifiek vakterminologisch kan kwalificeren, gering in aantal zijn. Vooral ontstaan specifieke benamingen bij het aanduiden van het produkt “turf” en de grondsoort “veen”.

Veel relaties heeft de veenderijterminologie met het plaatselijk dialect en de algemene woordenschat. Termen als *plak* en *kuil* zijn zonder samenhang niet direct te betrekken op het turfsteken. In het gesprek werden deze termen al snel *turfplak* of *veenplak* en *turfkuil* of *veenkuil*, waarbij *veen-* en *turf-* als sterk specificerende elementen dienst deden. Dergelijke specificerende woorddelen zijn ook, zij het in mindere mate, *peel* en *moer*. Het individuele karakter van het turfsteken door de boer/turfsteker of kleingebruiker, de korte periode van turfsteken en het feit dat de professionele turfsteker een seizoenarbeider was die pendelde of na het seizoen weer naar zijn woonplaats terugging, zijn de belangrijkste oorzaken voor de sterke plaatsgebondenheid van de veenderijtermen.

Van een groot aantal woorden uit 14.1.1.1. tot 14.1.2.3. blijkt, dat ze direct uit de plaatselijke omgangstaal stammen. Ik noem: *ameren* (z. Weijnen 1935, 181; *aomele* (Bladel), *oomers* (Dinther, Geffen), *uimers* (Lieshout) voor houtskool), *plak* (z. WBD afl. 2, 244), *wijer* (z. WBD afl. 2, 217 en 193), *wieltje* (z. WBD afl. 1, 176 *wiel*; z. Schönfeld 1955, 233), *zjip* (z. Schuermans 887 *zjip* en Roukens 122 *zjep*), *zuip* (z. WBD afl. 2, 195 *zuip*), *zoei* (z. WBD afl. 1, 184 en 183 bv.), *kweb* (z. WBD afl. 2, 195; z. Weijnen 1935, 182 *kweb* “soort moeras, soort veen (Rosmalen)), *moer* (z. WBD afl. 2, 194; zie ook kaart 4a), *kwacht*, (z. WBD afl. 2, 194), *meers* (z. WBD afl. 2, 217), *vijver* (z. WBD afl. 1, 176), *vlaas* (z. WBD afl. 2, 193), *vloos* (z. Weijnen 1938, 331), *gerizzep* (*gerizzep* is afgeleid van *gereedschap*, verg. voor *gerizzep* Weijnen 1937, par. 186 *nuzzek* voor neusdoek), *vlink* (z. Schuermans 129 *flink* en het Rhein. Wörterb. II, 623 *Flink*), *sleup* (z. De Bont 560), *kruigen* (z. Weijnen 1937, 148), *tourbe* (z. kaart 5), *klot* (z. De Bont 305), *stook* (z. Corn. Vervl. 1195), *schad* (z. Goossenaerts 646 *schadde*), *gracht* (z. Corn. Vervl. 505; z. Weijnen 1937, 67), *kuil* (z. kaart 6), *slond* (z. Schelberg 378 *sjlont* “eng waterrijk dal, slenk”), *opwellen* (z. De Bo 1180 *wallen*), *rot* (z. WBD afl. 2, 192), *zuur* (z. WBD afl. 2, 192), *trot* (z. Schuermans 749 *trot*), *rijf* (z. Molema 185 *rieve*; z. Haddingh 228 *rief*), *stoeltje* (z. Ter Laan 983), *boeten* (z. Ter Laan 1050 *toubuitn*), *smoegen* (z. Ter Laan 923 *smoegn*), *krood* (z. Molema 130 *kroode*), *dampen* (z. Boekenoogen 160 *domp*), *britten* (z. Boekenoogen 113 *brit*), *pet* (z. kaart 6), *knuffelen* (z. Frysk Wurdboek 228 *knoffelje*), *opbritsen* (z. Frysk Wurdboek 55 *brjitsje*), *trippen* (z. Ter Laan 1058 *tripm*), *winkel* (z. Schuermans 866) *plein* (z. Corn. Vervl. 977), *moude* (z. Ter Laan 585 *moude* “stof, grond”), *schoften* (z. De Bont 630), *molm* (z. Rhein. Wörterb. V 1389 *mulm*), *rib* (z. Molema 184 *ribbetje*), *kiel* (z. Goossenaerts 361), *tuit* (z. Schelberg 434), *kop* (*van de kruiwagen*) (z. Goossens 1963, II 20), *rad* (*van de veenkruiwagen*) (z. Haddingh 224 *rad*), *stobbe*, (z. Ter Laan 974), *slatten* (z. Frysk Wurdboek 445), *weinen* “wenden” (z. Frysk Wurdboek 575 *weine*), *opstalen* “opstapelen” (z. Smellingera-Land 105), *omkammen* “omwenden” (verg. De Bo 427 *kammen*), *spillen* (z. De Bont 577 *spil*), *spijlen* (z. Ter Laan 943 *spīl(e)*). Ook vormen als *gəmongə* (gemengd), *uitgəzaakt* (uitgezakt) en *pletsen* komen uit het plaatselijk dialect. Ook in de benamingen voor het *turfschip* blijkt de invloed van de streek op de benaming. *Vlet*, *herna*, *kempenaar*, *slof* en *spits* zijn zuidoostelijke benamingen voor “turfschip” en *praam*, *taske*, *barge*, *somp*, *snab*, *smak* en *kof* zijn noordoostelijke benamingen.

14.3.2. het agrarische karakter van de veenderijterminologie

Omdat de turfsteker voor “eigen gerief” meestal de boer was, die voor zichzelf een stukje veen pachtte om er te kunnen turfsteken, lag het voor de hand, dat het plaatsgebonden karakter van de veenderijterminologie een sterk agrarische inslag had. Ook de professionele turfsteker, die seizoenarbeider was, wisselde het turfsteken af met bijv. meehelpen bij de oogst in de landbouw. Zeker voor de veenderijterminologie van de boer/turfsteker of kleingebruiker kan men stellen dat ze een semi-agrarisch karakter draagt. Benamingen voor het gereedschap en onderdelen daarvan en benamingen voor turfhoop waren dezelfde als welke de boer gebruikte op de boerderij voor gereedschap en stapels koren bijv. Doordat de boer ze in een bepaalde omgeving gebruikte, kregen ze een specifieke betekenis. Een *spa* werd pas een *turfspa*, wanneer men met die spa aan het turfsteken was of wanneer men thuis op de boerderij bijv. tegen iemand zei: “Geef mij de turfspa even”. In het laatste geval moest men wel *turfspa* en niet *spa* zeggen, anders kwam men met een gewone spa aanzetten. Uiteraard kon de boer/turfsteker of kleingebruiker met alleen *spa* volstaan, als hij inderdaad met een gewone schop ging turfsteken, hetgeen voorkwam. Had hij de vorm van de schop enigszins aangepast aan het turfsteken door de schop smaller en langwerpiger te maken of door er opstaande vleugeltjes aan te verbinden, dan had hij inderdaad een turfspa, maar dan moest hij nog even goed om begrijpelijk te zijn *turfspa* zeggen tegen die aangepaste schop. Immers heel waarschijnlijk had hij nog andere schoppen met afwijkende vormen. Veel benamingen werden specifiek door eenvoudig *peel*, *turf* of *veen* voor het woord uit het plaatselijk dialect of de algemene woordenschat te plaatsen: een *kruiwagen* werd een *peelkruiwagen*, een *aks* werd een *peelaks*.

Van een aantal termen uit 14.1.1.1. tot en met 14.1.2.3. kan men zeggen, dat ze van agrarische komaf zijn of op zijn minst sterk met de agrarische terminologie verwant: *knab* (z. Van Vessem 79 *knabben*), *kruk* (z. Van Vessem 74 *kruk*), *snade* (z. Van Vessem 47 *snoad*), *zicht* (z. Van Vessem 128, kaart ZICHT), *boom* (z. Van Vessem 40 *boom*), *aks* (z. Elemans 103 *aks*), *bats* (z. Elemans 131 *bats*), *huist* of *huis* (z. voor “huis” Van Vessem 60, kaart RING VAN DE ZEIS), *schränk* (z. Goossens 1963, I 157 *schränk*), *karn* (z. WBD afl. 6, 1042 *karn*), *mijt* (z. Goossens 1963, II 110 *mijt(je)*), *tijl* (z. Taalatlas I, afl. 7, nr. 7 kaart HOK (VAN KORENSCHOVEN)), *garf* (z. Goossens 1963, I 210, de overzichtstabel), *bermen* (z. Goossens 1963, I 210 *berm*, de overzichtstabel), *sluif* (z. Van Vessem 74 “sluif”), *waat* (z. Goossenaerts 853 *waat*), *greef* (z. Goossenaerts 252 *greef*), *vapeur* (z. Goossenaerts 792 *vapeur*), *rjif* (z. Hadderingh 228 *rief*), *zende* (z. Taalatlas I, afl. 1, nr. 13 kaart ZEIS), *zwil* (z. TON kaart 11 WIERS), *wiers* (z. TON kaart 11 WIERS), *vertijlen* (dit is een afleiding van *tijl*), *hukker* (z. Goossens 1963, I 155 *huiker*), *kegel* (z. Goossens 1963, I 156 *kegel* “gewoonlijk hokje van vier schoven”), *greven* (z. Goossenaerts 253 *greven*), *kiel* (z. Goossenaerts 361 *keel*), *viem* (z. Taalatlas I, afl. 7, nr. 7 kaart HOK (VAN KORENSCHOVEN), de vorm *fiem*), *stuik* (z. Taalatlas I, afl. 7, kaart HOK (VAN KORENSCHOVEN), de vorm *stuik* en zie ook Goossens 1963, I 210, de overzichtstabel), *stuiken* (dit is een werkwoord afgeleid van *stuik*). Uit deze opsomming blijkt, dat met name vele benamingen voor “turfstapel(tje)” ontleend moeten zijn aan de agrarische terminologie. Het gaat om de termen *schränk*, *mijt*, *wiers*, *hukker*, *viem*, *stuik*, *zwil*, *karn*, *kegel*, *garf*, *tijl*.

14.4. termen ontleend aan andere groepterminologieën

Naast het nogal grote aantal termen dat een agrarische of een meer plaatselijke achtergrond heeft, staat een kleiner aantal termen dat ontleend is aan andere groepterminologieën. Omdat een turf dezelfde vorm heeft als een steen en turven op dezelfde ma-

nier gestapeld kunnen worden als een muur van stenen met een bepaald verband ertussen, ligt het voor de hand, dat er overeenkomsten zijn tussen de terminologie van de turfsteker en die van de metselaar en steenbakker. Termen als *kop*, *koplaag*, *ligger*, *tandsgewijs graven*, *scheerlaag*, *teerling*, *verband* en *kruistijl* komen voor soms met een variant binnen de terminologie van de metselaar, waar ze een andere maar wel sterk verwante betekenis hebben. Zo kent de terminologie van de metselaar *koppen* “de kleinste zijden van de baksteen” (Van Houcke 196), de *koplaag* (Van Houcke 197), de *ligger* (Van Houcke 214), *vlechtwerk* (Van Houcke 417 en 358 s.v. *tand*) voor *tandsgewijs graven*, *streksche laag* (Van Houcke 355) voor *scheerlaag*, *teerling* “draagsteen” (Van Houcke 85), *verband* “de wijze waarop de stenen onderling verbonden worden” (Van Houcke 395), *kruisverband* (Van Houcke 403) dat vergelijkbaar is met *kruistijl*. Binnen de terminologie van de steenbakker komen voor: *lagen* “de stenen in lagen leggen” (Coopman 40), *derdeling* “bepaald soort steen” (Coopman 13), *stouwer* en *stouwen* voor “de lader van het schip met stenen” en het “laden van het schip” (z. Coopman 74). Deze termen komen ook binnen de veenderijterminologie voor in dezelfde betekenis maar dan met betrekking tot turf. Ook het *snijden* van een turfhoop is een term die uit de metselaarstaal komt. Omdat het metselen en stenen bakken omvattender was in tijd door het jaar heen dan het turfsteken, moeten we in deze gevallen denken aan een beïnvloeding van de metselaarsterminologie en steenbakkersterminologie op de veenderijterminologie.

Aan de scheepvaartterminologie is ontleend *geboeid* in *geboeide schop*. Dit *geboeid* is het voltooid deelwoord van *boeien* “In de scheepsbouw. Het boord van een vaartuig verhoogd met opstaande zijplanken, *boeisel* genaamd” (WNT III 89 *boeien* II). Of *vuur* in de betekenis van bepaalde turfhoop verband houdt met *vuurtoren* is moeilijk te bewijzen. Volgens Haddingh (304 *vuur* 2) is een *vuur* een “grote, vierkante hoop turf van bepaalde afmetingen die een zekere hoeveelheid turf inhiel”. Van Dale (2853) geeft onder *vuur* I de betekenis “vuurtoren”. *Vuur* II is “ronde stapel turf”. Deze laatste betekenis is dan mogelijk metaforisch ontleend aan *vuur* “vuurtoren”.

Tenslotte zijn een paar termen ontleend aan de wereld van het spel: *pandoer*, *keu* en *teerling*. *Pandoer* is waarschijnlijk een term uit het kaartspel (Weijnen 1938, 332). *Keu* in de betekenis van vaarboom komt van het biljartspel. Een *teerling* heeft als eerste betekenis “dobbelsteen” (WNT XVI 1220 *teerling* 1) en krijgt pas op de zesde plaats de betekenis “ook wel in toepassing op een ander geheel van een dergelijken vorm” (WNT XVI 1224 *teerling* 6). Maar *teerling* kan ook de veenderijterminologie binnengekomen zijn via de metselaarsterminologie (zie boven). *Kegel* als benaming voor een bepaalde turfhoop is natuurlijk metaforisch ontstaan maar in de veenderijterminologie is dit *kegel* niet aan de wereld van het spel ontleend maar aan de agrarische terminologie (zie 14.3.2.).

14.5. ontleningen

Bij verschillende woorden is het niet duidelijk, of ze uit een andere taal komen of van oudsher tot het dialect behoren, zgn. erfwoorden zijn. Deze onduidelijkheid doet zich vooral voor bij termen die in een grensgebied voorkomen in allebei de landen. Zo zou *vlink* voor “vlik” misschien aan het Duitse *Flink* ontleend kunnen zijn, maar het kan evengoed een erfwoord zijn. Uit mijn materiaal heb ik *vlink* genoteerd voor Griendtsveen, Meterik, Meijel, Sevenum, Velden en Horst-America. Bij dit Noordlimburgse gebied sluiten in Duitsland de opgaven van *Flinken* uit Karken en Waldniel aan (zie voor deze opgaven het Rhein. Wörterb. II 623 *Flink*). Voor het lexem *koens* in *heikoens* (heizicht) geldt hetzelfde. De Duitse variant is *Kunsche*. Voor het Nederlandse gebied heb ik opgaven van *koens* uit Middelaar, Ottersum, Milsbeek, Gennep, Heijen en Velden. Voor het Duitse gebied heb ik opgaven van het Kempenland, Straelen en Wachtendonk (z. Rhein. Wörterb. IV 1734 *Kunsche*). Ook deze gebieden lopen in elkaar over en ontlening

van het ene gebied aan het andere is zeer onwaarschijnlijk. Men moet denken aan een autochtone ontwikkeling. *Vijm* (bepaalde turfhoop) is of verwant met het Duitse *Feim* (z. Stapelkamp 1953, 134) of door Duitse seizoenarbeiders meegebracht naar Holland. Voor Ospel heb ik een opgave *vaarleis* in de betekenis karrespoor. Het lexeem *leis* heb ik niet in de betekenis van spoor kunnen vinden in het WNT. Wel is er een Duits *leis* ‘Karrengeleise’ (zie voor deze vorm *leis* het Rhein. Wörterb. V 374 s.v. *Leise*). Pokorny (671) geeft voor *leis*- “am Boden gezogene Spur, Geleise, Furche” oa.a. de varianten: Lat. *lira* *(*leisā*), mhd. *leis(e)*, mndl. *lese* “Spur enz.”, got. *laists* “Spur”. Het woord *leis* kan als grenzend aan het Rijnlandse *leis* best al oud zijn in het Nederlandstalige gebied en hoeft niet aan het Duits ontleend te zijn. *Henkelman* in Deurne, Asten, Ospel en Huisseling in gebruik als benaming voor *etenstrommel*, moet wel door de Duitse seizoenarbeiders ingevoerd zijn in Nederland. Het woord komt in het WNT en Van Dale niet voor. *Henkel* is identiek met het Duitse *Henkel* “hengsel”. *Kraite* in de betekenis draagberrie komt heel waarschijnlijk uit het Oostfries. Deze opgave *kraite* heb ik voor Klazienaveen en ze wordt geattesteerd door Ter Laan (463), die *kraite* een Oostfriesse vorm noemt. Schneider H. vernoemt voor zijn gebied ook *Kreite* “draagberrie”. Het vocalisme van *kraite* wijst wel op een Duitse ontlening. Het Limburgse *schurgen* (kruien) in Sevenum is identiek met het Hoogduitse *schürgen* “duwen”. Het Rhein. Wörterb. (VII 1917) noemt *schurgen*, *schürgen* “Ripuarisch, Niederfränkisch”. Heel waarschijnlijk heeft Limburg dit *schurgen* als Nederfrankisch erfwoord ontleend. *Rabat* (verkleinwoord *rabatjes*) is identiek met het Duitse *Rabatte* (z. Rhein. Wörterb. VII 3 *Rabatte*). Het Rhein. Wörterb. geeft als verbredingsgebied voor *Rabatte* het “Moselfränkisch”. *Rabat* komt in mijn materiaal voor als opgave voor Mechelen aan de Maas. Zowel *schurgen* als *rabat* kan men niet als specifieke veenderijterminologie kwalificeren. Het woorddeel *-uil* in *peeluil* (drinkkruik) is in Limburg algemeen dialect geworden (z. Roukens Teil IB Atlas krt. 21 OELES, ULES usw.) maar is oorspronkelijk aan het Latijnse *aulla* ontleend. Van *tus* (zie het lemma TUSSENTURF) dat vooral voorkomt in het Peelland veronderstelt het WNT (XVII 4236 *tus* 1) dat het hetzelfde is als *tors* “gras- of heidezode, plagge” (z. WNT XVII 1561 *tors* VII). Het WNT noemt de herkomst onduidelijk van dit *tors* maar ziet verwantschap met het ofr. *tros*. Indien *tus* ontleend is, moet het niet recent ontleend zijn. *Vapeur* (zie het lemma SCHOP OM VLIKKEN OF HEITURF TE STEKEN) komt voor in Meerle, Wuustwezel, Rijkevorsel, Beerse, Lommel en Kalmthout. Het WNT (XVIII 502) ziet als oorsprong het fr. *vapeur*. *Communie* in de betekenis van ploeg van wijkgravers is een volksetymologische verbastering van *commune*. Dit *commune* is een ontlening aan het Frans. Haddingh (69) kent het woord trouwens ook als “ploeg wijkgravers”. *Veenbanketten* (zie het lemma VEENBANKET) is voor wat betreft het lexeem *banket* ontleend aan het fr. *banquette* (z. WNT II 990 *banket* II). Mogelijk is het door de turfstekers echter via het Duitse *Bankette* in Nederland overgenomen. Schneider H. kent het woord ook. *Eisengrond* (zie het lemma OER) kan men heel waarschijnlijk als een Duits leenwoord beschouwen. Ofschoon het Middelnederlands wel een vorm *isen* voor “ijzer” kent (z. WNT VI 1431 *ijzer*), is deze vorm blijkens het WNT in het Nederlands toch te zeldzaam.

Bezien we de ontleningen of de zogenaamde ontleningen, dan moeten we concluderen, dat een groot aantal daarvan eerst in het dialect is opgenomen en pas daarna door de turfstekers is gebruikt. Rechtstreeks door de turfstekers ontleend is waarschijnlijk *henkelman* en *eisengrond*. Twijfelgevallen zijn *vijm*, *vapeur*, *communie*, *banket* en *kraite*. De veenderijterminologie heeft dus nauwelijks termen rechtstreeks aan andere talen ontleend. Ze heeft wel enkele termen verleend. Zo merkt Beckmann (382) op: “Bemerkenswert ist die Beobachtung, dass spezielle Ausdrücke aus dem Wortschatz der Moorkolonisation und der Torfstecherei in den Bereich der Entwässerungsarbeiten in der Marsch übernommen sind”. Met name noemt Beckmann *Klemm*, ned. *klem*, en *bollen*. Reeds in de 17e eeuw zijn in Oostfriesland veenkoloniën volgens het Nederlandse stelsel aangelegd met

behulp van Groningse veenarbeiders (Wortman 143). Dus verwonderlijk is die invloed niet op de terminologie van het ontwaterings- en dijkwezen in Oostfriesland. Ook de Russen hebben het turfmaken van de Hollanders geleerd (Van der Meulen 260), hetgeen nog blijkt uit het Russisch *turf* "turf" en de afleiding van *turf turfjanik* "turfground" (van der Meulen 260). Dat er binnen Nederland beïnvloeding was op terminologisch gebied van het ene veengebied op het andere, blijkt uit het voorkomen van *bolster* (zie het lemma BONK- OF GRAUWVEEN) in Peelland (nl in Deurne), terwijl *bolster* eigenlijk een noordoostelijk woord is. *Haverstro* (zie het lemma HAVERSTRO) komt ook in de Peel voor, terwijl het door de zegslieden werd ervaren als niet-Peellands. *Opschot* voor oplegger komt éénmaal voor in Peelland, nl. in de veenkolonie Griendtsveen, terwijl het andere woord *oplegger* gebruikelijk is in het Peelland. *Loeg* is van oorsprong waarschijnlijk Fries (zie etymologie *loeg*), maar het komt verspreid voor in Peelland. Een term als *poepen* in de betekenis vreemde arbeiders was in Peelland wel bekend, maar toch alleen bij de professionele turfstekers en de turfstekers uit de eigen streek gebruikten dit woord als een scheldbenaming voor de arbeiders uit een ander gebied. Het woord is zeker niet autochtoon Peellands maar met de Drentse en van elders komende veenarbeiders meegekomen.

14.6. het beeldende karakter van de veenderijterminologie

14.6.0. algemeen

In de terminologie van zowel de boer/turfsteker of kleingebruiker als de professionele turfsteker zitten naamgevingsprincipes die uiteraard ook bij andere vakterminologieën voorkomen (verg. bijv. Stroop 219 en Janssens 213). Naast de termen die sec een zaak aanduiden, weinig of geen gevoelswaarde hebben en niet overdrachtelijk zijn, zijn er die veel gevoelswaarde in zich hebben of overdrachtelijk ontstaan zijn. Die laatste categorie vormt wat Maurer (45) noemt de "affektische Reichtum" van een vaktaal of een vakterminologie. Deze "affektische Reichtum" manifesteert zich volgens Maurer (47) vooral in personificaties o.a. bij het benoemen van gereedschap. Bij de veenderijterminologie komen die personificaties ook tot uiting bij het benoemen van de grondstof "veen" en het produkt "turf". Kettmann (II, 456) noemt het gebruik van metaforen één van de belangrijkste mogelijkheden om het eigenlijke woordmateriaal van een vaktaal te verrijken. Ook Fluck (29) heeft het over de sterk metaforische en affektieve inslag bij overgeleverde vaktalen. Een aantal termen is overdrachtelijk ontstaan langs de weg van de metonymia. Nog een aantal termen heeft zijn naam gekregen langs onomatopoëtische weg.

14.6.1. metaforische benamingen

Metaforische naamgeving geschiedt op grond van overeenkomst of vergelijking. Personen, voorwerpen, dieren worden zus of zo genoemd, omdat ze gelijkenis vertonen met een andere persoon, een ander voorwerp of dier of omdat een eigenschap van hen gelijkenis vertoont met die van een andere persoon, een ander voorwerp of een ander dier. Bij samenstellingen gaat het soms om overeenkomst van één van de samenstellende delen met een ander voorwerp bijv. bij *toothai*: bij deze heide vertonen de bloemen overeenkomst met een *toot* of *tuit*.

In de veenderijterminologie vinden we metaforische benamingen vooral in de naamgeving voor turfsoorten, de grondstof "veen" en hoopjes turf: *haverstro*, pijperd; *stoelspijl*, kool van lage, smalle turf; *pandiggel*, kool van lange, lichte turf; *kuilekop*, driehoekige turf; *moerpeperkoek*, zwarte turf; *lever*, gele turf; *gal*, gele turf; *plankerd*, harde, zwarte turf; *plankjesturf*, harde turf; *pekkerd*, dargturf; *slof*, turfbriket; *knapperd*, stukken losse moergrond; *vilt*, turfmolm; *dikkonten*, zwarte turf; *strontnatte turf*, door-

natte turf; *doornaaide, teerling, snuif* turfmolm. Bepaald soort veen wordt aangeduid met *suikerijdarg, suikerijlaag, cichoreilaag, cichoreidarg, koffiediklaag, koffiemoeren, koffieschud* en *turkestront*. Hoopjes turf krijgen benamingen als *torentje, stoeltje, karn, halvemaan, kegel, huisje, schoorsteen, pijphoop* en *bult*. Gereedschap wordt genoemd *paardje, monniken, vuurpaardje, koning, keu, turfbot* en *turfpen*; delen van gereedschap krijgen benamingen als *slakken, kraag* en *schotel*. Bij het steken kent men de *kamer*, het *pandoer*, het *bed, raam* en *ruit* als eerste laag bij het aanleggen van een ring, een *gevel*, een *vaantje, op tafel baggeren, tafelen*, een *gaffelwijk*, een *geboeide schop*, een *mollevellenboks, lepelboor*, een *opgeraapte ploeg, kruis, sleve, boezemschop, jacobsladder, klem* en *bedriegen*. Een lange kerel wordt een *bonk* genoemd. In het landschap kent men de *papieren zolder* en de *toothet*.

De personificatie is een onderdeel van de metaforische naamgeving. Bij de personificatie worden abstracties of levenloze voorwerpen als levende wezens, mensen of dieren, voorgesteld of ze krijgen een bepaalde menselijke of dierlijke eigenschap of handeling toebedeeld. Deze personifiërende benamingen zijn vaak meer affektief geladen dan de benamingen waarbij alleen sprake is van een gelijkenis. Zoals blijkt uit de definitie van de personificatie moet men onderscheid maken tussen abstracties of levenloze voorwerpen die als een mens worden voorgesteld of een menselijke eigenschap of handeling krijgen toebedeeld, de antropomorfiseringen, en de abstracties of levenloze voorwerpen die als een dier worden voorgesteld of een dierlijke eigenschap of handeling krijgen toebedeeld, de zoömorfiseringen.

Antropomorfiserend zijn: *kwezelshaar, oudewijvenhaar, pruiken* en *tas* voor de grote, vaste vlokken gras in de turf. De turfsteker ergerde zich bij het steken aan die taaie slierten gras en gaf ze namen waarin hij zijn ergernis uitdrukte. Diezelfde pejoratieve gevoelswaarde moeten we ook in *zweeloor* en *zweetoor* voor heizicht zien. Van het keiharde werken met deze heizicht kreeg men *zweel* (eelt) op de handen en *zweet* in het aanschijn. Het lexeem *oor* is het antropomorfiserend element. Verdere antropomorfiseringen zijn *haren*, bovenkant van de vlik; *kop*, kop van een turfhoop; *dikkonten*, zwarte turf; *lever*, gele turf; *gal*, gele turf; *monniken*, waterpaspalen; *koning*, stobbestok; *grauwe heks*, bepaalde grauwe turf; *kwajongens*, buntspieren; *beul*, machine die de turf op lengte snijdt; *wangen*, opstaande randen van de vlikkenschop; *oren*, opstaande randen van de vlikkenschop; *henkelman*, etensblik; *waterman*, bepaalde turfhoop; *modderman*, menger; *ijzermannetje*, scherpe turf. Bij samenstellingen met *-man* zit het personifiërende in dit *-man*. Het drukt verder weinig gevoel uit. Ergernis zit uitgedrukt in *hakkebijter*, lat tussen de poten van de kruiwagen. De termen *rib, voet, rug(gen), mond, duim, hoofd, hand, linkerarm* en *rechterarm* zijn alle ontleend aan menselijke lichaamsdelen.

Zoömorfiserend zijn: *hazeoor, vliegende schop, vlieger(d), vleugelschop, vlimschup* en *vlimbot* voor vleugelschop. De opstaande randen van de vleugelschop zijn *vleugels, vinnen, vlimmen* of *hazeoren*. De ijzeren punt van de oplegger wordt genoemd de *bek* of de *stalen bek*. Een *snab* is een turfschip met een spitse voorsteven. Ironiserend klinken benamingen als *kalf, koe* en *hond* voor scheur in het veen. Cynisch is *wolf* voor snijkast. Bepaalde turfhoopjes worden *kattepoet* of *paddevoet* genoemd. Een *paardje* is een bepaald gereedschap en *vuurpaardje* is een vuurijzer.

Deze categorie benamingen, antropomorfiseringen en zoömorfiseringen, is dus ook binnen de veenderijterminologie goed vertegenwoordigd. Binnen deze groep vallen vooral op de benamingen die ontleend zijn aan menselijke of dierlijke lichaamsdelen. De bewering van Kettmann (II, 457) "in erster Linie sind es die Teile des menschlichen und tierischen Körpers, die zur Bezeichnung für Dinge mit ähnlicher Gestalt, Lage oder Tätigkeit übernommen werden", gaat dus voor de veenderijterminologie zeker op, wanneer het gaat om personifiërende benamingen. Enigszins personifiërend zijn *rotterik, natterik* en *vuilwammes* voor moergrond. In *duiveljager* (vleugelschop) en *duivelsmolen*

(slijkast) zit een vereenzelviging met een bovennatuurlijk wezen. Een dergelijke bovennatuurlijke identificatie legde de turfsteker in het gezegde *een ziel hebben*, dat gezegd werd van “turf die van binnen nog nat is en van buiten droog”.

14.6.2. metonymische naamgeving

Bij een metonymische naamgeving is er wel sprake van overdrachtelijk taalgebruik maar de benaming geschiedt niet op grond van een bepaalde overeenkomst maar op grond van een bepaalde betrekking tussen datgene wat men zegt, de naam, en dat wat men bedoelt te zeggen. Eén van de meest voorkomende betrekkingen is, dat men een deel van een persoon of zaak noemt en dat men de gehele persoon of het gehele voorwerp bedoelt (*pars pro toto*). In de veenderijterminologie zijn op deze benoemd: *hazeoor* voor schop om vlikken te stikken en *spits* voor schip voor turfvervoer. Van een andere betrekking tussen naam en bedoeling is er sprake bij *pijp* voor pauze tijdens het werk; het voorwerp dat karakteristiek gebruikt wordt in die pauze geeft de naam aan die pauze. Ditzelfde ziet men bij *eens aanstoken* voor pauzeren tijdens het werk. Een *straal* in de betekenis van ploeg van wijkgravers geeft een betrekking aan tussen *straal* in de betekenis kruiplank en de ploeggravers die over die kruiplank moest kruien. Wellicht is ook *assen* voor witte turf een metonymische benaming. De assen zijn het gevolg van het stoken van witte turf. Als een *totum pro parte* (men noemt het geheel, maar bedoelt een deel) kan men beschouwen *peeltje* voor plas of meertje midden in de hei of *moer* voor veenkuil. Bij *peel* in de betekenis witte turf kan er sprake zijn van een betrekking tussen een streek of moeras, *peel* genoemd, en het produkt dat daaruit komt. Ook *brit* voor vuur van turf lijkt een metonymia: de oorzaak *brit*, turf, heeft tot gevolg *brit*: vuur van turf. *Witkielen* en *blauwkielen* voor vreemde veenwerkers zijn eigenlijk possessieve samenstellingen: die werkers hadden een witte of een blauwe kiel; maar men kan ook zeggen, dat dat bewuste kledingstuk de naam gaf aan de persoon en dan zou men in deze gevallen ook van metonymische naamgeving (*pars pro toto*) kunnen spreken. Voor *pijperd*, turf met pijpjes erin, en *punter*, schip voor turfvervoer, geldt zoets ook. Het zijn in feite afleidingen maar ze lijken ook langs metonymische weg (*pars pro toto*) te zijn ontstaan. *Bullewijkers*, *bovengroningers* en *bauwelose* als benamingen voor een bepaalde soort turf zijn ook als afleidingen gevormd, maar er is tevens sprake van metonymische invloed bij de vorming: de plaats of streek van herkomst bepaalt de benaming voor die bepaalde turfsoort. Van *kempenaar*, turfschip uit de Kempen, kan men hetzelfde zeggen. De transpositie *pelen*, turfsteken voor eigen gebruik, kan men ook zien als een metonymia: in *pelen* is er sprake van een bepaalde betrekking tussen de plaats waar men de handeling van het turfsteken verrichte en het turfsteken. De volksetymologische verbastering *samoreuzen*, turftjalken, ontstaan uit de riviernamen *Sambre* en *Meuse*, heeft tenslotte ook een metonymisch aspect: de rivieren waarop dergelijke tjalken voeren, gaven de namen aan deze schepen.

14.7. onomatopoëtische benamingen

Woorden kunnen ontstaan door klanknabootsing. Een aantal termen binnen de veenderijterminologie is op een dergelijke manier gevormd. Zo is *woep* in *leren woep*, veenachtig, moerassig, laaggelegen land, een klanknabootsing. Andere klanknabootsing zijn: *knip*, etenszak; *pletsen*, aanstampen van het baggerslijk; *knitteren*, het ontstaan van scheurtjes in het veen en *klatserd*, bepaalde baggerturf. *Flodderen*, *florsen*, *vlossen*, baggeren, *flab*, plantenmassa, en *lobberig*, veenachtig, zijn eerder klankschilderend te noemen.

14.8. affectiviteit in de veenderijterminologie

Voorals mensen of zaken die ergernis opwekten kregen scheldbenamingen. Deze groep benamingen is erg affectief geladen. Opvallend is het aantal scheldwoorden voor “vreemde arbeiders”. Zij werden toch wel als indringers beschouwd in de streek waar zij kwamen turfsteken maar waar zij niet autochtoon waren. Het feit dat zij seizoenarbeiders waren heeft niet de integratie in de plaatselijke of regionale bevolking bevorderd. Op grond van hun andere eet- of drinkgewoonten kregen ze benamingen als *oliekonten*, *olimeppen*, *olievotten* en *meppen*. *Poepen* als benaming voor deze seizoenarbeiders werd ook duidelijk als een scheldwoord gevoeld, omdat het woord meer geassocieerd werd met *poepen* in de betekenis zijn gevoeg doen dan met *poepen* als een vervorming van het Duitse *Bube*. Mededogen schuilt er in een benaming als *peelwroeter*. De niet-veenarbeiders vonden toch wel, dat de veenarbeider hard moest werken. In *peelkneuter* zit dezelfde gevoelswaarde. Ironiserend klinken benamingen als *veenkluit*, *turfkluit* en *kluinbalg* voor veenarbeider, *peelhaas*, iemand uit de Peel; *puit*, veenboer in Zeeland; *turfkluit*, dikke meid uit het veen. Wat hardere spot klinkt door in *veendoggen*, veenarbeiders, en *veendogge*, dikke meid uit het veen. Het schelden tegenover arbeiders vond niet alleen plaats tussen autochtonen en van ver komenden, maar ook tussen turfstekers die uit verschillende dorpen uit dezelfde streek kwamen. In Meterik werden Deurnese turfstekers *Deurnæsə pluutə* genoemd. Platvoersheid komt tot uiting in *turkestront*, veen; *strontnatte turf*, doornatte turf; *dikkonten*, *oliekonten*, *olievotten*, vreemde veenarbeiders. In *ijzermannetje* en *grauwe heks* drukt de veenarbeider een gevoel van ergernis uit tegenover een bepaalde turfsoort en datzelfde gevoel zit ook in *oudewijvenhaar*, *kwezelshaar* en *pruiken* voor het taai “lok” in de turf. *Kwajongens* voor buntspielen klinkt dan heel wat aardiger. Hoe het suffix *-erd* en het suffixsubstituut *-d* gebruikt werden door de turfsteeker om een bepaalde expressiviteit te leggen in benamingen voor bepaalde turfsoorten als *plankerd*, *pekkerd* en *klatserd* heb ik reeds in paragraaf 13.1. vermeld.

14.9. invloed van “veen” en “turf” op het algemeen Nederlands en het dialect

In welke mate de veenderijterminologie invloeden onderging van het dialect en andere groepsterminologieën heb ik aangeduid in de paragrafen 14.3. en 14.4. In deze laatste paragraaf wil ik laten zien, dat “veen” en “turf” van hun kant uit het plaatselijk dialect en het algemeen Nederlands hebben beïnvloed. Deze invloed komt minder vanuit wat men zou kunnen noemen de echte vakterminologie dan vanuit het veen als deel van het landschap en het produkt van het vervenen, de turf. Dat het veenbedrijf en het veenlandschap eertijds een belangrijkere plaats innamen dan nu, blijkt uit een aantal spreekwoorden, gezegden en uitdrukkingen, waarvan er nog enkele in het huidige taalgebruik zijn blijven voortleven.

Uiteraard kennen we de begrippen “veen” en “turf”. Deze horen bij de algemene woordenschat (zie bijv. de kaarten VEEN- en TURF). Van de andere veenderijtermen zijn er niet veel in het algemeen taalgebruik doorgedrongen. Op het gebied van de laagveenwinning is er niet veel meer terug te vinden in de huidige taal dan termen als *baggeren*, *bagger(d)* en *derrie*. Dit komt door het feit dat het vervenen van de laagveengebieden in Holland, Utrecht en Friesland op grote schaal al eeuwen geleden heeft plaatsgevonden. Trouwens het is de vraag of *baggeren*, *bagger(d)* en *derrie* het eerste binnen de laagveenwinning gebruikt zijn? FWH (28) verbindt *baggeren* wel aan onze veenachtige streken en noemt het een oud Nederlands woord, maar zegt toch niet, dat het alleen op veen betrokken moet worden. *Bagger* in de betekenis modder was al vroeg bekend. Door *bagger* op “veenmodder” toe te spitsen kreeg het in de tijd van het op grote schaal vervenen grote verbreiding en in die betekenis is het woord tot in onze dagen gebleven in

het algemene taalgebruik. Hetzelfde moet het ook gegaan zijn met *derrie*, dat vanuit een grondbetekenis “week of iets dergelijks” (z. FWH 112) via de vervening zijn betekenis “veenslijk” heeft gekregen. In het huidige Nederlands heeft *derrie* verwante betekenissen als “modderachtig vuil” of “hoop fecaliën” (Van Dale 422). Waarschijnlijk is de laatste betekenis wel de oorspronkelijke.

Wat de hoogveen- en laagveenwinning betreft hebben termen als *veenkuil*, *veenput* en *veengat* een ruimere verspreiding over Nederland gekregen (z. kaart VEENKUIL). *Moer* is in Zuid-Nederland en Nederlandstalig België als synoniem van *veengrond* ruim verspreid (z. kaart VEENGRONO). De overige termen komen alle vrij beperkt voor behalve de reeds genoemde *turf* en *veen* (z. o.a. de kaarten TURF, VEEN-, VEENKUIL, VEENGROND, TURFSCHUURTJE, TURFSPA en SCHOP OM VLIKKEN OF HEITURF TE STEKEN).

Metaforisch is *turf* nog hedendaags Nederlands in de betekenissen “klein kind”, “dik boek”, “gebakken broodje in de vorm van een turf” en “een groep van vijf streepjes” (z. Van Dale 2109). Aan de laatste betekenis is ontleend het algemeen bekende *turven* voor “een bepaalde manier van tellen”. Door de eeuwen heen zijn er een aantal uitdrukkingen, gezegden en spreekwoorden gevormd op basis van woorden voor *veen* en *turf*. Hadden we Horch 1922 (1) moeten geloven, dan hadden we kunnen volstaan met één spreekwoord te geven dat betrekking heeft op “turf”. Hij beklagt zich over de geringe belangstelling van de grote massa voor een produkt dat toch reeds vele honderden jaren ons en onze voorvaders van zoveel nut is geweest. Volgens hem ligt die geringe belangstelling daaraan, “dat door de groote hoeveelheid en het zoo voor de hand liggen van het veen men weinig aandacht aan de zaak schonk, zoo weinig aandacht, dat zelfs in onze taal weinig gezegden en uitdrukkingen voorkomen, die op turf betrekking hebben. Het beste komt dit wel tot uiting in het enige spreekwoord in onze taal, dat, voor zoover ik weet, met turf in verband staat: *In het veen ziet men op geen turfje*”. Dan kent hij nog de uitdrukking “*Op je hoofd geturfd, dan heb je geen zolder nodig*”, het gezegde tegen iemand die op zijn ellebogen leunend aan tafel zit: “*Wil je een turf hebben?*” en “*Er op turven*” voor vechten. Horch heeft niet verder gekeken dan naar spreekwoorden, gezegden en uitdrukkingen met het woord “turf” erin. Had hij beter geobserveerd, dan had hij er toch wel meer kunnen vinden. Wanneer men het begrip “veen” en het veenlandschap erbij haalt, wordt de hoeveelheid spreekwoorden, gezegden en uitdrukkingen nog groter.

De turf, die nu een bezienswaardigheid is geworden in het streekmuseum, was er vroeger zoveel dat in 1545 al het spreekwoord “*ten steect op eenen torf niet, als men in het venne is*” (z. WNT XVIII 1185) bestond. De variant daarvan, “*in het veen ziet men niet op een turfje*” (WNT XVIII 1185) is tot nu toe blijven voortleven in het algemeen taalgebruik in de betekenis “waar veel is, hoeft men niet te sparen”. In het Peelland (Someren) kent men de variant *in dæ piël zie mæ nie op ennæ tørræf*. Verschillende spreekwoorden aan “turf” of “veen” ontleend, hebben parallellen met dezelfde betekenis die aan geheel andere terminologieën of leefscenen zijn ontleend. *In andermans veen is 't goed turf graven* (WNT XVIII 1185) en *het is goed vuur maken van andermans turf* (WNT XVII 4130) is een variatie op ‘*t is goed riemen snijden van andermans leer. Turf naar de venen sturen*’ (WNT XVII 4131) “onnodig werk verrichten” is hetzelfde als *water naar de zee dragen* of *uilen naar Athene zenden. Beter één vogel in de hand dan tien in de lucht krijgt* als parallel *beter een turf in de keuken, als duizend op het veenland* (WNT XVII 4121). *Knollen voor citroenen verkopen* heeft als parallel *britten voor turven tellen of verkoopen* (WNT XVII 4120), een spreekwoord dat Schoockius (61) al kent als *bretten voor turffen verkoopen*. Het feit dat er genoeg turven te halen waren in het veen heeft geleid tot een spreekwoord als *die turf uit het veen haalt, heeft vrij brand* (WNT XVII 4131) “wie de gelegenheid voor het grijpen heeft, heeft het makkelijk”. Rond het huis en het huwelijk is voor spreekwijzen ook vaker

geput uit “turf”. *Goed turf en hout, gezelschap houdt* (WNT XVII 4122) en *een scheetje in 't bed is soo goed als een turfje aan den haard* (WNT XVII 4122) spreken voor zich. Van een paar dat in het huwelijk treedt en dat niet onbemiddeld is, wordt gezegd “*Heeft zy een kluitje, hy zal'er een turfje by leggen*” (Le Francq v. B. 588). Het spreekwoord *natte turf en nat hout, maken het hart benauwd* (WNT XVII 4130) kan in letterlijke en figuurlijke zin opgevat worden: “brandstof die nat is veroorzaakt veel walm en beneemt de adem” en “het is lastig te werken met lieden, die voor hun taak niet geschikt zijn” (Oude Tijd 356). *Voogd zijn waar de turf ligt* (WNT XVII 4131) betekent “een ondergeschikte rol spelen, niets te vertellen hebben”. In Groningen kent men de spreekwoorden *hou minder tōrf, hou meer mòt* (Ter Laan 1047) “holle vaten brommen het meest”, *hai is verzoopm ien tōrfmot* (Ter Laan 1110) “hij is verdronken voordat hij water zag” en *ik koop gaain bagel, of 't mout van de bèste klain weezn* (Ter Laan 416) “ik koop alleen goede waar”. Het turfsteken was seizoengebonden. In de Peel was 29 juni (St. Petrus en Paulus) het slot van het turfseizoen. Deze tijd rond de 29e juni moet al eeuwen de sluiting van het turfsteken hebben gevormd getuige het spreekwoord *het beroude noyt man, die turffde voor S. Johan* (Schoockius 171), dat later een figuurlijke betekenis krijgt “alles op zijn tijd en nooit iets te laat doen” (Oude Tijd 356). Wat kryptisch klinkt het spreekwoord *gelukkig het land, waar het kind zijn moer verbrandt* (Van Dale 1218). *Moer* betekent hier niet *moeder*, maar het veenslijk *moer*. Dit spreekwoord wordt wel zo uitgelegd: het hoog- en laagveen hebben veel geld opgeleverd en veel huisgezinnen hebben er hun potje van kunnen koken, bovendien zijn de veenpolders fleurige landouwen geworden (Smellingera-Land 109).

Naast de spreekwoorden zijn er nog een aantal uitdrukkingen en zegswijzen aan “turf” en “veen” ontleend. *Zoo groot (niet) als een turf* (WNT XVII 4122) werd gezegd van iemand die volledig ontmoedigd was, geen weerwoord had, resp. geen respect verdiende. *Zai was zo groot as 'n tōrf* (Ter Laan 1047) “zij was er stil onder” ligt semantisch in ongeveer hetzelfde vlak. *Als hij op een turf staat kan hij over een aardappel kijken* (WNT XVII 4121) wordt gezegd met betrekking tot iemand die klein van stuk is, meer in het bijzonder als hij veel praat heeft. In Venlo zegt men van iemand die klein is *hij moet op enne tōrf staon um ein verke in zien vot te kieke* (Van Daelen). *Zal ik een turf voor je halen* (WNT XVII 4122) wordt als een als terechtwijzing bedoelde vraag tegen een kind gezegd dat (bij het eten) met de hand onder het hoofd zit. Vrij algemeen is het gezegde *as is verbrande turf*, dat tot iemand gezegd wordt die allerlei veronderstellingen uitspreekt in zinnen die beginnen met *als* (zie ook het WNT XVII 4131 *asch is verbrande turf*). *Er zijn turven en kluiten* (WNT XVIII 4121) betekent “er zijn grote en kleine zaken” en in Drachten zegt men *twa brjitten for ien turf* (Smellingera-Land 106) “twee stukken voor ene turf”. Rondom huwelijk en liefde zijn er ook weer een paar gezegden en uitdrukkingen. Zo is een *ligten Turf* (Le Francq v. B. 588) een “lichtekooi”. Van een huwbaar meisje dat gemakkelijk te verleiden is zegt men *een drooge Turf brand ligt* (Le Francq v. B. 588). Heeft een meisje of een vrijster veel geld, dan zegt men *doar is tōrf aan waal* (Ter Laan 1047). *Met iemand de schadden dreuge kriegen* (Wanink 172) betekent hetzelfde als “verkering met iemand krijgen”. *Beginnen ze met turf te gooien* (WNT XVII 4132), dan “is de bevalling aan de gang”. *Brengt het geen turf in de mand of aan den wal* (WNT XVII 4131), dan “zet het geen zoden aan den dijk”. Van iemand die stottert zegt men in Groningen *hai gooit mit bagelder tōrf* (Ter Laan 52) en van iemand die doof is zegt men in de Achterhoek *hij is zoo doof as ne schadde* (Wanink 172). *Zijn turf is te licht* (WNT XVII 4130) wordt gezegd van iemand die niet veel heeft in te brengen. Doet iemand zich groot voor en beroept hij zich ten onrechte op aanzienlijke geboorte of hoge komaf, dan klinkt het *hoog land, lichte turf* (WNT XVII 4131); het gezegde *Wind-turf, Slind-turf* (Oude Tijd 356) heeft dezelfde betekenis. Is iemand erg zuinig, dan *klooft hij een turf in drieën* (Oude

Tijd 356). *As Ootje komt mit tōrṃ* (Ter Laan 1047) is “met Sint Juttemis”. Dronk een Groninger een borrel, dan nam hij een *tōrfdroagerdien* (Ter Laan 1047). *Op oewə kop gətōrṃft, dan hedda gēnnə pīel van dōē* wordt in Someren gezegd tegen iemand die te veel eist. Van iemand die je van alles wijs kunt maken zegt men *ze zouden em wel kunnen wijsmaoke, dā Onze Lieven Heer in de haei stēe te tōrve* (De Bont 667 s.v. *tōrəvə(n)*). Brandt een turfvuur helder, dan *schijnt de veenzon* (Boekenoogen 1111) en brandt een vuur te sterk, dan wordt in de Meierij geroepen: *breng kouden turf* (Hanewinkel 278). Hanewinkel ontleent dit gezegde aan een anekdote over Bakelse inwoners die in zijn tijd niet voor de slimste van de Meierij doorgingen. Dat de Peelboeren toch wel voor slim werden gehouden, blijkt uit het gezegde *slimmer zien ás hōnderd boere üt de Pieël* (Van de Voort 220), dat betekent “erg slim zijn”; of moeten we door het grote aantal van honderd het spreekwoord juist andersom uitleggen? Als de koeien geplaagd door horzels met de staart omhoog door het land draven, zegt men in Groningen de *kōin binn aan 't tōrṃminṃ* (Ter Laan 1047) “de koeien zijn aan het turf mennen”. Dat het turfgraversambacht hard werken was waarvan men honger kreeg, bewijst de uitdrukking *hongēr as ēn turfgravēr* (Ebbinghe W. 129).

Grappig en nog vrij recent zijn de woordspelingen in Peelland met *tus(sen)* “bepaalde turfsoort”. Wanneer iemand als een soort stopwoord *ondertussen* gebruikte, dan zei men in Aarle-Rixtel *onder tussen zit gemul* en in Deurne *onder tussen, vale boven*. Wat spottend klinkt het Aarle-Rixtelse *enne klot en enne tus ora pro naobus*. Was het helemaal mis met iets, dan zei men in Asten *nau gé dən hōnt dən pil óp*. In de Peel, dat onbegaanbare gebied, daar zou men immers nog geen hond injagen. Dat de Peel inderdaad voor de mensen onbegaanbaar, woest, onrendabel land was, waar helemaal niets uit te halen viel, bewijst het wat platvoerse, maar daardoor niet minder duidelijke spreekwoord *də dūūvvəl hi in də pil zən lééstə strónt gəscheetə*. Mag men nog niet zo lang geleden zo gedacht hebben in de dorpen rondom het moerasgebied de Peel, in elk geval gaat dit spreekwoord voor mij niet op. Het zijn met name dit woeste Peelland en tevens andere woeste veengebieden in Nederland en Nederlandstalig België, waaruit ik deze vakterminologie van de turfsteker gehaald heb. En wie beweert, dat dat niets is? En mezelf als die duivel beschouwen zou getuigen van een Luciferiaanse hoogmoed, die ik niet met het schrijven van dit werk in mijn schoenen geschoven wil krijgen.

SUMMARY

The intention of my inquiry has been to make as complete an inventory as possible of the terminology of peat-cutters and peat-cutting in the Netherlands and the Dutch-speaking parts of Belgium. I have made use of my own interviews and questionnaires, I have gleaned data from monographs, *idiotica* and articles, and I have put them in an etymological context. I have also attempted to draw a number of conclusions from the material gathered. An important element of the inquiry has been the fact that in the Sixties and Seventies peat-cutting was a trade in danger of extinction. Now, in 1981, it has become extinct.

The principal areas of my inquiry have been the Peel, the provinces of Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht (with Vinkeveen-Wilnis as the nucleus), Drente, Groningen and Friesland. For Belgium I have been obliged to concentrate on written sources.

A major principle for the classification of the material has been the fact that peat used to be cut both by the professional peat-cutter and dredger, and by the farmer of smallholder who cut the peat he needed for private use. I could not ignore the fact that it was possible for peat to be cut in the so-called peat-bog, the "dredge-peat", and in the peat-moor, the "cut-peat" or "moor-peat".

PART ONE

Prior to a description of peat-cutting by farmer or smallholder and the processing of the peat by the professional peat-cutter who was employed by a peat-company or the local authority, there is an introductory chapter dealing briefly with some historical, geographical and economic aspects of peat-cutting (Chapter One). The definitions of "peat-bank" and "peat" are inventoried, interpretations are given of the notions "moor" and "bog" and possible divisions of the peat-profile into various layers are discussed. The geographical survey shows generally where in the world peat was formed, where it appeared in the Netherlands, and what the present peat-cutting situation is. In the historical survey I mention the oldest sources relating to peat-cutting in the Netherlands and Belgium. Written sources date back to Pliny the Elder (77 A.D.). Circa 973 a travelling Arab records peat-cutting in the Low Countries near Utrecht. From the 11th and 12th centuries onwards there are many mentions of regulations concerning the purchasing and exploitation of peat-soil in official documents such as charters, both in the Netherlands and in Belgium. Particularly monks of various monastic orders were active in the first peat-cutting on a somewhat larger scale. In the 15th and 16th centuries we see large-scale peat-cutting emerge in the West and North of the Low Countries. Via Friesland, Groningen and Drente organized peat-cutting moved to the Peel in the 19th century. From an economic point of view peat must have had the same function as now coal, gas and oil have, i.e. a major source of energy. At the moment exploitation is no longer a viable proposition. Peat-areas are considered rather as geological curiosities, which need to be protected with some care.

In chapters 2, 3 and 4 there is a description of peat-cutting for private use and of dredging. I have used the principal questions: "who?, where?, what?, how?, with what?". This amounts to a description of whoever performed a certain action, the place where he did this, whatever it was he did, how he performed it, and the tools he used. In the descriptions words or variants appear which in part II "Denominations" will re-emerge as separate headwords. The major heteronyms are given, with their distribution in the areas of the inquiry. The subjects discussed are consecutively: the mowing of the moor, the peat-cutting by farmer or smallholder (Chapter 2), the processing of dredge-peat in Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht and Friesland (Chapter 3), the processing of dredge-peat in Groningen, the Peel, Drente and Belgium (Chapter 4).

Chapter 5 gives a description of the way peat-moor was brought under cultivation by peating-companies and local authorities. A brief chapter on the leasing of peat-lands concludes this part.

PART TWO

Part Two gives the headwords which appeared in Part One, together with the connected words and groups of words in their geographic distribution. These variants have been phonetically rendered according to the Nijmegen Spelling System, as used in the *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*. The division into chapters follows that of Part One

At the end of an entry, after the abbreviation “Etym.:", there are etymological notes on groups of words within this entry. I mostly confine myself to references to *WNT* (The Dictionary of the Dutch Language), etymological dictionaries or articles containing an adequate or complementary explanation of the word in question. When that reference is adequate, nothing is added.

A number of words do not appear, and consequently are not explained, in *WNT*, *Van Dale* or other dictionaries consulted. I have attempted to give my own explanations. These words are: *vliegturf*, oat-straw; *slisse*, piece of peat cut in an oblong shape; *toother*, bell-heather; *zweeloor*, moor-scythe; *zweetoor*, moor-scythe; *huist*, opening for the shaft of a spade; *vliezenturf*, a type of moor-peat; *bekkeling*, a type of moor-peat; *leren woep*, land resembling peat-soil; *garen*, land resembling peat-soil; *voots*, drainage of water; *olie-meppen*, *meppen*, *oliekonten*, *olievotten*, migrant workers; *henkelman*, lunch-box; *dikkonten*, black peat; *hakkebijter*, strut between the legs of a wheelbarrow; *waterman*, pile of peat; *stouger*, stacker of peat; [*slòs*], peat-barge; *pootjesen*, put the cart with its back, where the struts are, towards the gang-plank of a barge; *pompbrug*, a type of bridge; *veteren*, fill containers with slush; *spieker*, spade with which to make the first cut; *opschot*, trailer.

Some other words in Part Two are mentioned in *WNT*, *Van Dale* or a dialect lexicon consulted, but not in the sense these words have in peat-cutters language. A new or complementary explanation was therefore required. A number of these words are derivatives, e.g. *plakkerd*, *klatserd*, *pekkerd*. The following have been provided with specific glosses: *tas*, tough grass within the peat; *pijperd*, oat-straw, *dosterd*, oat-straw; *pekkerd*, peat-slush at the bottom of the peat-hag; *stroperd*, peat-slush at the bottom of the peat-hag; *plakkerd*, peat-slush at the bottom of the peat-hag; *knapperd*, piece of swampy bog; *slak*, pool or lake in the middle of the moor; *schuilhoop*, large stack of peat; *derdeling*, a certain type of dredge-peat; *gliede*, dredgepeat; *pletsen*, tamping of the slush; *klatserd*, a certain type of dredge-peat; *splinter*, sharp peat; *lever*, yellow peat; *plankerd*, a certain type of peat; *kommunie*, a group of peatcutters; *schoorsteen*, stack of peat; *vuur*, large stack of peat; *taske*, peat-barge; *straal*, a group of peat-cutters; *borrie*, mill for draining the water; *ijzermannetje*, sharp peat; *brit*, ashes with glowing bits of peat; *kuilekop*, triangular peat; *hazeoor*, spade for cutting moorpeat; *pandiggel*, long, light peat, *stoelspijl*, long, light peat; *kraag*, the edge of the peat-hag; *peeltje*, pool or lake in the middle of the moor, *zuip*, pool or lake in the middle of the moor; *schotel*, blade of the moor-scythe, *kamer*, strip of land as wide as 7 blocks of peat; *slop*, drainage of water; *bovengroninger*, dredge-peat; *pols*, supporting stick; *peel*, white peat, *tillever*, trembling bog, *bob*, square lump of peat-soil, *refel*, peat bank.

Some words, already dealt with etymologically in *WNT*, *FWH* (Etymological Dictionary of the Dutch Language), or *De Vries* (Dutch Etymological Dictionary), receive a supplementary definition: *zoet*, drainage of water; *rus*, sod, *loeft*, edge of a peat-stack.

PART THREE

In Part Three some conclusions are drawn from the material collected in Part Two. Morphologically speaking, there is a prominence of compounds with *turf*, *veen* or their synonyms as the first part. The suffix *-erd* is very productive for the denomination of types of peat, e.g. *pekkerd*, *plakkerd* and *pijperd*. Chapter 13 closes with some aspects of popular etymology and word geography. From the word-geographical point of view, occupational terminology rarely lends itself to an exhaustive mapping out of the vocabulary items with their synonyms and heteronyms, because the occupation in question is exercised only in a limited area or in various separate areas. This last factor plays an important part in the mapping out of peat-cutting terminology, because the large-scale reclamation in the Netherlands was confined to some scattered areas, certainly in the last century. The words which, properly speaking, already belonged to the general vocabulary and consequently have the largest distribution, lend themselves best to being mapped: *moor*, *peat*, *peat-hag* and also *peat-shed*. Less frequently, but within a limited area rather frequently, we find *peat spade* and *spade for cutting moor peat*. (See the maps).

The last chapter (Chapter 14) provides some characteristics of the vocabulary of peat-cutting. Making a comparative inventory of the terminology of five specific peat-cutting areas - concentrating mainly on the *simplicia* - I attempt to determine which words are most specifically determined by the occupation, and which words are confined to the area or place where they were used. In the latter category the influence of agrarian terminology is very large in the vocabulary of farmers and smallholders who also cut peat for private use. A limited number of words is borrowed from the terminologies of other trades: those of bricklayers and bargemen. The world of games too has had an influence - albeit a small one - on the terminology of the peat-industry. The number of words borrowed from foreign languages is small. Cutting peat has traditionally been a native occupation, and from a technological point of view, manual peat-cutting has not undergone many changes. Lastly, the expressive quality of peat-cutting terminology is described, as it manifests itself in metaphor, personification, metonymy and onomatopoeia. The influence of "moor" and "peat" on Standard Dutch and the dialects is obvious from the large number of proverbs, sayings and expressions which have found their way into the standard language. At the moment the world of bog, moor and peat is no longer conspicuous in Standard Dutch and the dialects, as a result of the disappearance of peat-cutting as a trade and the disappearance of typical bog and moor landscapes.

LIJST VAN ZEGSLIEDEN

Naast de gegevens die ik heb verzameld via vragenlijsten van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde, het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam, de Zuidnederlandse Dialectcentrale te Leuven, het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten te Gent en het Nedersaksisch Instituut te Groningen, heb ik het grootste aantal van mijn dialectgegevens ontleend aan de vragenlijsten die ik zelf had opgesteld en die ik in Peelland en Drente mondeling ben gaan afvragen. In deze gebieden was het nog mogelijk mondeling te enquêteren. Enkele vragenlijsten zijn door invullers ter plekke ingevuld en naar mij toegezonden. Al degenen die mondeling en schriftelijk hebben geholpen bij het invullen van deze vragenlijsten worden hieronder genoemd. Wanneer van de ondervraagde de leeftijd en het beroep dat hij eertijds had uitgeoefend mij bekend waren, heb ik deze gegeven. Het grootste deel van deze enquête is uitgevoerd in de jaren 1963-1966. Bekijkt men in dit licht de leeftijden van de ondervraagden, dan moet men wel concluderen, dat het toen in de jaren zestig al vijf voor twaalf was wat betreft het vastleggen van veenderijterminologie.

Asten (L 263)	Th. Maas, 86 jaar (kruier, ploegbaas) J. Swinkels, 71 jaar (veenverkoper) Th. van Kessel, 65 jaar
Aarle-Rixtel (L 205-206)	L. Bos
Bakel en Milheeze (L 208)	C. van der Elzen, 77 jaar (voerman)
Bargeroosterveld (G 63)	C. Kocks (landbouwer) H. Albers J. Kocks
Brouwhuis (L 242a)	M. Welten, 73 jaar
Dedemsvaart (G 91)	Fr. Minke (vervener)
Deurne (L 244)	B. van Heugten, 66 jaar (veenopzichter) A. Koolen (veenarbeider) A. Strijbosch, 62 jaar J.H. Koolen, 56 jaar P. van Gog, 54 jaar Peter Vink hielp mij bij het zoeken naar zegslieden
Griendtsveen (L 244b)	A. van de Kerkhof, 84 jaar (veenarbeider) C. Vossen, 53 jaar (veenarbeider)
Helenaveen (L 265a)	J. Wijnen, 76 jaar (veenarbeider) P. Verstappen (woonachtig te Gemert), 72 jaar T. van Teeffelen (woonachtig te Mierlo)
Heusden (L 263b)	M. Berkers, 82 jaar H. Nijssen
Horst-Meterik (L 245)	J. van Rengs, 66 jaar (veenarbeider)

Klazienaveen (G 81a)	de veenbazen van de N.V. Veenderij en Turfstrooiselfabriek "Klazienaveen" voorheen W.A. Scholten
Liessel (L 263a)	Th. Janssen, 73 jaar (veenarbeider)
Meijel (L 265)	P. Verstappen, 82 jaar (veenarbeider) C. Thijssen, 90 jaar J. Verstappen, 77 jaar G. Gielen L. Lucassen
de Monden	de plaatsen in de Drentse Veenkoloniën op <i>-mond</i> eindigend: Valthermond, de Exloërmonden, Weerdingermond en Bui- nermond. In de Monden spreekt men een vrij uniform dialect (dit beweer ik op grond van een persoonlijke mededeling van dr. G. Kocks, medewerker aan het Nedersaksisch Instituut te Groningen aan schrijver). Via dr. G. Kocks zijn deze gegevens uit de Monden bij mij gekomen.
Nederweert-Ospel (L 288a)	H. van Deursen, 71 jaar (landbouwer) M. van Deursen (reservaatbewaker)
Neerkant (L 0265)	H. van de Mortel, 82 jaar (veenarbeider)
Onstwedde (C 192)	B. Kupers (woonachtig te Oisterwijk)
Sevenum (L 266)	G. van de Munkhof, 79 (landbouwer) P. Lijsten, 93 jaar Chr. Kennis, 91 jaar (veenarbeider)
Someren (L 264)	J. van de Bosch, 56 jaar (bedrijfsleider N.C.B.) F. Lomans, 70 jaar Mar. van de Laar, 70 jaar Fr. Smits, 76 jaar (veenopzichter) Fr. Smits gaf mij ook gegevens voor de plaatsen Asten en Ospel
Venray (L 210)	Fr. van Dijk, 86 jaar
Vinkeveen (E 151)	F. Zaal F. Zaal jr. A. Voorneveld Van Vinkeveen ontving ik woordmateriaal van hiervoor vermelde zegslieden via dr. J. Daan van het Instituut voor Dialectologie te Amsterdam (het huidige P.J. Meertens- Instituut)
Volkel (L 181)	J. de Groot, 81 jaar mevr. G. Versteegde (de tante van Flaccus)
Wanroij (L 184)	W. van Duren, 66 jaar (landbouwer)

Wilnis (E 150)

A. Vis

mej. J. van Sevenhoven

Gegevens over Wilnis werden nog verschaft door dr. J. Daan

Zeilberg (L 244*)

H. Koolen, 76 jaar (veenarbeider)

H. Koolen-van der Steen, 76 jaar

Vanuit Veendam berichtte mij (in 1964) dhr. G. Streurman, de toenmalige directeur van het "Veenkoloniaal Museum" te Veendam, dat aldaar al meer dan 100 jaren geen turf meer gestoken was. Hierdoor was mondelinge en schriftelijke enquêtering daar onmogelijk.

Een dergelijk bericht zond mij (in 1964) dhr. J. Vosselmans, archivaris toentertijd van Kalmthout, vanuit het Kalmthoutse gebied. Sinds mensenheugenis was daar niet meer turf gestoken, zo zei hij. Ook hier was geen enquêtering meer mogelijk.

Nog in 1974 heb ik via het tijdschrift *Brabants Heem* (nr.3) een oproep gedaan voor medewerkers c.q. turfstekers die mijn vragenlijsten nog zouden kunnen beantwoorden. Mensen uit plaatsen die ik nog niet had afgevraagd, meldden zich echter niet.

LIJST VAN GEBRUIKTE CODENUMMERS

Hieronder volgt de weergave van de in de tekst gebruikte codenummers met bijbehorende plaatsnamen. Let wel: de spelling van de plaatsnamen is hier overeenkomstig die in het *Systematisch en alfabetisch register* (zie bibliografie), waaraan ook de codenummers voor de plaatsnamen ontleend zijn. Informanten worden niet genoemd.

B 7	Ferwerd	B 0121b*	Nijbeets
B 10	Ternaard	B 122	Boornbergum
B 12	Hantumhuizen	B 123*	Lippenhuizen
B 15	Vierhuizen	B 126	Duurswoude
B 26a	Wanswerd	B 128	Haulerwijk
B 45	Harlingen		
B 48	Franeker	b 7	Broekkerke
B 51	Welsrijp	b 10	Loberge
B 53	Deinum	b 12	Kapelle-Broek
B 56	Leeuwarden	b 15	Bollezele
B 62	Bergum	b 21a	Nieuwerleet
B 64b	Kootstertille		
B 65	Oostermeer	C 31	Uithuizen
B 66	Twijzel	C 32	Baflo
B 67a	Harkema Opeinde	C 32a	Onderdendam
B 68	Surhuisterveen	C 34	Middelstum
B 69b	Gerkesklooster	C 68	Aduard
B 71	Sebaldeburen	C 68a	Den Ham
B 73	Doezem	C 70	Bedum
B 76	Achlum	C 77*	Wittewierum
B 77	Arum	C 78a	Overschild
B 81	Tjum	C 79b	Tjamsweer
B 81	Lollum	C 85	Wagenborgen
B 83a	Kubaard	C 99	Zuidhorn
B 85b	Wijtgaard	C 100	Niekerk
B 90	Bozum	C 102	Lage Meden
B 092a	Roordahuizum	C 103a	Roderwolde
B 94	Grouw	C 104	Lettelbert
B 96	Oudega	C 105	Midwolde
B 98	Rottevalle	C 108	Groningen
B 98a	Het Witveen	C 111	Euvelgunne
B 99	Drachten	C 112	Engelbert
B 100	Ureterp	C 113	Haren
B 102	Nuis	C 114	Westerbroek
B 111	Nijland	C 114a	Borgweg
B 111a	Tirns	C 116	Scharmer
B 114	IJlst	C 118	Slochteren
B 115a	Gauw	C 119	Schildwolde
B 117	Oppenhuizen	C 121	Siddeburen
B 117b	Uitwellingerga	C 123	Nieuw Scheemda
B 117c	Akmarijp	C 126	Uiterburen
B 120	Akkrum	C 127	Eeksta
B 121	Oldeboorn	C 128	Scheemda
B 121b	Tijnje	C 129	Midwolde

C 130	Oostwolde	E 14	Medemblik
C 131	Finsterwolde	E 19	Koedijk
C 132	Beerta	E 20	Oudkarspel
C 134	Drieburg	E 32	Nibbikswoud
C 144*	Diepswal	E 35	Westwoud
C 144a	Nietap	E 36	Andijk
C 145	Zevenhuizen	E 38a	Lutjebroek
C 146	Roden	E 40a	Venhuizen
C 0146a	Langelo	E 43	Egmond Binnen
C 147	Peize	E 44	Heiloo
C 148	Paterswolde	E 45	Alkmaar
C 148b	Bunne	E 50	Ursem
C 149	Eelde	E 51	Schermerhorn
C 150	Noordlaren	E 56	Berkhout
C 151a	Wolfsbergen	E 58	Hoorn
C 152	Hogezand	E 63	Limmen
C 153	Sappemeer	E 68*	Driehuizen
C 154a	Windeweer	E 69	De Rijk
C 154*	Annerveen	E 72	Purmerend
C 155	Zuidlaren	E 82	Assendelft
C 156	Muntendam	E 84a	Wormerveer
C 157	Meden	E 91	Monnikendam
C 158	Heiligerlee	E 91b	Volendam
C 159	Veendam	E 92	Monnikenwerf
C 160	Ommelandervijk	E 96	Schoten
C 161	Winschoten	E 109	Amsterdam
C 163	Oude Pekela	E 114	Hillegom
C 163a	Wedderveer	E 121	Weesp
C 164	Blijham	E 125	Naarden
C 165	Bellingwolde	E 126	Bussum
C 176*	Westervelde	E 136	Oegstgeest
C 177	Vries	E 140a	Oude Wetering
C 177a	Tinaarlo	E 144	Nieuwveen
C 0180	Taarlo	E 146*	Hoef
C 181a	Annerveens kanaal	E 150	Wilnis
C 182	Annen	E 151	Vinkeveen
C 182a	Schipborg	E 159	Kortenhoef
C 183	Anlo	E 161	Hilversum
C 184	Eekst	E 162	Eemnes Binnen
C 184*	Eeksterzandvoort	E 176	Alfen aan de Rijn
C 185	Gieten	E 177	Nieuwkoop
C 186	Wildervank	E 185	Kokkengen
C 187	Nieuwe Pekela	E 186	Haarzuilens
C 189	Stadskanaal	E 187	Harmelen
C 190	Wedde	E 188	Vleuten
C 192	Onstwedde	E 190	Zuilen
C 192a	Tange	E 192	Utrecht
C 193	Vlachtwedde	E 198	Delft
C 199	Boertange	E 199	Pijnakker
		E 204	Bleiswijk
D 6a	Kwinstheul	E 208	Reewijk

E 210	Waarder	F 59c	Blesdijke
E 217	Montfort	F 59e	Paaslo
E 220	Benschop	F 60	Steenwijk
E 223	Jutfaas	F 62	Uffelte
E 227	Houten	F 63	Havelte
E 229	Zeist	F 63a	Kallenkote
		F 65	Blokszijl
F 1	Workum	F 70	Giethoorn
F 2	Hindelopen	F 72	Nijeveen
F 2e	Gaastmeer	F 73	Ruinerwold
F 3	Woudsend	F 73a	Berghuizen
F 5*	Ouwsternijega	F 74	Meppel
F 6	Snikzwaag	F 74b	Oosterboer
F 7	Joure	F 75	De Wijk
F 7a	Westerveer	F 76	Koekange
F 8	Haskerhorne	F 83	Zwartsluis
F 9	Oosterhaule	F 86	Rouveen
F 13a	Oranjewoud	F 87	Staphorst
F 13b	Nijehaske	F 87a	De Hulst
F 13c	Oudehaske	F 88	IJhorst
F 18	Langezwaag	F 89*	Oosterholt
F 019b	Bontebok	F 90	Kampen
F 20	Jubbega-Schurega	F 92	Kamperveen
F 21	Oldeberkoop	F 94	Mastenbroek
F 21*	Zandhuizen	F 96	Zwolle
F 22	Makkinga	F 96*	Haarst
F 23	Oosterwolde	F 102a	Wezep
F 24	Elslo	F 103	Hattem
F 27	Molkwerum	F 106*	Harkelo
F 29	Hemelum	F 107b	Lente
F 29a	Bakhuizen	F 108	Harderwijk
F 34	Balk	F 112	Epe
F 38	Lemmer	F 113	Heerde
F 40c	Echternerberbrug	F 115	Oene
F 41c*	Oldetrine	F 120	Raalte
F 42	Wolvega	F 121	Spakenburg
F 42a	Nijelamer	F 0129d	Broekland
F 43a	Teridzerd	F 131	Terwolde
F 43b	Oldeholtspade	F 133	Deventer
F 44	Blesse	F 139	Bunschoten
F 46	Steggerda	F 142b	Holk
F 47	Noordwolde	F 156	Wilp
F 48	Boyl	F 157a	Klarenbeek
F 49	Frederiksoord	F 161	Gorsel
F 50b	Vledderveen	F 165	Amersfoort
F 51	Diever	F 170b	Terschuur
F 52a	Slijkenburg	F 170e	Kootwijkerbroek
F 53	Scherpenzeel	F 173a	Woestehoeve
F 55	Ossenzijl	F 175	Loenen
F 56	Oldemarkt	F 178	Brummen
F 57*	Kalenberg	F 178a	Empe

F 184	Vorden	G 76b	Noord
F 192	Ederveen	G 77	Zwinderen
F 192a	De Klomp	G 78	Dalen
F 200	Dieren	G 81	Schonebeek
F 204	Doesburg	G 81a	Klazinaveen
F 205*	Toldijk-Steenderen	G 89	Oud Averreest
		G 91	Dedemsvaart
G 2	Smilde	G 91b*	Schrapveen
G 2a	Kloosterveen	G 091d	Pieperij
G 2*	Hijkersmilde	G 94	Gramsbergen
G 4	Assen	G 95	Koevorden
G 6	Hooghalen	G 102	Nieuw Schonebeek
G 7	Rolde	G 112*	Hogengraven
G 10	Drouwen	G 113	Hardenberg
G 11	Borger	G 113a	Brucht
G 12	Gasselternijeveen	G 118	Radewijk
G 13	Musselkanaal	G 139	Den Ham
G 14	Jipsinghuizen	G 140	Vroomshoop
G 14a	Wollinghuizen	G 140a	Daarle
G 15	Sellingen	G 143	Geesteren
G 15*	Mussel	G 143*	Vasse
G 24	Dwingelo	G 170	't Hoge Heksel
G 28	Beilen	G 171	Vriezenveen
G 32b	Schoonoord	G 173	Almelo
G 33	Ekslo	G 173*	Krommendijk
G 33a	Tweede Eksloër- mond	G 0173	Vissedijk
		G 174	Tubbergen
G 34	Odoorn	G 177	Ootmarsum
G 35	Valte	G 177a	Groot Agelo
G 36	Valtermond	G 178	Weerselo
G 37	Terapel	G 182	Denekamp
G 39	Roswinkel	G 195b	Nieuw Heten
G 47	Ansen	G 196a	Banis
G 48	Ruinen	G 197	Rijsen
G 50	Wijster	G 198	Enter
G 51	Wezep	G 201	Borne
G 52	Zweelo	G 203	Delden
G 52*	Benneveld	G 204	Hengelo
G 53	Oosterhesselen	G 206a	Gammelke
G 54	Noordsleen	G 207	Oldenzaal
G 54a	Odoornerveen	G 210	Lonneker
G 55	Zuidsleen	G 211	Losser
G 58	Emmen	G 222	Markelo
G 60	Zuidbarge	G 222a	Nettelhorst
G 63	Bargercompascuum	G 223	Goor
G 74	Hogeveen	G 223b	Wiene
G 75	Kerkenbos, Zuid- wolde	G 224	Stokkum
		G 226	Hengevelde
G 75b	Alteveer	G 231*	Veldmaat
G 75c	Kerkenveld	G 232	Twekkelo
G 76	Hollandseveld	G 233	Usselo

G 234	Enschede	H 88	Wulveringem
G 246	Lochem	H 89	Vinkem
G 252	Borkelo	H 100	Alveringem
G 259	Rekken	H 104	Beerst
G 278	Zelhem	H 105	Vladslo
G 280	Groenlo	H 108	Diksmuide
G 285	Meddo	H 109	Esen
		H 116	Torhout
H 3	Blankenberge	H 119	Wingene
H 5	Uitkerke	H 121	Egem
H 6	Vlissegem	H 123	Tielt
H 7	Nieuwmunster		
H 8	Zuierenkerke	I 9	Den Briel
H 9	Lissewege	I 25	Middelharnis
H 9a	Zeebrugge	I 49	Zieriksee
H 10	Ramskapelle	I 57	Steenbergen
H 12	Dudzele	I 57b	De Heen
H 14	Damme	I 78	Halsteren
H 15	Middelkerke	I 79	Bergen op Zoom
H 16	Oostende	I 81	Middelburg
H 17	Bredene	I 88	's-Herenhoek
H 19	Zandvoorde	I 122	Sluis
H 21	Leffinge	I 123	Oostburg
H 22	Snaaskerke	I 125	Aardenburg
H 23	Klemskerke	I 139	Boskapelle
H 24	Oudenburg	I 140	Aksel
H 29	Houtave	I 140a	Rapenburg
H 30	Meetkerke	I 144a	De Kauter, Nieuw
H 31	Zerkegem		Namen
H 34	Varsenare	I 153	Oedelem
H 35	Sint-Andries	I 155	Adegem
H 36	Brugge	I 158	Eeklo
H 36a	Sint-Pieters-op-den-	I 169	Wachtebeke
	Dijk	I 173	Sint-Gillis-Waas
H 38	Sint-Kruis	I 178	Beveren
H 39	Sint-Michiels	I 179	Melsele
H 40	Assebroek	I 181	Haasdonk
H 41	Sijsele	I 183	Beernem
H 42	De Panne	I 187	Aalter
H 44	Westende	I 195	Sleidinge
H 45	Lombardsijde	I 209	Sinaai
H 53	Slijpe	I 213	Hamme
H 60	Leke	I 216	Steendorp
H 65	Zedelgem	I 220	Bornem
H 66	Aartrijke	I 221	Hingene
H 68	Loppem	I 221a	Wintham
H 69	Oostkamp	I 230	Landegem
H 79	Tetegem	I 231a	Baarle
H 82	De Moeren	I 233	Nevele
H 84	Veurne	I 241	Gent
H 87	Houtem	I 249	Heusden

I 251	Laarne	K 157	Oudenbos
I 253	Overmere	K 161	Oosterhout
I 256	Schellebelle	K 162	's-Gravenmoer
I 268	Puurs	K 163	Dongen
I 273	Buggenhout	K 164	Loon op Zand
I 275	Londerzeel	K 169	Helvoirt
		K 171	Es
K 2	Ketel	K 172	Bokstel
K 3	Schiedam	K 173a	Kruisland
K 5	Rotterdam	K 173b	Heerle
K 6	Schiebroek	K 174	Rozendaal
K 7	Hillegersberg	K 175	Hoeven
K 9	Bergsenhoek	K 176	Etten
K 17	Vlist	K 178	Prinsenhage
K 20	Schoonhoven	K 178a	Effen
K 22	Willige Langerak	K 179a	Bavel
K 30	Vianen	K 182	Gilze
K 33	Everdingen	K 182b	Hulten
K 42a	Vlaardingen	K 183	Tilburg
K 54	Lekkerkerk	K 184	Goorle
K 73	Leerdam	K 184a	Riel
K 77a	Rumt	K 185	Oosterwijk
K 83	Oud Beierland	K 187	Oorschoot
K 94	Dordrecht	K 188	Nispen
K 99	Gorkum	K 188a	Huiberger
K 102*	Oudendijk	K 189	Essen
K 116a	Nieuwaal	K 190	Zundert
K 124	Strijen	K 191	Meerle
K 124a	Moerdijk	K 192	Meer
K 125a	Zevenbergsehoek	K 193a	Kastelre
K 127	Made	K 195	Baarle Nassau
K 128a	Hank	K 196	Poppel
K 129	Geertruidenberg	K 197	Hilvarenbeek
K 129a	Raamsdonksveer	K 197a	Esbeek
K 131	Waspik	K 198	Diesen
K 133	Meeuwen	K 201	Kalmthout
K 133a	Drongelen	K 204	Wuustwezel
K 135	Heusden	K 204c	Achterbroek
K 136a	Elshout	K 205	Loenhout
K 140	Bezooien	K 206	Brecht
K 141	Waalwijk	K 208	Wortel
K 143	Drunen	K 210	Rijkevorsel
K 145	Hedikhuisen	K 212	Merksplas
K 145a	Haarsteeg	K 214	Lage Mierde
K 146	Nieuwkuik	K 215	Hoge Mierde
K 147	Vlijmen	K 216	Reuzel
K 148	Engelen	K 217	Hogeloon
K 150	's-Hertogenbos	K 218	Bladel
K 151	Dinteloord	K 219	Duizel
K 154	Klundert	K 220	Eersel
K 155	Zevenbergen	K 225	Ekeren

K 225a	Donk	K 349a	Wolfsdonk
K 235	Beerse	K 350	Testelt
K 237	Turnhout	K 351	Zichem
K 238	Oud-Turnhout	K 352	Vorst
K 240	Arendonk	K 353	Tessengerlo
K 241	Retie	K 354	Deurne
K 242b	Postel	K 357	Paal
K 244	Antwerpen	K 358	Beringen
K 245	Deurne	K 361	Zolder
K 246	Borgerhout	K 361a	Heikant
K 249	Hoboken		
K 250	Wilrijk	L 1	Wijk bij Duurstede
K 255	Halle	L 8a	Achterberg
K 266	Lille	L 23	Arnhem
K 267	Vorselaar	L 32	Groesen
K 268	Grobbendonk	L 33	Zevenaar
K 270	Poederlee	L 36	Weel
K 274	Herentals	L 38a	Wijnbergen
K 276	Mol	L 52	Dodewaard
K 278	Lommel	L 56	Appeltern
K 283	Kontich	L 59	Hien
K 287	Boom	L 60	Andelst
K 290	Emblem	L 62a	Slijk-Ewijk
K 291	Lier	L 64	Ewijk
K 292	Kessel	L 70	Gent
K 295	Berlaar	L 71	Nijmegen
K 296	Nijlen	L 79	Herwen
K 299	Itegem	L 82	Zeddam
K 300	Hallaar	L 84	's-Herenberg
K 304	Noorderwijk	L 89	Alfen
K 307	Geel	L 91	Alem
K 309	Tongerlo	L 92	Kerkdriel
K 310	Westerlo	L 93	Lit
K 312	Meerhout	L 95a	Maasbommel
K 314	Kwaadmechelen	L 96a	Haren
K 315	Oostham	L 99	Os
K 317	Leopoldsburg	L 100	Berchem
K 318	Beverlo	L 103	Huiseling
K 320	Willebroek	L 104	Herpen
K 322	Tisselt	L 105	Niftrik
K 329	Hombeek	L 109	Velp
K 330	Mechelen	L 110a	Nederasselt
K 333	Putte	L 111	Overasselt
K 334	Bonheiden	L 112	Linden
K 336	Rijmenam	L 113	Malden
K 339	Heist-op-de-Berg	L 119	Groesbeek
K 342	Booischoot	L 144	Rosmalen
K 344	Begijnendijk	L 144a	Hintham
K 346	Veerle	L 145	Nuland
K 348	Herselt	L 145a	Vinkel
K 349	Ramsel	L 147	Berlikum

L 148	Den Dungen	L 211	Leunen
L 150	Schaaik	L 212	Maashees
L 151	Nistelrode	L 213	Wel
L 152	Uden	L 214	Wansum
L 153	Reek	L 215	Blitterswijk
L 154	Escharen	L 215a	De Looi, Wellerlooi
L 154a	Langenboom	L 216	Oorlo
L 156	Beers	L 217	Meerlo
L 157	Zeeland	L 226	Woensel
L 158	Mil	L 228	Eindhoven
L 159	Kuik	L 229	Blaartem
L 159a	Middelaar	L 233	Nederwetten
L 160	Haps	L 235	Nunen
L 161	Oefelt	L 236	Stiphout
L 162	Beugen	L 237	Helmond
L 163	Ottersum	L 240	Geldrop
L 163a	Milsbeek	L 241	Mierlo
L 164	Gennep	L 242	Lierop
L 165	Heien	L 242a	Brouwhuis
L 177	St. Michielsgestel	L 243	Vlierden
L 178	Heeswijk	L 244	Deurne
L 178a	Dinter	L 244*	Zeilberg
L 179	Schijndel	L 244b	Griendsveen
L 180	Vechel	L 244c	Amerika
L 180a	Eerde	L 245	Meterik
L 180b	Vorstenbos	L 246	Horst
L 181	Volkel	L 246a	Swolgen
L 182	Erp	L 247	Broekhuizen
L 183	Boekel	L 248	Lottum
L 183*	Venhorst	L 249	Grubbenvorst
L 184	Wanrooi	L 250	Arsen
L 185	Sint Antonis	L 255	Veldhoven
L 186	Oplo	L 256	Aalst
L 187	Boksmeer	L 257	Waalre
L 187a	Rijkevoort	L 260	Valkenswaard
L 189	Vortum	L 261	Heze
L 190	Vierlingsbeek	L 262	Leende
L 191	Afferden	L 263	Asten
L 192a	Siebengewald	L 263a	Liezal
L 199	Liemde	L 263b	Heusden
L 200	Sint Oedenrode	L 264	Zomeren
L 200a	Neinsel	L 265	Meiel
L 201	Best	L 0265	Neerkant
L 204	Beek	L 265a	Helenaveen
L 205	Aarle	L 265c	Beringen
L 206	Rikstel	L 266	Sevenum
L 207	Gemert	L 267	Maasbree
L 208	Bakel	L 268	Velden
L 209	Meerselo	L 269	Blerik
L 209a	Overloon	L 269a	Houtblerik
L 210	Venraai	L 269b	Boekend

L 270	Tegelen	L 360	Bree
L 271	Venlo	L 362	Opitter
L 280	Westerhoven	L 364	Meeuwen
L 281	Borkel	L 368	Neeroeteren
L 281*	Schaft	L 368b	Waterloos
L 282	Achel	L 369	Kinrooi
L 283	Soerendonk	L 371	Ophoven
L 283a	Leenderstrijp	L 371a	Geistingen
L 285	Budel	L 372	Maaseik
L 286	Hamont	L 372a	Aldeneik
L 288	Nederweerd	L 374	Torn
L 288a	Ospel	L 377	Maasbracht
L 289	Weerd	L 378	Stevensweerd
L 289b	Leuken	K 381	Echt
L 290	Panningen	L 381a	Putbroek
L 290a	Echel	L 382	Montfort
L 291	Helden	L 383	Melik
L 292	Heithuizen	L 384	Herkenbos
L 292a	Makselt	L 385	Sint Odiliënberg
L 294	Neer	L 386	Vlodrop
L 295	Baarlo	L 387	Posterholt
L 296	Steil	L 413	Helchteren
L 297	Belfeld	L 416	Opglabbeek
L 298	Kessel	L 417	As
L 299	Reuver	L 420	Rotem
L 300	Bezel	L 422	Lanklaar
L 312	Neerpelt	L 423	Stokkem
L 312a	Heuvel	L 425	Grevenbicht
L 317	Bocholt	L 427	Obbicht
L 318b	Tungelrooi	L 430	Einighausen
L 320	Hunsel	L 431	Dieteren
L 320a	El	L 432	Susteren
L 321	Neeritter	L 434a	Broeksittard
L 321a	Ittervoort		
L 322	Halen	M 2	Gaanderen
L 322a	Nunhem	M 4	Varseveld
L 323	Buggenum	M 5	Terborg
L 324	Baaksem	M 7	Lichtenvoorde
L 324a	Leverooi	M 7*	Vragender
L 325	Horn	M 8	Barlo
L 326	Gratem	M 9	Aalten
L 327	Beegden	M 9a	Lintelo ten Noorden
L 328	Heel	M 10	Bredevoort
L 329	Roermond	M 11	Miste
L 330	Herten	M 12	Korle
L 331	Zwalmen	M 13	Winterswijk
L 331b	Boekoel	M 15	Kotten
L 332	Maasniel	M 41	Sinderen
L 333	Azenraai	M 43	Genderingen
L 352	Hechtel	M 44	Mechelen
L 355	Peer	M 48a	Lintelo ten Zuiden

M 49	Heurne	O 64	Nieuwerkerken
		O 68	Opwijk
N 3	Stene	O 69	Merchtem
N 6	Warrem	O 73	Brusegem
N 13	Hondschote	O 74	Meise
N 15	Izenberge	O 152	Ninove
N 16	Beveren	O 163	Kobbe gem
N 17	Roesbrugge-Harin- ge	O 165	Wemmel
		O 170	Relegem
N 18	Gijverinkhoven	O 171	Sint-Martens-Bode- gem
N 22	Stavele		Sint-Agatha-Ber- chem
N 23	Krombeke	O 173	Sint-Pieters-Jette
N 25	Oostvleteren		Schepdaal
N 26	Reninge	O 174a	Dilbeek
N 28	Klerken	O 175	Kaster
N 28a	Houthulst	O 177	Idegem
N 29	Merkem	O 183	Moerbeke
N 41	Ardoois	O 223	Sint-Kwintens-Len- nik
N 47	Ingelmunster	O 231	Vollezele
N 50	Wilder	O 238	Pepingen
N 54	Rubroek		Sint-Pieters-Leeuw
N 56	Ledringem	O 241	Sint-Pieters-Kapelle
N 58	Herzele	O 244	Essenbeek
N 64	Zuidschote	O 250	
N 65	Woesten	O 273	
N 66	Elverdinge	O 286a	
N 67	Poperinge		
N 72	Ieper	P 1	Nieuwenrode
N 76	Geluveld	P 4	Grimbergen
N 80	Dadizele	P 5	Zemst
N 82	Rollegem-Kapelle	P 7	Weerde
N 87	Moorsele	P 12	Perk
N 95	Noordpene	P 18	Kampenhout
N 100	Okselare	P 18a	Berg
N 107	Godewaarsvelde	P 22	Tremelo
N 110	Vleteren	P 23	Baal
N 113	Sint-Jans-Kappel	P 25	Aarschot
N 131	Geluwe	P 29	Gelrode
N 132	Menen	P 29a	Wijchmaal
N 143	Lauwe	P 32	Sint-Pieters-Rode
N 146	Rollegem	P 33	Langdorp
N 148	Ebblingem	P 35	Rillaar
N 151	Zerke l	P 35a	Scherpenheuvel
N 161	Meteren	P 41	Diest
		P 44	Zelem
O 4	Oostrozebeke	P 45	Meldert
O 13	Zeveren	P 46	Linkhout
O 18	Nazaret	P 48	Halen
O 28	Gijzenzele	P 49	Donk
O 52	Erpe	P 50	Herk-de-Stad
O 60	Herdersem	P 51	Lummen

P 54	Spalbeek	Q 12	Rekem
P 55	Kermt	Q 15a	Meers
P 57	Kuringen	Q 16	Lutterade
P 60	Nederoverheem- beek	Q 20	Sittard
P 60a	Everen	Q 22	Munstergeleen
P 66	Sint-Stevens-Wolu- we	Q 27	Groot Doenrade
P 69	Wezenbeek-Oppem	Q 28	Jabeek
P 74	Veltem-Beisem	Q 29	Bingelrade
P 77	Everberg	Q 30	Schinveld
P 83	Oud-Heverlee	Q 32	Schinnen
P 84	Herent	Q 32a	Put
P 86	Kessel-Lo	Q 33	Oorsbeek
P 88	Leuven	Q 35	Brunsum
P 89	Heverlee	Q 39	Hoensbroek
P 93	Sint-Joris-Winge	Q 71	Diepenbeek
P 94	Lubbeek	Q 72	Beverst
P 99	Glabbeek	Q 75	Vliermaalroot
P 107a	Rummen	Q 76	Romershoven
P 108	Grazen	Q 77	Hoeselt
P 110	Neerlinter	Q 78	Wellen
P 127	Tervuren	Q 79a	Wintershoven
P 128	Duisburg	Q 80	Vliermaal
P 133	Terlanen	Q 94b	Wiler
P 136a	Vaalbeek	Q 95	Naastricht
P 137	Bierbeek	Q 96a	Borgharen
P 137a	Haasrode	Q 96c	Neerharen
P 145	Tienen	Q 96d	Smeermaas
P 149	Oorbeek	Q 97	Ulestraten
P 147	Oplinter	Q 98	Schimmert
P 152	Hoegaarden	Q 99	Meersen
P 171	Landen	Q 99*	Roten
P 174	Velm	Q 101	Valkenburg
P 175	Gingelom	Q 102	Amby
P 176	Sint-Truiden	Q 103	Berg
P 177	Zepperen	Q 104a	Limmel
P 178	Brustem	Q 105	Heer
P 184	Groot-Gelmen	Q 111	Klimmen
P 222	Opheers	Q 112a	Heerlerheide
Q 1	Zonhoven	Q 113	Heerlen
Q 2	Hasselt	Q 116	Simpelveld
Q 2b	Kiewit	Q 117a	Waubach
Q 3	Genk	Q 118	Schaasberg
Q 3a	Waterschei	Q 121c	Bleierheide
Q 4	Gelieren	Q 156	Borgloon
Q 5	Zutendaal	Q 158	Riksingen
Q 7	Eisden	Q 162	Tongeren
Q 9	Mechelen a/d Maas	Q 170	Grote-Spouwen
Q 11	Boorseme	Q 179	Zichen-Zussen-Bol- der
		Q 180	Mal
		Q 187	Sint-Pieter

Q 193	Gronsveld
Q 196	Meer
Q 197	Noorbeek
Q 197a	Terlinden
Q 198	Eisden
Q 198b	Oost- Maarland
Q 202	Eis
Q 203	Gulpen
Q 204a	Mechelen
Q 208	Vijlen
Q 211	Bocholz
Q 247	Sint-Martens-Voe- ren
Q 247a	Sint-Pieters-Voeren

BIBLIOGRAFIE

- Van der Aa A. van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek van Noord-Brabant* Breda 1832.
- Ackersdijk W.C. Ackersdijk, Nasporingen omtrent het Landschap, in vroeger eeuwen Taxandria genoemd, en bijzonder omtrent eenige plaatsen in dat Landschap gelegen, in: *Nieuwe Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, deel V eerste stuk, Dordrecht 1838
- Albertinus Br. Albertinus, Roosendaal en de turf, in: *Jaarboek van de Oudheidkundige Kring te Roosendaal, de Ghulden Roos*, (1955), blz. 67-75
- Van Ankum L. van Ankum, Het dialect der Groninger Veenkoloniën, in: *Noord en Zuid. Taalkundig Tijdschrift voor de beide Nederlanden*, jrg. 3, Culemborg 1880
- Van Asselt 1973 G. van Asselt, Enkele mededelingen betreffende een aantal plaatselijke keuren op de veengraverijen in de noordelijke provinciën, in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 1973, blz. 61-89.
- Asselt 1974 G. van Asselt, Enkele mededelingen betreffende een aantal plaatselijke keuren op de veengraverijen in de noordelijk provinciën, in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 1974, blz. 84-102
- Van Asselt 1976 G. van Asselt, De Hollandgänger: gastarbeid in de 19de eeuw, in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, nr. 4, 1976, blz. 4-41
- Augustijn B. Augustijn, Bijdrage tot het ontstaan en de vroegste geschiedenis van de Wase polders van de oudste tijden tot circa 1400, in: *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, deel 80, jaarboek 1977
- Van Bakel J. van Bakel, *De vaktaal van de Nederlandse klompenmakers*, Nijmegen 1958
- Van Balen W.J. van Balen, *Veertig eeuwen levensdrang*, Utrecht 1941
- Beckmann Jürgen Beckmann, *Der Wortschatz des Deich- und Sielwesens an der ostfriesischen Nordseeküste*, Mainz 1969
- Van Bemmelen J.M. van Bemmelen, De Hooge Veenen en Het Veen branden, in: *De Gids*, 1871, deel II, blz. 281-329
- Berenschot L. Berenschot, De veenkolonie Smilde en het waterschap "De Zeven Blokken", in: *Waterschapsbelangen*, nr. 16, 1969
- Van de Berg B. van de Berg, *Het laagveengebied van Friesland*, Enschedé 1933
- Van den Bergh L. van den Bergh, *Handboek der Middelnederlandsche Geographie*, Leiden 1852
- Bergsma J. Bergsma, *Woordenboek bevattende Drentsche woorden en Spreekwijzen*, Groningen 1906
- Berns J.B. Berns, Snaar, snaarstok, in: *Taal-en Tongval*, jrg. 1969, blz. 104-107.
- Berns 1973 J.B. Berns, Semantica Brabantica 2, in: *Taal-en Tongval*, jrg. 1973, blz. 131-149
- Bersch W. Bersch, *Handbuch der Moorkultur*, Wenen 1909
- Van Beurden z.j. A. van Beurden, *De Limburgsche en Brabantsche Peel*, Sittard z.j.

- Van Beurden-Peelland A. van Beurden, *Peelland en de Limburgsche dorpen langs de Peel in hun ontstaan*, Sittard z.j.
- Van Beurden 1922 A. van Beurden, *In de Peel vóór duizend jaar*, Boxmeer 1922
- Blink 1904 H. Blink, *Studiën over Nederzettingen in Nederland. Noord-Brabant*, in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap XXI*, Leiden 1904, blz. 1-45
- Blink 1917 H. Blink, *Het veen en de Veenindustrie in Nederland*, in: *Tijdschrift voor Economische Geographie*, 1917, blz. 12-21 en 41-53
- De Bo L. de Bo, *Westvlaamsch Idioticon*, Gent 1892
- Bock E. Bock, *Alte Berufe Niedersachsen*, Hannover 1926
- Boekenoogen G.J. Boekenoogen, *De Zaaansche Volkstaal, Bijdrage tot de kennis van den Woordenschat in Noord-Holland*, Leiden 1897
- De Bont I A.P. de Bont, *Dialekt van Kempenland, deel I: klank- en vormleer en enige syntaktische bijzonderheden*, Assen 1962
- De Bont A.P. de Bont, *Dialekt van Kempenland, deel II: Vocabularium*, Assen 1959
- Bosch L. Bosch, *Beknopt Heerder Woordenboek*, Heerde 1940
- Bouhuys A. Bouhuys, *De ontginning in Overijssel*, in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, 1922, blz. 672-677
- Brabantius Brabantius, *Woordenlijst der Noordbrabantsche Volkstaal*, in: *Onze Volkstaal I* (1882), blz. 192-238
- Brouwers A. Brouwers, *De vlasserij in het Nederlands van de eerste helft der twintigste eeuw*, Nijmegen 1957
- Brugmans I.J. Brugmans, *De Arbeidende Klasse in Nederland in de 19de eeuw (1830-1870)*, 's-Gravenhage 1925
- De Bruyne F. de Bruyne, *De ronde venen*, Rotterdam 1939
- Cerutti F. Cerutti, *Middeleeuwse Rechtsbronnen van Stad en Heerlijkheid Breda*, deel I en II, Utrecht 1956
- Ceyssens L. Ceyssens, *Turf te Arendonck*, in: *Taxandria VI*, 1934, blz. 36-39
- Van Claerbergen V. van Claerbergen, *Vertoog over veengraverijen*, Leeuwarden 1766
- Coolen W. Coolen, *Het Helenaveen*, in: *De Economist*, 1874, blz. 573-589
- Coopman Th. Coopman, *Vak- en kunstwoorden, nr. 1. Steenbakkerij*, Gent 1894
- Coppens M. Coppens e.a., *Het hart van de Peel*, Eindhoven 1978
- Corn. Vervl. P.J. Cornelissen en J.B. Vervliet, *Idioticon van het Antwerpsch Dialect enz.*, Gent 1899-1903
- Corn. B. P.J. Cornelissen, *Idioticon van het Antwerpsch Dialect, Bijvoegsel*, Turnhout 1936-1939
- Corn. Vervl. A. P.J. Cornelissen en J.B. Vervliet, *Idioticon van het Antwerpsch Dialect, Aanhangsel*, Gent 1906
- De la Court P.E. de la Court, *De Peel en Bedenkingen over Denzelven*, 's-Gravenhage 1841
- Coveliers L. Coveliers, *Geschiedkundige Beschrijving*, 1937
- Creemers Ch. Creemers, *Aanteekeningen over het dorp Stramproy*, in: *Publications de la société historique et archéologique dans le Duché de Limbourg*, Tome IX 1872, blz. 5-156

- Cuypers J. Cuypers, *Bijdrage tot het Meierijsch Idioticon*, in: *Noordbrabantsche Almanak*, 1893
- Daan J. Daan, *Wieringer land en leven in de taal*, Alphen a/d Rijn 1950
- Van Dale Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, deel I en II, 's-Gravenhage, 1970 (9e druk; in incidentele gevallen is de 10e druk geraadpleegd, hetgeen voor het betreffende paginacijfer wordt vermeld)
- Deckers L. Deckers, *De landbouwers van den Noordbrabantschen zandgrond. Eene bijdrage tot de kennis der maatschappelijke en oeconomische ontwikkeling van den Nederlandschen boerenstand in de negentiende en twintigste eeuw*, Eindhoven 1912
- Deunk G. Deunk e.a., *Woordenboek van het Winterwijks*, Groningen 1971
- Diepeveen W.J. Diepeveen, *De vervening in Delfland en Schieland tot het einde der zestiende eeuw*, Leiden 1950
- Dilling K. Dilling, *De Peelstreek - Een Nederlandsch gebied voor - Landverhuizing en Voedselproduktie*, Wageningen z.j.
- Dolk Th. Dolk, *Het veenrecht in de provincie Utrecht van 1592-1916*, Utrecht 1916
- Van Doorn Th. van Doorn, *Terminologie van riviervissers in Nederland*, Assen 1971
- Dorren Th. Dorren, *Woordenlijst uit het Valkenburgsch plat*, 1928-2
- Droesen W.J. Droesen, *De gemeentegronden in Noord-Brabant en Limburg: en hunne ontginning*, Roermond 1927
- Drosdowski G. Drosdowski, Zur etymologischen Forschung, in: *Forschungen und Fortschritten*, jrg. 31 (1957), Heft 11, blz. 339-343
- Dupont J. Dupont, Het dialect van Bree. Eene fonetisch-historische studie, in: *Leuvense Bijdragen*, jrg. IX (1911), jrg. XII (1914-1920), jrg. XIV (1922)
- Ebbinge W. C.H. Ebbinge Wubben, *Staphorst en Rouveen*, Utrecht 1907
- Edelman C. Edelman, *De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe*, Assen 1943
- Edelman 1974 T. Edelman, *Bijdrage tot de historische geografie van de Nederlandse kuststreek*, 's-Gravenhage 1974
- Eekhoff W. Eekhoff, *Beknopte Geschiedenis van Friesland*, Leeuwarden 1851
- Elemans J. Elemans, *Woord en wereld van de boer*, Utrecht 1958
- Endepols H.J.E. Endepols, *Woordenboek of diksjenaer van 't Mestreechs*, 1955
- Enklaar D.Th. Enklaar, *Gemeene Gronden in Noord-Brabant in de Middel-eeuwen* Utrecht 1941
- Entjes 1969 H. Entjes, *Woordenboek van het Vriezenveens*, deel I, Groningen 1969
- Entjes 1970 H. Entjes, *Die Mundart des Dorfes Vriezenveen in der Niederländischen Provinz Overijssel*, Groningen 1970
- Erens A. Erens, De turfuitbating der abdij Tongerlo, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, jrg. XV, 1923-1924, blz. 602-615
- Eshuis 1942 H.J. Eshuis, Ontginning van de veengronden, in: *Het Veen en zijn Ontginning*, Arnhem 1942, blz. 55-94

- Eshuis 1946 H.J. Eshuis, *Palynologisch en stratigrafisch onderzoek van de Peelvenen*, Utrecht 1946
- Faber J. Faber, *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800*. Deel I en II, Wageningen 1972
- Falk. Ph. Falkenburg, Uit de Enquête in de Veenderijen, in: *Sociaal Weekblad*, 1892, blz. 84-88 en 95-105
- Florschütz F. Florschütz, Wordingswijze en botanische samenstelling van eenige Nederlandsche veensoorten, in: *Het Veen en zijn Ontginning*, Arnhem 1942, blz. 11-20
- Fluck Hans-Rüdiger Fluck, *Fachsprachen*, München 1976
- Le Francq v. B. Le Francq van Berkhey, *Natuurlijke Historie van Holland*, deel II, Amsterdam 1771
- Frenken A. Frenken, *Helmond in het verleden*, 1928
- Frysk Wurdboek H. Buwalda e.a., *Frysk Wurdboek*, Boalsert 1971
- FWH *Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal*, 2e druk door N. van Wijk (herdruk 's-Gravenhage 1949) plus *Supplement* door C.B. van Haeringen, 's-Gravenhage 1936
- Gallée J.H. Gallée, *Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch Dialect*, 's-Gravenhage 1895
- Gamillscheg E. Gamillscheg, *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*, Heidelberg 1969-2
- Gibb H. Gibb e.a., *The Encyclopaedia of Islam*, Volume I A-B, Leiden 1960
- De Goeje M. de Goeje, Een belangrijk Arabisch bericht over de Slawische Volken omstreeks 965 n. Chr., in: *Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, afd. Letterkunde, deel IX 1880, blz. 187-216
- Goossenaerts J. Goossenaerts, *De Taal van en om het landbouwbedrijf in het Noordwesten van de Kempen*, Gent 1956-1958
- Goossens 1963 J. Goossens, *Semantische vraagstukken uit de taal van het landbouwbedrijf in Belgisch-Limburg*, deel I en II, Antwerpen 1963
- Goossens e.a. J. Goossens e.a., Taalgeografie en semantiek, in: *Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, XVIII (1964), Amsterdam 1964
- Goris J. Goris, Arendonkse Turfwinningen, in: *Taxandria* nr. 14/15, 1948, blz. 29-33
- Habets J. Habets, *Limburgsche Wijsdommen, dorpscostumen en gewoonten*, 's-Gravenhage 1891
- Hadderingh H. Hadderingh en Bart Veenstra, *Drents Woordenboek*, Schiedam 1979
- Halbertsma J. Halbertsma, Woordenboekje van het Overijsselsch, in: *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*, Deventer 1836
- Hanewinkel S. Hanewinkel, *Geschied- en aardrykskundige Beschryving der Stad en Meyery van 's Hertogenbosch*, Nijmegen 1803
- Hartman D. J. Hartman Degner, *Dissertatio Physica de Turfis*, Utrecht 1729
- Hausding A. Hausding, *Handbuch der Torfgewinnung und Torfverwertung*, Berlin 1921-5
- Haust J. Haust, *Dictionnaire Français-Liégeois*, 3e deel, Luik 1948

- Havermans 1928 R. Havermans, Enkele geschiedkundige algemeenheden nopens de turfvaarten in N.W. der provincie Antwerpen, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van het hertogdom Brabant*, XIX (1928)
- Havermans 1956 R. Havermans, Bijdrage tot de landschapsstudie van Kalmt-houtse hoek, in: *Calmpthoutania*, nr. 1, 1956, blz. 15-23
- Havermans 1959 R. Havermans, De Moeruitbating en Turfnering voor onze gewesten, in den loop der voorbije eeuwen, in: *De Spycker*, 1959, blz. 118-130
- Heeroma 1935 K. Heeroma, *Hollandse Dialektstudies*, Groningen 1935
- Heeroma 1942 K. Heeroma, Wat is een boer?, in: *De Nieuwe Taalgids*, 1942, blz. 48-59
- Heeroma 1942a K. Heeroma, Etymologische aantekeningen, in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, deel 61, 1942, blz. 81-117
- Heeroma 1968 K. Heeroma, Brabants uit de 18de eeuw. De Meierijse woordenlijsten van J.L. Vester, in: *Bijdragen en Mededelingen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, XXXIV, Amsterdam 1968
- Van der Heyden L. van der Heyden, *Zittesjen A.B.C.*, 1927
- Hoeufft J.H. Hoeufft, *Proeve van Bredasch Taal-eigen*, Breda 1836
- Horch 1922 J.C. Horch, Hoogveenturf, in: *De Ingenieur, Orgaan van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs en van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs*, 's-Gravenhage 1922, blz. 1-32
- Horch 1942 J.C. Horch, Veenprodukten, in: *Het Veen en zijn Ontginning*, Arnhem 1942, blz. 39-54
- Van Houcke Alfons van Houcke, *Vak- en kunstwoorden, nr. 4. Ambacht van den metselaar*, Gent 1897
- Hudig J. Hudig e.a., *De centrale venen van Zuid-Holland en West-Utrecht*, 's-Gravenhage 1950
- Iven W. Iven e.a., *Lind dè is de sgonste plats*, 1974
- Jacob G. Jacob, *Ein arabischer Berichterstatter aus dem 10. oder 11. Jahrhundert über Fulda, Schleswig, Soest, Paderborn und andere deutsche Städte*, Berlijn 1890
- Janssen W. Janssen, Peel, een romeinsch leenwoord, in: *Onze Taaltuin*, jrg. 1932-1933, blz. 377-379
- Janssen De L. K. Janssen De Limpens, *Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond*, Utrecht 1965
- Jongeneel J. Jongeneel, *Een Zuid-Limburgsch taaleigen*, 1884
- Joos A. Joos, *Waasch Idioticon*, Gent 1900
- Kamp C. Kamp, *Das hohe Venn, Gesicht einer Landschaft*, Stolberg 1962
- Kats J. Kats, *Het phonologisch en morphologisch systeem van het Roermondsch Dialect*, Roermond 1939
- Kempeneers P. Kempeneers, *R⁹ddelen onder de boompjes*, Tienen 1976
- Kettmann G. Kettmann, *Die Sprache der Elbschiffer*, deel I en II, Halle 1959, 1961
- Keuning H.J. Keuning, *De Groninger Veenkoloniën*, Amsterdam 1933
- Kniphorst C. Kniphorst, *Geschiedkundig Overzicht van de Verveeningen in Drenthe*, Assen 1872
- Kocks G.H. Kocks, *Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebieten. Eine strukturgeographische Untersuchung*, Groningen 1970

- Kok R. Kok, Een eeuw Helenaveen, in: *Tijdschrift voor Economische Geografie*, 1955, blz. 243-253
- Ter Laan K. ter Laan, *Nieuw Groninger Woordenboek*, Groningen-Den Haag 1929
- Leenders 1980 K. Leenders, *Etten en de turf. Bijdragen tot de geschiedenis van Etten-Leur*, Etten-Leur 1980
- Lemmerling H.W.A. Lemmerling, *Oet vreuger jaore, deel 1 Volksleven en volkscultuur in en om het mergelland*, Oirsbeek 1978
- Leys O. Leys, De wisseling v/g, f/ch in het Nederlands en de verwante talen, in: *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*, 1960 (XXXVIe jrg.), blz. 125-150
- Lievrouw-C. L. Lievrouw-Coopman, *Gents Woordenboek*, Gent 1951
- Linssen G. Linssen, Verandering en verschuiving. Industriële ontwikkeling naar bedrijfstak in Midden- en Noord-Limburg, 1839-1914, in: *Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland*, deel XIV, Tilburg 1969
- Van Loey A. van Loey, "Kwacht" en "kwab", in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, XVII (1943), blz. 269-278
- Luteyn D. Luteyn, De inpoldering en ontginning van de uitgeveende gronden in het Waterschap Vollenhove, in: *Het Veen en zijn Ontginning*, Arnhem 1942, blz. 95-104
- Magnin J. Magnin, *Geschiedkundig Overzicht van de Besturen, die vóór de herstelling van Nederland in 1814, elkander in Drenthe zijn opgevolgd*, Groningen 1838
- Maurer Fr. Maurer, Zur deutschen Handwerkersprache, in: *Volksprache, Gesammelte Abhandlungen*, Düsseldorf 1964, blz. 37-52
- Meeusen G. Meeusen, Moer en Turf, in: *De Spycker*, 1959, blz. 131-160
- Van der Meulen R. van der Meulen, Hollando-Russica, in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, 1910, blz. 247-260
- Mnl. Wdb. E. Verwijs, J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's-Gravenhage 1885-1929
- Molema H. Molema, *Proeve van een Woordenboek der Drentsche Volkstaal in de 19e eeuw*, 1889
- Van der Molen S. van der Molen, Ta de skiednis fan de heechfeangraverij, in: *It Beaken*, jrg. XX, 1958, blz. 41-46
- Mulder G. Mulder, *Handboek der Geografie van Nederland*, deel V, Zwolle 1955
- Naarding J. Naarding, *De Drenten en hun taal, terreinverkenningen inzake de dialectgeografie van Drente*, Assen 1948
- Oudemans W.A. Oudemans, Woorden en uitdrukkingen uit Heerlen (L), in: *Driemaandelijks Bladen*, jrg. 18 nr. 1 en 2 (1918), blz. 24-42
- Van Oudenhoven J. van Oudenhoven, *Beschryvinghe van de Meyerye van 's Hertogenbosch*, 1649
- Oude Tijd *Tijdschrift De Oude Tijd*, 1869, blz. 353-356
- Ouwerling 1976 H.N. Ouwerling, *Uit de donkere gewesten*, Helmond 1908; herdruk Deurne 1976
- Ouwerling H.N. Ouwerling, *Uit het verleden van de vroegere Dorpen en Heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden*, bewerkt door J. Heeren, Helmond 1963

- Pannekeet J.A. Pannekeet, *Woordvorming in het hedendaags Westfries*, Amsterdam 1979
- Van der Pas W. van der Pas, *Tussen Vecht en Oude Rijn*, Utrecht-Antwerpen 1952
- Pauwels J.L. Pauwels en L. Morren, De grens tussen het Brabants en het Limburgs in België, in: *Zeitschrift für Mundartforschung*, XXVII. Jahrgang, 1960, blz. 88-97
- Pipers P. Pipers, *Landbouwwoordenboek*, deel I en II, Antwerpen 1911
- Plinius Maior Plinius Maior, *Historia Naturalis*, boek XVI, par. 1,4
- Pokorny Julius Pokorny, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, II Band, München 1969
- Poortman J. Poortman, *Siebo Siebels' zwaore gaank (Het huus zonder locht)*, naar het Duits, Zwolle 1931
- Prims F. Prims, *Geschiedenis van het Antwerpsche Turfdragersambacht*, (1447-1863), Antwerpen 1923
- Rhein. Wörterb. *Rheinisches Wörterbuch*, nach den Vorarbeiten von J. Müller, bearbeitet von H. Dittmaier, Bonn und Berlin 1928-1971
- Ten Rodengate J.Z. ten Rodengate Marissen, *Grondverbetering, deel II: Ontginning van veen- en heidegronden*, 4de herziene druk bewerkt door J. Elema, Groningen 1923
- Rogier J. Rogier, *Tussen Sticht en Holland. Bijdragen tot de Geschiedenis van Kudelstaart*, Aalsmeer 1958
- Roukens W. Roukens, *Wort- und Sachgeografie Südost-Niederlands und der umliegenden Gebiete*, Teil IA Text en Teil IB Atlas, Nijmegen 1937
- Ryckeboer H. Ryckeboer, Gebruiksmogelijkheden van het Woordenboek van de Vlaamse dialecten, in: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, XXXI (1977), blz. 286-305
- Salfeld A. Salfeld, *De ontginning der Nederlandsche Heiden en het gebruik der hulpmeststoffen*, Arnhem 1980
- Sassen A. Sassen, *Het Drents van Ruinen*, Assen 1953
- Schaars A.H.G. Schaars, *Agrarische terminologie in Oost-Gelderland en haar dialectgeografische aspecten*, Zutphen 1977
- Schelberg P.J.G. Schelberg, *Woordenboek van het Sittards dialect*, Amsterdam 1979
- Schönfeld M. Schönfeld, *Historische Grammatica van het Nederlands*, 5e druk verzorgd door A. van Loey, Zutphen 1954
- Schönfeld 1955 M. Schönfeld, *Nederlandse waternamen*, Brussel 1955
- Schönfeld W. K. Schönfeld Wichers, *Woordenboek van het Rijssens dialect*, 1959
- Schönhage H.A. Schönhage, Helenaveen. Sociografie van een ontginning in de Peel, in: *Tijdschrift voor Economische Geografie*, 1938, blz. 125-142
- Schoockius M. Schoockius, *Tractatus De Turfis ceu Cespitibus Bituminosis*, Groningen 1658
- Schrijnemakers A. Schrijnemakers, Peel = Pede-lo = veen-bos, in: *De Maasgouw*, jrg. 83 (1964), afl. 1, blz. 1-10
- Schuermans L.W. Schuermans, *Algemeen Vlaamsch Idioticon*, Leuven 1865-83

- Schuermans Bijv. L.W. Schuermans, *Bijvoegsel aan het Algemeen Vlaamsch Idiaticon*, Leuven 1883
- Schuringa F. Schuringa, *Het Dialect van de Veenkoloniën*, Groningen 1923
- Von Seelhorst C. von Seelhorst, *Handbuch der Moorkultur*, Berlijn 1914
- Segers G. Segers, Bespreking van E. Vliebergh: De Kempen in de 19e en 't begin der 20e eeuw, in: *Dietsche Warande en Belfort* 1911, eerste halfjaar, blz. 65-80
- Van Senden G.H. van Senden, *Leerrede ter inwijding van het kerkgebouw en ter vestiging van de Gereformeerde Gemeente aan de Dedemsvaart*, Zwolle 1834
- Slicher v. B. B.H. Slicher van Bath, *Mensch en Land in de Middeleeuwen*, deel I en II, Arnhem 1972-2
- Sloet B. Sloet tot Oldhuis, De Dedemsvaart, in: *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en statistiek*, Zwolle 1843, blz. 308-353
- Smellingera-Land *Smellingera-Land, Proeve van een "Geakinde" van de Gemeente Smellingerland*, uitgegeven ter gelegenheid van het Driehonderdjarig Bestaan van Drachten (Fr.) 1641-1941, Drachten 1944; onder de afkorting "Smellingera-Land" zijn de volgende artikelen verzameld:
F.J. de Boer, It wirk yn 'e feanterij, blz. 94-109
P. Bolleman, Historische bijzonderheden omtrent de vervening in Smellingerland, blz. 82-93
P. Bolleman, Geschiedenis van de Drachtster Vaart, blz. 110-120
- Staf C. Staf, *Het Veen en zijn Ontginning. Voorwoord*, Arnhem 1942
- Stapelkamp 1952 C. Stapelkamp, Vervenersterminologie, in: *It Beaken*, jrg. XIV, 1952, blz. 30
- Stapelkamp 1953 C. Stapelkamp, Veenderijtermen en enige andere woorden uit het Utrechtse polderland, in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 1953, blz. 129-144
- Staring W. Staring, De Veenen, in: *Natuurlijke Historie van Nederland*, deel I, Haarlem 1856, blz. 29-209
- Stemfoort H. Stemfoort, *Handboek voor Veengraverij en Landbouwontginning in de hoge veenen*, Assen 1847
- Stroop J. Stroop, *Molenaarstermen en molengeschiedenis*, Amsterdam 1977
- Systematisch en alfabetisch register *Systematisch en alfabetisch register voor Nederland, de Nederlandssprekende delen van België en Noord-Frankrijk en het noordwesten der Duitse Bondsrepubliek*, Amsterdam-Antwerpen 1962
- Taalatlas *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*, Leiden 1939 vlgg.
- Tack J. Tack, *Die Hollandgänger in Hannover und Oldenburg. Ein Beitrag zur Geschichte der Arbeiter-Wanderung*, Leipzig 1902
- Tegenw. Staat *De Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, XII
- Teixeira de M. L.F. Teixeira de Mattos, *De Dedemsvaart*, Zwolle 1903
- Tesch P. Tesch, Over de woorden laagveen en hoogveen, in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap*, deel LVII, 1940, blz. 650-653
- TON K. Heeroma, *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden*, Assen 1960

- Van den Toorn M.C. van den Toorn, *Nederlandse Taalkunde*, Utrecht-Antwerpen 1974-2
- Top H. Top, *Geschiedenis der Groninger Veenkolonien*, Veendam 1893
- Tuerlincx J. Tuerlinckx, *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon*, 1886
- Varia P. Naar de *Varia Peellandiae Historiae*, ingeleid door E. van Emstede, Deurne 1964-1974, is middels de volgende afkortingen verwezen:
- Varia P. AKB Asten Keurboek
- Varia P. BKB Bakel Keurboek
- Varia P. BVB Bakel Verkrijgboek
- Varia P. DKB Deurne Keurboek
- Varia P. DVB Deurne Verkrijgboek
- Varia P LPS Liber Privilegiorum pagi de Someren
- Varia P. MGG Mierlo Groene Gemeente
- Varia P. ACart Asten Cartularium
- Varia P. SKB Someren Keurboek
- Varia P. Gloss. 1968 Glossarium van de Ambts- en/of Rechtstaal gebezigd in Peeland, 1968
- Varia P. Gloss. 1969 Glossarium van de Ambst- en/of Rechtstaal gebezigd in Peeland, 1969
- Venema G. Venema, Over het maken van bagger en sponturf in lage veenen en van bagger en lange- of steekturf in hooge veenen in de provincie Groningen, in: *Tijdschrift uitgegeven door de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid*, deel XVI, 1875, blz. 321-340
- Vercoullie J. Vercoullie, *Beknopt etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*, Gent 1925-3
- Verdam J. Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, 's-Gravenhage 1932
- Van Vessem A.H. van Vessem, *Oogstgeret-benamingen*, Assen 1956
- Vliebergh E. Vliebergh, *De Kempen in de 19de en in 't begin der 20ste eeuw*, Yper 1908
- Van de Voort Th. van de Voort, *Het dialect van de gemeente Meerlo-Wanssum*, 1973
- Vorsselmans J. Vorsselmans, De Pastoor zijn .. "Brand", in: *Calmpthoutania*, 1956, nr. 1, blz 1-14
- De Vos v. St. J.A. de Vos van Steenwijk, *Geschiedkundige Verhandelingen over Vollenhove en deszelfs omstreken*, Zwolle 1831
- De Vries J. de Vries, *Nederlands etymologisch woordenboek*, Leiden 1971
- Wanink G.H. Wanink, *Twents-Achterhoeks Woordenboek benevens Grammatica*, Zutphen 1948
- WBD Naar het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* is middels de volgende afkortingen verwezen:
- WBD Voorlopige Inleiding A. Weijnen en J. van Bakel, Assen 1967
- WBD Afl. 1 A. Weijnen en J. van Bakel, *WBD Aflevering 1*, Assen 1967
- WBD Afl. 2 A. Weijnen en J. van Bakel, *WBD Aflevering 2*, Assen 1969
- WBD Afl. 6 H. Cromptvoets, A. Weijnen e.a., *WBD Aflevering 6*, Assen 1980

- Weijnen 1935 A. Weijnen, Merkwaardige Oostnoordbrabantse woorden I, in: *Eigen Volk*, 7de jrg., 1935, blz. 180-183
- Weijnen 1936 A. Weijnen, Merkwaardige Oostnoordbrabantse woorden II, in: *Eigen Volk*, 8ste jrg., 1936, blz. 39-40
- Weijnen 1937 A. Weijnen, *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant*, Fijnaart 1937
- Weijnen 1938 A. Weijnen, Uit de vaktaal der Peelarbeiders, in: *Onze Taaltuin*, 1938, blz. 331-335
- Weijnen 1966 A. Weijnen, *Nederlandse Dialectkunde*, Assen 1966-2
- Weijnen 1975 A. Hagen en J. Kruijsen, *Algemene en vergelijkende dialectologie. Een verzameling studies van A. Weijnen*, Amsterdam 1975
- Weijnen 1980 A. Weijnen, *Verklaren van dialectverschijnselen*, Nijmegen 1980
- Weyns J. Weyns, Turven in de Kempen, volkskundig gezien, in: *Ons Heem*, 1959, blz. 81-89
- Winkler Prins *Grote Winkler Prins*, Encyclopedie in twintig delen, deel 19, Amsterdam-Brussel 1975
- WNT *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 's-Gravenhage-Leiden 1882-
- Woordenb. der Zam. *Algemeen Noodwendig Woordenboek der Zamenleving*, 31ste deel, Gouda z.j. (± 1853)
- Wortman H. Wortman, De ontginning der hooge veenen en aanleg van veenkanalen in Nederland, in: *Tijdschrift van het Koninklijk Instituut voor Ingenieurs*, 1885, blz. 133-145

ONGEPUBLICEEERDE BRONNEN

- Van Daelen J. van Daelen, *Alfabetische Woordenlijst van het Venloos*, Venlo 1935 (aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde te Nijmegen)
- Hermans 1871 J. Hermans, *Ontwerp nieuwe veenderij in de gemeente Deurne*, 1871 (in manuscript aanwezig in het archief van de gemeente Deurne)
- Janssens G. Janssens, *Wildstropsterminologie in de Nederlands-sprekende delen van België en het noordwesten van Frankrijk. Een lexicologische studie*, proefschrift R.U. Gent, Gent 1980
- Van de Laar L. van de Laar, *Verkenning van het Economische Leven in Asten en Someren in de 16-de eeuw*, lezing gehouden voor de Heemkundekring Asten-Someren, 5 maart 1974
- Leenders Brief van K. Leenders (Werkgroep Haagse Beemden) aan H. Crompvoets, 14 maart 1975
- Mathijs A.W. Mathijs, *Klankleer van het Dialect van St. Truiden en geografisch onderzoek van 23 plaatsen uit de omgeving*, Leuven 1924 (licentiaatsverhandeling)
- hs. Mertens A.J. Mertens, hs. mat. Weert (aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde te Nijmegen)
- (N) los materiaal van J. Naarding, ter beschikking gesteld door dr. G. Kocks (aanwezig op het Nedersaksisch Instituut der R.U. Groningen)

- Schneider H. S. Schneider, *In der nordwestdeutschen Törfindustrie und der Literatur gebräuchliche Ausdrücke für Moor, Torf, Arbeits-Vorgänge und Geräte und Torfprodukte*, Hannover 1958 (vragenlijst van "Torfinstituut Hannover")
- Van der Steen C. van der Steen, *Een Eeuw Peeexploitatie. Geschiedenis van de N.V. Maatschappij "Helenaveen"*, Nijmegen 1964 (kandidaatscriptie)
- hs. Verheggen P. Verheggen, *Woordenlijst van het Maasniels*, materiaal in handschrift (aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde te Nijmegen)
- hs. Vossen A.F. Vossen, materiaal in handschrift betreffende Nederweert (aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde te Nijmegen)
- hs. Vreuls E. Vreuls, materiaal in handschrift betreffende Heerlen (aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde te Nijmegen)
- Weijnen 1969
Wesche losse mededelingen van A. Weijnen aan H. Cromptvoets hiermee wordt een aantal Oostfriese veenderijtermen aangeduid uit Aurich. Het materiaal is via prof.dr. Wesche uit Göttingen bij mij gekomen.

KRANTEARTIKELEN OF ARTIKELEN IN POPULAIRE TIJDSCHRIFTEN

- As. Crt. 1825 no. 53 blz. 219 *Asser Courant* 1825, nr. 53, blz. 219
- Dagblad van Noord-Brabant 1942 Het turfsteken in de Langstraat, in: *Dagblad van Noord-Brabant en Zeeland*, 2 juli 1942
- Dagblad van het Oosten 1942 Het veenbedrijf voor 60 jaar, in: *Dagblad van het Oosten*, 18 augustus 1942
- Drentse Courant 27 februari 1952
- Drentse Courant 10 augustus 1958
- Leeuwarder Courant 1953 S. v.d. Molen, Over petten en klyndobben, in: *Leeuwarder Courant*, 20 november 1953
- De Lorm 1942 A. de Lorm, Vervening in oude tijden, in: *De Kampioen*, 1942
- Van der Maat N. van der Maat, Jan van der Wilt kijkt nog wel op iedere turf, in: *Het Parool*, 29 juli 1972
- Van der Pas 1950 W. van der Pas, Het veengebied van Noord-West-Utrecht, artikelen verschenen in: *Het Katholiek Utrechts Dagblad*, 1950
- Tubantia 1976 De Wieden, 4000 hectare waterland in Noordwesthoek, in: *Tubantia*, 19 augustus 1976

ARCHIEFMATERIAAL (ongepubliceerd)

- Bossche Protocolen okt. 1435- sept. 1436, folio 147
- Bossche Protocolen okt. 1449- okt. 1450, folio 70
- Bossche Protocolen okt. 1477- sept. 1478, folio 423
- Bossche Protocolen okt. 1479- sept. 1480, folio 131
- 's Hertogenbosch R. 1197, folio 288

Gem. Archief Breda
afd. III 55-11-31
Weekl. Deurne

de verwijzing naar deze gegevens en deze bron komen uit een brief van K. Leenders aan H. Cromptvoets, 14 maart 1975

Naar de *Weeklijsten* van verdiende arbeidslonen voor het graven van het Deurnes Kanaal, betreffende de jaren 1877, 1887, 1889 en 1910 (aanwezig in het archief van de gemeente Deurne) is middels deze afkorting plus het bijbehorend jaartal verwezen

Weekl. Deurne

Naar de *Werklijsten* arbeidslonen voor het graven van het Deurnes Kanaal, betreffende de jaren 1887 en 1888 (aanwezig in het archief van de gemeente Deurne) is middels deze afkorting plus het bijbehorend jaartal verwezen

Mevr. dr. J. Daan stelde mij de tekst van bandopnamen over het turfsteken ter beschikking uit de plaatsen Vinkeveen en Wilnis; de bandopnamen zijn eigendom van het huidige P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam.

GERAADPLEEGDE VRAGENLIJSTEN UIT VERSCHILLENDE ENQUÊTES

I en II

de door de schrijver zelf opgestelde vragenlijsten waarmee een deel van de informanten mondeling en schriftelijk is geënquêteerd

N 5, 13, 18, 27, 69, 70

de Nijmeegse vragenlijsten 5, 13, 18, 27, 69 en 70; deze N-lijsten zijn verzonden door de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde te Nijmegen

DC 21, 25, 44

de Amsterdamse vragenlijsten 21, 25 en 44; deze DC-lijsten zijn verzonden door de Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam

WVD

de Gentse vragenlijsten voor het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, verzonden vanuit het Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialektologie te Gent

sgv

enquête van Schrijnen, Van Ginneken en Verbeeten, 1914

Roukens

enquêtes van Roukens (1923-1937)

NE 1924

enquêtes van Van Ginneken in de Nieuwe Eeuw, 1924

znd

enquêtes van de Zuidnederlandse Dialectcentrale te Leuven

AGV

Amsterdam Gemeenschappelijke Vragenlijst (1935), vraag 7 (zie hiervoor "Vragenlijsten met register (1931-1958)" in: *Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, Amsterdam 1960)

WOORDREGISTER

De cijfers verwijzen naar de bladzijden; de vetgedrukte cijfers duiden aan, dat op die bladzijde een etymologische toelichting wordt gegeven voor het betreffende woord. Alleen woordtypen zijn opgenomen en dus niet de dialectvarianten. Het register verwijst alleen naar deel II

- aak 354
 aakkruier 350
 aanboeten 229
 aancengekrepte baggerd 265
 aaneen vast komen zitten 266
 aangelegen 224
 aangevangen kuil 181
 aangraven 181
 aanleg der wijken 301
 aanleg van veenkanalen 301
 aanleg van wijken 301
 aanleggen 229,336,338
 aanleggen van de ring 334
 aanmaakturf 170,217
 aanmaken 178
 aanslaan 324
 aanslag 338
 aanslagen 324
 aansnijden 211
 aanstampen 265
 aanstampen van de baggerd 265
 aansteken 158,181
 aanstoken, een keer – 159
 aanstoken, eens – 159
 aanstort 325
 aantreden 265
 aantreder 264
 aanwachten 318
 aanzetten 229,247,250
 aanzitten, tegen elkaar – 237
 aardappelkuil 287
 aardappelput 287
 aarde 166
 aarden kannetje 277
 aardig droog 365
 aardkar 262
 aardlaag 170
 aardmeester 367
 aardschup(pe) 195,306
 aardturf 168
 achteraffen 302
 achterhek 232
 achterkuil 313,317
 achterlast 356
 achterste hekken 232
 achterste schot 262
 afbakingsraai 297
 afbinden van het turfkot 229
 afbonken 189,209,307,363,364
 afbonken van de vale 364
 afbonkschup 196
 afbreeksel 170,280
 afdammen 317
 afdekken 252
 afdekken van de bult 345
 afdijken 219
 afgegraven 166,364
 afgegraven broek 166
 afgegraven veen 166
 afgraven 310
 afgraven van de dam 304
 afhanger 367
 afkielen 369
 afkorten 211
 afkrooien 328,329
 afkrooien van de bolster 364
 afkruien 228,328,329
 aflaat 220
 aflichten 310
 aflijnen 211
 afloop 220
 afmeten 211
 afpakker 328
 afpalen 369
 afpalen met paaltjes 369
 afplaggen 190
 afreinen 369
 afrekening 279
 afrijden 228
 afschobben 285
 afschoeper 198
 afschnijven 266
 afschrijver 269
 afschroden 211
 afschuiven 266
 afslechten 189
 afsluitdam 303
 afsnijder 269
 afsteeksel 168
 afsteken 218,245
 afsteking 286
 afstikken 211,245,266,369
 afstoten 228
 aftrappen 244
 aftrappen 265
 aftroffelen 189
 afturven 158,181
 afvaartgeld 358
 afvaartsgeld 371
 afvaren 228
 afvenen 310
 afvlaggen 189
 afvoergreb 220
 afvoergrep 220
 afvoergreppels 220
 afvoerlopen 220
 afvoersloten 219
 afwatering 221
 afwateringsraai 293
 afwateringsslootjes 219
 afwenden 270
 afwetering 221
 afzetten 190,228
 afzetter 316
 aken laden 356
 aken trekken 358

aketrekker 352
 akker 239
 aks 195,365
 allemode 174
 ameren, de – 177
 amsterdams bestek 322
 amsterdamse stok 320
 are 180,36
 arme grond 165
 askot 233
 asschop 307
 asschup 195
 assen 177,282
 assiekot 233
 astense pijp 294
 astense turf 281
 asturf 169,174
 asvuur 177

 baak 305
 baan 180
 baan maken 362
 baantjes 219
 baantjes laten zitten 219
 baas 274,279
 bagel 255,287
 bagel inzetten 270
 bagel snijden 266
 bagel steken 266
 bagel wenden 270
 bagelbak 263
 bagelbeugel 260
 bagelbult 271
 bagelder 254,255
 bagelder turf 255
 bageldijken 271
 bagelgat 258,287
 bagelhutten 255
 bagelkarretjes 269
 bagelkorf 273
 bagelput 259
 bagelschotten 261
 bagelschouw 263
 bagelstevels 254
 bagelturf 255
 bagelveld 258
 baggel steken 259
 baggel trappen 265
 baggelaar 234,235,236,255
 baggelaar maken 238
 baggelarij 259
 baggelbak 242,263
 baggelbult 271
 baggelen 258
 baggelgat 258
 baggeljong 254
 baggelkuil 286
 baggelmand 273
 baggelput 287
 baggelstobbe 271
 baggelstok 269
 baggelstuip 271
 bagger 255,256,257,259,260,261
 bagger dijken 271
 bagger ophalen 239
 bagger stuiken 271

bagger trappen 265
 baggerbad 258
 baggerbak 258,261,263
 baggerbats 263
 baggerbeugel 240,260,306
 baggerbeugel, grote – 240
 baggerbeugel, kleine – 240
 baggerboer 254
 baggerbok 242
 baggerboks 254
 baggerbrij 257
 baggerd 255,256,257
 baggerd aansnijden 266
 baggerd drogen 270
 baggerd gieten 260
 baggerd hakken 263
 baggerd in ruitjes snijden 266
 baggerd kneden 265
 baggerd kort maken 263
 baggerd maken 268
 baggerd mengen 263
 baggerd neerschieten 259
 baggerd omdraaien 270
 baggerd omtrekken 270
 baggerd ondercen werken 263
 baggerd opkappen 259
 baggerd opstoten 259
 baggerd opdoen 270
 baggerd schieten 259
 baggerd schrijven 266
 baggerd slechten 265
 baggerd snijden 266
 baggerd trappen 265
 baggerd treden 265
 baggerd van de grond doen 272
 baggerd verdelen 266
 baggerdbed 264
 baggerdklumpen 267
 baggerdkluiten 255
 baggerdkuil 258
 baggerdmes 269
 baggerdschup 261
 baggerdslyk 257
 baggeren 238,258,303,304
 baggeren, ene die – gaat 254
 baggergaard 307
 baggergat 287
 baggergereedschap 240
 baggerhak 198,264
 baggerhoop 271
 baggerijzer 269
 baggerkeet 255
 baggerkorfje 273
 baggerkuil 286
 baggerkuilen 165
 baggerlaarzen 254
 baggerlui 234
 baggermachine 366
 baggerman 254
 baggermodder 257
 baggermolen 260
 baggernet 240,260
 baggerplankjes 267
 baggerpraam 242,262
 baggerput 258,287
 baggerring 306

baggers, in – verdelen 266
baggerschoep 261
baggerschuit 263
baggerschup 261
baggerschuppe 263
baggerskuil 258,286
baggerslijk 257
baggersnijden 266
baggersnijder 269
baggersteken 267
baggersteker 269
baggerstevels 254
baggerstok 307
baggerstokken 268
baggerstrepen 266
baggertrapper 264
baggertrippen 267
baggerturf 255
baggerturfstik 215
baggerveld 258,264
baggervijm 271
baggerwal 303
baggerzak 260
bak 261,262,263,353
bak, een – hebben 259
bak, naar de – gaan 259
bakbagelen 259
bakbaggeren 259
bakhaak 261
bakke: hipper 352
hakker turf 255, 256
bakkerij 330
bakpik 261
bakstil 261
bakwagen 322
balen 367
balen maken 367
balken 360
ballant 355
band 153,204,205
banen 119,266
bank 179,180,210,226,248,311
bank afsnijden 211,312
bank boorten 211
bank maken 211
banken 219,223
banken doorbreken 219
bank(en) laten zitten 219
bank(en) snijden 211,311
banket 300,304,313
banket bezoden 304
banket uitzetten 301
banketpalen slaan 305
banketten laten zitten 312
bankgrond 170
bankje 210,311
bankje aansnijden 207
bankje klaarmaken 211,312
bankje maken 211
bankje snijden 211
bankjes graven 211,312
bankje(s), in – graven 312
bankveen 175
barde 257,283
barge 353
barrevoets 255

barst 309
barsten 267
bats 195,196,261,264,305,319
batsje 195,261,319
bauwelose 209
bazenkeet 277
bcd 264,325
bedjes, op – slaan 324
bedriegen 312
beekje 220
beemd 163,204,205
beglooiing maken 304
begraven velden 156
bek 311
beken 220
bekkeling 199,200
bekkelingveld 199
beklinken 270
belt 182
bcmodderen 266
berg 165
berief, voor eigen – steken 158
berm 204
bermen 229
bermsloot 317
bermsloot maken 304
[bérrawick] 294
berrie 231
beslaan 369
beslag 180,368
bestek 321
bestijfd 263
betrappen 265
beugel 240,260,306
beugelaar 255
beugelen 238,259,303
beugelnet 260
beul 366
bewatering 292
bezemhe 185
bezichten 190
bezopen grond 284
bielsen 360
bijboeten 229
bijeendoen 227
bijkroden 329
bijkrooier 327, 350
bijkruien 329
bijkruier 327,350
bijl 195
bijltjes 195
bijlturf 169
binnenveen 167
blaak 289
blad 193,314,315
bladdersvaartje 294
bladen 202
bladschup 215
blauwachtige stof 174
blauwe baggelaar 232
blauwe klot 282
blauwe turf 282
blauwe, de 278
blauwe, het 278
blauwkielen 275
blauwveen 257,282

blekkeling 255,256
 blekken 189
 blekker 199,200
 blekkermijtje 201
 blekkermijtjes, op – zetten 201
 blekkers steken 200
 blikken kruik 159
 blocke placken 180
 blok 267
 blokken 246 ,266
 blokken, in – steken 266
 blokker 269
 bloklat 269
 blokplaats 292,300
 bob 295
 bocht 186
 boegendekoek 277
 boekendestruif 277
 boekentskoek 277
 boenderhei 184,185
 boerendagwerk 212
 boerenkuul 180,286
 boerenpeel 158
 boerenturfgraving 178
 boeten 229
 boezem 242,243
 boezemschop 242,244
 bogentskoek 277
 bok 242,253
 bokherde 185
 bokken 359
 boks 158
 bokwerk 259
 bokwoning 277,278
 bol 295,296,309
 bol ven 183
 bolland 204,205
 bolle 170,280,354
 bolle spa 196
 bolle turt 165, 170,280,285
 bolle turf afsteken 209
 bolle vale 280
 bollen 295
 bollespade 209,215
 bolschop 296
 bolschup 296
 bolster 169,170,280
 bolster graven 363
 bolsterd 280
 bolsterfabriek 365
 bolsterhoop 363
 bolsterig 363
 bolsterturf 280,363
 bolsterturf graven 363
 bolsterveen 169
 bombazijnenboks 158,276
 bomen,331
 bonk 169,170,180,186,256,278,280,292,
 295,299,309,310,368
 bonk pachten 369
 bonkaarde 169,186,276
 bonkaker 292
 bonken 176,189,218,237,301,307,364
 bonken over de kop 318
 bonken slechten 307
 bonken steken 189,218

bonken, in – steken 218
 bonken, grote – eruitsmakken 189
 bonker 241,262,307,327,365
 bonkerd 280
 bonkgevroot 186
 bonkgrubben 293
 bonkijzer 194,214,314
 bonkje 310
 bonklaag 169
 bonklep 315
 bonkschoffel 196,296,307
 bonkschop 196,209,296,319
 bonkschup 196,306,315,319
 bonksel 169,175,176,186,187,208,217,
 280
 bonksel wegschieten 209
 bonkturf 186
 bonkveen 169
 bonte turf 282
 boomaarde 186
 boom 194
 boor 240,291
 boord 202,258
 boord doorsteken 219
 boord laten zitten 219
 boorden 232
 borden 244
 boren 291
 borrie 306
 bos 164
 bosgrond 163
 bosland 164
 bossen 307
 bot 195
 boterhammen 277
 boterhammentrommel 276
 bouwgrond 170
 bouwklaar 263
 bouwlaag 170
 bovenaf schillen 189
 bovengrond 165,370
 bovengrond afwerken 307
 bovengroninger 255,256
 bovenkruk 193
 bovenlaag 165
 bovenlander 234,235
 bovenlandse ploeg 275,297,307
 bovenlast 339,352
 bovenlast laden 356
 bovenmoer 165
 bovenpeel 368
 bovenste 236
 bovenste handhaaf 193
 bovenste handvat 193
 bovenste knab 193
 bovenste knak 193
 bovenste kruk 193
 bovenste laag 170
 bovenste veengrond 170
 bovenste veenlaag 170
 boventurf 169
 bovenveen 164,170,281,368
 bovenven 164
 braak 162,164,165
 braakgronden 163
 braakland 163

braakliggende grond 163
 braakveld 163
 brakke turf 285
 brand 168
 brand, eigen – graven 158
 brander 234
 brandijzer 233
 brandje 237
 brandrus 169
 brandschop 233
 brandschuit 352
 brandstof voor eigen – steken 158
 brandturf graven 158
 bras 257
 bred 331
 bredje 232
 bree 318
 brij 257
 brit 177
 britje 309
 britten 176,237
 broek 162,164,165,166,183,203
 broekdeel 162
 broekgrachten 220
 broekgrond 162,203
 broekland 162
 broekturf 207
 broekveld 162,203
 brokkelen 176,217,309
 brokken 176,217,309
 brokken opparen 349
 bron 181,207
 brug heien 362
 brug maken 362
 bruggeld 358
 bruggestee 361
 brugjes 361
 buis 235
 buitenlui 275
 buitenturf 345
 buitenturvers 275
 buitenveen 167
 buizelschop 263
 bullewijkers 236
 bult 168,169,182,199,200,226,227,249,
 343
 bult drogen 223
 bult maken 248
 bult, in de – staan 347
 bult, in de – zitten 348
 bult, in een – zetten 227
 bulten 213,248,347
 bulten hakken 200
 bulten zetten 347
 bulten, in – brengen 226
 bulten, in – staan 348
 bulten, in – zetten 347
 bultenschop 202
 bulthok 233
 bultje 343
 bultstee 250
 bunt 160,163,165
 bunthakker 198
 buntpijl 159
 buntspier 159
 burgerturf 236,281,285

burries 331
 busselschop 261,267
 busseltje smelen 159

 cespitator 367
 cichoreidarg 284
 cichoreilaag 182
 compostgrond 170,171

 daggelders 279
 dagpeil 264
 dagwerk 226,320,321,323,344
 dal 156,157
 dalgrond 165
 dam 294
 dam baggeren 304
 dam eruihtalen 304
 dam laten zitten 219,303
 dam uitbaggeren 304
 dam uitleiken 304
 dammen ophalen 304
 dammen opvissen 304
 damsteken 304
 damwand 303
 darg 174,256,284,289
 darggrond 256
 darglaag 256
 dargturf 174,255,284
 dargveen 156
 darie 255
 darink 255
 deel 368
 deeltje 368
 dek 360
 dek van baddings 360
 dekken 252
 dekschop 359
 del 163,183,204
 delbult 199
 delfmoer 162
 delfput 287
 delturf 169
 delven 178,179
 denschoep 261
 derdeling 255,256
 derde steek 237
 derg 285
 dering 168
 deringarde 164
 deringboor 291
 deringgrond 164,165
 deringput 165
 derrie 174,255,256,284
 derriepijperd 283
 derries 256
 derrieturf 174,284
 derrieveen 284
 derrik 168
 derrikput 287
 derring 168,174,256,284
 derringassie 177
 derringgrond 164
 derringstuk 165
 deurnese [pluuta] 275
 dichtgedreven baggerd 265
 dichtgelegd stuk 368

dichtgeslemt 265
 dichtleggen 339
 dichtleggen van de ring 339
 diep 294
 diep, te – graven 213
 diepsraai 293
 diepwenden 247,250
 dijk 223,337,338,349,362
 dijk maken 304
 dijk, op – zetten 347
 dijken 219,271
 dijken bezoden 304
 dijken laten zitten 219
 dikke turf 173,209
 dikken graven 310
 dikkonten 281,307
 dille 197
 dilletje 197
 directeur 274
 directeur van de peel 274
 dobbe 179,287,294
 dobben 236
 doders 177,178
 doel 224,370
 doel, in de – zetten 190
 doel, op een – zetten 226
 doeze 205,207
 doezig veen 176
 dol 192
 dompen 176,265
 dompers 267
 donk 165
 doofgat 304
 doolaag 205,207
 door, er – moeten kunnen
     van de wind 349
 doorbreken 213
 doorgebonkt veen 176
 doorhalen 245
 doorhaler 159,160
 doorhaler trekklauw 264
 doorhalers trekklauw 268
 doorhouwer 191
 doorkeren 250
 doormaaide 348
 doorringen 335,339,340
 doorscheren 334,338
 doorslaan 250
 doorsnee 293,299
 doorsteek 299
 doorstuiken 335
 doorvriezen 364
 doorzetten 248,335
 dopheide 184,185
 dorre grond 163
 dosterd 173,174,281
 dottergras 172,173
 douze 207
 dovers 177,178
 draagbaar 231
 draagberrie 231
 draagster 223
 draagvermogen 238
 draaibrug 360
 draaibrugje 360
 draaihout 361

draaivonder 361
 drabbik 175,176
 drager 223
 drain 220
 draineergracht 220
 draineergrubben 220
 drainering 220
 dras 205
 drasgrond 205
 drasse, grond 205
 drassige grond 163,265
 dreef 362
 driehoeken 246
 driemanswerk 308
 dries 164
 drietandsysteem 301
 drietop 198
 drierdels 271
 drift 163.164,175
 drijfzand 165
 drinkenskruijck 159,277
 drinkenskruijckje 277
 drinkenstuit 277
 drinkenstuitje 159,277
 droge grauwe 284
 droge inleggen 338
 droge voet 249
 droge, op het – 349
 drogen 223,247
 droger 333
 droog 270
 droog vriezen 364
 droogland 239,240
 droogmaken 223
 droogmaker 264,333
 droogveldje 333
 droogzetten 250
 droogzetterstorentjes 250
 drukken 243,358
 dubbele dijk 340
 dubbele leger 325
 dubbele ring 226,340
 dubbele ring maken 340
 dubbele ringen, op – zetten 227
 dubbele waterman, een – 342
 dubbele waterman zetten, een – 342
 dubbel-kanaalstelsel 301
 dubbel opbreken 334
 dubbelring 340
 dubbelring maken 340
 dubbelring zetten 340
 dubbelringen 340
 dubbelringen, in – zetten 340
 duim 323
 duitse veenarbeiders 275
 duiveljager 202
 duivelsmolen 366
 dul 197
 dunne turf 169 }
 dwarsdiep 358
 dwarsgrob 303
 dwarsplaats 292,300
 dwarsturf 337
 dwarswijk 292,298

 eenstokskuil 288

eerste soort 308
eerste steek 236
eiland 300
eilandige polletjes 289
eilandjes 289
elevator 366
elke klem verspringen 304
elver 217
emmer met steel 263, 268
emslanders 275
engels werk 348
enkel opbreken 334
enkel-kanaalstelsel 301
enkele leger 325
enkele ring 349
enkele ringen, op – zetten 227
enkele waterman, een – 342
enkele waterman zetten, een – 342
erf 170, 171
erflaag 170, 171
etensmietje 276
etenspotje 276
evertturf 170, 171

fabrieksturf 281, 309
felst 157
fijne hei 184, 185
fijnmolen 366
flab 177
flikken 266
flodderen 238, 237
flodderbeugel 240
flok 199, 200
florsen 238
fontejntje 183
friese methode 238
friezen 275

gaard 307
gaffelwijk 300
gagel 205
gagelgrond 163
gagelhouwer 191
gal 282
gang 164
garen 204, 206
garf 229
gat 183, 286
gat, enkel – 238
geboeide schop 202
gebroek 203
gebroekt 166, 205
gebroken turven 237
gebuuraccijns 370
gegraven dagwerk 321
gehangen 262
geijkte roe 323
gelijk strijken 265
gemeente, de – bestelen 213
gemeenteambtenaar 367
gemeentedeel 368
gemeentewerker 292
gemeentmeester 367
gemeents-peelmeester 367
gemoerd 181
gemoerde 161

gemul 170, 171, 185, 208, 217, 285
gereedschap 183
gereedschap inleveren 279
gerei 184
gerief 230
gerief turf 230
gerief, eigen – steken 158
gerief, mijn – hebben 230
gerief, voor eigen – steken 158
gerizzep 183, 184
gescheid 370
gesneden liggen van de baggerd 263
getuig 184
geul 370
geul uitdiepen 295
geul, in de – werken 295
geulen graven 317
geultje 317
gevel 345
gevel, de – vlijen 345
gevelkap 345
gevreed 368
gevuilnis 204
gevuurd staan 348
gevuurd zijn van de klink 348
gewone ijzeren schop 261
gezetten 223
gieterse methode 238
gleuf 370
glibber 257
gliede, 174, 256, 281
gliede, blauwe – 257
gliedebagel 256
gloeien 230
goed bestek 348
goed, op – geluk 211
goed, op – oog 211
goede grond 170
goede hei 165
goor 160, 204, 205
goorgezworene 367
goorturf 207, 284
goot-geut 221, 287
gouwen 221, 222
graaf 220, 221, 242, 244
graafje 220
gracht 219, 221
grachten steken 222
grachtje 220
grauw 280
grauwe 280
grauwe graven 363
grauwe heks 255, 256
grauwe stof 169
grauwe turf 280
grauwe turf graven 363
grauwe turven 282
grauwe veen 281
grauwveen 169, 281
graven 289, 302
graven het hoog op 317
graven naar het hoog 317
graven naar het laag 319
graven van een turfvaart 301
graver 158, 274, 279, 296, 308
graversgetuig 184

graverskruigen 330
 graverskuil 287
 graverswagen 330
 grawoel 221, 222
 greb 220, 221, 293
 grebben graven 295, 317
 grebben maken 295, 317
 grebben opschonen 295
 grebben uitlijnen 295
 grebbetje 293
 grebbetjes 220
 greef 194, 269
 greep 196, 244, 306
 greinmank 174, 175, 257, 278, 280
 greneren 222
 grep, 220, 221, 293, 297, 317, 370
 grep graven 317
 grepje 317, 370
 grepje graven 317
 grepjes graven 317
 grepjes maken 317
 greppel 200, 293
 greppelen 220
 greppels aflijnen 295
 greppels diepen 295
 greppels graven 295
 greppels maken 295, 317
 greppels opvegen 295
 greppels vegen 295
 greppelschop 296
 greppelschup, 296
 greppen opschonen 295
 grepplank 332
 greven 266
 grift 287, 288
 griool 221, 222
 grob 220, 221
 grobben 295
 grobbetjes 220
 groef 220, 221
 groes 170, 187
 groespoel 183
 groesturf 207
 grond smakken 303
 grond, helemaal nog rauwe, kwade -- zijn 163
 grondlaag 338
 grondwater 212
 groningen roede 321
 groningers 275
 groot dagwerk 321
 groot schotbred 319
 groot werk 322
 grootwerk 319, 320
 grote bonk 292
 grote bonken eruitsmakken 189
 grote hoop 226
 grote hoop, een -- turf zetten 227
 grote hoop, in een -- zetten 227
 grote knab 193
 grote poelen 166
 grote roe 321
 grote scherpe turf 281
 grote schrank 226
 grote schranken zetten 227
 grote sleeuw 193
 grote spade 209

grote stok 320, 325
 grote turf 208
 grove hei 185
 grove pijperd 173, 283
 grub 220, 221, 293
 grub graven 295
 grubben 295
 grypsysteem 311, 363

 haag 180, 288
 haak 264, 302
 haakschop 305
 haakschopje 305
 haakschup 305
 haaks stuk 299
 haard 234
 haardbrand 281, 283, 308
 haardbrandturf 209, 282
 haargetouw 198
 haargetuig 198
 haarhamer 198
 hak 191, 194, 198, 264
 haken 238, 303, 318
 haker 241, 296, 316
 hakkebijter 332
 hakken 189, 263
 hakselhaak, 198
 hakselhak 269
 hakzeis 192
 hakzeisen 192
 halbreker 365
 half dagwerk 321, 344
 half vlot 361
 halfmanen 271
 halfmanen, op -- zetten 271
 halfmoer 162
 halfroe 321
 halfvuur 344
 halhaken 313
 hallen, in -- zetten 336
 halling 303
 halmer 237
 halvemaan 224, 260
 halvemaan zetten 227
 halvemaan, op -- zetten 227
 halve roe 321
 halvemanen 227
 halvemanen zetten 227
 halvemanen, op -- zetten 227
 hand 329
 hand, met de -- baggeren 238
 handhaaf 193
 handigheid, een -- zijn 313
 handsels 331
 handstik 306
 handvangen 318
 handvanger 324
 handvat 192, 193
 hannoveranen 275
 hard, te -- vatten 213
 harde grauwe 280
 harde turf 174
 haren 171, 200
 haren, met de -- omhoog neerzetten 194
 hark 246, 264, 269
 haver en stro 173

haverstro 173, 174, 217, 283, 307
haverstropijperd 283
hazeoord 201, 202, 215
heemgrond 302
heer 274
heer van de peel 274
heerdje 234
heveld 164
hei 162, 165, 185, 368
hei en bunt 170
hei en wei 207
hei houwen 190
hei maaien 189
hei snijden 190
hei verpachten 369
heiblok 368
heibult 168
heide 162, 164
heideplag 187
heideschol 187
heidezicht 191, 193
heidezichtsnaide 190
heidezode 187
heigaffel 198
heigrond 162
heishaak 318
heihak 198
heihorst 182
heihouwer 191
heikapper 191, 198
heikoens 191, 192, 194
heikopen pachten 369
heikrabber 191
heiland 162
heilappen 368
heilappen verpachten 369
heilig, op het – oog 211
heilplakken 368
heinek 318
heiris 187
heirus 187
heischab 168
heischalen 168, 169
heistek 322
heistrouwsel 188
heiturf 168, 169, 282, 283
heiturfschup 201
heiveld 162, 184, 368
heiveld pachten 369
heivlag 187
heivlaggen 170
heivlik 200
heizeis 191, 192
heizeisen 191, 192, 194
heizeisje 191
heizeisie 191, 192, 194, 198
heizicht 191, 193
heizichtesnaar 194
heizichtesnaide 194
heizode 168
hek 331, 332
hekken 232
hektjalk 352
hemelvluchtige grond 163, 164
henkelman 276
herna 355

heuveldelletje 204
heuvelen 166, 167
heuvelenturf 207
heuvelturf 207
heuvelturf steken 208
hikkertjes 246
hilt 197
hoeken 370
hoeve 323
hoeve moers 323
hof 164
hoge 289
hoge beemd 165
hoge brug 359
hoge gracht 165
hoge, het – 310, 316
hoge, naar het – graven 317
hokkebaas 247, 248
hokken 224, 343
hol 176
hol zetten van de turf 349
hollandganger 275
hollandse roede 323
hollandse turf 281
holletjes 221
hollen 221, 222
hond 309
hoofd 331
hoofdafwateringsraai 292
hoofdbaas 279
hoofddiep 357
hoofddiepsraai 293
hoofddraaien 361
hoofdje 360
hoofdkanaal 294, 357
hoofdraai 292, 293
hoofdsloot 292
hoofdvaart 293, 294
hoofdvaartdijkje 362
hoofdvaartje 293, 294
hoofdwaterlossing 292
hoofdwegen 219
hoofdwijk 293, 297, 298, 358
hoog 244
hoog graven 317
hoog, het – 175, 316
hoog, het – op graven 317
hoog, op het – neerzetten 317
hoog, naar het – graven 317
hoogbrug 359
hooghout 362
hoogkar 232
hoogsels 232
hoogte 258
hoogteturf 316
hoogveen 164
hoogven 164
hoop 226
hoop kluiten zetten 227
hoop zoden 190
hoop, in een – zetten 227
hoopstede 253
hoosvat 261, 296, 306
hopen, aan – zetten 226
hopen, in – staan 348
hopen, in – zetten 347

hoppe 176
hoppig 176
hortje 232
hout 315, 360
hout uitrooien 304, 307
hout van de oplegger 315
houten slatschop 261
houteren bats 261
houteren emmer 268
houtje 315
houtstub 186
houtvoet 321
houtwerk 315
houw 264
houwer 191, 194
huis 197
huis, in – halen 228
huis, naar – halen 228
huis, naar – varen 228
huisje 224
huist 197
hukker 224
hukkers 271
hukkers, op – zetten 228, 271
humus 170
humuslaag 170
humuszand 170
huren 369
hut 160

ijskrammen 332
ijspinnen 332
ijzerbroek 157
ijzeren balken 360
ijzeren bek 315
ijzergrond 157, 182
ijzermannetje 178
ijzermeulen vaart 294
inbulten 229
indrogen 364
ineengedroogd zijn 270
ineens erlangs 316
ingebonkt moer 176
ingraven 211
ingraven, het – 302
inklinken 270
inkuilen 212
inlading van de turf 356
inlandse ploeg 308
inleggen 338
inleg van wijken 300
intrapper 264
inzetten 338
inzetter 367

jaagpad 362
jacob 366
jacobs ladder 366
jager 216, 352
jagerspad 362
jalon 305
juk 361
jutte 242
juttten 238

kaa 239

kaardenzetten 247
kaardezetter 246, 316
kaardezetters 271
kaarzetter 297
kalf 309
kalf in de wijk 309
kalven 213, 348
kalven van de bult 348
kamer 210
kamp 368
kanaal 357
kanaal diepen 303
kanaal maken 303
kanaaldijk 362
kanaalster bestek 321
kanaalster stok 320
kanaalster turf 284
kanaaltjes 221
kantelen 250
kant 346
kant, op de – schieten 259
kanten 202
kanten, op zijn – zetten 324
kantschop 307
kantschup(pe) 196, 242, 307
kapmes 195
kapot 365
kappen 363
kar 229, 230, 231, 232, 273, 330
kar varen 229
karbak 262
karbies 276
karladders 232
karn 272
karn, in de – zetten 272
karnen 190
karnen, in – zetten 252, 272
karnen, op – zetten 226
karrad 331
karrebak 332
karren 224, 225, 272
karretje 269
karturf 236
karvol 273
karzetten 318
karzetter 308, 316, 318, 328
karzetttersvork 318
katoenbloem 172, 173
kattepoot 226
kattepootje 226
kattepootjes, in – staan 227
kattepootjes, in – zetten 226
kavel 288
keel 240
keer, in één – 316
keersluis 303
keeskeskeet 277, 278
keet 160, 255, 277
keethond 278
keetje 160
keetmeid 278
keetvrouw 278
kegel 224, 271
kegels, op – zetten 226
kempenaar 355
keren 247, 270

ketelvier 229
 keu 362
 kiel 255, 370
 kielen 369
 kielspit 301, 370
 kielspitten 369
 kien 280
 kienbongels 280
 kienhout 258, 280
 kienstobben 236, 280
 klaar dal 157
 klaar maken 218
 klaar om aan te snijden 263
 klad 271
 klam 356
 klamp 227, 325, 340, 356
 klamp tegenzetten 340
 klampen zetten 340
 klampen, in - zetten 340
 klampje 340
 klampjes, in - zetten 340
 klampstuiken 349
 klapbrug 360
 klare boel maken 189
 klarigheid maken 189
 klatserd 274
 klatserd maken 274
 klauw 242, 246, 260, 264
 klauwen 241
 klauwen, door elkaar - 241
 klein maken 263
 klein werk 322
 kleine bonk 292
 kleine knab 193
 kleine sleeuw 193
 kleine stok 320, 325
 kleiner geworden zijn 270
 kleinwerk 281, 320
 kleipolder 288
 klem 312
 klemmen laten zitten 312
 klemmen, (het) - naschieten 312, 318
 klemsloot 300
 klepbrug 360
 kleppen 361
 klerk 367
 kleven, aan elkaar - 343
 klief 303
 klien 156, 163, 237
 klienboor 240
 kliendobbe 257
 klieven 238
 klienland 156
 klienwiet 252
 klijn 175, 257, 281
 klijn, onvergraven - 257
 klijndobbe 287
 klijnnatte turf 175
 klijnputten 259
 klijt 256, 257
 klink 310, 316
 klink graven 316
 klinke 204, 206
 klinken graven 316, 319
 klinken, in de - graven 319

klobben stuken 272
 klomp 340
 klompen 267, 332
 klompenagels 332
 klompepinnen 332
 klomplaaizen 354
 kloot 343
 kloot turf 343
 klootskuil 286
 klootspa(de) 215
 klot 165, 167, 170, 173, 209, 255, 281, 283
 klot aantreden 265
 klot drogen 223
 klot gaaf strijken 266
 klot maken 259
 klot optassen 347
 klot pachten 369
 klot platslaan 263
 klot spreiden 265
 klot snijden 266
 klot steken 178
 klot uitdragen 228
 klot, allemaal - zijn 175
 klotbak 234
 klotbijn 195
 klotgeld 371
 klothoopje 224
 klothukker 224
 klotkrugen 230, 330
 klotkuil 179, 286
 klotkullen 165
 klotputten 165
 klotschieten 178
 klotschup 215
 klotschupje 215
 klot(s)gemul 170, 186
 klotslaan 178, 179, 259
 klotslager 269
 klotsnijstaak 269
 klotten 226
 klottertje 281
 klotturf 173, 209
 klotwagen 330
 klumbalg 274, 275
 klunen 239
 klunenkoil 287
 klungat 287
 klunput 287
 kluit 167, 173, 174, 175, 285
 kluiten 176, 209, 237, 281, 309
 kluiten steken 158, 209
 kluiten vuisten 318
 kluitenkoil 180
 kluitenmoer 281
 kluitenschop 233
 kluitenschup 215
 kluitenspade 215
 kluitentrappers 235
 kluitjes 281
 kluun 175, 255, 256, 257
 kluunturf 175
 knaab 192, 193
 knab 192, 193
 knak 193
 knapperd 176

knapzak 276
 knapzak, met de – gaan 289
 knavel 192, 193
 knik 276
 knik, de – krijgen 289
 knik, met de – gaan 289
 knip 173, 235, 236, 281
 kniplagen 281
 knitteren 267
 knuffelen 243
 koe 309
 kof 170, 171, 173, 354
 koffiediklaag 174
 koffiegruis 164
 koffiemoeren 164
 koffiemoerland 164
 koffieschud 164, 168
 koftjalk 355
 kofturf 171
 kolig veen 283
 kolige turf 283
 kolk 288
 kom 299
 komen van een kalf 309
 kommunie 297
 koning 324
 kooien 238
 kooivlos 240
 kool 177
 koolgrond 170, 171
 koop 227, 368
 kop 247, 249, 331, 345
 kop van de bult 345
 kop van de ring 345
 kop, de – opgooien 346
 kop, op de – steken 200
 kop, over de – bonken 318
 kopjes, op – zetten 250
 koplaga 251, 337
 koppen 247, 250, 302
 koppen keren 247
 koper 337
 koperd 251
 kops voorliggen 339
 kopturf 337
 kopturven 251
 kordewagenkruier 350
 korenschoep 195
 korst, de – hebben 223
 kort, te – aan de kant steken 213
 korte kar 262
 korte kiepkar 262
 korte kruk 193
 korte pijperd 168, 174, 217, 283, 284
 korte turf 257, 283
 korteturfmakerij 259
 korten 211, 311
 kortijzer 214
 kortmaken 263
 [kòskit] 260
 kot 166, 181, 221, 222, 233
 kraag 180, 202
 krabben 186
 krabber 194, 198, 242, 246, 264, 267
 krabzeis 191
 krabzeisie 191
 kraggen 239
 krait 231
 krans 345
 kreek steken 222
 kreugel 230
 krimpen 228, 270, 364
 kroden 228, 328
 kroder 327
 kroderplank 332
 kroft 310
 [krommereade] 237
 kromme wijk 297
 krood 230
 krooiarmen 331
 krooien 328
 krooier 327
 krooiplank 332
 krooirad 331
 kruien 228, 328
 kruien over één hand 328
 kruier 327, 350
 kruigeld 330
 kruigen 230
 kruik 277
 kruikar 230
 kruikar laden 329
 kruikarburries 331
 kruikarrad 331
 kruikje 277
 kruiklomp 332
 kruipaden 219
 kruiplank 332
 kruis 298, 302
 kruis, in het – op het slag leggen 334
 kruisen 272
 kruisen, in – zetten 272
 kruistijlen 272
 kruistijlen, in – zetten 272
 kruisven 288
 kruiwagen 230, 330
 kruiwerk 328
 kruk 192, 193, 197, 268
 krukken 244
 krukvaart 299
 kuil 179, 181, 183, 205, 286, 288, 310, 317
 kuil slechten 317-318
 kuil, in de – bonken 209
 kuil, in de – gaan 181
 kuil, in de – steken 218
 kuil, uit de – schieten 259
 kuilekop 210
 kuilen 165
 kuilenbroek 203
 kuilgraven 311
 kuilgrond 164
 kuilsysteem 311, 363
 kwaak 288, 289
 kwacht 163, 165, 203, 205, 288
 kwachterij 165, 203
 kwachtgrond 163, 165
 kwajongen(s) 159, 160
 kwartierturf 281
 kweb 163, 205, 207, 288, 289
 kwebsloot 221, 222

kwelm 205, 207
kwezelsharen 171, 172

laadploeg 351
laag 210, 346
laag graven 319
laag, het – 176, 181, 319
laag, het – 176, 181, 319
laag, het – in 317
laag, het – in graven 319
laag, in het – 317
laag, in het – neerzetten 319
laag, naar het – graven 319
laagte 163
laageturf 319
laagveenmoer 255
labeurgrond 165, 167, 170
ladders 232
laden 318, 356
ladersploeg 351
lage 205
lage, het – 319
lage, naar het – graven 319
lagen 357
lager 351
land 165
lange arm 298
lange pijperd 173, 283
lange spade 209
lange turf 173, 281
lap 187
laphak 192, 198
laphei maaien 189
lappenhak 198
lappenhouwer 194
lappenkloeter 192
lapzeis 191
lapzeisen 191
last 322, 356
lastgeld 371
latten 332
lattenwagen 330
lavei 291
laveimeester 277
leeg veen 166
leegscheppen 259
leem 157
legakker 239
leger 325
leger zetten 325
legeren 325
legerlijn 326
legertouw 326
legge 258
legrij 338
legveldje 258
leibeek 221
leien 156, 204, 206
leigracht 220
leijen 300
leik 239
leikbeugel 260, 306
leiken 238, 239, 259, 303
lepelboor 291
leren woep 204, 205, 288
levendige drfft 204

levendige grond 204
lever 282
leverlaag 282
leverturf 282
lichaam, eruit zijn van het – 253
lichte pijperd 173
lichte put 319
lichte turf 170, 208, 282
liesselse wijk 294
ligger 325
liggeren 325
liggerlijn 326
liggertouw 326
ligveld 258
lijn verplaatsen 304
lijn, in de – lopen 358
lijndrijver 352
lijnijzer 194, 196
lijnloper 352
lijnpad bezoden 362
lijnpad maken 362
linieijzer 194, 196, 213, 306, 314
linkerarm 298
linkergreep 193
linkse arm 298
linkse gravers 316
linkse zijwijk 298
lintjesdarg 283
lippers 275
lobberig 181
locht 349
locht in de ring zitten 349
lochte knapperd 176
lochte turf 170
lochter 340
loeft 249
loeg 346
loegen 346, 347, 357
loeger 351
loegturf 337
loegturven 347
loet 240, 261
loeven 357
loever 351
lok 171
lokklemmen 171
loklagen 171
lokturf 171, 283, 308
lokveen 171
loop 220
loopbrug 360
loopje 220
los 176
los moer 175
los schot 262
los steken van de turf 310-311
los veen 176
los, op de – 164
losbreken 213
losmaken 311
losse 176
losse kant laten zitten 219
losse pijperd 283
losse turf 363
losse turfgrond 169
lossen 241

losse put 317
 losse put, op een – zetten 318
 lossen 214
 lossingen vegen 294
 lot 310
 loze grond 165,166
 luif 170,171,208,210
 luik 318,319
 lunenburgers 275

 maaigrond 162
 maar 294
 maat 211,216
 maat geven 211
 maat, de – snijden 211
 maat, op – aansnijden 211
 maatje 211,216
 maatlatje 211
 maatschappij turf 281
 maatstokje 211
 magere grond 165
 malm 185, 186
 manchesterse boks 255
 mand 231,276
 mattevlas 172,173
 meel 185
 meer 183
 meermolm 157
 meers 164,204,206
 meerstal 183
 meijelse pijp 294
 melasse 157
 melenspier 160
 melm 185,186
 mengbak 261
 mengbak, in de – gaan 259
 mengen 241,263
 mengen, door elkaar – 241
 menger 241,243
 mengklaauw 242
 mensen 191
 menning 362
 meppen 275
 merk 311
 mes 194,213
 mest 170
 mesthaak 264
 mestkar 262
 metalen blad 193
 meutel 185,186
 middenkruk 193
 middenraai 293
 mijt 226,227,343
 mijten, op – zetten 227
 modder 204,237,257
 modder doorscheppen 266
 modderbazen 292
 modderkuil 286
 modderman 366
 moddernetten 240
 modderschop 296
 modderschup 195,261,319
 modderveld 264
 modellen 245
 modden 250
 moer 286,288

moer afkruien 328
 moer kappen 190
 moer kort slaan 263
 moer steken 158
 moer trekken 239
 moer, de – stuiken 226
 moer, zo dik – erop zitten 181
 moerachtig 181,205
 moeras 162,165,203,205
 moerasgrond 162,203
 moerasgronden 165
 moeraslaag 170
 moerassige grond 162
 moerbaantjes 219
 moerbanen 219
 moerbeekse ton 322
 moerbeemden 163
 moerbeugel 260
 moerbrij 257,264
 moerbroek 165
 moerebedde 288
 moerregat 287
 moerrekui 179,286
 moeren 178,179,238
 moerenvlok 172
 moergat 287,288
 moergreef 194,213
 moergrond 161,170,181,203
 moergrond met turf 165
 moerhak 195,216
 moerheide 184
 moerhoek 162
 moerig 181
 moerijzer 269
 moerklompen 267
 moerkot 165
 moerkruiwagen 230
 moerkuil 203,286
 moerkuilen 165
 moerlaag 162
 moerland 162
 moermering doen 290
 moerpand 180
 moerpen 269
 moerpeperkoek 281
 moerplak 203
 moerput 165,179,180,287
 moerroei 269
 moerschap 260
 moerschup 215
 moerslager 200
 [môêrslòðpær] 195
 moersloot 293
 moerspade 215
 moertjes 183
 moerturf 162,174,217,255
 moervaart 294,357
 moerveld 162
 moerven 203,288
 moervlik 200
 moervlikken 165
 moervoor 220
 moerwei 166
 moffenschuur 236
 molenjacht 353
 molenmethode 238

mollevellenboks 158,276
 molm 185,186
 molmjacht 353
 molmkorfje 359
 molmlaag 170
 moltonboks 276
 mond 299
 monniken 305
 moest, naar de – gaan 289
 morgenpeil 268
 mos 164,205
 moslaag 170
 mosturf 170,207
 mosveen 176
 mot 186
 motgat 181
 motkorf 359
 motkorfje 232,359
 motten 230
 moude 289
 mul 170,171,185,186,208,309,363
 mul bijkruien 330
 munten 245
 murw 365
 murwsel 185,186

nabonken 311
 nabrood 174
 nachtpeil 243,264
 nakoppen 311
 nat land 204
 natte brand 175
 natte derrik 209
 natte grond 204
 natte kruigen 330
 natte turf 175
 natte vale 363
 natte ven 204
 natte wagen 330,331
 natte wei 204
 natterik 163,204
 neerschieten van de vale 364
 net 240,260
 netring 260,306
 niets meer zitten 182
 niets, op – uitlopen 182
 nieuwe put 298
 nieuwwerkerwerk 311
 nog niet ontgonnen 163
 notaris 367
 nummer 370

oer 157
 oerkap 157
 oerlaag 182
 oliekonten 275
 oliemeppen 275
 olievotten 275
 olm 185,186
 omdijken 336,339,347
 omgeschoten moer 176
 omhoogkomen van het water 212
 omhoog, het – kruien van de turf 317
 omkammen 270
 omkeren 247

omhoog kruien 319
 omleggen 270
 omliggen 270
 omlopen 275
 omplaggen 189
 omrijen 223,270
 omringen 223,339
 omspaaien 190
 omstapelen 339
 omstuiken 335
 omwenden 247,250
 omzetten 223,247,270,272,339
 onderbaas 279
 ondergraven turf 257
 ondergrond 173,237,368
 onderholen 212
 onderkuil 284
 onderlaag 338
 onderlast 356
 onderste handhaaf 193
 onderste handvat 193
 onderste knab 193
 onderste knak 193
 onderste kruk 193
 onderste loeg 338
 onderste steek 237
 ondersteken 340
 ondervenige bomen 280
 ongebroken grond 165
 ongelijk gemaakt ven 165
 ongeturfde wei 164
 onland 163,204,205
 onontgonnen grond 163
 ontdekgeld 371
 ontginnen van veengrond 178,259
 ontginning door hoofdgoten 178
 ontginning van veengrond 259
 ontginning veengrond 178
 ontgronden 238,259
 onturfde ven 166
 ontveend 166
 ontveende grond 165
 ontwatering 292
 oog, op het – 211
 oog, op het – af 211
 oortje 371
 op gaan zetten 227
 opbeuren 226
 opboeten 229
 opborrelen 212
 opborreling 212
 opbreeksel 334
 opbreekswant 254
 opbreken 247,250,269,270,333,334
 opbreken van het slag 333
 opbreken van het water 212
 opbreker 246
 opbrekers 333
 opbritsen 247
 opdijken 223,347
 openbreken 333
 openbreken van het slag 333
 openspalken 334
 opgaande baan 180
 opgeraapte ploeg 351

opgreppen 295
 ophaalbrug 360
 ophukkeren 271
 opjagen 265
 opkammen 270
 opkegelen 271
 opkoken 212
 opkruier 350
 opleg 314
 opleg van wijken 300
 opleggen 318,326
 oplegger 216,314
 opleggerhoutje 315
 oploegen 272,346
 oploeven 249
 opmeten 323
 opmijten 226,324,347
 opmodderen 303
 opper 338
 oppers, op – zetten 226
 opredde 349
 opringen 227,336
 oproeren 334
 [opschaechen] 226
 opschieten van de turf op de kar 329
 opschonen 295
 opschot 315,326
 opschranken 372
 opslaan 227,324,333
 opsmijten 334
 opsnijden 302
 opsplitten 302
 opsplitten van het veen 301
 opsplitting 297
 opstalen 253
 opsteken 245
 opsteken van het moer 270
 opstobben 273
 opstoepen 335
 opstrekkende plaats 299
 opstuken 223,226,335
 optrekken 223,270
 opwellen 212
 opwelling 212
 opwerken van de stuken 336
 opzet 338
 opzetsel 339
 opzetten 223,270,336
 opzichter 279
 oren 202
 otter 248
 ottertje 246
 oude kuil 181
 oudewijvenhaar 171,173
 ouwerveld 165
 ouwervelden 164,205,207
 overbeturfd 181
 overdronken stuk 204
 overgraven peel 165
 overhaal 244
 overhaken 303
 overhaler 267
 overhanden 330
 overjarige turf 230
 overkrooien 318
 overkruien 329

overleggen 339
 overloop 303
 overmoeren 178
 overschot 239
 oversteken peel 176
 oversteken veen 176
 overturfd 181

 paaltjes 305
 paardeman 352
 paardenpad 362
 paardenweg 362
 paardenweg 362
 paardje 241
 paardsweg 362
 pachten 369
 paddevoet 271
 pak gemul 367
 pakjesturt 367
 pakken 367
 palen 360
 pan 306,319
 pand 243,258,264,298
 pandiggeel 177
 pandoer 210
 pandoer afzetten 211
 pandoer vege 189
 pandoer, in de – kameren 211
 pandoerstok 216
 pannekoekspot 276
 pannekoekspotje 276
 papieren zolder 204,205,213
 parlevinker 351
 pavoet 314
 peel 162,164,204,205,282,286,368
 peel, naar de – gaan 289
 peel, in de – werken 178,289
 peelaccijns 370
 peelaks 195
 peelbaas 279
 peelbanen 219
 peelblokken 267,332
 peelboor 291
 peeldeel 180
 peeldeeltje 180
 peeldeeltje(s) verpachten 368
 peelgat 287
 peelgaten 287
 peelgerei 184
 peelgerizzep 184
 peelgrond 162,165
 peelhaas 274,275
 peelhei 185
 peelhekken 232
 peelhout 280
 peelhut 160
 peelklompen 332
 peelklot 168
 peelkneuter 274,275
 peelkrugten 230
 peelkruiker 230
 peelkruiwagen 230
 peelkuil 179,181,286
 peelkuilen 165,289
 peelloop 220
 peellossing 219

peelmandje 276
peelmeester 367
peelmos 156
peelpuisten 280
peelskanaal 357
peelskanaaltje 357
peelspade 215
peelstruif 276
peeltje 183,204
peelturf 168
peeluil 277
peelveld 162,180,368
peelveldje 180
peelveldjes pachten 369
peelven 286,288
peelvlies 288
peelvloos 288
peelwagen 330
peelwater 212
peelwerken 289
peelwerker 274,333
peelwroeter 158
peelzeis 191
peelzeisen 191
peelzeisie 191
peelzeisiesnade 194
peelzeisje 191
pegelen 291
peil 243
peilen 241,259,291
peilijzer 291
peilstok 291
pek 244,268
pekkerd 174,218,284
pelen 158,178
perceel hei 162
perceeltjes 236
percelen verpachten 368
persen 367
persturf 363
pijp, de – 159
pijperd 173,174,176,217,283,308,362
pijperd graven 218
pijperdschipper 351
pijpeng 284
pijperturf 283
pijpeschoft 159
pijpeschoftje 159
pijpesmeel 159,160
pijpespier 159,160
pijpeveger 159,160
pijphopen 271
pijphopen, op – tassen 271
pijjesdarg 283
pijjeschoft 159
pijpraai 160
pijpschoft 159
pijpturf 283
pik 198
piketten 305
pilaren 360
pilosebreek 276
piont 160
plaats 292,299,310
plaatswijk 297

plag 187
plaggen mannen 190
plaggen steken 190,200
plaggenbult 201
plaggenhak 198
plaggenhoop 190
plaggenhut 160
plaggenmijt 199
plaggenturf 169
plak 179,180
plak pachten 369
plak turf 287
plakkerd 174,175,218
plakzicht 192
planken 244
planken dragen 330
planken schouwen 330
plankerd 284,362
plankjesturf 284,362
plas 183
plas water 183
plasbermen 239
plasvervening 238
plat stuk 299
plat veld 180
platte bak 353
platte deel 331
platte schuifgrond 165,166
platturf 255,256
plein 258
pleit 353
pletsen 265
ploeg 279,296,297,308,351
ploegbaas 279
ploegwerk 290
plomp 287,288
pluis 171
pluisturf 171,172,283
plukken 238
plukturf 237
poel 182,204,287
poeltje 183
poepegoed wassen 278
poepen 275
pofgrond 163,164
polderen 303
polderturf 283,297
pollen 369
pols 268
polsjes 244,268
pompbrug 360
pont 360
pontbrug 360
pootjesen 356
post 328,329
potgrond 170,171
praam 353
priemen 331
profielen 301
pruiken 171
prut 218
prutschuit 242
prutten 238
prutter 234,235
puisten 280

puut 275
punter 355
pure veen 166
put 163,179,180,181,183,236,238,259,287,288,298,309
put pachten 369
put slechten 313,317
putgat 235,287
putgeld 279
putgeld beuren 279
putgrond 204
puthaak 216
putkant 166,310
putplank 332
putten 165
puttenaarde 163
putturf 170,208

raai 292,293
raai-groep 293
raaiing 260
raaisloot 292
raaisloten 293
raaisloten uitlijnen 295
raam 338
raapolie 315
rabatjes 221,222
rad 331
rails 360
rand 202
rand turf laten zitten 219
rauwe ding 164
rauwe grond 163
rauwehei 185
rauwe moer 162
rauwe pijperd 283
rauwe turf 169,283
rauwenis 170
rauwigheid maaien 190
recht kanaal 294
recht stuk 298
rechte kant 298
rechte wijk 293
rechter greep 193
rechterarm 298
rechtse arm 298
rechtse gravers 316
rechtse zijwijk 298
reenvoor 165
refel 313
refel laten zitten 312
regel 248
regels, op – zetten 223,248
remel 260
remel, in de – gieten 259
rib 239
richel 338
richtter 359
richters halen 330
richtpaaltjes 305
rieghei 185
riek 195,198,260,264,318
riem 239
riemen 245,266
riemer 243,264
riemijzer 246

riet 252
rietboord 259
rietjes 323
rietveen 163
rijen 223
rijen, in – zetten 223
rijen, op – staan 270
rijen, op – zetten 223,270,271
rijf 184
rijger 269
rijnlandse roe 323
rijshei 185
ril 303
rim 248,338,346
rimme 338
rimmen 252,338,339,346
rimmetje 248,338,346
rimsel 338
ring 260,337,338,349
ring maken 336
ring turf 349
ring uitscheren 336,339
ring zetten 336
ring, de – uitscheren 336
ring, op de – werken 336,338
ring, op – zetten 336
ringen 336
ringen dichtleggen 339
ringen, op – zetten 227,271,336
ringlaag 338
ringstuiken 343
riool 220
riolen 292
ris 187
risbijl 195
risschop 198,201
risschup 201
rissen, met – afzetten 304
rits 370
ritsen 369
rits(en) maken 369
rode oer 157
roe 321,323
roede 307,321,323,368
roedetailen 323
roeper 367
rollen 247
rommel 170,176,186,217
ronde kuil 180
ronde schranken 272
rondloegen 271
roof vilt 170
roosendaalse vaart 294
rooster 233
rosdoek 232
rosvlag 199
rosvlaggenmijt 201
rot 204
rotte get 204,206
rotte grond 163,204
rotte kwachten 204
rotterik 163,204,206
rottering 163,204,206
rotte wei 204
rotting 204,206

rottingvlaas 166
 rug 338
 rug, aan de – zetten 228
 ruggen 258
 ruggeraai 293
 ruigte 252
 ruigtebossen 252
 ruim 186,352
 ruim, het – stuwen 356
 ruit 338
 ruiter 338
 ruitersvloer 338
 ruize, op de – 211,212
 rus 169,170,187,188
 rusbijl 195
 rusgrond 163,199
 rushak 198
 russchop 233
 russen 190
 russen afzetten 190
 russen slaan 190
 russen steken 190
 russen, met – afzetten 304
 russenhak 198
 russenhut 278
 russteker 202

samoreuzen 352
 sappermeerster dagwerk 322
 sassan 358
 schab 168,169
 schabbenschup 202
 schabbenturf 168
 schabbert 187
 schabberten 168
 schabberten steken 200
 schabbertengrond 163
 schabbertenschup 202
 schabbertenvlik 202
 schabtturf 168
 schad 168,169,170,187
 schadde 168,169,199
 schadden 165,287,288
 schadden steken 178
 schaddenkot 287
 schaddenschup 202
 schaddenspaan 196
 schaddenvork 202
 schafftijd 235
 schaftuur 291
 scharde 184
 schaverd 170,171,280
 schavertenschop 202
 scheepsjager 352
 scheepskar 358
 scheepskroder 350
 scheepskrooi 330,358
 scheepskrooier 350
 scheepskruier 350
 scheepslader 351
 scheepsploeg 351
 scheepsvolk 351
 scheerlaag 351,338
 scheerturf 337
 schei 245

scheidraai 294
 scheidsloot 237
 schelheide 184,185
 schelturf 283
 schelturven 208
 schepemmer 245,268
 schepen 355
 scheplepel 268
 schepper 268
 scheren 339
 scheren, in – zetten 339
 scherp naar het zand steken 213
 scherp staan 330
 scherp zetten 329
 scherp zijn 329,332
 scherp, te – naar het zand steken 213
 scherpe klompen 332
 scherpe turf 173,281,288
 scheur 309
 scheuren 238,294
 scheurtjes 267
 schiere turf 280,281
 schietbord 306
 schieten 259
 schijffe 245
 schilferen 189
 schillen 355
 schilturf 176,177,207,217
 schilturf steken 208
 schilturven 189,218
 schip laden 355
 schip stoegen 356
 schippersloeg 357
 schit 177
 schoep 195,257
 schoeren 353
 schoffel 196
 schoft 159,291
 schoften 159
 schofttijd 159
 schok 285
 schol 187
 scholveen 157
 schoon bed maken 266
 schoonmaken 295
 schoordam 303
 schoorkuilen 219
 schoorsteen 341
 schop 232
 schoppestaal 197
 schoppestok 197
 schoren 174
 schot 262
 schotbord 306
 schotbred 268,319
 schotel 194
 schotplankje 319
 schotten 261,268
 [schoube] 192
 schouw 263,353
 schouwen 295
 schragen 359
 schragen, op – zetten van de moer 271
 schrank 224,226

schrank, in een grote – zetten 227
 schranken 226,271
 schranken zetten 226
 schranken, in – zetten 226,271
 schranken, op – zetten 226
 schrankje 224,271
 schrijf 253
 schrijfgeerde 269
 schrijfplank 253
 schrijfstek 269
 schrijver 368
 schriks 250
 schuieren 228
 schuilhoop 226,227
 schuilhut 160,235
 schuilplaats 160,255
 schuin graven 304
 schuit 195,263
 schuit, in de – dragen 253
 schuitekrooier 350
 schuitekruier 350
 schuitgang 260
 schuitje 263
 schuiver 269
 schup 261,269
 schupje 195,261
 schuppe 314,315
 schuppesteel 197
 schuren 253
 schurgen 328
 schutting 303
 schuur 253
 sjouw, de – opsmijten 254
 slaan 266,324
 slaan van de turf 324
 slag 324,325
 slag opbreken 333
 slag turf 324
 slag, het – slaan 324
 slag, in – slaan 324
 slag, in de – slaan 324
 slag, in de – stulpen 324
 slag, in – zetten 324
 slag, in de – zetten 324
 slag, in een – zetten 324
 slag, op – zetten 324
 slag, uit het – opdoen 333,334
 slaggetuig 184
 slagijzer 269
 slagkar 232,262,326,330,331
 slagkrooi 330,331
 slagroei 269
 slag turf 255,256
 slagveld 313,333,349
 slagveld slechten 318
 slak 183,221,222
 slakje 221
 slakken 315
 slat 237,287,288,289
 slatten 239,263
 slecht bestek 348
 slechten 189,209,265,317
 slechten, ene – 209
 slechter 307
 slechtmes 195

slenk 287,288
 sleuf 220
 sleufje 317
 sleufjes maken 317
 sleup 220,221
 sleupen maken 260
 sleupje 370
 sleupje maken 369
 sleve 211
 slijk 170,257
 slijkhak 198
 slik 237
 slik in elkaar drukken 243
 slikken 238
 slikmeter 235
 slikschuit 242
 slisse 176,221,222
 slof 285,354
 slond 204,206
 slondetjes 221,222
 sloot 219,293
 sloothouw 260
 slootje 219
 slop 220,221[
 [slòògars] 193
 [slòs] 352,353
 sloten graven 292
 sloten vegen 295
 slotevegers 292
 sluif 193
 sluisgeld 358
 sluisje 303
 sluitpin 262
 sluizen 221,222
 smak 198,354
 smeerklot 174,218,284
 smeerlaag 284
 smelen 159
 smelenkoppen 207
 smeulen 187,188
 smoes, rauwe – 252
 smoezen 171,172,230,252,282,283,308,363
 smoezen, gladde – 252
 smoken 230
 smoren 230
 smuigen 230
 smurriveen 284
 snaar 194
 snab 354
 snade 192,193,194
 snede, aan de – brengen 310
 snede, aan de – zijn van de venen 178
 snee 266
 snijden 266,348
 snij-ijzer 214
 snijkast 366
 somp 354
 sorteren 308,348
 snuif 186
 spa(de) 195,196,201,208,209,215,269,315
 spalken 334
 spalter 284
 spalterig 284
 spalterveen 284
 span 236,308

span trekkers 236
 sparren 305
 speet maken 189
 speetmoer 162,164
 spekkoeke 276
 spekpannekoek 276
 spekstruif 276
 speten 218
 spieker 306,319
 spier 157
 spierzak 159,276
 spijk 361
 spijlen 331
 spil 331
 spillen 331
 spilwagen 331,358
 spilwagen laden 329
 spilwagen vullen 329
 spit 170,171
 spits 355
 spitten steken 218
 spitten van het laagveen 259
 spitter 234,254
 splinter 281,282,284
 splitting 238,297,299
 splitting graven 301,302
 splitting, in – baggeren 238
 splittinggraver 296
 splittinggravers 296
 splittingsturf 298
 splittingsturf 302
 splittingsturf 298
 splittingsturf graven 302
 splittingwerk 302
 spon 236,241
 sponsturf 207
 sponturf 236,257
 sponturf aanzetten 270
 sponturf doorzetten 270
 sponturf opbreken 270
 sponturfijzer 269
 sponturven 238
 spoor 266
 spoorleggen 305
 sporen 245,332
 spreij 264
 spreiden 259
 spreiden van de specie 259
 spreidlaag 243
 spreiveld 265
 spring 212
 spring kapotsteken 213
 sprong 212
 staal 236,314
 staal, in – zetten 253
 staanders 346,360
 stalen bek 315
 stamper 268
 stapelen 226
 stapeltje 249
 steek 294,311,312
 steek moer 312
 steekijzer 246,269,313
 steekkuil 286
 steekschop 306,315
 steekschup 216,306,316
 steekturven 281
 steekveld 184
 steekwerk 238
 steel 194,197,307
 steken met aling wangen 208
 steken voor eigen gerief 158
 stekersklompen 244
 stekhei 185
 steere 322
 steunstokken 244
 steupel 226,249
 steupelen 248
 steupels, turf op – zetten 248
 steupeltje 249
 stevels 254,292
 stiepel 210
 stiepelen 211
 stik 213,261,306,315,359
 stikbrede 269
 stikdraad 307
 stikijzer 246
 stikken 248,266,311
 stikken van de wal 315
 stikker 158,209,213,214,216,243,245,306,308,313
 stikker, met de – graven 311
 stikkersplank 314
 stikkerstek 314
 stikkerstok 314
 stikmachine 366
 stikplank 314
 stikschup 246
 stobbe 271,273,324
 stobben 273,280
 stobber 271
 stobbestok 324
 stobkorfje 273
 stobstok 324
 stoegen 356
 stoeltje 224
 stoeltjen 226
 stoelspij 177
 stoepen 335
 stok 216,291,307,320,323,368
 stokkerig 284
 stokkerige turf 283
 stokwerksdagwerk 321
 stook 168
 strot 239,250,313,324,325,326
 stortgrond 240
 stortplaats 258
 stoten 307
 stouger 351
 stouwen 252,356,357
 stouwer 351
 straag 258
 straal 297,332,350
 streepjes 245
 strekkerd 252
 streklaag 251
 strepen 266
 stro omdraaien 226
 stro, er – omwinden 228
 strontschepper 268
 strontschupper 260
 strontnatte turf 175
 strooisel 188

strooiselhak 192,198
 strook 310
 strook turf 310
 stroperd 174,175
 strouwsel 165,188
 strouwsel halen 190
 strouwsel maaien 190
 struikhei 185
 struweel 164
 stuik 224, 226, 249, 271, 325, 334, 338
 stuik binden 337
 stuik, de – vlijen 272
 stuiken 223,334,335
 stuiken uitkruien 329
 stuiken, in – zetten 271,335
 stuiken, op – zetten 223,226,335
 stuikje 334
 stuikjes 338
 stuikring 338
 stuijp 338,343
 stuit 338
 stuiveling 174,252
 stuivelingturf 252
 stuivergeld 371
 stuk dries 169
 stuk hei 162,368
 stuk hei nog niet ontgonnen 162
 stuk heigrond 162
 stuk moer 162
 stuk wilde grond 163
 stuk wildernis 163
 stukjes 236
 stukken 176,217,309
 stukkenbulten 345
 stukkenbultjes 345
 stukkenhoopjes 345
 stulpen 319
 stulpveld 349
 stupelen 248
 stutten 251
 stuw 303
 stuwer 351
 suikerijdarg 174
 suikerijlaag 174

tafel , op – baggeren 259
 tafelen 319
 talud 221,222,299
 talud graven 304
 talud maken 304
 talud, de – met zoden bekleeden 304
 taludkant 299,310
 taluds laten zitten 312
 taludswerk 304
 tamme heide 184,185
 tanden, met de – graven 304
 tas 171,173
 taske 353
 teef 305
 teerling 272
 tegenkruien 329
 tegenkruier 327
 tekening maken 369
 telder 338
 terug in de kuil schieten 364
 teruggooien 189

terugschieten 189
 teugeler 352
 teugelman 352
 teugelweg 362
 thuisliggers 275
 tienmanswerk 308
 tijl 222,325
 tijlen zetten 325
 tijlen, in – zetten 271
 tijltje 224,225
 tijltjes , in – zetten 226,271
 til 361
 tille 361
 tillever 289
 tintelen 291
 tjalk 352
 tjalkje 352
 toeboeten 229
 toedekken 230
 toelaag 339
 toelaag laden 357
 toelleggen 339,368
 togen 358
 toger 352
 togerspad maken 362
 ton 322
 tonmolen 306
 tonmolen draaien 302
 tonmolen schouwen 302
 tonnen 322
 toogpad 362
 toothei 184,185
 torentjes zetten 226
 tourbe 167,168
 tourbeland 162,164
 trapborden 244,267
 trapersborden 244
 trapklompen 267
 trappen 243,265,361
 trapper 243,264
 trapsgewijze 304
 trapster 243,264
 treden 265
 treeborden 244,267
 trek 243,287,288
 trekbak 242
 trekbeugel 240,260
 trekgat 239,287,288
 trekhaak 198
 trekken 239,259
 trekken met de netring 259
 trekker 234,244
 trekkerskeet 235
 trekkerstijd 236
 treknetten 240
 trekriem 240
 treksloot 219
 trekslootje 219
 trekvlot 361
 triplompen 267
 trippen 265,267,314
 tripper 264
 troefel 261
 troefelschup 261
 troffelschop, 307
 trot 204,206

truffelschup 195
truifelschop 242
trullen 358
trulpad 362
tuil 284
tuinen 304
tuit 159,277,338
tuitje 159
turf 162,164,167,168,169,187,209,274,368
turf bijkarren 330
turf keren 334
turf laden 355
turf laten zitten 312
turf loegen 357
turf mannen 229
turf moeren 310
turf naar het schip op brengen 356
turf opbreken 247
turf opbreken op de grote hoop 247
turf opdijken 336
turf op de ring werken 336
turf op de schepen laden 356
turf opmaken 333
turf oprimmen 339
turf op het veld slaan 324
turf op zand laten zitten 312
turf opzetten 335
turf pachten 369
turf prikken 318, 329
turf ruimen 307
turf slaan 178,179,324
turf snijden 211
turf sorteren 348
turf stulpen 324
turf tekenen 321
turf uitdoen 228,328
turf uittekenen 245
turf verpachten 369
turf vervoeren 229
turf verwerken 223
turf vimmen 347
turf winnen 178
turf zetten 178
turf, in de – werken 333
turfaak 354
turfaarde 162
turfaccijs 370
turfas 177
turfassie 177
turfbaan 166
turfbak 234,353
turfbalen 367
turfbanen 219
turfbank 210
turfbeer 274,275
turfbijl 195
turfbijltje 195
turfboer 161,234,236
turfbollen 274
turfbot 196,201,202,215,216
turfbroek 162
turfbult 227,271,343
turfbureau 234
turfcedel 371
turfdijk 349
turfdijker 333

turfdrager 247,328
turfdrogen 333
turfeiker 352
turffabriek 365
turfgat 287
turfgemul 170
turfgraven 178,289,310
turfgraven op het hoog 317
turfgraven in het laag 319
turfgraven uit de splitting 302
turfgraven voor eigen gebruik 158
turfgrafer 274,296
turfgroverswagen 330
turfground 162,164,165,169
turfhak 195
turfhandelaar 161
turfhei 162,168
turfhekken 232,262
turfhoek 234
turfhok 333
turfhoop 227,249
turfhoopje 338
turfhorn 234
turfhuis 233
turfhut 277
turfkanalen 294
turfkar 232,330
turfkeet 160,277
turfklitsen 278
turfkluit 278,285
turfkluiten 274,275
turfkluitje 309
turfkorf 232,253
turfkot 165,233
turfkuil 165,166,179,180,286
turflaag 162,312
turflast 322
turfligger 333
turfleij 292
turfmaat 216
turfmaken 178,238
turfmaker 234,247
turfmakerij 238
turfmakker 234
turfman 367
turfmand 231,273
turfmeers 165
turfmelm 185
turfmeluw 281,282
turfmes 195
turfmijt 227,349
turfmoffen 234,235
turfmolm 185
turfmot 170,186,217,285
turfmul 185,285
turfpaal 202
turfpakken 367
turfpen 269
turfpip 170,171,226
turfpomp 234
turfpotten 352
turfput 165,179,180,287
turfring 349
turfris 186
turfroei 269
turfschelven zetten 248

turfschip 352
 turfschipper 351
 turfschoep 201
 turfschop 196,201,215,233
 turfschouw 353
 turfschranken 272
 turfschuit 352
 turfschuitjes 352
 turfschup 196,201,215
 turfschuur 233,253,273
 turfschuurtje 233
 turf(s)gemul 185
 turfsjouwen 253
 turfslede 231
 turfspa(de) 201,209,214,315
 turfspon 216
 turfsteek 179
 turfsteken 158,178,179,245,289
 turfsteken voor eigen berief 158
 turfsteker 215,274
 turfstik 215
 turfstikker 191,243,264,313
 turfstrooisel 363
 turfstrooiselfabriek 365
 turfstrouwsel 363
 turfstrouwselafabriek 365
 turfstuik 227
 turfstuk 165
 turfstupel 249
 turfstuwer 351
 turftas 227
 turftiend 370
 turfton 322
 turftorentje 224
 turftrappers 235,244
 turftrommel 234
 turfuitzetter 161
 turfvaart 294,357
 turfveld 165,180
 turfveld verkopen 369
 turfveld verpachten 369
 turfveldje 180,368
 turfven 180
 turfventer 161
 turfvier 229
 turfvierdels 271
 turfvlok 171,285
 turfwan 232
 turfwei 165
 turfwerk 223
 turfwerker 333
 turfzeef 231
 turfzode 170
 turkestront 164
 turkslerenboks 158,276
 turven 178,179,189,228,229,238,259
 turvenier 367
 turver 158,274
 tus 187,207,280
 tus steken 208
 tusachtig 207
 tussen 208
 tussen steken 208
 tussenbol 283
 tussenhaken 303
 tussenkrooien 329

tussenkrooier 327,350
 tussenkruier 329
 tussenkruier 327
 tussenvuller 328
 tusturf 207
 tusturf steken 208
 twee maken 336
 twee zeisens 188
 twee, in – ringen zetten 340
 tweede soort 308
 tweede steek 236
 tweemanswerk 255,297

uit zijn van de peel 182
 uitbaggelen 259
 uitbaggeren 258,304
 uitbatingsvaarten 297
 uitbeugelen 259
 uitbollen 295
 uitbreken 270,333
 uitbreken van de slag 333
 uitbuizen 221,222
 uiteendoen 259,265
 uiteenschieten 266
 uitgebaggerde grond 165
 uitgebakken deringgrond 166
 uitgederingd 166
 uitgederingd stuk 165
 uitgederingde grond 165
 uitgederringd 166
 uitgederringde grond 165
 uitgeroeide turfgrond 165
 uitgemoerd 181
 uitgestoken 181
 uitgestoken ven 166
 uitgeturfd 166,181
 uitgeturfd grond 165
 uitgeturfd wei 166
 uitgeveend 181
 uitgeveende grond 165
 uitgezakt 242
 uitklauwen 245
 uitkroden 270,329,335
 uitkrooien 328,329
 uitkruien 228,328
 uitleiken 303
 uitlopen op een zandbult 182
 uitlopen van het veen 182
 uitmoeren 178,181
 uitporren 218
 uitritsen 369
 uitschurgen 228
 uitstmijter 308
 uitsteken 178
 uitteren van het veen 305
 uitturven 178
 uitvaartsgeld 371
 uitvaren 228
 uitventen 229
 uitvlaggen 189
 uitvriezen 209,364
 uitzakken 348
 uitzetten 301,329

vaag 164
 vaal bonk 363

vaal land 284
 vaal moer 169
 vaal veen 169
 vaam 344
 vaantje 253
 vaarleis 232
 vaarplank 332
 vaart 294,357
 vaartgeld 371
 vaartje 294,357
 vaartjes 294
 vaartjes graven 301
 vaartjesdijk 362
 vaartrechten 371
 vage grond 163,164
 vale 169,208
 vale bijkruien 364
 vale graven 363
 vale strook 310
 vale ruimen 365
 vale turf 169,208,280
 vale turf graven 363
 vale turf in aken laden 365
 vale turf lossen 365
 vale turf ruimen 365
 vale turf vletten 358
 vallaat 358
 vang 202
 vaporeur 201,202,215
 varen 228,328
 varen heemwaarts 228
 vast kanaal 294,357
 vast komen zitten 266
 vast veen 175,257
 vaste brug 359
 vaste kant 289,310
 vaste peel 164,175
 vastliggen 163
 vazze 187,188
 veen 162,164,182,203,205
 veen aansteken 181
 veen afkruien 328
 veen bestoppen 364
 veen bezetten 349
 veen insteken 238
 veen laten zitten 312
 veenakker 239
 veenarbeider(s) 234,274,275
 veenbaas 235,279
 veenbaggermachine 366
 veenbanketten 219
 veenbedekken 273
 veenbijn 365
 veenboer 161
 veenbonk 213,278,307
 veenboor 291
 veenbossen 171
 veenbreuk 213
 veenbrij 263
 veendammer dagwerk 321
 veender 235
 veenderij 237,286
 veenders 274
 veendobbe 287,288
 veendogge(n) 287,288
 veengreep 315

veengrond 162
 veengrond ontginnen 178
 veenhagen 219
 veenhouw 264
 veenhut 277,278
 veenkamp 239
 veenkanaal 294
 veenkluut 274,275
 veenkuil 286,288
 veenkoloniale aanleg 301
 veenluiden 333,351
 veenmeester 279,367
 veenmos 156
 veenplaats 292,299,310
 veenplek 287
 veenploeg 255
 veenpluis 171
 veenpoel 287
 veenput 179,180,258,287,298,310
 veenputje 287
 veenroe 321
 veenroede 321
 veenschuppe 315
 veensprei 264
 veenstobben 280
 veentent 235
 veentjen 290
 veentje(s) 287,289
 veentrekker 234,254
 veenverhuring 369
 veenvoet 321
 veenwater 212
 veenweg 219
 veging 294
 veld 184,258,313,333
 veld afsnijden 369
 veld slechten 307
 veld verpachten 369
 veldgrond 184
 veldhak 198
 veldstellen 240
 veldje pachten 369
 veldje(s) 180,236,368
 veldjes afsnijden 369
 veldploeg 351
 veldraai 293
 ven 162,164,166,179,182,203,205,287,288
 venegat 287
 venekuil 286
 venen 166,178
 veneput 287
 vengrond 162
 venkolk 287
 venne 287
 vennegrond 162
 vennetje 182,257
 vennegat 287
 vennekuil 286
 vennen 286
 venneplas 287
 venneput 287
 venkuil 286
 venput 287
 venturf 207
 verbaggeren 259
 verband 272

verband, in het – 272
 verband, in – gezet 349
 verband, in – zetten 349
 verbonkt veen 176
 verdelen in de lengte 266
 verdelen overdwers 266
 verdronken stuk 204
 vergraven veen 176
 vergraven in meerdere fouten 364
 verhalen 357
 verladen van de turf 356
 verleggen 223,270
 verpachten 368
 verpachten van de turfvelden 368
 verpachten van de veldjes 368
 verschieten 227
 verschijnen 227
 verschijning 228
 verspringen 304
 vertijlen 270
 verveender 234
 vervener 161
 verweren 227
 verwerken 226
 verwilderde grond 163
 verzand veen 166
 verzetten 223
 verzopen grond 204
 verzopen wei 204
 verzuipen 204
 veteranen 366
 vette schuifgrond 170
 vezel 171
 vier 344
 vierdeel 183
 vier-ellen 323
 vierkante bak 263
 viermanswerk 297
 viertandvork 318
 vijf klemmen voor de borst hebben 323
 vijf, er eens – vatten 159
 vijf 226,227,271
 vijfmen 251,271
 vijver 183
 vijvertje 183
 villen 189,307
 villen van de dijk 362
 viller 307
 vilt 170,186
 vilt, de – afbonken 189
 vilt, eraf zijn van de – 166
 vim, 252,343,349
 vimmen 340,347
 vimmen, in – staan 348
 vimmen, in – zetten 347
 vimmen, op – zetten 347
 vinnen 202
 vlaas 183,204,288
 vlag 184,187,198
 vlaggeboer 184
 vlaggen 165,170,189,190
 vlaggen steken 190,196
 vlaggenberm 190
 vlaggenhak 198
 vlaggenmijt 190
 vlaggenschap 202

vlaggensteker 184
 vlaggevuur 177
 vlaggezeis 191
 vlaghaak 198
 vlaghak 197,198
 vlaghoop 190
 vlagschup 196,202
 vlagturf 168
 vlagzeis 191,198
 vlagzeisen 191
 vlagzeisie 191,198
 vlakken 356,357
 vlakker 351
 vlier 204,206
 vlet 353
 vletster 333
 vletten 174,346,358
 vletter 333
 vleugels 202
 vleugelschop 201,202
 vleugelschup 196,201
 vleugelspade 201,202
 vleugschup 202
 vliezig 363
 vliegende schup 201,202
 vlieger 201,202
 vliegerd 201,202
 vliegturf 174
 vlierveengrond 204,206
 vlies 288,289
 vliet 237
 vlietjes 221
 vliezenturf 199,200,283
 vlijen 346,347
 vliik 187,199
 vliik hei 199
 [vliikháál] 190
 vlikke-assen 177
 vlikken 168,200,202
 vlikken steken 200
 vlikkenaar 202
 vlikkendelletjes 199
 vlikkenhak 198
 vlikkenriek 202
 vlikkenschap
 vlikkenschap 201,215
 vlikkenspade 201
 vlikkensteker 201,208
 vlikschop 201
 vlikschup 201
 vlimbot 202
 vlimmen 202
 vlimschup 202
 vlink 187,199
 vlinken 170
 vlinken spaaien 200
 vlinken steken 200
 vlinkenhak 198
 vlinkenschap 198
 vlinkenschap 201,215
 vlinkenspade 196,201
 vlinkenspadetje 201
 vlinkensteker 201
 vloedgrop 220
 vloedsgraaf 220
 vloeibeemd 204

vlogerd 201, 202
vlogerdkant 202
vlok 171, 172
vlokveen 171
vloos 288, 289
vloosjes 288
vloosvenen 288
vloot 208
vlossen 238
vlot 263, 361
vlotbrugje 361
vlotje 361
vlotten 358
voeder 322
voer 229
voeren 228
voerhei maaien 190
voerhei snijden 190
voerman 352
voet 323, 325, 338
voeters 351
voethout 314
voetlaag 338, 345
voetplank 314
voetring 338
voetturf 272, 338, 345
vogelwei 163
vol slag 300
volschieten 260
volschieten van de karbak 260
volstouwen 356
voor 220
vooraffen 302
voorbred 331
voorhek 232
voorkuil 317
voorlanden 239
voorstek 232
voorstek schot 262
voortje 220
voorwerken 351
voos 365
voots 221, 222
vorenschuiver 269
vork 318
[vout] 311
vrachtschipper 351
vreemde arbeiders 275
vreemden 275
vrij veen 368
vroenten 286
vuile band 163
vuile kraam 204
vuilgebroedenis 204
vuilgebroeds 204, 206
vuiligheid 204
vuilkot 204
vuilnis 204
vuilwammes 204, 206
vullen 329
vuller 328
vuren 347
vuur 249, 344
vuur aanboeten 229
vuurder 271
vuurhaard 233

vuurijzer 233
vuurpaardje 233
vuurplaat 233
vuurpot 233, 235
vuren 347

waat 194
wadder 313, 314
waddtinae 286
wagen laden 329
wagen vullen 329
wagen, een – turf 322
wagen, op de – schieten 259
wagens bijeenbrengen 330
wagenvol 324
wagenvuller 328
wakke rotte grond 204
wal opzetten 304
wal, op de – werpen van de brij 265
waldijken 291, 319
waldijker 280
waldijkers 319
waldijkerswerk 319
walkuil 300
walput 300
wanblauwe turf 283
wangen 202
warescopia 286
water door komen 213
water keren 303
water wallen 219
water, in het – werken 295
waterbrieven 371
watergat 287
watergreppen 220
watering 303
waterkot 165, 183, 204
waterlaat 220, 300
waterloop 220
waterlosser 219
waterlossing 219, 292
waterlossing maken 292
waterlossing opschonen 295
waterlossing vegen 294
waterlossing, in de – zitten 292
waterlossingvegers 292
waterlozing 219
waterman 224, 341
watermannen 292, 342
waterpas maken van de wijk 301
waterpassen 301
waterpassing 301
waterplas 287
waterput 187
watersloten 219
watervaart 294
watervlies 289
watervoor 220
waterwal 219
waterwerk 296
waterwerkers 292
waterzouw 220
weem 204, 206
wegbonken 189
wegdrogen 270
wegen 358

weggebonkt moer 176
weggebonkte rommel 176
weggooien 190
wegmennen van de turf 229
wegschieten 189
wei 170
weiggrond 163, 170
wel 212
welwater 212
wenden 247, 270
werkbaas 279
westfalingers 275
wetering 237
wetsteen 198
wetstrekel 198
wiel 331
wielkje 183
wiemelbrugje 361
wiers 250, 349
wijer 183
wijertje 183
wijk 294, 297, 357
wijk uitdiepen 302
wijk uitzetten 301
wijk waterpassen 301
wijkdijk 362
wijkdijk slechten 362
wijkedijk 362
wijken 221, 222, 294
wijken baggeren 303
wijk(en) graven 301
wijken uitbakenen 301
wijken uitgraven 301
wijken verlengen 300
wijkgraver 296
wijkgravers 296
wijkkant 299
wijkraai 293
wijkraaien 292
wijkslaan 362
wijkswal 299, 300, 362
wijnstgrond 163, 164
wild liggen 163
wild stuk 163
wilde ding 163
wilde grond 163
wilde hei 185
wilde plak 163
wildernis 163, 205
wildert 286
wildervankster bestek 322
windring 338
winkel 273
winterbonk 364
winterbult 363
winteropslag 349
wipkar 262
wis 249
wissel 338
wisselkom 299
wissen 248
wit moer 170
witkielen 275
witte 208, 282
witte klot 282
witte moer 282

witte turf 217, 282
witte vlik 200
witveen 169
woelput 298, 288
woest stuk 164
woeste grond 163
wolf 366
wolleklas 172, 173
woudveen 157
wrakke bult 199
wrakke grond 163, 164

zand 174, 368
zand haken 303
zand opschieten 304
zand terugwerken 305
zand terugzetten 305
zand, op het – zitten 182
zand, op – uitkomen 182
zand, op – uitlopen 182
zandbank 182, 312
zandberg 182
zandberg, een – hebben 182
zandbult 182, 312
zandbult, op een – uitsteken 213
zanderige turf 174
zandgeut 317
zandgeuten spitten 317
zandhaak 305
zandheuvel 182
zandingen 182
zandkop 182, 312
zandkop, op een – komen 182
zandstik 306
zandturf 169
zandturven 281
zeis 191, 193
zeisboom 194
zeisen 191, 194
zeisensnade 194
zeisensteel 194
zeisie 194
zeisiesnade 194
zeissnade 194
zende 191, 192
zettelhout 242
zetten 223
zetveld 239, 258
zetveld slechten 318
zetveld, op het – slaan 328
zeven klemen voor de borst kunnen hebben 323
zicht 193
zichtbordjes 305
zichten 301
zichtpaaltjes 305
zichtvree 18
ziel, een – hebben 349
ziel, eruit zijn van de – 253
zijarm 298
zijdelbaan 179, 219
zijgrubben 293
zijkanten 202
zijl 303, 361
zijp 183, 205, 207, 237
zijpen 220, 292
zijpgrond 205

zippjes 220
zijraai 293
zijvaartje 297, 298
zijvaartjes 294
zijwijk 298
zinkturfs 175
zode 187
zoden 170, 199, 252
zoden afzetten 190
zoden branden 200
zoden dijken 201
zoden kruien 304
zoden steken 200, 301
zoden uitsteken 369
zoden zetten 304
zoden, met – afzetten 304
zodenhak 198
zodenkeet 278
zodenmes 192
zoeg 220, 221
zoei 187
zoeloopt 220
zoeloopt 220
zoetelaar 161
zomp 163, 175, 203, 205
zompdig 207
zompgrond 204
zompig 207
zompige plak 204
zonk 183
zool 170, 171
zoom 294
zouw 220, 221

zouwtje 220
zoute brand 255, 256
zudelvraagt 322
zuip 183, 205, 207
zulten 230
zultturfs 177
zure grond 163, 205
zure wei 205
zuur 205
zwammetjes 286
zware klot 284
zware pijperd 283
zware put 317
zware turf 282
zwart land 164
zwart moer 173
zwarte 173, 209, 281
zwarte graven 310
zwarte grond 170
zwarte klot 174, 209, 281
zwarte moer 281
zwarte sorteren 308, 348
zwarte stof 281
zwarte turf 173, 209, 281
zwarte turf steken 310
zwarte, in de – staan 311
zwartveen 173, 281
zweeloor 192
zweetoor 192
zweetsloot 294
zwil 223, 271, 321, 344, 349
zwillen, in – zetten 271

CURRICULUM VITAE

De schrijver van dit proefschrift werd geboren op 17 maart 1939 te Meijel (L.). Zijn gymnasiale opleiding had hij grotendeels te Rolduc (Kerkrade) maar voltooide die aan het Bisschoppelijk College te Roermond in 1959. Aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen studeerde hij Nederlandse Taal- en Letterkunde, met het hoofdaccent op Dialectologie en de bijvakken Ontwikkelingspsychologie en Volkskunde. Zijn doctoraal examen deed hij in september 1966. Vanaf augustus 1964 tot augustus 1970 was hij leraar aan het gymnasium St. Willibrord te Deurne (N.Br.). Van augustus 1970 tot augustus 1971 was hij leraar aan de Surinaamse Kweekschool te Paramaribo (Suriname). Na terugkeer in Nederland werd hij docent aan het Peellandcollege te Deurne (N.Br.) tot augustus 1975. Vanaf die tijd is hij aan de Katholieke Universiteit werkzaam op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde als mede-redacteur van het Woordenboek van de Brabantse Dialecten.

STELLINGEN

1. Inventarisatie van vakterminologieën zoals die van de veenderijterminologie levert een aantal woorden op dat niet geregistreerd staat in het *Woordenboek van de Nederlandsche Taal* en in *Van Dales Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*.
2. De neiging tot personifiëring, die als een karakteristiek kan worden beschouwd van vakterminologieën, geldt ook voor de veenderijterminologie.
3. Een onomasiologisch ongenueanceerde vraagstelling in een dialectvragenlijst betekent ongenueanceerde antwoorden en vervolgens ongenueanceerde kaartbeelden.
4. *Het Woordenboek van de Nederlandse Taal* en *Van Dales Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* kunnen mee helpen bepalen, of een bepaalde term een vakterm is of behoort tot de algemene woordenschat.
5. Lexicologisch en ook informatief gezien zou het aan te bevelen zijn de lemmata in *Van Dales Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* te voorzien van een korte, etymologische toelichting.
6. Het Vondeliaanse spreekwoord "Gezegt is dat lant Daar 't kind zijn moër verbrant" (z. J. van den Vondels *Verscheiden Gedichten 1634-1643*, blz. 69 OP HET TONEEL (VI) toont aan, hoe betrekkelijk en tijdgebonden spreekwoorden kunnen zijn.
7. Voor de continuering van de grensoverschrijdende woordenboeken van de Brabantse en Limburgse dialecten zullen de financiële lasten verdeeld moeten worden via met name het *Verdrag tussen het Koninkrijk België en het Koninkrijk der Nederlanden inzake de Nederlandse Taalunie* (getekend te Brussel 9 september 1980).
8. Het overigens terecht verplichten van het vak Nederlands in de bovenbouw van het Voortgezet Onderwijs leidt tot klassegrootten voor dat vak die het rendement van die verplichting in grote mate tenietdoen.

9. Uit de kontekst van de zin "Taalkundigen hebben daaraan nogal eens hand- en spandiensten geleverd enz." (z. A. Hagen, *Standaardtaal en dialectsprekende kinderen*, Muiderberg 1981, blz. 14) valt op te maken, dat met deze taalkundigen "dialectgeografen" bedoeld zijn, die een "bucolische" opvatting van het dialect wordt toebedacht. Het hier gesuggereerde beeld van dialectgeografen is op zijn minst misleidend te noemen. In de boven geciteerde zin had achter *hebben in het verre verleden* moeten staan.
10. Het feit dat Nederlandstalige poëzie uit Suriname en de Antillen weinig aandacht krijgt in Nederland, betekent niet, dat ze binnen het geheel van de Nederlandstalige poëzie te verwaarlozen valt.
11. Aandacht voor het "heem" zoals die bijvoorbeeld tot uiting kan komen in heemkundeverenigingen kan iemands ogen openen voor zijn eigen leefwereld en achtergronden daarvan op een wijze die men eerder verruimend dan beperkend kan noemen.
12. Een eventuele herwaardering voor dialectspreken zou moeten voortkomen uit nieuwe, kleinschalige samenlevingsvormen en identiteiten en niet uit de mond van popzangers, cabaretiers en carnavalsprinsen.
13. Het feit dat de promovendus in het voorwoord van zijn proefschrift zich als het ware excuseert ten opzichte van zijn echtgenote voor de aan promoveren bestede tijd klinkt eerder rolbevestigend dan rolrelativerend.
14. Dat in de Peelromans van Toon Kortooms de dokter nog niet verzopen is, heeft niet zozeer te maken met de zwemkunst van deze hoofdfiguur maar meer met de rekenkunst van de schrijver.

Stellingen behorende bij H. Cromptvoets, *Veenderijterminologie in Nederland en Nederlandstalig België*. Uitg. Rodopi, Amsterdam 1981.

